

Gazi
**AKADEMİK
BAKİŞ**

Cilt 15 Sayı 29 Kış 2021

ISSN 1307-9778

E-ISSN 1309-5137

Gazi
AKADEMİK BAKIŞ

Cilt: 15 • Sayı: 29 • Aralık 2021
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Akademik Bakış Yılda İki Defa Yayınlanır

SAHİBİ

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

Prof. Dr. Mustafa ALKAN

Prof. Dr. Nejla GÜNAY

Doç. Dr. Murat ÖNSOY

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Dr. Ahmet ELİBOL

YAZI KURULU

Ferdi GÖKBÜĞA

Gökhan YURTOĞLU

HABERLEŞME

Müge AKINBİNGÖL

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Nejla GÜNAY • Gazi Üni.

Prof. Dr. Tayyar Arı • Uludağ Üni.

Prof. Dr. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Üni.

Prof. Dr. Haydar Çakmak • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. İlhami Durmuş • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Edward Foster • Stevens Teknoloji Enstitüsü

Prof. Dr. Fuat Keyman • Sabancı Üni.

Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Hasan Köni • Kültür Üni.

Prof. Dr. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Üni.

Prof. Dr. Hale Şıvgın • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Hülya K.Çengel • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol • Ankara Hacı Bayram

Veli Üni.

Prof. Dr. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Üni.

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin • Artvin Çoruh Üni. Rektör

Prof. Dr. Mustafa Alkan • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Doç. Dr. Murat Önsoy • Hacettepe Üni.

Doç. Dr. Aleksandr Sotniçeno • St. Petersburg Devlet Üni.

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ramazan Acun • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Gülden Ayman • İstanbul Üni.

Prof. Dr. Cemalettin Taşkiran • Ufuk Üni.

Prof. Dr. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. Ahmet Güneş • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. A.Hikmet Eroğlu • Ankara Üni.

Prof. Dr. Cengiz Hakov • Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. Şükrü Hanioğlu • Princeton Üni.

Prof. Dr. Necdet Hayta • Gazi Üni.

Prof. Dr. Gökhan Koçer • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. Yakup Mahmutov • Azerbaycan Millî İlimler Akademisi

Prof. Dr. Ali Akar • Muğla Üni.

Prof. Dr. Ziya Öniş • Koç Üni.

Prof. Dr. Neşe Özden • Ankara Üni.

Prof. Dr. Maria Pia Pedani • Venedik Ca' Foscari Üni.

Prof. Dr. Yusuf Sarıınay • TOBB ETÜ Rektör

Prof. Dr. Zafer Toprak • Boğaziçi Üni.

Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Üni.

Prof. Dr. Ceenbek Alımbayev • Kırgızistan-Türkiye Manas Üni.

Prof. Dr. Uğur Ünal • Devlet Arş. Gnl. Md.

Prof. Dr. Ertan Gökmen • Celal Bayar Üni.

Doç. Dr. Krassimira Mutafova • Veliko Tırnova Üni.

Doç. Dr. Elnur Ağayev • Lefke Avrupa Üni.

Doç. Dr. A. Fahimi Aydın • İnönü Üni.

Dr. Öğr. Üyesi Emre Ozan • Kırklareli Üni.

GENEL DAĞITIM / ABONELİK

Ankara Stratejik Araştırmalar Vakfı

Vakıflar Bankası

Gaziosmanpaşa Şubesi / Ankara

Hesap No: 00158 0072 8750 9151

Fiyatı: 90 TL

YAZIŞMA-HABERLEŞME

Gazi Akademik Bakış Dergisi

Filistin Caddesi Köşem Apartmanı No: 9/5 Gaziosmanpaşa - Çankaya / Ankara

E-Posta: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: http://www.gaziakademikbakis.com

GRAFİK TASARIM VE BASKI

Aykut Köktürk • Pelin Ofset Tıpo Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

İvedik Organize Sanayi Bölgesi Matbaacılar Sitesi 1514. Cadde No: 28 Yenimahalle/Ankara

Tel:0312 395 25 80 Fax:0312 395 25 84 E-Posta:info@pelinofset.com.tr

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Yerel Süreli Yayın

YAYIN TARİHİ

10 Aralık 2021

Journal of Gazi
ACADEMIC VIEW

Volume: 15 • Number: 29 • December 2021
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Journal of Gazi Academic View is Published Twice a Year

OWNER

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN

EDITORS

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

Prof. Dr. Mustafa ALKAN

Prof. Dr. Nejla GÜNAY

Assoc. Prof. Dr. Murat ÖNSOY

DESK EDITOR

Dr. Ahmet ELİBOL

PUBLICATION BOARD

Ferdi GÖKBUĞA

Gökhan YURTOĞLU

COMMUNICATION

Müge AKINBİNGÖL

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Nejla GÜNAY • Gazi Uni.

Prof. Dr. Tayyar An • Uludağ Uni.

Prof. Dr. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Uni.

Prof. Dr. Haydar Çakmak • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. İlhami Durmuş • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Edward Foster • Stevens Institute of Technology

Prof. Dr. Fuat Keyman • Sabancı Uni.

Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya • Hacettepe Uni.

Prof. Dr. Hasan Köni • Kültür Uni.

Prof. Dr. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Uni.

Prof. Dr. Hale Şivgin • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Hülya K. Çengel • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Uni.

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin • Artvin Çoruh Uni. Rector

Prof. Dr. Mustafa Alkan • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Assoc. Prof. Dr. Murat Önsöy • Hacettepe Uni.

Assoc. Prof. Dr. Aleksandr Sotniçeno • St. Petersburg State Uni.

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ramazan Acun • Hacettepe Uni.

Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran • Ufuk Uni.

Prof. Dr. Gülden Ayman • İstanbul Uni.

Prof. Dr. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Uni.

Prof. Dr. Ahmet Güneş • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. A.Hikmet Eroğlu • Ankara Uni.

Prof. Dr. Cengiz Hakov • Bulgarian Academy of Sciences

Prof. Dr. Şükrü Hanioğlu • Princeton Uni.

Prof. Dr. Necdet Hayta • Gazi Uni.

Prof. Dr. Gökhan Koçer • Karadeniz Technical Uni.

Prof. Dr. Yakup Mahmutov • Azerbaijan National Academy of Sciences

Prof. Dr. Ali Akar • Muğla Uni.

Prof. Dr. Ziya Öniş • Koç Uni.

Prof. Dr. Neşe Özden • Ankara Uni.

Prof. Dr. Maria Pia Pedani • Venetian Ca'Foscari Uni.

Prof. Dr. Yusuf Sarıay • TOBB ETU Rector

Prof. Dr. Zafer Toprak • Boğaziçi Uni.

Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Uni.

Prof. Dr. Uğur Ünal • Director of General State

Prof. Dr. Ertan Gökmen • Celal Bayar Uni.

Prof. Dr. Ceenbek Alımbayev • Kyrgyz-Türkiye Manas Uni.

Assoc. Prof. Dr. Krassimira Mutafova • Veliko Turnova Uni.

Assoc. Prof. Dr. Elnur Ağayev • European University of

Lefke

Assoc. Prof. Dr. A. Fahimi Aydın • İnönü Uni

Assist. Prof. Dr. Emre Ozan • Kırklareli Üni.

GENERAL DISTRIBUTION / SUBSCRIPTION

Ankara Strategic Research Foundation

Vakıflar Bank

Gaziosmanpaşa Branch / Ankara

Account No: 00158 0072 8750 9151

Fee: 90 TL

CORRESPONDENCE - COMMUNICATION

Journal of Gazi Academic View

Filistin Caddesi Köşem Apartmanı No: 9/5 Gaziosmanpaşa - Çankaya / Ankara

E-Mail: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: http://www.gaziakademikbakis.com

BOOK COVER, PAGE DESIGN and PUBLISHING HOUSE

Aykut Köktürk • Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

İvedik Organize Sanayi Bölgesi Matbaacılar Sitesi 1514. Cadde No: 28 Yenimahalle/Ankara

Tel:0312 395 25 80 Fax:0312 395 25 84 E-mail:info@pelinofset.com.tr

PERIODICAL TYPE

International Peer Reviewed Local Periodical Journal

PUBLISHING DATE

10 December 2021

<p style="text-align: center;">YURTDIŞI TEMSİLCİLERİ</p> <p style="text-align: center;">Almanya</p> <p>Prof. Dr. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Üniversitesi</p> <p style="text-align: center;">Amerika Birleşik Devletleri</p> <p>Prof. Dr. M. Hakan Yavuz • Utah Üniversitesi</p> <p style="text-align: center;">Azerbaycan</p> <p>Doç. Dr. Tofiq Nacafli • A.A. Bakıhanov Azerbaycan Milli İlimler Akademisi</p> <p style="text-align: center;">Bulgaristan</p> <p>Doç. Dr. İbrahim Yalimof • Sofya İslam Enstitüsü</p> <p style="text-align: center;">İtalya</p> <p>Dr. Vera Costantini • Venedik Ca' Foscari Üni.</p> <p style="text-align: center;">KKTC</p> <p>Doç. Dr. Elnur Ağayev • Lefke Avrupa Üniversitesi</p> <p style="text-align: center;">Kırgızistan</p> <p>Prof. Dr. Döoletbek Saparaliyev • Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi</p> <p style="text-align: center;">Rusya</p> <p>Doç. Dr. Aleksander Vasilyev • Rusya Bilimler Akademisi</p> <p style="text-align: center;">Suriye</p> <p>Prof. Dr. Mehmet Yuva • Şam Üniversitesi</p> <p style="text-align: center;">Kuzey Makedonya</p> <p>Prof. Dr. Numan Aruç • Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi</p>	<p style="text-align: center;">REPRESENTATIVES ABROAD</p> <p style="text-align: center;">Germany</p> <p>Prof. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Uni.</p> <p style="text-align: center;">United States of America</p> <p>Prof. M. Hakan Yavuz • The University of Utah</p> <p style="text-align: center;">Azerbaijan</p> <p>Assoc. Prof. Tofiq Nacafli • A.A. Bakıhanov Azerbaijan National Academy of Sciences</p> <p style="text-align: center;">Bulgaria</p> <p>Assoc. Prof. İbrahim Yalimof • Institute of Higher Islamic Studies</p> <p style="text-align: center;">Italy</p> <p>Dr. Vera Costantini • Venetian Ca' Foscari Uni.</p> <p style="text-align: center;">Cyprus</p> <p>Doç. Dr. Elnur Ağayev • European University of Lefke</p> <p style="text-align: center;">Kyrgyzstan</p> <p>Prof. Döoletbek Saparaliyev • Kyrgyzstan-Turkey Manas University</p> <p style="text-align: center;">Russia</p> <p>Assoc. Prof. Aleksander Vasilyev • Russian Academy of Sciences Oriental Institute</p> <p style="text-align: center;">Syria</p> <p>Prof. Mehmet Yuva • Damascus University</p> <p style="text-align: center;">North Macedonia</p> <p>Prof. Numan Aruç • Macedonian Academy of Sciences & Arts</p>
--	---

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

<p>Prof. Dr. Zeynel Özlü – Gaziantep Üni.</p> <p>Prof. Dr. Varis Çakan - Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Prof. Dr. Sezai Balcı – Giresun Üni.</p> <p>Prof. Dr. Selda Kaya Kılıç – Ankara Üni.</p> <p>Prof. Dr. Özden Zeynep Oktav – İstanbul Medeniyet Üni.</p> <p>Prof. Dr. Orhan Kılıç – Fırat Üni.</p> <p>Prof. Dr. Nejla Günay – Gazi Üni.</p> <p>Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol - Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Prof. Dr. İsmail Özçelik – Aydın Üni.</p> <p>Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik – Fırat Üni.</p> <p>Prof. Dr. Haluk Selvi – Sakarya Üni.</p> <p>Prof. Dr. Hale Şıvgın - Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Prof. Dr. Esmâ Reyhan - Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Prof. Dr. Ertan Gökmen – Manisa Celal Bayar Üni.</p> <p>Prof. Dr. Emine Erdoğan Özönlü – Hacettepe Üni.</p>	<p>Prof. Dr. Berdal Aral – İstanbul Medeniyet Üni.</p> <p>Prof. Dr. Ayşe Fatma Erol - Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Doç. Dr. Tuğrul Özcan – Ordu Üni.</p> <p>Doç. Dr. Süleyman Polat - Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Doç. Dr. Ozan Örmeci – İstanbul Kent Üni.</p> <p>Doç. Dr. Nasrullah Uzman - Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Doç. Dr. Nadir Yurtoğlu – Kastamonu Üni.</p> <p>Doç. Dr. Mustafa Bostancı – Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Doç. Dr. Kürşad Turan - Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Doç. Dr. İsa Kalaycı – Hatay Mustafa Kemal Üni.</p> <p>Doç. Dr. Emin Alp Malkoç – İstanbul Teknik Üni.</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi Selim Kanat – Süleyman Demirel Üni.</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi İbrahim İrdem – Polis Akademisi Başkanlığı</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi Ceren Gürseler – Nevşehir Üni.</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi Ayça Eminoğlu – Karadeniz Teknik Üni.</p>
--	---

Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir

The articles and photos that are sent to the journal for publication may not be returned even if they are not published.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their authors.

Editörden

Değerli “Gazi Akademik Bakış Dergisi” okuyucuları,

Dergimizin 14. yılında 29. sayımızla huzurlarınızda olmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Yayın hayatımıza başladığımız 2007 yılından bu yana geride bıraktığımız her yıl biraz daha güçlendik. 15. yılımıza doğru emin adımlarla ilerlerken dergimizi Türkiye sosyal bilimler camiasının önemli yayın organlarından bir tanesi haline getirmiş olmanın gururu içindeyiz. Ulusal olduğu gibi uluslararası platformda da varlık göstermekteyiz. Web of Science indekslerinden Emerging Sciences Citation Index tarafından uzun süredir taranmakta olan dergimiz için hedef olarak Web of Science Core Collection’da yer alan 3 prestijli indeksten biri olan Art and Humanities Citation Index’e dahil olmayı koyduk. Bu hedef doğrultusunda çalışmalarımızı titizlikle sürdürmekteyiz.

Bu sayımızda 17 makale bulunmaktadır. Bu makalelerin 10’u Tarih, 5’i Uluslararası İlişkiler, 1’er tanesi de Siyaset Bilimi ve Felsefe alanlarındadır. Makaleler, titiz bir hakem sürecinden geçirilmiş ve yayın kurulumuzun son kararı ile yayımlanmıştır.

1. sıradaki makale, Hale Şıvgın ve Mehmet Batuhan Çeken tarafından kaleme alınan “Ermeni Sorununda İki Ayır Portre: Patrik Horen Aşıkyan ve Patrik Mateos İzmirliyan” başlıklı makedir. Bu çalışmada devlet taraftarı olan ve Osmanlı’da Ermeni isyan hareketleri karşısında sakinleştirici bir tavra sahip olan Patrik Horen Aşıkyan ve tam aksi yönde hadiseleri kışkırtıcı sadaretle uzlaşmaz bir tutum içinde olan Mateos İzmirliyan arasındaki farklar ele alınmıştır.

2. sıradaki makale, Bülent Cırık’ın kaleme aldığı Sultan II. Abdülhamid’e Ermeni Komiteleri ve Faaliyetleriyle İlgili Sunulan Bir Fezleke (1895) başlıklı makedir. Bu makalede Ermeni komiteleri ile ilgili Sultan Abdülhamid’e 4 Şubat 1895 tarihinde sunulan, Ermeni propagandalarına karşı bir cevap olmak üzere kitaba dönüştürülmesi düşünülen fezleke ve içeriği üzerinde durulmuştur.

3. sıradaki makalemiz, Tülin Cengiz’in Venüs Heykelciklerinden İdollere Kadın Temsiller başlıklı makalesidir. Makale Üst Paleolitik Çağın Venüs heykelciklerindeki kadın temsillerini konu edinmektedir.

4. sıradaki makale Mehmet Güneş’in “Osmanlı Devleti’nde Frengi ile Mücadeleye Adanmış Kısa Bir Ömür: Hüdavendigâr Vilayeti Seyyar Frengi Tabibi Nuri Ömer Efendi” isimli çalışmasıdır. Bu makalede XX. yüzyıl başlarında

frengi ile mücadele kapsamında İnegöl kazası Domaniç nahiyesi merkez olmak üzere Hüdavendigâr Vilayeti seyyar frengi tabipliğine getirilen Nuri Ömer Efendi'nin faaliyetleri ve onun nezdinde seyyar tabiplik mesleği ile ilgili bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

5. sıradaki makalemiz Emel Demir Görür'ün kaleme aldığı "Sadrazam Mehmed Said Paşa'nın (Küçük) İngiliz Büyükelçiliğine Sığınması (1895)" başlıklı makaledir. Çalışmada, olayın vuku bulduğu zamana kadar beş defa sadaret makamına oturmuş, önemli bir devlet adamı ve Sultan II. Abdülhamid dönemi kilit isimlerinden biri olan Mehmed Said Paşa'nın İngiliz Büyükelçiliği'ne sığınması ve sığınmasına neden olan amiller ele alınmıştır.

6. sıradaki makale Sinan Yüksel'in kaleme aldığı "Nikola Mavroyani'nin Eflâk Voyvodalığı (1786-1790)" başlıklı makaledir. Bu makalede Nikola Mavroyani'nin gerek Eflâk Voyvodalığı makamını elde etmek gerekse bu makamı muhafaza etmek amacıyla verdiği mücadele ele alınmaktadır.

7. sıradaki makalemiz İbrahim Tavukçu'nun "İnönü Muharebelerinin İç Kamuoyuna Yansımaları" başlıklı makalesidir. Bu makalede Kurtuluş Savaşı'nın önemli muharebelerinden olan İnönü Muharebeleri'nin iç kamuoyunda yaratmış olduğu etki ve yansımaları ele alınmıştır.

8. sıradaki makale Ferit Salim Sanlı'nın kaleme aldığı "Gazetecilik Yıllarında Bülent Ecevit ve Anti-Komünizm (1950-1961)" başlıklı makaledir. Bu makalede Türk siyasi tarihinin önemli şahsiyetlerinden Bülent Ecevit'in 1950-1961 yılları arasında sürdürdüğü gazetecilik faaliyetleri ve komünizmle mücadele konusundaki fikirleri ele alınmıştır.

9. sıradaki makalemiz Hüsnü Yücekaya'nın kaleme aldığı "Osmanlı Öncesi İpekçiliğe Dair İzler ve Osmanlı Dönemi Edirne İpekçiliği" başlıklı makalesidir. Bu makalede Osmanlı dönemi Edirne vilayetinin ipekçilik faaliyetleri ele alınmıştır.

10. sıradaki makalemiz Tuğba Çiçek - Yunus Emre Taşgit - Zülkif Dağlı'nın Felsefe alanında kaleme aldıkları "Yönetim Felsefesi Bağlamında Doğu ve Batı İttihad Eder mi? Gazali ve Machiavelli Üzerinden Hermenötik Bir Değerlendirme" başlıklı makaleleridir.

Bu makalede farklı kültürel koşullarda yaşadıkları dönemlerde teorik ve uygulamaya dönük çıkarım, tavsiye ve deneyimleri ile yönetim alanına felsefik anlamda özgün bakış açıları sunan, günümüzde de yansımaları nispeten devam eden, Gazali ve Machiavelli'nin başarılı yönetime ilişkin deneyimlerini içeren görüşleri karşılaştırılarak yönetim felsefesi bağlamında Doğu ve Batı tarzı bakış açılarının ittihad etme imkânları incelenmektedir.

11. sıradaki makalemiz Hüsnü Taş Yetim ve Ali Balcı tarafından kaleme alınan "Tabi Devletler Neden Otonomi Arttırmaya Yönelir? 1964-1975 Dönemi

Türk-Amerikan İlişkilerindeki Krizi Açıklamak” başlıklı Uluslararası İlişkiler makalesidir. Makalede uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde görece yeni olan hiyerarşi teorisinin kavram ve argümanları kullanılarak Türkiye’nin 1964-1975 döneminde Amerikan düzeni içindeki otonomi arayışının arkasındaki nedenler açıklanmaya çalışılmıştır.

Bir diğer Uluslararası İlişkiler makalesi ise 12. sıradaki “Devlet Desteğinin Saldırgan Devlet Dışı Aktörler Üzerindeki Etkisi: ABD Desteği ve Naip Savaş Örneği Olarak Suriye İç Savaşı”dır. Sinan Demirdüzen ve Merve Suna Özel Özcan tarafından kaleme alınan makalede vaka analizi yönteminden faydalanarak Suriye iç savaşında ABD’nin YPG/PYD/SDG’ye desteğinin altında yatan sebeplerin araçsal olduğu vurgulanmakta ve bu araçsallığın bahse konu devlet dışı aktör için sakıncalar barındırdığına değinilmektedir. Bununla beraber ABD’nin benimsediği “naip savaş” yöntemine değinilerek ABD’nin gelecekte bölgede izleyeceği yöneme dair fikir sahibi olmak amaçlanmaktadır.

Tarih alanındaki bir diğer makalemiz 13. sıradaki “Eski Türklerin Savaş Taktikleri ve Savaş Alanındaki Uygulamaları” başlıklıdır ve Eda Durmuş’a aittir. Makalede eski Türklerin savaş taktikleri ve bu taktiklerini savaş alanındaki uygulamaları incelenmiştir.

Siyaset Bilimi alanındaki dergimizin bu sayısında yer alan tek makale 14. sıradaki Sevilay Özer’e ait “1950 ve 1954 Genel Seçimlerinde Antalya”dır. Bu makalede 1950 ve 1954 yıllarında yapılan milletvekili genel seçimleriyle ilgili olarak Antalya’da DP ve CHP milletvekili adaylarının; aday tespit çalışmaları, propaganda faaliyetleri, seçim kampanyası sırasında ele aldıkları konular ve seçim sonuçları ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Dergimizin bu sayısında yer alan bir diğer Uluslararası İlişkiler makalesi ise 15. sıradaki Serpil Gündül’e ait olan “Amerika Birleşik Devletleri’nin NSC-68 Çerçevesinde Uyguladığı Soğuk Savaş Stratejisi ve Türkiye’ye Yansımaları”dır. Makalede İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra dünya güç dengesinde oluşan boşluğu kapatmaya yönelik olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)’nin Orta ve Doğu Avrupa’da ve kısmen Balkanlarda nüfuz edinmesi ve nükleer kapasitesini geliştirmesi karşısında 1950’de Amerikan Ulusal Güvenlik Konseyi tarafından hazırlanan 68 numaralı rapor (NSC-68) ve Türkiye’ye yansımaları konu edilmektedir.

Dergimizin 16. makalesi yine Uluslararası İlişkiler alanında olup Özge Koç tarafından kaleme alınmıştır. Koç’un makalesinin başlığı İsrail’in Batı Şeria’daki Yerleşimci Politikası ve ABD’nin Filistin Sorununa İlişkin Barış Girişimleri: İki Devletli Çözüm Hâlâ Mümkün Mü? Şeklinde. Makalede İsrail’in Batı Şeria’da yarattığı işgal rejiminin iki devletli çözümü imkânsız hale getirdiğine değinilmektedir. İki devletli çözüm önerisinin neden ABD’nin bölge siyasetinde kendisine yer bulduğu fakat İsrail’in Batı Şeria’da yarattığı fiili durum nedeniyle nasıl imkansız hale geldiği sorusunda cevap aranmaktadır.

Dergimizin 17. ve son makalesi Ceren Uysal Oğuz ve E. Nur Sezekolan tarafından kaleme alınan “İç Çatışma Sonrası Kolombiya’da Barış İnşası Süreci”dir. Yazarlar makalelerinde 2016 yılında imzalanan Kolombiya devleti ve FARC arasında imzalanan anlaşmanın altı ana maddesinin uygulanma hızları ve toplumsal, siyasal ve ekonomik alanda başlayan dönüşümler “Kolombiya’da barış inşası sürecinin olumlu ilerlediği ileri sürülebilir mi?” gibi sorular çerçevesinde Kolombiya’daki barış sürecini incelemiştir.

Değerli Gazi Akademik Bakış Dergisi okuyucuları, 29. sayımızdaki makaleleri zevkle ve ilgiyle okuyacağınızı umuyor, bu sayının hazırlanmasında emeği geçen yazarlara, hakem heyetine, editörler kuruluna ve yazı kuruluna teşekkürlerimizi sunuyoruz. Bir sonraki sayımızda (Haziran 2022) sizlerle yepyeni makalelerle buluşmak ümidiyle...

Saygılarımızla
Gazi Akademik Bakış Dergisi Editörler Heyeti

Editorial

Dear Journal of Gazi Academic View readers,

We are happy to reach you with the 29th issue in the 14th year of our journal. We have become stronger each passing year since the first day of our journey in 2007. As we proceed with firm steps towards our 15th year, we are proud to see that our journal has become one of the most important publications of the Turkish social sciences community. Besides its success in Turkey, Journal of Gazi Academic View also has an international reputation. Our journal has been indexed by the Emerging Sciences Citation Index, one of the Web of Science indexes, for a long time. We have set being accepted to the Art and Humanities Citation Index, one of the 3 prestigious indexes in the Web of Science Core Collection as a target for our journal. In line with this goal, we continue our work meticulously. In line with this goal, we continue our work with great devotion.

There are 17 articles in this issue. 10 of them are in the field of History, 5 of them are in the field of International Relations, and the remaining two are in the fields of Political Science and Philosophy. The articles went through a blind peer review process and published with the final decision of our editorial board.

Hale Şıvgın and Mehmet Batuhan Çeken in their article entitled “Two Separate Portraits in the Armenian Question: Patriarch Horen Aşıkyan and Patriarch Mateos İzmirlıyan” discuss the differences between Patriarch Horen Ashekyan, who was a supporter of the state and had a calming attitude towards the Armenian rebellion movements in the Ottoman Empire, and Mateos İzmirlıyan, who had the opposite.

Bülent Cırık in his article entitled “A Report Submitted to Sultan Abdulhamid II on the Armenian Committees and Their Activities (1895)” discusses the report about the Armenian committees presented to Sultan Abdulhamid on February 4, 1895, which was also thought to be converted into a book as a response to the Armenian propaganda.

Tülin Cengiz in her article entitled “Female Representations from Venus Figurines to Idols” discusses the female representations in the Venus figurines of the Upper Paleolithic Age.

Mehmet Güneş in his article entitled “A Short Life Dedicated to Fighting Syphilis in the Ottoman State: Nuri Ömer Efendi, Traveling Syphilis Physi-

cian of Hüdavendigâr Province” discusses Nuri Ömer Efendi who was one of the traveling physicians operating in various regions of the country in the fight against syphilis in the early 20th century.

Emel Demir Görür in her article entitled “Grand Vizier, (Little/Kutchuk) Mehmed Said Pasha as a Refugee in the British Embassy (1895)” discusses the incident of Mehmed Said Pasha’s taking refuge in the British Embassy.

Sinan Yüksel in his article entitled “Wallachian Voivodeship of Nikola Mavroyani (1786-1790)” discusses the struggle of Nikola Mavroyani both to obtain the office of Wallachian Voivodeship and to maintain this office once obtained.

İbrahim Tavukçu in his article entitled “Reflections of the Battles of İnönü on Internal Public Opinion” discusses the effects of the Battle of İnönü, one of the important battles of the Turkish War of Independence, on the domestic public.

Ferit Salim Sanlı in his article entitled “Bülent Ecevit and Anti-Communism During His Journalism Years (1950-1961)” discusses the journalistic activities of Bülent Ecevit, one of the important figures of Turkish political history, and his ideas on the fight against communism.

Hüsnü Yücekaya in his article entitled “Traces of Pre-Ottoman Sericulture in Relation to Ottoman-Era Sericulture of Edirne” discusses the sericulture production activities of the Edirne province in the Ottoman period.

Tuğba Çiçek, Yunus Emre Taşgıt and Zülkif Dağlı in their article entitled “Do East and West unite in the Context of Management Philosophy? Hermeneutical Assessment via Ghazali and Machiavelli” compares the views of Ghazali and Machiavelli including their experiences on successful management, and examines the situation / possibility of the Eastern and Western view points in the context of management philosophy.

Hüsna Taş Yetim and Ali Balcı in their article entitled “Why Subordinate States Quest for Autonomy? Explaining the Crisis in Turkish-American Relations during the 1964-1975 Period” identify the causes of Turkey’s quest for autonomy within the US-led system from 1964 to 1975 by applying the concepts and arguments of the hierarchy theory, which is relatively new in the field of international relations.”

Sinan Demirdüzen and Merve Suna Özel Özcan in their article entitled “Effects of State Support on Violent Non-State Actors: Support of the United States and the Case of Syrian Civil War as an Exemplar to Surrogate Warfare” examine how and to what degree states give foreign aids to non-state actor and reveal the underlying reason behind the foreign aid to non-state actors.

Eda Durmuş in her article entitled “Military Tactics of the Ancient Turks and Their Application on the Battlefield” examines the war tactics of the ancient Turks and their applications on the battlefield.

Sevilay Özer in her article entitled “Antalya in the 1950 and 1954 General Elections” discusses the general elections held in 1950 and 1954 in Antalya.

Serpil Gdl in her article entitled “ The Cold War Strategy of the United States of America Within the Framework of the NSC-68 and Its Reflections on Turkey” discusses the US attempts to curb the USSR influence in Central and Eastern Europe and partially in the Balkans. In this regard the article analysis the report 68 , one of the most significant documents of the Cold War and its implications on Turkey.

zge zko in her article entitled “The Israeli Settlement Policy in the West Bank and USA’s Peace Initiatives on the Palestinian Question: Is the Two-State Solution Still Possible?” discusses whether it is possible to solve the Palestinian-Israeli conflict, which is one of the longest historical problems of the Middle East, within the context of a two-state solution.

Finally Ceren Uysal Ouz and E. Nur Sezek in their article entitled “ Peacebuilding Process in Post-Civil Conflict Colombia” examine the peace process in Colombia within the framework of some quesitons on the six main articles of the agreement signed between the Colombian state and the FARC in 2016.

We hope that you read the articles in our 29th issue with great interest. We would like to thank the authors, referees, and the editorial board who contributed to this issue. Hope to meet you on June 2022 with our 30. Issue.

**Sincerely
Editors**

TARANDIĞI İNDEKSLER & VERİ TABANLARI
INDEXES & DATABASES

Gazi Akademi Bakış Dergisi ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX ISLAMICUS, TÜBİTAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS ve TÜBİTAK DERGİ PARK tarafından taranmaktadır.

Journal of Gazi Academic View is indexed in ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX ISLAMICUS TUBİTAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS and TUBİTAK DERGİ PARK.

Emerging Sources Citation Index
WEB OF SCIENCE™

Central and
Eastern European
Online Library

DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Modern
Language
Association
MLA

TÜBİTAK

ULAKBİM

İçindekiler

Ermeni Sorununda İki Ayrı Portre: Patrik Horen Aşıkyan ve Patrik Mateos İzmirliyan Hale Şıvgın - Mehmet Batuhan Çeken	1
Sultan II. Abdülhamid'e Ermeni Komiteleri ve Faaliyetleriyle İlgili Sunulan Bir Fezleke (1895) Bülent Cırık	19
Venüs Heykelciklerinden İdollere Kadın Temsilleri Tülin Cengiz	39
Osmanlı Devleti'nde Frengi ile Mücadeleye Adanmış Kısa Bir Ömür: Hüdavendigar Vilayeti Seyyar Frengi Tabibi Nuri Ömer Efendi Mehmet Güneş	49
Sadrazam Mehmed Said Paşa'nın (Küçük) İngiliz Büyükelçiliğine Sığınması (1895) Emel Demir Görür	69
Nikola Mavroyani'nin Eflâk Voyvodalığı (1786-1790) Sinan Yüksel	89
İnönü Muharebelerinin İç Kamuoyuna Yansımaları İbrahim Tavukçu	107
Gazetecilik Yıllarında Bülent Ecevit ve Anti-Komünizm (1950-1961) Ferit Salim Sanlı	131
Osmanlı Öncesi İpekçiliğe Dair İzler ve Osmanlı Dönemi Edirne İpekçiliği Hüsni Yücekaya	155
Yönetim Felsefesi Bağlamında Doğu ve Batı İttihad Eder mi? Gazali ve Machiavelli Üzerinden Hermenötik Bir Değerlendirme Tuğba Çiçek - Yunus Emre Taşgıt - Zülkif Dağlı	173
Tabi Devletler Neden Otonomi Arttırmaya Yönelir? 1964-1975 Dönemi Türk-Amerikan İlişkilerindeki Krizi Açıklamak Hüsna Taş Yetim - Ali Balcı	195
Devlet Desteğinin Saldırgan Devlet Dışı Aktörler Üzerindeki Etkisi: ABD Desteği ve Naip Savaş Örneği Olarak Suriye İç Savaşı Sinan Demirdüzen - Merve Suna Özel Özcan	221
Eski Türklerin Savaş Taktikleri ve Savaş Alanındaki Uygulamaları Eda Durmuş	243
1950 ve 1954 Genel Seçimlerinde Antalya Sevilay Özer	263
Amerika Birleşik Devletleri'nin NSC-68 Çerçevesinde Uyguladığı Soğuk Savaş Stratejisi ve Türkiye'ye Yansımaları Serpil Güdül	291
İsrail'in Batı Şeria'daki Yerleşimci Politikası ve ABD'nin Filistin Sorununa İlişkin Barış Girişimleri: İki Devletli Çözüm Hâlâ Mümkün Mü? Özge Özkoç	311
İç Çatışma Sonrası Kolombiya'da Barış İnşası Süreci Ceren Uysal Oğuz - E. Nur Sezek	337

Contents

Two Separate Portraits in the Armenian Question: Patriarch Horen Aşıkyan and Patriarch Mateos İzmirliyan Hale Şıvgın - Mehmet Batuhan Çeken	1
A Report Submitted to Sultan Abdulhamid II on the Armenian Committees and Their Activities (1895) Bülent Cırık	19
Female Representations from Venus Figurines to Idols Tülin Cengiz	39
A Short Life Dedicated to Fighting Syphilis in the Ottoman State: Nuri Ömer Efendi, Traveling Syphilis Physician of Hüdavendigâr Province Mehmet Güneş	49
Grand Vizier, (Little/Kutchuk) Mehmed Said Pasha as a Refuge in the British Embassy (1895) Emel Demir Görür	69
Wallachian Voivodeship of Nikola Mavroyani (1786-1790) Sinan Yüksel	89
Reflections of the Battles of İnönü on Internal Public Opinion İbrahim Tavukçu	107
Bülent Ecevit and Anti-Communism During His Journalism Years (1950-1961) Ferit Salim Sanlı	131
Traces of Pre-Ottoman Sericulture in Relation to Ottoman-Era Sericulture of Edirne Hüsnü Yücekaya	155
Do East and West unite in the Context of Management Philosophy? Hermeneutical Assessment via Ghazali and Machiavelli Tuğba Çiçek - Yunus Emre Taşgıt - Zülkif Dağlı	173
Why Subordinate States Quest for Autonomy? Explaining the Crisis in Turkish-American Relations during the 1964-1975 Period Hüsnâ Taş Yetim - Ali Balcı	195
Effects of State Support on Violent Non-State Actors: Support of the United States and the Case of Syrian Civil War as an Exemplar to Surrogate Warfare Sinan Demirdüzen - Merve Suna Özel Özcan	221
Military Tactics of the Ancient Turks and Their Application on the Battlefield Eda Durmuş	243
Antalya in the 1950 and 1954 General Elections Sevilay Özer	263
The Cold War Strategy of the United States of America Within the Framework of the NSC-68 and Its Reflections on Turkey Serpil Güdül	291
The Israeli Settlement Policy in the West Bank and USA's Peace Initiatives on the Palestinian Question: Is the Two-State Solution Still Possible? Özge Özkoç	311
Peacebuilding Process in Post-Civil Conflict Colombia Ceren Uysal Oğuz - E. Nur Sezek	337

Ermeni Sorununda İki Ayrı Portre: Patrik Horen Aşıkyan ve Patrik Mateos İzmirliyan

Two Separate Portraits in the Armenian Question: Patriarch Horen Aşıkyan and Patriarch Mateos İzmirliyan

Hale ŞIVGIN* - Mehmet Batuhan ÇEKEN**

Öz

19. Yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı açısından bir iç sorun teşkil etmeyen Ermeni meselesi, Özellikle 1875 Bulgar isyanı sonrası adeta uluslararası bir sorun haline gelmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinin sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması'nın maddelerinden biri de Osmanlı'nın doğu vilayetlerinde Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde ıslahat yapılmasıydı. Rus Çarlığı ve başta İngiltere olmak üzere batılı güçler "Islahat" meselesi üzerinden Osmanlı'ya baskı yapmaya başlamışlar ve buna aracı olarak da Hınçak ve Taşnak komiteleri gibi ayrılıkçı Ermeni örgütlerinin gerçekleştirdikleri olayları kullanmışlardır. Bu noktada Ermenileri topyekûn olarak harekete geçirmenin önemini kavrayan komiteler, Ermeni halkını yönlendirebilecek en etkili kapasiteye sahip kurum olan Ermeni kilisesini kullanmak istemişlerdir. Bunun için İstanbul Ermeni Patriği olan kişileri baskı altına alarak tercih yapmaya zorlamışlar hatta kendilerine yardım etmeyen Horen Aşıkyan efendiye suikast düzenlemişlerdir. Bu çalışmada devlet taraftarı olan ve isyan hareketleri karşısında sakinleştirici bir tavra sahip olan Patrik Horen Aşıkyan ve tam aksi yönde hadiseleri kışkırtıcı sadaretle uzlaşmaz bir tutum içinde olan Mateos İzmirliyan arasındaki farklar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Ermeniler, Komiteler, Horen Aşıkyan, Mateos İzmirliyan.

Abstract

The Armenian affair, which did not pose an internal problem for the Ottoman Empire until the middle of the 19th century, became an international problem, especially after the Bulgarian revolt of 1875. One of the articles of the Treaty of Berlin, signed as a result of the 1877-1878 Ottoman-Russian war, was the reform in the eastern provinces of the Ottoman Empire in the regions where Armenians lived. The Russian Czarism and the Western powers, especially Britain, began to pressure the Ottoman Empire over the affair of "Reform" and used the events carried out by separatist Armenian organizations such as the Hinchak and Dashnak committees as an intermediary. At this point, the committees, which understood the importance of mobilizing Armenians completely, wanted to use the Armenian Church, which had the most effective capacity to guide the Armenian people. For this, they pressured the people who were the Istanbul Armenian Patriarchs to make a choice and even assassinated Horen Aşıkyan, who did not help them. In this study, the differences between Patriarch Horen Aşıkyan, who is a supporter of the state and has a calming attitude in the face of rebel movements, and Mateos İzmirliyan, whose events in the opposite direction are provocative and uncompromising.

Key Words: Ottoman, Armenians, Committees, Horen Aşıkyan, Mateos İzmirliyan.

Makale Geliş Tarihi: 15.07.2021. Makale Kabul Tarihi: 19.11.2021.

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-mail: hale.sivgin@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6051-4594.

** Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-mail: mehmet.ceken@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4635-6286.

Görüş

Akademik
Bakış

1

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Giriş

93 Harbinin Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlanması bilhassa İngiltere açısından doğu politikasını gözden geçirmesine sebep oldu. Yükselen bir değer olarak Rusya'nın genişlemeye başlaması İngiltere için tehdit oluşturuyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşına kadar Rusya karşısında Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunması politikası artık yerini, Rusya'ya aracı kullanmadan sahada karşılık verme politikasına dönüştü. Kıbrıs'ın İngiltere tarafından işgali buna ilk örnek olarak verilebilir. İngiliz-Rus mücadelesi Osmanlı topraklarında ise Ermeni meselesi gibi bir konunun hangi devlet tarafından sahip çıkılmasıyla ilgili oldu. Bu sebeptendir ki 1880 yılından itibaren Rus ve İngiliz elçilerinin daha önce hiç olmadığı kadar Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde yapılacak olan ıslahat ve yaşanan hadiselerle ilgilendiği görülür.

1878'e Kadar Ermenilerin Durumu

Ermenilerin, Frigler gibi Trak asıllı boylardan olup, milattan önce 3. ve 4. Yüzyıllarda Anadolu'ya geldikleri ve bugünkü Ermenistan bölgesine yerleştikleri tahmin edilmektedir. Ermenilerin Hristiyanlıktan önceki dinleri hakkında net bilgiler olmasa da onların Mecusi veya Putperest oldukları sanılmaktadır. Hristiyanlık, Ermeniler arasında 4. Yüzyılda yayılmaya başladı. 506 yılında Dvin'de toplanan bir konsilde Ermeniler Roma'dan resmen ayrıldı. Bu ayrılan Ermenilerin Gregoryen¹ kilisesini kurduklarını görüyoruz. Gregoryenlik Ermeniler arasında hızla yayılmaya başladı ve Ermenilerin çoğu bu mezhebi tercih etti. Roma'dan ayrılmayan Ermeniler ise Katolik mezhebinde kaldı. Katolik olan Ermenilerin Çukurova bölgesinde yoğunlaştıklarını bilmekteyiz.²

Ermenilerin Gregoryen mezhebine girmeleri Ortodoks Bizans ile olan münasebetlerini olumsuz etkilemiştir. Anadolu'ya yapılan ilk Türk akınlarından önce Bizans ile Ermenilerin anlaşmazlıklarının iyice arttığını ve Bizans'ın Ermenilere baskı politikası uyguladığını Ermeni müverrih Urfalı Mateos'un tarihinde görmekteyiz.³

Çağrı Bey'in 1015-1020 yılları arasında Anadolu'ya yaptığı akınlarla beraber Türk-Ermeni ilişkilerinin kapsamlı olarak başladığını bilmekteyiz.⁴ Akınlar esnasında yapılan savaşların çoğunu kaybeden Ermeniler Türklerin savaşçı özelliklerini tanımalarının yanında, Büyük Selçuklu komutanlarının Anadolu'daki yerleşme hareketleri sonucunda kurdukları küçük beyliklerde inkişaf etmiş oldukları hoşgörü ortamından etkilenmişlerdir.

Sultan Tuğrul ve Alparslan dönemleri, Ermeniler açısından adil Türk idaresine alışma süreci, Melikşah dönemi ise Ermeni halkının yeni hâkim ve

1 Gregoryen; Bu mezhebin kurucusu olan Gregor, Kayseri'de takdis edilmiş ve Ermenistan'a gönderilmiş bir Piskopos idi.

2 Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler (Kuruluştan Tanzimat'a kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları)*, Turhan Kitapevi, Ankara 2001, s. 57-59.

3 Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Crigor'un Zeyli (1136-1162), Türkçeye Çev: Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

4 1015 yılından evvel de Türk-Ermeni ilişkilerinin olduğu bilinmektedir. Ancak kapsamlı olarak yapılan karşılıklı ilişkiler bu yıldan sonra başlamıştır.

Görüş

Akademik
Bakış

2

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

idarecilerini benimseyerek vatandaşlık haklarını sonuna kadar kullandıkları bir süreç olmuştur.⁵

Daha sonra ise Bizans'ın mezhepsel ve dinsel baskısını gerek Anadolu'da kurulan ilk Türk Beylikleri gerekse Anadolu Selçuklu Devleti Ermeniler üzerinde kurmamıştır. Bu yüzden Ermeniler Rumların hâkimiyetinin yerine, toplulukların dini tercihinine karışmayan hoşgörülü davranan Türkleri tercih etmişlerdir.

İlk Osmanlı-Ermeni münasebetlerinin I. Murad zamanında Kütahya'da bulunan Ermenilerin Bursa'ya gelmesiyle beraber olduğu bilinmektedir.⁶ (1381) Osmanlı ve Ermeniler açısından ilişkiler II. Mehmed'in İstanbul'u fetihmesiyle beraber yeni bir hal almıştır. Fatih 1461 yılında, Anadolu'da dini örgüt açısından zayıf bir birlikteliğe sahip olan Ermenileri örgütlendirip İstanbul merkezli Gregoryan Ermeni Patrikhanesini kurdu muştur. Patrikhanenin başına Bursa Ermeni metropoliti Ovakim patrik seçildi. Ovakim'e verilen ferman hemen hemen Rum Patrikhanesine verilen fermanın aynıydı ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan Ortodoks Rumların dışında diğer bütün Hıristiyan toplulukların devletle olan ilişkileri bu patrikhaneye veriliyordu.⁷

Yavuz Sultan Selim de benzer bir şekilde Kudüs'ü ele geçirdikten sonra kendisini karşılamaya gelen III. Serkis'e verdiği fermanla Ermenilere tıpkı Rumlara olduğu gibi haklar tanımış ve Kudüs'te yeni bir Ermeni Patrikhanesi kurdu muştur.⁸

Ermeniler Osmanlı yönetiminde din bakımından son derece rahat hareket etmelerine ek olarak dil ve kültür alanında da baskı görmemişlerdir. Buna örnek olarak Osmanlı yönetimi, devletin temelini teşkil eden Türklere matbaa açma izni verilmesinden yaklaşık yüz elli yıl önce Ermenilere bu hakkı tanımıştır. İtalya'da matbaacılık eğitimi almış olan Hetum ve Apkar isimli din adamlarına 1567'de İstanbul'da birer matbaa açmaları için izin verilmiştir. Bununla beraber Ermeni harfleri ile Ermenice kitap basılmasına başlanmıştır. Aynı şekilde bir Ermeni'nin de Ermenice özel gazete çıkarması bir Türk'ten önce olmuştur (1859).⁹

Osmanlı idaresinde dil ve dinlerini koruyan Ermenilerin, köy ve kasabada oturanları hayvancılık ve tarımla uğraşırken şehirde oturanlar genellikle esnaflık ve zanaatla uğraşırlardı. Özellikle kuyumculuk, sarraflık ve bankacılık alanlarında ileri durumdaydılar.

Ağırlıklı olarak Van, Bitlis, Erzurum, Maraş gibi vilayetlerde yaşayan Ermenilerin bir kısmı da Çukurova ve İstanbul gibi merkez bölgelerde yaşıyorlardı. Lakin Ermeniler oturdukları hiçbir yerde ahalinin çoğunluğunu oluştur-

5 Bilal Gök, "Büyük Selçuklu Devleti'nde Ermeniler: Başlangıcından Melikşah'ın Ölümüne Kadar (1018-1092)", *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, Ankara 2015, c.4, Sayı 7, s. 174-178.

6 Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yayınları, İstanbul 1983, s. 42.

7 Yavuz Ercan, a. g. e. s. 109.

8 Yavuz Ercan, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, TTK, Ankara 1988, s. 15.

9 Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1983, s. 69.

Görüş

Akademik
Bakış

3

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

mazlardı.¹⁰ Birçok yabancı ve yerli kaynak açısından bile bu böyledir. Ermeni nüfusunun yoğun olduğu yerlerden biri olan Bitlis için söylenen en yüksek oran %39,99'dur.¹¹

Türkçeye hakim olan Ermenilerden devlet hizmetinde görev alan ve sarayda çalışanlar mevcuttu. Örneğin XVI. Yüzyılda Mehmet Paşa gibi vezirlik rütbesine erişenler olmasının yanında bir kısım Ermeniler de mukataa mültezimliği yapmaktaydılar. Özellikle 1856 Islahat Fermanı'nın ilan edilmesiyle bazı yeni haklara sahip olan Ermeniler: belediye, adliye, Şura-yı Devlet, Dahiliye ve Maliye gibi kurumlarda çalışma imkanı bulmuşlardır. Bunların yanı sıra memurluk, müşavirlik, elçilik ve nazırlık gibi vazifeleri de yürütmüşlerdir.¹²

Ermeni İsyanlarının Başlaması

1876 yılına kadar Millet-i Sadıka olarak adlandırılan Ermenilerin, özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Osmanlı'ya karşı tutumlarını değiştirdikleri görülür. Bu değişimdeki temel sebeplerden bazıları şunlardır; Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Osmanlı'nın gücünü iyice kaybetmiş olduğu görüşünün "Batılı Devletler" tarafından benimsenmesi, Fransız ihtilalinden itibaren yayılan milliyetçilik düşüncesinin emperyalist devletler tarafından çok uluslu devletler üzerinde bir baskı aracı olarak kullanılmak istenmesi ve bilhassa İngiltere'nin Ermenileri hamisi olarak kullanmak istemeleridir.

Ermenilerin bağımsızlık hevesine kapılmasıyla beraber bu düşüncelerini icraata dönüştürmeleri uzun sürmemiştir. Bu faaliyetleri gerçekleştirmek için komiteler kurmaya başladılar. Komiteler başlangıçta silahlı olarak kurulmasa da kısa sürede silahlı oldukları görülür. Kurulan bu komiteler açısından en tehlikeli iki örgüt Hınçak Cemiyeti ve Taşnak Sutyun'dur.

Hınçak Cemiyeti 1886 yılında Avadis Nazarbeg tarafından Marksist bir ideoloji çerçevesinde İsviçre'de kurulmuştur. Hınçak Komitesinin amacı, Ermenilere yeni ve özerk bir yönetim kurmaktır. Başlangıçta İzmir, İstanbul, Halep gibi kentlerde şubeler kuruldu. Birçok Ermeni bu cemiyete katıldı. Başlıca planlanan ise Ermenilerin buldukları illerdeki teşkilatlanmasını sağlamak ve her türlü terör ve becaş hareketleri ile Osmanlı'yı kamuoyu önünde zayıf göstermektir. 1890 yılında gücünü artıran Hınçak Komitesinin kıskırtmasıyla Erzurum olayları patlak vermiş ve bu hadiseyi takip eden süre içinde büyüklü küçüklü olaylar meydana gelmiştir. Hınçak'ın giriştiği faaliyetler açısından zirve yaptığı olay ise İstanbul'da çıkarttıkları isyan hareketidir.¹³

10 Edouard Driault, *Şark Mes'esi Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar*, Yay Haz. Emine Erdoğan, Ankara 2010, s. 315. Eserini ön yargılı ve taraflı bir şekilde yazmış olduğu anlaşılan Edouard Driault bile Ermenilerin nüfusları konusunda şu ifadeyi kullanmıştır: "Ermeniler Müslümanların arasında Hıristiyan olarak kalmışlardır, fakat Memâlik-i Osmaniyye'nin hiçbir vilâyetinde bunlar ekseriyet-i ahâlîyi teşkil edemezler."

11 Ali Güler, *Rakamlarla Türkiye'de Azınlıklar*, Ankara 2001, s. 66.

12 Nejat Göyünç, a. g. e, s. 51.

13 Ahmet Tetik vd., *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri (Meşrutiyet'in İlanından Önce ve Sonrası)*, Ankara 2008, s. 11.

Taşnaksutyun Komitesi 1890 yılında Sosyalist ve Milliyetçi Ermeniler tarafından Hınçak Partisinin tutumu beğenilmeyerek kurulmuştur. 1892 yılında yapılan kongrede Taşnaksutyun'un amacının ne olduğu belirlenmiştir. Buna göre halk silahlandırılacak, çeteler oluşturulacak ve ihtilal hareketlerinde bulunulacaktı. Aynı zamanda Taşnak üyeleri amaçlarını gerçekleştirmek için topladıkları yardımlara destek olmayan pek çok Ermeni'yi de katletmişlerdir. Öldürülen bu kişiler içerisinde papaz, avukat, tüccar olanlar da vardır. Ermeni komitacılarının bu faaliyetleri sonucunda, Osmanlı kimliğini savunan birçok Ermeni de hayatını kaybetmiştir.¹⁴

Taşnaksutyun Komitesinin kurulduktan sonraki ilk hedefi, çeşitli yerlerde faaliyet gösteren Ermeni cemiyetlerini birleştirmek ve Anadolu'ya giden çetelere yardım etmektir. Asıl amaç ise; isyanlar çıkararak, bağımsızlığı sağlamaktır.¹⁵

Ermeni komitecilerin 1880'den başlayarak giriştikleri bazı isyan hareketleri şunlardır; Zeytun İsyanı, Erzurum Olayları, Osmanlı Bankası Baskını, Sason Olayları, Yozgat ve Tokat Olayları, Van İsyanı.

Ermeni toplumu açısından bu sorunun iki tarafı olduğu görülür. Birinci taraf Ermeni Komitecilerin terör faaliyetlerine isteyerek ya da istemeyerek destek vermek zorunda kalan Ermeniler, ikinci taraf ise Osmanlı'ya sadık olan devletin tarafını tutan Ermenilerdir. İsyan hareketlerinde bulunan komiteciler tüm Ermeni halkının desteğini kazanmak için özellikle Ermeniler için önemli bir yere sahip olan Gregoryan Ermeni Kilisesini yanına çekmeye çalıştığı görülür. İsyancıların din adamlarını etkilemek için kullandıkları en keskin yöntem ise açıkça kendilerine destek olmamaları halinde ortadan kaldırılacaklarına dair mektuplar göndermeleri ve bunun sonucu destek bulamadıkları takdirde ise suikast düzenlemeleridir.

Komitecilerinin Gregoryan Kilisesine karşı bu tutumun sonucu olarak iki farklı durum ortaya çıktığı görülür. İlki devlete sadık Patrik Horen Aşıkyan gibi devlete sadık bir din adamı, ikincisi ise el altından da olsa komitecilere destek veren Patrik Mateos İzmirliyan.

Patrik Horen Aşıkyan

Horen Aşıkyan, İzmit de doğmuş ve burada Armaş Manastırından dini eğitimi tamamladıktan sonra Serepiskopos olmuştur. Hayatının en önemli dönüm noktası ise 1888 yılında İstanbul Ermeni Patriği seçilmesidir.¹⁶

1888 yılında Artin Vehabedyan Efendi'nin Kudüs Ermeni Patrikliğine atanmasından sonra boşalan İstanbul Ermeni Patrikliğinde yeni patriğin seçilmesi için çalışmalara başlandı. Bu noktada patriklik makamı için iki ismin ön plana çıktığı görülür. Birinci isim Bursa Murahhası Partoğimeos Efendi, ikinci

14 Ahmet Karaçavuş-İbrahim Erdal, *Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler*, İstanbul 2009, s. 51.

15 Cemal Sezer, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Hınçak ve Taşnaksutyun Komitelerinin Romanya'daki Faaliyetleri", *OTAM*, 38/Güz, 2015, s. 162.

16 Recep Karacakaya, *Ermenilere Yönelik Ermeni Terörü*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 35.

Görüş

Akademik
Bakış

5

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

isim ise Beşiktaş Serepiskoposu ve Armaş Manastırı resi-i rûhanîsi Horen Aşık-yan Efendi'dir.¹⁷

Patriklik yarışına giren bu iki episkopos ve taraftarları arasında şiddetli bir kutuplaşma meydana gelmiş ve birbirlerine karşı ağır eleştirilerde bulunmaktan geri durmamışlardır. Horen Aşıkyan'ı Rus yanlısı olmakla suçlayan Partoğimeos taraftarlarının bu iddiasının gerçek dışı olmasının kanıtı ise Aşıkyan'ı destekleyenlerden birinin Mateos İzmirliyan olduğunun söylenmesidir. İzmirliyan'ın Aşıkyan'ı desteklemek bir yana patrik seçilmesinden sonra en şiddetli muhalefeti yapacak kişi olması, Aşıkyan'a karşı yapılan eleştirilerin haksız olduğunu gösterir. Tüm bu gerilen ortam sonrasında seçim günü çıkabilecek sorunların önlenmesi amacıyla Zaptiye Nezareti gerekli önlemler almış ve 11 Ekim 1888 günü patrikhane toplanan meclis-i umûmîye katılan üyelerden 66 kişinin oyunu alan Horen Aşıkyan Efendi patrik olarak seçilmiştir.¹⁸

II. Abdülhamid'in devlete sadık olarak gördüğü ve desteklediği Horen Aşıkyan'ın, patrik seçilmesinden sonra ilk işlerinden biri, tahrirat yayınlarak komitecilere destek verilmemesini ve Ermeni kiliselerinin devlet aleyhine konuşmalarını uyarısında bulunmasıdır.¹⁹ Komiteciler ise patriğin bu tavrına karşılık tutumlarını sertleştirerek Horen Aşıkyan aleyhinde bir kamuoyu oluşturmaya çalışıyorlardı. Patrikliğinin birinci senesinde ağır ithamlarla karşılaşan Aşıkyan bir yandan Ermeni ahalinin dertleriyle uğraşıp hükümet ile irtibatını güçlendirirken bir yandan da kiliselerin, komitecilerin etki alanına girmesini engellemeye çalışıyordu.

Aşıkyan'ın tüm bu çabalarına karşı harekete geçen Ermeni komiteciler patriğe karşı bir suikast girişiminde bulundular. 27 Temmuz 1890 tarihinde Kumkapı Ermeni kilisesinde Pazar ayini sırasında Artin Cangüyan adındaki komiteci elindeki bildiriye yüksek sesle okumaya başlaması üzerine Başpapaz Sükyas Efendi Cangüyanı kolundan tutup indirmiştir. Fakat Cangüyan ve arkadaşları odasına çekilen Horen Aşıkyan'ın odasını basarak onu tehdit ile dışarı çıkarmışlar bunun üzerine askerler ve zabıtlar olaya müdahale ederek Aşıkyan'ı komitecilerin ellerinden almışlardır.²⁰

Kumkapı olayı Ermeni komitecileri için bir dönüm noktası olmuştur. Bir yandan yabancı kamuoyu bir taraftan Ermeni toplumuna güçlerini göstermele-ri açısından önemli bir basamaktır. Bu hadise aynı zamanda kilisenin Ermeni ahali açısından değerli bir yere sahip olmasından yola çıkarak, din adamlarını Ermeni ihtilalcilerin yanına çekme çabalarının bir göstergesidir.

Aynı zamanda Kumkapı hadisesi Osmanlı bürokratları açısından da bir uyarı niteliğinde oldu. Zira olaydan önce Ermeni komitecilerin payitahtta bu denli ciddi bir vukuat yapacakları düşünülüyordu.

17 Ramazan Erhan Güllü, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*, TTK, Ankara 2015, s. 107.

18 Ramazan Erhan Güllü, a. g. e, s. 110.

19 Ramazan Erhan Güllü, a. g. e, s. 117.

20 Recep Karacakaya, a. g. e, s. 35.

Bu hadiseden sonra Ermeni toplumunun devlete sadık ve devlet hizmetinde bulunan, Ermenilerin önden gelen isimlerinden Maliye Nazırı Agop Paşa, Hariciye Nezareti Müsteşarı Artin Dadyan Paşa ve Adliye Nezareti Müsteşarı Vahan Efendi sundukları bir yazıyla, komitecilerin yaptıklarıyla Ermeni ahalinin genelinin bir alakasını olmadığını ifade etmişlerdi. Hadisenin mağdur kişisi olan Aşıkyan Efendi ise istifa etmek istemiş ancak Ermeni önde gelenleri patrikle görüşerek onun istifasını geri çektirmişlerdir.²¹

Horen Aşıkyan patriklik yaptığı sürece gerek Ermeni ahalinin sorunlarıyla ilgilenmiş gerekse komitecilerin etkilerini kırmak için kiliselerde Ermeni toplumunu telkin edici konuşmalar yapılmasını ve komiteciler tarafından sürdürülen ayrılıkçı hareketlere destek verilmemesini istemiştir.

Aynı zamanda Aşıkyan'ın çabalarıyla Ermenilerin bazı sorunlarının giderilmesi için Ermenilere yeni imtiyazlar tanınmıştır. Aşıkyan'ın tüm bu çabalarına rağmen Ermeni komiteciler faaliyetlerine aralık vermeden devam ettikleri görülür. Bu sırada, patriğe karşı hareketler kiliselere de sıçramış ve patriğin adının kiliselerde zikredilmemesi yönünde baskılar gelmeye başlamıştır. 1890 yılının sonlarına doğru komitecilere destek vermeyen Ermeni önde gelenlerine ardı ardına suikastlar yapıldı. Yapılan ilk saldırı, Aşıkyan Efendi'nin de yakını olan Kumkapı Kilisesi Başpapazı Sukyas Efendi'ye idi.²² Bu saldırı adeta Aşıkyan Efendi'ye bir tehdit niteliğindeydi. Komiteciler üst üste yaptıkları suikastlarla beraber Ermeni ahalinin kendilerine olan desteğini arttırmaya çalışıyorlardı. Komiteciler kilisenin Ermeniler için önemli olduğunu bildiklerinden, özellikle din adamlarına baskı uyguluyorlardı.

Tüm bu gelişmeler karşısında hükümetin de desteğini alan Aşıkyan Efendi, komitecilerin etkilerini kırmak için ayrılıkçılara destek veren kimi papazı devlete şikâyet ediyor kimisini de ülkenin değişik yerlerine sürgün ettiriyordu. Devlet, Aşıkyan'ın olumlu çabalarına karşı ona verdiği desteği sürdürmüş lakin patrik aleyhinde gelişen muhalefetin önü alınamamıştır. Osmanlı açısından ise 1890 yılından itibaren etkisini artıran Ermeni olaylarını ciddiye alma yönünde sıkıntı yaşadığı görülür zira Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa hükümeti bu konuda sıklıkla uyarılmış ancak beklenen önemin verilmediğini görmüştür.²³

Komitecilerin tüm tehdit ve baskılara rağmen devlete olan desteğini devam ettiren Horen Aşıkyan Efendi, 7 Kasım 1891 günü, Osmanlı sınırları içindeki tüm Ermeni kiliselerine "gontag" denilen yeni bir nasihat bildiri yollayarak ayrılıkçı komitelere destek verilmemesini ve destek verenlerin yalnızca devlete değil Hristiyanlığa karşı da suç işlediklerini belirtiyordu. Aşıkyan'ın bu uyarılarına karşı ise komitecilerin patriğe karşı tavırlarını iyice sertleştirdikleri ve tehdit mesajlarını arttırdıkları görülür.²⁴

21 Ramazan Erhan Güllü, a. g. e, s. 132.

22 Ramazan Erhan Güllü, a. g. e, s. 156.

23 BOA, Y. PRK. ZB, D: 7, G: 84, Belge no:1

24 Ramazan Erhan Güllü, a. g. e, s. 174.

Gerginliğin tırmandığı bu yıllarda Aşıkyan yaşanan olaylar sebebiyle adeta patriklik işlerini yapamaz hale gelmişti. Zira patriğe karşı tehditler gide-rek artmaktaydı. Komiteciler 25 Mart 1894 günü patriğe karşı planlı bir suikast girişiminde bulundu. 18 yaşında bir Ermeni genç patriğin Kumkapı kilisesinden çıktığı sırada ona ateş açmış ancak isabet ettirememiş patrik Aşıkyan ise bu sırada bayılmış ve evine götürülerek orda tedavi edilmiştir.²⁵

Bütün bu olaylar üzerine patrik Horen Aşıkyan bir kez daha hastalığını gerekçe göstererek patriklik görevinden istifa ettiğini bildirdi. II. Abdülhamid patriğin görevini bırakmasını istemiyordu. Bu yüzden istifasını kabul etmedi. Devam eden süreç içerisinde Aşıkyan'a tehditler artıyor ve komiteler tarafından Papazlara gönderilen mektuplarda Aşıkyan'ın isminin kiliselerde zikredilmesi isteniyordu.²⁶

Artan tehditlerin ardı arkasının kesilmemesi üzerine Aşıkyan sağlık sebeplerini de öne sürerek istifasını vermiştir. Aşıkyan Efendi'nin verdiği kararda en büyük etken, komitecilerin ayrılıkçı hareketleri kiliselere taşınmaları ve patrik aleyhine protestoların dayanılamayacak seviyelere gelmesidir. II. Abdülhamid'in direktmesine rağmen patriğin istifada kararlı olması sebebiyle, padişah 27 Haziran 1894 günü Aşıkyan'ın istifasını kabul etmek zorunda kalmıştır.

Bu gelişmeden sonra Hınçak komitesi amacına ulaşmış devlete sadık olan ve ayrılıkçılara destek vermeyen Horen Aşıkyan Efendi patriklik makamından uzaklaştırılmış oldu.

1890-1896 arası Ermeni komitecilerinin giriştikleri faaliyetlerin anlaşılması açısından ve Aşıkyan Efendi'nin patriklik süresince yaşadığı durumun vahametini anlamak için kendi ağzından yazdığı bir pasajı tercümesiyle aktarmak gerekir: *"Türkiye'nin değişik bölgelerine dağılmış bulunan pek çok Ermeni Protestan Misyonerleri, Ermeni halkı içinde yabancı meslektaşlarının görev ve faaliyetlerini geliştirmeyi ve yaygınlaştırmayı sürdürüyorlardı. Özellikle İngilizlerin gücünü ve İnsanî duygularını övüyorlar, onların yardımıyla da Ermenilerin İstiklâl ve Ermenistan'ın muhtariyet çanlarının pek yakında çalacağını kiliselerde vaaz ediyorlardı. Bunların çeşitli yerlerde kurdukları eğitim-öğretim kuruluşlarının pek çoğu tahrik edici-hayalî projelerin yapıldığı yanan, kızgın ve tüten ocaklardan başka bir şey değildiler. Ermeniler safça vatanperverliklerine inanıyorlar ve varlıkları pahasına kalabalık ve silâhli bir Müslüman topluluğu ortasında Osmanlı otoritelerine karşı düşmanlığı ve savaşı cesaretle göze alıyorlardı."*²⁷

Horen Aşıkyan Efendi, patriklikten istifa ettikten sonra vefatına kadar sakin bir hayat yaşamak istemiştir. İzmit civarındaki Armaş manastırına yerleşme isteği II. Abdülhamid tarafından reddedilmiştir. Padişah Aşıkyan Efendi'nin yeniden patrikliğe geçmesini istese de yaşadığı sıkıntılardan sonra bunun mümkün olmayacağını padişaha iletmiş ve Armaş manastırında tıpkı

25 Recep Karacakaya, a. g. e, s. 40.

26 BOA, Y. PRK. ZB, D: 13, G: 33, Belge no:1

27 Kara Schemsi, Türkler-Ermeniler ve Avrupa (Les Turcs et La Question D 'Armenie - L'Angleterre et Les Armeniens (1839-1904) (çev. Bayram Kodoman), Ankara 1994, s. 50.

kendi gibi devlete sadık papazların yetişmesi gerektiğinin önemini vurgulamıştır. Buna rağmen II. Abdülhamit'in talepleri karşısında Aşıkyan Efendi İzmir'e yerleşmeyerek İstanbul'da yaşamaya devam etmiş ve 26 Ekim 1899 günü İstanbul'da, Bakırköy'deki evinde vefat etmiştir.²⁸

Patrik Mateos İzmirliyan

Mateos İzmirliyan 12 Şubat 1845'de İstanbul'da dünyaya geldi. Bezciyan ve Bogosyan okullarında eğitimini tamamladıktan sonra 1862'de Ortaköy Ermeni Mektebine öğretmen olarak tayin edilmiş ve 1864 yılında ilk ruhbanlık derecesini almıştır.²⁹ 1869'da Mateos adı ile keşiş olarak takdis edilmiş ve 28 Eylül 1869'da rahiplik derecesine yükselerek Patrik Mıgırdiç Hrimyan'ın sekreteri olmuştur.³⁰ İzmirliyan 1872 yılında Ermeni Patrikhanesi Rûhanî Meclis üyeliğine seçilmiş 1876'da Eçmiyazin'e giderek piskoposluk unvanını almıştır.

1878'de meclis başkan yardımcılığına, 1880'de patrikhane danışmanlığına seçilmiş daha sonra ise 1886'da Mısır Ermenileri murahasalığına tayin olunmuştur.³¹ 1891 yılına kadar kaldığı bu görevde, bölgede bulunan Ermeni komitelerine destek vermekle suçlanmış hakkında çıkan bu güvensizlikler sonucu görevinden istifa ederek İstanbul'a dönmüştür. 1892 yılında Gregoryen Ermeniler için en yüksek rütbe olan Katagikosluk için aday gösterilmesine rağmen eski Ermeni Patriklerinden olan Hrimyan karşısında seçimi kazanamamıştır.

Horen Aşıkyan Efendi'den sonra boş kalan İstanbul Ermeni Patrikliği için Patrikhane Meclis-i Umûmîsi'nin toplanması gerekiyordu. II. Abdülhamit'in meclisin toplanmasını geciktirdiğini söyleyen raporlar İngiliz Sefareti tarafından kendi hükümetlerine gönderiliyordu. Bu bilgiler aslında doğrudu çünkü Sultan II. Abdülhamit patrikhanedeki meclis üyeleri haricinde halk arasında birçok kişinin de seçime dahil olduğunu, bu durumun karışıklığa sebebiyet verdiğini düşünüyordu. Bir süre devam eden tartışmalar sonucunda seçim, Meclis-i Umûmî tarafından 19 Aralık 1894 günü yapıldı. Seçim sonucu Mateos İzmirliyan Efendi patrik olarak seçildi. Aynı zamanda yeni patriğin göreve başlaması için bağlılığını padişaha arz etmesi gerekiyordu. Sultan II. Abdülhamit daha önce olduğu gibi bir merasimin yapılarak İzmirliyan için bir imtiyaz olduğunu belli edecek davranışlardan kaçınılması gerektiğini düşünüyordu.³² Bu sırada İngiliz hükümeti ve basını seçim sonucunu sıkı bir şekilde takip ediyorlardı. İngiliz gazetelerinde Ermeni olaylarının ve patriklik seçiminin Avrupa'nın dikkatini çektiği söyleniyordu.³³ Öyle ki İzmirliyan'ın Osmanlı Hükümetine karşı

28 Ramazan Erhan Güllü, a. g. e, s. 213.

29 Recep Karacakaya, İstanbul Ermeni Patrikleri ve Siyasî Faaliyetleri (1878-1923), TTK, Ankara 2014, s. 87.

30 Ramazan Erhan Güllü, a. g. e, s. 217.

31 *The Lisburn Herald*, October 12, 1895.

32 Ramazan Erhan Güllü, a. g. e, s. 221-222.

33 *The Lisburn Herald*, October 12, 1895. "The Armenian patriarch, who has recently been brought into prominence owing to the events which have made european interest keen"

Gazisi

Akademik
Bakış

9

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

şı göstereceği tutum bile haber konusu yapılmıştı.³⁴ Yeni seçilen patriğin pa-dişaha arzı birkaç sorun yaşanmasına rağmen 4 Şubat 1895 günü gerçekleşmiş ve Mateos İzmirliyan 11 Şubat 1895'de patriklik berâtının verilmesiyle görevine başlamıştır.

Mateos İzmirliyan görevine başladıktan hemen sonra, patrikhane meclis-i umûmîsi'ne yaptığı konuşmasında Ermenilerin oturdukları bölgede Ermenilerden oluşacak meclislerin kurulması ve çıkarılacak kanunların Ermeniler tarafından yapılması gerektiğini söylüyordu.³⁵ İzmirliyan vazifesinin daha ilk zamanlarında yaptığı bu çıkışlar yeni patriğin hükümet ile olan ilişkilerinin pekiyi devam etmeyeceğinin bir göstergesiydi. Patrik İzmirliyan 21 Ocak 1895 günü Adliye ve Mezahib Nezareti'ne, doğu bölgelerinde yaşayan Ermenilerin zor durumda oldukları ve bölgede adaletsiz bazı uygulamaların olduğu Sasun'da yaşananlarla ilgili bölgeye bir murahhas vekili gönderilmesine dair bir takrir vermiştir. Bu takrirden kullanılan uygunsuz ifadeler yüzünden iade edilmiştir. İzmirliyan yapılan iadenin ardından daha geniş ve ayrıntılı bir takrir vermiş ve sert ifadelerine devam etmesi Sultan II. Abdülhamit'i kızdırmıştır. Sultan takririn patrikhaneye aynen iadesini ve Sadaret'i uyarak yapılanlar konusunda kendisinin ivedilikle bilgilendirilmesini istemiştir.³⁶

Mateos İzmirliyan'ın İstanbul Ermeni Patriği seçilmesinden sonra Anadolu'nun birçok bölgesinde olaylar çıkmış, Ermeni isyanları artarak devam etmiştir. 30 Eylül 1895'te Bâb-ı Âli gösterileri, İzmirliyan'ın hınçak komitesine yakınlığını göstermesi açısından iyi bir örnek olmuştur.

Hınçak komitesi tarafından İstanbul'da planlanan bir eylem olduğu hususunda haber almış olan Polis Müdürü Nazım Paşa, payitahta istenmeyen olayların meydana gelmesini önlemek için İzmirliyan'dan çaba göstermesini istedi. Ayrıca, örgüt üyelerinin, Ermeni milletinin yakın bir zamanda Türk hâkimiyetinden kurtulacağını kamuoyuna gizlice yaydıklarını ona duyurdu. İzmirliyan, Zaptiye müdürü Nazım Paşa'ya yazdığı cevapta kendisinin elinden bir şey gelmediğini ve polis memuru olmadığını söylüyordu. Diğer taraftan, Adliye Nazırı da, İzmirliyan'ı yapılacak olan muhtemel hadiseyi durdurması ve önlemesi için vazifesini yapmaya davet etti. Aksi halde Bâb-ı Âli tarafından kendisinin sorumlu tutulabileceğini de bildirdi.³⁷

30 Eylül 1895 günü cereyan eden olaylar öncesinde binlerce Ermeni İstanbul Ermeni Patrikhanesinde toplandı. İzmirliyan vaazını verdikten sonra topluluğun içindeki komite üyelerinden bazıları sloganlar atmışlar bu sloganlara sessiz kalan patrik bazı kişilerle kısa konuşmalar yapmıştır.³⁸ Başlarında hareketin liderleri olmak üzere, kalabalık bir Ermeni topluluğu Bâb-ı Âli'ye doğru harekete geçti. Komitecilerin başını çektiği bu kitle yüksek sesle bağırma-

34 The Sheffield and Rotherham Independent, Monday, January, 21, 1895. "The new armenian patriarch, independent attitude towards the porte"

35 Recep Karacakaya a. g. e, s. 89.

36 Ramazan Erhan Güllü, a. g. e, s. 230.

37 Kara Schemsi, a. g. e, s. 40.

38 Christopher J. Walker, *Armenia The Survival of a Nation*, London 1990, s. 154.

ve sloganlar atmaya başladı. Bu yürüyüş üzerine Sadrazam Küçük Sait Paşa, yürüyüşü gerçekleştirenlere arz edecekleri bir dilekçeleri varsa onu kendisine vermelerini ve sorun çıkarmadan dağılmalarını, eğer sözlü olarak söylemek istedikleri bir şeyler varsa usturuplu olan bir kaç kişinin Sadrazam'ın huzuruna çıkarak isteklerini söylemeleri için bir subayı gösterici Ermenilere gönderdi. Lakin içlerinden bir komiteci silahını çekerek Polis Müdürü Nazım Paşa'nın subayı ve Sadrazam'ın habercisini öldürdü. Bunun üzerine Polis Ermeni göstericilere müdahale etmek durumunda kalmıştır. Eylemcilerin büyük bir çoğunluğu kiliselere ve Kumkapı, Galata, Beyoğlu, Hasköy istikametine doğru kaçmaya başlamış ve buldukları noktalarda etrafa rastgele ateş ederek İstanbul'un birçok noktasında nümayiş çıkarmışlardır.³⁹ Bu hadise Müslüman halkı da sınırlendirmiş ve karşılıklı katliamlara neden olmuştur. Ayrıca, olaya zamanında gerektiği gibi müdahale edemeyen Küçük Sait Paşa'nın Sadrazamlıktan alınmasına ve Kâmil Paşa'nın Sadaret'e tayin edilmesine neden olmuştur.⁴⁰

Neticede Bab-ı Âli hadisesi bastırılmıştı. Hınçak komitesinin amacı olan Avrupalı güçlerin dikkatinin çekilmesi bir adım daha ileriye götürülmüş ve İngiltere, Fransa ve Rusya Sultan II. Abdülhamit'ten Mayıs 1895 islahatını uygulamaya koymasını talep etmişlerdi. Özellikle bu üç devletin baskısıyla 17 Ekim 1895'te Sultan Ermeni Islahat programını uygulamaya koymak zorunda kaldı.⁴¹

Bab-ı Âli gösterilerinin yankıları Anadolu'nun çeşitli yerlerinde isyan şeklinde görüldü. Bunlardan en dikkat çekici olanı 1895 Zeyton İsyanıydı. Neredeyse bütün tarihi isyanlarla geçmiş olan Zeyton bölgesi, bilhassa Hınçak komitesi için önemli bir faaliyet alanı olmuştur. Bölgenin coğrafi yapısının da bu tür olaylara müsait olması komiteyi tekrar harekete geçirmiştir.⁴² Temmuz 1895'te Hınçak komitesinin başında bulunan Nazarbeg tarafından gönderilen Agasi, Hraçya, Abah, Nişan, Melek ve Garabet adlarındaki komiteciler Zeytonlu Ermenileri kıskırtmak için isyan çıkması durumunda İngiliz filosunun kendilerini desteklemek için Mersin ve İskenderun limanına geleceklerini yalanını söylüyorlardı. 16 Eylül'de iki bin silahsız ve dört bin silahlı isyancılar harekete geçerek devlet kurumlarına saldırmaya başladılar.⁴³ Bu sırada Zeyton kışlasında Miralay İffet Bey tarafından kumanda edilen 562 asker, Zeyton Hükümet konağında ise 80 kişi bulunmaktaydı. İsyancılar Zeyton'un yakın çevresiyle olan irtibatını kesmek için telgraf tellerini kopartmışlar ve 28 Ekim sabahı kışlaya tepeden gelen su kaynağını kesmişlerdir. Hükümet konağı 29 Ekim'de komiteciler tarafından ele geçirilirken Zeyton kışlasındaki askerler belli bir süre direnmişlerdir. Kışlanın yıkılma tehdidi sonrası 30 Ekim'de teslim olmak zorunda

39 Kara Schemsi, a. g. e, s. 41.

40 Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, Yay Haz: Uğurhan Demirbaş, Ali Osman Çınar, Mücahit Demirel, Seher Dilber, Recep Karacakaya, Nuran Koltuk, Ümmihani Ünemlioğlu, Ankara 2001, s. 70.

41 Fikretin Yavuz, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terörü 1896 Osmanlı Bankası Baskını*, TTK, Ankara 2015, s. 67.

42 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s. 487.

43 Esat Uras, a. g. e, s. 491.

gazi

Akademik
Bakış

11

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

kalan askerlerden yaklaşık 97'si kaçmayı başarmış geriye kalan 400 civarı asker ise isyancılar tarafından esir alınmıştır.⁴⁴

Zeytunu ele geçiren Ermeniler, hareketlerini durdurmuyup bilhassa Zeytun'un etrafındaki Müslüman köylerini Ekim ayının sonlarından itibaren basmaya başlamışlardır. Ermeniler, 30 Ekim'de Feke nizamiye mülazımlarından Hasan Ağa, eşi ve üç küçük evladını katletmişlerdir. Ekim ayının sonlarından Aralık ayının ortalarına kadar Ermeni isyancıların bastıkları köyler şunlardır: "Kemerli, Döngel, Kireç, Bertiz, Başak, Maksudlu, Kahali, Karadut, Çukurhisar, Kurtlar, Köşerge, Göksun, Başan (Başanlı), Körtel, Üzeyirli, Keban, Andırın kazası merkezi, Nadirli, Yenicekale, Mucukderesi, Musalı, Demir Bey, Sarı Mollalı, Mihal, Sus, Gürcü, Okatar, Süskürü, Geben, Gürünler, Kerimli."⁴⁵

Ermeniler, bastıkları Çukurhisar, Körtel ve Keban köylerinde beş yüze yakın içlerinde çocuklarında olduğu Müslümanı katletmişlerdir. Bu köylerden birinde bir kişiyi yakarak şehit etmişler ve köyü de tamamen ateşe vermişlerdir. 14 Kasım'da saldırdıkları Keban isimli Müslüman köyünde 60 Andırın kazasında ise 100 den fazla kişiyi öldürmüşlerdir. Kazada bulunan cami, Hıristiyan evleri de dahil olmak üzere hükümet konağı ile Müslümanların evlerini yağmalayıp yakmışlardır.⁴⁶

Zeytun'da başlayan isyan hareketlerinin genişlemesi üzerine II. Abdülhamit, dış müdahaleye meydan vermemek için isyanın biran önce bastırılması gerektiğini düşünüyordu bu yüzden bölgeye Mustafa Remzi Paşa idaresindeki askeri kuvvetlerin sevk edilmesini istemiştir. Ordu, Miralay Ali Bey ve Mustafa Remzi Paşa komutasında Zeytun'a doğru hareket etmiştir. Miralay Ali Bey idaresindeki askeri kuvvetler 18 Kasım'da isyancıların elinde bulunan Geben'e varmıştır. Ermeniler teslim olma çağrısını reddedince 20 Kasım'da yaklaşık üç dört saat devam eden çarpışmalar sonucu Geben bölgesi komitecilerden alınmıştır. Mustafa Remzi Paşa da aynı gün isyancıların üzerlerine yürüyerek onları mağlup etmiş ve komitecilerin çoğunu Zeytun kasabasına ve kışlasına kaçmaya mecbur bırakılmışlardır. Harekâtın sonunda Zeytun haricindeki Müslüman köylerin çoğu isyancılardan temizlenmiştir.⁴⁷

Osmanlı Ordusunun harekete geçtiği gün, çoğunluğunu Zeytunlu kadınların oluşturduğu kalabalık isyancı Ermeni kitlesi, Zeytun hükümet konağının önünde toplanarak baltalar, kazmalar ve bıçaklarla bağırarak esir Osmanlı askerlerinin üzerine vahşice saldırmışlar ve dört yüze yakın askeri şehit etmişlerdir. Trajediye evinin çatısından tanık olan Katolik Peder Emanuel, esir askerleri yok etmenin iki saate yakın sürdüğünü ve çığıklarının korkunç olduğunu İngiltere'nin Halep konsolosu Barnham'a anlatmıştır. Nehrin akıntısının ölüleri kolayca götürüp temizleyeceği düşünen Ermeni isyancılar, şehitlerin bedenlerini Kargalar Köprüsü'nden Zeytun Irmağı'na atılmışlardır. Bu hadiseden yaklaşık 6 hafta sonra Zeytun'a giden Barnham, kayalara takılmış, kara saplanmış ve

44 Yahya Bağçeci, "1895 Zeytun Ermeni İsyanı", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/2 Spring 2008, s. 133.

45 Yahya Bağçeci, a. g. e, s. 135.

46 Yahya Bağçeci, a. g. e, s. 136.

47 Yahya Bağçeci, a. g. e, s. 139.

şışmış cesetlerle karşılaşmıştır. Şehitlerin bazılarının vücutları tanınmaz hale gelmiş, bazılarının ise tüm vücutları dağlanmışır.⁴⁸

Tüm bu gelişmelerden sonra Zeytun üzerine gönderilen askeri birliklerin Aralık ayı boyunca kasabayı ele geçirememesi sebebiyle, Halep'te olan Ferik Ethem Paşa'nın, Mustafa Remzi Paşa yerine Zeytun'a gönderilmesine karar verilmiştir. Fakat bu esnada Ermenilerin istedikleri dış müdahale olmuş ve İngiltere'nin ve Fransa'nın başını çektiği altı devlet (Almanya, Rusya İtalya ve Avusturya) sefaretleri tarafından Zeytunlu isyancı Ermenilerle Osmanlı Devleti arasında arabuluculuk teklif edilmiştir. Osmanlı Devleti, sürecin kendi aleyhine uzaması sebebiyle söz konusu altı devletin arabuluculuk tekliflerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece altı devletin Halep konsolosları Zeytunlularla barış şartlarını görüşmek üzere vazifelendirilmişlerdir.⁴⁹

Zeytunlu isyancıların istedikleri şartlardan Osmanlı'nın kabul ettiği maddeler şunlardır: 1. Zeytunlu isyancılar ve o bölgede ikamet eden Osmanlılar savaş silahlarını teslim edecekler, kendilerine ait olan eğlence ve av için kullandıkları silahlar, kamalar ve tabancaları kendilerine bırakılacak.

2. Genel af, hınçak komitesinin isyanı yöneten Agassi gibi komiteciler ise yurtdışına çıkarılacak.

3. Beş yıl süreyle Zeytunlulardan vergi alınmayacak, kışlanın yeniden onarılmasını Osmanlı Devleti üstlenecek.

4. Zeytun'a Hristiyan kaymakam tayin edilecek gerekli şartların oluşması kaydıyla.⁵⁰

Bir bakıma Osmanlı'nın aleyhine sonuçlanan Zeytun İsyanı sonucu birçok masum sivil ölmüş ve komitecilerin Avrupa Ülkelerinin dikkatini çekme düşüncesi gerçekleşmiş oldu. İzmirliyan'ın Patrik olmasından sonra meydana gelmiş olan Zeytun isyanında patriğin birinci derecede dahil olması söz konusu olmuş gibi gözükmezken aslında İzmirliyan'ında isteği yerine gelmişti. Zira İstanbul'daki Batılı güçlerin elçilerini sık sık ziyaret ederek gelişen isyanlarla ilgili Osmanlı'nın aleyhine olan ıslahat fikirlerini onlara dile getirmiş oluyordu.

Ermeni isyanları Zeytun ile kalmamış Anadolu'nun birçok noktasında olaylar çıkmıştır. Bunlardan bilhassa 1895 yılında gerçekleşmiş isyanlar şunlardır: 29 Eylül Divriği, 2 Ekim Trabzon, 6 Ekim Eğin, 7 Ekim Develi, 9 Ekim Akhisar (İzmit), 21 Ekim Erzincan, 25 Ekim Gümüşhane, 2 Kasım Diyarbakır, 2 Kasım Siverek, 4 Kasım Malatya, 7 Kasım Harput, 9 Kasım Arapkir, 15 Kasım

48 Muammer Demirel, *Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896-1918) British Documents On Armenians*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 164. "Towards sundown an excited mob, among whom were many women, collected outside Government house, for word had been passed along that they should avenge themselves by killing the prisoners. They had armed themselves with hatchets, butchers knives, and pickaxes, and now, with loud yells and imprecations, forced their upstairs to the room where these hapless young fellows were confined. Padre Emanuel, who witnessed the tragedy from roof of his house, told me that it took two hours hard work to dispose of them, and that their shrieks were appalling."

49 Yahya Bağçeci, a. g. e, s. 141.

50 Esat Uras, a. g. e, s. 493.

Sivas ve Merzifon, 16 Kasım Antep, 18 Kasım Maraş, 3 Aralık Yozgat.⁵¹ Zaptiye Nezareti, bu yaşanan olayların bir nebze önlenebilmesi ve huzursuzluğun azalması için Patrik İzmirliyan'dan Anadolu'daki kiliselerde okunmak üzere halkı telkin edici bir bildiri yazmasını istedi. Patrik başta kabul ettiği bu bildiri yazmış Sadarete iletmış lakin bildiri halkı sakinleştirici bir tavır yerine yine Osmanlı'yı suçlayan ve ıslahat isteyen bir içeriğe sahip olması sebebiyle reddedilmişti. Sadaret İzmirliyan'dan tekrar ve daha kapsamlı bir tahrirat yayınlanmasını istiyordu. Patrik, Adliye ve Mezahib Nezareti'ne verdiği bir takrirde kiliselere nasihat etmek isteğinde olmadığını söylediği gibi yaşanan olaylardan Ermenilerin mesul olmadıklarını savunuyordu. Aynı zamanda hadiselere birinci dereceden dahil olmadığı havası yaratan İzmirliyan için Anadolu'da yaşanan olaylardan aksi yönde istihbaratlar geliyordu. Örneğin Zeytun İsyanında rol oynayan Papaz Dergorn komite yöneticilerinden olduğunu itiraf etmiş ve bölgedeki hadiselere Maraş Ermeni Katolik Murahhasası ile İstanbul Ermeni Patriği'nin yardımcı olduğunu belirtmişti.⁵²

Patrik İzmirliyan'ın Osmanlı Hükümeti ile olan ilişkileri gerginleşmiş ve patriklik vazifelerini olması gerektiği gibi yerine getiremiyordu. İstanbul Ermeni Patriği seçildiği ilk günden beri uzlaşmaz bir tavır takınmasını desteklemeyen Ermeni önde gelenleri ve Osmanlı Hükümeti hizmetindeki yüksek rütbeli memurlar İzmirliyan'a istifa etmesini tavsiye ediyorlardı. Hariciye Nezareti Müsteşarı Artin Dadyan Paşa, meşhur bir hatip olan İstanbul'daki Kudüs Patriklik naibi Mgr. Kevork Yeretzian'ı, dostu İzmirliyan'ı istifa etmeye ikna etmesi için vazifelendirildi. İstanbul'da sık sık ziyaretlerde bulunduğu İngiltere Büyükelçisi Philip Currie bile ondan desteğini çekmişti. İzmirliyan'ın Ermeni halkına yararlı olamayacağını düşünüyordu. Tüm bunların üzerine Mateos İzmirliyan, 3 Ağustos 1896 tarihinde Adliye ve Mezahib Nezareti'ne görevinden ayrıldığını bildiren istifasını sunmuştur.⁵³ İzmirliyan'ın istifasından sonra onun İstanbul'da bulunması doğru olmayacağı için, Kudüs'e gönderilmesini karar verilmiş ve kendisine hazineden 2000 guruş maaş tahsis edilmesi sağlanmıştır. İzmirliyan önce Yafa'daki Ermeni manastırına oradan da Kudüs'e gitmiş ve burada kaldığı on iki yıl boyunca hal ve hareketleri takip edilmiştir.

II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle genel af ilan edilmiş bu aftan sürgünde olanlar da yararlanmıştı. Aftan istifade edenlerden biri de Mateos İzmirliyan'dır. Patrik Ormanyan'ın II. Abdülhamit ile arasının iyi olması sebebiyle komitecilerden gelen baskılar sonucu istifa etmiş ve koltuğuna ilk talip olan İzmirliyan olmuştur. Ermeni Patrikhanesi Meclis-i Umumisi, 5. toplantısında üyelerin gizli oylarıyla Mateos İzmirliyan'ı tekrar İstanbul Ermeni Patriği seçmiştir. İzmirliyan ikinci kez oturduğu patriklik makamında fazla vakit geçiremeden daha üst bir derece olan tüm Gregoryen Ermenilerin katagikosluğu'na⁵⁴ seçilmiştir.

12 Ocak 1909 yılında Rusya'nın İstanbul Büyükelçiliği, Rus Çarı'nın İzmirliyan'ın katagikosluğunu onayladığını belirterek, İzmirliyan'ın Osman-

51 Ramazan Erhan Güllü, a. g. e. s. 261.

52 Ramazan Erhan Güllü, a. g. e. s. 267-268.

53 Recep Karacakaya, a. g. e. s. 92.

54 Illustrated London News, Saturday 19 December 1908.

lı vatandaşlığından çıkarılarak, Rusya'ya gitmesine izin verilmesini Bab-ı âli'den resmi olarak talep etmiştir. Bu teklif Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve İzmirliyan'ın da katagikosluğu istemesi nedeniyle, Osmanlı vatandaşlığından çıkarılması ve Rusya'ya gitmesine izin verilmesi 11 Şubat 1909'da padişah tarafından onaylamıştır.⁵⁵ İzmirliyan, Eçmiyazin Katagikosuğu görevinde yaklaşık olarak iki yıl kaldıktan sonra ölmüştür.

Sonuç

Ermeni sorununun olaylar baz alındığında en hareketli dönemi olarak ele alabileceğimiz 1890-1896 yılları arasında meydana gelen hadiselerle iki farklı bakış açısıyla değerlendirilebilir. İlki Horen Aşıkyan'ın patriklik dönemindeki Ermeni kilisesinin olaylar karşısındaki tutumu diğeri ise Mateos İzmirliyan'ın patrik olduğu zaman aralığında vuku bulan hadiselerle patrikliğin ne şekilde dahil olduğudur.

Siyah ile beyaz kadar net bir ayırım yapılamasa da iki patriğin yaşanan olaylara karşı tutumunun birbirlerinden farklı olduğu gözlemleniyor. Zira Aşıkyan Efendi Ermeni halkını telkin edici ve devleti zor duruma sokacak açıklamalar yapmazken, İzmirliyan bulabildiği her fırsatta batılı güçleri olayların içine sokmaya çalışmış ve isyan hareketlerinin aleyhinde net bir tavır sergilememiştir. Bunu tespit etmek için İzmirliyan'ın vakalar karşısındaki tutumunun ve Ermeni isyancı komitelerinin ona karşı pozitif bir anlayış göstermesi kanıt olarak gösterilebilir. İzmirliyan gerek Bab-ı âli gösterileri olsun gerekse Zeyton isyanında olsun devlet lehine ne bir teskin edici bir takrir ne de sorunun çözümüne dair bir bildiri yayınlamıştır. Aksine komiteciler masum sivil halkı katlederken suçun İslahatları yapmayan devletin olduğunu söyleyerek bilhassa İngiltere, Fransa ve Rusya gibi büyük güçlerden yardım beklemiştir. Öyle ki Zeyton isyanında binlerce insanın ölmesine sebep olan Agassi gibi Hınçak komitesinin önde gelenlerinin Marsilya'ya geçişini sağlayan büyükelçilere teşekkür etmiştir. Horen Aşıkyan ise Ermeni halkını itidale davet etmiş ve devletçi görüşleri yüzünden fesat komitelerinin suikastına uğramıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri ve Gazeteler

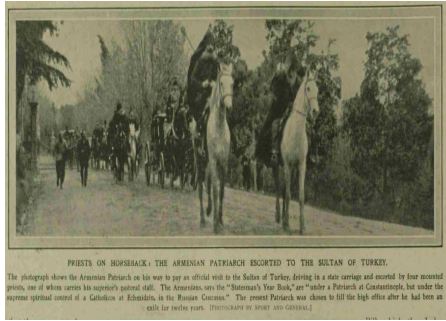
BOA, Y. PRK. ZB, D: 7, G: 84, Belge no: 1
BOA, Y. PRK. ZB, D: 13, G: 33, Belge no: 1
The Lisburn Herald, October 12, 1895.
The Sheffield and Rotherham Independent, Monday, January, 21, 1895.
Illustrated London News, Saturday 19 December 1908.

Kitaplar ve Makaleler

BAÇÇECİ, Yahya, "1895 Zeyton Ermeni İsyanı", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/2 Spring 2008.
DRIAULT, Edouard, *Şark Mes'elesi Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar*, Yay Haz. Emine Erdoğan, Ankara, 2010.
ERCAN, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler (Kuruluştan Tanzimat'a kadar*

55 R. Karacakaya, a. g. e. s. 94.

- Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitapevi, Ankara, 2001.
- ERCAN, Yavuz, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, TTK, Ankara, 1988.
- ERDAL, İbrahim, - Ahmet KARACAĞUŞ, *Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler*, İstanbul, 2009.
- DEMİREL, Muammer, *Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896-1918) British Documents on Armenian*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- GÖK, Bilal, "Büyük Selçuklu Devleti'nde Ermeniler: Başlangıcından Melikşah'ın Ölümüne Kadar (1018-1092)", *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, c.4, Sayı 7, Ankara, 2015.
- GÖYÜNÇ, Nejat, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yayınları, İstanbul, 1983.
- GÜLER, Ali *Rakamlarla Türkiye'de Azınlıklar*, Ankara, 2001.
- GÜLLÜ, *Ramazan Erhan, Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.
- GÜRÜN, Kâmuran, *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1983.
- Kara Schemsi, *Türkler-Ermeniler ve Avrupa (Les Turcs et La Question D 'Armenie - L'Angleterre et Les Armeniens (1839-1904)* (çev. Bayram Kodoman), Ankara, 1994.
- KARACAKAYA, Recep, *Ermenilere Yönelik Ermeni Terörü*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- KARACAKAYA, Recep, *İstanbul Ermeni Patrikleri ve Siyasî Faaliyetleri (1878-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*(yay haz. Uğurhan Demirbaş vd.), Ankara, 2001.
- SEZER, Cemal, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Hınçak ve Taşnaksut-yun Komitelerinin Romanya'daki Faaliyetleri", *OTAM*, 38/Güz, 2015.
- URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yayınları*, İstanbul, 1987.
- Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- YAVUZ, *Fıkretin, Osmanlı Devlet'inde Ermeni Terörü 1896 Osmanlı Bankası Baskını*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.
- TETİK, Ahmet vd., *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri (Meşrutiyet'in İlanından Önce ve Sonrası)*, Ankara, 2008.
- WALKER, Christopher J., *Armenia The Survival of a Nation*, London, 1990.

PRELATES ON HORSEBACK: THE ARMENIAN PATRIARCH ENROUTE TO THE SULTAN OF TURKEY.
The photograph shows the Armenian Patriarch on his way to pay an official visit to the Sultan of Turkey, driving in a solo carriage and escorted by four mounted gendarmes, one of whom carries his superior's gaited staff. The Armenians say the "Sultan's Year Book," an "order of Patriarch at Constantinople, but under the express spiritual control of a Catholicos of Echmiadzin in the Russian Caucasus." The present Patriarch was chosen to fill the high office after he had been an episkop for twelve years. (Illustration of 1908) (1908/1909)

Ek Belge 1:

On iki yıllık sürgünün ardından İstanbul Ermeni Patrikliğine geri dönen Mateos İzmirliyan'ın Osmanlı Sultanına eşlik etmesi ve Eçmiyazın Katoğikosluğu'na seçilmesine dair "Illustrated London News" gazetesinde 19 Aralık 1908'de yayınlanan haber. Illustrated London News, Saturday 19 December 1908.

Gazi

Akademik Bakış

16

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

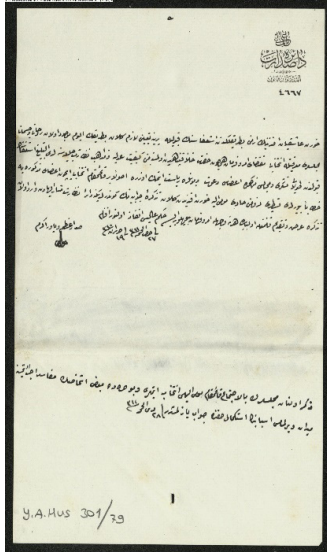
Ermeni Sorununda İki Ayrn Portre:
Patrik Horen Aşıkyan ve Patrik Mateos İzmirliliyan

ATTEMPT TO KILL THE ARMENIAN PATRIARCH.

A determined attempt made by a young Armenian to assassinate Mgr. Achikian, the Armenian patriarch, as he was leaving the cathedral, has caused a great sensation. The would-be murderer is a pastrycook named Agob, 22 years of age, and a native of Cesarea, where there has been so much agitation among the Armenians. He was seen to be loitering in the courtyard outside the church where the usual service was proceeding. When Mgr. Achikian came out, the service being over, Agob advanced towards him, and presenting at the patriarch a large American muzzle-loading revolver, which he had held concealed in the folds of his coat, pulled the trigger three times. The pistol, however, missed fire, Agob, in loading it hurriedly, having left the ramrod in the barrel. He was immediately seized by the attendants of the patriarch, and handed over to the police. On being interrogated in the Stamboul Prison, Agob said he undoubtedly intended to kill the patriarch, and added:—"If I have failed others will carry it out after me. There are several of us, but I will never divulge the names of my accomplices. We are determined to kill the patriarch because he is incapable of managing Armenian affairs, and has now become actually harmful to the national interests. By his intrigues he deceives the Armenians." Since the affair, the quarter of Koum Kapou, where the cathedral is situated, has been kept under especial police surveillance, and several arrests have been made. Mgr. Achikian suffered a severe shock from the attempt on his life, and is now ill.

Ek Belge 2:

Ermeni Patriği Horen Aşıkyan Efendi'nin uğradığı suikast ile ilgili bilgi veren The Chronicle gazetesinin 6 Nisan 1894'de yayınlanan haberi.
The Chronicle, Friday 6 April 1894.

Y.A.HUS.00301.00079.001

Ek Belge 3:

Horen Aşıkyan Efendinin Patriklikten İstifasının Kabulüne dair belge
BOA, Y. A. HUS, D:301, G:79, Belge no:1. (1 Temmuz 1894)

gazi

Akademik
Bakış

17

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Extended Abstract

Armenians, who had problems with Byzantium at the beginning of the 11 th century, did not resist the Seljuk incursions into Anatolia, almost called the Turks to Anatolia. The Armenian people, who lived a smooth life within the Seljuk state, did not experience any problems religiously and economically. The Armenians, who continued their lives within the Ottoman state, continued their church buildings and their economic freedom with confidence within the Ottoman law. With the French Revolution of 1789, new ideas emerged and these ideas mostly affected multinational empires. One of these states, the Ottoman State, felt the negative aspects of the ideas of revolution, especially in the Balkans. As a result of the Ottoman Greek rebellion and the Serbian revolt, some of the Balkan lands were lost. The last community affected by concepts such as freedom is the Armenians. Because they were already living in peace in the Ottoman society. At this point, the decline of the power of the Ottomans led to the power races of Britain and Russia in the Ottoman lands. The Armenians established separatist committees with the provocation of Russia and Britain, and as a result, rebellion movements started. The separatist committees put pressure on the Istanbul Armenian Patriarchate to involve the Armenian people in this altogether, and they asked for their support. They assassinated Patriarchs who did not support them like Horen Aşıkyan. Hinchak-style organizations supported the Patriarch, who made statements that made the Ottoman Government difficult in every incident, like Mateos İzmirliyan. Horen Aşıkyan made statements in favor of the state against the events and tried to calm the Armenian community. Aşıkyan could not support the separatist Armenian committees, on the contrary, he said that they were corrupt organizations that would cause extremely bad things for the Armenians. For this reason, the Hinchak committee, Patriarch Aşıkyan, did not want to be in that office and forced him to resign. Unable to withstand these pressures, the Patriarch had to resign. The Ottoman Government ensured that his salary increased in the face of his devotion. On the other hand, Mateos İzmirliyan, unlike Aşıkyan, acted against the state during the rebellion movements in Zeytun. The attitude he took in the face of events did nothing but make the current situation even more difficult. Eventually, he had to resign in İzmirliyan and was exiled by the Ottoman Sultan Abdulhamit. When considered generally, the difference between the attitudes of Horen Aşıkyan and Mateos İzmirliyan was valid for the general Armenian community. Because two different situations occurred for the Armenian people, such as supporting the rebellion and opposing the rebellion. In addition, the reason for these two different attitudes can be attributed to the change in the eastern policies of great states such as England. Because it is a fact that Britain was in favor of the territorial integrity of the Ottoman Empire before the 1877-1878 Ottoman-Russian war, but did not consider the territorial integrity of the Ottoman Empire after this date.

Sultan II. Abdülhamid'e Ermeni Komiteleri ve Faaliyetleriyle İlgili Sunulan Bir Fezleke (1895)

A Report Submitted to Sultan Abdulhamid II on the Armenian Committees and Their Activities (1895)

Bülent CIRIK*

Öz

Ermeni Meselesinin kırılma noktalarından olan Sultan II. Abdülhamid dönemi, Anadolu'da meydana gelen olaylar, Ermeni komitelerinin teşkilatlanmaları ve uluslararası boyutu itibarıyla üzerinde durulması gereken önemli bir süreçtir. Olayların nasıl planlandığı, gerçekleştirildiği ve uluslararası propaganda-ya dönüştürüldüğü ile ilgili olarak dönemin kaynakları geniş bilgiler vermektedir. Soykırım iddialarının doğuş dönemi olarak nitelendireceğimiz gelişmeler de bu dönemde inşa edilerek herhangi bir yöntem değişikliğine uğramadan günümüze kadar gelmiştir. Dâhili ve harici olayların baskısını da önemli ölçüde hisseden Sultan II. Abdülhamid, haksız iddialar ve kanlı eylemler karşısında bazı tedbirler alarak devletin bütünlüğünü korumaya çalışmıştır. Sultan Abdülhamid, 1890-1894 yıllarında Anadolu'da ve başkent İstanbul'da Ermeni komiteleri tarafından gerçekleştirilen olayların aydınlatılması ve her yönüyle ortaya konulması için bir komisyon kurdu. Bu çalışmada, kurulan özel komisyon tarafından Ermeni komiteleri ile ilgili Sultan Abdülhamid'e 4 Şubat 1895 tarihinde sunulan, Ermeni propagandalarına karşı bir cevap olmak üzere kitaba dönüştürülmesi düşünülen fezleke ve içeriği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Meselesi, Sultan II. Abdülhamid, Hınçak Cemiyeti, Taşnak-sutyun Cemiyeti, XIX. Yüzyılda propaganda.

Abstract

The period of Sultan Abdulhamid II, which is one of the most important breaking points of the Armenian Question, is a worth-stressing process in terms of the events taking place in Anatolia, the organization and international dimension of the Armenian committees. Sources of the period provide extensive information on how the events were planned, realized and transformed into propaganda in the international arena. The developments that we can describe as the birth period of the genocide allegations were built in this period and have survived to the present day without any methodological changes. Sultan Abdulhamid II, who felt the pressure of internal and external events to a great extent, tried to protect the integrity of the state by taking some measures against arrogations and bloody acts. Sultan Abdulhamid, between 1890-1894, had a commission established to enlighten and to reveal the events in all aspects carried out by the Armenian committees in Anatolia and the capital Istanbul. In this study, the report about the Armenian committees, which was presented to Sultan Abdulhamid on February 4, 1895, by the special commission established, and which was thought to be converted into a book as a response to the Armenian propaganda, and its content will be discussed.

Key Words: Armenian Question, Sultan Abdulhamid II, Hunchakian Committee, Dash-naksuthiun Committee, propaganda in the XIX th Century.

Makale Geliş Tarihi: 25.03.2021. Makale Kabul Tarihi: 19.11.2021.

* Doç. Dr., DPÜ Tavşanlı Uyg. Bil. Fak. Öğretim Üyesi, E-mail: bulent.cirik@dpu.edu.tr, ORCID ID: 0000 0002 6650 4338.

görsel

Akademik
Bakış

19

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Giriş

Ermeni Meselesi, uluslararası boyuta Sultan II. Abdülhamid döneminde ulaşmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda toplanan Ayastefanos ve Berlin görüşmelerinde Ermeni dini liderleri Rusya ve diğer Avrupa devletleri nezdinde teşebbüslerde bulunarak Doğu Anadolu'da kendileri için özerklik talep etmişlerdir. Ermeni Patriği Nerses ve eski Patrik Kırımyan Berlin Kongresi'nde Ermenilerin taleplerini dile getirmişlerdir. Berlin Anlaşması'nda istediklerini elde edememenin verdiği acı ile Kırımyan, bir vaazında Ermenileri bağımsızlık için silahlanmaya davet etmiştir.¹

Kırımyan'ın gösterdiği bu hareket tarzı Anadolu'da kısa süre içerisinde sonuç vermiş ve Van, Ermeni komitelerinin bir merkezi haline gelmiştir. Bu durum, Ermeni ihtilalcilerin Ermeni halkını isyana teşvik etmelerine ve Ermenilerin soykırım olarak niteledikleri olayların başlamasına sebep olmuştur.² Ermenilerdeki silahlı mücadele düşüncesi, Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmiş olan devletler tarafından da desteklenmiştir.

Silahlı eyleme geçme kararı almış olan Ermeni komitelerinin çalışmalarında propaganda önemli bir yer tutmuştur. "Hakkı gasb edilen millet adına hareket ettiği" iddia eden komitelerin yaptıkları propagandanın amacı, Ermeni Sorunu hakkında kamuoyunda genel bir düşünce inşa etmek ve insanları bu düşünceye göre hareket edebilecek bir hale getirmektir. ABD ve Avrupa'daki siyasi ortam, Ermenilerin propagandaları için ortamı hazır bulmalarını sağlamıştır. Batı kamuoyu Osmanlı Devleti'nde meydana gelen ayrılıkçı hareketleri Hıristiyanlık ruhu ile ele almış ve Rumların, Sırpaların, Bulgarların bağımsızlıkları için gayret göstermiştir. Zamanın milliyetçilik rüzgârları Ermenileri bağımsız anavatan çıkmasına sokmuştur. Osmanlı Devleti'nin farklı şehirlerinde uzun yıllardan beri görev yapan misyonerler ve Avrupa diplomatları, Ermenileri girişecekleri mücadelelerinde cesaretlendirmişlerdir.³

Sultan Abdülhamid, başta Rusya olmak üzere Avrupalı devletlerin Balkanlarda olduğu gibi Doğu Anadolu'da da etnik ihtilafları kullanmak düşüncesinde olduklarının farkındaydı ve buna fırsat vermemek için çeşitli tedbirler aldı. Avrupa'nın istediği reformları yapmak konusunda isteksiz davranan Sultan, bu konudaki baskılara uzun yıllar dayandı. Bu şartlar altında eylemlerini arttırmaya ve Avrupa kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışan Ermeniler, Anadolu'da başlatacakları olaylarla bunu gerçekleştirebileceklerini düşündüler.⁴ Ermeniler Hınçak (kuruluşu 1887) ve Taşnak (kuruluşu 1890) ihtilal örgütleri vasıtasıyla bu planlarını gerçekleştirdiler. Hınçak Cemiyeti, doğudaki ilk sosyalist cemiyetti. Cemiyetin kurucusu olan Avatis Nazarbekyan 1886 yılında Hınçak İhtilal Cemiyeti'nin programını hazırladı. Programa göre, büyük şehirlerde hükümete karşı gösteri-

- 1 Fikrettin Yavuz, "Ermeni Kimliği'nin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgırdıç Kırımyan", *Sakarya Üniversitesi SBE Akademik İncelemeler Dergisi*, II/1, (2007), s. 273.
- 2 Sidney Whitman, *Turkish Memories*, New York, London 1914, s. 94-95.
- 3 Fikrettin Yavuz, "Ermeni Propagandasını Oluşturan Unsurlar: Basın, Misyonerler ve Haber Ajansları", *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, ed. Bünyamin Kocaoğlu, Samsun 2018, ss. 91-111.
- 4 Taha Niyazi Karaca, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Ermeni Sorunu", *Sevk ve İskânın 100. Yılında Türk-Ermeni İlişkileri*, Yayına Hazırlayan: Haluk Selvi, İstanbul 2014, s. 40-41.

ler yapılacak, vergiler ödenmeyecek, reform talebi tekrar gündeme getirilecek ve mümkün olduğu kadar Osmanlı Devleti teröre çekilecekti.⁵

Hınçak Cemiyeti yöneticileri Anadolu'daki çalışmaları için merkez olarak İstanbul'u seçtiler, Anadolu şehirlerine gönderdikleri görevliler aracılığı ile kısa sürede yüzlerce üye kaydettiler. Cemiyetin İstanbul üyeleri Ermeni halkını hükümete ve patrikhaneye karşı kıskırttılar, talimatlarına uymayanların şiddetle cezalandırılacağını ilan ettiler.⁶ 1890 Kumkapı Gösterisini, Amerikan Anadolu Koleji idarecileri Tomayan ve Kayayan'ın destek verdiği 1893 Merzifon, Kayseri ve Yozgat olaylarını, 1894 Sason Olaylarını Hınçak Cemiyeyi organize etmişti. Osmanlı Devleti'ne karşı ihtilal fikrini yayan ikinci önemli Ermeni örgütü Taşnaksutyun Cemiyeti idi. Kendisine yöntem olarak terörü seçen cemiyet Tiflis'te kurulmuştu. Hınçak Cemiyeti'ni pasif davranmakla suçlayan bu cemiyetin ilk hedefi Ermeni halkını silahlandırmak ve eyleme geçirmekti. Rusya'dan Osmanlı sınırlarını aşan çetelere yardım etmek, Ermeni köylerinde savunma tertibatı kurmak, üye kaydetmek ve böylece Ermenistan'ın bağımsızlığını sağlamak cemiyetin genel amacıydı.⁷

1890-1896 yılları arasında Anadolu'da meydana gelen olayları Müslümanların Ermenileri katli olarak batı kamuoyuna taşıyan bu iki cemiyet, açtıkları şubeler aracılığı ile gazeteler yayınlamakta, misyonerler de yazdıkları kitaplarla bu akıma hizmet etmekteydiler.⁸ Anadolu'da bu olaylar yaşanırken Avrupa ve Amerika şehirlerinde yüzlerce kitap, broşür ve makale basıldı ve bu neşriyatta karışıklıklar Ermenilerin Müslümanlar tarafından katledildiği şeklinde verildi.⁹ Sultan Abdülhamid ülke içinde askeri ve siyasi tedbirler almakla beraber yayın yolu ile de Osmanlı ve dünya kamuoyunun doğru bilgilendirilmesi için bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Bunun için ilk olarak bir araştırma komisyonu kurmak yoluna gitmiştir.

Ermeni Meselesini Araştırmak Üzere Bir Komisyon Kurulması

Berlin Antlaşmasının imzalanmasından sonra Doğu Anadolu'da reform çalışmaları ve bu konudaki Avrupa baskıları ile uğraşmak zorunda kalan Sultan Abdülhamid ve devlet erkânı, Ermenilerin eylemlerinin anlaşılması ve kamuoyuna

- 5 Nejla Günay, *Zoraki İhtifaktan Yol Ayrımına İhtihat Terakki ve Ermeniler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, s. 20-21; Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement*, Berkley and Los Angeles 1963, s. 108-109;
- 6 Erdal İlter, *Türkiye'de Sosyalist Ermeniler'in Silahlanma Faaliyetleri ve Millî Mücadele'de Ermeniler (1890-1923)*, Turhan kitabevi, Ankara 2005, s. 20-22.
- 7 Mehmet Hocaoğlu, *Arşiv Vesikalarıyla Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul 1976, s.163-164; Nejla Günay, *Zoraki İhtifaktan Yol Ayrımına İhtihat Terakki ve Ermeniler*, s. 21.
- 8 Bilal Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1985, s. 106. Bu mektup örnekleri için bakınız: Haluk Selvi, *Millî-i Sadıkada İsyân: Ermeni Komitacıların Gizli Mektupları*, İstanbul 2011. Misyonerlerin Sultan II. Abdülhamid döneminde kaleme aldıkları birkaç kitabı şu şekilde verebiliriz: M. C. Gabrielian, *The Armenians; Or The People of Ararat*, Philadelphia 1892; Frederick Davis Greene, *The Armenian Crisis in Turkey: The Massacre of 1894*, New York 1895; Frederick Davis Greene, *Armenian Massacres or, The Sword of Mohammed*, Philadelphia 1896; Edwin M. Bliss, *The Armenian Atrocities*, Philadelphia 1896.
- 9 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1983, s. 142-149

Gazi

Akademik
Bakış

21

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

duyurulması için 1894 yılı sonunda kitapçık halinde bir çalışmanın hazırlanmasının gerekli olduğunu düşünmüşlerdi. Bu çalışmayla, 1888-1895 yılları arasında Osmanlı Devleti sınırları içinde ve dünyanın farklı merkezlerinde Ermeniler tarafından kurulan komitelerin hedef ve maksatları, işledikleri cinayetler, isyan çıkarma teşebbüsleri, yabancılardan aldıkları yardımlar, Müslümanları itham için Müslüman kıyafetine girerek yaptıkları uygunsuzluklar ve Osmanlı Devleti'nin bunlar hakkında gösterdiği adalet anlayışı ortaya konulacaktı. Ermeni komitelerinin çalışmaları ile ilgili bir çalışma yapmak üzere Zabtiye Nazırı Nazım Paşa riyasetinde, İntihâb-ı Memûrîn Komisyonu Azasından Mehmed Sâdık, İstanbul Polis Müdürü Hüsnü, Matbuat-ı Dâhiliye Müdürü Yusuf Behçet, Adliye Nezareti Ceza Umuru Müdürü Mehmed Cemaleddin, Zabtiye Nezareti Tahkik Heyeti Reisi Mehmed Muharrem, Dersaadet İstinaf Mahkemesi üyelerinden Ali Rıza beylerden oluşan yedi kişilik komisyon bir ay içerisinde fezlekeyi (layihayı) hazırlamış 4 Şubat 1895 tarihinde Sultan Abdülhamid'e sunmuştur.¹⁰

Komisyonun Hazırladığı Fezlekenin İçeriği

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yıldız Esas Evrakı tasnifinde 97/52 numarasıyla, "*Hınçak Komitesi'nin esas maksadı hakkında bir komisyon tarafından tertip olunan mecmua*" özetiyile kayıtlı 20 sayfalık raporda,¹¹ Ermeni komitelerinin ulusal ve uluslararası faaliyetleri, programları ve aldıkları kararlar, yakalanan komitecilerin uluslararası hukuka uygun bir şekilde yargılanmaları, mahkemelerin kanunlar çerçevesinde verdikleri kararlar ve komitecilerin aldıkları cezalar ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. 2001 yılında *Ermeni Komiteleri* adıyla Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından transkribe edilerek aynen metin olarak yayınlanan¹² fezlekeye ayrıca vilayetlere göre Osmanlı nüfusu da eklenmiş, bu tabloda bütün farklı unsurlar (Müslüman, Ermeni, Rum, Yahudi, Süryani vs.) erkek ve kadın olmak üzere ayrı ayrı sütunlarda verilmiştir. Fezleke de yer alan diğer bir tabloda da devlet dairelerinde görevli Ermeni memurların miktarı ve rütbeleri yer almaktadır.

Bugüne kadar üzerinde herhangi bir değerlendirme yapılmamış olan, Zabtiye Nezareti'nin antetli kağıdına kaydedilen fezleke, giriş kısmını takiben dokuz ana başlıktan oluşmaktadır. Fezlekenin giriş kısmında böyle bir çalışmaya neden ihtiyaç duyulduğu açıklanmaktadır. Buna göre, Ermeni komitelerinin Osmanlı Devleti'nde yaptıkları kötülükler Ermeniler tarafından dahi bilinmemektedir. Avrupa ve Amerika gazetelerinde gerçek dışı yayınlarla fesat teşebbüsü içinde olanlar ve bu haberlerden etkilenenlerin cinayet ve kan dökücü maksatları gizli kalmaktadır. Bu teşebbüslerin ortaya çıkarılması için Hınçak Cemiyetinin yayınlarının ve yakalanan komitecilerin mahkemelerdeki itiraflarının anlatılması gereklidir. Osmanlı Devleti'nin muhtelif yerlerinde ortaya çıkan fesat olayları da Londra'da "Hınçak" unvanıyla fesat yayan ve cinayetleri organize eden "Hınçak" komitesinin eseridir. Hınçak Cemiyeti; Kumkapı, Kayseri, Yozgat ve Talori hadi-

10 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) *İrade-i Hususi (İ. HUS.)* 33/25, lef. 7.

11 BOA. Yıldız Esas Evrakı (Y. EE.) 97/52.

12 Ermeni Komiteleri (1891-1895), Yayına Hazırlayanlar: Necati Aktaş vd., Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2001.

selerini de aynı cinayet vasıtalarıyla icra etmiştir. Bu olaylara ait bilgiler ve yapılan araştırmalar, "Hınçak" komitesinin tertipleri ve esas maksadı bu fezleke ele alınmıştır.¹³

Fezleke gerekçeli giriş bölümünden sonra şu bölümlerden oluşmaktadır: Fesat Tertibatları ve Cinayet Komiteleri Teşkilatı, Fesat Teşkilatının Dayandığı Asıl Amaç ve Cinayet Programları, Hınçak Programının Gerekletirdiği Cinayet Fiilleri, Suçları Sabit Olan Ermeni Anarşistlerinin Adli Mahkemelerden Aldıkları Cezalar, Ermeni Komitelerinin Anarşist Fikirlerini Gösteren Romanya Gazetelerindeki Yazılar, Hınçak ve Anarşist Komitelerin Cüret Sebepleri, Sason ve Talori Hadisesi.

Bütün bu başlıklardan da anlaşılacağı üzere fezleke 1895 yılı itibarıyla uluslararası alanda Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılmış olan propagandaya bir cevap olarak hazırlanmış, Ermeni komitelerinin terör boyutu her yönüyle anlatılmış ve Osmanlı Devleti'nin kendi vatandaşlarına karşı adil ve eşit davrandığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Fesat Tertibatları ve Cinayet Komiteleri Teşkilatı

Fezlekenin birinci bölümünün giriş kısmında Osmanlı Devleti idaresinde Ermenilerin tarihi seyri verilmiştir. Buna göre, Osmanlı tebaasından olan Ermeniler eskiden beri Osmanlı Devleti'nin adaleti ve şefkati sayesinde emniyetli bir şekilde din ve ibadet konusunda tam bir serbestlikle yaşamış, böylece servet ve maışetçe de refah içinde bulunmuşlardır. Ayrıca öteden beri Osmanlı hanedanının ve hükümetinin özel hizmetinde bulunarak her çeşit hizmet ve memuriyetlerde istihdam edilmişlerdir. Ancak Ermeni komitelerinin çalışmaları bu güvenli ortamı bozmuştur.

Osmanlı Devleti tarafından elde edilen bilgilere göre, Ermeni komiteleri yıkıcı çalışmalarına 1882'de Londra'da Karabet Agopyan'ın yayınlarıyla başlamıştır.¹⁴ The Times, Daily News ve Pall Mall Gazette gibi gazetelerin propagandaya dayalı makalelerinden cüret alan Mıgırdıç Portakalyan, Açmiyazın dini lideri Kırımyan'ın yönlendirmesi ve İran'da Heftvan Köyü'nde Anibal isimindeki Ermeni okulu öğretmenlerinin yardımı ile Marsilya'da Osmanlı Devleti aleyhine Armenia adıyla bir gazete neşretmiştir.¹⁵ Bundan sonra Londra'da Ermeni taraftarı lordların desteği ve James Bryce'in yardımı ile "İngiliz-Ermeni Yardımlaşma Derneği" adıyla bir dernek kurulmuştur. Londra'da Ermenice Hayestan ve İngilizce ve Ermenice olarak Armenia adıyla gazeteler yayınlanmaya başlanmıştır. Armenia'yı yayınlayan Minas Çeras bazı İngiliz ileri gelenleriyle irtibata geçerek bunlar yardı-

13 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 1

14 Karabet Agopyan, 1888'de İngiltere'de Ermeni Vatanperver Cemiyeti'ni kurdu, Hayastan adlı bir gazete yayınladı. Karabet Agopyan'ın faaliyetleri hakkında bkz. Zeynep İskefiyeli, "Ermeni Vatanperver Cemiyeti ve Karabet Agopyan'ın Faaliyetleri", *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ed. Bünyamin Kocaoğlu, Samsun 2017, ss. 221-259.

15 Ermeni Meselesini batı kamuoyunda tanıtmak amacıyla ilk gazete 1885'te Marsilya'da Armenia adıyla Mıgırdıç Portakalyan tarafından yayınlandı. Armenia Gazetesi ve Portakalyan'ın faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Jean-Louis Mattei, "Mıgırdıç Portakalyan ve "Armenia" Gazetesi (Terörizmden Şüpheli İlimliğa)", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 42, Ankara 2012, ss. 47-77.

Gazi

Akademik
Bakış

23

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

mıyla Londra'da Cambridge College'de Ermeni dili öğretmenliğine tayin edilmiş ve burada yayınlarına daha yoğun bir şekilde devam etmiştir.¹⁶

New York'ta Surhantak ve Hayk, Tiflis'te Truşak isimli gazeteler yayına başlamış, Rusya'da nihilist isimleriyle bilinen cinayet gruplarının kötü amaçları Avrupa'da taklit edilerek fikirlerini yayıp masum ahalinin düşünceleri değiştirilmeye çalışılmıştır. 1887'de Hınçak adıyla bir nihilist ve anarşist komite kurularak Tiflis'te gizlice isyan ve ihtilal manalarında kullanılan "Hınçak" adında bir gazete neşrine başlamışlardır.¹⁷ Rusyalı Leon Nazarbekyan yeniden satın aldığı Ermeni harfleriyle Cenevre'ye gitmiş ve orada Osmanlı Devleti tebaasından olan Ermenileri tabi oldukları devlet aleyhine isyan ve sadık kişiler hakkında suikast gerçekleştirilmesi yönünde makaleler ve risaleler yayınlamaya başlamıştır.¹⁸

Rusyalı anarşistler İstanbul'a gönderilerek bazı kişileri ikna ederek İstanbul'da da bir Hınçak Cemiyeti şubesi açılmıştır. Bunların çalışmalarını genişletmek için elde ettikleri diğer bazı yandaşların yardımı ile Kumkapı Hadisesi ortaya çıkmıştır.¹⁹

İstanbul'da birçok masum Ermeni, Hamparsum Boyacıyan'ın kışkırtmasıyla daha genç yaştaki Ermeni talebelere vurdurulmuştur. Bunun gibi devlete sadık, Patrikhane'ye mensup daha başka Ermeni papazlar da komiteciler tarafından zulme uğramıştır. Zabıtaca yapılan tahkikat ve takibat üzerine Hınçak komitesinin İstanbul İcra Heyeti Başkanı ve üyeleri yakalanmış ve hatta İcra Heyeti Başkanı Rusyalı Vard Badrikof'un Beyoğlu'ndaki ikâmetgâhı Rusya Devleti'nin İstanbul Büyükelçiliği memurlarının huzurunda aranmıştır. Bu aramada elde edilen cinayet evrakları ile beraber "anarşist" ve "nihilist" programları Rusya elçiliğinin memurları vasıtasıyla incelenmiş ve mevcut evrakların üzerleri ayrı ayrı elçiliğin resmi mührü ile mühürlendikten sonra zabıtaya teslim edilmiştir. Rusya'nın İstanbul Büyükelçiliği baştercümanı Maksimof'un huzurunda komite reisi Vard Badrikof'un gerçekleştirilen sorgusunda bu programların hükümleri Badrikof tarafından tamamen kabul edilmiştir.²⁰

Bu sırada İstanbul Hınçak Komitesi Şubesi üyelerinden Mihran Damadyan ve Hamparsum Boyacıyan İstanbul'dan Atina'ya kaçtılar. Boyacıyan, İsviçre'de Hınçak Komitesi şubesine giderek bu komiteyi Osmanlı Devleti topkalarına yakınlığı sebebiyle Atina'ya naklettirdi.²¹ Hamparsum Boyacıyan da

16 Minas Çeraz ve faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Fikretin Yavuz, Büşra Beyhan, "Ermeni Sorunu'nun Ortaya Çıkış Sürecinde Bir Ermeni Aydını: Minas Çeraz ve Yurtdışındaki Faaliyetlerinin Analizi", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV/2, (Güz 2019), ss. 719-745.

17 Hınçak Cemiyeti'nin kurulması ve faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Özlem Karsandık, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Hınçak Cemiyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Faaliyetleri*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.

18 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1976, ss. 421-455.

19 Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, İstanbul 1986, ss. 102-109.

20 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 1.

21 Mihran Damadyan ve Hamparsum Boyacıyan'ın faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Haluk Selvi, *Bir Ermeni Komitecinin İtirafları*, İstanbul 2009; Özlem Karsandık Yazıcı, "Ermeni (Hınçak) Komitecinin Osmanlı Meclisinde Ermenileri Temsili: Hamparsum Boyacıyan", *Asia Minor Studies*, IV/7, (Ocak 2016), ss. 100-119.

Mihran Damadyan'ı takiben kıyafet ve kimlik değiştirerek Anadolu'ya geçti, kardeşi Moruk kod adlı Jirayir aracılığıyla Kayseri ve Yozgat olaylarını gerçekleştirecek birçok canlar yaktı ve ocaklar söndürdü. Jirayir, Ankara Vilâyeti dâhilinde yakalanıp yapılan mahkemede cinayetleri sabit olmuş ve gerekli cezaya çarptırılmıştır.²² Hamparsum Boyacıyan, Muş taraflarında Ermeni halkını isyana teşvik ederek ve bir kısım köylüleri ikna ederek bağlı oldukları hükümete karşı silah kullanmaya cüret ettirmiş, Talori Vakası'nın en önemli planlayıcılarından olduğunun anlaşılması üzerine Bitlis Vilâyetince yakalanarak mahkeme edilmiş, eşkiyaya reislik ettiği ortaya çıkmasıyla idam ile mahkûm olmuştur. Dolayısıyla Kumkapı, Erzurum, Merzifon, Zeytun, Yozgat, Sason ve Talori olaylarının tamamı Hınçak Komitesi'nin tahriklerinden ileri gelmiştir.²³

Bugüne kadar akademik çerçevede yapılan çalışmalar, belgeler ve Ermeni komitelerinin tarihçeleri de aynı bilgileri vermektedir.²⁴

Hınçak Cemiyeti'nin Dayandığı Asıl Amaç ve Eylem Planları

Fezlekenin ikinci bölümünde Hınçak Cemiyeti programı ve teşkilat nizamnamesi hakkında teferruatlı bilgiler verilmiştir.²⁵ Gerek İstanbul'da ve gerek diğer Osmanlı şehirlerinde komite üyelerinin üzerinde yakalanmış olan cinayet programları açıklayıcı bilgiler ihtiva etmekteydi. Komitenin İstanbul İcra Heyeti Başkanı Vard Badrikof'un ikâmetgâhında elde edilen ve Hınçak Komitesi'nin Londra şubesi aracılığıyla "Tuğyân-ı Efkâr (Fikirlerin İsyanı)", "Program" ve "Ermenilere Açık Mektup" başlığıyla 1889 yılında basılıp neşredilen risâlenin bu komitenin esas maksadına ait önemli bölümlerinin kelime kelime tercümesi de durumu anlatmak için fezlekedeki yer alıyordu.²⁶

Hınçak Komitesi Londra şubesi tarafından Anadolu'daki Ermenileri harekete geçirmek için yayınlanan risâlenin ilk kısmını oluşturan "Tuğyân-ı Cedîd (Yeni İsyân)" adı altındaki makale ihtilâlcî anarşist ve çekingen, komiteye girmeye aday iki kişi arasında geçen konuşma tarzında kaleme alınmıştır. Buna göre asıl maksat Anadolu'da anarşistliği kurmaktır. Anadolu'da millî ve müstakil bir

22 Ankara Mahkemesi ve bu olaylar sırasındaki uluslararası propaganda hakkında bakınız: Zeynep İskefiyeli, *Ermeni Meselesi Çerçevesinde 1893 Ankara Mahkemelerinin Yeri ve Önemi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2008.

23 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 1-2; Nejla Günay, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyancıları*, İstanbul, 2007.

24 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları, Cilt 1 (1878-1895)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2008; Nalbandian, *a.g.e.*, ss. 104-132.

25 Hınçak Cemiyeti'nin Siyasi Programı ve Teşkilat Nizamnamesi, Esat Uras tarafından da ele alınmıştır. Uras çalışmasında Hınçak Cemiyeti tarafından 3. Baskısı Londra'da Hınçak Matbaasında 1897 yılında yayınlanmış olan metinleri kullanmıştır. (Uras, *a.g.e.*, s.432-440) Fezlekedeki kullanılan ve içeriği hemen hemen aynı olan program ve teşkilat nizamnamesi 1887 tarihli birinci baskıdır.

Raffi ve Kamar Katiba, 1840'lerden itibaren Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin ihtilal hazırlıklarını cesaretlendirmek ve onları savaşa sevk etmek için yazılar ve şiirler yayınlıyorlardı. Bunlar Ermenilerin en kuvvetli yazar, tarihçi ve milliyetçi kişileri idi. (Uras, *a.g.e.*, s. 113. Hagop Turabian, "The Armenian Social-Democratic Hentchakist Party", http://www.hunchak.org.au/aboutus/historical_turabian.html. Erişim Tarihi 15.10.2020.)

26 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 3.

Görüş

Akademik
Bakış

25

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

hükümet kurmak ve siyasi ve geniş hürriyet elde etmek için derhal bir karışıklık çıkarmak, Ermenilerin yaşadığı bölgeleri Türkiye'den ayırmak gerekliydi. Uzaktaki maksada ulaşmak için bugünden itibaren Anadolu'da icraata başlamak lazımdı. Türk hükümetinin boyunduruğunu kırıp milli özgürlüğü elde etmekle beraber aynı kuvvetle prens olsun, hükümdar olsun bir Ermeni hükümdarının da boyunduruğu kırılmalıydı.²⁷

Tuğyan-ı Cedid (Yeni İsyân) ismi altındaki risalenin anarşizm düşüncesini yaymakla ilgili bölümleri de dikkat çekicidir. Buna göre; anarşistlik fikri Ermenilere sirayet etmek üzeredir. Avrupa'da bulunan işçi takımı servet sahipleri tarafından baskı ve esarete alınmış, sefaletle düşürülmüştür. Bu duruma bir son verilmesi gerekmektedir. Yayınlanan metne göre, anarşistliğin esas maksadı, bir isyan hareketi ile hükümdarlardan yönetimi almak ve siyasi hürriyet kaidesini koymaktır. Bu kural sayesinde ziraat, ticaret, fabrika, vapur ve şimendifer gibi servet vasıtaları sermaye sahiplerinin ellerinden alınarak umum ahaliye tahsis ve teslim edilecektir.²⁸

Yine 1889 yılında Londra'da yayınlanan "*Ermenilere Açık Mektup*"ta da anarşizm fikirlerini ihtiva eden bölümler yer alıyordu. Mektupta, ziraat yapılan bir bölgenin bir şahsa ait olması adalete uygun bulunmuyordu. Çünkü bu şekilde ahalinin bir kısmı servet sahibi olacak, diğer kısmı zorluklar içinde yaşayacak, eşitlik ve genel refah elde edilemeyecekti. Bu sebeple bu tür arazi ile fabrika, şimendifer ve benzeri servet vasıtaları sahiplerinin elinden alınıp umuma tahsis edilmeliydi. Anadolu'daki Ermeniler buna teşebbüs ederse dışardan pek çok yardım da sağlanacaktı. Hınçaklara göre, Ermeniler arasında anarşizm fikri uzak maksat olarak düşünüldüğünden başlangıçta bunun yayılması doğru olmayıp şimdilik yalnız bir ihtilâl gerçekleştirmek ve bağımsızlığı elde etmek gerekteydi.²⁹

Hınçak Cemiyeti'nin Teşkilatı ve İç Tüzüğü

Sultan Abdülhamid'e sunulan fezlekenin önemli bir bölümü de Hınçak Cemiyeti'nin programının incelenmesi ve açıklanmasını ihtiva ediyordu. Cemiyetin programının 6, 7, 8, 9, 10, 11 ve 13. maddeleri komite üyelerinin görevlerini açıklıyordu. Buna göre, komite kendi içinden bir başhafiye tayin etmeli, bu hafiye hükümet memularından olmalı veya bir Ermeni memur ile teması bulunmalıydı. Bu hafiye gerektiğinde hükümetin sırlarını ve incelemelerini heyete bildirmeliydi. Bu başhafiye gayet gayretli olmalı ve sırlarını açıklamamalıydı. Bunun emrinde üyelerden oluşan bir bölük bulunmalıydı. Başhafiyenin vazifesi cemiyetin karşılaşabileceği karışıklığın önünü almaktı. Hafiye teşkilatı her renge girerek her yere sokulmalı, gizlice plan yapmalı, merkez bunların liderinden başkasını tanımamalıydı.

Üyeleri korumak, nasihat vermek, gerektiğinde uyarı ve ceza için komitenin bir de vâizi bulunmalıydı. Bunun emrinde de üyelerden olmak şartıyla başka vâizler olmalıydı. Komitenin bir de cellâdbaşı bulunmalıydı. Cellâdbaşının em-

27 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 4.

28 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 5.

29 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 5.

rinde bir grup daha bulunmalıydı ve bunların görevi de heyetin emrinden çıkmamak şartıyla içeride ve dışarıda zararlı olan adamları öldürmek olmalıydı. Suçları sabit olanlara verilmek üzere üç çeşit ceza belirlenmişti: Kınama, sopa ve ölüm. Ölüm cezası da üç şekilde uygulanacaktı: Kama, revolver, boğmak veya zehirlemek. Ev veya diğer binaların bombalanması için şu araca müracaat edilmeliydi: Birincisi dinamit güllesi, ikincisi dinamit suyu, üçüncüsü baruttan elde edilen dinamitin patlayıcı cinsiydi.

Komitenin bir de propagandacısı bulunmalıydı. Propagandacının emrinde de bir grup olmalıydı. Bunun görevi, devamlı bir surette karışıklık çıkarmak, kuvetsizi kuvvetliye karşı harekete geçirmek, isyan ve genel ihtilâli uygulamaktır. Propagandacı, komitenin emri olmadan harekete geçemezdi.

Komitenin akıllı ve maharetli bir silah muhafızı bulunmalıydı. Silah muhafızının görevi hepsinden zor ve tehlikeli olduğundan bu işe en liyakatli bir adam seçilmeliydi. Silah muhafızı cemiyete ait olan bütün silahları ve bu silâhlara ait cephaneyi, dinamit vesaireyi iyi bir şekilde saklamalıydı. Hesabı kontrol etmek için silâhların miktarını gösteren bir cetvel tutulmalıydı. Silahların saklandığı yerler şehirden iki üç saat mesafede olmalı, daha uzak olmamalıydı.

Anarşizme ait kitapların konulması için bir kütüphaneye de ihtiyaç vardı. Bu kütüphanede Ermeni yazar Rafi'nin eserleri ve Kamar Katibali Patganyan'ın etkili edebiyatın eserleri olmalıydı.³⁰ Bu kütüphanede Hınçak ilanları, asıl kayıt defteri, önceki heyete ait olan cetveller bulundurulmalıydı. Bu evrâk ve kitapların muhafazası kâtibe aitti. Heyet bütün ihtilâlcilerle ilişki kurmak ve onlarla hukuku güçlendirmek için her gayreti elden bırakmamalıydı. Çünkü gelecekte bu, "mukaddes mesele" için büyük bir dayanak olacaktı.³¹

Hınçak Komitesinin iç tüzüğünün de yer aldığı fezlekedeki ihtilalin nasıl gerçekleştirileceği ile ilgili bilgiler de yer alıyordu. Buna göre, Ermeni ahalinin hürriyet ve refahı için her üye kendi namus, silah ve hayatı adına yemin edecek, hayatının sonuna kadar Hınçak bayrağına tâbi olup, sahip olduğu kuvveti bu yolda harcamayı taahhüt ederek cemiyete üye olacaktı. İhtilâl fırkası, uygun durumlarda silahla halkı koruyarak karşı koyacak, kendi davasının korunması için ahalinin duygularını uyandırmaya çalışacaktı. Türklerin Ermeni ihtilâline karşı olan kin ve düşmanlığı bu şekilde ortadan kaldırılarak gerektiğinde onların yardımları da elde edilmiş olacaktı. Ermenilerin asıl amacını Türklere izah etmek için onların bazılarını hükümete karşı korumak gerekliydi. Kürtler, Çerkezler ve diğerleriyle kısaca Ermeni ihtilâline yardım edebileceklerle dostluk ve samimiyet kurmalı ve cemiyetin işlerinde ortak olmak için onları hazırlamalıydı. Siyasi tutuklular bir yerden bir yere nakledilirken muhafızlarına saldırılmalı, silahların saklandığı yerlerle ve hükümetin yiyecek anbarlarına ve diğer kurumlarına, vali, mutasarrıf ve kaymakam hanelerine hücum edilerek silahlarını almaya ve hükümetin kuvvetini azaltmak ve memurları geçici olarak sürerek heyecan meydana

30 Raffi ve Kamar Katiba, 1840'lerden itibaren Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin ihtilal hazırlıklarını cesaretlendirmek ve onları savaşa sevk etmek için yazılar ve şiirler yayınlıyorlardı. Bunlar Ermenilerin en kuvvetli yazar, tarihçi ve milliyetçi kişileri idi. (Uras, age. s. 113. Turabian: http://www.hunchak.org.au/aboutus/historical_turabian.html. Erişim Tarihi 15.10.2020.)

31 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 4.

getirmeye gayret edilmeliydi. Siyasi tutukluları kurtarmak için hapishanelere saldırılmalı, ihtilal işlerinin uygulanması sırasında bazı binalar ve kurumlar yakılarak ve yüksek rütbeli memurlar sağ ele geçirilmeye çalışılmalı ve özgürlüğü için hükümetten kurtuluş fidyesi istenmeliydi. İlk olarak ihtilâlciler tutukluları tamamen tahliye etmeleri için cemiyete teslimleri istenmeliydi. İkinci olarak çok miktarda para istenmeli, üçüncü olarak ihtilalcilerin tenkili amacıyla hükümetten silah, barut, at talep edilerek bu şekilde silah ele geçirilmeliydi. Dördüncü olarak esirlerden hükümetin sırlarını talep edilerek kale, hapishane ve diğer kurumların plan ve programları istenmeliydi. Cemiyetin istekleri kabul edilmeyip asker sevk edilirse esir alınan memuru öldürmeye ve başka türlü tehditler yapılmasına gayret etmeliydi.³²

Hınçak Cemiyeti'nin Osmanlı Şehirlerinde Gerçekleştirdiği Cinayetler ve Suçuların Yargılanmaları

Fezelekenin bu bölümünde Hınçak Cemiyetinin İstanbul Şubesi'nin talimatıyla Osmanlı Devleti şehirlerinde gerçekleştirilmiş olan suikast ve cinayetlere yer verilmişti. Buna göre, Hınçak Cemiyeti İstanbul Şubesi üyelerinden Hamparsum Boyacıyan'ın İstanbul'da gerçekleştirdiği cinayetler, bunlara dair mahkeme kayıtları ve yakalanan komitecilerin itirafları ile doğrulanmıştı. Dersaadet Cinâyet Mahkemesi'nde yapılan mahkemeleri sonunda Agop, Filipos, Artin ve Nişan'ın ceza kanununun 54. maddesi zeyline göre idamlarına ve Minas ve Vartan'ın yedi ve Hamparsum, Avakim, Bedros ve Avadis'in beş sene kalebentliklerine 23 Ekim 1890 tarihinde hükmolunmuştu. Hamparsum Boyacıyan'ın yönlendirmesi üzerine suikast işinde kullanmak için Avadis aracılığıyla Cebeci Hânı'nda bomba ve yanıcı ve patlayıcı maddeler yapıldığı zabıtaca haber alınmıştı. Bu bombalarla diğer aletlere el konulmuş ve Avadis, Bulgaristan'a firar etmişse de bu işte dahil olduğu zannıyla yakalanan Avadis'in kardeşi Doğramacı Aleksan, Serkis ve diğer Serkis durumu itiraf etmeleriyle tutuklanmışlardı.³³

Hınçak Komitesi reislerinden "Nazar"ın talim ve telkini ile Ermeni Patriği Horen Aşıkyan'a ve Ermeni rahiplerinden Mampre'ye kendilerine hizmet etmedikleri için suikast düzenlendiği ve suikastçının yakalanarak suçunu itiraf ettiği yakalananların mahkûm olduğu anlatılmıştır.

Galata'daki Ermeni okulu öğrencilerinden Haçinli Karabet Çalıkyan, Pan-duflacı Bogos, Çalyan Karabet, Matyos ve Tüfenkçi Agop'un bir ihtilal cemiyeti kurdukları, suikast için Agop'a şemsiye şeklinde vinçester mermisi atmaya uygun silah yaptırmış oldukları haber alınmıştı. Yapılan aramalar sonunda bu çeşit tüfekler elde edilmiş ve liderleri Çalıkyan Karabet, Marsilya'ya kaçmışsa da diğerleri yakalanarak mahkeme edilip gerekli cezaları almışlardı.³⁴

Erzurum Vilâyeti Erzincan Sancağı'nın Kuruçay Kazası'nda Ermeni komiteciler Müslümanlara suç atmak için Lâz elbisesi giyerek kırlarda ve dağlarda dolaşarak Refahiye Kaymakamı'nın yolculuğu sırasında önüne çıkarak mal ve eşyasını gasp etmişlerdi. Bu komiteciler takiplerine gönderilen askerlere ve jan-

32 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 4.

33 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 5.

34 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 5.

darmaya katl kasdıyla kurşun sıkmışlardı. Erzurum ve Muş Ermenilerinden otuz dört şahıs Bitlis'te ihtilâl gerçekleştirmek üzere bir cemiyet kurmuşlardı. Muş Sancağı dâhilinde Vartinis Köyü'nden ve komite üyelerinden Vartabet, Markara ve Setrak'ın başkanlıklarında aynı şekilde bir cemiyet kurarak silahlı olarak ihtilal için gezmekteydiler. Bunlar takip kuvvetlerinden bir çavuşu katletmişlerdi.

Bitlis Ermenilerinden ve komite üyelerinden Musih, Mikail, Mardiros ve Arşak isimli şahıslar kendi isteklerine boyun eğmeyen bazı sadık tebaaya suikast düzenlemişlerdi. Bitlis komitecilerinden birkaç Ermeni de Kürt kıyafetine girip yaralama ve katl gibi suçlara cesaret ettiklerinden hepsi yakalanarak mahkemeleri yapılmış ve gerekli cezalara çarptırılmışlardı.

Sivas Vilâyeti merkezinde, Amasya ve Tokat'ta komitenin şubeleri açılmış ve birçok terör eylemi gerçekleştirilmiştir. Gürcü elbisesiyle Ermeni Katoliği Cemaati'nden Tokatlı Doktor Jozef'i Osmanlı Devleti'ne olan sadakatinden dolayı öldürmüşlerdi. Tokat ahalisinden beş Ermeni tek tip elbise giyinmiş ve silahlı oldukları halde Tokat'ta Ohan'ın evine girerek para istemişler, para olmadığını görünce bir senet almışlar, Ohan'ı ve bu evde bulunan İstefanı ağır bir şekilde yaralamışlardı.

Karahisâr-ı Şarkî, Suşehri ve Tenos Kazasında Hınçak üyeleri tarafından birçok cinayet işlenmiş ve soygun düzenlenmiştir. Ankara Vilâyeti'nde adam öldürmeye cüret eden Ermeni komiteciler 1893 senesinde meşhur komiteci Moruk (Jirayir)'un emriyle Makaroğlu Köyü'nden Simon Kethüdâ'yı katletmişlerdi. Komite reisi ve yöneticileri de aynı yılın Ekim ayının otuzunda Ermenilerin Yozgat Kilisesi'nde yapılan toplantısından sonra Müslümanlar üzerine bizzat ateş açmışlardı.

Gürcü kıyafetindeki silahlı Gürünlü Ermeni komite üyeleri Yozgat'a gitmekte olan Maden Postasının yolunu keserek zabtiye ve sürücüsünü vurmuşlar, postada bulunan yüz yetmiş lirayı çalmışlardı. Laleli Belî'nde de Palas Tuzlası kolcusunun yolunu keserek atını, saatini ve eşyasını almışlar ve Osmancık Postasının da önüne çıkarak posta beygirini vurmuşlar, propaganda amaçlı bir gösteri yapmışlardı. Komiteciler Boğazlıyan Kaymakamı ile Akdağ Nahiyesi Müdürüne silah çekmeye de cesaret etmişlerdi.³⁵

Yozgat Hadisesi'nin tertipçilerinden olan Papasyan Hamparsum isimli şahıs da Moruk (Jirayir)'un Yozgat havalisine gelmesinden önce Kara Yakub, Bebek ve Terzi köylerine gidip Ermenileri kiliseye toplayarak bütün devletlerin Ermenilere destek vereceğini, artık müstakil bir devlet olacaklarını, korkmalarını, silaha sarılmalarını söylemiş, papazlar vasıtasıyla âyinleri üzerine hepsine yemin ettirip imza altına aldıktan sonra itaat etmeyenler öldürülecektir diye tehdit etmiştir. Silah satın alınması için bütün Ermeni köylerinden para toplanarak Moruk'a verilmiştir. Bu toplantılarda, silahlar geldiğinde hükümete karşı gelip Müslüman köylerini basmak kararı alınmıştır.³⁶

Van Vilâyetinde komiteye mensup Ermeniler Şatakıda Müslüman öldürmek ve diğer eylemlerde bulunmak üzere aralarında bir anlaşma yapmışlar ve Os-

35 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 5-6.

36 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 6.

manlı Ordusu subaylarından Edhem Efendi'yi katletmişlerdi. Komite mensupları Kürtlere benzemek ve onlara suç isnat için Kürt elbisesi giyerek polis memuru Nuri Efendi ile dört Ermeni'yi ve kendilerine katılmayı reddettiği için Coc Ağayı katletmişler, Dîr Manastırı'nda dokuz masum vatandaşı vahşi bir şekilde öldürmüşlerdi. Devlete sadık olan Vilayet İdare Meclisi üyelerinden Artin Efendi'yi öldürmek kastıyla yaralamışlar, iki Ermeni kızına da tecavüz etmişlerdi.³⁷

Hınçak Cemiyeti'nin Merzifon üyelerinden olup Müslümanlara suç isnat etmek maksadıyla Lâz elbisesi giyerek ve tunçtan imal edilmiş bombalar ve diğer silahlarla Ermenileri ihtilâl teşvik için talimat kılıklı bir takım evrâkı taşıdıkları halde yakalandıkları sırada zabtiye memurlarına itaat etmeyerek ve silah kullanarak memurlardan Mehmed Efendi'yi yaralamaya cüret etmişlerdi.³⁸

Adana Vilayeti'nde Haçin Kasabası'nda Ermeni komitesi üyelerinden yirmi beş kişiden oluşan "Maksad" ismiyle bir cemiyet kurulmuştu. Bu komite üyeleri Ermeni cemaatini Osmanlı Devletine karşı isyana teşvik etmişler, bu amaçla hazırlanan yaftaları kilise duvarlarına, telgraf direklerine yapıştırmışlardı. Bu eylemi gerçekleştirdikleri anlaşılan üç komitecinin Dersaadet Cinâyet Mahkemesi'nde yapılan mahkemeleri sonunda suçlu olduklarına ve ceza kanununun altmış altıncı maddesine göre müebbed kürek cezasıyla cezalandırılmalarına 5 Ağustos 1891 tarihinde karar verilmişti.³⁹

Temyiz Mahkemesinin ceza kararlarının kısmen özetleri fezlekenin bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde 1890-1895 yılları arasında yukarıda bir kısmı verilen, İstanbul, Merzifon, Yozgat, Ankara, Muş, Bitlis, Van, Erzurum ve diğer Anadolu şehirlerinde cereyan eden olaylarda yakalanan Hınçak Cemiyeti mensuplarının işledikleri suçlar, yargılanmaları, suçları sabit olanların hangi kanun hükmüne göre yargılandıkları, suçların itiraf edildiği ya da şahitlerle sabit olduğu, bazılarının Padişah tarafından affedildiği yer almaktadır. Fezlekeye bu bilgilerin konulması, uluslararası propagandaların önünü almak için önemli bulunmuş, komitecilerin uluslararası hukuka aykırı davrandıkları, suçlarını itiraf ettikleri ve yine adil bir şekilde yargılandıkları anlatılmıştır. Bu bilgilere göre; Osmanlı Devleti'nin bir bölümünde bağımsız bir devlet kurmak amacıyla Ermeni halkını isyana davet etmek, bunlardan asker kaydetmek ve silah satın almak için para toplamak, emirlerine uymayanları öldürmek gibi kanun dışı hareketlerde bulunmaları cezalandırılmalarının sebebi olarak gösterilmiştir.⁴⁰

Londra'da ve Amerika'da bulunan Ermeni komite liderleri, Avrupa anarşistlerini her bakımdan geride bırakmışlardı. Kumkapı Olaylarının dördüncü yıldönümü sebebiyle Hınçak komitesi lideri Nişan Karabetyan'ın Boston'da gerçekleştirilen bir mitingte yaptığı konuşmalar bunun en önemli deliliydi. Avrupa'da yayımlanan ihtilâlcî gazetelerden Armenia'nın 25 Ağustos 1894 tarihli nüshasında da yayımlanan bu nutkunda Nişan Karabetyan, hükümet, diyânet ve nikâhın insanoğluna bir ağırlık olmasından dolayı kaldırılması lüzumundan bahsetmişti.⁴¹

37 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 6.

38 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 7.

39 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 7.

40 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 8-12.

41 BOA. Y. EE. 97/52, lef.12.

Taşnaksutyun Cemiyeti'nin Programı ve Teşkilat Yapısı

Sultan Abdülhamid'in direktifleriyle hazırlanan fezlekenin bir bölümü de Taşnaksutyun Cemiyeti'ne ayrılmıştır. Fezleke “Cenevre Anarşist Cemiyeti” olarak adlandırılan Taşnaksutyun Cemiyeti ile ilgili bilgilere, Romanya’da yakalanan Vartan Papazyan isimli komite üyesinin üzerinde bulunan programlardan ulaşılmıştır. Bu programlar aynı zamanda Romanya’daki gazetelerde de yayınlanmıştır ve komitenin fikirlerinin anarşistlikten başka bir şey olmasını ortaya koymaktadır.

Taşnaksutyun Cemiyetine mensup Ermeni anarşistlerinden Vartan Papazyan adındaki komiteci, İran pasaportuyla Londra’dan Romanya’ya gelmişti. Papazyan, Bulgaristan ahalisinden ve anarşistlerin en tehlikelilerinden İstoyanof ile buluşmuştu. Papazyan’ın, Romanya’dan sonra İstoyanof tarafından para verilerek İstanbul’a gönderileceği Bükreş Büyükelçiliğince yapılan tahkikat sonucunda anlaşılınca Kalas’ta güvenlik güçlerince tutuklanarak üzerindeki evraka el konulmuştu.⁴² Romanya hükümeti tarafından yapılan sorgulamada, her ikisinin de komite üyesi oldukları ve Osmanlı Devleti’nde bir anarşizm merkezi kurma düşüncesini taşıdıkları anlaşılmıştı. Romanya Hükümeti’nin bunları sınır dışı etme kararı verdiği sırada Papazyan Londra’ya ve İstoyanof da Rusçuk’a kaçmışlardı. Romanya gazetelerinden “Constitutionalul”, “Resboiul” ve “Çara” gazeteleri bunlarla ilgili haberler yapmıştı. Ermeni komitecileri anarşizm fikrinin güçlendirilmesi için Avrupa anarşist gruplarına dahil olarak bu gruplar tarafından desteklenerek farklı ülkelere görevlendirilmişlerdi. Bütün deliller, Ermeni komitecilerinin görünürdeki amaçları altında sakladıkları esas düşünce ve maksatlarının anarşizmden ibaret olduğunu göstermekteydi.

Romanya’nın Kalas zabıtası tarafından yakalanan Vartan Papazyan’ın üzerinde bulunan ve bir nüshası Osmanlı Devleti Bükreş Büyükelçiliği’ne gönderilmiş olan programlar dikkat çekiciydi ve fezlekeye konulmuştu. Bunlardan birisi “Ermeni İhtilâli Programı” başlığı altında 1894 yılında Viyana’da Ermenice olarak yayınlanmış risaleydi. Bu program, 1892 yılında toplanan komitenin kararlarını ihtiva ediyordu.⁴³ Programın giriş kısmında dünyada siyasi açıdan mevcut durum değerlendirilerek Osmanlı Devleti’nin idaresinden bahsediliyor, Avrupa’daki durumun Osmanlı Devleti’nde de sağlanması için kanun ve nizamların kaldırılma-

42 Vartan Papazyan’ın fikirleri ve Romanya’da yakalanması ile ilgili olarak bakınız. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (OBE)* (Katalog), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, cilt: 25, Belge: 25; Romanya’dan sürülen Taşnaksutyun üyelerinden Vartan Papazyan’ın “Lumina Nua” isimli gazetede yayınlanan mektubu; komitecilerin muhalif yayınlarının gördükleri kötü muameleden değil, ihtilâli fikirlerinden ileri geldiğini gösteren önemli bir delildi. Ermenilerin Türk boyunduruğundan kurtanılarak bir Ermenistan kurulması için çalışacağını belirten Papazyan, ihtilâli olduğunu da belirtiyordu. (*OBE*, cilt: 27, Belge: 11; Belge: 26).

43 Taşnaksutyun’un programı bir bütün olarak 1894’te yayınlandı. 1892’deki genel kongrede alınan kararlar 1894 programının temelini oluşturmuştur. Kongre kararları, Taşnakların da Hınçaklar gibi yalnızca Ermenilerin yaşadığı bölgelere vurgu yapıldığını gösteriyordu. (Halil Özşavlı, “Ermeni Milliyetçilik Hareketlerinin Doğuşu Taşnak- İttihat ve Terakki İttifakı”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 41, 2012, ss. 160-161; Orhan Doğan, “Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun (Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev’in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 20, (2008), ss. 316-317.

Gazi

Akademik
Bakış

31

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

sıyla herkesin çalışmalarının ve gayretlerinin sonuçlarını elde etmeleri için kendi kendilerini idare etmek usulü getirilmesi gerektiği ifade ediliyordu. Onlara göre, Müslümanlar Ermenilerin ülkesini istilâ ettikten sonra onları tamamen tabiiyet ve esaret altına alarak daima çalışma ve gayretlerinden yararlanmak için harp düşüncesinden mahrûm etmişlerdi. Ermeniler eğitim, toprak sahipliği ve vergi konusunda ezilmektedir.

Taşnaksutyun Cemiyeti, bu açıklanan durumu dikkate alarak isyan ilanıyla Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin politikaca hukuk ve idare serbestliğini elde etmeleri için özgür bir ortamın inşasını, basın özgürlüğünü, memuriyetlere kura ile atamayı, arazinin eşit dağıtımını, her çeşit angaryanın kaldırılmasını, ziraat ve eğitim alanlarında gerekli yatırımların yapılmasını öngörüyordu.⁴⁴ Bu maddeleri uygulamak için Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün halkları ve Müslümanları harekete geçirecek partiler kurup mücadeleye başlamak gerekliydi. Bu maksada ulaşmak için, isyanın başlıca sebeplerini yayınlamak, isyan ilanı için komiteler kurmak, ahalinin zihinlerine ihtilal fikrini sokmak, ahaliyi silahlandırmaya gayret etmek, ihtilâl komiteleri arasında ittifak ve ittihat kurmaya çalışmak, paranın harcanma ve basılma şeklini düzenlemek, kendi halinde olan ahaliyi zalimlerin saldırılarından koruma, silah ve mühimmat nakli için mevcut yolları düzeltmek ve yenilerini açmak, hükümetçe uygulanan usul ve kaideleri tamamen ortadan kaldırmak gerekliydi.

Taşnaksutyun Cemiyeti bu kararları almakla beraber, daha önce kurulmuş olan Hınçak Cemiyeti'ne de eleştiriler getirmekteydi. Aynı hatalara düşmemek için hazırlanan nizamname bütün konuları ihtiva ediyordu. 1892 kongresinde kabul edilen teşkilat nizamnamesine göre, bütün komiteler köylerde ve kasabalarda kendi başlarına görev yapacaklar, vilayetlerde bulunan bazı gruplar birleşip bir merkez komite müdürü bulunacaktı. Osmanlı vilayetlerindeki köylerde gruplar bulunmazsa merkez komitesi bu hizmeti yerine getirecekti. Komite üyeleri gerektiğinde yargılanabilecekler, ağır bir kabahat ortaya çıktığı takdirde genel mecliste mahkemesi yapılacaktı. Toplanan nakdi yardımlar komitenin işlerine sarfedildikten sonra fazlası merkez sandığına gönderilecek ve masraflara ait hesaplar tahrir heyetinde kaydedilecekti. Cemiyetin "Truşak" adlı bir gazetesi olup bu gazete yakında çıkacak olan isyan olaylarını yayınlayacak ve ihtilal hareketlerine ve politikaya dair konularla anarşizm vesaireye ait düşünceleri ve bilgileri verecekti. Her bir komite önemli olayları bu gazeteye yazabilecekti.⁴⁵

Hınçak ve Taşnak Komitelerinin Eylemler İçin Cesaret Sebepleri

Bütün bu olaylar ve deliller ele alındıktan sonra fezlekenin bir bölümünde de bu eylemlere ve cinayetlere Ermeni komitelerinin nasıl cesaret ettikleri açıklanıyor. Bu cesaretin asıl kaynağının yabancıların tahriki olduğu kesin delillerle ortaya konuldu. Buna göre, elde bulunan bazı dikkat çekici evraklar büyük devletlerin siyasi liderlerinin de bu komitelerle ilişkili olduğunu ortaya koymaktaydı.

Londra komitesi tarafından Osmanlı Devleti'ndeki ihtilâlcilerin reisi olup ruhani sıfatı da bulunan birine bazı talimatları içeren, zabıtaca elde edilmiş olan

44 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 14.

45 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 15.

bir mektup ile diğer bazı mektupların içeriklerine nazaran Osmanlı tebaasından Ermenileri isyana teşvik için bazı devletlerin yardım vaatleri müjdelendi. Buna rağmen bu bilgilere de komisyonca itimat edilmek istenmemişti. Komisyon yabancı devlet adamlarını komitelerle ilişkilendirmek konusunda gayet temkinli davranıyordu. Fakat Londra'da Ermeni matbaasında basılan ve yayınlanması için İngiltere Devletince de yardım edilen bir gazetenin açıkça yayınlamış olduğu isimler dikkat çekiciydi. Özellikle; James Bryce, Edward Grey, Channing, Frederic Gabrein, Jame Polfen, Mondolla, C. E. Schwann, Charlie Hancock, Malcomian ve O. James'in Ermeni komitelerinin koruyucusu oldukları Osmanlı Devleti'nde bulunan Ermenilere ilan edilerek propaganda yapılıyordu. Gazetenin bu haberine herhangi bir merciden de itiraz gelmemişti. Londra'nın bütün Ermeni komiteleri gazetelerinde Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin yönetime karşı bir savaş ilan etmiş olduğunu ima ederek savaş haberleri vermişler ve her savaşta Ermenilerin galibiyetini müjdeleyerek yalanlarla Ermenilerin cesaretlerini artırmışlardı.⁴⁶

Komisyonca göre, bu gazeteler Avrupa'da yayınlanmış olduğundan üç-dört yıldan beri yapılan yayın nüshalarının incelenmesini basiret ve vicdan sahiplerinin dikkatine sunmak yeterliydi. Olayların en önemli isimlerinden olan Hamparsum Boyacıyan ve arkadaşlarının eylemleri ve tutuklanarak idama mahkûm edilmiş olmaları, komitelerin hukuk ve insanlık dışı eylemlerde bulduklarının en önemli delillerindendi. Olaylar ve incelemeler hep Hamparsum Boyacıyan'ın Londra'daki Hınçak merkezinin gizli memuru olduğunu ve o cemiyetin teşvikleriyle hareket ettiğini ispat ediyordu. Londra'da yayınlanmakta olan Hınçak Gazetesi Sason Hadisesi'ni müteakip onun resmini basmış ve Kumkapı, Yozgat ve Merzifon olaylarıyla gerçekleştirdiği diğer türlü cinayetleri sayarak Sason Hadisesi'ndeki rolünü anlatmış ve adını övgüyle anmıştı.

Hınçak Cemiyeti Londra Şubesi, bu olaylara ve cinayetlere sebep olmakla yetinmeyerek İstanbul'daki gizli memuruna gönderdiği bir mektupla, Anadolu komitelerinin yeniden harekete geçmesini istemiştir. Bu tahrik komitelerin ihtilâl ve Ermeniler arasında anarşizm fikrinin oluşmasına çalışmak fikrinden vazgeçemediklerini gösteriyordu. Bununla beraber yukarıda isimleri geçen mahkûmlardan büyük kısmı Padişah'ın şefkat ve merhametine mazhar olarak ya affedilmişler ya da cezaları hafifletilmişti. Ancak Ermeni komiteler bu durumu gereği gibi takir edememiş, eski faaliyetlerine yeniden başlamışlardı.⁴⁷

Osmanlı Devleti'nde Görevli Ermeni Memurlar ve Ermeni Nüfusu

Fezlekedeki yer alan bir tabloda, Osmanlı Devleti'nde devlet dairelerinde görevli Ermeni memurların miktarını gösteren bir cetvel verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde yaşayıp tebaadan bulunan Ermeni cemaatinin genel nüfusu dokuz yüz küsür bine ulaşmıştı. Bunlardan merkeze bağlı dairelerde görevli bulunanların miktarı üç bin civarına yaklaşarak (2.633 Ermeni memur kayıtlıydı) taşra meclis idareleri

46 Bu dönemde İngiltere'nin Ermeni politikaları için bkz. Tolga Başak, İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923), İstanbul 2008, ss. 94-110. İngiltere'de kurulan ve Ermeni taraftarı olan cemiyetler ve fezlekedeki adı geçen İngiliz liderlerinin komitelere destekleri hakkında bakınız: Taha Niyazi Karaca, *Büyük Oyun: İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, İstanbul 2011; Yahya Bağçeci, *İngiltere'de Ermeni Propagandası (1878-1898)*, İstanbul 2013.

47 BOA. Y. EE. 97/52, lef.16.

Görüş

Akademik
Bakış

33

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

azâlığında, sandık eminliğinde, belediye, a'sâr, ağnam ve vergi işlerinde ve diğer hizmetlerde görevli Ermeni tebaanın miktarı da en az iki katı tahmin edilmekteydi. Bu miktar merkezdekilere ilave edilirse Osmanlı Devleti'nde memuriyette bulunan Ermenilerin sayısı dokuz bin belki daha fazla olacaktı. Bu durumda Ermenilerin %1'i Osmanlı Devleti'nde istihdam edilmişlerdi. Bu rakamlar ve oran diğer cemaatlerin ve hatta mecburi hizmetteki askeri görevliler hariç tutulursa Müslümanların oranına, genel nüfusa göre, eşit görünmekteydi. Özellikle Ermeni Salnamesi'nde kayıtlı *üçüncü rütbeye kadar memuriyette* olan Ermenilerin sayısı 350 idi. Bunlardan dördü en *yüksek rütbe olan vezirliğe* ve nişanlara sahip kişilerdi. Bu durum Ermeni cemaatinin tamamıyla Osmanlı Devleti'nin tabiiyet hukukundan istifade ettiğini göstermekteydi.⁴⁸

Fezlekenin yine son bölümü Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin nüfus oranlarına ayrılmıştı. XIX. Yüzyıl boyunca Balkanlarda olduğu gibi Doğu Anadolu bölgesinde de nüfus üzerine birçok uluslararası tartışma yaşanmıştır. Bu tartışmalarda reform ya da özerklik istenen bölgelerde nüfus oranları ön plan çıkmıştır. Osmanlı Devleti de bu iddialara cevap vermek amacıyla birçok çalışma yaptırmış, özellikle 1830 yılından itibaren düzenli aralıklarla yaptırmaya çalıştığı nüfus sayımlarını ön plana çıkarmıştır.⁴⁹ Fezleke Osmanlı Devleti'nin genel nüfusunu vilayetler bazında, din esaslı, erkek kadın ayırımı da yaparak vermiştir. 1894 nüfus sayımına ait olduğu anlaşılan⁵⁰ bu bilgilere göre; Osmanlı Devleti'nin genel nüfusu 17.679.079'dur. Bu nüfus içinde Ermenilerin nüfusu 1.001.413'dir. Bu rakamların incelenmesinden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nde Ermeni cemaatinin genel nüfusu bir milyona ulaşmış olup bunların en yoğun yaşadıkları bölge Bitlis Vilâyeti olarak orada da erkek ve kadın mevcut nüfusun tamamı 101.358 olmasından dolayı diğer tebaaya üstünlük değil ancak eşitlik bile oluşturamadıkları görülmüyordu. Özellikle Ermeni olmadığı için bu cetvele dâhil edilmeyen Hicaz, Yemen, Trablusgarp gibi vilayetler ve Bingazi gibi müstakil mutasarrıflıklar vardı. Verilere bu yerlerin nüfusu da dahil edilidğinde Ermenilerin genel nüfusa oranı daha da düşecekti. Komisyona göre; Müslümanların toplam nüfusu Ermenilerin yirmi beş mislinden çok olacağından Ermenilere çoğunluk ve cemiyyet bakımından da bir imtiyaz hakkı verilmesi iddiasına imkân görüleliyordu.⁵¹

Gözi

Sonuç

Ermeni komiteleri 1890-1895 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde hemen hemen her şehirde birçok kanlı eylem gerçekleştirmişlerdir. Bu eylemlerde zarar görenler daha çok Türkler olduğu halde uluslararası kamuoyuna Ermenilerin mağduriyeti ve uğradıkları haksızlıklar olarak aktarılmıştır. Terörün ulaşmak istediği hedef, Ermenilerin seslerini dünyaya duyurmak ve büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahalesini sağlamaktır. Bu tezatin ve Osmanlı Devleti hakkında yapılan propagandaların önüne geçmek isteyen Sultan II. Abdülhamid, kurduduğu özel bir komisyonla Ermeni komiteleri hakkında bir çalışma yaptırmış ve bunlar hakkında o güne kadar elde edilen bilgileri derli toplu bir öz haline getirmiştir.

48 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 18.

49 Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, İstanbul, 1998, s. 15-20.

50 Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul 2010, s. 316-317.

51 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 18.

Sultan Abdülhamid, dünya kamuoyu ile de paylaşmayı hedeflediği bu çalışmayla Ermeni sorununun ve terörünün ne olduğunun, arkasında hangi güçlerin bulunduğunun uluslararası kamuoyu tarafından öğrenilmesini hedeflemiştir. Fezleke, Ermeni Meselesinin doğuş dönemi hakkında teferruatlı belgeler içermekte, Osmanlı Devleti'nin bu süreçte uluslararası hukuka gösterdiği bağlılığı ortaya koymaktadır. Hınçak ve Taşnak cemiyetlerinin yayınladığı belgeler, Ermeni komitelerinin gerçek mahiyetini de bütün açıklığıyla gözler önüne sermektedir. Bu belgeler; kimi zaman Hınçak ve Taşnak cemiyetlerinin beyannamelerinden kimi zaman da komitelerin merkez kurullarının aldığı kararlardan oluşmaktadır. Anarşist ve sosyalist bir yapıya sahip olan cemiyetler ve hareket tarzları aslında dönemin çok uluslu imparatorluklarında görülen bir ihtilal fikrinin de uzantısıdır. Bu belgeler aynı zamanda Hınçak ve Taşnaksutyun cemiyetlerinin dünya sosyalistler birliğinin ve anarşizmin bir parçası olarak Osmanlı Devleti'nde büyük bir huzursuzluk kaynağı olduklarını da göstermektedir. Fezlekeyi hazırlayan komisyon her iki cemiyetin de programlarına dayanarak bunların anarşist olduklarını, bağımsız bir Ermenistan fikrinin esas maksatları olduğunu, bunu gerçekleştirmek için anarşizmi araç olarak kullandıklarını, Ermeni milliyetçiliğini de bir perde olarak kullandıklarını ifade etmiştir.

Herhangi bir dile çevrilerek yayınlanmadığı anlaşılan fezlekedeki yer alan Ermeni memurların sayısı da mağdur edildiği söylenen Ermenilerin Osmanlı Devleti içerisinde birçok dairede yer aldıklarını göstermektedir. Nüfus kayıtları da Ermeni iddialarının asılsız olduğunu ve bağımsız bir Ermenistan kurmak için Osmanlı Devleti'nin hiçbir bölgesinde %25'lik bir orana sahip olmadıklarını ortaya koymaktadır. 1895 yılı itibarıyla ulaşılan bu bilgilerin isabetli sonuçlar verdiğini, Osmanlı Devleti'nin Ermeni komitelerin çalışmalarını yakından takip ederek bunlara karşı tedbirler aldığını, ancak uluslararası alanda sesini duyurmak noktasında yetersiz kaldığını söyleyebiliriz.

Kaynaklar

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

İrade-i Hususi (İ. HUS.) 33/25.

Yıldız Esas Evrakı (Y. EE),

Kıtap ve Makaleler

BAĞÇECİ, Yahya, İngiltere'de Ermeni Propagandası (1878-1898), Yalın Yayıncılık, İstanbul 2013.

BAŞAK, Tolga, İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923), IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

BLISS, Edwin Munsell, *The Armenian Atrocities*, Hubbard publishing co, Philadelphia 1896.

DOĞAN, Orhan, "Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun (Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev'in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20, 2008, s. 316-317.

AKTAŞ, Necati vd., *Ermeni Komiteleri (1891-1895)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlü-

Gazisi

Akademik
Bakış

35

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

- ğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- Gabrielian, M. C., *The Armenians; Or The People of Ararat*, Leopold Classic Library, Philadelphia 1892.
- GREENE, Frederick Davis, *Armenian Massacres or, The Sword of Mohammed*, Philadelphia 1896.
- GREENE, Frederick Davis, *The Armenian Crisis in Turkey: The Massacre of 1894*, New York 1895.
- GÜNAY, Nejla, *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat Terakki ve Ermeniler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015.
- GÜNAY, Nejla, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- HOCAOĞLU, Mehmet, *Arşiv Vesikalarıyla Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, Kardeş & Er-Tu Matbaası, İstanbul 1976.
- İSKEFİYELİ, Zeynep, "Ermeni Meselesi Çerçevesinde 1893 Ankara Mahkemelerinin Yeri ve Önemi", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- İSKEFİYELİ, Zeynep, "Ermeni Vatanperver Cemiyeti ve Karabet Agopyan'ın Faaliyetleri", *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ed. Bünyamin Kocaoğlu, Samsun 2017.
- KARACA, Taha Niyazi, *Büyük Oyun: İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- KARACA, Taha Niyazi, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Ermeni Sorunu", *Sevk ve İskânın 100. Yılında Türk-Ermeni İlişkileri*, Yayına Hazırlayan: Haluk Selvi, İstanbul 2014.
- KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- KARSANDIK YAZICI, Özlem, "Ermeni (Hınçak) Komitçisinin Osmanlı Meclisinde Ermenileri Temsili: Hamparsum Boyacıyan" *Asia Minor Studies*, Cilt:4, Sayı:7, Ocak 2016, s. 100-119.
- KARSANDIK, Özlem, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Hınçak Cemiyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Faaliyetleri", Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2005 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KÜÇÜK, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1986.
- MATTEI, Jean-Louis, "Mıgırdiç Portukalyan ve Armenia Gazetesi (Terörizmden Şüpheli İlimliğe)", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 42, Ankara 2012, s. 47-77.
- MCCARTHY, Justin, Ölüm ve Sürgün, Türk Tarih Kurumu, İstanbul 1998.
- NALBANDIAN, Louise, *The Armenian Revolutionary Movement*, Berkely and Los Angeles 1963.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (OBE)* (Katalog), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, c. 25; 27.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları, cilt I, (1878-1895)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2008.
- SELVİ, Haluk, *Bir Ermeni Komitçisinin İttihatları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- SELVİ, Haluk, *Millet-i Sadıkada İsyan: Ermeni Komitçilerinin Gizli Mektupları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- ŞİMŞİR, Bilal, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İle İlişkileri Semozyumu Bildirileri*, Ankara 1985, s. 106.
- ÖZŞAVLI, Halil, "Ermeni Milliyetçilik Hareketlerinin Doğuşu Taşnak- İttihat Ve Terakki İttifakı", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 41, 2012, s. 160-161.

Görüş

Akademik
Bakış

36

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

TURABIAN, Hagop, "The Armenian Social-Democratic Hentchakist Party", http://www.hunchak.org.au/aboutus/historical_turabian.html. 15.10.2020.

URAS, Esat, *Tarihte Ermeni ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1976.

WHITMAN, Sidney, *Turkish Memories*, New York, 1914.

YAVUZ, Fikretin, "Ermeni Kimliği'nin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgırdıç Kırımıyan", *Sakarya Üniversitesi SBE Akademik İncelemeler Dergisi*, II/1, 2007, s. 259.

YAVUZ, Fikretin, "Ermeni Propagandasını Oluşturan Unsurlar: Basın, Misyonerler ve Haber Ajansları", *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, ed. Bünyamin Kocaoğlu, Samsun 2018, s. 91-111.

YAVUZ, Fikretin - Büşra Beyhan, "Ermeni Sorunu'nun Ortaya Çıkış Sürecinde Bir Ermeni Aydını: Minas Çeraz ve Yurtdışındaki Faaliyetlerinin Analizi", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV/2. Güz 2019, s. 719-745.

Extended Abstract

Demanded autonomy for themselves in eastern Anatolia during the Ayastefonos and Berlin meetings in the eyes of Russia and the other European countries at the end of the Ottoman-Russia war in 1877-1878. Istanbul Armenian patriarch Nerses Varjabedian, the old patriarch Patrik Mıgırdıç Kırımıyan, and Horen Narbey gave voice for the Armenian people and proclaimed their demands. The way of movement religious leaders had in Anatolia bear fruit so that Van became a central city for Armenian secret organizations. This caused Armenian revolutionaries to encourage Armenian people to revolt which was the beginning of the events called genocide by Armenian people. The idea of Armenians having an armed battle against Turkey was encouraged by the countries that were acting against the Turkish government. In this period, propaganda had been an important place during the work of Armenian commissions. The purpose of the propaganda was to create a general opinion about the Armenian issue and to put people in a position to act according to this opinion. The public dimension of the propaganda enabled Armenians to find the setting ready in Europe and America. Since the beginning of the XIXth Century, public opinion of Europe and the USA approached events that took place in Ottoman Empire (Romanian, Serbian, and Bulgarian strives) with the spirit of Christianity and made an effort to make them have their independence. The winds of nationalism during XIX. century was pulling people into a thought of independent homeland. Missioners and reputable diplomats in Anatolia were encouraging the Armenians in that matter, but Sultan II. Abdülhamid had taken extreme precautions because he was aware of some big countries that attempt to tear Anatolia to pieces as they did in the Balkans so they could build an Armenian community in eastern Anatolia. In response to that, Armenians have increased their activities to draw attention to some European countries by causing a riot in Anatolia. They have executed their plans by their revolutionist organizations that they have built; Hınçak (1887) and Taşnak (1890). Hınçak was the first socialist association in Turkey and Iraq. In 1886 Avatis Nazarbekyan and his friends prepared their first schedule for the Hınçak Revolution Society. According to the program, there will be demonstrations against the government, taxes will be refused to pay, and there will be a request for a reform so that Ottoman Empire could be driven to terrorism. Hınçaks chose Istanbul as their main base to keep up their work

Gazi

Akademik
Bakış

37

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

and registered 700 hundred members within seven months. They sent members from Cenova and Istanbul to be able to organize Armenians. The Armenian committee members, especially the members of the Istanbul Armenian Revolutionary Society, provoked the Armenian people in Istanbul against both the Ottoman Government and the Armenian Patriarchate, and declared that those who did not comply would be punished to death. In 1893 events started in Merzifon were organized by American Anatolian college administrators named Tomayan and Kayayan. These events were followed by 'Sason' events in 1894. At the end of these events, there were numerous books, brochures and articles published in Europe and America telling people that 'there was a genocide happening to the Armenian people.' After the Hunchaks, the second important organization that spread the idea of revolution in Anatolia was the Dashnaks. In 1890 Taşnaksütyün organization was established in Tiflis had chosen 'the method of terrorism.' They were within the idea of 'a gang who could drive a dozen of weapons would be more effective than a dozen of propagandas.' These two societies, which brought the events that took place in Anatolia between 1890-1895 to the western public opinion by the massacre of Armenians by Turks, published newspapers through the branches they opened, and the missionaries were serving this trend with the books they wrote. Sultan Abdülhamid, between 1890-1894, had a commission established to enlighten and to reveal the events in all aspects carried out by the Armenian committees in Anatolia and the capital Istanbul. In this study, the report about the Armenian committees, which was presented to Sultan Abdulhamid on February 4, 1895, by the special commission established, and which was thought to be converted into a book as a response to the Armenian propaganda, and its content will be discussed.

Gazi

Akademik
Bakış

38

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Venus Heykelciklerinden İdollere Kadın Temsilleri

Female Representations from Venus Figurines to Idols

Tülin CENGİZ*

Öz

Kadın söz konusu olduğunda geçmişe doğru iz sürüldüğünde arkeolojinin karşılaştığı en eski veriler Üst Paleolitik Çağın venus heykelcikleridir. Avrupa'dan Sibirya'ya geniş bir alanda bulunmuş olan bu heykelcikler genellikle dişilik organları abartılmış kadın temsilleridir. En ünlüleri kireçtaşından yapılmış Willendorf venüsüdür. Genelde saç ve yüz detayları olmayan Venus heykelciklerinde saçın ve yüzün detaylandırıldığı örnekler de vardır. Bu heykelciklerin varlığı prehistorik insanın ilgisinin neden kadın ya da kadın bedeninin belli noktalarına bu kadar odaklandığı sorusunu gündeme getirmiştir. Toplumsal, ekonomik ya da kültürel işlevleri üzerine araştırmacıların uzlaştığı ortak bir cevap bulunmamakla birlikte farklı yorumlar yapılmıştır. Heykelcikler kadınlık, annelik, doğurganlık, bereket, hayatta kalma, yeniden doğuş, büyü, ve Şamanizm ile ilişkilendirildikleri gibi basit bir oyuncak ya da işaret nesnesi olarak da nitelendirilmişlerdir. Kadın heykelcikleri sadece Paleolitik Çağda değil tüm maden çağları boyunca kile, kemiğe, taşa, mermere işlenmiştir. Bu heykelciklerin kültürel/ekonomik/ekolojik çeşitlilik göz önüne alınmadan, çoğunlukla tek tip olarak aynı kategoride değerlendirilmiş olmaları kadınların tarihsel rollerinin ve geçirdikleri değişim sürecinin anlaşılmasını zorlaştıran unsurlardan biri olmuştur. Bir diğer unsur da Anadolu özelinde Tunç Çağına kadar arkeolojik verileri destekleyecek filolojik verilerin olmayışıdır. Tarihinin yazı ile takip edilebildiği Tunç Çağında Anadolu'da arkeolojik çalışmaların gün yüzüne çıkardığı yazılı tabletler siyasal, sosyal ve ekonomik yaşamda kadınların yeri ve önemi hakkında önceki dönemlere oranla daha ayrıntılı veriler sunabilmştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Kadın Temsilleri, Venus Heykelcikleri, Ana Tanrıça, Anaerkil sistem, Ataerkil sistem

Abstract

When we trace back to the past on the issue of women, the earliest evidence that archaeology encountered are the Venus figurines from the Upper Paleolithic Period. These artifacts, which have been discovered in a wide area from Europe to Siberian context, are generally depictions of women with exaggerated female organs. The most famous one of them is the Willendorf Venus that was made of limestone. There are also samples of Venus figurines with hair and facial details, as well as the ones which generally do not have any hair and facial details. The existence of these figurines raised the question of why the interest of prehistoric people focused so much on certain points of the female or female body. There is no consensus on the social, economic or cultural functions of these artifacts among the researchers, so different suggestions have been offered up to the present day. The figurines are associated with femininity, motherhood, fertility, fruitfulness, survival, rebirth, magic and shamanism, as well as a simple toy or sign object. Female figurines were engraved on clay, bone, stone and marble not only in the Paleolithic period, but also throughout the entire Mining ages. The fact that these figurines were treated in the same category as a single type, without considering the cultural / economic / ecological diversity, has been one of the factors that make it difficult to understand the historical roles of women and the process of change imposed upon them. Another factor is the lack of philological evidence to support archaeological ones in Anatolia, especially until the Bronze Age. The cuneiform tablets discovered by archaeological studies in Anatolia in the Bronze Age, a period that its history could be traced in writing, were able to provide more detailed information on the place and importance of women in political, social and economic life, compared to previous periods.

Makale Geliş Tarihi: 15.06.2021. Makale Kabul Tarihi: 19.11.2021.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
E-mail: tulin.cengiz@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6835-3396.

Görüş

Akademik
Bakış

39

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Key Words: *Woman, Female representations, Venus figurines, Mother Goddess, Matriarchal system, Patriarchal system*

Giriş

“Kadını” temsil eden en eski arkeolojik bilgi kaynağı Venüs heykelcikleridir. İlk kez Piette tarafından ortaya atılan Venüs kavramı cinsel organı belirgin, sarkık büyük karnı olan kadın betimlemeleri için kullanılmıştır.¹ Piette, heykelciklerin cinsel bölgelerindeki abartıyı da “steotopik” (steatopygous) sözcüğü ile ifade etmiştir.²

Yalçınkaya’ya göre “Venüs heykelciklerinde genel olarak eller göğüs üzerinde kavuşmuş ya da göğüsleri tutar vaziyettedir. Kolların üzerinde bileziği andıran noktalar bulunur. Beller, basenler, karın ve kalçalar geniş, cinsel organları oldukça belirgindir. En güzel örneğine Avusturya/Willendorf’da rastlanılan heykelciklerde genel olarak saç ve yüz detaylarına rastlanılmaz fakat Çekoslovakya/ Dolni Vestonice’de olduğu gibi saçın ve yüzün detaylandırıldığı örnekler de vardır. Hatta Fransa/ Landes Bölgesinde bulunan Brassempouy Venüsünde saç örülmüş hissi verecek biçimde işlenmiştir. Bu heykelcikler arasında hammaddelerinden kaynaklı farklılıklar dikkati çeker. Örneğin Fransa/ Dordogne bölgesindeki Blancard sığınanında bulunan kadın figürü bizon boynuzu üzerine işlenmiştir ve boynuz işlemenin zorluğu betimlemeye yansımıştır. Figür alışılabilir figürlere nazaran oldukça sadedir. Yine Fransa/Ariege Mas’ d Azil Mağarası ile Bedeilhac’daki at dişine işlenmiş insan figürleri maddenin sınırladığı örneklerdendir”.³

Geçmişten günümüze ulaşabilmiş arkeolojik veri her ne kadar “ölü” bir nesne gibi algılsa da “kendi zamanında ve bağlamında işlevsel, sembolik, ideolojik bir nedenden dolayı bilinçli olarak yapılmış ve kullanılmıştır”.⁴ Şüphesiz Venüs heykelcikleri de toplumsal, ekonomik ya da kültürel bir amaç için yapılmıştır. Bu heykelciklerin işlevleri üzerinde henüz anlaşılan ortak bir düşünce yoktur. “Orta ve Doğu Avrupa’da çoğunlukla mekân içinde ve ocakların yakınında ele geçirilen bu heykelcikler öncelikle doğurganlık/annelik ile ilişkilendirilmiştir”.⁵ Araştırmacıları “heykelcik-doğurganlık-bereket” ilişkisine götüren temel gösterge Venüslerdeki cinsiyet organlarındaki abartılı betimlemedir.⁶ Rice, konu üzerine çalışan pek çok uzmanın Paleolitik toplumda doğurganlığın üstün bir değer olduğuna inandığı için Venüs heykelciklerinin bir motivasyon aracı olarak kulla-

1 Jiří Svoboda, “Upper Paleolithic Female Figurines of Northern Eurasia”, (Ed. Jiri Svoboda), *Petrkovice: The Dolní Věstonice Studies*, Sayı : 15, s. 2008, pp.193.

2 Piette’in konu ile ilgili çalışmaları için bkz. Édouard Piette, “Race humaines de la période glyptique”, *Bulletin de la Société d’ Anthropologie*, Sayı: 5, 1894 (a), pp. 382-394, Édouard Piette, “Race glyptique”, *Comptes rendus de l’Académie des Sciences*, Sayı : 118, 1894 (b), pp. 825, 826, Édouard Piette, “La station de Brassempouy et les statuettes humaines de la période glyptique,” *L’Anthropologie*, Sayı: 6, 1895, pp.29-51, Édouard Piette, “Etude d’ethnographie préhistorique IV. Fouilles à Brassempouy 1896”, *L’ Anthropologie*, Sayı: 8, 1897, pp.165-174.

3 Işın Yalçınkaya, “Paleolitik Devirde Kadın Figürleri”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, Sayı: 6, 1972, s.204-206.

4 Ian Hodder, *Archaeological Theory Today*, Polity Press, Cambridge 2001, pp.63.

5 Duhard, bu durumun toplumsal bir rol olduğu bu rolün de kadınlara ayrıcalık kazandırdığı görüşündedir. Çünkü prehistorik dönemin avcı-toplayıcıları için neslin devamı ve çocukların bakımı yaşamsal öneme haizdi. (Jean-Pierre Duhard, “Upper Palaeolithic Figures as a Reflection of Human Morphology and Social Organization” *Antiquity*, Sayı: 67,1993, pp. 87.)

6 Alexander Marshack, “The Female Image: A Time Factored Symbol : A Study in Style and Aspects of Image Use in the Upper Paleolithic”, *Proceedings of the Prehistoric Society*, Sayı: 57, 1991, pp.18-24.

nıldığı sonucuna vardıklarını belirtmiştir. Hatta Berenguer, bu dönemin kadınlarının toplumda çocuk doğuran ve besleyen bir makine olarak idealize edildiğini iddia etmiştir. ⁷ Marshack'a göre bu heykelcikler doğanın canlanışını temsilen bereket törenleri için bahar ve yaz aylarında yapılmış dolayısıyla yeniden doğuşu simgelemişlerdir. ⁸ Petru, bu düşünceyi başka bir açıdan destekleyerek heykelcikler üzerinde rastlanılan kırmızı aşı boyasını doğurganlık, canlılık, yeni bir başlangıç ve değişim ile ilişkilendirilmiştir. ⁹

Venüs heykelciklerin hamile kadınlardan ziyade yaşlı kadınları temsil ettiğine dair görüşler de vardır. İnsanın neden yaşlı kadınları betimleme ihtiyacı içinde olduğunun cevabı bu kadınların şaman, büyücü ya da koruyucu ruh olmasıyla açıklanmıştır. Svoboda, bu heykelciklerin büyü yapma gücü olan yaşlı kadınları simgelediği görüşündedir. ¹⁰ Adam, heykelciklerin "anneliğin tanrıçası" olduğunu ¹¹ Von Koeningswald, "büyü muhafızları" olduklarını düşünmüştür. ¹² Heykelcikler Şamanizm ile de ilişkilendirilmiştir. Buna "Sibirya- Malta'daki küllübelerde ele geçirilen hammaddesi kemik, fildişi ve boynuzu olan kuş, erkek ve kadın heykelcikleri örnek verilebilir. Avrupa'dakilerin aksine çoğu giyinik ve belirgin yüz hatlarıyla tasvir edilmiştir. Bu kadın heykelcikleri, aynı bölgedeki günümüz şamanlarının ayin/ritüellerde kendi elbiselerine tutturdıkları objelere çok benzemektedir. Bu da onların yardımcı ruhları temsil eden semboller olarak düşünülmesine neden olmuştur. Bu heykelciklerin ev içi alanda bulunmuş olmaları ata kültürüne ait koruyucu ruhlarla ilişkilendirilmelerine neden olmuştur. Sibirya- Chukchee kabilesinde kadın atayı sembolize eden bir oyuncak bebeğin evlenirken gelinlerine verilmesi" ¹³ bu düşünceyi desteklemektedir. Tedlock, Şaman kadınların aydan aldıkları güçle hayvanlar ve insanlar üzerindeki doğurganlığı kontrol edebildiğini ileri sürmüştür. ¹⁴ "Fransa/Dordogne bölgesinde Laus-sel kaya sığınağındaki kabartmada betimlenen kadının sağ elinde tuttuğu aya benzeyen boynuz üzerinde bulunan 13 çizginin güneş yılındaki on üç aya ya da kadının yumurtlama döneminin aysal ritmine gönderme yaptığı düşünülmektedir. Zimbave- Mutoko kaya resmindeki elinde yarımaya tutan kadın betimi de ay dönümünün simgesi olarak kabul edilmektedir". ¹⁵ Heykelciklerin dışında ilk örneklerine yine Paleolitik Çağda rastlanılan Erken Tunç Çağına kadar üretimleri devam eden kadın göğsü biçimindeki (double breast necklace) kolye tanelerinin de venüsler gibi doğurganlığı, bereketi, bolluğu temsilen kullanıldığına dair yorumlar yapılmıştır. ¹⁶

- 7 Patricia C. Rice, "Prehistoric Venuses: Symbols of Motherhood or Womanhood ?" *Journal of Anthropological Research*, Cilt: 37, Sayı: 4, 1981, pp. 402.
- 8 Alexander Marshack, *The Roots of Civilization: the Cognitive Beginning of Man's First Art, Symbol and Notation*, New York 1972, pp. 297.
- 9 Simona Petru, "Red, Black or White" The Dawn of Colour Symbolism." *Documenta Praehistorica*, Sayı: 33, 2006, pp. 206.
- 10 Jiří Svoboda, a.g.e., s.219.
- 11 Leonhard Adam, *Primitive Art*, London, 1940, pp. 78.
- 12 Gustav Heinrich Ralph von Koeningswald, "Early Homo Sapiens as an Artist: the Meaning of Paleolithic Art", *The Origin of Homo sapiens/Origine de l'homme moderne*, (ed. François Bordes) , Paris 1972, pp.137.
- 13 Nehir Kolonkaya-Bostancı, "Paleolitik Çağ Kadınları", *Engin Özgen'e Armağan. Studies in Honor of Engin Özgen*, Ankara, 2014, s.194.
- 14 Barbara Tedlock, *Şamanın Bedenindeki Kadın*, Butik Yayınları, İstanbul 2006, s.51-52.
- 15 Kolonkaya-Bostancı, 195.
- 16 Marshack, a.g.e. 1972, s. 364.

Görüş

Akademik
Bakış

41

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Doğurganlık-bereket, koruyucu ruhluk tada tanrıça prototipliği dışında Paleolitik insanın yaptığı bu heykelciklere herhangi bir kutsiyet yüklemeyen araştırmacılar da vardır. Hodder, boyutlarının küçüklüğünden yola çıkarak bir büyü objesi olarak kısa süreli eylemlerde kullanılıp atılmış olabileceğini düşünmüştür. Hodder'a göre kutsal dünyanın kutsal varlıklarına kurban görevi gören ya da kurbanı temsilen yapılan heykelciklerin bir ritüelin parçası olarak bilerek kırılmış ve atılması olasıdır.¹⁷ Ucko'ya heykelcikler birer oyuncaktır.¹⁸ Voigt onların iz bırakmak amacıyla kullanılmış birer tanımlama işareti/aracı olabileceğini ileri sürmüştür.¹⁹ Rice, 188 adet Venüs heykelciğini "çocuk doğurma -öncesi- sonrası" biçiminde yaş gruplarına göre sınıflamış ve bu heykelciklerin çok büyük bir kısmının hamile kadınları betimlemediği sonucuna varmıştır. Rice'a göre heykelcikler annelikten ziyade kadınlığı/kadınlığa geçişi temsil etmektedir.²⁰

Mevcut arkeolojik veriler Neolitik Çağa gelindiğinde Prehistorik sanatın ya da insanın ilgi alanındaki yoğunluğun kadın heykelciklerin yanı sıra erkek, fal-lus ve hayvan temalı heykelciklerine de yansıdığını göstermektedir. Bu dönemin kadın heykelciklerinin önemli bir kısmında bir Paleolitik Venüslerinkine benzer abartılı göğüs, karın ve kalçalara rastlanılmaktadır. Çayönü Tepesinde bulunan bir kadın heykelciğinin doğuran bir kadını tasvir ettiği düşünülmektedir.²¹ Çatalhöyük kadın heykelcikleri genç, yaşlı kadınlarla çocuk taşıyan/doğuran kadınlar biçiminde tasvir edilmiştir.²² Çatalhöyük ile özdeşleşmiş oturan çiplak "tanrıça" heykelciğinin göğüsleri karnına doğru sarkık durumdadır. Kalçaları geniş ve dolgundur.²³ Hacılardaki ayakta durur vaziyette betimlenmiş heykelciğin iri bir gövdesi vardır ve elleri kalçalara dayalı, boynu kalın, başı iridir. Topuz biçiminde saçlı olan heykelciğin omuzları ve kalçaları da geniştir.²⁴ Aydıngün'e göre "Kalkolitik Çağın sonu ve Tunç Çağının başlarında birçok heykelcik ve idol insan biçimli olarak, çoğunlukla da kadın formlarında yassı, stilize ve şematik olarak üretilmeye devam etmiştir. Heykelcikler günlük yaşam içinde her statüden kadın formlarını yansıtmış idoller ise ana tanrıça imajının devamıdır. Ayrıca idoller, Tunç Çağının başlangıcında insan bedeninin üç boyuttan iki boyuta indirgenişinin bir göstergesi olarak modern sanatın temelini oluşturmuştur".²⁵

Neolitik Çağa kadın heykelcikleri ile ilgili genel yaklaşımlar onları öncelikle "ana tanrıça" ile ilişkilendirme yönünde olsa da bu eğilim kısa zaman sonra yerini farklı düşüncelere bırakmıştır. Pumpelly ve Kenyon heykelciklerin ana

- 17 Ian Hodder, "Figürinler Hakkında Düşünmek", *Tunç Çağı'nın Gizemli Kadınları* (Koord.) Şennur Şentürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s.9.
- 18 Peter J. Ucko, "The Interpretation of Prehistoric Anthropomorphic Figurines," *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain*, Sayı : 92, 1962, pp. 38-54.
- 19 Mary Voigt, *Hajji Firuz Tepe Iran: The Neolithic Village*, University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia 1983, pp.200.
- 20 Rice, a.g.m. s.402.
- 21 Edibe Uzunoğlu vd., *Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın, Anadolu Kadınının 9000 Yılı, Sergi Katalogu*, (hz. Günsel Renda), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 41.
- 22 Belma Kulaçoğlu, "Tanrılar ve Tanrıçalar," *Anadolu'da Neolitik Dönem Tasvir Sanatı II, Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1992 Yıllığı*, Ankara 1992, s.77.
- 23 Edibe Uzunoğlu Baykal ve diğerleri 1993, s.52.
- 24 Belma Kulaçoğlu, ag.e. s. 46.
- 25 Şengül Aydıngün, "Mucizenin Kaynağı, Bereketli ve Her Şeye Hâkim", *Anadolu'da Kadın (Onbin Yıdır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe)*, (ed. M. Darga), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 43-67.

tanrıçadan ziyade bir çocuk oyuncağı olduklarını savunmuştur.²⁶ Braidwood hamile kadın biçiminde betimlenen heykellerin doğurganlığı sembolize ettiği görüşündedir.²⁷ Çatalhöyük'te bulunan bir kadın heykelciğinin arka kısmında betimlenen iskelette omurga, leğen kemiği, kürek kemiği, kaburgalar oldukça belirgindir.²⁸ Hodder bu heykelciği "ölümle yaşamı birleştiren kadın" şeklinde tanımlamıştır.²⁹ Çatalhöyük'te bulunan bir başka kadın heykelciğinin sırt bölgesinde içinde yabancı tahıl tohumu bulunan bir oyuk dikkati çekmektedir. Hodder, Mellaart'ın taht üzerinde oturmuş ve ellerini leoparın boynuna koymuş vaziyette betimlenen kadın heykelciğini, bir tahıl ambarının yanında bulunduğunu hatırlatarak söz konusu olan heykelciğe yabancı tohumlarının bilinçli olarak yerleştirildiğini ileri sürmüştür.³⁰ Mellaart'ın bulunduğu heykelciğe benzeyen sunak/taht üzerine oturur ve elleri hayvanların başını tutar şekilde betimlenmiş kadın heykellerini ortak bir tipoloji olarak kabul eden Gimbutas bereket ile ilişkilendirdiği bu heykellerin "egemen kadını" temsil ettiği görüşünü ortaya atmıştır. Ona göre bu heykeller tanrıçayı merkeze alan bir dine sahip, ilk çiftçi toplumların anaerik düzenlerinin sembolleridir.³¹ Bu toplum düzenini MÖ 4. ve 3. binyıllarda Avrasya steplerinden gelen savaşçı ve atlı insanlar değiştirmiştir.³² 19. Yüzyılın Arkeolojik ve Antropolojik çalışmaların ataerkillik öncesi "anaerik dönem"e ait herhangi bir kadın krallığına dair verilere ulaşamaması hatta Avrupalıların sahip olduğu türde bir ataerkilliğin de her toplumda geçerli evrensel bir fenomen olmadığını göstermesi Gimbutas'ın kuramını sarsmış, Ana Tanrıça heykelleri ve temsil ettikleri toplum düzeni kuramı boşlukta kalmıştır.³³

Kadınların tarihsel rollerini anlayabilmek amacıyla başvuru Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik Çağ kadın heykelleri, kültürel/ekonomik/ekolojik çeşitlilik göz önüne alınmadan, çoğunlukla tek tip olarak aynı kategoride değerlendirildikleri³⁴ için sağlıklı bilgi sunamamışlardır. Söz konusu dönemlerde arkeolojik verileri destekleyecek filolojik verilerin olmayışı da durumu zorlaştırmıştır. Oysaki insanlık tarihinin yazı ile takip edilebildiği Tunç Çağında, Anadolu özelinde arkeolojik çalışmaların gün yüzüne çıkardığı yazılı tabletlerden kadınların siyasal, sosyal ve ekonomik yaşamdaki yeri ve önemi hakkında önceki dönemlere oranla daha ayrıntılı verilere ulaşılabilmektedir. Bu verilere göre kadınlar anne, eş, şifacı, büyücü, işçi, tanrıça, rahibe, kraliçe, ebe olarak ekonomik, sosyal ve siyasal yaşamın her alanında olarak var olmuşlardır. Tunç Çağının başlarında merkezi yönetimden yoksun Anadolu şehirlerinin kraliçeleri, Asurlu tüccarların

- 26 Raphael Pumpelly, *Explorations in Turkestan Expedition of 1904: Prehistoric Civilizations of Anau, Origins, Growth, and Influence of Environment*, Washington, 1908, pp. 172, Kathleen Mary Kenyon, *Digging up Jericho: The Results of the Jericho Excavations* (1952 – 1956), New York 1957, pp.186.
- 27 Robert J. Braidwood, *The Near East and the Foundations for Civilization*, Oregon 1952, pp.26.
- 28 Lynn- Meskell,- Carolyn Nakamura, "Çatalhöyük Figürinleri", (ed. Mine Haydaroğlu), *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük, Sergi Kataloğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s.110.
- 29 Ian Hodder, a.g.e . 2006, s.214.
- 30 Ian Hodder, a.g.e. 2006, s.213.
- 31 Gimbutas'ın konu ile ilgili çalışmaları için bkz . Marija Gimbutas, *The Civilization of the Goddess: The World of Old Europe*, Harper Collins Publishers, San Francisco 1991 (a), Marija Gimbutas, *The Language of the Goddess*, Harper Collins Publishers, New York 1991(b), Marija Gimbutas, *The Living Goddesses*, (ed. Robbins Dexter), University of California Press, Berkeley 1999.
- 32 Bkz. Marija Gimbutas, "The First wave of Eurasian Steppe Pastoralists into Copper Age Europe", *Journal of Indo-European Studies*, Cilt: 5, Sayı: 4, 1977, pp. 277-338.
- 33 Tülin Cengiz, *Hitit Çağında Anadolu'da Anaerik İzler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014, Ankara, s.5.
- 34 Bkz. Margaret Ehrenberg, *Women in Prehistory*, British Museum Press, London 1989, pp. 66-76.

Gazi

Akademik
Bakış

43

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

ticari faaliyetleri ile ilgili konularda aktif rol almış³⁵ Hanedanlık dışındaki sade Anadolu kadınları ticaret hayatında eşlerine yardım etmiş ya da bizzat ticari faaliyetlerde bulunabilmiş, kişisel olarak borçlanabilmiş, köle edinmiş, evlenme ve boşanma gibi durumlarda hak sahibi olabilmişlerdir.³⁶ Aynı şekilde Tunç Çağında Anadolu'da merkezi bir devlet olarak ortaya çıkan Hitit Krallık arşivindeki birçok belge " 'Ataerkil' Hitit dininin eril tanrı/tanrıların hâkim olduğu ataerkil bir panteondan ziyade bir tanrı çifti (Arinna'nın Güneş Tanrıçası-Fırtına Tanrısı'nın) tarafından işletildiğini göstermektedir".³⁷ Hanedanlığın kadın temsilcileri kraliçeler ise kral ile yan yana siyasette ve ülke yönetiminde oldukça etkindir.³⁸ Tanrı ve tanrıça birlikteliği Yazılıkaya Tapınağının A Odasındaki bir sahneden de akip edilebilir. Bu sahnede Fırtına Tanrısı'nın eşi Güneş Tanrıçası karşılaşması işlenmiştir. Sol tarafta betimlenen Fırtına Tanrısı Namni ve Hazzi dağlarının üzerinde, sağ tarafta betimlenen Güneş Tanrıçası bir leoparın üzerinde ayakta tasvir edilmiştir.³⁹ Kral ve kraliçenin birlikte betimlendiği kompozisyonlardan biri ise Kayseri/Fraktın Anıtıdır. Anıtta bir kraliyet çiftinin (III. Hattuşili- ve Puduhepa) libasyon sahnesi betimlenmiştir. Anıt, Hitit kraliçesi olmadan önce de bir rahibe olan Puduhepa'nın sivri ucu kalkık ayakkabıları ve uzun elbisesiyle Tanrıça Hepat'a libasyon yaparken işlenmiş bilinen tek arkeolojik belgedir.⁴⁰ Kraliçelerin devlet yönetimindeki etkinliklerini gösteren arkeolojik verilerden diğeri de mühürlerdir. Darga'ya göre mühürlere işlenmiş kadın betimlemelerine göz atıldığında "sivri başlık üstünde enseyi kapatan ince örtü taşıyan kadın başları dikkat çekmektedir. Profil gösterilen başta sivri burun, içeri çekik ağız, çene ve iri göz bulunmaktadır. Sivri başlık ve örtünün altında iri kulak ve halka şeklinde küpe bulunmaktadır. Kafatası, alın ve çene basıktır".⁴¹

Hanedanlık dışında sade Hititlilerin yaşantısına göz atıldığında hukuk kurallarının salt erkek lehine işleyen bir sistem olmadığı, sistem içinde kadınların da bir birey olarak kabul edildikleri anlaşılmaktadır. Kanun metinlerinde evliliğin her aşamasında ve miras hukukunda kadınları koruyan maddeler vardır. Kadınlar ekonomik ve dini hayat içinde ücretli ya da görevli olarak bir yer almıştır. Yazılı belgelerden takip edilebilen bu durumun arkeolojik belgelere ne kadar yansıdığı Hitit çağına tarihlendirilen İnanlık, Bitik ve Hasandede vazolarındaki kompozisyonlardan anlaşılabilir. Özgüç'e göre Eski Hitit Çağı'na tarihlendirilen Çankırı-İnanlık Vazosu bu eserlerden biridir. Pişmiş topraktan yapılmış vazoda bereketle ilişkilendirilen ve "kutsal evlilik" olarak geçen bir tören, tüm aşamalarıyla tasvir

- 35 Burkhardt Kienast, "Die Altassyrischen Texte Des Orientalischen Seminars Der Universtat Heidelberg und Sammlung Erlenmeyer", *Untersuchungen zur Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie*, Cilt: 1, Sayı: 1, 1960, pp. 28-34, Paul Garelli, *Les Assyriens En Cappadoce*, Paris 1963, pp.186- 326.
- 36 Muhibbe Darga, "Kral Çocuğu, Büyük Kız, Egemen Kraliçe: Güçlü Kadınlar", *Anadolu'da Kadın (Onbin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe)*, (ed. Muhibbe Darga) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s.90.
- 37 Bkz. Tülin B. Cengiz, "Arinna'nın Güneş Kültü", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 37, Sayı 64, 2018, s. 125-140.
- 38 Bkz. Tülin Cengiz, "Hitit Kralı ve Kraliçesi Arasında Dikotomik Eşitlik Üzerine Bazı Tespitler" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 33, Sayı: 56, 2014, s.19-34.
- 39 Jürgen Seeher, *Gods Carved in Stone – The Hittite Rock Sanctuary of Yazılıkaya*, Ege Yayınları, İstanbul, 2011, s. 65–67.
- 40 Muhibbe Darga, a.g.e., 2013, s.210.
- 41 Muhibbe Darga, *Eski Anadolu'da Kadın*, İstanbul Üniversitesi. Yayınları, İstanbul 1984, s. 47, Darga, a.g.e., 2013, s.146-154.

edilmiştir. Vazoda “tanrı ve tanrıçalar, rahip ve rahibeler, içki hazırlayan, sunan, çalgı çalan insanlar betimlemeleri ile bir erkek ve kadının birlikteliğini temsil eden evlilik sahnesi dikkati çekmektedir”.⁴² Bu vazo ile aynı döneme tarihlendirilen ve aynı konuyu işleyen bir diğer eser Ankara-Bitik vazosudur. Özgüç, vazoda evlilikleri gerçekleşen tanrı çiftinin kimliği hakkında bilgi vermenin mümkün olmadığını fakat her iki vazoda da yalnızca boğanın tasvir edilmesi nedeniyle bu vazoların Fırtına Tanrısına ithaf edilmiş tapınaklarda boğa kültüne ait kült objeleri olduğunu kabul etmektedir.⁴³ Çorum-Hüseyinde Vazosun da İnandık ve Bitik vazolarında olduğu gibi bir tören betimlenmektedir. Yıldırım’a göre “vazoda yer alan yer alan ahşap ayaklı, kumaş örtülü yatakta, iki kadın betimlenmiştir. Kadınlardan biri krem renkli elbise giymiş diğer kadını süslenmesine yardım etmektedir. Yatağın yanında ellerini yukarıya kaldırmış, küçük kabı onlara uzatan bir erkek tanrı ya da kralı temsil etmektedir.”⁴⁴ Hitit çağı kadınlarını kompozisyonunda işleyen eserlerden Geç Hitit Çağı’na tarihlendirilen Maraş kaynaklı bir mezar stelinde, Darga’ya göre “elinde üzüm salkımı tutan kuvvetli görünüşlü erkeğin eşini sevgiyle kavradığı görülmektedir. Maraş Müzesi’nde sergilenen bir mezar stelinde ise bir başka çift, şölen yemeğinde gösterilmiştir. Stelde yüksek arkalı sandalyede karşılıklı oturan çiftin yanı sıra çapraz bacaklı, üstü yemek dolu bir masa ve önünde içi yün kutusu yer almaktadır”.⁴⁵

Sonuç

Arkeoloji ve tarih her ne kadar geride kalanı sorgulasa da geçmişin kendisi değil geçmişe dair elde edilebilen bilgidir. Arkeologlar ve tarihçiler günümüze ulaşabilen yazılı ya da yazısız kalıntıların anlamlarını çözerek geçmişini yeniden kurgulamaya çalışır. Bu yazının temel konusunu oluşturan kadın temsilleri = Venüs heykelticikleri ve birçok araştırmacının onların devamı olarak gördüğü ana tanrıça heykel/heykelticik/idolleri bu durumun somut göstergelerinden biridir. Kadın bedeni biçiminde işlenmiş bu arkeolojik veriler, bereketten, büyüye, çocuk oyuncağından, işaretlere süregelen bir tartışmanın konusu olmanın yanı sıra insanlık tarihinde anaerkillik adı verilen kadın merkezli toplumsal bir sistemin varlığına delil sayılmaktadır. Gimbutas tarafından kuramsallaştırılan bu modele göre Üst Paleolitik ve Neolitik Çağın yerleşik, tarımcı, barışçıl, eşitlikçi insanlarından oluşan bir anaerkillik toplumunun steplerden gelen ataerkillik gruplarca dönüştürülmüştür. Bu düşünce bir dönem kendisine azımsanamayacak derecede taraftar bulmuş, gelişen Arkeoloji ve Antropoloji Gimbutasın savunduğu gibi kadınların erkekler üzerinde iktidar kurdukları bir dönemin olmadığını bunun yanı sıra anaerkilliğin de tarihin belli bir döneminde ortaya çıktığını ve bir öncesinin olduğunu kabul etmiştir. Tarih disiplini tam bu noktada yazılı belgeler ışığında örneğin Anadolu özelinde monarşik, ataerkillik Hitit Krallığında din, yönetim, sosyal ve ekonomik alanlarda bu sistemin doğasıyla uyumsuz erkeğin yanında gündelik yaşamdan iktidara tüm alanlarda söz ve hak sahibi kadın olgusunu bilim dünyasına sunmuştur. Durum karmaşık gibi görünse de değildir. Sadece düalist ya da kalıplara hapseden yaklaşımlar kadınların, erkeklerin, toplumların, uygarlıkların kısacası tarihin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

42 Tahsin Özgüç, *İnandıktepe, Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 16 vd.

43 Tahsin Özgüç, a.g.e., 1988, s. 5, 28.

44 Tayfun Yıldırım, “Eski Hitit Çağı’na Ait Yeni Bir Kült Vazosu”, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yılı*, Ankara 2006, s. 346.

45 Muhibbe Darga, a.g.e., 2013, s.235, 239.

Gazi

Akademik
Bakış

45

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Venüsler, tanrıça heykelcikleri, idoller veya kabartmalar kısacası kadın temsillerinin ait oldukları dönemdeki işlevleri henüz çözülebilmemiş, anlaşılabilmiş değildir. Onları önemli kılan sorulara kesin cevap verebilme özellikleri değildir. Onlar kadın bedeni biçiminde betimlenmiş objelerdir, kadını temsil edip etmedikleri muammadır. Bu heykelcikler hamile, büyücü, şaman yaşlı kadınları tanrıçaları ya da kadının egemen olduğu toplumlara temsil etsin ya da etmesin Prehistorik dönem ve sonrasında insanın zihninde kadının/ kadın bedeninin epey yer işgal ettiğinin göstergesidir.

Kaynaklar

- ADAM, Leonhard, *Primitive Art*, London, 1940.
- ALBAYRAK, İrfan, "Koloni Çağında Yerli Bir Bayan Madawata", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri* (16-22 Eylül 1996), (ed. Sedat Alp- Aygül Süel) , Ankara, 1998, s. 1-14.
- AYDINGÜN, Şengül, "Mucizenin Kaynağı, Bereketli ve Her Şeye Hâkim" , *Anadolu'da Kadın (Onbin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe)*, (ed. Muhibbe Darga), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 43-67.
- BRAIDWOOD, Robert J. , *The Near East and the Foundations for Civilization*, Oregon 1952.
- CENGİZ, Tülin, *Hitit Çağında Anadolu'da Anaerkil İzler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2014.
- CENGİZ, Tülin, "Hitit Kralı ve Kraliçesi Arasında Dikotomik Eşitlik Üzerine Bazı Tespitler" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 33, Sayı: 56, 2014, s.19-34.
- CENGİZ, Tülin B. , "Arinna'nın Güneş Kültü", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 37, Sayı 64, 2018, s. 125-140.
- DARGA, Muhibbe, *Eski Anadolu'da Kadın*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1984.
- DARGA, Muhibbe , "Kral Çocuğu, Büyük Kız, Egemen Kraliçe: Güçlü Kadınlar", *Anadolu'da Kadın (Onbin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe)*, (ed. Muhibbe Darga) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.
- DUHARD, Jean-Pierre, "Upper Palaeolithic Figures as a Reflection of Human Morphology and Social Organization" *Antiquity*, Sayı: 67, 1993, pp.83-91.
- EHRENBERG, Margaret, *Women in Prehistory*, British Museum Press, London 1989.
- GARELLİ, Paul, *Les Assyriens En Cappadoce*, Paris 1963.
- GİMBUTAS, Marija, "The First Wave of Eurasian Steppe Pastoralists into Copper Age Europe", *Journal of Indo-European Studies*, Cilt: 5, Sayı: 4, 1977, pp. 277-338.
- GİMBUTAS, Marija, *The Civilization of the Goddess: The World of Old Europe*, Harper Collins Publishers, San Francisco 1991.
- GİMBUTAS, Marija, *The Language of the Goddess*, Harper Collins Publishers, New York 1991.
- GİMBUTAS, Marija, *The Living Goddesses*, (ed. Robbins Dexter), University of California Press, Berkeley 1999.
- HODDER, Ian, *Archaeological Theory Today* , Polity Press, Cambridge 2001.
- HODDER, Ian, "Figürinler Hakkında Düşünmek", *Tunç Çağı'nın Gizemli Kadınları* (Koord.) Şennur Şentürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- JOSEPH, Rhawn, *Neuro Theology: Brain, Science, Spirituality, Religios Experience*, University Press, California 2003.
- KENYON, Kathleen Mary, *Digging up Jericho: The Results of the Jericho Excavations (1952 – 1956)*, New York 1957.
- KIENAST, Burkhard , "Die Altassyrischen Texte Des Orientalischen Seminars Der Universtat Heidelberg und Sammlung Erlenmeyer", *Untersuchungen zur Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie*, Cilt: 1, Sayı: 1, 1960, pp. 28-34.

- KINAL, Firuzan, "Eski Anadolu'da Kadının Mevkii", *Belleten*, Cilt: 20, Sayı:79, 1956, s.355- 366.
- KOLONKAYA- BOSTANCI, Nehir, "Paleolitik Çağ Kadınları". Engin Özgen'e Armağan. Studies in Honor of Engin Özgen, Ankara 2014, s. 191-204.
- KULAÇOĞLU, Belma, "Tanrılar ve Tanrıçalar," *Anadolu'da Neolitik Dönem Tasvir Sanatı II, Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1992 Yılı*, Ankara 1992.
- MARSHACK, Alexander , *The Roots of Civilization: the Cognitive Beginning of Man's First Art, Symbol and Notation*, New York 1972.
- MARSHACK, Alexander , "The Female Image: A Time Factored Symbol : A Study in Style and Aspects of Image Use in the Upper Paleolithic", *Proceedings of the Prehistoric Society*, Sayı: 57, 1991, pp.17-31.
- MESKELL, Lynn- Nakamura, Carolyn , "Çatalhöyük Figürinleri", (Ed. Mine Haydaroğlu), *Toprakian Sonsuzluğa Çatalhöyük, Sergi Kataloğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, *İnadıktepe, Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 16 vd.
- PETRU, Simona, "Red, Black or White" The Dawn of Colour Symbolism." *Documenta Praehistorica*, Sayı: 33, 2006, pp.203-208.
- PIETTE, Édouard, "Race humaines de la période glyptique", *Bulletin de la Société d'Anthropologie*, Sayı: 5, 1894 (a), pp. 382-394.
- PIETTE, Édouard, "Race glyptique", *Comptes rendus de l'Académie des Sciences*, Sayı : 118, 1894 (b), pp. 825-826.
- PIETTE, Édouard , "La station de Brassempouy et lesstatuettes humaines de la périodeglyptique," *L'Anthropologie* , Sayı: 6, 1895, pp.29-51.
- PIETTE, Édouard , "Etude d'ethnographie préhistorique IV. Fouilles á Brassempouyen 1896", *l'Anthropologie*, Sayı: 8, 1897, pp.165-174.
- RICE, Patricia C . , "Prehistoric Venuses: Symbols of Motherhood or Womanhood?" *Journal of Anthropological Research*, Cilt: 37, Sayı: 4, 1981, pp. 402-414.
- PUMPELLY, Raphael, *Explorations in Turkestan Expedition of 1904: Prehistoric Civilizations of Anau, Origins, Growth, and Influence of Environment*, Washington 1908.
- SEEHER, Jürgen, *Gods Carved in Stone – The Hittite Rock Sanctuary of Yazılıkaya*, Ege Yayınları, İstanbul 2011.
- SVOBODA, Jiří, "Upper Paleolithic Female Figurines of Northern Eurasia", (ed. Jiri Svoboda), *Petrkovice: The Dolní Věstonice Studies* , Sayı : 15, s. 2008, pp.193-223.
- TEDLOCK, Barbara, *Şamanın Bedenindeki Kadın*,(çev. Pınar Savaş, Butik Yayınları), İstanbul 2006.
- UCKO, Peter J. , "The Interpretation of Prehistoric Anthropomorphic Figurines," *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain*, Sayı: 92, 1962, pp. 38–54.
- UZUNOĞLU, Edibe, vd., *Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın, Anadolu Kadınının 9000 Yılı, Sergi Kataloğu*, (Hz. Günsel Renda), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.36-115.
- VOIGT, Mary, *Hajji Firuz Tepe Iran: The Neolithic Village*, University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia 1983.
- VON KOENIGSWALD, Gustav Heinrich Ralph, "Early Homo Sapiens as an Artist : the Meaning of Paleolithic Art", *The Origin of Homo sapiens/Origine de l'homme moderne* , (ed. François Bordes) , Paris 1972, pp.133-139.
- YALÇINKAYA, Işın, "Paleolitik Devirde Kadın Figürleri", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, Sayı: 6, 1972, s.203-222.
- YILDIRIM, Tayfun, "Hüseyindede Tepesinde Bulunan Yeni Bir Kült Vazosu" *V.Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara 2005, s. 761-779.
- YILDIRIM, Tayfun , "Eski Hitit Çağı'na Ait Yeni Bir Kült Vazosu", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yılı*, Ankara 2006,s.339-370.

Görüş

Akademik
Bakış

47

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Extended Abstract

When we trace back to the past on the issue of women, the earliest evidence that archaeology encountered are the Venus figurines from the Upper Paleolithic Period. These artifacts, which have been discovered in a wide area from Europe to Siberian context, are generally depictions of women with exaggerated female organs. The most famous one of them is the Willendorf Venus that was made of limestone. There are also samples of Venus figurines with hair and facial details, as well as the ones which generally do not have any hair and facial details. The existence of these figurines raised the question of why the interest of prehistoric people focused so much on certain points of the female or female body. There is no consensus on the social, economic or cultural functions of these artifacts among the researchers, so different suggestions have been offered up to the present day. The figurines are associated with femininity, motherhood, fertility, fruitfulness, survival, rebirth, magic and shamanism, as well as a simple toy or sign object.

These archaeological artifacts formed as a female body were proposed as a prototype to mother goddesses, which are particularly referred to as a reference to a woman-centered social system called matriarchy, and they functioned as agents in questioning the pre-patriarchal period of human history. The greatest contribution to the theoretical development of the phenomenon of the mother goddess, which forms the basis of the matriarchal system, came from archaeologist Marija Gimbutas. The matriarchal communities of Gimbutas consisted of settled, agrarian, peaceful, egalitarian people of the Upper Paleolithic and Neolithic period. This culture was destroyed by an outside factor, i.e. the intervention of patriarchal warriors and the nomadic Indo-European culture. Based on the Çatalhöyük figurines, this social order extends from the Near East to Western European context. There is a religion in Çatalhöyük that is shaped around the creator mother goddess. The matriarchal social design of Gimbutas began to lose its validity with the ethnographic / anthropological studies of the 19th century. In these studies on traditional societies, any model has been found that can set an example for a matriarchal society that is the exact opposite of the patriarchal system. As these studies shook the matriarchy theory, they also disrupted the patriarchy theory. Since, contrary to what Gimbutas advocated, there is no patriarchal type that Europeans have. There are even matriarchal societies different from the patriarchal system in human geography. The women of these communities are not ruling over men but they are respected and their lineage continues along the line of women.

Female figurines were engraved on clay, bone, stone and marble not only in the Paleolithic period, but also throughout the entire Mining ages. The fact that these figurines were treated in the same category as a single type, without considering the cultural / economic / ecological diversity, has been one of the factors that make it difficult to understand the historical roles of women and the process of change imposed upon them. Another factor is the lack of philological evidence to support archaeological ones in Anatolia, especially until the Bronze Age. The cuneiform tablets discovered by archaeological studies in Anatolia in the Bronze Age, a period that its history could be traced in writing, were able to provide more detailed information on the place and importance of women in political, social and economic life, compared to previous periods.

Görüş

Akademik
Bakış

48

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadeleye Adanmış Kısa Bir Ömür: Hüdavendigar Vilayeti Seyyar Frengi Tabibi Nuri Ömer Efendi

A Short Life Dedicated to Fighting Syphilis in the Ottoman State: Nuri Ömer Efendi, Traveling Syphilis Physician of Hüdavendigar Province

Mehmet GÜNEŞ*

Öz

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kastamonu vilayeti başta olmak üzere Orta Karadeniz, İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Balkanlar'da salgın hastalık olarak görülmeye başlayan frengi, yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti için önemli bir sorun haline almış, alınan tedbirlere rağmen XX. yüzyılda da etkisini devam ettirmiştir. Hastalığın yeniden artışa geçtiği 93 Harbi'nden itibaren muhtelif tarihlerde yayınlanan talimatnameler ve nizamnameler ile hastalığın önüne geçebilmek adına pek çok tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Bu düzenlemeler çerçevesinde alınan tedbirlerden birisi hastane olmayan yerler veya uzakta olup da hastaneye gidemeyecek durumda olanlar için seyyar sıhhiye heyetlerinin oluşturulmasıdır. Bir seyyar sıhhiye müfettişine bağlı olarak sancaklara göre taksim edilmiş sıhhiye kollarından ve seyyar tabipten oluşan heyetin, sahada en faal personelini seyyar tabipler teşkil etmekteydi. Bunların en temel vazifesi, görevlendirildikleri bölgelerde köy köy, kasaba kasaba dolaşıp hastalığın seyrini takip ederek, hastaları tespit ve devlet tarafından verilen ilaçlarla tedavi etmektir.

XX. yüzyıl başlarında frengi ile mücadelede, ülkenin çeşitli bölgelerinde hizmet etmiş olan seyyar tabiplerden birisi de Nuri Ömer Efendi'dir. Bu çalışmada XX. yüzyıl başlarında frengi ile mücadele kapsamında İnegöl kazası Domaniç nahiyesi merkez olmak üzere Hüdavendigar Vilayeti seyyar frengi tabipliğine getirilen Nuri Ömer Efendi'nin faaliyetleri ve onun nezdinde seyyar tabiplik mesleği ile ilgili bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın temel kaynağını Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde mevcut muhtelif tasniflerdeki belgeler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Frengi, Nuri Ömer Efendi, Seyyar Tabip, İnegöl, Domaniç.

Abstract

Syphilis which started to be seen as an epidemic especially in Kastamonu province and in Central Black Sea Region, Central Anatolia, Eastern Anatolia and the Balkans beginning from the second half of the 19th century became an important problem for the Ottoman State from the end of the century and maintained its influence also in the 20th century despite the precautions taken. For preventing the disease, numerous precautions were tried to be taken with instructions and regulations published in different dates since the 93 War when the disease started to increase again. One of the precautions taken within the scope of these regulations was the establishment of traveling medical committees for the places where there was no hospital and for the ones who were far away and could not go to a hospital. In the field, the traveling physicians were the most active staff of the committee consisting of medical departments and traveling physicians that were divided as affiliated to an traveling medical inspector and according to the sanjaks. Their major duty was to detect patients and to treat them with the medicine provided by the state by visiting the villages and towns where there was no hospital and following the course of the disease.

Makale Geliş Tarihi: 01.04.2021. Makale Kabul Tarihi: 19.11.2021.

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: mgunes@aku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7611-0968.

gazi

Akademik Bakış

49

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

It was Nuri Ömer Efendi who was one of the traveling physicians operating in various regions of the country in the fight against syphilis in the early 20th century. In this study, it was aimed to provide information related to travel medicine profession with the activities of Nuri Ömer Efendi appointed to the duty of traveling physician of syphilis in Hüdavendigâr Province and demonstrating this as the example in the scope of fighting against syphilis in the early 20th century as district of Domaniç in İnegöl being its centre. The major sources of the study were documents in various classifications in the Ottoman Archives of the Prime Ministry.

Key Words: Syphilis, Nuri Ömer Efendi, Traveling Physician, İnegöl, Domaniç.

Giriş

XV. yüzyılın sonlarında İspanya'dan Osmanlı coğrafyasına gelen Yahudiler vasıtasıyla önce Fas'a daha sonra da deniz yolu ile Anadolu'ya yayıldığı tahmin edilen frengi¹, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin uzun süre mücadele etmek zorunda kaldığı salgın hastalıklardan birisi olmuştur.

Frenginin Osmanlı toplumunda idarenin dikkatini çekecek bir biçimde görülmesi XIX. yüzyılın ikinci yarısına rastlamakla birlikte bu yüzyılın başlarında da hastalığın varlığı bilinmektedir². Hastalık, 1806-1812, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşlarından sonra işgal edilen bölgelerde başlamış, daha sonra yine iki ülke arasında cereyan eden 1854 Kırım ve 1877-78 savaşlarından sonra daha da artarak salgın haline dönüşmüştür³.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta Kastamonu vilayeti olmak üzere Orta Karadeniz, İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Balkanlarda salgın olarak görülmeye başlamış olan hastalık, yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti için önemli bir sorun haline almış, alınan tedbirlere rağmen XX. yüzyılda da etkinliğini devam ettirmiştir⁴. Osmanlı yönetimi tarafından diğer hastalıklarla olduğu gibi frengiyle de ciddi şekilde mücadele edilmeye çalışılmış olmakla birlikte imparatorluk sonrasında genç Cumhuriyet'e kötü bir miras olarak intikal etmesinin önüne geçilememiştir⁵.

Belgelerde, Avrupa menşeli bir hastalık olarak bilindiği için "illet-i efrenciye", "dâü'l-efrenc", "frengi illeti"; Osmanlı ırkını inkıza uğratacak nitelikte korkutucu bir hastalık olması münasebetiyle "illet-i müdhîşe" gibi isimlerle tanımlanan hastalık⁶, genellikle cinsel yolla bulaşan, zührevi bir hastalık özelliği taşımakla birlikte ortak kullanılan eşyalar vasıtasıyla da yayılma özelliği taşımakta idi⁷. İlk bakışta cinsel yolla bulaşan bir hastalık olarak algılanan bu hastalığın

- 1 Şennur Şenel, "19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII/1, Mart 2015, s. 259.
- 2 Murat Arpacı, "Hastalık, Ulus ve Felaket: Türkiye'de Frengi İle Mücadele (1920-1950)", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 130, 2014, s. 63.
- 3 Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1329.
- 4 İnci Hot, "Ülkemizde Frengi Hastalığı İle Mücadele", *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği Hukuku Tarihi Dergisi*, XII/1, 2004, s. 36-37.
- 5 Zeynel Özlü-Mustafa Murat Çay, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklarla Mücadele ve Frengi Hastalığı", *Koronavirüs Pandemisi ve Geçmişten Günümüze Salgın Hastalıklar*, (Ed. Mehmet Ali Yıldırım), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Yay., Kilis 2020, s. 170.
- 6 Hatice Güzel Mumyılmaz, "İlet-i Müthîşe: 20. Yüzyılın İlk Yarısında Türkiye'de Frengi İle Mücadele", *Akademik Hassasiyetler*, VII/13, 2020, s. 142.
- 7 Fatma Bulut, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Bir Miras: Frengi", *Tarih Okulu*, Sayı: 3, İlkbahar 2009, s. 112.

yayılmasında, İmparatorluğun dağılma sürecine girdikten sonra yaşamış olduğu ekonomik sıkıntılarla birlikte toplumsal ve ahlaki yıkımlara bağlayan anlayışa rağmen⁸, İmparatorluk coğrafyasının taşrasını da kapsayacak büyüklükte yaygınlık kazanması dikkate alındığında ülkede ortak kullanılan eşyalarla kısa sürede yayılabilen ve “masum frengi” olarak isimlendirilen şeklinin etkili olduğu anlaşılmaktadır⁹.

Osmanlı coğrafyasını en çok etkilediği dönem olan II. Abdülhamit döneminde nüfus azalmasının önemli bir nedeni olan frengi, ordunun ve dolayısıyla devletin gücüne bir tehdit olarak algılanmıştır. Aynı zamanda ortaya çıkan kalıtsal frengi sonucu ölü doğumlara, çocuk ölümlerine de sebep olduğundan nüfusun geleceği açısından da ciddi bir risk olarak değerlendirilmiştir. Bu sebepten bu dönemde, frengi ile mücadelede her bireyin ülkesi ve devleti için birer “sermaye” olduğu ve kişilerin sağlıklarını korumalarının kendileri ve ayrılmaz parçası oldukları devlet için bir görev olduğu anlayışı etkili olmuştur¹⁰.

Bu anlayış çerçevesinde devlet tarafından, frengi ile mücadele amacıyla çeşitli tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Bu tedbirlerden ilki, Kırım savaşı sonrasında fuhşun ve frengi hastalarının artışı geçtiği İstanbul'da genelevler açılmasıdır¹¹. Böylece frengi başta olmak üzere giderek yaygınlaşan zührevi hastalıklar bu resmi genelevler vasıtasıyla denetlenmeye çalışılmıştır¹². Ancak İstanbul'da zührevi hastalıkların yayılmasında büyük etkisi olan bu genelevlere kapitülasyonlar nedeniyle hükümet ve belediye müdahil olamamış, yabancı kadınların hürriyetleri kısıtlanır düşüncesiyle gerçek anlamda hastalıkla mücadele yapılamamıştır. 1869-1870 yıllarında Beyoğlu'ndaki Altıncı Daire-i Belediyesi'nde fuhşla mücadele kapsamında bir sağlık komisyonu kurularak başına Doktor Serviçen Efendi getirilmiştir¹³.

Frengi ile mücadelede en somut adım 1878 yılında, Doktor Michael ile Muallim Doktor Agop Handanyan'ın genelevlerde çalışan kadınların sağlık denetimlerine dair hazırladıkları bir rapor ile atılmıştır. Frenginin insan sağlığı üzerindeki önemli etkileri olduğunu, Beyoğlu ve Galata'da bulunan genelevlerin devamlı surette teftiş edilmesi gerektiğini belirten bu rapor üzerine 6 Şubat 1879'da “Emrâz-ı Zühreviye Nizâmnamesi” hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. Buna göre frengi ile mücadele kapsamında genelevlerdeki kadınların muayene edilmesi ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek için memur ve belediye çavuşu görevlendirilmiştir¹⁴.

1879 Nizamnamesi üzerine frengi tedavisi amacıyla ilk hastane olan Altıncı Daire-i Belediye İnas Hastahanesi açılmış, hastane bünyesinde frengi ile

8 Mehmet Temel, “Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi İle Mücadele”, *Türkler*, C. 14, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yay. Ankara 2014, s. 169.

9 M. İnanç Özekmekçi, “Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi İle Mücadele”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10, 2012/1, s. 88.

10 Özekmekçi, a.g.m., s. 90-91.

11 İnci Hot, “Sıhhiye Mecmuası'na Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996)”, İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 76, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

12 Zafer Toprak, “İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, VII/39, Mart 1987, s. 39.

13 Hot, a.g.t., s. 76.

14 Hot, ag.t., s. 76; Yıldırım, a.g.m., s. 1329.

gazi

Akademik
Bakış

51

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

mücadele için bir de komisyon oluşturulmuştur¹⁵. Daha sonra yayınlanan başka nizamname ve talimatlarla hastalığa karşı tedbirler alınmaya devam etmiştir¹⁶.

Bu tedbirlerin etkili bir şekilde uygulanabilmesi ve hastalıkla mücadelenin sistematik bir hale getirilmesi Türkiye’de frengi ve cüzzamla mücadelenin öncüsü olarak kabul edilen Alman doktor, Ernst Von During’in göreve getirilmesiyle başlamıştır. 1889-1902 yılları arasında Osmanlı Devleti’nde görev yapmış olan During Paşa sayesinde sancaklarla birlikte kazalarda da frengi hastanelerinin tesisi ve mevcut hastanelerin ıslahı gerçekleştirilmiş, hastane olmayan yerlere de seyyar sıhhiye heyetleri vasıtasıyla muayene ve tedavi hizmeti ulaştırılmaya çalışılmıştır¹⁷.

93 Harbi’nden itibaren çeşitli tarihlerde yayınlanan talimatname ve nizamnameler ile görev ve sorumlulukları belirlenen, bir seyyar sıhhiye müfettişine bağlı olarak sancaklara göre taksim edilmiş sıhhiye kollarından ve seyyar tabipten oluşan seyyar sıhhiye heyetleri, frengi ile mücadelede son derecede önemli bir rol oynamışlardır. Bilhassa, heyetin belkemiğini oluşturan seyyar tabipler, hastaların bizzat ayağına giderek, ücretsiz ilaç vermek ve tedavi etmek suretiyle pek çok bölgede hastalığın daha fazla yayılmamasına önemli katkı sağlamışlardır.

XX. yüzyıl başlarında frengi ile mücadelede hizmet etmiş olan seyyar tabiplerden birisi de, frenginin en yaygın olduğu Kastamonu vilayeti dahilinde 13 yıl kadar görev yaptıktan sonra kazandığı bilgi ve tecrübelerine istinaden Hüdavendigar vilayeti seyyar frengi tabipliğine getirilen Nuri Ömer Efendi’dir.

Nuri Ömer Efendi’nin Hüdavendigar Vilayeti’ne Görevlendirilmeden Önceki Faaliyetleri

Nuri Ömer Efendi, 1861 yılında Kastamonu vilayetinin Taşköprü kasabasında doğmuştur. Babası Halil Ağazade Ömer Ağa’dır. İstanbul’da Müderris Arapsunlu Hacı Emin Efendi’den Arapça öğrenmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye’de tıp eğitimi alarak 20 Mart 1890 tarihinde 319 numaralı diploma ile mezun olmuştur. 17 Ağustos 1890’da Dersaadet ve bilad-i selasede görev yapmak üzere 950 kuruş ücretle İkinci Daire-i Belediye Tabipliğine tayin edilmiştir. 29 Eylül 1890 tarihinde 600 kuruş maaşla Safranbolu kazası belediye tabipliğine tahvil edilip; 13 Ekim 1890 tarihinde görevine fiilen başlamıştır. 6 Şubat 1894 tarihinde Safranbolu’daki görevinden ayrılan Nuri Ömer Efendi, önce Taşköprü kazası belediye tabipliğine daha sonra da Çankırı sancağı Gureba Hastanesi tabipliğine nakledilmiştir. Ayrıca bu görevine ilaveten kendisine Çankırı sancağı belediye tabipliği de verilmiştir¹⁸.

Safranbolu belediye tabipliği sırasında Nuri Ömer Efendi’nin İstanbul’la irtibat halinde bulunduğu; hatta bu sıralarda bir imtihan münasebetiyle

15 Mehmet Karayaman, *20. Yüzyılın İlk Yarsında İzmir’de Sağlık*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir 2008, s. 177.

16 Osmanlı Devleti’nde frengi ile mücadele kapsamında çıkarılan nizamnamelerle ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz., Necati Çavdar-Erol Karıcı, “XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, XI/2, Kış 2016, s. 157-175.

17 Şenel, a.g.m., s. 262-263.

18 BOA, DH.SAİD.d. D:177, G:55, 16 Kanunusani 1326 (29 Ocak 1911).

İstanbul'a gidecek olduğu anlaşılmaktadır¹⁹. Muhtemelen bu irtibatın bir neticesi olarak 13 Haziran 1893'te, 29. alayın 2. taburu tabibi kolağası sıfatıyla, askeri tahsisatına ve maaşına zam yapılmak suretiyle Dersaadet ve Vilayât-ı Şahane Hıfzıssıhha-i Umumiye Sermüfettişi Serkimyager Bonkofski Paşa'nın başkanlığındaki komisyonda komisyon azası olarak göreve başlamıştır²⁰. Bu meyanda Sermüfettiş Muavini Tabip Kolağası Hasan Tevfik Efendi ile beraber mütemadiyen Galata, Üsküdar ve Eyüp dahil olmak üzere İstanbul'un pek çok yerinde dolaşmak suretiyle frengi ile mücadele kapsamında teftiş görevini üstlenmiştir²¹. Hal tercümesinden anlaşıldığı kadarıyla bu sıralarda Çankırı sancağı belediye tabipliği de devam etmektedir. Ancak buradaki memuriyeti süresince müşahade edilen kötü halinden ve bilhassa mutasarrıfın ve burada görevli bazı devlet memurları ile arasının iyi olmamasından dolayı 6 Ekim 1898 tarihinde azl edilerek bu defa 28 Ocak 1899 tarihinde 1000 kuruş maaşla Bolu Sancağı belediye tabipliğine tayin edilmiştir. 10 Temmuz 1901 tarihine kadar buradaki görevini sürdüren Nuri Ömer Efendi²², daha sonra ailesi ile beraber İstanbul'a gelmiş²³, İzmid sancağının pek çok köylerine; bilhassa Çerkez köylerine sirayet eden frengi hastalığının yayılmasını engellemek, hastaların tedavisi hakkında gerekli tedbirleri almak ve buranın genel sağlık durumunu teftiş etmek için sıhhiye müfettişi olarak görev yapmıştır²⁴.

Nuri Ömer Efendi, 26 Ekim 1901 tarihinde 1500 kuruş maaş ve 500 kuruş ilaç bedeli tahsisatıyla Bahçe kazasında zuhur eden frengi hastalığının tedavisi amacıyla Adana vilayeti seyyar frengi tabipliğine tayin edilmiştir²⁵. Ancak her nedense kendisine yapılan birçok tebliğata rağmen buradaki görevine gitmemiştir²⁶. Nihayet 12 Aralık 1901 tarihli buyruldu ile tebliğ olunan irade-i seniyye gereğince aylık 1000 kuruş maaş ve 1000 kuruş da ilaç bedeli tahsis edilmek suretiyle Hüdavendigâr vilayeti seyyar frengi tabibi olarak İnegöl kazası Domaniç nahiyesine görevlendirilmiştir²⁷.

İnegöl ve Domaniç'te Frengi Hastalığının Ortaya Çıkması ve Nuri Ömer Efendi'nin Bölgedeki Faaliyetleri

İnegöl kazasına bağlı Domaniç nahiyesinin bazı köylerinde frengi hastalığının zuhur ettiğinin bildirilmesi üzerine hastalığın yayılma derecesi hakkında etraflıca incelemede bulunmak için 25 Mart 1901 tarihli emirname ile Vilayet Sıhhiye Müfettişi Şerafeddin Efendi görevlendirilerek derhal bölgeye gönderilmiştir. Şerafeddin Efendi, İnegöl kazası kaymakamı Mir'at Bey ile belediye tabibi Andon Apakyan Efendi ile beraber İnegöl'den Domaniç nahiyesine giderek 14 gün zar-

- 19 BOA, DH.MKT, D:2042, G:114, 30 Kanunusani 1308 (11 Şubat 1893).
- 20 BOA, DH.MKT, D:86, G:30, 3 Temmuz 1309 (15 Temmuz 1893); BOA, DH.MKT, D:243, G:57, lef:1-5, 7 Mayıs 1310 (19 Mayıs 1894).
- 21 BOA, DH.MKT, D:75, G:43, lef:2, 8 Haziran 1309 (20 Haziran 1893); BOA, BEO, D:233, G:17404, 24 Haziran 1309 (6 Temmuz 1893); BOA, BEO, D:220, G:16460, 1 Haziran 1309 (13 Haziran 1893).
- 22 BOA, DH. SAİDd, D:177, G:55, 16 Kanunusani 1326 (29 Ocak 1911).
- 23 BOA, Y.PRK.KOM, D:16, G:27, lef:37, 5 Şubat 1323 (18 Şubat 1908).
- 24 BOA, Y.PRK.SGE, D:9, G:49, 23 Teşrinievvel 1317 (5 Kasım 1901).
- 25 BOA, DH.MKT, D:549, G:54, 14 Temmuz 1318 (27 Temmuz 1902).
- 26 BOA, DH.MKT, D:2592, G:77, 11 Şubat 1317 (24 Şubat 1902); BOA, DH.MKT, D:2598, G:104, 27 Şubat 1317 (12 Mart 1902); BOA, DH.MKT, D:2568, G:82, 1 Kanunuevvel 1317 (14 Aralık 1901); BOA, DH.MKT, D:2563, G:75, 18 Teşrinisani 1317 (1 Aralık 1901).
- 27 BOA, BEO, D:1848, G:138547, 29 Nisan 1318 (12 Mayıs 1902); BOA, DH.MKT, D:477, G:17, lef:7, 29 Nisan 1318 (12 Mayıs 1902).

Görüş

Akademik
Bakış

53

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

fında nahiye dahilindeki 15 köyü dolaşıp her köy halkından erkek, kadın çoluk çocuk hepsini tek tek muayeneden geçirmiştir. Muayene sonucunda 15 köyde mevcut 844 hanede toplam 1940 erkekten 185'inde, 2015 kadından 154'ünde 2. ve 3. derecede frengi hastalığı tespit etmiştir. Şerafeddin Efendi, bu arada hastalığın ortaya çıkış sebeplerine dair araştırmalarda da bulunmuştur. Köylülerden tevatüren elde edilen bilgiye göre, hastalık ilk olarak 8-10 sene önce Domaniç nahiyesi civarında bulunan Çakıl (?) köyünde fuhuş yapan bir kadın vasıtasıyla ortaya çıkmış, bu kadınla ilişkiye giren delikanlılar ve kurasını tamamlayan askerler vasıtasıyla da kısa sürede civar köylere sirayet ettiği anlaşılmıştır. Yine yapılan inceleme esnasında hastalığın halk arasında külleme tabir olunan bir tütsüleme usulü ile tedavi edilmeye çalışıldığı ancak bunun hiçbir faydası olmadığı ifade edilmiştir. Hastalığın günden güne yayılmasında bölge ahalisinin pislik ve murdarlığının ve evlilikten uzak kalınmasının etkili olduğu belirtilmiştir. Bu incelemeler sonucunda hazırlanan rapora göre, Domaniç nahiyesi dahilinde bölge halkının % 8.5'inde frengi hastalığı tespit edilmiş olup, Ertuğrul mutasarrıflığı ile İnegöl kaymakamlığının arzusu üzerine Domaniç nahiyesi dahilinde bir frengi hastanesinin yapılması ve açılması düşünülmesine rağmen aslında cahil halkın hastaneye rağbet etmeyecekleri için bunun devlete fuzuli bir masraf olacağı ifade edilmiştir. Bunun yerine frengili hastaların tedavisi için mütehasıs bir seyyar tabibin görevlendirilmesi ve ihtiyaç duyulan ilaçların devlet tarafından ücretsiz karşılanmasının daha etkili olacağı belirtilmiştir. Şerafeddin Efendi hazırladığı raporla beraber nahyedeki frengili hastaların yaşlarını ve isimlerini ihtiva eden ayrıntılı bir istatistik cetveli ile dolaştığı 15 köyün birbirlerine göre mesafelerini gösteren bir de köy haritası hazırlayarak, Hüdavendigâr vilayeti valiliğine arz etmiştir²⁸.

Şerafeddin Efendi'nin bu ayrıntılı raporu gereğince aylık 1000 kuruş maaş, 1000 kuruş ilaç bedeli ve ayrıca harcırahi karşılanmak üzere mütehasıs ve seyyar bir tabibin bir an evvel bölgeye gönderilmesi gerekliliği Asakir-i Şahane Nazırı tarafından Dahiliye Nezaretine beyan edilmiştir²⁹. Bunun üzerine, 29 Teşrinisani 1317 (12 Aralık 1901) tarihli bir buyruldu ile tebliğ olunan irade-i seniyye gereğince, 13 sene gibi uzun bir süre Kastamonu vilayetinin muhtelif yerlerinde frengi ile mücadelede bulunmuş ve bu hususta deneyim ve tecrübe kazanmış olan Doktor Nuri Ömer Efendi, yukarıda bahsedilen şartlar dahilinde göreve getirilmiştir³⁰.

4 Şubat 1902'de fiilen görevine başlayan Nuri Ömer Efendi³¹, görev yeri olan İnegöl'e gelir gelmez tek tek köyleri dolaşarak hastalığa maruz kalanların isimlerini ve hastalık derecelerini bir deftere kayıt ettikten sonra ihtiyaç duyulan ilaçları İnegöl eczanesinden alarak hastalara dağıtmıştır. Hastalığın bulaşma şekilleri ve seyri hakkında imamlara ve köy ileri gelenlerine bilgilendirmelerde bulunmuş, Vilayet İdare Meclisi'nin kararı doğrultusunda hastalıkla ilgili halkın

28 BOA, İ.DH, D:1390, G:43, lef:1, 23 Teşrinisani 1317 (6 Aralık 1901).

29 BOA, İ.DH, D:1390, G:43, lef:3, 7 Haziran 1317 (20 Haziran 1901); BOA, DH.MKT, D:2495, G:105, 27 Mayıs 1317 (9 Haziran 1901); BOA, DH.MKT, D:2523, G:39, 2 Ağustos 1317 (15 Ağustos 1901); BOA, DH.MKT, D:2591, G:86, 9 şubat 1317 (22 Şubat 1902).

30 BOA, DH.MKT, D:527, G:83, lef:4, 2 Haziran 1318 (15 Haziran 1902); BOA, BEO, D:1848, G:138547, 29 Nisan 1318 (12 Mayıs 1902); BOA, DH.MKT, D:477, G:17, lef:7, 29 Nisan 1318 (12 Mayıs 1902).

31 BOA, DH.MKT, D:477, G:17, lef:11, 24 Haziran 1318 (7 Temmuz 1902).

anlayabileceği bir dilde vilayet gazetesinde makaleler yayınlamıştır. Esas görev mahalli Domaniç nahiyesi olmakla birlikte merkez kazaya bağlı Mezid, Güney Kestane, Reşadiye, Karacakaya iskanı, Kanlı ve Tüfenkçi Konak, Mesudiye, Kozluca, Şablı, Kulaca, Tekyedere, Yenice gayrimüslim köylerini de 15 günde bir dolaşarak buradaki hastalara da ücretsiz ilaç vererek tedavi etmiştir. Bu suretle 1393 frengi hastasının 598'inin tedavisini tamamlayarak iyileştirmiştir³².

Nuri Ömer Efendi, bölgede yaptığı incelemeler neticesinde hastalığın bu köylere, "kesret-i ihtilat"tan (çok sık bir araya gelme) ve temizlik kurallarına riayet etmeyen üç dört köy ahalisini traş eden berberlerin ustularından bulaştığını tespit etmiştir. Bu suretle hastalık kısa sürede Bilecik, Kütahya sancaklarına ve Atranos kazasına da sirayet etmiştir³³. Sayısı hızla artan hastaların yoğun talepleri üzerine İnegöl eczanesinde ilaç kalmadığı gibi ilaç bedeli olarak tahsis edilen paranın havalenamesinin de gönderilmemesi, kısmen sonuç vermeye başlayan ilaçla tedavi sürecini sekteye uğratmıştır³⁴.

Yaklaşık 5-6 ay sonrasında Nuri Ömer Efendi'nin tedavi ettiği hasta sayısı 2,5 katına çıkarak 3.500'e ulaşmış ve Domaniç nahiyesi ile yukarıda adı geçen merkez kaza köylerinin bir kısmı da dahil olmak üzere tedaviye muhtaç hasta sayısı 20'ye düşmüştür³⁵. Ancak bölgede hasta sayısı azalarak salgının kısmen kontrol altına alınmasına rağmen dışarıdan gelenlerin, özellikle de askerlik hizmeti dolayısı ile başka yerlerde bulunanlar vasıtasıyla hastalığın bulaşma riskinin devam ettiği anlaşılmaktadır³⁶.

Nuri Ömer Efendi, Hüdavendigâr vilayeti dahilinde sadece İnegöl ve Domaniç'te değil hastalığın sirayet ettiği Bilecik, Kütahya ve Karahisar-ı Sahib sancaklarının bazı kaza ve nahiyelerinde de görev yapmıştır. İnegöl ve Domaniç'te bulunan hastalarını ayda bir kere muayene etmek üzere Bilecik, Kütahya ve Karahisar-ı Sahib taraflarına da gitmesinin uygun olacağı Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye tarafından belirtilerek konu, Dahilye Nezaret'i'nin tenzibine sunulmuştur³⁷.

Bu arada hastalığın diğer vilayetlere de sirayeti dikkate alınarak daha ciddi tedbirler alınması düşünülmüş, daha önce Kastamonu vilayetinde frengi hastalığının bertaraf edilmesi için alınan ve son derece faydası görülen bazı tedbirler ve uygulamaların Domaniç nahiyesi için de tatbik edilmesi öngörülmüştür. Kastamonu vilayetinde frengi ile mücadelede büyük yararlık gösteren ve bu sıralarda İstanbul'a gelmiş olan Düring Paşa'nın bu bölgede hastalığın bertaraf edilmesi hususunda ne gibi tedbirler alınması lazım geleceğine dair bizzat inceleme yaparak bu husustaki mütalaalarını içeren bir layiha hazırlaması ve buna göre alınacak tedbirlerin belirlenmesi hususu Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da görüşülerek karara bağlanmıştır³⁸.

32 BOA, DH.MKT, D:527, G:83, İef:1, 15 Mayıs 1318 (28 Mayıs 1902).

33 Celil Bozkurt, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Atranos'ta Frengi ve Frengiyle Mücadele", *Türk Dünyası Araştırmaları*, CXXVI/248, Eylül-Ekim 2020, s. 68.

34 BOA, DH.MKT, D:527, G:83, İef:3, 21 Mayıs 1318 (3 Haziran 1902).

35 BOA, DH.MKT, D:614, G:79, 6 Teşrinisani 1318 (19 Kasım 1902).

36 BOA, Y.PRK.UM, D:68, G:62, 31 Kanunusani 1319 (13 Şubat 1904).

37 BOA, DH.MKT, D:718, G:13, 5 Mayıs 1319 (18 Mayıs 1903).

38 BOA, İ.DH, D:1393, G:28, 6 Şubat 1317 (19 Şubat 1902); BOA, DH.MKT, D:477, G:17, İef:4, 7 Nisan 1318 (20 Nisan 1902).

During Paşa'nın biran önce bölgeye gelmesini temin etmek için kendisine daha önceki yıllarda ödenmemiş olan maaşlarından hiç olmazsa bir kısmının ödenmesi ve maaş olarak aylık 10.000 kuruş (Lira-i Osmani 100 kuruş hesabı ile) tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca harcırah ve zonunlu masraflarına karşılık olarak da Dahiliye Nezareti tahsisatından 5000 kuruş ödenmesine karar verilmiştir³⁹.

Nuri Ömer Efendi'nin ne hikmetse During Paşa'nın muhtemel ziyaretine -daha doğrusu teftişine- çok sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 15 Haziran 1902 tarihinde Vekalet'e yazdığı maruzatında, ülke genelinde frengi hastalığının sirayet ettiği yerleri teftişle görevlendirilmiş olan During Paşa'nın hastalığının etkili olduğu Adana, Diyarbekir, Erzurum, Yanya, Trablusgarb, Sivas gibi pek çok vilayeti dolaşarak Hüdavendigâr vilayetine gelebilmesinin çok zaman alacağı ve bu geçen zaman zarfında hastalığın daha da yaygınlaşacağı hususunda endişelerini belirtmiştir. During Paşa'ya yüklü miktarda maaş ve harcırah ödeyerek hazineneyi zarara sokmak yerine daha düşük maaş ve ödenekle sıhhiye müfettişleri ile belediye ve hastane tabipleri görevlendirilmesinin daha uygun olacağını ifade etmiştir. Bununla da yetinmeyip During Paşa'yı ima ederek "ahlakına ve ahvaline vakıf olmadığı bir ahalinin bir ecnebi tarafından teftiş edilmesinin" uygun olmadığını belirtmiştir. Hastalık ülke genelinde bu kadar yaygınlaştığına göre bunun için ecnebi yerine kendi halkının ahlak ve adetlerini bilen Müslüman, yüksek rütbeli bir umumi müfettişin daha faydalı olacağını dile getirmiştir⁴⁰.

Nuri Ömer Efendi, bu arada Kastamonu'da frengi ile mücadelede kazandığı 13 yıllık tecrübesini ön plana çıkararak çok iddialı bir çıkış yapmış; kendisine her ay düzenli olarak ilaç parasının ödenmesi halinde Domaniç nahiyesindeki salgını Kastamonu'dan daha önce imha edebileceğini iddia ve taahhüt etmiştir. Bu süreçte kendisi gibi tecrübeli bir seyyar tabibin hastalıkla mücadelede yeterli olacağını ve dolayısı ile bölgede bir hastane inşa edilmesinin de gereksiz olduğunu belirtmiştir. Zaten bölge halkını tanıdığını iddia eden Nuri Ömer Efendi'ye göre, genellikle taşra halkı frengi hastalığını adi bir nezle hükmünde görerek hastalığı hafife almakta ve bu sebepten hastaneye gitmemektedir. Yine ona göre hastalığa yakalanan bir kişinin üç sene gibi uzun bir süre tedaviye ihtiyacı olacağı dikkate alındığında, böyle uzun süreli bir tedavinin hastanede yapılması ciddi masraflara sebep olacaktır. Dolayısı ile Kastamonu'da olduğu gibi binlerce lira sarf edilerek her kasabaya bir hastane yapmakla hastalığın önüne geçilemeyecektir⁴¹.

Nuri Ömer Efendi'nin bu iddiası, 3 Aralık 1902 tarihinde Tophane-i Amire Miri ve Umum Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nazırı tarafından Dahiliye Nezareti'ne yazılan tahriratta da dile getirilmiştir. Bahis konusu tahriratta, bölgede frengi illetine karşı en etkili tedbirin, mütehassıs ve seyyar bir tabip tarafından hastalara hastalığın bulaşma şekilleri ve vahim sonuçlarının sade sözlerle anlatılarak bunlara meccanen ilaç vermekten ibaret olduğu, bunun için hastane inşa ederek fuzuli yere devlete masraf açmanın gereksiz olduğu belirtilmiştir. 2-3 bin hastayı barındıracak bir hastanenin mevcudiyeti farz edilse bile bu kadar hastanın bir yerde iâşe ve tedavisinin günlük büyük meblağlara mal olacağı ayrıca, vücudunda cüz'i bir arızası

39 BOA, DH.MKT, D:477, G:17, lef:12, 27 Haziran 1318 (10 Temmuz 1902).

40 BOA, DH.MKT, D:527, G:83, lef:4, 2 Haziran 1318 (15 Haziran 1902). Nuri Ömer Efendi'nin frengi tedavisi için Avrupa'dan doktor getirilmesine gerek olmadığını ifade eden bir layihayı Sadaret'e takdim ettiğine dair bkz., BOA, DH.MKT, D:503, G:18, lef:5, 13 Şubat 1318 (26 Şubat 1903).

41 BOA, DH.MKT, D:527, G:83, lef:4, 2 Haziran 1318 (15 Haziran 1902).

olan hastayı aylarca hastanede tutmanın hem hastanın işinden alıkonulmasına hem de bir çok masrafa yol açacağına aşıkardığı ifade edilmiştir. Domaniç nahiyesinde dağıtılan ilaçların faydalı olduğunu gören ahalinin hastalıklarını tedavi ettirmek üzere akın akın müracaat eylemekte olduklarına ve binaen aleyh verilen ilacı alarak yapılan tarif ve tenbih dairesinde tedaviye devam etmekte olmalarına dikkat çekilerek, 3-5 sene daha böyle devam ederse frenginin az zaman içerisinde nahiyeden bertaraf edilebileceği açıklaması yapılmıştır⁴².

Nuri Ömer Efendi, başlangıçta çok iddialı bir şekilde hastaneye ihtiyaç olmadan salgının bertaraf edilebileceğini savunurken, zamanla mevcut tedbir ve uygulamaların fayda sağlamayacağını görmüş olmalı ki, sadece Domaniç nahiyesinde değil, kısa sürede Tavşanlı, Pazarcık ve İnegöl nahiyesine de sirayet ederek hızla yayılan hastalığın önüne geçilebilmesi için mutlaka bir frengi hastanesinin inşa edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür⁴³. Ondaki bu düşünce değişikliğinin, frengi tedavisinde her fırsatta hastanelerin gerekliliğine vurgu yapan Düring Paşa'nın bölgeyi ziyaretinden sonra ortaya çıkması dikkat çekicidir.

İnegöl kazası ve Domaniç nahiyesi ile merkez kazaya bağlı köylere sirayet eden frenginin tedavisi için kazada 20 yataklı bir frengi hastanesi inşası daha önce Belediye Meclisi tarafından taahhüt edilmiş olduğu halde daimi masraflarına karşılık bulunamamasından dolayı hastanenin inşası başlatılamamıştır. Nuri Ömer Efendi bu konuda kararlılık göstererek, Dahiliye Nezareti'ne bir arzuhal göndermiş kazada böyle bir hastanenin açılmasının ne kadar gerekli olduğuna ve masraflarının nasıl karşılanabileceğine dair görüşlerini bildirmiştir. Arzuhalinde, sabık Sıhhiye Müfettişi Dr. Düring Paşa'nın Kastamonu vilayeti için icra edilen talimata aykırı olduğu halde askeri tabiplere müdürlük ihdas ederek tahsis ettiği aylık 250'şer kuruştan toplam 2500 kuruşluk ödeneğin, yapılması elzem olan bu 20 yataklı frengi hastanesinin bazı masraflarını karşılayabileceği gibi İnegöl mal sandığından Domaniç nahiyesine ödenmekte olan 1000 kuruş ecza masraflarına da karşılık olabileceğini ifade etmiştir⁴⁴. Zaten hastanenin arsa

42 BOA, DH.MKT, D:477, G:17, lef:20, 20 Teşrinisani 1318 (3 Aralık 1902).

43 BOA, DH.MKT, D:871, G:75, lef:4, 4 Eylül 1320 (17 Eylül 1904).

44 Bu arzuhalinde Nuri Ömer Efendi'nin aslında Düring Paşa'yı kanuna aykırı davranışı dolayısıyla bir anlamda ihbar ettiği anlaşılıyor. Zira arzuhal Dahiliye Nezareti'ne ulaşır ulaşmaz konuyla ilgili tahkikat başlatılmıştır. Bahsedilen maaşların hangi emre istinaden ve kimlere, hangi suretle verilmekte olduğu, bu kişilerin halihazırda görevli olup olmadıkları, hastanede görev yapan bu askeri doktorların hizmet süreleri ve isimlerinin bildirilmesi vb. hususlar hakkında 20 Nisan 1904 tarihinde Kastamonu vilayetinden ayrıntılı malumat istenmiştir. Vilayetten yapılan açıklamada ise vilayet dahilindeki eski hastanelerin umumi hastaneye dönüştürülmesinden önce hastanelerin daimi masrafları için tahsis olunan tahsisattan ödenmek üzere vilayet merkez hastanesinde 300 ve Bolu, Safranbolu ve İnebolu hastanelerinde 250'şer ve Sinop'ta 270 kuruş maaşla müdür istihdam edildiği, daha sonra vilayet dahilinde yeniden hastaneler inşa edilip açılması ve önceki hastanelerin genişletilerek ıslah edilmesi ile hepsinin umumi hastane haline dönüştürülmüş olduğundan bunlara yeni müdür atanmasının daha maliyetli olacağı için (her birine en az 4-5 yüz kuruş maaş vermektense tasarrufa riayet ederek) müdürlük vazifesi, bahsi geçen tabiplere verilerek hizmetlerine karşılık olarak Komisyon-ı Mahsus ve Meclis-i İdare-i Vilayet kararıyla merkez-i vilayet tabibine 300 ve diğerlerine 2'şer yüz 50'şer kuruş maaş verilmesi uygun bulunmuştur. Bahsi geçen tabiplerin hepsinin de halihazırda görevli olduğu gibi yeterli olmayıp daha birkaç tabibe ihtiyaç duyulduğu da ifade edilmiştir. Eğer bu müdürlük yapan hastane doktorlarının maaşları kesilir ise daha fazla maaşla başkalarının getirilmesi söz konusu olacağı gibi bu tabiplerin şevk ve gayretlerinin de ortadan kalkacağı ifade edilmiştir. Bkz., BOA, DH.MKT, D:718, G:13, lef:11, 15 Şubat 1320 (28 Şubat 1905).

ve binasının da daha önce Belediye Meclisi tarafından karşılanacağı taahhüd edilmiş olması hasebiyle bu talebi uygun görüldüğünde hastanenin inşasına bir an önce başlanabileceğini belirtmiştir⁴⁵.

Nuri Ömer Efendi, bu teşebbüsünde vali, kaymakam ve belediye reisinin deseteklerini de almıştır. Daha önceki valinin umursamazlığına rağmen yeni vali Reşid Mümtaz Bey'e takdim ettiği layiha tasvip edilmiştir. Bölge halkının yardımları ile İnegöl'de en az 25, mümkünse 60 yataklık bir frengi hastanesinin inşasını ve hastanenin masraflarına karşılık olarak Domaniç'ten İnegöl'e krom madeni nakleden arabalardan kırkar ve yüklü hayvanlardan da yirmişer para "duhuliye resmi" adıyla para alınması hususunu içeren layihanın gereği, padişahın da ten-sibini haiz olarak icra olunmuştur⁴⁶. Neticede 11 Ağustos 1904 tarihinde hastanenin inşasına başlanmıştır⁴⁷. Ayrıca Nuri Ömer Efendi'nin de dahil olduğu bir komisyon oluşturularak yardım ve duhuliye resminin toplanmasına başlanmıştır⁴⁸. Ancak halkın yardımları ile inşasına başlanan ve bütün gerekli malzemeleri hazırlanmış olan bu hastane, daimi masraflarını karşılamak için tahsil edilmesi düşünülen duhuliye vergisinin kaldırılmasından dolayı açılmamıştır. Belgelerden anlaşıldığı kadarı ile hastanenin açılışı uzun bir süre daha gerçekleşmemiştir. Yaklaşık 6-7 yıl sonra Ertuğrul Sancağı Mebusu Mehmed Sadık Bey tarafından hastanenin açılması yeniden gündeme getirilmiştir. Mehmet Sadık Bey'in, Kastamonu hastanelerine verilen tahsisat gibi İnegöl'de frengi mücadelesi için tabip ve ilaç bedeli olarak ödenen meblağın yıllık karşılığı olan 24 bin kuruştan başkaca 80 bin kuruşun daha bütçeye ilave edilerek hastanenin açılacağı şeklindeki önerisi, Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Riyaseti'ne, oradan da Dahiliye Nezaret'i'ne iletilmiştir⁴⁹.

Nuri Ömer Efendi'nin Karşılaştığı Sorunlar

Maaş ve Harcırahının Ödenmemesi

Nuri Ömer Efendi, görev bölgesinde frengi ile mücadelede oldukça özverili ve başarılı bir çalışma sergilemesine rağmen emeğinin karşılığı olarak tahakkuk eden maaş ve harcırahının ödenmesinde ciddi sıkıntılar yaşamıştır. İnegöl'de göreve başladığından itibaren 5-6 ay maaş ve harcırah alamayan Nuri Ömer Efendi, defaatla ilgili mercilere dilikçeler yazarak müracaatta bulunmuş olmasına rağmen, resmi makamlar arasındaki yazışmalardan anlaşıldığı kadarı ile bu mağduriyeti daha uzun bir süre devam etmiştir.

Aşçı memurlarına bile saatte 7,5 kuruş harcırah verilmekte iken⁵⁰ frengi gibi müthiş bir illetin tedavisine memur bir seyyar tabip olarak kendisine tahsis edilen

45 BOA, DH.MKT, D:718, G:13, lef:10, 23 Temmuz 1319 (5 Ağustos 1903).

46 BOA, DH.MKT, D:871, G:75, lef:4, 4 Eylül 1320 (17 Eylül 1904); BOA, DH.MKT, D:503, G:18, lef:6, 19 Şubat 1318 (4 Mart 1903).

47 BOA, Y.PRK.KOM, D:16, G:27, lef:43, 7 Şubat 1323 (20 Şubat 1908).

48 BOA, DH.MKT, D:871, G:75, lef:4, 4 Eylül 1320 (17 Eylül 1904).

49 BOA, DH.İD, D:50, G:33, lef:3, 28 Kanunuevvel 1326 (10 Ocak 1911). Aslında 1907 yılında İnegöl'de sağlık hizmeti veren bir Gureba Hastanesi bulunmakta ise de bölgede yaygınlaşan frengiden dolayı frengili hastalara mahsus bir hastaneye ihtiyaç artmıştı. Buna rağmen hastanenin hizmete açılması ancak 1911 yılında gerçekleşmiştir. Kısa bir süre sonra kapanan hastane, 1913 yılında tekrar faaliyete geçmiştir. Bkz., Halim Demiryürek, "II. Meşrutiyet Döneminde Bilecik", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2011, s. 161 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

50 BOA, DH.MKT, D:982, G:40, lef:3, 5 Temmuz 1321 (18 Temmuz 1905).

ve zaten aynı görevi yapan diğer seyyar tabiplere göre daha az olan maaşının⁵¹ zamanında ödenmemesi Nuri Ömer Efendi'yi ve ailesini zor durumda bırakmıştır.

Nuri Ömer Efendi yazdığı arzuhallerde maaş ve harcırahının ödenmemesinin kendisini ve ailesini mağdur ettiği gibi aylarca ilaç parasının ödenmemesinin de hastalarını mağdur ettiğini ifade ederek⁵² bu durumun azalmaya başlayan hastalığın tekrar artmasına sebep olacağı ve sıhhiyye-i mülkiyye memurlarının maaşlarının aydan aya ödenmesi padişahın emri gereği olduğuna binaen harcırahıyla beraber maaş ve ilaç bedelinin de aydan aya muntazam olarak ödenmesi talebinde bulunmuştur⁵³.

Mekatib-i Askeriye Nazırı tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen tahriratta, böyle müthiş bir hastalığa karşı cansiperane çalışan bir tabibin harcırah ve maaşının zamanında ödenmemesinden dolayı zor duruma düşmesinin adalete uygun olmadığı, Nuri Ömer Efendi'nin mağduriyet yaşamaması, şevk ve gayretinin kırılmaması için ve hastalığın yayılmasına meydan vermemek için birikmiş ilaç bedeli ile maaş ve harcırahının muntazam olarak ödenmesi hususuna dikkat çekilmiş olmasına rağmen⁵⁴, görevini gereği gibi yerine getirmediği, çoğunlukla ikamet ettiği İnegöl kasabasında görevinden başka işlerle uğraşarak dedikodu ettiği gerekçesiyle görevden alınarak yerine Beyrut vilayeti sıhhiye müfettişi İsmail Efendi getirilmek istenmiştir⁵⁵.

Nuri Ömer Efendi, sadece maaşının zamanında ödenmemesi değil –kendi iddiasına göre– hak etmiş olduğu halde terfisinin geciktirilmesiyle de mağduriyet yaşamıştır. Normalde 1305 (1889) tarihli “Etıbbâ-yı Mülkiye Nizamnâmesi”ne göre Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den mezun olup da kazalar ve livalarda 10 sene hizmet eden bir tabip, vilayet belediye tabipliğine tayin ve 2. rütbeye terfi hakkına sahip olduğu halde, Nuri Ömer Efendi, 1900 yılından itibaren çok kez müracaat etmesine rağmen uzun bir süre bu hak kendisine verilmemiştir⁵⁶. 3 Ekim 1902 tarihinde Sadaret'e yazdığı istidasında, yukarıda bahsi geçen 1305 tarihli nizamnameye atıfta bulunarak kendisinin 13 yıldan beri aralıksız olarak çeşitli kaza ve livalarda ve frengi hastanelerinde hizmet ettiğini ve yapmış olduğu hizmetlerin mensubu bulunduğu Tıbbiye Nezareti tarafından da takdir edildiğini ifade ederek 3. rütbeden 2. rütbeye terfi olunması talebini yinelemiştir⁵⁷. Ancak, konuyla ilgili olarak yapılan tahkikat neticesinde Sicil Müdüriyeti'nden

51 Aynı görevi yapan diğer seyyar tabipler harcırah haricinde 1500 kuruş maaş alırken Nuri Ömer Efendi'nin maaşı 1000 kuruş idi. Bkz., BOA, DH.MKT, D:823, G:59, lef:1, 26 Kanunusani 1319 (8 Şubat 1904). Nuri Ömer Efendi'nin İnegöl'deki görevinden azledilerek yerine getirilmesi düşünülen Beyrut vilayeti sıhhiye müfettişi İsmail Efendi'nin bu görev dolayısı ile kendisine verilecek maaşı az bularak görevi kabul etmemesi Nuri Ömer Efendi'nin bu hususta haklı olduğunu göstermektedir. Bkz., BOA, DH.MKT, D:823, G:59, lef:5, 29 Haziran 1320 (12 Temmuz 1904).

52 Nuri Ömer Efendi, Sadaret'e yazdığı bir dilekçesinde mağduriyetini şu sözlerle ifade ediyor: “Altı aydır havâle gönderilmedi. Ailem açlıktan, hastalar ilaçsızlıktan kırılıyor. Şedâid-i ızırâbla telgrafhânede inâyet-i sâmillerine muntazırım”. BOA, DH.MKT, D:554, G:43, lef:1, 1 Temmuz 1318 (14 Temmuz 1902).

53 BOA, DH.MKT, D:823, G:59, lef:1, 26 Kanunusani 1319 (8 Şubat 1904).

54 A.g.b.

55 BOA, DH.MKT, D:823, D:59, lef:5, 29 Haziran 1320 (12 Temmuz 1904).

56 BOA, DH.MKT, D:549, G:54, lef:4, 23 Teşrinievvel 1318 (5 Kasım 1902).

57 BOA, DH.MKT, D:549, G:54, lef:2, 20 Eylül 1318 (3 Ekim 1902); BOA, DH.MKT, D:604, G:15, 15 Teşrinievvel 1318 (28 Ekim 1902).

alınan bilgiye göre Nuri Ömer Efendi'nin görev süresi itibarıyla talepte bulunduğu rütbeye henüz nail olmadığı anlaşılmıştır⁵⁸. Sicil Müdüriyeti'nden Nuri Ömer Efendi'nin tercüme-i hal varakasına bakıldığında kendisinin 9 Ağustos 1890 tarihinde 1000 kuruş maaşla İkinci Daire-i Belediye Tebabeti'ne tayin edildiği ancak 16 Eylül 1890 tarihinde istifa ederek ayrıldığı yazılı ise de bunu ispat edecek bir evrak ibraz edilememiş olup kendisinin belediye tebabetinde geçici olarak istihdam edildiği gerekçe gösterilerek terfisi uygun görülmemiştir⁵⁹.

Bölge Halkı ve Eşrafla Yaşadığı Sorunlar

Nuri Ömer Efendi, aylarca birikmiş maaşını, harcırahını, ilaç bedelini alamadığı gibi bir de hizmet verdiği İnegöl kazasının eşrafı tarafından çeşitli itham ve iftiralara maruz kalmıştır. Eşraftan bazı kimseler tarafından Dersaadet'e yazılan dilekçelerle kendisine maaşının muntazam olarak ödendiği halde görevini gereği gibi yerine getirmediği, İnegöl kasabasında ikamet ederek görevi haricindeki işlerle uğraştığı ve dedikodu ettiği gerekçesiyle azl edilmesi talep edilmiştir⁶⁰. Bunun üzerine, daha önce bölgede frengi hastalığının seyrini tetkik için görevlendirilen iki müfettişe (Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye Azası Fuat Süreyya Paşa ile Gülhane Serriyât-ı Hümâyûn muallimlerinden Kolağası Eşref Ruşen Efendi) bu konuyu da incelemeleri ve bir rapor hazırlamaları talimatı verilmiştir⁶¹.

Nuri Ömer Efendi ile en çok uğraşan İnegöl eşrafından Sadızkade Süleyman Ağa ve oğlu Hacı Hüseyin olmuştur. Süleyman Ağa, 20 Kasım 1907 tarihinde Hüdavendigar Vilayeti'ne yazdığı şikayet dilekçesinde Bolu'daki görevinden azledilerek siyaseten İnegöl'e tayin edildiğini iddia ettiği Nuri Ömer Efendi'nin vazifesini bir tarafa bırakıp senelerden beri kendisine ve kaza ahalisine asılsız itham ve iftiralarda bulunarak birbirine düşürmekle kalmayıp İnegöl kazası kaymakamı ve belediye başkanını da yönlendirerek kaza ahalisine rağmen yönetime müdahil olduğunu, kendisi gibi ahalden birçok kişi ile arasında husumet yaşadığını ifade etmiştir⁶². Konuyla ilgili Ertuğrul mutasarrıflığından yapılan açıklamada tahkikat yapılmak üzere Süleyman Ağa'dan resmi açıklama talep edildiği halde cevap alınmadığı, Nuri Ömer Efendi hakkında isnat edilen suçların asılsız olduğu belirtilmiştir. Yine yapılan açıklamada, aslında Süleyman Ağa tarafından Nuri Ömer Efendi'ye yapılan bu ithamların İnegöl eski kaymakamı Mir'at Bey zamanından kalma bir husumetin neticesi olduğu ifade edilmiştir⁶³.

Mutasarrıflıktan yapılan bu açıklama yeterli olmamış olsa gerek, meseleyi iyice araştırmak üzere Teftiş-i Askeri Komisyonu azasından Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Mehmed Ali Bey ve Tahrir-i Nüfus-ı Umumiye Tedkik-i Muamelat Komisyonu azasından Başkatip Seyyid Ahmed Neyyir Bey, müfettiş tayin edilerek İnegöl kazasına gönderilmişlerdir⁶⁴.

58 BOA, DH.MKT, D:549, G:54, lef:4, 23 Teşrinievvel 1318 (5 Kasım 1902).

59 BOA, DH.MKT, D:523, G:42, 11 Mayıs 1318 (24 Mayıs 1902).

60 BOA, DH.MKT, D:871, G:75, lef:8, 29 Eylül 1320 (12 Ekim 1904); BOA, DH.MKT, D:823, G:59, lef:3, 16 Mart 1320 (29 Mart 1904).

61 BOA, DH.MKT, D:871, G:75, lef:8, 29 Eylül 1320 (12 Ekim 1904).

62 BOA, Y.PRK.KOM, D:16, G:27, lef:14, 7 Teşrinisani 1323 (20 Kasım 1907).

63 BOA, Y.PRK.KOM, D:16, G:27, lef:25, 12 Kanunuevvel 1323 (25 Aralık 1907).

64 BOA, Y.PRK.KOM, D:16, G:27, lef:27, 3 Şubat 1323 (16 Şubat 1908).

Nuri Ömer Efendi, bu müfettişlere yaptığı savunmasında öncelikle Süleyman Ağa tarafından kendisine isnat edilen suçların asılsız olduğunu, Bolu'dan azledilerek siyaseten İnegöl'e tayin edildiği yönündeki iddiasının yalan olduğunu ifade etmiştir. 17 sene gibi uzun bir süredir frengi illeti gibi müthiş bir hastalığın tedavisi uğrunda gece gündüz çalışarak vaktinin çoğunu at sırtında geçirdiği, 6 senedir de İnegöl kazasının nahiye ve köylerinde bütün hastaları ücretsiz muayene ve tedavi ettiği halde kendisinin böyle itham ve iftiralarla şikayet edilmesinin hiçbir dayanağının olmadığını ifade etmiştir. Süleyman Ağa'nın sadece kendisi ile değil kaymakam, emlak müdür muavini gibi kaza yöneticileri ile de uğraştığı, onlara isnat ettiği suçlarla görevden aldırılmaya çalışıldığı dikkate alınacak olursa ne derece müfsid ve müfteri bir kişi olduğunun anlaşılacağını belirtmiştir. Bolu'dan İnegöl'e siyaseten memur olduğuna dair yapılan şikayet, şayet Tıbbiye Nezareti'nce tasdik olunur ise hakkında yapılan bütün şikayetleri kabul edeceğini ancak aksi halde Süleyman Ağa'nın da aynı ceza ile cezalandırılmasını talep etmiştir⁶⁵.

Süleyman Ağa'nın ve bazı kaza ahalisinin Nuri Ömer Efendi ve onunla beraber hareket eden kaymakam ve belediye reisinden hoşnut olmamalarının temel sebeplerinden birisi belgelerden anlaşıldığı kadarıyla kazada inşa edilen frengi hastanesi ve bu hastanenin masraflarının karşılanması için ihdas edilen uygulamalarla ilgili idi. Nitekim 3-4 sene önce Debbağhane Çayırı'na inşa ettirilen frengi hastanesinin masrafları için Nuri Ömer Efendi tarafından önerilen, kaymakam ve belediye reisi tarafından da onaylanan duhuliye vergisi uygulaması bazı çevreleri rahatsız etmişti. Muhtemelen Süleyman Ağa başta olmak üzere mütegalibeden bazı kimselerin de tahriki ile bu hoşnutsuzluk, bazı köy muhtarlarının şikayet dilekçeleri ile teftiş heyetine sunulmuştur. Dilekçelerde, İnegöl'e gelen araba ve binek hayvanları yüklerinden alınan duhuliye vergisinin yüksek meblağlarla mültezimlere ihale edilmesi neticesinde halktan zorla para alındığı; inşa edildiğinden beri tabip, eczacı, hademe ve bir hasta bile bulunmayan hastane için böyle bir gelir teminine gidilmesinin lüzumsuz olduğu, hastane ileride faal duruma getirilse bile başka bir gelir yolunun bulunmasının daha uygun olacağı ifade edilmiştir⁶⁶.

Bu şikayet dilekçeleri üzerine İnegöl Frengi Hastahanesi Komisyonu tarafından teftiş heyetine hastanenin gelir gider cetveli takdim edilmiştir⁶⁷. Teftiş heyeti yaptığı incelemede, bir kaza hatta bir vilayet merkezi için bile büyük denilecek surette 1500 liraya mal olan bu hastanenin masrafları için tahsil edilen duhuliye vergisinin hükümetin izni olmadan sadece Vilayet İdare Meclisi tarafından alınan kararlarla ihdas edildiği, senelik 40-45 bin kuruşluk gelirle böyle büyük bir hastanenin idaresinin mümkün olamayacağı yönünde karar vermiştir. Bu kadar masraf yapılmış olmasına rağmen böyle büyük bir binanın metruk bir şekilde bırakılmasının uygun olmayacağı ancak zaten yeterli olmayan ve halkı mağdur eden duhuliye vergisinin kaldırılması istenmiştir⁶⁸.

Sadıkoglu Süleyman ve oğlu Hacı Hüseyin'in hedefinde her ne kadar Nuri Ömer Efendi görünmekte ise de İstanbul'a ve vilayete yapılan ihbarlardan anla-

65 BOA, Y.PRK.KOM, D:16, G:27, lef:26, 2 Şubat 1323 (15 Şubat 1908).

66 BOA, Y.PRK.KOM, D:16, G:27, lef:28-29, 3 Şubat 1323 (16 Şubat 1908).

67 BOA, Y.PRK.KOM, D:16, G:27, lef:43, 7 Şubat 1323 (20 Şubat 1908).

68 BOA, Y.PRK.KOM, D:16, G:27, lef:47, 14 Şubat 1323 (27 Şubat 1908).

şıldığı kadarıyla bunları asıl rahatsız eden yaşadıkları kazanın adının frengi gibi bir hastalıkla birlikte anılması idi. “İnegöl’de frengi tabibi bulunduğca gittiğimiz yerlerde bizden çekiniyorlar, kızlarımızı da muayene edecekler, inşa olunan frengi hastanesi kaza ahalisinin hepsinin frengili olduğuna delalet eder, burada hastanenin lüzumu yoktur, hatta bu sebepten askerlerinizi uzak yerlere gönderirler” gibi cahilane ifadelerle kaza halkının aklını çelmekte olan Sadıkoğlu Süleyman ve yandaşları, bununla da kalmayarak bu hastalığa yakalansalar bile tabibe gitmemeleri hususunda halka baskı yapmışlardır. Onların bu yanlış yönlendirmeleri yüzünden, Kastamonu vilayetinde uygulandığı gibi Hüdavendigâr vilayetinde de uygulanması kararlaştırılan talimatın gereği olan evleneceklerin evlenmeden önce tıbbi muayeneye tabi tutulması uygulaması dahi ihlal edilmiştir⁶⁹.

16 Şubat 1908’de başladıkları soruşturmayı, 27 Şubat 1908’de bitiren müfettişler, yaptıkları inceleme neticesinde Nuri Ömer Efendi’nin, Süleyman Ağa’nın iddia ettiği gibi Bolu’dan tard edildiğine dair resmi bir kaydın bulunmadığını ve kendisinin siyaseten İnegöl’e görevlendirilmesinin söz konusu olmadığını tespit etmişlerdir⁷⁰. Müfettişlerin hazırladıkları raporda, Nuri Ömer Efendi’nin kaza yönetimine müdahil olduğuna dair resmi bir kanıt tespit edilememiş ise de mülayım bir karaktere sahip olan kaymakama etki ve nüfuz ederek dolaylı da olsa yönetime müdahalesinin olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kasaba halkının genel olarak kendisinden hoşnut olmadığı tespiti de yapılmıştır. Bu arada Nuri Ömer Efendi ikametini İnegöl’den Bilecik’e taşımakta ise de seyyar tabip olarak arada sırada İnegöl’e gelerek şikayete sebep olabileceği düşüncesiyle vilayette bulunan başka bir frengi tabibi ile becayiş yapması uygun görülmüştür⁷¹.

Heyetin tanzim ettiği raporun sonunda, aslında eşraftan Sadıkzade Süleyman Ağa’nın başını çektiği mütegalibenin şikayetlerinin çok da ciddiye alınacak bir tarafının olmadığı gibi kaymakam ile Nuri Ömer Efendi’nin tahvil edilmediği ve belediye reisinin değiştirilmediği sürece mevcut ihtilafın izale olunmayacağı belirtilmiştir. Buna rağmen Süleyman Ağa’nın yine de hükümet işlerine karışacağı anlaşıldığından kendisinin hükümet işlerine karışmaması ve memurlarla uğraşmaması hususunun tenbih edilmesine⁷², bununla da kalınmayarak kendisinin ortalığı karıştıran, müfsid bir adam olduğunun anlaşılması dolayısı ile vilayet merkezine celb edilerek üç dört ay nezaret altında bulundurulmasına karar verilmiştir⁷³. Yine rapora göre İnegöl kazası kaymakamı Mehmed Ali Bey’in Halep vilayeti dahilindeki Göksun kazası kaymakamlığına gönderilmesi, Belediye Reisi Osman Bey’in de yerine münasib birisinin seçilmesi kararlaştırılmıştır⁷⁴.

Bu şartlar altında bölgedeki görevinin sona ereceğini anlayan Nuri Ömer Efendi, Sadrazamlık makamına bir dilekçe ile kendisinin ve ailesinin çok zor durumda olduğunu ifade ederek bir an evvel taşrada bir tabiplik vazifesi verilmesini arz etmiştir⁷⁵. Bu talebi kabul edilmemiş olmalı ki, 5 Mart 1909 tarihinde bu kez

69 BOA, DH.MKT, D:1245, G:17, lef:1, 4 Şubat 1323 (17 Şubat 1908).

70 BOA, Y.PRK.KOM, D:16, G:27, lef:37, 5 Şubat 1323 (18 Şubat 1908); lef:47, 14 Şubat 1323 (27 Şubat 1908).

71 BOA, Y.PRK.KOM, D:16, G:27, lef:47, 14 Şubat 1323 (27 Şubat 1908); BOA, DH.MKT, D:1245, G:17, lef:4, 24 Mart 1324 (6 Nisan 1908).

72 BOA, Y.PRK.KOM, D:16, G:27, lef:47, 14 Şubat 1323 (27 Şubat 1908).

73 BOA, Y.PRK.KOM, D:16, G:27, lef:49, 17 Şubat 1323 (1 Mart 1908).

74 A.g.b.

75 BOA, DH.MKT, D:2754, G:65, 12 Şubat 1324 (25 Şubat 1909).

de Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye Nezareti'ne bir dilekçe yazarak 20 sene gibi uzun bir süre vilayetlerde, belediye ve hastanelerde görev yapmış bir tabip olarak Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye Azalığı'na tayin buyrulmasını talep etmiştir. Ancak, ihtisasına uygun bir görev bulunmadığı gerekçesi ile bu talebi de karşılanmamıştır. Daha sonra Dersaadet ve Belediye Dairesi'nden birisinde görevlendirilmesini talep etmiş bu defa da münhal memuriyet olmadığı için beklemek zorunda kalmıştır. Dilekçesine verilen cevapta açılacak belediye tabibliği veya sıhhiye müfettişliğinde görevlendirilebileceği kendisine bildirilmiştir⁷⁶.

Nihayet 10 Temmuz 1909'da 600 kuruş maaşla 2. ve 4. Belediye Daireleri Hıfzıssıhha Müfettişliği'ne tayin edilen Nuri Ömer Efendi, 2 Ağustos 1909 tarihinde İnegöl ve Domaniç'ten ayrılarak yeni görevine başlamıştır. Daha sonra da 2 Ekim 1909 tarihinde 1400 kuruş maaşla Hıfzıssıhha-i Umumiye Müfettişliği'ne görevlendirilmiştir⁷⁷.

Nuri Ömer Efendi en son, Yemen'de zuhur eden kolera salgını dolayısı ile Hudeyde'ye gönderilen sıhhiye heyetine riyaset göreviyle bölgeye gitmiş ve orada vefat etmiştir. Ölüm tarihi tam olarak bilinmemekle beraber belgelerden tespit edilebildiği kadarıyla 27 Eylül 1911 tarihinden önce vefat ettiği anlaşılmaktadır⁷⁸. 50 yıllık kısa ömrünün yaklaşık 21 yılını frengi ile mücadeleye adanmış bir tabip olarak yapmış olduğu hizmetlerine mukabil ailesine mükafat olarak nakten 100 lira verilmesi kararlaştırılmış ise de bunu ne Dahiliye Nezareti ne de Maliye Nezareti ödenek olmadığı gerekçesiyle ödemiştir. Merhumun hayatta iken maaşının, harcırahının düzenli bir şekilde ödenmediği gibi⁷⁹, ailesine mükafat olarak ödenmesi düşünülen 100 liranın da akibeti aynı olmuştur.

Aldığı Nişanlar ve Diğer Faaliyetleri

Nuri Ömer Efendi, yaklaşık 21 yıllık memuriyeti süresince frengi hastalığı ile mücadelede yapmış olduğu faydalı hizmetleri mukabilinde rütbe terfii ve nişanlarla taltif edilmiştir. Bu cümleden olarak, 19 Ocak 1891'de rütbe-i sâlise ve 24 Mayıs 1893'te 5. rütbeden Mecidi Nişanı, 12 Temmuz 1903'te rütbe-i saniye sınıf-ı sanisi ile taltif edilmiştir. Yine görev yaptığı Çankırı, Bolu, Ertuğrul sancakları ile Gölpazarı, Pazarcık ve Bözöyük nahiyelerindeki özverili çalışmalarından dolayı muhtelif tarihlerde mahalli meclislerde alınan kararlarla kendisine nişan ve beratlar takdim edilmiştir⁸⁰.

Nuri Ömer Efendi, bir tabip olarak yapmış olduğu hizmetlerin yanında frengi ile mücadele kapsamında edindiği bilgi ve tecrübelerine dayanarak kaleme aldığı layihalar ve risale ile de hastalığa karşı alınması gereken tedbirler ve tedavi usulleri hakkında yetkilileri ve halkı bilgilendirmeye çalışmıştır.

Dört sene Kastamonu vilayetinde tabiplik yaptıktan sonra, Çankırı hastanesi tabibi iken 9 Temmuz 1894'te "Taşra Umûr-ı Belediye ve Sıhhiyelerince Bazı Tedâbir ve Mütâla'ayı Hâvî" başlıklı bir layiha kaleme alarak Mekâtib-i Askeriye

76 BOA, DH.MKT, D:2787, G:84, 12 Mart 1325 (25 Mart 1909); BOA, DH.MKT, D:2813, G:50, 21 Nisan 1325 (4 Mayıs 1909).

77 BOA, DH.SAİD.d, D:177, G:55, 16 Kanunusani 1326 (29 Ocak 1911).

78 BOA, BEO, D:3942, G:295640, 14 Eylül 1327 (27 Eylül 1911).

79 BOA, BEO, D:3948, G:296028, 28 Eylül 1327 (11 Ekim 1911); BOA, BEO, D:3956, G:296658, 15 Teşrinievvel 1327 (28 Ekim 1911).

80 BOA, DH.SAİD.d, D:177, G:55, 16 Kanunusani 1326 (29 Ocak 1911).

Nezaretî'ne takdim etmiştir⁸¹. Layiha, Kastamonu vilayetinin bazı mahallerinde tesis edilmiş olan frengi hastanelerinin ve belediye tabiplerinin intizamsızlığından bahsederek bu hususta alınması gereken tedbirlere dair bazı görüşleri içermekte idi. Layihada bahsedilen hususlar dikkate alınmış olmalı ki, Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye'ye havale edildikten sonra konuyla ilgili tahkikat yapılması hususunda Kastamonu vilayetinden açıklama istenmiştir⁸².

Nuri Ömer Efendi'nin Domaniç nahiyesinde seyyar tabiplik yaptığı dönemde, 1902'de Dering Paşa'nın bölgeyi teftiş ziyareti neticesinde Paşa'nın hazırlayacağı raporla birlikte değerlendirilmek üzere kendisinin de bir layiha hazırlamayı düşündüğü ve bunun için müssaade talep ettiği belgelerden anlaşılmaktadır⁸³. Daha önce bahsi geçen ve kaza ileri gelenleri arasında muhalefete sebep teşkil eden hastanenin inşa edilmesinde bu layihanın son derece etkili olduğu muhakkaktır⁸⁴.

Nuri Ömer Efendi, frengi hastalığının belirtilerini, bulaşma şeklini ve korunma yollarını açıklayan "Frengi Risalesi" adı ile bir de risale kaleme almıştır. Teftiş ve Muayene Heyeti ve Tedkîk-i Müellefât Heyeti tarafından incelemeye tabi tutularak bazı yerleri tashih edilmek suretiyle basılmasına ve neşredilmesine onay verilen risalenin bir nüshası heyette kalırken, bir nüshası tanzim kılınan ruhsatname ile kendisine verilmiş, bir nüshası da Dahiliye Nezaretî'ne gönderilmiştir⁸⁵.

Nuri Ömer Efendi, Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâreti vasıtasıyla Maârif-i Umumiye Nezaretî'ne bir arzuhal takdim ederek, bu eserinin okullarda ders kitabı olarak okutulması talebinde bulunmuştur. Arzuhalde, frengi illetinin mahiyetini bilimsel istılahlardan ziyade kolayca anlaşılır bir dille kaleme aldığı bu risalesinin ülkenin çeşitli yerlerindeki okullarda okutulması suretiyle hastalığın yayılmasının önlenmesi noktasında katkı sağlayacağını ifade etmiştir. Ayrıca, bu eserin satışıyla elde edilecek gelirin uygun görülecek bir miktarının herhangi bir devlet müessesesinin masraflarına aktarılabilceğini de belirtmiştir. Ancak, Maarif Nezaretî onun bu talebine olumlu bakmamıştır. Öğrencilere faydalı olacağı kabul edilmekle birlikte bu eserin resmi müfredata dahil edilerek muvazzaf memurlar vasıtasıyla okutulmasının külfetli olacağı gerekçe gösterilerek ve isteyen öğrencilerin kitapçılardan kolaylıkla tedarik edebilecekleri ifade edilerek talep, kabul görmemiştir⁸⁶.

Nuri Ömer Efendi, "Cemiyet" adı ile bir de gazete çıkarma teşebbüsünde bulunmuştur. 1 Eylül 1908 tarihinde Dahiliye Nezaretî'ne bir arzuhal göndererek Cemiyet isminde bir gazete çıkarmak istediğini bunun için ruhsat talebini dile getirmiştir. Siyasi, edebi, ilmi ve fenni konuları içeren bir gazete olarak, ülke ve millete faydalı olacak her türlü makale ve haberleri içermesi öngörülen gazetenin Perşembe ve Pazartesi günleri yayınlanması düşünülmekte idi⁸⁷.

81 BOA, DH.MKT, D:265, G:72, 27 Haziran 1310 (9 Temmuz 1894).

82 BOA, DH.MKT, D:249, G:29, 14 Temmuz 1310 (26 Temmuz 1894).

83 BOA, DH.MKT, D:527, G:83, lef:4, 2 Haziran 1318 (15 Haziran 1902).

84 Bkz., dipnot 46.

85 BOA, MF.MKT, D:897, G:16, 16 Teşrinievvel 1321 (29 Ekim 1905); BOA, MF.MKT, D:959, G:47, 26 Temmuz 1322 (8 Ağustos 1906).

86 BOA, MF.MKT, D:933, G:46, 24 Mayıs 1322 (6 Haziran 1906).

87 BOA, DH.MKT, D:1291, G:35, 19 Ağustos 1324 (1 Eylül 1908).

Nuri Ömer Efendi'nin dilekçesi vakit geçirilmeden Zabtiye Nezareti'ne havale edilerek, Matbuât Nizâmnamesi'nin 3. ve 4. maddeleri icabınca gerekli tahkikat başlatılmıştır⁸⁸. İstanbul Polis Meclisi Riyâseti tarafından yapılan tahkikat neticesinde kendisinin 30 yaşını doldurmuş, Devlet-i Aliyye tebaasından, erbâb-ı namus bir kişi olduğu tespit edilerek⁸⁹ bahis konusu gazeteyi mevcut matbaalardan birinde ücretle tab ettirmek suretiyle ve usulen kendisinden bir beyanname ile kefalet senedi alınarak ruhsat verilmesi uygun görülmüştür⁹⁰.

Sonuç

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kastamonu vilayeti başta olmak üzere ülkenin çeşitli bölgelerinde bir salgın hastalık olarak görülmeye başlayan frengi, yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti için önemli bir sorun haline dönüşmüş, alınan tedbirlere rağmen XX. yüzyılda da etkisini devam ettirmiştir. Bu çerçevede alınan tedbirlerden birisi, hastalığın etkili olduğu yerlerde, bilhassa hastane bulunmayan kasaba ve köylerde, bizzat dolaşarak hem hastalığın seyrini tespit etmek hem de hastaları muayene ve tedavi etmek için seyyar sıhhiye heyetlerinin tesis edilmesi olmuştur.

93 Harbi'nden itibaren çeşitli tarihlerde yayınlanan talimatname ve nizamnameler ile görev ve sorumlulukları belirlenen, bir seyyar sıhhiye müfettişine bağlı olarak sancaklara göre taksim edilmiş sıhhiye kollarından ve seyyar tabipten oluşan seyyar sıhhiye heyetleri frengi ile mücadelede son derecede önemli bir rol oynamışlardır. Bilhassa, heyetin belkemiğini oluşturan seyyar tabipler, hastaların bizzat ayağına giderek, ücretsiz ilaç vermek ve tedavi etmek suretiyle pek çok bölgede hastalığın daha fazla yayılmamasına önemli katkı sağlamışlardır.

XX. yüzyıl başlarında frengi ile mücadele kapsamında ülkenin çeşitli bölgelerinde hizmet ederek, bu bağlamda kazandığı bilgi ve tecrübelerine istinaden Hüdavendigâr vilayeti seyyar frengi tabipliğine getirilen Nuri Ömer Efendi, bu dönemde görev yapan seyyar tabiplerin durumunu yansıtan tipik bir örnektir. 1861 yılında Kastamonu vilayetinin Taşköprü kasabasında doğmuş olan Nuri Ömer Efendi, 1890'da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den mezun olarak, İstanbul'da ve memleketi Kastamonu vilayetinin muhtelif yerlerinde uzun süre belediye tabipliği yapmış, 1902 yılının başlarında da Hüdavendigâr vilayeti seyyar frengi tabibi olarak hastalığın yaygın olduğu İnegöl kazası Domaniç nahiyesine gelerek çalışmalarına başlamıştır.

Yaklaşık 7,5 yıl kadar Hüdavendigâr vilayeti seyyar frengi tabibi olarak bölgede görev yapan Nuri Ömer Efendi, bu zaman zarfında Domaniç nahiyesi başta olmak üzere, Bilecik, Kütahya ve Karahisar-ı Sahib sancaklarının kaza, nahiy ve köylerinde de hizmette bulunmuştur. Bölgede hastalığın sirayet ettiği nahiy ve köyleri tek tek dolaşarak hastaları muayene etmiş, onlara ücretsiz ilaç dağıtmıştır. İnegöl kazası ileri gelenlerinden bazılarının karşı çıkmasına rağmen hazırladığı raporla bölgede bir frengi hastanesinin inşasına ön ayak olmuş, hastanenin daimi masafalarının karşılanması hususunda bölge halkına rağmen bizzat çaba ve gayret sarfetmiştir. Bütün bu gayret ve özverili çalışmalarına rağmen

88 BOA, ZB, D:25, G:14, İf:2, 21 Ağustos 1324 (3 Eylül 1908).

89 A.g.b.

90 BOA, ZB, D:326, G:11, 23 Ağustos 1324 (5 Eylül 1908).

Gazi

Akademik
Bakış

65

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Maaşının, harcırahının ve halka dağıtacağı ilacın parasının düzenli bir şekilde ödenmemesi kendisinin, ailesinin ve hastalarının mağduriyetine sebep olmuştur. Görev süresince sadece frengi ile değil aynı zamanda bölgede eşraftan bazı çevrelerin iftira ve ithamlarına karşı da mücadele etmek durumunda kalmıştır. Yapılan şikayetler ve haksız ithamlar neticesinde görevden alınan Nuri Ömer Efendi, daha sonra Hıfzıssıhha-i Umumiye Müfettişliği görevine getirilmiştir. En son Yemen’de ortaya çıkan kolera salgını ile mücadele kapsamında Hudeyde’ye gönderilen sıhhiye heyetine başkanlık göreviyle bölgeye gitmiş, orada vefat etmiştir. 21 yıllık memuriyeti boyunca yapmış olduğu faydalı hizmetlerinden dolayı görev terfii ve nişanlarla taltif edilmiş olan Nuri Ömer Efendi, bilgi ve tecrübelerine dayanarak, hastalığa karşı alınması gereken tedbirler ve tedavi usulleri hakkında kaleme aldığı layihalar ve risalesi ile de frengi mücadelesine katkıda bulunmuştur.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

BOA, Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO):

BEO, D:1848, G:138547; BEO, D:220, G:16460; BEO, D:233, G:17404; BEO, D:3942, G:295640; BEO, D:3948, G:296028; BEO, D:3956, G:296658.

BOA, Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD):

DH.İD, D:50, G:33.

BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT):

DH.MKT, D:1245, G:17; DH.MKT, D:1291, G:35; DH.MKT, D:2042, G:114; DH.MKT, D:243, G:57; DH.MKT, D:249, G:29; DH.MKT, D:2495, G:105; DH.MKT, D:2523, G:39; DH.MKT, D:2563, G:75; DH.MKT, D:2568, G:82; DH.MKT, D:2591, G:86; DH.MKT, D:2592, G:77; DH.MKT, D:2598, G:104; DH.MKT, D:265, G:72; DH.MKT, D:2754, G:65; DH.MKT, D:2787, G:84; DH.MKT, D:2813, G:50; DH.MKT, D:477, G:17; DH.MKT, D:503, G:18; DH.MKT, D:523, G:42; DH.MKT, D:527, G:83; DH.MKT, D:549, G:54; DH.MKT, D:554, G:43; DH.MKT, D:604, G:15; DH.MKT, D:614, G:79; DH.MKT, D:718, G:13; DH.MKT, D:75, G:43; DH.MKT, D:823, D:59; DH.MKT, D:86, G:30; DH.MKT, D:871, G:75; DH.MKT, D:982, G:40.

BOA, Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri (DH.SAİD.d):

DH.SAİD.d, D:177, G:55.

BOA, İrade Dahiliye (İ.DH):

İ.DH, D:1390, G:43; İ.DH, D:1393, G:28.

BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT):

MF.MKT, D:897, G:16; MF.MKT, D:933, G:46; MF.MKT, D:959, G:47.

BOA, Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı (Y.PRK.KOM):

Y.PRK.KOM, D:16, G:27.

BOA, Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri Maruzatı (Y.PRK.SGE): Y.PRK.SGE, D:9, G:49.

BOA, Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK.UM):

Y.PRK.UM, D:68, G:62.

BOA, Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB):

ZB, D:25, G:14; ZB, D:326, G:11.

Araştırmalar

ARPACI, Murat, "Hastalık, Ulus ve Felaket: Türkiye’de Frengi İle Mücadele (1920-1950)", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 130, 2014, s. 59-86.

Görüş

Akademik
Bakış

66

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

- BOZKURT, Celil, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Atranos'ta Frengi ve Frengiyle Mücadele", *Türk Dünyası Araştırmaları*, CXXVI/248, Eylül-Ekim 2020, s. 65-76.
- BULLUT, Fatma, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Bir Miras: Frengi", *Tarih Okulu*, Sayı: 3, İlkbahar 2009, s. 109-123.
- ÇAVDAR, Necati - Erol Karcı, "XIX. Yüzyıl Sonları – XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler", *Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, XI/2, Kış 2016, s. 157-175.
- DEMİRYÜREK, Halim, "II. Meşrutiyet Döneminde Bilecik", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2011 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- GÜZEL MUMYAKMAZ, Hatice, "İlet-i Müthişe: 20. Yüzyılın İlk Yarısında Türkiye'de Frengi İle Mücadele", *Akademik Hassasiyetler*, VII/13, 2020, s. 119-148.
- HOT, İnci, "Sihhiye Mecmuası'na Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996)", İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2001 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- HOT, İnci, "Ülkemizde Frengi Hastalığı İle Mücadele", *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği Hukuku Tarihi Dergisi*, XII/1, 2004, s. 36-43.
- KARAYAMAN, Mehmet, *20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir 2008.
- ÖZEKMEKÇİ, M. İnanç, "Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi İle Mücadele", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10, 2012/1, s. 83-101.
- ÖZLÜ, Zeynel - Mustafa Murat Çay, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklarla Mücadele ve Frengi Hastalığı", *Koronavirüs Pandemisi ve Geçmişten Günümüze Salgın Hastalıklar*, (Ed. Mehmet Ali Yıldırım), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Yay., Kilis 2020, s. 168-197.
- ŞENEL, Şennur, "19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII/1, Mart 2015, s. 256-274.
- TEMEL, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi İle Mücadele", *Türkler*, C. 14, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yay., Ankara 2014, s. 169-172.
- TOPRAK, Zafer, "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933", *Tarih ve Toplum Dergisi*, VII/39, Mart 1987, s. 31-40.
- YILDIRIM, Nuran, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1320-1338.

Extended Abstract

Starting from the second half of the 19th century, syphilis, which has regarded to be noticed as an epidemic in diverse parts of the country, became a crucial challenge for the Ottoman Empire since the end of the century. Despite the measures taken, syphilis went on to be effective in the 20th century.

For preventing the disease, numerous precautions were tired to be taken with instructions and regulations published in different dates since the 93 War when the disease started to increase again. One of the precautions taken within the scope of these regulations was the establishment of traveling medical committees for the places where there was no hospital and for the ones who were far away and could not go to a hospital. In the field, the traveling physicians were the most active staff of the committee consisting of medical departments and traveling physicians that were divided as affiliated to an traveling medical inspector and according to the sanjaks. Their major duty was to detect patients

Gazi

Akademik
Bakış

67

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

and to treat them with the medicine provided by the state by visiting the villages and towns where there was no hospital and following the course of the disease.

It was Nuri Ömer Efendi who was one of the traveling physicians operating in various regions of the country in the fight against syphilis in the early 20th century. Born in 1861 in Taşköprü town of Kastamonu province, Nuri Ömer Efendi completed his medical education in Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye on 20 March 1890 and served as a municipal doctor in Istanbul, Safranbolu, Taşköprü, Çankırı and Bolu. He was employed as the chief inspector at Dersaadet Dersaadet Hıfzıssıhha-i Umumiye and as a medical inspector under the presidency of the chief chemist Bonkofski Pasha. Appointed as a traveling syphilis physician to the province of Hüdavendigâr in early 1902, Nuri Ömer Efendi came to the district of Domaniç in İnegöl, where the disease was common and started his work.

Functioned as a traveling syphilis physician in the province of Hüdavendigâr for about 7.5 years, Nuri Ömer Efendi served in Domaniç being in the first place, and in the towns, townships, and villages of the districts of Bilecik, Kütahya and Karahisar-ı Sahib. Nuri Ömer Efendi traveled around the towns and villages one after another where the disease spread in the region, examined the patients, and distributed them free medicine. Nevertheless, the opposition of some of the notable folks of İnegöl, he took the lead in the construction of a syphilis hospital in the region with the report he prepared, and despite the people of the region, he personally made endeavor and efforts to meet the permanent expenses of the hospital. Despite all this exertion and devoted efforts, he has faced many issues. The physician himself, his family and his patients suffered a lot because his salary, travel expenses, and the cost of the medicine to be distributed to the public were not paid regularly. During his service, he had to battle not only with syphilis but also against the defamation and accusations of the region's notable public.

Dismissed from his post as a result of the objections and unjust accusations, Nuri Ömer Efendi was later appointed as the inspector of Hıfzıssıhha-i Umumiye. Nuri Ömer Efendi went to Hudeyde as the head of the medical committee due to the most recent cholera epidemic in Yemen and died there.

Nuri Ömer Efendi was awarded a rank promotion and medallions in return for his handy services in combating syphilis during almost his 21-year service.

In addition to his services as a physician, Nuri Ömer Efendi also struggled to notify the authorities and the public about the actions to be taken against the disease and the treatment procedures with his report and brochure based on the knowledge and experience gained in the fight against syphilis.

Görsel

Akademik

Bakış

68

Cilt 15

Sayı 29

Kış 2021

Sadrizam Mehmed Said Paşa'nın (Küçük) İngiliz Büyükelçiliğine Sığınması (1895)

Grand Vizier, (Little/Kutchuk) Mehmed Said Pasha as a Refuge in the British Embassy (1895)

Emel DEMİR GÖRÜR*

Öz

Bu çalışmada, olayın vuku bulduğu tarih itibariyle beş defa sadaret makamına oturmuş, önemli bir devlet adamı ve Sultan II. Abdülhamid dönemi kilit isimlerinden biri olan Mehmed Said Paşa'nın İngiliz Büyükelçiliğine sığınması ve sığınmasına neden olan amiller ele alınmıştır. Sultan ile Paşa'nın aracılara vasıtasıyla yaptıkları görüşmeler, Paşa'yı ikna çabaları, İngiliz Büyükelçi Philip Currie'nin aracılığında, Avusturya Büyükelçisi Baron Calice önderliğinde büyükelçilerin olaya müdahil olmaları irdelenmiştir.

Çalışma, Osmanlı Arşiv Vesikaları ve özellikle konunun muhatabı olan İngiliz Büyükelçi Currie'nin Osmanlı ve İngiliz makamları ile yapmış olduğu yazışmaları ve sunduğu raporları ihtiva eden İngiliz Arşiv Belgeleriyle ele alınmıştır. Konunun Avrupa özellikle İngiliz kamuoyuna yansımalarını takip etmek amacıyla Avrupa kaynaklı gazetelerden ve ihtiyatlı olarak hatıratlardan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Said Paşa, Sultan II. Abdülhamid, İngiliz Büyükelçiliği, Sir P. Currie, Baron Calice.

Abstract

In this study, Mehmed Said Pasha, an important government man who became grand vizier five times as of the relevant date and one of the important figures of the Sultan II. Abdülhamid period, took refuge in the British Embassy, the reasons for his refuge, and the negotiations between Sultan and Pasha through emissaries and the efforts to convince Said Pasha were discussed in detail. Under the mediation of British Ambassador Sir Philip Currie and under the leadership of the Austrian Ambassador Baron Calice, the involvement of the ambassadors was examined.

The study was handled with the Ottoman Archive Documents and British Archive Documents, which contain the correspondence and reports submitted by British Ambassador Currie with the Ottoman and British authorities. To follow the reflections of the issue of the European and especially British public opinion, European-origin newspapers and memoirs were used by taking the precautionary principle into consideration.

Key Words: Mehmed Said Pasha, II. Abdülhamid, The British Embassy, Sir P. Currie, Baron Calice.

Giriş

Mehmed Said Paşa, Sultan II. Abdülhamid döneminde yedi, İttihat ve Terakki döneminde iki olmak üzere toplamda dokuz kez sadrazamlık yapmış önemli bir

Makale Geliş Tarihi: 27.11.2020. Makale Kabul Tarihi: 19.11.2021.

* Dr., Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, E-mail: emeldemirgorur@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1408-1377.

Görüş

Akademik
Bakış

69

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

devlet adamıdır¹. Sultan II. Abdülhamid döneminde icra edilen ıslahatların kilit isimlerden biri olan Said Paşa, eski bir devleti, yeni bir devlete dönüştürmek amacıyla fikirleriyle ve icraatlarıyla Osmanlı kurumlarını ıslah etmeye çalışmış önemli bir modernisttir². Paşa, II. Abdülhamid'in bir türlü vazgeçemediği bir isimdi, sadece sadaret makamında iken değil mazuliyet yıllarında da birçok hususta fikirlerine müracaat ettiği bir ricaldi³. Böyle bir devlet adamının Osmanlı ülkesindeki bir büyükelçiliğe hatta Devlet-i Aliyye'nin başına pek çok gaile açan İngiltere'nin Büyükelçiliğine sığınmış olması oldukça dikkat çekicidir. Hadisenin yaşandığı 1895 yılına bakıldığında İstanbul'da ve Anadolu'nun pek çok yerinde birçok menfi hadisenin vuku bulduğu, Avrupalı güçlerin Osmanlı Devleti'ne yönelik sürekli müdahalelerinin olduğu görülmektedir⁴. Bu süreçte Said Paşa'nın cansiperane bir şekilde İngiliz Büyükelçiliğine sığınması, Yıldız Sarayı'nda telaşa yol açmıştır. Bu hadise, Avrupa basınına Osmanlı aleyhinde propaganda yapmaları için yeni bir fırsat vermiştir. Süreci yakından takip eden İngiliz basını, bu gelişmeyi devletin kötü yönetilmesinin kanıtı olarak göstermiştir⁵. Sultan II. Abdülhamid döneminde bir değil birkaç defa sadrazamlık yapmış önemli bir devlet adamının, Osmanlı ülkesindeki İngiliz Büyükelçiliğine sığınması, göz ardı edilebilecek bir mesele değildir. Tüm bu menfi olaylara rağmen Said Paşa'nın evine dönmesi için yapılan girişimler, Sultan II. Abdülhamid'in Paşa'yı affetmesi ve kendisine mazuliyet maaşı bağlaması, daha sonraki süreçte ise tekrar sadaret makamına getirilmesi, Sultan II. Abdülhamid'i ve döneminin anlaşılması için konunun incelenmesini zaruri kılmaktadır.

Said Paşa'nın İngiliz Büyükelçiliğine sığınma meselesinin ele alındığı bu çalışma, Osmanlı Arşiv Vesikaları ile konunun diğer muhatabı olan İngiliz Büyükelçiliği ve İngiliz Dışişleri arasındaki yazışmaları içeren İngiliz Milli Arşiv Belgelerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Daha önce bu konuya değinen ve çalışma dâhilinde yer verilen değerli çalışmalarda, mesele tek taraflı olarak ele alınmış, İngiliz Arşiv Belgelerine yer verilmemiştir. Bu belgelerin önemi ise Said Paşa'nın bu girişimde bulunmasının nedenlerine, Paşa ile Büyükelçi Currie arasındaki hususi görüşmelere, Avrupalı güçlerin fikir ve icraatlarına, Paşa'nın beyanıyla Babıâli Nümayişi ve sadaret makamındaki değişiklikleri içeren çeşitli olayların ayrıntılarını ihtiva etmesinden kaynaklanmaktadır.

- 1 Zekeriya Kurşun, "Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasî Hayatı, İcraatı ve Fikirleri) 1839-1914", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991 (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 35, 38, 41, 74, 95, 110, 124, 133; S.J. Shaw, "Küçük Sa'îd Paşa (1938-1914)", *Encyclopaedia of Islam*, Vol. 5, Leiden 1979, s. 313.
- 2 Ercümen Kuran, "Küçük Said Paşa (1840-1914) as a Turkish Modernist", *Middle East Studies*, Vol. 1, No. 2, April 1970, s. 124-125; Zeki Çevik, "II. Abdülhamid Dönemi Bir Bürokrat Portresi: Sadrazam (Küçük) Mehmed Said Paşa ve Reformları", *Turkish Studies*, Vol. 4, Fall 2009, s. 848-859; Ercümen Kuran, "Bir Türk Islahatçısı Olarak Küçük Said Paşa (1840-1914)", *Töre*, S. 8/91, 1978, s. 17-24; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2010, s. 243-248; Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (çev. Server Tanilli), C. II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012, s. 144; Ercümen Kuran, "Bugünkü Türkiye'nin Kurucularından Küçük Said Paşa", *Türk Kültürü*, S. 56, Ankara 1967, s. 570-573.
- 3 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid*, Boğaziçi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 1999, s. 33.
- 4 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1976, s. 478-499; Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, 7. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012, s. 227-244.
- 5 The Guardian, 11 December/Aralık 1895.

Osmanlı Bürokrasisinde Mehmed Said Paşa

Said Paşa'nın İngiliz Konsolosluğuna sığınma meselesine geçmeden önce Paşa'nın kısaca hayatına, Osmanlı bürokrasisinde üstlenmiş olduğu görevlere ve bu vesile ile Sultan II. Abdülhamid ile olan ilişkilerine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Ankaralı Seb'a-zâde ailesinden, Tahran maslahatgüzarı Seb'a-zâde Ankaralı Ali Namık Efendi'nin oğlu olan Mehmed Said Paşa⁶, 1838'de Erzurum'da doğmuştur. Erzurum ve İstanbul'da yedi yıl medrese tahsili görmüş, hususi öğretmenlerden hesap, coğrafya, tarih, hukuk, ekonomi, politika ve Fransızca dersleri almıştır⁷. Mehmed Said Paşa, diğer Said Paşa (İngiliz) ile karıştırılmaması amacıyla boyunun kısalığı nedeniyle "küçük" lakabıyla anılmıştır. Tahrirat Kalemi, ve Maliye Nezareti bünyesinde çeşitli görevlerde çalışmış, ilk görevleri sırasında Anadolu ve Rumeli'yi dolaşmıştır. Bürokrasinin basamaklarında yükselme niyetinde olduğu için taşra görevlerinden uzak durmuştur. Basınla olan yakınlığı dolayısıyla 1867'de Matbaa-i Amire Müdürlüğü'ne getirilmiş, ve Takvim-i Vekâyi'nin müdürlüğü de kendisine verilmiştir. Şûrâ-yı Devlet'in kurulması üzerine Ağustos 1868'de Şûrâ-yı Devlet Adliye Dairesi başmuavinliğine terfi etmiştir. 1871'de Divân-ı Ahkâm-ı Adliye başkitabetine tayin edilmiştir. 1874'te Ticaret Nezareti mektupçusu olmuş, 1875 yılına kadar da sadaret mektupçusu olarak çalışmıştır. Ardından Meclis-i Ticaret ve Ziraat üyeliğine getirilmiştir⁸. Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığında Said Paşa'yı başkitabete tayin etmiştir⁹. Kanun-ı Esasî'nin ilanından sonra vezir payesine yükselen ve paşa unvanını alan Said Paşa, daha sonra ayan azalığına tayin olmuştur. Aynı yıl ek görevle Hazine-i Hassa Nazırı olmuştur¹⁰. 1878'de Hamdi Paşa'nın sadareti döneminde Dahiliye Nazırı olmuştur¹¹. Ancak kısa süre içinde yaşanan kabine değişikliği ve kendisine olan muhalefet nedeniyle azledilmiştir. Said Paşa'yı yakınında tutmak isteyen Sultan II. Abdülhamid, Paşa'yı Şubat 1878'de ikinci defa Hazine-i Hassa Nazırlığına tayin etmiştir¹². Kısa bir süre sonra bu görevinden de azledilmiş, 1878 yılı Nisan ayında Ayan riyasetine yükselmiştir. Çırağan Vakası sonrası, Damat Mahmud Paşa'nın adamı sayılması nedeniyle Hüdavendigâr Valiliğine atanmış, ve 6 ay kadar bu görevi icra etmiştir. İstanbul'a dönüşüne izin verilince üçüncü defa Hazine-i Hassa Nezaretine tayin edilmiştir¹³.

II. Abdülhamid, Tunuslu Hayreddin Paşa'yı Aralık 1878'de sadarete getirince, Said Paşa'nın da kabinede Adliye Nazırı olarak görev yapmasını istemiştir. Paşa, 18 Ekim 1879'da başvekil unvanıyla sadrazamlığa getirilmiştir. İlk sadareti, 9 Haziran 1880'e kadar sürmüştür. Azil sebebinin Sultan II. Abdülhamid'in o dönemde devletlere karşı takip ettiği siyasetten kaynaklandığı düşünülmektedir. Yerine gelen Sadrazam Kadri Paşa'nın yeterli olmaması nedeniyle Paşa, ikinci

6 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. II, Dergâh Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1982, s. 989.

7 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, C. VIII, TTK Yayınları, 7. Baskı, Ankara 2011, s. 289-290.

8 Zekeriya Kurşun, "Said Paşa, Küçük (1838-1914)", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. IIIV, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 576.

9 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *a.g.e.*, s. 1000.

10 Ercümen Kuran, "Said Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C. X, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1997, s. 83.

11 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *a.g.e.*, s. 1001.

12 Zekeriya Kurşun, *a.g.m.*, s. 576.

13 Ercümen Kuran, "Said Paşa", s. 83.

Gazi

Akademik
Bakış

71

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

defa 12 Eylül 1880'de başvekâlete getirilmiştir. Bu sadareti sırasında devletlerin Berlin Antlaşması'na dayanarak yaptıkları baskıların had safhaya ulaşması ve isteklerinin dur durak bilmemesi nedeniyle görevinden istifa etmeye çalışmış ancak istifası padişah tarafından kabul edilmemiştir. Bu olaydan üç ay sonra 12 Nisan 1881'de Mısır'da meydana gelen Urabi Paşa hadiselerinde II. Abdülhamid'in öngördüğü tedbirlere karşı çıktığı için 2 Mayıs 1882'de azledilmiştir. Yerine geçen Abdurrahman Paşa, olayları durduramayınca Said Paşa, üçüncü kez sadaret makamına getirilmiştir. Mısır'ın işgali ve Kanun-ı Esasi'yi değiştirme komisyonunda öne sürdüğü görüşlerden dolayı padişahla ihtilafa düşmüştür. Bu sebeple görevinden ayrılmak istemişse de talebi padişah tarafından kabul edilmemiştir. 1 Aralık 1882 gecesi II. Abdülhamid, paşayı ansızın saraya çağırarak sadaret mühürünü almıştır¹⁴. Said Paşa, "*Şayet bir gün mâbeynde tutuklanıp sıkıştırılacak olursam İngiltere Sefiri Lord Dufferin'e hızlı bir şekilde bilgi verilmesini haremime tavsiye ederim*" bilgisini hatıratına not düşmüştür. Zira üçüncü kez sadrazamlık makamından azledilmesi sonrası Sultan II. Abdülhamid tarafından bir odada 18 saat tutuklu kalması üzerine tavsiyesi hemen yerine getirilmiş, İngiltere Sefiri Lord Dufferin'e haber verilmiştir. Lord Dufferin padişah nezdinde girişimde bulunmuş, Paşa bu girişimin kendisine güç kattığını beyan etmiştir¹⁵. Dördüncü kez sadrazam olan ve en uzun sadaret dönemini geçiren Said Paşa, Eylül 1885'te Şarkî Rumeli'de yaşanan olaylara askeri müdahale yapılmasını isteyince Sultan'la ihtilafa düşmüş, 25 Eylül'de azledilmiş ve yerine Kıbrıslı Kamil Paşa getirilmiştir. Said Paşa, 4. sadaretinden sonra yaklaşık 10 yıl resmi görevlerden uzak kalmıştır. Ancak bu süre zarfında sık sık padişahın iltifatlarına nail olmuş, zaman zaman devlet meselelerinde görüşlerine başvurulmuştur¹⁶.

Said Paşa'nın İngiliz Büyükelçiğe Sığınmasını Hazırlayan Amiller

Said Paşa, sadaret makamından dördüncü kez ayrılışından sonra uzun yıllar herhangi bir resmi görevde bulunmamış, konağında ikamet ederek, mazuliyet maaşı ile geçinmiştir¹⁷. Bu süreçte Sultan II. Abdülhamid tarafından birkaç kez saraya çağırılmış, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi kapsamında yapılacak işlemler konusunda görüşüne müracaat edilmiştir¹⁸. Hatta Sultan, İngiltere, Rusya ve Fransa tarafından verilen 11 Mayıs tarihli islahat projesini, saltanat hukuku ve devletin çıkarı açısından tarafsız bir gözle tetkik etmesini, düşüncelerini bildirmesini istemiştir¹⁹. Sultan, Ahmed Cevad Paşa'nın sadareti döneminde, Said Paşa'ya birkaç kere sadrazamlık teklif etmiş, ancak Said Paşa, sağlık sorunları nedeniyle bu görevi reddetmiştir²⁰. Cevad Paşa'nın sadareti sırasında vuku bulan Ermeni olayları karşısında Paşa'nın kifayetsizlik göstermesi²¹, ardından sadaret mevkiinin yetkilerinin genişletilmesini istemesi azledilmesine sebebiyet vermiştir²². Akabinde sadrazamlığa Said Paşa getirilmiştir. Paşa, beşinci sadaret görevini kabul etmesiyle ilgili Büyükelçi Currie'ye bazı izahatta bulunmuştur. Sultan'ın,

14 Zekeriya Kurşun, *a.g.m.*, s. 576-577.

15 Ziya Nur Aksun, *II. Abdülhamid Han*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010, s. 236.

16 Zekeriya Kurşun, *a.g.m.*, s. 576-577.

17 Ercümend Kuran, "Said Paşa", s. 84.

18 TNA., FO 424/184, No. 747, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 10 Aralık 1895, s. 416-418.

19 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Haz. Başbakanlık Arşiv Araştırma Kurulu, C. XXIX (1 Mayıs 1895-31 Mayıs 1895), İstanbul 1991, s. LXXIII (Belge No. 39).

20 TNA., FO 424/184, No. 747, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 10 Aralık 1895, s. 416-418.

21 Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s. 44.

22 Abdülkadir Özcan, "Cevad Paşa", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1993, s. 430.

Şeyhül-islam'ın da bulunduğu sırada kendisini saraya çağırdığını ve hemen Babî'li'ye gidip görevini devralmasını emrettiğini, sağlığı elvermediği için itiraz etmesine rağmen, kabul etmekten başka seçeneği olmadığını ifade etmiştir. Said Paşa, sadrazamlık makamını icra ettiği bu süre zarfında görevini sadakat ve özveri ile yerine getirmek için elinden geleni yaptığını ve ıslahatlarla ilgili olarak Avrupalı güçlerin önerilerinin kabul edilmesini tavsiye ettiğini beyan etmiştir. Muhtemeldir ki Said Paşa, İngiliz Büyükelçiliğine sığınmış olmasından dolayı, konuyu *Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin icrası* meselesine getirmekten kendine alamamıştır²³. Zira bu hususta verdikleri notalar, hazırlanmış oldukları raporlar ile Osmanlı Devleti'ni en çok baskı yapan devlet İngiltere idi²⁴.

Said Paşa, 1895 yılı Haziran ayında kabul ettiği beşinci sadareti sırasında, ağırlıklı olarak dış meseleler ve özellikle devletlerin uygulamak istedikleri Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ve eğitimin geliştirilmesi meseleleriyle ilgilenmiştir²⁵. 1895 yılı Eylül ayında İstanbul'da yaşanan Ermeni olayları bastırma noktasında sorun yaşanınca İstanbul üç gün kadar kaos ortamında kalmıştır. İstanbul'da yaşanan bu olayların akisleri Anadolu'da görülmüş, Trabzon, Tekirdağ ve İzmit'te de Ermeni olayları vuku bulmuştur. Avrupalı güçler, bu olaylar üzerine şiddetli protestolarda bulunmuş ve Ermeni olaylarının siyasi neticelerinden çekinen Sultan II. Abdülhamid de Said Paşa'yı azletmiştir²⁶. Said Paşa, azledilmesine sebep olan 30 Eylül tarihli Babî'li Nümayiş'i ile ilgili bazı açıklamalar yapmıştır. Paşa, nümayiş öncesinde, yaşanabilecek herhangi bir karışıklığı önlemek amacıyla Harbiye Nazırına İstanbul'a bir tabur asker yerleştirmesini emrettiğini ancak Sultan'ın muhafızların yeterli olacağını belirterek bu emri feshettiğini, nümayiş sırasında ise muhafızların dahi gönderilmediğini belirtmiştir. Said Paşa, bu olay sonrasında bir yandan Ermeni olmakla, diğer yandan Türkler arasında fanatik parti taraftarı olmakla suçlandığını beyan etmiştir²⁷.

Said Paşa'nın azli sonrasında sadrazamlığa Kamil Paşa getirilmiştir²⁸. Said Paşa, azledildikten sonra başta kendini saraya arz etmekten uzak durmuş ise de birkaç hafta geçtikten sonra, Sultan II. Abdülhamid'e saygılarını sunmak için saraya gitmiştir. II. Abdülhamid, Said Paşa'ya Sadrazam Kamil Paşa'nın yerine tekrar sadrazam olmasını önermiştir. Said Paşa, görevi kabul ederse, Kamil Paşa'nın izlediği yolu takip edeceğini söyleyerek görevi reddetmiştir. Teklif birkaç kez tekrarlanmış ancak Said Paşa tarafından tekrar tekrar reddetmiştir. Ardından Sultan, Paşa'nın sarayda ikamet etmesini ve danışmanı olarak çalışmasını istemiştir. Bu görev kapsamında kendisine sadrazamın yetkisinden daha üstün bir yetki verileceği ve siyasetle ilgili hususlar dışında maruzatın ret ya da ka-

23 TNA., FO 424/184, No. 747, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 10 Aralık 1895, s. 416-418.

24 Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Güryay Matbaacılık, İstanbul 1984, s. 17-30, 38-57, 116-120, 123-134, 145-149, 159-168; Ali Karaca, *Anadolu İslahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 39-43, 46-49, 63-65; Emel Demir Görür, *Osmanlı Belgeleri ile İngiliz Elçilik ve Konsolosluk Raporlarında Vilâyet-i Sittî İslahâtı (1878-1899)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 41-84, 91-133.

25 Zekekiye Kurşun, *a.g.m.*, s. 577.

26 Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri)*, C. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 142-143.

27 TNA., FO 424/184, No. 747, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 10 Aralık 1895, s. 416-418.

28 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. I, K. I, TTK Yayınları, 4. Baskı, Ankara 1991, s. 92; Atilla Çetin, "Kıbrıslı Kâmil Paşa (1832-1913)", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara 2002, s. 393.

bul edilmesinde yetkili olacağı söylenmiştir. Said Paşa, böyle bir vazifenin Osmanlı Devleti kanun ve kurumlarına aykırı olacağına işaret ederek, bu sorumluluğu üstlenmeyi reddetmiştir. Sultan Abdülhamid, Mâbeyn Kâtibi İzzet Bey'i Said Paşa'ya göndererek, saray arazisindeki bir köşkte (Mithat Paşa'da olduğu gibi) ikamet etmesini, gece ve gündüz her saat Sultan'a danışmanlık yapmak için hazır bulunmasını istemiştir. Ancak Paşa, her zaman Sultan'ın hizmetinde olacağını belirterek bu görevi de reddetmiştir. İzzet Bey, 4 Aralık günü Paşa ile görüşmüş, Paşa'nın beyanına göre emredici bir ifadeyle köşkte kendisine ayrılan ikametgâha gitmesinde ısrarcı olmuş ve kalıcı olarak gidemiyorsa da beş altı gün gibi bir süre köşkte bulunmasını istemiştir. Said Paşa, bu ısrarın kendisine özel kaynaklardan ulaşan söylentilerle birleştiğinde korkularını uyandırdığını ve kötü sağlık durumunun yanında Sultan'ın çevresindekilerin entrikalarına ve zulmüne daha fazla dayanmadığı için kişisel özgürlüğünü korumak amacıyla İngiliz Büyükelçiliğinin koruması altına girmeye karar verdiğini beyan etmiştir. Ayrıca Paşa, Kamil Paşa'nın azledilmesi sonrasında gördüğü muamele karşısında kaygısının arttığını ifade etmiştir²⁹. Daimi surette sarayda kalıp, hapis hayatı yaşamaktan korkan ve bu vazifeyi kabul etmesi hususunda konağına gelip gidenlerden endişeye düşen Said Paşa, 4 Aralık 1895 Çarşamba günü küçük oğlunu yanına alarak İngiliz Büyükelçiliğine iltica etmiştir³⁰. Said Paşa, isteklerinin bir an evvel gerçekleşmesi ve yolcuğunun kolaylaşması için İngiliz Büyükelçiliğine iltica etmeyi uygun görmüştür³¹.

Said Paşa İngiliz Büyükelçiliğine

Said Paşa'nın beşinci defa getirildiği sadareten azledilmesi ve 1895 yılının son aylarında yaşanan gelişmeler Paşa'nın vehmini daha da arttırmıştır. Yaşanan tüm bu olaylar neticesinde hayatından endişe eden Said Paşa, küçük oğlu Ali Namık ile birlikte 4 Aralık 1895 günü öğleden sonra yurt dışına gitme talebiyle, İngiliz Büyükelçiliğine sığınmıştır. İngiliz Büyükelçi Sir Philip Currie, *büyükelçiliğin misafirperverliğine hoş geldiniz* diyerek Said Paşa'nın sığınma talebini kabul etmiş³² ve Paşa'nın bu misafirliğinden onur duyduğunu Paşa'ya ifade etmiştir³³. Büyükelçi Currie, durumu derhal meslektaşları olan Avrupalı güçlerin İstanbul'daki büyükelçilerine bildirmiştir³⁴. Said Paşa hem İngiliz Büyükelçisi Currie'ye hem de İngiliz Dışişleri Bakanı Salisbury Markisi'ne bu teşebbüsünün nedenleri arz etmiştir. Said Paşa'nın isteği üzerine İngiliz Dışişleri Bakanı Salisbury Markisi'ne hitaben;

"Majesteleri, hükümet işlerinde ona yardım etmeye hazır olabilmem için Yıldız Parkı'ndaki izole bir köşkte kalmamı teklif etti. Bir hükümdarın sadakatinden şüphelenemem, ama

29 TNA., FO 424/184, No. 747, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 10 Aralık 1895, s. 416-418. Bu süre zarfında Said Paşa ile İzzet Bey arasındaki görüşmelerin ayrıntıları için bkz; Said Paşa, *a.g.e.*, s. 329-342; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *a.g.e.*, s. 1027-1029, 1032-1033.

30 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Saîd Paşa'ya Dair Vesikalar", *Tarih Dergisi*, C. VIII, S. 11-12, İstanbul 1956, s. 110. Said Paşa bu görevle ilgili hatıratında, "*Hariçle alaka yok, çoluk çocuktan uzak, adeta mahbusiyet, şediden reddettim. O halde sadaret teklif ettiler anı da reddettim; bir vilayete memur olmağı veyahut nezaretlerden ne nezareti olursa olsun tayin buyurulmayı istida eyledim, yine olmadı. Her gün gelir aynı ısrar, tehdidat. Nihayet bir gün gelir bir tavr-ı garip ile -Efendimiz tereddüt buyuruyorlar dedi, hem mührile bir şeyler yaparak, önüne bakarak ara sıra: -Aman efendim geçer geçer, bundan da geçerler deyüb duruyor. Bakıtım ki iş fena çar ü naçar sefarete gidildi" Bkz; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 115.*

31 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *a.g.e.*, s. 1029.

32 TNA., FO 78/4629, No. 766, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 4 Aralık 1895; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 110.

33 TNA., FO 424/184, No. 747, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 10 Aralık 1895, s. 416-418.

34 TNA., FO 78/4629, No. 766, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 4 Aralık 1895.

hükümdarın çevresinin hayatıma bir saldırı planlayabileceğinden şüphelenmekte haklıyım. İnsanlık adına, bana koruma sağlaması, benim ve ailemin Avrupa'ya kaçmasına yardım etmesi için Lordunuza rica ediyorum. Majesteleri, bu özgürlüğü sadece hayatta kalmak için istiyorum ve siyasi meselelere karışmayacağıma emin olabilirsiniz.” şeklindeki isteğini telgrafla beyan etmiştir³⁵.

İngiliz Dışişleri Bakanı, İngiliz Hükümeti'nin Said Paşa'nın İngiliz Büyükelçiliğine sığınmasıyla ilgili Büyükelçi Currie'nin tutumunu onayladığını, ve aynı fikirde olduklarını büyükelçiye bildirmiştir³⁶. İstanbul'daki diğer büyükelçiler de Currie'nin bu tutumunu onaylamışlar, kendisiyle aynı fikirde olduklarını büyükelçiye bildirmişlerdir. Currie, meseleyi büyükelçilerle tartışmak, ve hasbihal etmek üzere 5 Aralık'ta büyükelçiler toplantısı organize etmiştir³⁷. Eski Sadrazam Said Paşa'nın İngiliz Büyükelçiliğine sığınması, İngiliz basınını epeyce meşgul etmiş, Paşa ile Sultan arasında elçiler vasıtasıyla yapılan görüşmelere gün gün yer verilmiştir. Bu haberlerde Said Paşa'nın *İngiliz misafirperverliğine* sığındığı ifade edilmiştir³⁸. İngiliz Büyükelçiliğin hafiyeler tarafından kuşatıldığı, ve büyükelçiliğin *Imonege*³⁹den gelen mavi ceketliler tarafından korunduğu dikkat çeken haberlerden biridir⁴⁰. Sadece İngiliz gazeteleri değil Alman ve Yunanistan Gazeteleri de "*Eski Sadrazam Said Paşa'nın İngiliz Büyükelçiliğine sığınmasıyla ilgili birçok haber nesretmiştir*"⁴¹.

Said Paşa'nın Evine Dönmesi İçin Yapılan Girişimler

Said Paşa, büyükelçiliğe sığındığı günün akşamı Sadrazam Halil Rifat Paşa'ya İngiliz Büyükelçiliğine sığındığını bildiren bir tezkire yazmış⁴², bu girişimin nedenleri hakkında kendisine bilgi vermiştir⁴³. Bu bilgi üzerine, gecenin ilerleyen saatlerinde Hariciye Nazırı Tefik Paşa, İngiliz Büyükelçiliğine giderek Paşa'nın iadesini talep etmiştir. İngiliz Büyükelçi Currie, Said Paşa ile müzakere ettikten sonra bu talebi reddetmiştir. Ardından Tefik Paşa, Said Paşa ile görüşmek iste-

35 TNA., FO 78/4629, No. 768, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 4 Aralık 1895. İlgili doküman için bkz; Ek 2.

36 TNA., FO 424/184, No. 670, Salisbury Markisi'nden Sir P. Currie'ye, 4 Aralık 1895, s. 365.

37 TNA., FO 78/4629, No. 769, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 4 Aralık 1895.

38 Daily News, 6 December/Aralık 1895; The Guardian, 11 December/Aralık 1895; Birmingham Daily Post, 9 December/Aralık 1895; Aberdeen Journal and General Advertiser for the North of Scotland, 6 December/Aralık 1895; The Leeds Mercury, 9-11 December/Aralık 1895; The Manchester Guardian, 9 December/Aralık 1895; Birmingham Daily Post, 9 December/Aralık 1895; Democrat and Chronicle, 6 December/Aralık 1895; Evening Herald, 14 December/Aralık 1895; Harrisburg Daily Independent, 14 December/Aralık 1895; Leicester Chronicle or Commercial and Leicestershire Mercury, 7 December/Aralık 1895; Northern Echo, 6 December/Aralık 1895; Republican and Herald, 14 December/Aralık 1895; The Bristol Mercury and Daily Post Western Countries and South Wales Advertiser, 9 December/Aralık 1895. Said Paşa'nın İngiliz Büyükelçiliğine sığınmasıyla ilgili Avrupa basınında çıkan bazı haber başlıkları için bkz; Ek 3.

39 Kraliyet Donanması'nın HMS Imogene adlı gemisinden bahsedilmektedir.

40 The Guardian, 11 December/Aralık 1895.

41 BOA., HR.SYS., D:36, G:7, 24 Teşrin-i Sani 1311/ 6 Aralık 1895; BOA., HR.SYS., D:1705, G: 100, 25 Teşrin-i Sani 1311/ 7 Aralık 1895; BOA., HR.SYS., D: 1705, G: 103, 26 Teşrin-i Sani 1311/ 8 Aralık 1895; BOA., HR.TO., D: 353, G: 23, 7 Kanun-ı Evvel 1895/ 7 Aralık 1895.

42 TNA., FO 78/4629, No. 774, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 4 Aralık 1895; BOA., Y.EE., D:83, G: 59, Lef 1, 22 Teşrin-i Sani 1311/4 Aralık 1895.

43 TNA., FO 424/184, No. 747, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 10 Aralık 1895, s. 416-418.

Gazi

Akademik
Bakış

75

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

mişse de, Said Paşa bu teşebbüsünün sebebini Sadaret'e yazdığını, bu nedenle görüşmeye gerek olmadığını bildirmiştir⁴⁴. Kısa bir süre sonra Tevfik Paşa, Şûrâ-yı Devlet Reisi Said Paşa ile birlikte Paşa'yı evine dönmeye ikna etmek üzere İngiliz Büyükelçiliğine gitmişlerdir. Said Paşa ile görüşmüşler, Paşa'nın fikrinde ısrarcı olması durumunda, bu halin kendisi ve ailesi için feci etkilerini anlatmışlardır⁴⁵. Bu sırada Paşa'ya İzzet Bey'in ifadelerinden korkup korkmadığı sorulmuştur. Said Paşa, İzzet Bey'in hiçbir şekilde kendisini kuruntuya düşürecek bir söz söylemediğini fakat tebligatı iki üç kere tekrar etmesinin kendisini vehme düşürdüğünü ifade etmiştir⁴⁶. Paşa, oğlu Ali Namık Bey'in tahsili ve kendisinin de tedavisi için Avrupa'ya gitmelerine müsaade buyurulması arzusunda olduğunu beyan etmiştir⁴⁷.

Görüşme sonucunda Paşa'yı ikna edemeyen Tevfik ve Said Paşalar, 5 Aralık günü Avrupalı güçlerin büyükelçilerini ziyaret etmişler, büyükelçilerden Said Paşa'yı evine dönmeye ikna etmelerini istemişlerdir. Büyükelçilere, padişahın Paşa'ya güvence verdiğini belirtmişlerdir⁴⁸. Aynı gün öğleden sonra⁴⁹ Said Paşa meselesini görüşmek üzere Fransız Büyükelçiliğinde⁵⁰, büyükelçiler toplantısı yapılmıştır. Toplantı neticesinde büyükelçiler, Said Paşa'ya padişahın kendisiyle ilgili görüşünü bildirmeyi, kendisine sunulan garantiyi yeterli bulup bulmadığını sormayı kararlaştırmışlardır. Ayrıca büyükelçiler, Paşa'nın teklifi kabul etmemesi durumunda, yurtdışına gitmesi için gerekli girişimlerde bulunmaya karar vermişlerdir⁵¹. İran Büyükelçisi ise Bay Currie'ye, Said Paşa'nın muhafaza edilmesinin münasip olmayacağını beyan etmiştir. Bu görüşme sonrası İran Büyükelçisi Baş Tercümanı, Daire-i Kitabet'e giderek Said Paşa'nın da Fransız Konsolosluğuna sığınan ve sonra Osmanlı Devletine teslim edilen Mithat Paşa gibi devlete teslim edilmesi gerektiğini belirtmiştir⁵².

6 Aralık günü Avusturya Büyükelçisi Baron Calice, Said Paşa ile görüşmüştür. Paşa, İngiliz Büyükelçiliğine sığınmasına neden olan olayları ayrıntılarıyla anlatmış ve tek isteğinin yurtdışına çıkmasına izin verilmesi olduğunu bildirmiştir. Padişaha karşı hiçbir olumsuz girişimde bulunmayacağına söz vermiş ve ikamet seçimini Majestelerine (Sultan'a) bırakacağını belirtmiştir. Ancak ailesiyle birlikte ülkeden ayrılması için bir düzenleme yapılmazsa, güvenliği hususunda sultanın tatmin edici teminatlar vermesi durumunda çocukları uğruna kendi mutluluğunu feda etmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Büyükelçi Calice, görüşme sırasında Sultan'ın hayatı konusunda verdiği teminatları Said Paşa'ya iletmiş, ancak Said Paşa, ailesiyle birlikte ülkeyi terk etmesine izin verilmesi is-

44 Said Paşa, *Said Paşa'nın Hatıratı*, C. I, Sabah Matbaası, Dersaadet 1328, s. 355.

45 TNA., FO 424/184, No. 747, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 10 Aralık 1895, s. 416-418.

46 BOA., Y.EE., D: 83, G: 65, 23 Teşrin-i Sani 1311/ 5 Aralık 1895.

47 Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s. 74-75.

48 TNA., FO 424/184, No. 747, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 10 Aralık 1895, s. 416-418; BOA., Y.EE., D: 83, G: 60, 24 Teşrin-i Sani 1311/ 6 Aralık 1895.

49 TNA., FO 78/4629, No. 774, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 4 Aralık 1895; TNA., FO 424/184, No. 747, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 10 Aralık 1895, s. 416-418; Birmingham Daily Post, 9 December/Aralık 1895; The Guardian 11 December/Aralık 1895.

50 The Guardian, 11 December/Aralık 1895.

51 TNA., FO 78/4629, No. 774, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 4 Aralık 1895; TNA., FO 424/184, No. 747, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 10 Aralık 1895, s. 416-418; Birmingham Daily Post, 9 December/Aralık 1895; The Guardian 11 December/Aralık 1895.

52 BOA., Y.EE., D: 82, G: 4, 24 Teşrin-i Evvel 1311/ 6 Aralık 1895.

teğini yinelemiştir⁵³. Paşa, ecnebi memlekette her türlü siyasi işlerden uzak duracağını ve Devlet-i Aliyye'nin işleri hakkında hiç kimse ile münasebet kurmayacağı ve haberleşmeyeceğini taahhüt etmiştir. Görüşmenin neticesi, Avusturya Baş Tercümanı Müller tarafından Hariciye Nezareti'ne takdim edilmiştir⁵⁴.

Said Paşa, büyükelçiliğe sığındığı ilk saatlerde olduğu gibi diğer günlerde de padişahın elçileri tarafından ziyaret edilmiş, evine dönmesi noktasında çeşitli girişimlerde bulunulmuştur⁵⁵. Bu husustaki görevi Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Bey, Seresvabi İsmet Bey ve Mâbeyn Kâtibi Ragıp Bey üstlenmişlerdir⁵⁶. Said Paşa ile Sultan'ın elçileri arasındaki tüm görüşmelerde, İngiliz Büyükelçiliği tercümanlarından Bay Block ya da Bay Eliot hazır bulunmuşlardır.

6 Aralık 1895 günü Said Paşa'yı Ragıp Bey ve Şeyh Ahmet Esad adlı molla ziyaret etmişlerdir⁵⁷. Şeyh Ahmet Esad, Mısır İsyanı sırasında Urabi/Arabi Paşa ile görüşmek üzere görevlendirilen molla idi. Görüşmeye yanında Kuran-ı Kerim ile gelen şeyh, Sultan II. Abdülhamid'in abdest alıp, yüzünü Kâbe (Kible)'ye döndükten sonra kutsal kitap üzerine ettiği yemini, Paşa'nın huzurunda tekrarlamakla görevlendirildiğini ifade etmiştir. Yemin, Sultan II. Abdülhamid'in Paşa'nın attığı adımdan dolayı kendisine hiçbir şekilde kızgın olmadığı ve kendisine itimatının tam olduğu ve sadakatine inandığı, bu adımıyla ilgili kendisine hiçbir şekilde rahatsızlık verilmeyeceğiyle ilgiliydi. Halife'nin yeminine güvensizlik göstermesi durumunda şer'i hukuk tarafından cezalandırılacağından korkan Said Paşa, padişaha teşekkürlerini ifade ettikten sonra padişahın almış olduğu teminatlara güven duyduğunu, bu güvencelerin yeminle teyidinin gerekli olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Said Paşa, Ragıp Paşa'ya hitaben sağlığı ve başka türlü nedenlerden dolayı ailesiyle birlikte yurt dışına çıkma konusunda çok istekli olduğunu bildirmiştir. Yapılan görüşme sırasında Said Paşa'ya İngiliz Büyükelçiliğinin birinci dragomanı Bay Block eşlik etmiştir. Currie, bu görüşme neticesinde Said Paşa'nın sadrazamlığa veya kendisine önerilen diğer olağanüstü görevlere ilişkin kesin kararını Sultan'a bildirdiğini belirtmiştir⁵⁸.

Said Paşa'yı büyükelçilikten ayrılmaya ikna etme görevi Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'ya da verilmiştir. Said Paşa diğer araçlara söylediği ifadelerin benzerini Tahsin Paşa'ya da söylemiş, Avrupa'ya gitmesine müsaade edilmesinde aracı olmasını talep etmiştir. Bu isteklere cevaben Tahsin Paşa, "*Paşa Hazretleri, böyle bir ihtiyacınız olduğu kabul olursa bile bunu doğrudan doğruya huzur-ı hümayûnda şifahen veya bir arıza ile tahriren talep buyurmayıp bu sefrehânedan bildirmeniz nasıl tecviz olunabilir? Siz zât-ı şâhânenin en eski emektarlarındanınız, mizaç-ı hümayûnu herkesten iyi bilirsiniz. Binaenaleyh devlethaneye avdet buyurursanız marûzâtının hüsn-i telâkkî buyurula-acağına şüphesiz yoktur*"⁵⁹ ifadelerini kullanmıştır.

Said Paşa bir yandan yurt dışına çıkma talebini sürdürürken diğer yandan evine dönmesi durumunda güvenliği için teminat almaya çalışmıştır⁶⁰. Paşa, 6

53 TNA., FO 881/6820, No. 675, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 6 Aralık 1895, s. 366-367.

54 BOA., Y.EE., D: 83, C: 60, 24 Teşrin-i Sani 1311/6 Aralık 1895.

55 TNA., FO 78/4629, No. 782, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 4 Aralık 1895.

56 TNA., FO 424/184, No. 747, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 10 Aralık 1895, s. 416-418.

57 TNA., FO 881/6820, No. 675, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 6 Aralık 1895, s. 366-367.

58 TNA., FO 424/184, No. 747, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 10 Aralık 1895, s. 416-418;

TNA., FO 424/184, No. 747/1, Sir P. Currie'den Baron Calice'ye, 7 Aralık 1895, s. 418.

59 Tahsin Paşa, a.g.e., s. 75.

60 TNA., FO 424/184, No. 747, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 10 Aralık 1895, s. 416-418;

TNA., FO 424/184, No. 747/1, Sir P. Currie'den Baron Calice'ye, 7 Aralık 1895, s. 418.

Görüş

Akademik
Bakış

77

Cilt 15
Sayı 29
Kiş 2021

Aralık günü Ragıp Bey ile yaptığı görüşmede, kendisine elçilikten ayrılması ve eve dönmesi için belli koşullar dikte etmiştir. Paşa, bu ifadelerin bir irade ile somutlaştırılmasını, Sultan'ın emriyle İngiliz Büyükelçisine veya tüm büyükelçilere iletilmesini istemiştir. Bu koşullar şöyledir;

"Said Paşa, ailesiyle birlikte kişisel özgürlük ve güvenlikten yararlanacak; kendi evinde yaşayacak; başkentte veya taşrada herhangi bir göreve kendi rızası olmadan atanmayacaktır⁶¹."

Said Paşa, Tahsin Bey ve Ragıp Bey aracılığıyla kendisine iletilen önerilerin İngiliz büyükelçiliği veya diğer devletlerin büyükelçilikleri vasıtasıyla hükümete iletilmesini istemiştir. Paşa'nın isteklerine, saraydan yanıt gecikince, Paşa vehme kapılmıştır. İsteddiği güvenceleri yazılı olarak alamaması durumunda Büyükelçi Currie vasıtasıyla Avusturya Büyükelçisi Calice'ye ailesiyle birlikte yurtdışına gitme isteğine, büyükelçilerin destek verecekleri yönündeki umudunu bildirmiş, bu hususta Calice'nin aracılığını talep etmiştir⁶².

Said Paşa'nın talebi Sultan II. Abdülhamid'e sunulmuş ancak talep edilen irade yerine, elçilere atıfta bulunmayan, Said Paşa'nın davranışını suçlayan ve gizli kınama ibareleri bulunan bir tezkire gelmiştir. Said Paşa'nın bu eylemi karşısında, Sultan II. Abdülhamid, Paşa'ya karşı olumlu tutumunu bir kenara bırakmıştır⁶³. Sadrazam Rifat Paşa, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa ve Şûrâ-yı Devlet Reisi Said Paşa, Paşa'nın aklını başını alıp elçilikten ayrılmaması durumunda ilgili tezkirenin gazetelerde neşredilmesi, durumun İslam âlemine ve ulema heyetine ilan edilmesi görüşünde olduklarını bildirmişlerdir⁶⁴.

Said Paşa, tezkire üzerine alabileceği kadar teminat alıp, şartları kabul etme ve eve dönme konusunda açık bir kararlılık göstermeye başlamıştır. İngiliz Büyükelçi Currie, saraydan yapılan baskıların Said Paşa'nın direniş gücünü kırdığını, sorunun dini yönüne yapılan atfın Paşa'yı ciddi şekilde etkilediğini belirtmiştir. Said Paşa, ilgili tezkireye, davranışını haklı çıkarmaya çalışan ve geri dönmeye hazır olduğunu belirten uzun bir cevap yazmıştır. Büyükelçi Currie ise Said Paşa'nın padişaha güven duymadığını ancak kendisini bu durumla başa çıkacak kadar güçlü hissetmediği için eve dönüş kararı verdiğini beyan etmiştir⁶⁵. Bunun dışında Büyükelçi Currie, Said Paşa'nın güvenliği noktasında Babîlî'ye verilecek bir nota ile Paşa'nın kendini daha güvende hissedeceğini İngiliz Dışişlerine bildirmiştir. Said Paşa'nın, gelecekteki güvenliğinin teminat altına alınması için Babîlî'ye bir nota verilmesi konusunda İngiliz Dışişlerinden müsaade istemiştir. İlgili nota şöyledir;

"Said Paşa, Sultan'dan aldığı teminatlara dayanarak İngiliz Büyükelçiliğinden ayrılmaya karar verdikten sonra, Hükümetimden Ekselanslarınıza (Hariciye Nazırına) Said Paşa'nın gelecekte tam hürriyet ve güvenlikten yararlanacağı noktasında güven duyulduğu belirtilmiş ve bunu ifade etmem emredilmiştir⁶⁶."

61 TNA., FO 881/6820, No. 675, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 6 Aralık 1895, s. 366-367; TNA., FO 424/184, No. 747, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 10 Aralık 1895, s. 416-418.

62 TNA., FO 424/184, No. 747/1, Sir P. Currie'den Baron Calice'ye, 7 Aralık 1895, s. 418.

63 TNA., FO 424/184, No. 747, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 10 Aralık 1895, s. 416-418. Tezkirenin tam metni için bkz; BOA., Y.EE., D: 83, G: 61, 25 Teşrin-i Sani 1311/ 7 Aralık 1895; BOA., Y.EE., D: 83, G: 63, 25 Teşrin-i Sani 1311/ 7 Aralık 1895.

64 BOA., Y.EE., D: 83, G: 62, 25 Cemaziyel Ahir 1313/ 8 Aralık 1895.

65 TNA., FO 424/184, No. 747, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 10 Aralık 1895, s. 416-418.

66 TNA., FO 78/4629, No. 783, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 8 Aralık 1895.

İngiliz Dışişleri Bakanı Salisbury Markisi, Büyükelçi Currie'nin Majesteleri Hükümeti adına Hariciye Nezareti'ne hitaben yazmayı önerdiği notayı onaylamıştır⁶⁷. Yapılan görüşmeler neticesinde Mâbeyn Başkâtibi tarafından imzalanan belgeye göre Said Paşa'nın aldığı güvenceler şu şekildedir;

"Herhangi bir neden olmaksızın yabancı bir büyükelçiliğe gittiğinize ilişkin seyri tekrar etmeye gerek yoktur. Sultan'ın son yirmi yıldır size gösterdiği, eylemlerle kanıtlanan iyiliği herkes tarafından biliniyor. Ailenizin güvenliği ve huzuru güvence altına alınmıştır. Bu nedenle, derhal tüm özgürlük, şahsi hürriyet ve huzurla yaşayacağınız evinize gitmelisiniz. Başkentte ve taşrada size hiçbir görev teklifi yapılmayacaktır ve günlerinizi padişahın hayatı için dua etmeye adayabilirsiniz. Maliye Nazırına size aylık 40.000 kuruşluk mazuliyet maaşı ödemesi emredildi. Sizin gibi seçkin bir vezirin hayatının geri kalanını ecnebi bir memlekette geçirmesi halife için kabul edilemez, bu yüzden bu fikirden vazgeçip hemen evinize dönmelisiniz. Bu, size geçmişte yirmi yıldır gösterilen ve hala Sultan tarafından sürdürülen babacan yardımseverliktir. Bu iyilikler karşısında hükümdarın emirlerine hemen boyun eğmelisiniz⁶⁸."

Bu sırada Alman Subay Wilhelm Colmar von der Goltz⁶⁹, Said Paşa ile görüşmüş, padişahın nazik merhametine boyun eğmemesini tavsiye etmiştir. İngiliz Büyükelçi Currie, mâbeynden gelen teminatlar sonrası Said Paşa'nın şüpheye ve tereddüte düştüğünü, bir süre Goltz Paşa'nın tavsiyesini kabul etmeye meyilli olduğunu ancak aynı günün akşamı kararını değiştirdiğini belirtmiştir⁷⁰. Said Paşa'nın İngiliz Büyükelçiliğinden ayrılıp evine dönmesi için kâtipler, nazırlar ve diğer kişiler aracılığıyla 13 defa girişimde bulunulmuştur⁷¹.

Said Paşa'nın İngiliz Büyükelçiliğinden Ayrılması

Said Paşa, 4 Aralık 1895 günü geldiği İngiliz Büyükelçiliğinde 6 gün kalmış, 9 Aralık akşam 19:30 sıralarında Büyükelçi Currie'nin arabası ile elçiliğin birinci dragomanı Bay Block'un eşliğinde evine dönmüştür⁷². Bay Currie, hiçbir şekilde Said Paşa'nın kararını etkilemeye çalışmadığını, misafirperverliğini ve iyi niyetini kayıtsız şartsız emrine sunduğunu İngiliz Dışişlerine bildirmiştir. Ayrıca Bay Currie, Said Paşa'dan padişaktan aldığı güvenceler ile kendi isteğiyle büyükelçilikten ayrıldığını belirten bir mektup yazmasını istemiştir⁷³. Bu istek üzerine Paşa, büyükelçilikten ayrılmadan önce İngiliz Büyükelçi Currie'ye hitaben Fransızca bir mektup yazmıştır. Mektupta büyükelçiliğe sığınmasına neden olan olayları yinelemiş, 6 gün içinde yaşanan olayları özetlemiştir. Said Paşa, niyetinin elçilikte bir gün kalmak olduğunu ancak bu misafirliğin uzadığını, yurt dışına gitme isteğini yerine getiremediğini, Sultan II. Abdülhamid'in kendisine duyduğu güveni

67 TNA., FO 424/184, No. 698, Salisbury Markisi'nden Sir P. Currie'ye, 9 Aralık 1895, s. 385.

68 TNA., FO 424/184, No. 747, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 10 Aralık 1895, s. 416-418.

69 Wilhelm Colmar von der Goltz, Türkiye'ye 1883 yılında askeri okullara danışman ve müfettiş sıfatı ile gelmiştir. 1895 yılında Türkiye'den ayrıldığında bir grup yüksek rütbeli subay yetiştirmiştir. I. Dünya Savaşı'nda Birinci ve Altıncı Osmanlı Ordularını kumanda etmiş, Ortadoğu Cephesinde eceliyle ölmüştür. Bkz; Necmettin Alkan, "Wilhelm Colmar von der Goltz", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-1, İstanbul 2016, s. 478-480; Kemal H. Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması*, Timaş Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2013, s. 309.

70 TNA., FO 424/184, No. 747, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 10 Aralık 1895, s. 416-418.

71 TNA., FO 424/184, No. 747/2, Said Paşa'dan Sir P. Currie'ye, 9 Aralık 1895, s. 419.

72 TNA., FO 78/4629, No. 784, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 9 Aralık 1895; TNA., FO 424/184, No. 747, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 10 Aralık 1895, s. 416-418.

73 TNA., FO 881/6820, No. 675, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 6 Aralık 1895, s. 366-367.

gazi

Akademik
Bakış

79

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

ve karşı beslediği duyguları takdir ettiğini belirtmiştir. Büyükelçilikte kaldığı süre zarfında kendisi ve oğluna gösterdikleri zarif misafirperverlikleri için Büyükelçi Currie ve Leydi Currie'ye teşekkür etmiştir⁷⁴. Bay Currie, verilen teminatlar kapsamında Said Paşa'nın İngiliz Büyükelçiliğinden ayrıldığını ve evine döndüğünü Hariciye Nazırı Tefrik Paşa'ya bildirmiştir. Ayrıca İngiliz Hükümeti'nin Paşa'nın gelecekte güven içinde ve özgürce yaşaması hususunda Osmanlı Devleti'ne güven duyduğunu Tefrik Paşa'ya iletmiştir⁷⁵.

Said Paşa'nın yurt dışına çıkma isteğinde ısrarcı olmasını uman Genç Türkler, Paşa'yı İngiliz büyükelçiliğinden ayrıldığı için suçlarken, diğer kesim Paşa'yı İngiliz büyükelçiliğe sığındığı için şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Yaşananlar dolayısı ile Said Paşa'nın Türkler nezdindeki saygınlığının büyük ölçüde azaldığı ifade edilmiştir⁷⁶. İngiliz basınında, Said Paşa'nın İngiliz Konsolosluğu'na sığınması, devletin kötü yönetilmesinin kanıtı olarak gösterilmiştir. Bunun yanında Alman basının fikirlerinde Osmanlı aleyhinde değişiklik olduğu iddia edilmiştir⁷⁷. Bu meseleyle ilgili Avrupa gazetelerindeki neşriyatın ardı arkası kesilmemiştir. Olayla ilgili olarak Türkçe gazetelerde ise fazlaca bilgi yer verilmiştir⁷⁸.

Sığınma olayından yıllar sonra dahi Said Paşa'nın İngiliz koruması altında olduğu görülmektedir. Zira 1903 yılında dönemin İngiliz Büyükelçisi geçici olarak Londra'ya gitmesi üzerine, maslahatgüzarına Said Paşa'nın masuniyeti, korunması için talimat vermiştir. İngiliz Büyükelçi huzura çıktığında Sultan II. Abdulhamid'e "*Said Paşa'nın masuniyeti nefsiyesi devleti metbuamca mültezemdir. Çünkü İngiltere Devleti, vaktiyle teahhüd etmiştir. Kendisi Avrupa'nın asayişine ve devletinize hizmet etmiştir. Muvakkaten Londra'ya gidiliyor isem de Balkan işleri kesbi ehemmiyyet eylediğinden üç hafta içinde İstanbul'a avdet edeceğim. O vakte kadar Said Paşa'nın masuniyetine dikkat etmesi için maslahat güzare talimat verdim. Zati şahanenizin de nazarı dikkatini celb ederim.*" ifadelerini beyan etmiştir⁷⁹. Ancak Said Paşa içine düştüğü bu olaydan dolayı hayatı boyunca müteessir olmuştur. Üzüntüsünü, kaleme aldığı hatıratının mukaddime kısmında "*Mensub olduğum millet ve devlete avan-ı memuriyetimde hüsn-ü hidmete vakf-ı nefsetmiş ahıân-ı mazûliyetimde teceddüd-i mansıb için zamana da cari olan müracaat ve teşebbüsattan ittika ve ihtiyâr-ı inziva ile vatanın saadet-i haline, padişahın mesalih-i âmmede muvafakiyetine hasr-ı münâcât eylemiş olduğum halde nihayet bir sefarete müracaat ve taharri-i çare-i hicret ve selamete mecbur oluşumun esbabından hasbe1 beşeriye müteessirim.*" ifadeleriyle dile getirmiştir⁸⁰.

Görüş

Sonuç

Said Paşa, hayatının tehlikede olduğunu düşünerek küçük oğlu ile birlikte 4 Aralık 1895 günü, ecnebi memlekete gitme arzusuyla Beyoğlu'ndaki İngiltere Bü-

74 TNA., FO 424/184, No. 747/2, Said Paşa'dan Sir P. Currie'ye, 9 Aralık 1895, s. 419; BOA., Y.EE., D:83, G: 67, Lef 5, 9 Aralık 1895. Bahsi geçen mektubun İngiliz Milli Arşivi'nde yer alan nüshası için bkz; Ek 4.

75 BOA., HR.SYS., D: 590, G: 12, Lef 10, 9 Aralık 1895; BOA., Y.EE., D: 83, G: 68, 9 Kanun-ı Evvel 1895/9 Aralık 1895.

76 Evening Herald, 14 December/Aralık 1895; Harrisburg Daily Independent, 14 December/Aralık 1895; Republican and Herald, 14 December/Aralık 1895.

77 The Guardian, 11 December/Aralık 1895.

78 BOA., Y. PRK. BŞK., D: 44, G: 59, Lef 1, 28 Teşrin-i Sani 1311/ 10 Aralık 1895.

79 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *a.g.e.*, s. 1052; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi...*, s. 293.

80 Said Paşa, *a.g.e.*, s. 3; Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı (Küçük) Mehmed Sa'îd Paşa'nın Hâtıratı, Haz. Mustafa Gündüz, C. I, Ketebe Yayınları, İstanbul 2009, s. 33.

yükelçiliğine sığınmıştır. Eski sadrazamın, yabancı bir devletin korumasını talep etmesi Yıldız Sarayı'nda telaşa yol açmış, hemen aracılar gönderilerek Said Paşa'nın yaptığı yanlışlıktan dönmesi ve derhal evine gitmesi istenmiştir. Padişah ile Paşa arasında elçiler vasıtasıyla yapılan görüşmeler neticesinde Paşa'ya ve ailesine güvenlikleri için teminat verilmiş, kendi isteği dışında merkezde ve taşrada herhangi bir görev tevdi edilmeyeceği ve hayatını idame ettirmek için mazuliyet maaşı bağlanacağı bildirilmiştir. İkna sürecinde Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Şûrâ-yı Devlet Reisi Said Paşa, Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Bey, İsmet ve Ragıp Beyler, Şeyh Esad Efendi gibi birçok kişi Paşa ile 13 kez görüşmüş, Paşa'yı evine dönmeye ikna etmeye çalışmışlardır. Yıllardır Osmanlı Devleti'nin hizmetinde çalışan, en üst düzey görevlerde bulunan, 5 kere sadaret koltuğuna oturmuş bir Paşa'nın, Devlet-i Aliyye'nin başına pek çok gaile açan ve açmaya devam eden İngiltere bayrağı altına sığınması, ecnebi bir memlekete gitmek ve orada yaşamak istemesi kabul edilebilir bir istek değildi. Zira tahsil ve tedavi gibi isteklerle yurt dışına gitmek isteyenleri dahi hoş karşılamayan Sultan II. Abdülhamid'in Said Paşa gibi bir devlet adamının bu isteğini uygun bulması olacak iş değildi. 8 Aralık tarihli tezkire ile padişahın teveccühünü bütünüyle kaybetmekten korkan Said Paşa, 9 Aralık 1895 günü akşam saatlerinde İngiliz Büyükelçiliğini terk edip, evine dönmüştür. Evine dönen Said Paşa'ya söz verildiği üzere, herhangi bir menfi girişimde bulunulmamış, kendisine mazuliyet maaşı tahsis edilerek hayatını idame ettirmesi sağlanmıştır. Paşa, uzun yıllar mazuliyet hayatı yaşamışsa da, yaşanan tüm bu olaylara rağmen padişahın teveccühünü kaybetmemiş olacak ki Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde tekrar sadaret makamına getirilmiştir.

Said Paşa'nın bu teşebbüsünden önce de sonra da sadrazamlık yapan önemli devlet adamlarının yabancı devletlerin elçiliklerine sığındıkları olmuştur. 1881 yılında Mithat Paşa İzmir'de Fransız Konsolosluğu'na, 1907 yılında Kıbrıslı Kamil Paşa, İzmir'deki İngiliz Konsolosluğu'na sığınmışlardır. Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'nın belirtmiş olduğu üzere Avrupa'ya kaçma meselesi, Sultan II. Abdülhamid döneminde eskimeyen bir moda haline gelmiştir. Mithat Paşa, Mehmed Said Paşa ve Kıbrıslı Kamil Paşa bu modanın temsilcilerinden olmuşlardır. Sultan II. Abdülhamid döneminde affedildikten sonra tekrar sadrazamlık koltuğuna oturan kişi yalnızca Mehmed Said Paşa olmuştur.

Sultan II. Abdülhamid döneminde spesifik bir olayı ele alan bu çalışma bize hem Sultan hem de Sultan'ın dönemiyle ilgili bazı önemli ipuçları vermektedir. Sultan II. Abdülhamid'in fikir ve düşüncelerine önem verdiği bir devlet adamının İngiliz Büyükelçiliğine sığınması, Avrupa matbuatında Osmanlı Devleti'nin kötü yönetimin bir emaresi olarak lanse edilmiş, ikinci bir Mithat Paşa hadisesinin yaşanıp, yaşanmayacağı merak konusu olmuştur. Bu durum, Sultan II. Abdülhamid aleyhinde yapılan haberlerin artmasına ve menfi kamuoyunun oluşmasına sebebiyet vermiştir. Said Paşa'nın İngiliz Büyükelçiliğine sığınması, her ne kadar Sultan II. Abdülhamid döneminde bir baskı rejimi olduğu şeklinde bir algının oluşmasına sebebiyet verse de bu teşebbüste Paşa'nın karakterinin, vehminin payı olduğu unutulmamalıdır. Tüm bu menfi hadiselerle rağmen Sultan II. Abdülhamid, Said Paşa'yı affetmiş, hayatını idame ettirmesi için kendisine mazuliyet maaşı bağlamıştır. Bu durum, bazı tarihçiler tarafından istibdat dönemi olarak adlandırılan zaman diliminde, Sultan II. Abdülhamid'in merhametinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Gazi

Akademik
Bakış

81

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

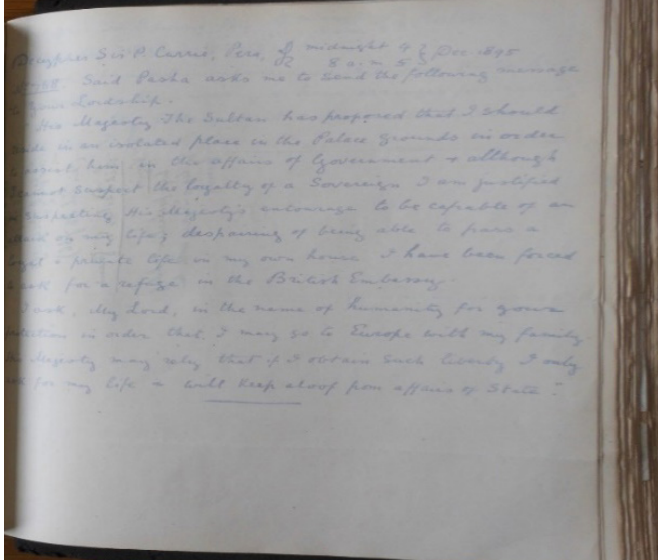
Ekler

Ek 1. Mehmed Said Paşa

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-22---0001.jpg> (20.11.2020)

Ek 2. Said Paşa'nın İsteği Üzerine İngiliz Dışişleri Bakanı Salisbury Markisi'ne Hitaben Gönderilen Telgraf Metni

Kaynak: TNA., FO 78/4629, No. 768, Sir P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 4 Aralık 1895.

Görsel

Akademik
Bakış
82

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Ek 3. Said Paşa'nın İngiliz Büyükelçiliğine Sığınmasıyla İlgili Avrupa Basınında Çıkan Bazı Haber Başlıkları

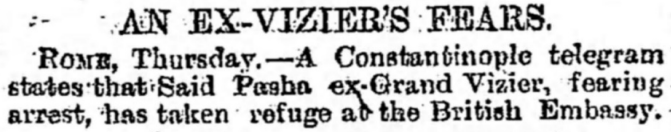
DAILY
THE PORTE IS INSANE.
SAID PASHA SEEKS SHELTER AT
THE BRITISH EMBASSY.

Kaynak: Ottawa Daily Citizen, 6 December/Aralık 1895.

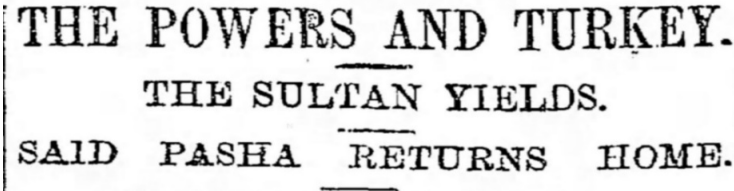
THE
POWERS AND TURKEY.
SAID PACHA SEEKS BRITISH
PROTECTION.

Kaynak: Daily News, 6 December/Aralık 1895.

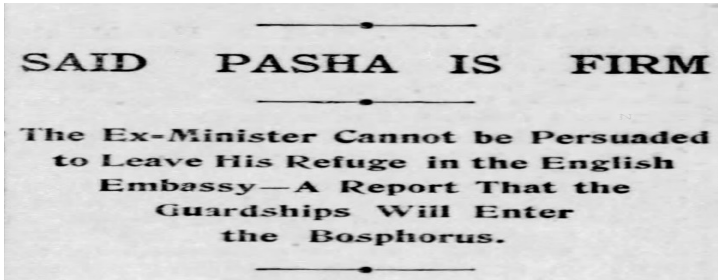
AN EX-VIZIER'S FEARS.
ROME, Thursday.—A Constantinople telegram
states that Said Pasha ex-Grand Vizier, fearing
arrest, has taken refuge at the British Embassy.

Kaynak: Northern Echo, 6 December/Aralık 1895.

THE POWERS AND TURKEY.
THE SULTAN YIELDS.
SAID PASHA RETURNS HOME.

Kaynak: The Leeds Mercury, 11 December/Aralık 1895.

SAID PASHA IS FIRM
The Ex-Minister Cannot be Persuaded
to Leave His Refuge in the English
Embassy—A Report That the
Guardships Will Enter
the Bosphorus.

Kaynak: Democrat and Chronicle, 6 December/Aralık 1895.

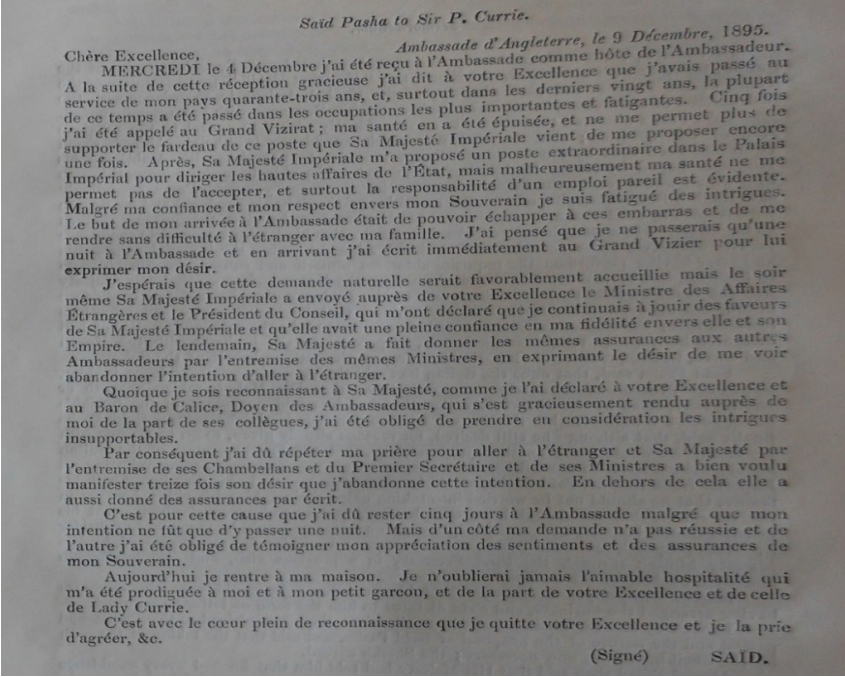
Gazi

Akademik
Bakış

83

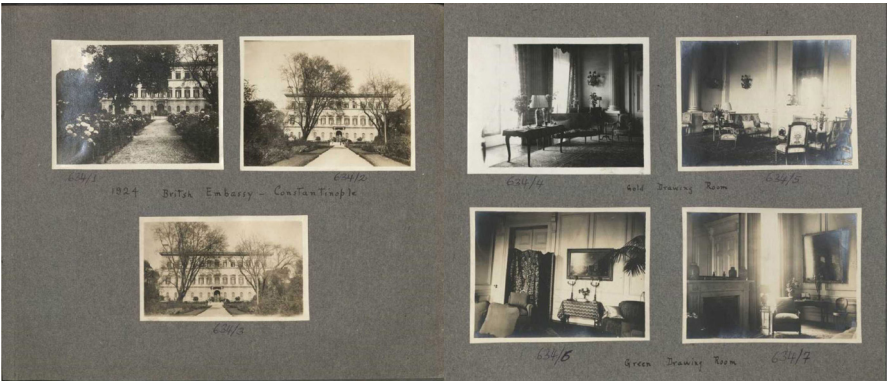
Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Ek 4. Said Paşa'nın, İngiliz Büyükelçi Sir Philip Currie'ye Hitaben Yazdığı Fransızca Mektup

Kaynak: TNA., FO 424/184, No. 747/2, Said Paşa'dan Sir P. Currie'ye, 9 Aralık 1895, s. 419.

Ek 5. İstanbul Beyoğlu'nda Bulunan İngiliz Büyükelçiliği ve İngiliz Büyükelçiliğinde Bulunan Misafir Odaları

Kaynak: İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Albüm Numarası: 000634.

Kaynaklar

Arşivler

Osmanlı Arşivi (BOA)

HR.SYS., 1705/100
HR.SYS., 1705/103
HR.SYS., 36/7
HR.SYS., 590/12
HR.TO., 353/23
Y. PRK. BŞK., 44/59
Y.EE., 82/4
Y.EE., 83/59
Y.EE., 83/60
Y.EE., 83/61
Y.EE., 83/62
Y.EE., 83/63
Y.EE., 83/65
Y.EE., 83/67
Y.EE., 83/68

İngiliz Milli Arşivleri (TNA)

Foreign Office (FO)
78/4629, No. 766.
78/4629, No. 768.
78/4629, No. 769.
78/4629, No. 774.
78/4629, No. 782.
78/4629, No. 783.
78/4629, No. 784.
424/184, No. 670.
424/184, No. 698.
424/184, No. 747.
424/184, No. 747/1.
424/184, No. 747/2.
881/6820, No. 675.

Gazete

Aberdeen Journal and General Advertiser for the North of Scotland
Birmingham Daily Post
Daily News
Democrat and Chronicle
Evening Herald
Harrisburg Daily Independent
Leicester Chronicle or Commercial and Leicestershire Mercury
Northern Echo
Republican and Herald
The Bristol Mercury and Daily Post Western Countries and South Wales Advertiser
The Guardian
The Leeds Mercury
The Manchester Guardian

Gazi

Akademik
Bakış

85

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Hatırat

- Said Paşa, *Said Paşa'nın Hatıratı*, C. I, Sabah Matbaası, Dersaadet 1328.
- Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid*, Boğaziçi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 1999.
- Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı (Küçük) Mehmed Sa'îd Paşa'nın Hâtıratı*, Haz. Mustafa Gündüz, C. I, Ketebe Yayınları, İstanbul 2009.

Kitap

- AKSUN, Ziya Nur, *II. Abdülhamid Han*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. I, K. I, TTK Yayınları, 4. Baskı, Ankara 1991.
- DEMİR GÖRÜR, Emel, *Osmanlı Belgeleri ile İngiliz Elçilik ve Konsolosluk Raporlarında Vilâyet-i Sitte Islahatı (1878-1899)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Sadrazamlar*, C. II, Dergâh Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1982.
- KARACA, Ali, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.
- GÜRÜN, Kâmuran, *Ermeni Dosyası*, 7. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, C. VIII, TTK Yayınları, 7. Baskı, Ankara 2011.
- KARAL, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri)*, C. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- KARPAT, Kemal H., *İslâm'ın Siyasallaşması Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması*, Timaş Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2013.
- KÜÇÜK, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Güryay Matbaacılık, İstanbul 1984.
- LEWIS, Bernard *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2010.
- MANTRAN, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (çev. Server Tanilli), C. II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Haz. Başbakanlık Arşiv Araştırma Kurulu, C. XXIX (1 Mayıs 1895-31 Mayıs 1895), İstanbul 1991.
- URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1976.

Makale

- ÇEVİK, Zeki, "II. Abdülhamid Dönemi Bir Bürokrat Portresi: Sadrazam (Küçük) Mehmed Said Paşa ve Reformları", *Turkish Studies*, Vol. 4, Fall 2009, s. 838-865.
- KURAN, Ercümen, "Bir Türk Islahatçısı Olarak Küçük Said Paşa (1840-1914)", *Töre*, S. 8/91, 1978, s. 17-24.
- KURAN, Ercümen, "Küçük Said Paşa (1840-1914) as a Turkish Modernist", *Middle East Studies*, Vol. I, No. 2, April 1970, s. 124-132.
- KURAN, Ercümen, "Bugünkü Türkiye'nin Kurucularından Küçük Said Paşa", *Türk Kültürü*, S. 56, Ankara 1967, s. 570-573.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı "Said Paşa'ya Dair Vesikalar", *Tarih Dergisi*, C. VIII, S. 11-12, İstanbul 1956, s. 105-134.

Ansiklopedi Maddesi

- ALKAN, Necmettin, "Wilhelm Colmar von der Goltz", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-1, İstanbul 2016, s. 478-480.
- ÇETİN, Atilla "Kıbrıslı Kâmil Paşa (1832-1913)", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara 2002, s. 392-394.

Gazi

Akademik
Bakış

86

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

KURAN, Ercümen, "Said Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C. X, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1997, s. 82-86.

KURŞUN, Zekeriya, "Said Paşa, Küçük (1838-1914)", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. IIIIV, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 576-578.

ÖZCAN, Abdülkadir "Cevad Paşa", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1993, s. 430-431.

SHAW, S. J., "Küçük Sa'îd Paşa (1938-1914)", *Encyclopaedia of Islam*, Vol. 5, Leiden 1979, s. 313-314.

Tez

KURŞUN, Zekeriya, "Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasî Hayatı, İcraatı ve Fikirleri) 1839-1914", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Albüm

İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Albüm Numarası: 000634

Extended Abstract

Mehmed Said Pasha is an important statesman who served as grand vizier for a total of nine times, seven times during the reign of II. Abdülhamid and two times during Union and Progress. Mehmed Said Pasha is an important statesman who served as grand vizier for a total of nine times, seven times during the reign of Sultan and two times during the period of Union and Progress. Said Pasha, one of the key figures in the reforms carried out during the reign of the Sultan, is an important modernist who tried to reform the Ottoman institutions with his ideas and actions in order to transform an old state into a new state during his long service. Said Pasha was a name that the Sultan could not give up, not only when he was in the office of grand viziers, but also during his years of pension, he was a dignitary with whom he consulted his ideas on many issues.

After the dismissal of Said Pasha from his fifth grand vizierate, the developments in the last months of 1895 increased the gravity of the delusional pasha, and perhaps the most negative event of his life was experienced. In this study, the issue of taking refuge in the British Embassy, where Said Pasha regretted throughout his life and even started his memoirs with this negative event, is discussed.

After Said Pasha was dismissed from the Grand Vizier for the fifth time, Kamil (Kiamil) Pasha was replaced. The Sultan then proposed that he should again Grand Vizier. He declined, alleging that if in office he could only follow the same course which Kamil Pasha was taking. The offer was repeated several times, but he adhered to his refusal. The Sultan then proposed that he should take up his abode in the Palace and act as His Majesty's Adviser; he was told that authority would be given him superior to that of the Grand Vizier, and that he would be authorized to decide by a simple note all questions except those relating to politics, upon which he would be expected to consult with the Sultan. Pasha pointed out that such an office would be contrary to the laws and institutions of the Ottoman State, and declined to assume the responsibility of it.

The Sultan then sent İzzet Beg to inform him that an apartment had been prepared for him in a kiosk in the Palace grounds, and that he was to reside there and be ready at all hours of the day and night to give advice to His Majesty. Pasha replied that his advice would always be at His Majesty's service, but that he must decline to leave his house, which is within easy reach of the Palace, and where he

Gazi

Akademik
Bakış

87

Cilt 15
Sayı 29
Kiş 2021

would be accessible at all times. On the 4 December, İzzet Beg came again, and in peremptory terms insisted upon his taking up his abode in the kiosk.

This persistence on the part of the Sultan coupled with rumours which had reached him from private sources, aroused his fears. Then he determined, in order to preserve his personal liberty, to take the step of placing himself under the protection of the British Embassy (December 4, 1895). Shortly after his arrival Said Pasha addressed a letter to the Grand Vizier, informing him of the step he had taken, and of the motives which had prompted it. Then Foreign Minister and the President of the Council went to see him, and strongly urged him to return to his home, pointing out the disastrous effects to himself and his family if he persisted. He, however, declined to follow their advice. On the following day the same Ministers called upon the foreign Ambassadors, and requested them to advise Said Pasha to leave the British Embassy. They were authorized to give assurances on the part of the Sultan of his continued good-will towards Said Pasha, and to promise in the name of His Majesty that every guarantee would be given to him for his security and full liberty. This message was communicated to Said Pasha by the Austrian Ambassador as "doyen" in the name of his colleagues (December 6), but without any advice being given on their part. Said Pasha still maintained his resolution to go abroad. Meanwhile emissaries from the Palace constantly visited the ex-Grand Vizier. Tahsin Beg, the Sultan's First Secretary, took the principal part, and was accompanied either by İsmet, or Raghıb Beg.

Said Pasha while insisting on his right to travel, endeavoured to obtain guarantees for his security and safety in the event of his returning home. The Sultan began by promising everything, but, according to his wont, gradually reduced the offers he had made. On the 6 December he sent a Mollah, named Sheikh Essad, who was employed to communicate with Arabi Pasha during the rebellion in Egypt. He then proposed that the First Secretary of the Sultan should write a letter to the British Ambassador, or to all the Ambassadors, communicating an Imperial irade guaranteeing his liberty and security, and promising that he should not be appointed to any office without his consent. This proposal was submitted to the Sultan, but instead of the asked-for letter there came one of an entirely different character, making no reference to the Ambassadors, blaming Said Pasha's conduct.

The assurances which he eventually received in writing, signed by the First Secretary of the Sultan, were to the following effect: *There is no need to repeat the observations with regard to your having gone to a Foreign Embassy without any cause whatsoever. The favour which His Imperial Majesty has shown to you for the last twenty years, proved by acts, is known to all. The safety and comfort of your family is secured. You should therefore at once proceed to your house, where you will dwell with all freedom, personal liberty, and comfort. No proposals shall be made to you of any post, either in the capital or in the provinces, and you may devote your days to prayers for the life of the Sultan. Further, although nothing has been left undone for your maintenance, nor will be in future, yet the Minister of Finance has been ordered to pay you a monthly pension of 40.000 piastres. It would not be acceptable to the Caliph that a distinguished vizier like you should pass the rest of his life in a foreign country, and you should therefore abandon this idea and at once go home. This Imperial advice is prompted by the fatherly benevolence shown towards you for twenty years past, and still maintained by the Sultan, and you should at once, therefore, yield to these Imperial commands.* On the 9 December, Said Pasha returned to his house, accompanied by first dragoman of the British Embassy, Mr. Block.

As promised, no negative attempt was made against Said Pasha, he was provided with a salary to sustain his life. Although Pasha lived an isolated life for many years, despite all these events, he did not lose his favor and became the grand vizier during Abdulhamid's reign.

Nikola Mavroyani'nin Eflâk Voyvodalığı (1786-1790)

Wallachian Voivodeship of Nikola Mavroyani (1786-1790)

Sinan YÜKSEL*

Öz

Nikola Mavroyani, Rusya'nın Kırım'ı ilhaki sonrasında Eflâk-Boğdan'da nüfuzunu giderek daha fazla hissettirdiği bir dönemde Eflâk voyvodası olmak istedi. Bunun için koruyucusu Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın gücünü sonuna kadar kullandığı gibi kendisi de İngiliz ve Rus elçilerinin desteğiyle Eflâk Voyvodası olabilmek için çaba sarf etti. Nihayet Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın sayesinde bu emeline ulaştı.

Eflâk voyvodası olduktan sonra Osmanlı Devleti'ne sadakatle hizmet eden Mavroyani, Eflâk'ta yaptığı uygulamalarla Boyarlar ve halkın tepkisini çekti. Boyarlar ve halk Eflâk'taki Rus Konsolosu İvan Severin'e şikâyetde bulunarak Mavroyani'nin voyvodalıktan alınması yönünde Rusya'dan ricada bulundular. Buna mukabil Mavroyani ise muayyen aralıklarla Boyarlardan kendisinden memnun olduklarına dair mektuplar alarak İstanbul'un gözüünü boyamaya çalıştı. Osmanlı Hükümeti ise Mavronayi'ye çeşitli ikazlarda bulunup onun halk ve Boyarlar üzerindeki yönetsel yaklaşımını -baskısını- hafifletmesini talep etti. Bu ikazları dikkate alan Mavroyani de halkın ve Boyarların üzerindeki baskıyı biraz olsun hafifletmek mecburiyetinde kaldı.

Mavroyani 1787 yılında patlak veren Osmanlı Rus-Avusturya savaşlarında kırk binden fazla askerden oluşan -masraflarını kendi cebinden karşıladığı- ordusuyla Eflâk ve havalisini müdafaa etmeye çalıştı ve Avusturya'ya karşı kayda değer başarılar kazandı. Savaş sırasındaki sadakati ve mücadelesi hem I. Abdülhamit hem de Sultan III. Selim tarafından takdir edildi. Bu savaşlarda elde ettiği başarılarından ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa'dan aldığı cesaretle savaşta başarısızlık gösteren paşaları İstanbul'a şikâyeti onun sonunu hazırladı. Cezayirli Gazi Hasan Paşa'dan sonra Sadrazam olan Şerif Hasan Paşa tarafından, yüklü miktarda mücevherlerle kaçacağı iddiasıyla idam ettirildi. İdamı sonrasında yapılan incelemede ise çok zengin olmadığı anlaşıldı.

Anahtar Kelimeler: Nikola Mavroyani, Eflâk, Osmanlı Devleti, Rusya, Cezayirli Gazi Hasan Paşa,

Abstract

In a period when Russia made its influence increasingly felt in Wallachia and Moldavia following its annexation of Crimea, Nikola Mavroyani desired to be the voivode of Wallachia. In line with this purpose, he both exploited the power of Algerian Gazi Hasan Pasha to the full extent and exercised his diligence to be the Voivode of Wallachia with the support of British and Russian delegates. He eventually achieved his goal on account of Algerian Gazi Hasan Pasha.

Serving Ottoman Empire loyally following his voivodship of Wallachia, Mavroyani drew reactions from both Boyars and people regarding his practices in Wallachia. Boyars and people requested Russia to relieve Mavroyani of his voivodship by bringing complaints to Ivan Severin, the Russian consul in Wallachia. On the other hand, Mavroyani tried to deceive Istanbul by receiving letters from Boyars stating that they are pleased with himself at certain intervals. Otto-

Makale Geliş Tarihi: 04.02.2021. Makale Kabul Tarihi: 18.07.2021.

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Tarih Bölümü, E-mail: sinanyksel@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0003-3055-7814.

Gazi

Akademik
Bakış

89

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

man Government warned Mavroyani several times and demanded him to relieve his administrative approach -pressure- on people and Boyars. Considering these warnings, Mavroyani had to relieve his pressure on people and Boyars even a little.

In the Ottoman-Russo-Austro wars that erupted in 1787, Mavroyani tried to defend Wallachia and its districts with an army consisting of more than forty thousand soldiers whose expenses were paid out of his own pocket and won a remarkable victory over Austria. His loyalty and struggle during the war won recognition by both Abdulhamid I and Sultan Selim. He brought complaints to Istanbul regarding the generals failing in the war through the courage he took from his achievements in these wars and Algerian Gazi Hasan Pasha, and this action paved the way for his fall. He was executed by Serif Hasan Pasha, who became the grand vizier after Algerian Gazi Hasan Pasha, with the claim that he was going to flee with a substantial amount of jewelry. In the investigation carried out following his execution, it was understood that he was not that wealthy at all.

Key Words: Nikola Mavroyani, Wallachia, Ottoman Empire, Russia, Algerian Gazi Hasan Pasha,

Giriş

14. Yüzyılın sonlarında Osmanlı yönetimine geçen Eflâk, 1711 Prut savaşına kadar yerli voyvodalar tarafından yönetildi. Osmanlı Devleti Prut seferi sırasında Eflâk ve Boğdan voyvodalarının Rus Çarı Petro ile anlaşmalarından dolayı nispeten kendilerine daha sadık gördükleri Fenerli Beyler arasından voyvoda atamaya başladı. Bu durum Fenerli Beyler arasında eskiden beri var olan rekabeti daha da arttırdı. Bu uğurda Fenerli Beylerin ciddi paralar harcadıkları da bilinmekteydi. Böylesine rekabet ettikleri voyvodalığın esasen çok sıkıntılı bir görev olduğunu da söylemek gerekir ki bu sıkıntıların başında sürgüne gönderilmek, daha da kötüsü idama mahkûm edilmek bulunmaktaydı. Fenerli Beyler bu tür hadiseleri çok iyi bilmelerine rağmen şan, şöhret ve bilhassa da para kazanmak için kendilerine her daim bir hamî bulup voyvoda olmaya çalışıyorlardı. Bu haminin gözden düşmesi yahut ölmesine kadar nispeten kendisini güvende hissedilen voyvodalar, hamilerinin ölmeleri ya da gözden düşmesi sonrasında görevden alınma, sürgüne gönderilme hatta öldürülme gibi menfi hadiselerle karşı karşıya kalabiliyorlardı¹. Bu duruma en iyi örnek Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa sayesinde Eflâk voyvodalığına getirilen ama hamisinin ölümü sonrasında yeni Sadrazam Şerif Hasan Paşa tarafından idam ettirilen Nikola Mavroyani'dir.

Bu çalışma da Nikola Mavroyani'nin Eflâk-Boğdan voyvodalığını elde etmek için verdiği mücadele ve voyvodalığı elde etmesinden, öldürülmesine kadar geçen süreç ele alınacaktır. Yine bu dönemde Rusların, Eflâk ve Boğdan voyvoda atamalarında ne çeşit bir etkileri/müdahaleleri olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Nikola Mavroyani'nin Voyvoda Olma Girişimleri

Paros Adası² Rumlarından olan Nikola Mavroyani, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın sarrafı olan Hacı Nikolaki'nin yanına girdi ve orada İtalyanca öğrendi. Hacı

1 Zeynep Sözen, *Fenerli Beyler, 110 Yıllık Öyküsü (1711-1821)*, Aybay Yayınları, İstanbul 2000, s. 9; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, cilt:4, kısım: II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 55,59-60.

2 Orta Ege Denizinde bir adadır. <https://www.holidayify.com/tr/paros-adasi-gezi-rehberiyunanistan/>

Nikolaki'nin oğlu ve Divan tercümanı olan İstavraki'nin ricasıyla derya tercümanı yazıcısı oldu. Kurnaz ve açık göz olduğu için Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın gözüne girdi. Derya tercümanlığı boşalınca Hasan Paşa iradesini kullanarak Mavroyani'yi derya tercümanı yaptı³. Donanma tercümanı olan Mavroyani tekâliften muaf tutuldu (1778)⁴. Adalarda yaşayan halkı daha önce yapılan anlaşmalara aykırı olarak Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya fazla vergi vermeye zorlayan⁵ Mavroyani, hamisinin gücünü kullanarak Eflâk veya Boğdan voyvodası olabilmek için girişimlerde bulundu⁶.

Kırım'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesi sonrasında Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Eflâk-Boğdan üzerinde nüfuz mücadelesi başladı. Rusya, İstanbul'daki elçisi Yakov Bulgakov ve Bükreş'teki konsolosu İvan Severin aracılığıyla Eflâk-Boğdan'daki voyvodalar ve boyarları kendi yanına çekmek adına çeşitli faaliyetler içerisine girdi. Kırım'ın kaybedilmesi sonrasında Eflâk ve Boğdan toprakları Osmanlı Devleti için çok daha önem kazandı. Osmanlı Devleti, Eflâk-Boğdan'da Rus nüfuzunun yayılmasına engel olmanın ilk şartının, kendisine sadık beyler atamak olduğunun farkındaydı. Osmanlı Devleti, 1785 yılına gelindiğinde Eflâk Beyi Mihail Suzzo ve Boğdan Beyi II. Mavrokordoto'dan çok da memnun değildi⁷. Beylerin Ruslarla işbirliği yaptığına dair açık kanıtlar olmamakla birlikte Cezayirli Gazi Hasan Paşa, Ruslarla giderek gerginleşen ilişkilerden dolayı beyliklere Osmanlı Devleti'ne sadık güçlü kişileri bey olarak getirmek istiyordu⁸. 1785 Mayıs'ının sonlarında Osmanlı Devleti'nin Eflâk Beyi Mihail Suzzo ile Boğdan Beyi II. Aleksandru Mavrokordoto'dan birisini görevinden alacağına dair söylentiler çıktı⁹. Bu söylentiler asılsız değildi. Bulgakov, Severin'e gönderdiği mektupta Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın himayesi altında olan Donanma tercümanı Nikolay Mavroyani'yi Eflâk ve Boğdan'dan birine bey olması için Padişah'tan izin aldığını bildirdi. Boğdan beyini değiştirmek istediğinde Osmanlı devlet adamlarının, Eflâk beyini değiştirmek istediğinde ise kendisinin buna karşı geldiğini yazdı¹⁰.

Bu söylentiler üzerine İstanbul'daki Rus tercümanı Pizani¹¹, 25 Mayıs'ta Reisülküttap Efendi ile bir görüşme yaptı. Pizani, Reisülküttap Efendi'ye birkaç gündür Babîâlî'nin beylerden birini görevden alıp onun yerine Mavroyani'yi atayacağına dair dedikoduların olduğunu, Mavroyani'nin arkadaşlarının bu durumu

- 3 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, İkinci tab'ı, cilt: c.5, Dersaadet (Matbaa-i Osmaniye) 1309, s. 63-64.
- 4 BOA.C.ML.No:4739, 11 R 1192/9 Mayıs 1778, zikreden Sezai Balcı, Babîâlî Tercüme Odası, Likra Kitap, İstanbul 2013, s. 67.
- 5 Jorga Nikolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt:5, Çeviren: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 54.
- 6 Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., s. 63-64.
- 7 Grosul G. S., *Dunayskie Knyazhestva v Politike Rossii, 1774-1806*, Kişinev 1975, s.87-88.
- 8 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 58-59.
- 9 Grosul, a.g.e., s. 86.
- 10 Girs A. A., "İz Proşlogo Rossiyskogo Konsulstva v Yassax", *Rossiya i Blijny Vostok*, St.Peterburg 1906, s. 23; Girs A. A., "Moldavia i Valakhia Pered Turetskoi Voinoi 1787 g.," *Russkaya Starina*, v. 96. (1898) St.Peterburg, s. 639.
- 11 Levanten Pizani Ailesi, birçok devletin İstanbul'da ve taşrada tercümanlığını yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Türkan Polatçı, Osmanlı Diplomasisinde Oryantalist Memurlar, Osmanlı Belgeleriyle Diloğlanları ve Tercümanlar, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.

Gazi

Akademik
Bakış

91

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

açık açık dillendirmeye başlamasıyla durumun çok da dedikodu olmadığını ortaya çıktığını söyledi. İki devlet arasında yapılan anlaşmalar gereği, beyleri sadece suç işlediklerinin sabit olduğu durumlarda değiştirme şartının olduğunu dile getirdi. Bu nedenle de şu anki beylerin davranışlarına olumsuz bir şey söylemek imkânsızken onlarla ilgili bu tür kararlar almanın doğru olmadığını söyledi. Reisülküttap Efendi ise konuyla ilgili hiçbir şey bilmediğini ifade etti. Bir gün sonra Bulgakov, Sadrazamı ziyaret ederek beylerle ilgili yapılacak değişikliğin Rus Devleti tarafından anlaşma şartlarını bozmak olarak değerlendirileceğini bildirdi ve bu iş ben razı olmadan gerçekleşemez dedi. Sadrazamdan tatmin edici bir cevap alamayan Bulgakov, bu konuda destek almak için İngiliz elçisinin yanına gitti. Mavroyani ise İngiliz elçisini çoktan kendi yanına çekerek arabuluculuk yapması konusunda ikna etmişti. İngiliz elçisi eğer Bulgakov, Mavroyani'nin atanmasını kabul ederse onun Rusya'nın *kölesi* olacağını ve ona her istediğini yaptırabileceğini iddia etti. Bu konuda Mavroyani'nin yeğeniyle konuşmasını veya hiç olmazsa Mavroyani'nin yazdığı mektubu almasını istedi. Bulgakov ise bunun barış şartlarına aykırı olduğunu, devletin bu tür davranışlara tahammül edemeyeceğini söyleyerek bunu reddetti ve oradan ayrıldı¹².

Bulgakov, İngiliz elçisi ile görüşürken Mavroyani'nin yeğeni ve Pizani'nin kardeşi, Pizani'yi ziyaret ettiler. Mavroyani'nin yeğeni, Babiâli'nin onayıyla geldiğini ve önemli bir konuda görüşmek istediğini bildirdi. Pizani ise sert bir şekilde, onu Babiâli'ye ait hiçbir sıfatla kabul etmeyeceğini söyledi ve onu gönderdi. Kardeşine de böyle bir işi üzerine aldığı için kızdı. Pizani, kardeşinden Mavroyani'nin yeğenin bir mektup vermek istediği haberini aldı. Mektuptan Mavroyani'nin bey olarak atandığını ve sadece resmi törenin yapılmasının kaldığını öğrendi. Pizani'nin kardeşi Mavroyani'nin Bulgakov'a önem verdiğini göstermek için onu bilgilendirmeyi uygun gördüğünü söyledi. Pizani durumu Bulgakov'a anlattı. Aynı günün akşamı bir Rum, İngiltere elçiliğinden bir mektup getirdi. Mektubun Mavroyani'den geldiğini öğrenen Bulgakov, mektubun içeriğini bildiğinden mektubu almadan geri gönderdi. Bir gün sonra yani 27 Mayıs'ta Mavroyani kâtipini Pizani'ye gönderdi. Pizani çok dinlemek istemese de kâtip ona Padişahın Mavroyani'yi bey atamak için ferman çıkardığını, Rus elçiliğinin onayı olmadan ona kaftan giydiremeyeceklerini, bu işte Mavroyani'nin şerefine söz konusu olduğunu söyledi. Kâtip, Pizani'ye onun Mavroyani ile görüşmesi için Bulgakov'dan izin alabileceğini söylese de Pizani'den olumsuz yanıt aldı. Bunun üzerine kâtip, Bulgakov'un yanına giderek ondan Pizani'nin Mavroyani ile irtibata geçmesi için emir vermesini istedi. Bulgakov ona, "*Eğer konu beyliklerle ilgili ise bunun boşuna ve imkânsız olduğunu, tabiki Babiâli Mavroyani sevgisi yüzünden savaş istemiyorsa*"¹³ şeklinde cevap verdi. Kâtip ise Eflâk Beyi ile ilgili şikâyetlerin olduğunu onu değiştirmekle anlaşma şartlarının bozulmayacağını söyledikten sonra Padişahın Mavroyani'yi atamak için 3 tane hatt-ı şerif yazdığını anlattı. Bulgakov'un olumsuz tavrı üzerine kâtip oradan ayrılmak zorunda kaldı¹⁴.

Tüm bu gelişmeler üzerine Pizani 27 Mayıs'ta Reisülküttap Efendi'nin yanına gitti ve Reisülküttap Efendi'ye Mavroyani'nin Babiâli'nin izniyle mi yoksa

12 Girs, a.g.m., s. 24-26; Girs a.g.m., s. 640-641.

13 Girs, a.g.m., s. 26-29.

14 Girs a.g.m., s. 641-643.

kendi başına mı hareket ettiğini sordu. Bu duruma şaşırın Reisülküttap Efendi, Mavroyani'nin bilgisi dışında hareket ettiğini, eğer Babiâli haber iletmek isterse bu yollara başvurmayacağından kimsenin şüphesinin olmamasını söyledi ve şu açıklamayı yaptı:

"Mavroyani Eflâk Beyi olmayı kafasına taktı. Bu işle ilgilenen Cezayirli Gazi Hasan Paşa Mavroyani'nin Eflâk Beyi olmasını sadrazamdan rica etti. Sadrazam ise bakanlara danıştıktan sonra Eflâk-Boğdan Beyliklerinin iki imparatorluk arasındaki antlaşmaya göre hareket edilmesi gerektiğini, yine bu nedenle beyleri yasal sebep olmadıkça değiştirmenin imkânsız olduğunu ve ricasını kabul edemeyeceğini"¹⁵ söyledi.

Reisülküttap Efendi'ye göre, Babiâli'nin olumsuz cevabı üzerine bey olma ümidini yitiren Mavroyani, bu sefer de Rus elçiliği aracılığı ile beyliğe gelmek için teşebbüslerde bulundu. Reisülküttap Efendi, Pizani'ye Bulgakov'a bildirmesi için Mavroyani'nin bey olarak atanmayacağını ve Babiâli'nin şu anki beyi değiştirmek gibi bir düşüncesinin olmadığını, sırf Mavroyani'yi memnun etmek için antlaşma şartlarına karşı gelmek ve çekişmek gibi bir düşüncesinin olmadığını söyledi¹⁶.

İstanbul'daki Fransız elçisi Şuazel'(Choiseul Gouffier) de tüm bu olup bitenleri Dış işleri Bakanı Verjen'e rapor etti. 27 Ocak 1786 tarihli raporunda şunları yazdı:

"Geçen yaz Padişah, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın yazılığına geldiğinde Cezayirli Gazi Hasan Paşa saadetlinin ayaklarına kapanıp kendi tercümanı için Eflâk Beyliğini istedi. Padişah bu isteği hemen kabul ederek ona söz verdi. Ertesi gün bir kusuru olmayan Eflâk Beyini görevden aldı ve onun yerine Mavroyani'yi atadı. Fakat hatt-ı şerifi hazırlamayı emrettiğinde bakanları bu değişikliğin tehlikeli olduğunu söylediler. O da onların dediğini makul buldu. Bütün soylu Rum aileleri aralarındaki nefrete rağmen kendileri için değerli olan bu görevi almak isteyen Arhipelaglı bir çiftçiye engel olmak için birleştiler ve Mavroyani'nin beceriksiz olduğuna divanı ikna etmek için para topladılar. Yine de Mavroyani hevesini kaybetmeden Rusya'nın ona engel olmaması için uğraşmaya başladı. Sonra bana tavsiye için gelmiş ben de herhangi bir tavsiyede bulunmaktan uzak durdum. Fakat daha az dikkatli veya yaltakçı olan İngiltere elçisi ona hizmetlerini sundu. Bayağı güriültülü ve beceriksiz şekilde Bulgakov'a tekliflerini ilettiler. Bu beceriksiz çabalar su yüzüne çıktıkında Bulgakov, Babiâli'ye teslim ettiği notunda İmparatoriçesinin Mavroyani'nin göreve gelmesine hiçbir zaman tahammül etmeyeceğini şu anki Beyden memnun olduğunu ve onun görevde kalmasını istediğini ifade etti. Bulgakov'un girişimiyle değişiklik gerçekteşmedi fakat yine gündeme gelecek. Aklını ve yılmaz cesaretini birleştirebilen Mavroyani, Beyini (Cezayirli Gazi Hasan Paşa'yı), onun kalabalık önünde kırılmış olan namusunu kurtarmak için ikna edebildi. Cezayirli Gazi Hasan Paşa da er ya da geç bu rezalet için intikam alacağını söyledi. Şefkatli Beyim, hiç şüphem yok ki Rusya bu değişikliğe karşı olacaktır. Bulgakov'un şu anki Eflâk Beyi'ni güçlü bir şekilde himaye ettiği konuşuluyor. Bulgakov'un davranışları ona her türlü destek veren İmparatoriçe tarafından da takdir görüyor"¹⁷.

Bulgakov'un ısrarlı tutumu nedeniyle Beyliği elde edemeyen Mavroyani, dönemin önemli isimlerinden Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın himayesine güvenerek entrikalarına devam etmekteydi ve bey olma düşüncesinden vazgeçmi-

15 Girs, a.g.m., s. 29-30.

16 Girs a.g.m., s. 643-644.

17 Girs, a.g.m.,s.31; Girs a.g.m., s. 644.

Gors

Akademik
Bakış

93

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

yordu. Bu hususta Cezayirli Gazi Hasan Paşa da girişimlerine devam ediyordu. 26 Şubat'ta Babıâli'de yapılan görüşmeler sırasında Cezayirli Gazi Hasan Paşa, Mavroyani'yi Eflâk Beyi olarak tanıtmış olsa da ilk girişiminde olduğu gibi onu yine bey yapmadılar. Buna rağmen Mavroyani'yi Eflâk Beyi olarak atamakta ısrarcı olan Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın girişimleriyle Mihail Suzzo görevinden alınarak yerine Nisan 1786'da¹⁸ Nikola Mavroyani getirildi¹⁹. Mavroyani daha önceki görevlerinde ve seferlerde devlete sadakatle hizmet etmiş olmasından dolayı Fenerli Rumlardan birkaç kat daha bu işi sadakatle yapacağı düşünülerek Eflâk Beyi olarak atandı²⁰. Osmanlı Devleti Rusya'nın bu değişikliği kabul etmeyeceğini bildiğinden bu değişikliği Bulgakov'a haber vermeden gerçekleştirdi ve değişikliği sanki beyin ricasıymış gibi gösterdi²¹.

Nikola Mavroyani'nin Eflâk Voyvodası Olduktan Sonraki Faaliyetleri

Mavroyani'nin Eflâk'a Bey olarak atanması, Bulgakov'u rahatsız ettiği kadar Divan-ı Hümayun tercümanlığından Eflâk-Boğdan voyvodalıklarına atanan Fenerli Beyleri de rahatsız etti²². Mavroyani'nin huzura kabul edilip beratını aldığı sırada Sadrazam, zengin bir Rum olan Petraki'yi Mavroyani'nin bey olmasına karşı çıktığı ve bu hususta bir takım entrikalar çevirdiği için sarayda idam ettirdi²³. Fenerli Beyler, bu duruma Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın hiddet ve gazabından korktuklarından dolayı seslerini çıkaramadılar²⁴. Bulgakov, Severin'e yazdığı mektupta bu değişikliğe itiraz ettiğini ve onunla görüşmeyeceğini bildirdi. Bununla birlikte Bulgakov, Severin'e yeni bir talimat gelene kadar Mavroyani ile normal ilişki içerisinde olmasını bildirdi²⁵. Mavroyani, İstanbul'daki hazırlıklarını tamamladıktan sonra bey olarak atandığı Eflâk'a doğru yola çıktı.

Mavroyani'nin Bükreş'e gelişi, Severin'in Bulgakov'a gönderdiği raporlarda ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Bu konuya dair Severin şu bilgileri rapor eder: 7 Nisan'da Mavroyani, Bükreş'e yolculuğu sırasında Fakiy yakınlarında bir köyde iken azledilen eski Eflâk Beyi Mihail Suzzo'yu yanına getirtti. Mihail Suzzo'ya iki ferman gösteren Mavroyani, fermanlardan birinin sürgün diğerinin ise affedildiğine dair olduğunu söyledi. Bunlardan hangisinin yerine getirileceğinin kendisine bağlı olduğunu söyleyerek, Eflâklılardan alınan fazla vergi gelirlerinin iadesini istedi. M. Suzzo bu isteğe çok fazla direnmemiş fakat durumunun çok iyi olmadığını söyleyerek Mavroyani'den elli kese paranın kendisine bırakılmasını rica etti. Mavroyani, elli kesenin yanı sıra otuz kese para daha lütufta bulunarak geri kalan üç yüz yetmiş kese için ondan makbuz almakla yetindi²⁶.

18 Balcı,a.g.e, s.117.

19 Girs, s. 34.

20 BOA. HAT.1450-44/29 Zilhicce 1200-23 Ekim 1786; İE.HR. 17-1548.29 Zilhicce 1201/12 Ekim 1787.

21 Grosul, a.g.e., s. 86.

22 Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., s.64.

23 Zinkeisen Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt:6, Çeviren: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 394.

24 Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., s.64.

25 Girs, a.g.m., s. 36; Girs, a.g.m., s. 648.

26 *Dokumente Privind Istoria Rominei, Colectia Eudoxiu de Hurmuzaki, Rapoarte Consulara Ruse (1770-1796)*, DIN "Arhiva Politica Externa a Rusiei", Moscova, Sub Ingrijirea Acad. A. Otetea, Romania 1962, Belge 170.

Mavroyani, Bükreş'e yaklaştığında kendisini karşılamaya giden boyarlar, kaymakamlar, din adamları ve diğer saygın kişilerle yaptığı sohbette;

*"Padişah hazretlerinin sadık ve uzun hizmeti karşılığında kendisine Eflâk Voyvodalığını başlattığını, görevini devlete en faydalı şekilde üstelik her türlü sadakatle, halkın çıkarlarını gözetmekle yerine getirmeye çalışacağını anlattıktan sonra kendisini karşılayanları bu hususta kendisine yardım etmeye çağırırdı. Görevini yerine getirenleri cömertlikle ödüllendireceğini vadederken suçluları ise ağır şekilde cezalandıracağını"*²⁷ belirtti.

Kapıcıbaşı, Mavroyani'yi ellerinden tutarak Divana oturttu. Hatt-ı şerif ile ferman okunduktan sonra kapıcıbaşına samur kürkü, kaymakamlara ise kaftanları giydirildi. Ardından hem onları hem de diğer boyarların el öpmelerine izin verildi. El öpenlerin her birine rütbelere göre birkaç onluk verildi. Aynı şeyi bir gün önce Mavroyani'nin eşi, Bükreş'e girişinde boyarların eşleri ve çocuklarına yaptı²⁸.

Mavroyani, Bükreş'e geldikten sonra kapı kethüdasını Metropolit'e gönderdi. Metropolit; büyük Boyarlar, din adamları ve diğer görevlileri huzuruna çağırarak Mavroyani'nin kendisine gönderdiği paketleri açtırdı. Paketlerde iki belge bulunuyordu. Bunlardan birincisinde kendisinin bey olduğuna dair bilgiler, ikincisinde ise maiyetinde çalışacak olan isimler yazıyordu²⁹.

Mavroyani, içinde Metropolit, Rimnik ve Buzau (Boze) Piskoposu, Boyarlar ve soylulardan ve değişik ünvanlı kişilerden oluşan ilk divanını açtı. Boyarlara her gün en azından saat on bire kadar görev yerlerinde bulunmaları ve her birinin sırasıyla sarayda akşama kadar kalmaları emredildi. Mavroyani, böylece Severin'in de raporunda ifade ettiği gibi boyarları yakından tanıma fırsatı bulabilecekti. Mavroyani sadece boyarları değil halkı da yakından tanımak istiyordu. Bunun için kılık değiştirerek gizli bir şekilde pazarı ve sokakları dolaştı. Adaletin gözetilmesi için her yere sert emirler gönderdi. Akşam saat ondan sonra sokağa çıkma yasağı ilan etti. Hırsızlık yaptığı için yirmi yaşındaki bir genci astırdı. Bükreş'e gelişinden kısa bir süre sonra, kendisi lehine Padişaha, Sadrazama, Kaptan Paşaya gönderilmek üzere üç mahzarı imzalamaları için bütün büyük ve küçük Boyarları saraya çağırıldı. Boyarlar, belgeler sarılı olduğundan ve yalnızca imza için yer bırakıldığından metinlerin içeriğini göremeseler de belgeleri imzalandılar³⁰.

Mavroyani, Bükreş'e gelişinden kısa bir süre sonra büyük Boyarlardan iki kişiyi Severin'e gönderip sadece resmi işler için değil konsolosun şahsına da saygı gösterilmesi konusunda emirler verdiğini belirtti. Bu durumdan hoşnut kalan Severin, birinci tercümanını memnuniyetini bildirmek ve nezaketinden dolayı te-

27 *Dokumente...*, Belge 170.

28 Mavroyani'nin törenden sonra Bükreş'te yürüyüşü sırasında halka yalnızca para değil, altınlarda dağıtıldı. Frujineşte'de öğle yemeği sırasında ev sahibi olarak Dudeskul Efendi'ye 300, eşine 100, çocuklardan her birine 50'er Venedik onluğu bağışladı. Ayrıca çalışanlara gümüş para dağıttı. Eflâk'a girişinden beri değişik hediyelerle birlikte yaklaşık 25 kese para dağıttı. *Dokumente...*, Belge 170.

29 *Dokumente...*, Belge 166.

30 *Dokumente...*, Belge 172.

Gazi

Akademik
Bakış

95

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

şekkür etmek için Mavroyani'ye gönderdi³¹. Severin 27 Mayıs'ta Bulgakov'a yazdığı raporda Mavroyani'yi ziyaretinde onun kendisini nezaketle karşıladığını, oğlunu ve boyarları kendisine tanıttığını bildirdi³². Yine aynı raporda Mavroyani'nin hiçbir düzene uymadan boyarlara rütbe dağıttığını ve suçluları asmaktan başka bir şeyle cezalandırmayacağını söylediğini yazdı³³. Raporunda ayrıca, Mavroyani'nin Eflâk'ta güçlü bir monarşi kurmaya çalıştığını, hiçbir konuda yasaları ve gelenekleri dikkate almadığını, keyfi kararlar alarak Osmanlı Devleti'nin beyliklere bağışladığı imtiyazlara ve eski beylerin Eflâk için verdikleri belgelere uymadığını, herkesin ondan korkup sustuğunu yazdı³⁴.

Bulgakov, Severin'e yazdığı cevapta, Mavroyani'nin yaptığı kötü davranışların karşılıksız kalmayacağını, Eflâk'tan Mavroyani'yi şikâyet eden bir dilekçenin gönderildiğini fakat Sadrazamın onu sümen altı ettiğini ve bu şikâyetlerin bir daha çıkmaması için ihtiyatlı davranması için bir adamını ona gönderdiğini yazdı³⁵. Mavroyani'nin yönetiminden şikâyetçi olan boyarlar ve Metropolit, kendilerini cezalandıracağı korkusuyla resmi dilekçe yazmaya cesaret edemediklerini bildirerek³⁶, Severin'den Rusya'ya durumu detaylı bir şekilde rapor etmesini ve kendilerine destek olunmasını istediler.

Eflâk'taki sıkıntılar üzerine yazmaya devam eden Severin, 18 Ağustos 1786'da gönderdiği raporunda ticaretin durduğunu, halka dördüncü verginin yüklendiğini, herkesin Mavroyani'nin azledileceği günü sabırsızlıkla beklediğini yazdı. Severin daha önce de belirttiği gibi Mavroyani'nin ne Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan anlaşmalara ne de Padişahın hatt-ı şeriflerle bağışladığı imtiyazlara uymadığını, keyfi bir yönetim sergilemeye devam ettiğini ifade etti. Mavroyani'nin kendisine bu imtiyazları hatırlatanları ölümle tehdit ettiğini, tüm boyar ve din adamlarının Rusya'nın himayesinden çok ümitli olduklarını belirtti³⁷. Bir sonraki raporunda aynı konuda sıkıntıları bildiren³⁸ Severin'e Bulgakov, Mavroyani için baskı yapabilmesi için onu şikâyet eden dilekçenin gönderilmesi gerektiğini bildirdi. Fakat boyarların korkaklığı ve dirayetsizliğinden dolayı dilekçenin gönderileceğini de zannetmediğini yazdı. Elinde delil olmadan hiç bir şey yapamayacağını, fakat hoşnutsuz olanlar gizlice bir dilekçe yazıp imzalarsa şimdi olmasa bile sonradan bir sonuç alınabileceğini yazdı³⁹. Bulgakov'un Mavroyani'den rahatsız olduğunu ve hala onu değiştirmek için çaba sarf ettiğini bilen İngiliz Elçisi tercümanı aracılığıyla Babiâli'ye haber gönderdi. İngiliz Elçisi Mavroyani'nin Osmanlı Devleti'ne sadık olduğunu, bu durumun Rusya'nın işine gelmediğinden dolayı onu değiştirmek istediklerini fakat daha önce yapılan

31 *Dokumente...*, Belge 167.

32 *Dokumente...*, Belge 173. Severin Bulgakov'a gönderdiği bir başka raporunda da Mavroyani'nin kendisine olağan üstü bir şekilde nezaketli davrandığını, Avusturya konsolosuyla arasında sorunlar olduğunu hatta konsolosun kendisine bir nota vererek işlerine saygı göstermediğinden dolayı şikâyette bulunduğunu yazdı. *Dokumente...*, Belge 181.

33 *Dokumente...*, Belge 173.

34 *Dokumente...*, Belge 178.

35 *Dokumente...*, Belge 180.

36 *Dokumente...*, Belge 182-183.

37 *Dokumente...*, Belge 187.

38 *Dokumente...*, Belge 188.

39 *Dokumente...*, Belge 189.

antlaşmalar gereğince buna müdahale edemeyeceklerini bildirdi⁴⁰. Bulgakov'un Mavroyani'yi değiştirmek konusunda başarılı olamasa da bu yönde yaptığı girişimler devam etti.

Severin, Bulgakov'a gönderdiği 27 Ağustos 1786 tarihli raporda; baskının gün geçtikçe arttığını, büyük bir gürültü ile Spatar (başkumandan) ile ağayı değiştirerek, Spatarlığa yeğenini, ağalığa ise maiyetindeki birini getirdiğini yazdı. şehirde beşinci verginin çıkacağına dair bir söylentinin olduğunu, halkın son vergiyi karşılamak üzere hayvanlarını sattıklarını, Mavroyani'den kurtulmak için Tanrıya dua ettiklerini belirtti⁴¹. Bir sonraki raporunda ise, Mavroyani'nin boyarlara iyi davranmaya başladığını, boyarların bu durumu kendisinin onlara sahip çıkmasından dolayı olduğunu düşündüklerini; fakat kendisinden daha çok İstanbul'dan gelen uyarıların bunda etkili olduğunu yazdı⁴². Mavroyani'nin iyi davranmasına rağmen boyarlar onun değiştirilmesi ve Rusya'nın kendilerine sahip çıkması isteklerini yenilediler. Severin kendisine iyi davranan Mavroyani'den iki imparatorluk arasında yapılan ve Eflâk için alınan kararlara uyması gerektiğini söyledi. Mavroyani, Severin'e olumlu yaklaşarak düşünce tarzını değiştireceğini, ileride de Severin'den kendisine hatalarını arkadaşça söylemesini istedi⁴³.

Mavroyani'nin Eflâk'ta yaptığı uygulamaların boyarların ve halkın tepkisini çekmesi üzerine İstanbul'a gönderilen şikâyet mektupları sonrası Sadrazam gizlice bilgi toplamaları için Eflâk'a adamlar gönderdi. Sadrazam, onlardan edindiği bilgiler sonrasında, Mavroyani'ye kendisine çeki düzen vermesi konusunda uyardı. Bu uyarıdan sonra Mavroyani, zindanda tutulan kaza polis müdürü ve diğer bazı kişileri serbest bıraktı. İstanbul'a göndermek üzere boyarlara kendi yönetiminden memnun olduklarına dair zorla dilekçe imzalattı. Mavroyani kendisine mektubu getiren heyetin İstanbul'a geri dönüşünden önce çingenelerin yanı sıra tüccar ve köylü kılığına girmiş adamlarını örgütleyerek, boyarların beyi haksız yere suçladıklarına ve boyarların adaletsizliklerine dair Padişah ve Sadrazama dilekçeler vermelerini sađladı⁴⁴.

Bulgakov, 26 Aralık 1786'da Severin'e bir mektup göndererek, Mavroyani'nin koruyucusu Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın çıktığı seferde zor duruma düştüğünü, İstanbul'da Mavroyani'yi desteklemeyen Sadrazamın ona davranışlarını düzeltmesi için bir mektup gönderdiğini yazdı. Mavroyani'nin değiştirilmesi için yeni şikâyetlerin gerekli olduğunu yazan Bulgakov; "*Sizden bir dilekçe gelseydi veya Bükreş'ten buraya bir şekilde gelebilseydiniz ya da 2 boyar buraya gelip şikâyette bulunsaydı Mavroyani'nin değiştirilmesinin mümkün olabileceğini*" bildirdi. Ayrıca vezirin Boyarların Petersburg'a bir şikâyetçi göndermesinden korktuğunu ve bundan dolayı Mavroyani'den kurtulmaya acele ettiğini belirtti. Severin'den İstanbul'a bir an önce bir dilekçenin veya bir boyarın gönderilmesini istedi⁴⁵. Ocak 1787 başında Mavroyani'nin bir oğlu olduğunu bildiren Severin, oğlunun ismini Sadrazam Yusuf Paşa'ya ve Eflâk'a komşu Avusturya İmparatoru II. Josef'e ithafen

40 BOA, HAT, 1442-59227/29 Zilhicce 1201-12 Ekim 1787.

41 *Dokumente...*, Belge 190.

42 *Dokumente...*, Belge 191.

43 *Dokumente...*, Belge 194.

44 *Dokumente...*, Belge 195.

45 *Dokumente...*, Belge 206.

Gazi

Akademik
Bakiş

97

Cilt 15
Sayı 29
Kiş 2021

İosif koyduğunu yazdı⁴⁶. Severin bu mektuptan birkaç gün sonra da, Bulgakov'un 26 Aralık tarihinde gönderdiği mektuba cevaben hemen girişimlere başladığını fakat işinin çok da kolay olmadığını çünkü buradaki boyarlar arasında birliğin olmadığını, Mavroyani'den korktukları için de İstanbul'a birisinin gönderilmesinin zor olduğunu yazdı. Herkesin sözde kurban olmaya hazır olduğunu, iş mektup kaleme almaya ve onu imzalamaya gelince hiç kimsenin ilk olmak istemediğini bildirdi. Mavroyani'nin Eflâk'ı talan etmek istediğini gören sağduyulu boyarların, çok sevdikleri ve saydıkları Boğdan Beyi Aleksandır İpsilanti'ye Osmanlı Devleti'ne iletmesi için şikâyetler göndermeyi düşündüklerini yazdı. Ayrıca Mavroyani'nin de kendisi (Severin) için boyarlara şikâyet dilekçesi imzalatmaya çalıştığını Boyarların bunu imzalamadıklarını, boyarlara kendisini övücü bir dilekçe imzalatıldığını söyledi⁴⁷.

Severin, Bulgakov'a daha sonra yazdığı mektuplarda da Mavroyani'nin halkın kendi yönetiminden memnun olduklarına dair onlardan zorla aldığı mektupları İstanbul'a göndermesine karşılık⁴⁸, aslında yönetiminden memnun olmayan Eflâklıların onun değiştirilmesi konusunda yardımcı olunması yönünde ricada bulduklarını ve onun değiştirilmesini sabırsızlıkla beklediklerini yazdı⁴⁹.

Nikola Mavroyani'nin Savaş Hazırlıkları ve Savaşta Yaptıkları

Eflâk'ta bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş ihtimali giderek artmaya başladı. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Mavroyani'ye gerekli hazırlıkları yapması için emirler göndermesine neden oldu. 14 Şubat'ta boyarlara gizlice okunan fermanla; İbrail'e 10 bin İbrail kilesi⁵⁰ buğday ununun hazırlanması, aynı miktarda arpa ve 10 bin koyunun ise İsakçı'ya gönderilmesi emredilmekteydi. Ayrıca Mavroyani'den kurşun ve mermi yapmak için yaklaşık 30 kantar kurşun, 13 fiç barut ve 10 bin ile 12 bin arasında at hazır bulundurması istenildi. Mavroyani'nin İstanbul'dan aldığı emirler sonrasında hazırlıkları yapmaya başladığını Bulgakov'a yazan Severin, Mavroyani'nin Osmanlı Devleti'ne Eflâk'a asker gönderilmemesi ve kendisinin burayı savunmak için asker toplayacağı yönünde teklif yapmayı düşündüğünü, bunun da boyarları telaşlandırdığını yazdı⁵¹. Mavroyani kendisinden istenilenler için hazırlıklar yapmaya başladığı dönemde, Osmanlı Devleti yeni emirler göndererek, İsmail'e 3500 kile bulgur veya buğday yarması, 20 bin okka yağ, 15 bin koyun, çok sayıda kereste ile Özü Kalesi'ne hiç vakit kaybetmeden 1000 işçinin gönderilmesini emretti. Tüm bu isteklerin yanısıra Mavroyani değişik milletlerden oluşan bir ordu ve bu ordunun tüfek ve mermi ihtiyacını karşılamak için de hazırlıklar yapmaya başladı. Eflâk'taki dört topun bakımını yaptıran ve bunlar için Rumeli'den barut aldırarak

46 *Dokumente...*, Belge 207. Mavroyani'nin Sadrazam Yusuf Paşa'nın sempatisini kazanarak, İstanbul'da kendisine karşı olan tavrı değiştirmeye çalıştığını düşünmek yanlış olmasa gerektir.

47 *Dokumente...*, Belge 208.

48 *Dokumente...*, Belge 220.

49 *Dokumente...*, Belge 213;215.

50 Özellikle kuru meyve ve hububat ölçümünde kullanılan eski bir ölçektir. İslamansiklopedisi. org.tr/kile. 1783 yılında bir hububat küçük kilesi 11 İstanbul kilesine veya 240 okkaya (307.92 kg) eşitti. islamansiklopedisi.org.tr/ibrail

51 *Dokumente...*, Belge 221.

Mavroyani, tüm bu hazırlıkların masraflarını karşılamak için de kaftan dağıtıp boyarlığı, rütbeleri tespit edilen bir tarifeye göre satmaya başladı⁵².

Sultan I. Abdülhamit, Mart ayında Mavroyani'ye gönderdiği emirde, Rus Çariçesinin Herson ve diğer bölgelere geçişinde Feldmareşal Grigoriy Aleksandrovici Potemkin'in 60 bin kişilik bir kolorduyla Özü, Bucak ve Osmanlı topraklarına sınırdaş olan diğer yerlerde bulunacağına dair haberler alındığını bildirdi. Sultan, komşu devletin ünlü ve üstün şahısları özellikle hükümdarı, kendi sınırına yaklaştıkları zaman eski geleneklere göre kendisinin de buna uyması gerektiğini yazdı. Bu yüzden Mavroyani'den 60 bin kişilik bir kolordu oluşturup bunun başkomutanlığını yapmasını, sınırlara yaklaşmasını, Rusya Feldmareşalinin hareketlerini gözetlemesini ve İstanbul'a olup biten her şeyi olduğu gibi bildirmesini istedi. Bunu yaparken de düşmanca addedilecek eylemlerden sakınmasını, her iki imparatorluk arasındaki mevcut dostluk ve barışa uygun bir şekilde davranmasını emretti⁵³.

Bu emir sonrasında hazırlıklar yapmaya başlayan Mavroyani 5 Temmuz 1787 tarihinde Sadrazamdan bir mektup aldı. Sadrazam mektubunda, Şahin Giray'ın Eflâk'tan sorunsuz geçişini sağlamasından ve Eflâk'taki iyi yönetiminin dolayısı onu överek Padişahın kendisine teveccüh gösterdiğini bildirdi. Kendisiyle uğraşanların cezalandırılacağını bildiren Sadrazam, kendisine emanet edilen halkı himaye etmesini, adaletli ve sağduyulu davranmasını ve başkente gerekli yiyecek stoklarını göndermesini istedi⁵⁴. 30 Temmuz'da Mavroyani, Sadrazam'dan bir mektup daha aldı. Bu sefer mektubun yanında Padişah'ın da bir fermanı vardı. Ferman; Mavroyani çevik, mahir ve imparatorluk hizmetinde gayretli olduğu için övülürken, ondan bir an önce Galaç'ta yapılan 3 gemiyi İstanbul'a göndermesi istendi. Sadrazamın gönderdiği mektupta ise, Sultan hazretlerinin bir hatt-ı şerifiyle davranışlarını överek görevinde kalmasını onayladığı ve bütün işlerde tam yetki verdiği belirtilmekteydi. Ferman ve mektuptan çok memnun kalan Mavroyani birçok konuda daha ölçülü ve sakin davranarak savaş hazırlıklarına devam etti⁵⁵.

Mavroyani, Ağustos ayının başında Rusya'ya savaş ilan edildiğini ve Severin'i tutuklayıp yiyecek stoku yapmasını bildiren bir ferman aldı. Bunun üzerine Severin'i tutuklayan Mavroyani, onu evinde misafir etti. Avusturya Konsolosu Metzburg Mavroyani'yi ziyaret ederek Boğdan Bey'inin Rus Konsolos Vekili Selunskiy'in yanındakilerle gitmesine müsaade ettiğini söyledi. Mavroyani'yi Osmanlı'dan kesin emir olmamasına rağmen Severin'in adamlarıyla gitmesine izin vermediğinden dolayı sert kelimelerle protesto etti. Bunun üzerine Mavroyani boyarlardan iki kişiyi Severin'e göndererek gitmek için hazırlıklarını tamamlamasını istedi. Severin'in, adamları olmadan gitmeyeceğini ısrarla söylemesi üzerine de onu zorla göndereceğini söyledi. Metzburg, Severin'e Mavroyani'nin kendisiyle gitmesine müsaade etmediği Kili Konsolos Vekili Gurciy ile tercü-

52 *Dokumente...*, Belge 221. Mavroyani kendinden önce 55 kişi olan büyük ve küçük boyarların sayısını 1300'ün üzerine çıkarttı. Bundan dolayı boyarların ve onların maiyetinde olan köylünün vergi ve rüsumdan muaf tutulmaları Eflâk halkı üzerindeki vergi yükünü arttırdı. Bu durum Mavroyani'ye karşı halkın tepkisine neden oldu. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 110.

53 *Dokumente...*, Belge, 224.

54 *Dokumente...*, Belge, 231.

55 *Dokumente...*, Belge, 232.

manını kendi himayesine alacağı sözünü verdi. Bu şekilde ikna olan Severin 10 Arnavut askerinin gözetiminde Eflâk'ı terk ederek Avusturya'nın Germanstadt şehrine gitti⁵⁶.

Severin'i gönderdikten sonra savaş hazırlıklarına devam eden Mavroyani Bükreş'te bir ordu toplamaya başladı. Ordunun başına geçici olarak Paharnik⁵⁷ Kiyani'yi getirdi ve yiyecek stoku yapmak için de dört boyarı (Brankovan, Rakovitsa, Muruzi (Morozi), Kostaki) görevlendirdi. Osmanlı Devleti'nin savaş için koyduğu vergilerin yanı sıra ordu için buğday, arpa ve kuru ot toplamaya başladı⁵⁸.

Severin'in verdiği bilgilere göre Mavroyani, 1788 Ocak ayında üç bini Hristiyan dört bini Müslüman olmak üzere yedi bin kişilik bir ordu topladı. Bu ordunun ihtiyaçları için de çok büyük miktarda yiyecekler stokladı. İsakçı'da bir köprü yapılması için de büyük miktarda kereste ve diğer malzemelerin hazırlığını yapmaya başladı⁵⁹. Sonrasında topladığı ordu ile Rîmnik'te kamp kurmak için izin istedi. Fakat İstanbul'dan henüz zamanın gelmediği cevabını aldı⁶⁰.

Bükreş'te bu gelişmeler olurken Osmanlı Devleti de Rus Elçisi Bulgakov'u hapsederek Rusya'ya savaş ilan etti. Mavroyani, savaş sırasında Arnavutlardan, leventlerden, yeniçerilerden ve Romenlerden karışık olmasına rağmen disiplinli ve büyük bir ordu oluşturup Karpat Dağlarının geçitlerinde Avusturyalılara karşı başarılı savaşlar yaptı⁶¹. Oluşturduğu ordunun masrafını kendi parasından verdiği gibi, Eflâk'taki Osmanlı askerlerinin masraflarını da kendi parası ve Eflâk'ın gelirlerinden karşıladı⁶². Avusturya ile yaptığı ve başarılı olduğu Mehadiye Savaşı'ndan sonra devlete olan sadakat ve hizmetinden dolayı İstanbul'dan kendisine iltifat edilen bir yazı gönderildi⁶³. Eflâk'ın savunması için Avusturyalılarla yaptığı savaşta esir aldığı 1 kaptan, 40-50 asker ve 50'den fazla kesik başı İstanbul'a gönderdi. Bunun üzerine bir hüküm gönderilerek Osmanlı Devleti'ne olan sadakati, gayreti, cansiperane mücadelesi övüldü. Hükümle birlikte kendisine samur bir kürk gönderildi. Eflâk'ın düşmandan korunması adına Rusya ve Avusturya'nın Eflâk ve civarına yaptıkları saldırıları engellemek adına verdiği cansiperane mücadelesi ve sadakati devam ettikçe bu gayretinin boşa gitmeyeceği ve ödüllendirileceği bildirildi⁶⁴. Boğdan Beyi olarak atanan Manol'a (Manolaki) gönderilen fermanda da, akıbeti ve sonu hayırlı olsun denilen Eflâk Beyi Mavroyani'ye memleketi kurtarmak için birlikte çaba sarf etmesi emri verildiği ve her konuyu onunla konuşabileceği ve ona danışabileceği bildirildi⁶⁵. Bu sırada Mavroyani topladığı ordusu ile Eflâk yakınlarında bulunan Sipena Manastırı ile Avusturya sınırında bazı başarılar elde etti ve bu başarıları İstanbul'a müjdeledi⁶⁶.

56 *Dokumente...*, Belge, 236.

57 Sarayın şaraphanesi ile ilgili boyar. Zeynep Sözen, "Osmanlı Kültürü'nün Eflâk-Boğdan'ın Yaşamına Etkisi", *Türkler*, cilt: 12, Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002, s. 15.

58 *Dokumente...*, Belge, s. 238-239-241.

59 *Dokumente...*, Belge, 243.

60 *Dokumente...*, Belge, 244.

61 Jorga, a.g.e., s. 73.

62 Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., s. 66.

63 BOA. HAT. 1383-54734/ 24 Rabiülevvel 1202-1 Aralık 1790.

64 BOA C.MTZ. 11-543, 29 Recep 1202/5 Mayıs 1788.

65 BOA C.MTZ. 11-535.

66 BOA. TS.MA. d. 4662-0-0, 29 Zilhicce 1202/30 Eylül 1788.

Mavroyani'nin savaş sırasında devlete gösterdiği sadakat ve hizmetten dolayı Boğdan da onun sorumluluğuna verildi. İsmail tarafı Seraskeri Hasan Paşa ile haberleşerek Boğdan'ı düşmandan kurtarması, Hotin Kalesine yardım ederek düşmanı engellemesi ve kovması istendi. Masraflarının karşılanacağı bildirilerek şimdilik masrafı için 50 bin kuruşun gönderileceği söylendi. Osmanlı Devleti'ne olan hizmetlerinin zayi olmayacağı da vurgulandı⁶⁷. Mavroyani savaş sırasında sadece Avusturyalılara karşı değil Ruslara karşı da başarılı mücadeleler yaptı. Rusların eline geçmiş olan Ada Manastırına saldırarak Rus kumandan ve kaptanlarından bir kaçını öldürüp, 10 Rus askeri ve Rus ordusuna katılan 10 gönüllüyü esir alarak İstanbul'a gönderdi⁶⁸. Padişaha yazdığı mektupta bir yıldan beri topladığı kırk binden fazla askeriyile Avusturya'ya karşı birçok geçidi, boğazı ve Eflâk'ı korumak için başarılı savaşlar yaptığını bildirdikten sonra mali gücünün kalmadığını ve ordusuna artık maaş ve erzak vermekte zorlandığını, kendisine yardım yapılması gerektiğini bildirdi⁶⁹. İstanbul'dan gönderilen kaime ile Eflâk ve çevresinin korunması için gösterdiği gayret ve sadakati her zamankinden daha fazla göstererek Avusturya'yı yenilgiye uğratması istenildi⁷⁰. Bundan 2 ay sonra gönderilen bir diğer yazıda ise Eflâk'ın düşmandan korunması için gösterdiği sadakat ve gayrete bu sırada daha çok gerek duyulduğu belirtildi. Geceyi gündüze katarak gayretle ve sadakatile çalışması istenildi. Kendisine akçe gönderileceği de bildirildi⁷¹.

Mavroyani'nin masraflarına karşılık para talebi üzerine darphaneden alınan 550 kesenin hemen orduya gönderilmesi ve bu paranın içinden Mavroyani'ye de bir miktar verilmesi kararlaştırıldı⁷². İstanbul'dan beklediği para gecikince Mavroyani İstanbul'a tekrar bir mektup göndererek 40 binden fazla olan ordusunu beslemekte zorluk çektiğini, askerlerinin maaşını ödemekte ve erzak vermekte zorlandığını, borç almasının ya da reyadan almasının mümkün olmadığından çok miktarda akçe gönderilmesi ricasında bulundu⁷³. Bu talep üzerine Mavroyani'nin masraflarına karşılık Sadrazam tarafından 100 keselik altın gönderilmesi uygun görüldü⁷⁴.

Bu arada Osmanlı Devleti özellikle Ruslarla yaptığı mücadelelerde çok büyük yenilgiler alıyordu. Fokşan'da alınan büyük bir yenilgi sonrasında Kemankeş Mustafa Paşa ve Osman Paşa'nın neden hata yaptıklarına dair bir yazı gönderen Mavroyani, asker masraflarını karşılamakta sıkıntı çektiğini belirterek tekrar para yardımında bulunulmasını istedi⁷⁵.

Savaşın Osmanlı Devleti'nin aleyhine gittiğini gören Fransa, elçisi aracılığıyla Mavroyani'ye bir mektup gönderdi. Mektubunda ülkesinin Osmanlı Devleti'ne sadakatini belirterek, istenirse Avusturya ile barış için arabuluculuk yapabileceğini bildirdi. Mavroyani Fransız Elçisinin bu mektubunu "İstanbul'a

- 67 BOA. HAT. 1416-57864, 22 Muharrem 1203/23 Ekim 1788.
68 BOA. HAT. 1380-54429, 19 Cemaziyelahir 1203/17 Mart 1789.
69 BOA. AE. SABH. I. 370-25890, 10 Recep 1203/6 Nisan 1789.
70 BOA. C. MTZ. 1-29, 21 Ramazan 1203/15 Haziran 1789.
71 BOA. C. MTZ. 20-1000, 29 Şevval 1203, 23 Temmuz 1789.
72 BOA. HAT. 1378-54264, 29 Zilhicce 1203, 20 Eylül 1789.
73 BOA. C. MTZ. 6-285, 29 Muharrem 1205/8 Ekim 1790.
74 BOA. HAT. 1379-54283, 27 Cemaziyelahir 1203/25 Mart 1789.
75 BOA. HAT. 266-15492, 19 Zilhicce 1204/9 Eylül 1790.

Gazi

Akademik
Bakış

101

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

gönderdi⁷⁶. Bu arada Rusya ve Avusturya'ya karşı zorlu mücadeleler yapan Osmanlı Devleti de ateşkes yapılması yönünde karar aldı. Fransa'nın Avusturya'nın isteği üzerine harekete geçtiğini düşünen Osmanlı Devleti ateşkes görüşmelerinin daha önce gösterdiği sadakat ve gayretten dolayı Mavroyani tarafından yürütülmesine karar verdi ve kendisine bir hatt-ı hümayun gönderdi. Gönderilen hatt-ı hümayunda Mavroyani'den Rusya ve Avusturya ile yazılı kışlı tam bir sene mütareke yapması ve görüşmeleri Osmanlı Devleti adına değil de kendi adına yürütmesi, Rusya tarafından ateşkes görüşmeleri için görevlendirilen Potemkin'in düşüncesini de öğrenerek bir an önce İstanbul'a haber vermesi emredildi⁷⁷. Bunun üzerine Potemkin ile yazışan Mavroyani, ateşkes şartlarını öğrenmeye çalıştı. Potemkin, ateşkes görüşmelerinin yapılabilmesi için ilk olarak İstanbul'daki elçilerinin serbest bırakılması gerektiğini bildirdi. Bu ilk görüşmeden sonra Potemkin ile ateşkes görüşmelerini Cezayirli Gazi Hasan Paşa yürüttü⁷⁸.

Nikola Mavroyani'nin Ölümü

Ateşkes görüşmeleri devam ederken Mavroyani'nin Eflâk halkına kötü davranışları ve zulümlerinin engellenmesi için Sadrazama bir yazı gönderildi. Sadrazam bu yazıya gönderdiği cevapta "barış işleri netleşinceye kadar Mavroyani'nin Eflâk Beyi olacaksın" denilerek oyalanmasını ve bir yere sürgün edilmesini istedi. Bu arada Mavroyani, Vidin'e giden Prusya beyzadesi Kolonel ile dostluk kurmaya çalışıp onun ricası ve aracılığıyla yine bey olmaya çalışıyordu. Prusya Baş tercümanının da Mavroyani'yi ziyarete gidip onunla görüşmesi Eflâklıları rahatsız etti. Barış sonrasında memlekette düzenin sağlanması için akıllı, olgun ve sadık bir beye gerek varken "mecnun" olan Mavroyani tekrar beyliğe getirilirse memleket tamamen ümitsizliğe düşer denilerek Mavroyani'nin bir an önce Eflâk'tan gönderilmesi istendi⁷⁹.

Eflâk'ta tutunamayan Mavroyani yanında bulunan birkaç bin adamıyla Vidin'e gitmek üzere Zıştovi'ye geçti. Bu arada koruyucusu Cezayirli Gazi Hasan Paşa öldü ve yerine Şerif Hasan Paşa geçti. Şerif Hasan Paşa, Mavroyani'nin yanında yüklü miktarda mücevherleri olduğu yönündeki söylentiler üzerine bunları ele geçirmek için, Mavroyani'nin hiyanet içerisinde bulunduğu ve kaçma planları yaptığı yalanıyla III. Selim'den asılması için ferman aldı⁸⁰. Bu arada Mavroyani'nin maiyetinde toplanmış olan eşkiya ve haydutlar, Zıştovi ve Niğbolu kazalarında halka zulüm etmeye başladılar. Bunun üzerine Sadrazam Mavroyani'nin "o taraf-tan kaldırılıp" kale tarafına veyahut Vidin Seraskeri maiyetine gönderilmesi emrini verdi⁸¹. Osmanlı Devleti Mavroyani'yi cezalandırmak için Dağıstani Kethüdası Hüseyin ile Niğbolu Sancağı Mütesellimi Haseki Mehmet'e emir gönderdi. Gönderilen emirde Mavroyani'nin kötü ve yanlış hareketlere cesaret ettiğinden dolayı idam edilerek yok edilmesi kararı alındığını, Mavroyani'ye asla sezdirilmeden bir yolunu bularak acil olarak başını kesip ordu-yı hümayuna gönderilmesi

76 BOA. HAT. 1384-54770, 13 Zilkade 1202/15 Ağustos 1788.

77 BOA. HAT. 30-1425, 11 Safer 1204, 31 Ekim 1789.

78 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, cilt:IV, kısım: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 585-586.

79 BOA. HAT. 214-11695, 29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791.

80 Mustafa Nuri Paşa, *Netayic-ül Vukuat*, Sadeleştirilen: Neşet Çağatay, c. III-IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 185.

81 BOA. HAT. 1392-55564, 29 Zilhicce 1204/9 Eylül 1790.

istendi. Eğer bunu gerçekleştirecek güçleri yoksa Mavroyani'ye hiçbir şey belli etmeden durumu ordu-yı hümayuna bildirmeleri istendi⁸².

Mavroyani'nin yanlış ve kötü işlere kalkışmaya cesaret ettiği için idamı ve ortadan kaldırılması yönünde ferman çıkartıldı. Fermanda Mavroyani'nin maiyetinde bulunan delil, tüfengci ve sekban askerleri komutanlarından yeni tayin olunacak Eflâk Beyi'nin maiyetine katılmak için dağılmamaları, oldukları bölgede kalmaları ve o tarafa tayin olunan Dağıstani Kethüdası Hüseyin'in emirlerine uymaları istendi. Ayrıca devletin hizmetçileri olarak Mavroyani'nin idamı sırasında hiçbirinin karşı koymaması ve bozgunluk yapmamaları, yeni Bey'in emrine girmek için askerlerin dağıtılmaması, o bölgede sadakatle beklemeleri ve emirlere karşı gelmemeleri istenildi⁸³.

Devlet, Rusçuk Ayanı Seyyid Mehmet Çelebi'ye bir hüküm göndererek, emir almasına rağmen memur olduğu bölgeye gitmeyip isyan eden Mavroyani'yi idam ve yok etmek için görevlendirdi. Ayrıca Şumnu, Hazergrat, Osmanpazarı, Cuma, Tırnova, Selvi, Lofça, Plevne, Zıştovi, Niğbolu, Ahtebolu ve İbraca kazalarının Serdarları ve Zıştovi Voyvodası ve Niğbolu Mütesellimi'ne de emirler gönderilerek, asker toplayarak bir an önce kazalarının yol ve geçitlerini kapatmaları ve Mavroyani'nin kaçmasını engellemeleri istenildi. Ayrıca Mavroyani'nin yanında bulunan haydutların firar etmelerine müsaade edilmemesi, firar ederlerse de idam edilmeleri emredildi. Aynı hükümde Çirmen Mutasarrıfı Selim, Niğbolu Muhafızı ve Kapıcıbaşı Çelebi Ağa ile Mirmiran Kocabaşzade Ahmet'ten Mavroyani'nin idamına yardımcı olmaları istendi⁸⁴. Tuna Başbuğu Hacı Muhsin'e yazılan hükümle de, Mavroyani'nin nehir yoluyla kaçmaması için Niğbolu ve çevresinde bulunan gemileri yakması, karadan ve nehirden firar etmeden yakalanması emredildi. Şayet Mavroyani'nin kayıkla kaçmaya çalışması durumunda yakalanması kolay olmazsa kayıklarının top atışlarıyla batırılması ve yakalanıp idam edilmesi istendi⁸⁵. Tırnova Kadısı ve Kethüdasına gönderilen emirde Mavroyani'nin idamı emri verildiği, Tırnova ve Arnavut köyündeki eşyalarının birisi dahi telef ve zayi olmadan deftere kaydedilerek ordu-yı hümayuna gönderilmesi istendi⁸⁶.

Alınan bu büyük tedbirlerden sonra Mavroyani yakalanarak idam edildi⁸⁷. Sadrazam, cezası tertip olunduktan sonra Mavroyani'nin mülklerinin denetiminden sorumlu olan yeğenin Rodos'ta olan yalı ve hanelerinin mühürlenmesini ve yeğenin sorguya çekilmesi için mübaşir gönderilmesini istedi⁸⁸. Mavroyani'nin bacanağı Pandazi oğlu Yanaki, Mavroyani'nin bazı işlerine vakıf olduğundan bilgisine başvuruldu. Eflâk'ta Mavroyani ile birlikte iken geri dönmeye karar verdiğinde Mavroyani'nin kendisine satması için bir sandık verdiğini, kendisinin bazı nedenlerden dolayı bunu satmadığını ve Mavroyani'nin zevcesine bir sened karşılığı teslim ettiğini söyledi. Yanaki ayrıca İstanbul'a gelirken

- 82 BOA. C. HR. 75-3739, 29 Zilhicce 1206/18 Ağustos 1792.
83 BOA. C. HR. 29-1442, 29 Zilhicce 1204/9 Eylül 1790.
84 BOA. C. HR. 29-1443, 20 Muharrem 1790/29 Eylül 1790.
85 BOA. C. HR. 41-2044, 29 Muharrem 1205/8 Ekim 1790.
86 BOA. C. MTZ. 6-285, 29 Muharrem 1205/8 Ekim 1790.
87 BOA. CMTZ. 17-850, 28 Safer 1205/6 Kasım 1790.
88 BOA. HAT. 213-11674, 29 Zilhicce 1204/9 Eylül 1790.

Gazi

Akademik
Bakış

103

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Mavroyani'nin kamaraşı (hazınadarı) olan Turnavati'nin Edirne'de bulunan bir Fransız tüccara Mavroyani'nin mührüyle bir adet sandık gönderdiğini, onu tüccardan alıp İstanbul'a getirmek istediğinde tüccarın kendisine vermediğini, ancak Fransız Elçisi aracılığıyla bu sandığın alınabileceğini ifade etti⁸⁹. Teamüle göre Mavroyani'nin mal varlığının müsadere edilmesi gerekiyordu. Ne var ki, iddia edildiği gibi bir mal varlığı yoktu. Bunun üzerine yeğeni sorguya çekildi bir sonuç alınamayınca da yeğeni İstefanaki Donanma Tercümanıyken azl edildi ve Rodos'a sürüldü⁹⁰.

Sonuç

Donanma Tercümanlığı yazıcılığından yetişen Nikola Mavroyani Osmanlı Devleti için çok kritik bir dönemde, Rusya'nın Eflâk-Boğdan'da nüfuzunu arttırdığı ve Rusya ile ilişkilerin çok da iyi olmadığı bir dönemde, Eflâk'a voyvodası olmak istedi ve bunu Cezaırlı Gazi Hasan Paşa sayesinde elde etti.

Nikola Mavroyani'nin voyvoda olmak için Ruslara başvurması, Rusların Eflâk-Boğdan üzerinde ne kadar çok nüfuz sahibi olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Buna rağmen Osmanlı Devleti'nin de Rusların baskısına boyun eğmeyerek onu voyvoda ataması ve bu makamda tutması önemlidir.

Mavroyani'nin voyvodalığı sırasında Eflâk halkına kötü davranması üzerine halk ve boyarlar Rus Konsolosu Severin'e başvurmuşlardır. Bu durum Rusların Osmanlı Devleti'ne baskı yapmasına neden olmuştur. Böylece halk ve boyarlar arasında Rusya'nın nüfuzu daha da artmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile Avusturya'yla yaptığı ve yenilgilerle devam eden savaşta Mavroyani'nin aldığı başarılar önemlidir. Bu başarıların devamı noktasında zorluk çekmesinin en önemli nedeni kendi parasal kaynaklarını tüketmesi ve İstanbul'dan paranın düzenli gelmeyişi olmuştur. Para sıkıntısının çekilmesiyle beslediği orduda düzensizlikler ve başıbozukluklar artmış ve bundan dolayı ordusu çevreye zarar vermeye başlamıştır. Bu da onun öldürülmesi için bir bahane kaynağı olmuştur.

Donanma tercümanlığından, Eflâk voyvodalığına sonrasında Osmanlı-Rus-Avusturya savaşından ölümüne kadar geçen süreçte Osmanlı Devleti'ne sadık bir profil çizen Mavroyani'nin şahsi hırslar nedeniyle öldürülmesinin Osmanlı Devleti adına önemli bir kayıp olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Ali Emiri (AE) SABH. I (Abdülhamid I), 370-25890.

BOA. Cevdet Hariciye (C.HR.), 75-3739, 29-1442, 29-1443, 41-2044.

BOA. Cevdet Maliye (C.ML). 76-3463.

BOA. Cevdet Eyalet-i Mümtaze (C.MTZ). 1-29, 20-1000,6-285, 11-543,11-535,17-850.

BOA. Hatt-ı Hümayun (HAT). 30-1425, 213-11674, 214-11695, 266-15492,1378-54264,1379-54283,1380-54429,1383-54734,1384-54770,1392-55564,1416-

89 BOA. CML. 76-3463, 10 Safer 1205/19 Ekim 1790.

90 Sözen, a.g.e., s. 138; Balcı, a.g.e, s. 66.

57864,1442-59227,1450-44.

BOA. İbnül Emin Hariciye (İE. HR), 17-1548.

BOA. TS.MA. d. 4662-0-0

Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, İkinci tab'ı, Dersaadet (Matbaa-i Osmaniye) 1309.

BALCI Sezai, *Babiâli Tercüme Odası*, Likra Yayınları, İstanbul 2013.

Dokumente Privind Istoria Romimeı, Colectia Eudoxiu de Hurmuzaki, Rapoarte Consulara Ruse (1770-1796), DIN „Arhiva Politica Externa a Rusiei”, Moscova, Sub Ingrijirea Acad. A. Otetea, Romania 1962.

ĞİRS, A. A., “Moldavia i Valakhia Pered Turetskoi Voinoi 1787 g.,” *Russkaya Starina*, v. 96. St.Peterburg 1898, ss.633-655.

ĞİRS, A. A., “İz Proşlogo Rossiyskogo Konsulstva v Yassax”, *Rossiya i Blijnyıy Vos-tok*, St.Peterburg 1906, ss.1-46.

GROSUL, G. S., *Dunayskie Knyazhestva v Politike Rossii, 1774-1806*, Kişinev 1975.

<https://www.holidayify.com/tr/paros-adasi-gezi-rehberi-yunanistan/>

islamansiklopedisi.org.tr/kile.

islamansiklopedisi.org.tr/İbrail.

JORGA, Nikolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt:5, Çeviren: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayic-ül Vukuat*, Sadeleştiren: Neşet Çağatay, c. III-IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

POLATÇI, Türkan, *Osmanlı Diplomasisinde Oryantalist Memurlar, Osmanlı Belgeleriyle Diloğlanları ve Tercümanlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.

SÖZEN, Zeynep, *Fenerli Beyler, 110 Yılın Öyküsü (1711-1821)*, Aybay Yayınları, İstanbul 2000.

SÖZEN, Zeynep, “Osmanlı Kültürü'nün Eflâk-Boğdan'ın Yaşamına Etkisi”, *Türk-ler*, cilt: 12, Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, cilt:IV, kısım: I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

ZİNKEİSEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, cilt:6, Çeviren: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

Extended Abstract

While Nikola Mavroyani was working as for the chief admiral, he wanted to become the Voivode of Wallachia by benefiting from the power of his protector, Algerian Gazi Hasan Pasha. Algerian Gazi Hasan Pasha desired to appoint a powerful figure who was loyal to the Ottoman Empire as the voivode to the principalities due to the increasingly tense relations with the Russian Empire. While Algerian Gazi Hasan Pasha was working on making him the voivode before the Sultan and statesmen, Nikola Mavroyani also made attempts to be a voivode through the ambassadors of the United Kingdom and Russia. These attempts resulted in success despite the strong opposition of the Russian ambassador Bulgakov, and he was appointed as the Voivode of Wallachia in 1786.

Russian influence was quite intense in Wallachia, where Nikola Mavroyani was appointed as the voivode. The people of Wallachia and the boyars regarded the Russian consul as a balancing factor against the Voivode in the region. Therefore, Mavroyani had to pay attention to his relations with the Rus-

Gazi

Akademik
Bakış

105

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

sian consul, Ivan Severin. Mavroyani's deeds in Wallachia, especially his behavior againsts the existing privileges provided for the Wallachian people, caused the public and the boyars to react. Local people and boyars issued a request many times to I. Severin on appointing someone else as the voivode instead of Mavroyani. I. Severin conveyed these requests to Bulgakov. After Bulgakov's diplomatic activities in Istanbul, a warning letter was addressed to Mavroyani to behave better towards the local people and to comply with the existing privileges. In response, Mavroyani cleaned up his act and took steps to reconcile himself with local people. He forcibly took written letters from the boyars stating that the people of Wallachia were satisfied with him and he sent these letters to Istanbul. In this way, he made it seem like everything was fine in Wallachia.

Before the war with Russia and Austria in 1787, the Ottoman Empire sent orders to Mavroyani to make the necessary preparations. In these orders, he was asked to supply wheat, bulgur, barley, and sheep, which the army needed. In addition to supplying provisions, the Ottoman Empire also ordered Mavroyani to arrest and exile the Russian consul, I. Severin from Wallachia. Mavroyani arrested I. Severin and exiled him from Wallachia. While Mavroyani supplied what was asked of him, he also began to form an army under his command. He gathered an army consisting of approximately 40 thousand people, including many different nations, which he himself paid for. In order to cover the expenses of this army, he distributed caftans in exchange for money and sold his titles of boyarship. He also supplied rifles and bullets for the army he had formed. He fought against Austria and Russia with this army. Moldavia was also given to Mavroyani due to his successes and loyalty during the war. Although he gained success against Russia and Austria in both Wallachia and Moldavia, he could not prevent Wallachia and Moldavia from being occupied. Despite this, he could not prevent Wallachia from being occupied. Both Abdulhamid I and Selim III admired his successes during the war and his loyalty to the Ottoman Empire. He conducted ceasefire negotiations with Russia for a while. However, these negotiations did not yield any results. During the war, he experienced difficulties in providing the needs and financing of his army. He sent letters to Istanbul stating that he ran out of money and that he was struggling to meet the needs of his army. The irregular money flow, sent from Istanbul, troubled him even more.

After the death of Grand Vizier Algerian Gazi Hasan Pasha in 1790, everything started to work against him. His criticism against the Pashas who made mistakes in the battles lost against the Russians during the war and complaining about them to Istanbul caused some troubles for him. He was sentenced to death due to his claim stating that the new Grand Vizier Şerif Hasan Pasha would flee the country with a large sum of. The Ottoman Empire sent orders to many statesmen in Rumelia and Wallachia to capture and execute Mavroyani. Mavroyani, who was caught with his men, was executed. After his execution, his assets were investigated. His nephew and treasurer were interrogated. After the investigation, it was understood that he did not have those assets that had been claimed to his.

Gazi

Akademik
Bakış

106

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

İnönü Muharebelerinin İç Kamuoyuna Yansımaları*

Reflections of the Battles of İnönü on Internal Public Opinion

İbrahim TAVUKÇU**

Öz

I. İnönü Muharebesi, TBMM Hükümeti'nin içerdeki siyasi ve askeri muhaliflere karşı ölüm kalım savaşı verdiği kritik bir evrede başlamış; Çerkez Ethem'in isyanı ile Yunan taarruzu beraber gelişmiştir. Bu muharebede Düzenli Ordu birliklerinin ortaya koymuş oldukları inatçı mücadele neticesinde Yunan Ordusu geri çekilmek zorunda kalmış, bu moral ve motivasyon ile Ankara'nın başını ağrıtan Çerkez Ethem isyanı bastırılmış, BMM Hükümeti iktidarını kuvvetlendirmiş, istikbalini ise güvence altına almıştır. I. İnönü Muharebesi'nde umduğu neticeyi alamayan Yunanlar, bu defa 23 Mart 1921'de Londra Konferansı'nda kabul ettiremedikleri Sevri Antlaşması'nı silah zoru ile Türklere kabul ettirmek amacıyla ikinci defa büyük bir taarruza kalkışmış, ancak II. İnönü Muharebesi de Türk Ordusu'nun üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Bu muharebelerde elde edilen başarılar, iç kamuoyunda büyük yankılar uyandırmıştır. Bu çalışmada, İnönü Muharebeleri'nin iç kamuoyunda yaratmış olduğu etki ve yansımaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Batı Cephesi, Düzenli Ordu, İç Kamuoyu, İnönü Muharebeleri, Milli Mücadele.

Abstract

The First Battle of İnönü started at a critical phase in which the Turkish Grand National Assembly (TBMM) was fighting a war of life and death against internal political and military opponents. The rebellion of Circassian Ethem and the Greek offensive developed together. In this battle, as a result of the stubborn struggle put forward by the regular army units, the Greek Army had to withdraw, the Circassian Ethem rebellion, which ached Ankara's head with this morale and motivation, was suppressed, the TBMM government strengthened its power and secured its future. The Greeks, who could not get the result they hoped for in the First Battle of İnönü, attempted a major attack for the second time in order to impose the Treaty of Sevres, which they could not have accepted at the London Conference on March 23, 1921, by force of arms, but II. The Battle of İnönü also resulted in the superiority of the Turkish Army. The successes achieved in these battles had great repercussions in the internal public opinion. In this study, the impact and repercussions of the İnönü battles in the internal public opinion were discussed.

Key Words: Western Front, Regular Army, Internal Public, İnönü Battles, National Struggle.

Giriş

Osmanlı Devleti kendisi için felaketle sonuçlanacak olan I. Dünya Savaşı'na Rusya, İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği İtilaf blokuna karşı Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'dan oluşan İttifak blokunun yanında girmiş, savaş

Makale Geliş Tarihi: 03.04.2021. Makale Kabul Tarihi: 19.11.2021.

* Bu makale, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan danışmanlığında İbrahim Tavukçu tarafından hazırlanan, "Milli Mücadele'de İnönü Muharebeleri" başlıklı (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2019) yayımlanmamış Doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: ibrahimtavukcu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1791-121X.

Görüş

Akademik
Bakış

107

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

boyunca bazı cephelerde başarı elde etmiş olmasına rağmen diğer cephelerdeki ağır mağlubiyetler ve müttefiklerinin yenilmesi üzerine I.Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmıştır. Osmanlı Hükümeti, mağlubiyetin kesinleşmesi üzerine eski bir İngiliz savaş tutsağı olan General Charles Thownshend aracılığı ile ateşkesin sağlanması için İngiliz Hükümeti'ne başvurmuş¹ ve neticede Osmanlı Devleti'nin ateşkes isteği kabul edilerek 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri'ni temsilen İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında Mondros Mütarekesi imzalanmıştır.²

Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesinin ardından mütareke hükümlerine dayandırılarak gerçekleştirilen işgaller dönemi başlamıştır. 1918 yılı Kasım ayının başında İngilizlerin Musul'u işgali ile başlayan bu süreç kısa sürede geniş bir alana yayılmış, 1919 yılı Mayıs ayının ortalarına kadar, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan birlikleri Anadolu'nun birçok yerini işgal etmiştir.³

15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlar tarafından işgali ile birlikte işgaller sürecinde yeni bir aşamaya geçilmiş, Batı Anadolu'nun içlerine doğru işgal sahasının genişletilmeye başlanması üzerine bu bölgede bir direniş hareketi doğmuştur. İlk aşamada Bandırma, Balıkesir ve Aydın'da kendiliğinden bir mukavemet hareketi belirmiş⁴ ve Kuva-yı Milliye birlikleri teşekkül etmeye başlamış; halk silaha sarılarak kendi topraklarını kendi imkânları ile savunmaya başlamıştır.

İzmir'in işgali ile doğan ve kısa sürede Batı Anadolu'da Yunan işgaline karşı önemli bir savunma gücü haline gelen Kuva-yı Milliye birlikleri, 1920 yılının sonlarına kadar çok önemli vazifeler ifa etmiş, BMM Hükümeti'nin henüz düzenli bir ordusunun olmadığı evrede hem düşmana karşı hem de iç isyanların bastırılması süreçlerinde etkin görev almışlardır. Ancak BMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa bu birliklerle Yunanlara karşı kesin bir zafer kazanılamayacağına inandığından düzenli bir ordunun kurulması ve bu birliklerinde Düzenli Orduya katılmasının sağlanması için gerekli adımları atmıştır. Bu kapsamda ilk olarak Batı Anadolu'da bütün harekâtı idare etmek üzere Garp Cephesi Umum Kumandanlığı ihdas edilmiş ve Ali Fuat Paşa Garp Cephesi Umum Kumandanlığı'na tayin edilmiştir.⁵ 20. Kolordu, 12. Kolordu ve İzmir Kuzey Cephesi ile bazı birlikler Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlanmıştır.⁶

Düzenli Orduya geçiş süreci ve çalışmaları devam ederken Kuva-yı Milliye birlikleri de varlığını sürdürmüştür. Ancak 1920 yılının sonlarına doğru Çerkez

- 1 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, (Yay. haz. Şemsi Yeğin), Epsilon Yayınları, İstanbul, 2006, s. 310-312.
- 2 Ali Fuat Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri'nin Tarihi*, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik Yayınları, Ankara, 1948, s. 62-73.
- 3 *Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 71-253.
- 4 Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu ?*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s. 48.
- 5 Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) Fon Kodu: 30.18.1 Kutu No:1 Gömlek No: 3 Sıra No: 19; Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar, Kuva-yı Milliye'nin İç Yüzü* (Yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 2011, s. 386.
- 6 BCA, 30.18.1/1.3.19.

Gazi

Akademik
Bakış

108

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Ethem'in BMM'nin bilgisi dışında, başına buyruk olarak gerçekleştirdiği⁷ Gediz Taarruzu'nun dalgalı, disiplinsiz, emir ve komutasız bazı hareketlerden dolayı başarısızlıkla sonuçlanması⁸ ve bu taarruz sırasında Çerkez Ethem kuvvetlerinin takındıkları tutum Kuva-yı Milliye birliklerinin akıbetini tartışmaya açmış ve Düzenli Orduya geçişin gerekliliği konusunda bardağı taşıran son damla olmuştur.⁹ Mustafa Kemal Paşa, Gediz Taarruzu'nun maddi ve manevi can sıkıcı sonuçlarından sonra Ali Fuat Paşa'yı Moskova'ya elçi olarak atamıştır.¹⁰ Ardından Batı Cephesi ikiye bölünmüş;¹¹ İsmet Bey, Genelkurmay Başkanlığı vazifesi üstünde kalmak şartıyla 9 Kasım 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı'na¹², Refet Bey ise Dâhiliye Vekili sıfatı üstünde kalmak üzere ikiye bölünen Batı Cephesi'nin güney kısmına atanmıştır.¹³

Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığı'ndan alınması, cephenin ikiye bölünmesi ve cephe komutanlıklarına yapılan atamalar ile Kuva-yı Milliye birliklerinin Düzenli Orduya dahil edilme çabası, gücü itibariyle en önemli Kuva-yı Milliye şefi olan Çerkez Ethem tarafından hoş karşılanmamış, bu tutum Çerkez Ethem'in kesin bir dille Kuva-yı Seyyare'nin Düzenli Orduya katılmayacağını kardeşi Tevfik Bey vasıtasıyla Batı Cephesi Komutanlığı'na bildirmesine ve 1920 yılı Kasım ayının sonlarına doğru cephe komutanlığı ile münasebetini kesmesine neden olmuştur.¹⁴

Uzun süren diyaloglara ve çözüm arayışlarına¹⁵, Mustafa Kemal Paşa'nın "itidal" ve "sükûnet" tavsiyelerine¹⁶ rağmen, Çerkez Ethem Düzenli Orduya katılmaya razı olmamış ve isyan etmiştir. Bunun üzerine BMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 29 Aralık 1920 itibariyle Batı Cephesi Komutanlığı'na Ethem'e karşı askeri harekâta başlanması emrini vermiştir.¹⁷ I. İnönü Muharebesi'nin hemen öncesinde patlak veren isyan, Düzenli Orduyu uzun süre uğraştırmıştır. İsyanı bastırmakla görevli Düzenli Ordu birlikleri ile Çerkez Ethem kuvvetleri arasında şiddetli çarpışmalar yaşanmıştır.¹⁸ İsmet ve Refet Beyler, Kütahya'da Çerkez Ethem isyanı ile meşgul oldukları sırada Yunan Ordusu 6 Ocak 1921'de Bursa ve Uşak istikametinden genel taarruza başlamış, BMM Hükümeti'nin henüz ikmalini tamamlayamamış genç ordusu iki ateş arasında kalmıştır. Düzenli Ordu birlikleri bir yandan Çerkez Ethem ile mücadele etmek zorunda kalırken diğer yandan Yunan taarruzuna karşı koymaya çalışmış, I. İnönü Muharebesi'ni bu şartlar altında kabul etmek zorunda kalmıştır.

7 Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. 2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1969, s. 495-496.

8 Atatürk, *a.g.e.*, s. 497.

9 İzzettin Çalışlar, *Gün Gün Saat Saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 56-65.

10 Cebesoy, *a.g.e.*, s. 445.

11 BCA, 30.18.01.01/1.18.13-1.

12 BCA, 30.18.01.01/1.18.13-2.

13 BCA, 30.18.01.01/1.18.13.

14 Atatürk, *a.g.e.*, s. 515-516.

15 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları* (TBMM GZ), Devre I, C. I, s. 282-284.

16 Ergun Hiçyılmaz, *Gizli Belgelerle Çerkez Ethem*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1993, s. 24.

17 Atatürk, *a.g.e.*, s. 543.

18 *T.C. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Arşivi (ATASE)*, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH.K.) Kutu No (K):569 Gömlek No (G):49 Belge No(B):I.

BMM Hükümeti'nin Genç Ordusu'nun Rüştünü İlk İspatı: I. İnönü Muharebesi

Yunan Ordusu'nun 1921 yılı başlarında Anadolu'da I. İnönü Muharebesi ile neticelenecek olan "mevsimsiz" bir harekâta kalkışmasının siyasi, askeri ve ekonomik açıdan birçok sebebi vardır. Bu harekâtın en önemli siyasi sebebi ve hedefi Yunan Meclisi'nin 3 Ocak 1921 tarihinde yayımladığı ve Yunan Kralı Konstantin'in yaptığı konuşmada açıkça ifade ettiği üzere "Sevr Antlaşması'nı kabul etmeyen Kemâliilere bu anlaşmayı silah zoru ile kabul ettirme gayesidir".¹⁹ Ayrıca yeni Kral Konstantin'in İtilaf Devletleri'nin güvenini kazanmak istemesi²⁰ ve Yunanistan'a siyasi olarak desteklerini sürdürmelerini sağlamak gayesi²¹, Kralın İngiltere'nin tutumundan dolayı Venizelos siyasetine devam etmekten başka bir çaresi olmadığını görmesi,²² ülkedeki muhalefetin Venizelist diplomasinin Anadolu'daki meyvelerinin toplanmadan terk edilmesini şiddetle istismar edeceğinden korkması²³ ve 5-18 Ocak 1921'de Paris'te İtilaf Devletleri temsilcileri arasında toplanacak olan konferansı etkileme çabası²⁴ gibi sebepler Yunanistan açısından Ocak harekâtının diğer siyasi sebepleri olmuştur.

Çerkez Ethem isyanının Yunan Ordusu lehine avantajlı bir durum meydana getirmiş olması,²⁵ Türk Ordusu'nun Düzenli Orduya geçtikten sonra kısa sürede aldığı mesafe ve Yunan istihbarat raporlarında yer alan "Türklerin karşı bir taarruza geçebileceğine" dönük kaygılar²⁶ ise Ocak taarruzunun Yunanistan açısından askeri sebeplerini oluşturmuştur. Yunanların, Türklerin Düzenli Ordusundaki gelişmeleri sekteye uğratma ve taarruz hazırlığını şimdiden bozmaları gerekmiştir. Bu durumun Türklerin ulaştırma merkezi ve lojistik tesislerinin bulunduğu, stratejik bir öneme sahip Eskişehir üzerine yapılacak bir taarruzla mümkün olabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle bir an önce askeri harekâta başlanması ve güçlenmekte olan Türk Ordusu'na önemli darbe vurulması için Ocak taarruzunun yapılması kaçınılmaz olmuştur.²⁷

I. İnönü Muharebesi'nin Yunanistan açısından bir de ekonomik sebepleri vardır. Kasım seçimlerinde Kralcılar, Venizelos'u devirmiş ve öteden beri İtilaf Devletleri'ne karşı bir tutum sergileyen Konstantin'i tahta çıkarmıştır. Bu gelişme Yunanistan'ı Fransa ve İngiltere'den uzaklaştırmış, bu ülkelerin kredileriyle ayakta duran Yunan ekonomisindeki çıkmazı büsbütün derinleştirmiştir.²⁸ Bu gelişme sonrasında Müttetiklerin verdikleri kredileri bloke etmeleri, Anadolu'daki savaşın

19 *Alemdar*, 6 Ocak 1921.

20 *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri*, C. II, K. III, (TİH Batı Cephesi), T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s. 148.

21 ATASE Arşivi, İSH K., K:690 G:100 B:100A.

22 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri* (Çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 91.

23 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)* (Çev. Orhan Azizoğlu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 53.

24 *İkdam*, 15 Ocak 1921; Bilge Umar, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımı ile İzmir Savaşı*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2002, s. 70.

25 *TİH Batı Cephesi*, C. II, K. III, s. 149.

26 *Alemdar*, 21 Ocak 1921; *İkdam*, 19 Ocak 1921.

27 Mustafa Turan, *Siyasi ve Hukuki Açısından Milli Mücadele (30 Ekim 1918-24 Temmuz 1923)*, Berikan Yayınları, Ankara, 2011, s. 91.

28 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 410.

büyük giderleri karşısında Yunanistan'ın ekonomik tükenmesini hızlandırmıştır.²⁹ Bu şartlarda Kral, İtilaf Devletleri'nin mali desteğini sürdürmeleri için bu devletlerin Anadolu'daki politikalarına uygun hareket etmek durumunda kalmıştır.

Yunan Ordusu, bütün bu nedenlerle Bursa ve Uşak bölgelerinden 6 Ocak 1921 saat 07.00 itibarıyla taarruza başlamıştır. Yunan 3. Kolordu birlikleri Bursa bölgesinde kuzeyden Albay Bukuvalo komutasında Yenişehir'den, güneyden ise Albay Karakulos emrindeki kuvvetlerle İnegöl'den harekete geçmiştir.³⁰ Yunanistan'a göre "sınırlı bir maksadı" ifade eden³¹ gerçekte ise Yunanistan'ın Anadolu'yu işgalini öngören,³² ilk hedefin stratejik bir önem taşıyan Eskişehir'in zaptı olduğu,³³ nihai hedefi ise Ankara'da yeni kurulan Büyük Millet Meclisi'ni ve hükümetini ortadan kaldırmak olan³⁴ bu taarruz başladığı sırada Batı Cephesi Komutanlığı asıl kuvvetleri olan 11. ve 61. Tümen ve 1. Süvari Fırkası ile Ethem'in isyanı ile meşgul bulunmaktaydı.

Yunan taarruzunun başlaması üzerine Türk Genelkurmay Başkanlığı, tehdit değerlendirmesi yaparak iki saldırı arasında kalmış olan Türk Ordusu'nun harekât planı hakkında değişikliğe gitmiştir.³⁵ Yeni plana göre Ethem harekâtı geçici olarak durdurulacak, 11. Tümen acele olarak İnönü mevzine taşınacak, artırılabilen diğer kuvvetler İnönü'ye yollanacak, İnönü mevzinde kesin savunma yapılacaktır. İnönü, birçok sebepten dolayı kesin savunma mevzi olarak seçilmiştir.³⁶ İsmet ve Refet Beyler, Efendiköprüsü'nde yaptıkları görüşme sonrası-

29 Michael Llewellyn Smith, *Anadolu Üzerindeki Göz* (Çev. Halim İnal), Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1978, s. 186-187.

30 *TİH Batı Cephesi*, C. II, K. III, s. 161.

31 Yunan resmi kaynaklarında, Ocak taarruzunun ana fikri "Bilecik, Karaköy, Bozüyük, Eskişehir kesimlerinde toplanmakta olan Türk kuvvetlerini dağıtmak, bu bölgede bulunan harp malzemesi yolları ve köprüleri tahrip ederek Yunan Ordusu'nun savaşıllığını kanıtlamak amacıyla güden mahdut hedefli bir taarruz" olarak tanımlanmıştır. *TİH Batı Cephesi*, C. II, K. III, s. 150-151.

32 *General Papulas'ın Hatıratı 6*, Yeni İstanbul Yayınları, İstanbul, 1969, s. 11-12.

33 Sadi Koçaş, "İnönü Meydan Muharebeleri", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı: 19, Temmuz 1951, C. 2, s. 845.

34 İ. Hakkı Tümerdem, *Türk İstiklal Harbi Yunan Cephesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939, s. 22.

35 Cevdet Kerim İncedayı, *İstiklal Harbi Batı Cephesi* (Haz. Muhammet Safi), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 63.

36 Türk Genelkurmayı tarafından muharebeyi kabul yeri olarak İnönü mevzilerinin seçilmesi tesadüf değildir. İnönü mevzi Eskişehir-Ankara genel istikametinde Yunanların muhtemel bir taarruzuna karşı 5 Temmuz 1920'de 20. Kolordu Komutanlığı tarafından seçilmiştir. O tarihten beri geçen altı ay içinde eldeki imkânlar ölçüsünde grup grup berkitilmiş siperlerin çoğu boy çukurları haline getirilmiştir. Mevzin 15 km gerisinde Beşkardeşdağı-Zemzemiye-Oklubalı hattı ikinci bir savunma veya himaye mevzi olarak görülmüştür. İnönü mevzinin seçilmesinde Marmara Bölgesi'nden Anadolu'ya giden demir yolunun İnönü'den sonra Eskişehir'den geçmesi de önemli bir sebep olmuştur. İnönü savunma hattı Eskişehir'e 40 km uzaklıkta ve demiryolu alanın ortasından geçmekteydi. Türk Ordusu'nun geri çekilmek zorunda kalması durumunda ilk iş olarak tren hattı tahrip edilecek, Yunan kuvvetlerinin bu hattı kullanmalarına müsaade edilmeyecekti. Öte yandan İnönü'ye Ankara ile iletişimi sağlamak için telgraf hatları döşenmişti. Mustafa Kemal Paşa, savaşı İnönü'den cepheye kadar çekilen telgraf hatlarıyla yönlendirecekti. Bütün bu nitelikler Türk Genelkurmayı tarafından muharebeyi kabul yeri olarak İnönü mevzinin seçilmesini gerekli kılmış bu karar Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey tarafından da uygun bulunmuştur. ATASE Arşivi, İSH K., K:988 G:57 B:1; *İstiklal Harbi'mizde PTT*, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009, s. 282-293; *TİH Batı Cephesi*, C. II, K. III, s. 152-154; Selahattin Selişik, *Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü Muharebesi*, Genelkurmay Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006. s. 30-31.

Gazi

Akademik Bakış

111

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

da Genelkurmay Başkanlığı'nın vermiş olduğu emri tatbik etmek üzere harekete geçmiştir.³⁷

Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey, bu emri aldığı 6 Ocak tarihinden itibaren elindeki bütün kuvvetleri İnönü'ye sevk etmeye başlamış, kendisi de 9/10 Ocak 1921 gecesini Kütahya'dan trenle İnönü'ye hareket etmiştir. 10 Ocak 1921 saat 08.00'de yanında karargâhı ve 174. Alay'ın I. Taburu bulunduğu halde İnönü istasyonuna gelmiştir.³⁸ İsmet Bey, 10 Ocak tarihinden itibaren bizzat muharebe merkezi olan İnönü'den muharebeyi sevk ve komuta etmiştir.³⁹

Yunan taarruzunun geliştiği 6-9 Ocak tarihlerinde Batı ve Güney Cephelelerinde asıl savunma hattı olan İnönü mevzinin ilerisinde muharebeler yapılmıştır. 6 Ocak'ta Bursa ve Uşak'tan harekete geçen Yunan kuvvetlerinin Uşak kolu, Afyon'a doğru bir günlük harekât yaptıktan sonra ilerlememiş, fakat Bursa kolu 4 gün içinde İnönü savunma hattına kadar bulunan örtme birliklerini geriye doğru atarak İnönü mevzilerine varmıştır. 9-10 Ocak tarihlerinde İnönü mevzilerinde Türk ve Yunan birlikleri arasında 36 saat süren bir çarpışma yaşanmıştır.⁴⁰ Bu çarpışmalarda Türk kuvvetleri yer yer taarruzu püskürtme noktasında başarı sağlamışlarsa da genel olarak taarruz Yunan kuvvetlerinin üstünlüğü ile gelişmiştir. Muharebenin genelinde Yunan kuvvetleri üstünlük sağlamış olmasına rağmen bu avantajını sürdürmemiş ve ani bir karar ile geri çekilmeye başlamıştır. Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey, muharebenin sonucunu 11 Ocak 1921 saat 20.00'de "gayet ecele" ibareli bir rapor ile Genelkurmay Başkanlığı'na bildirmiştir: "9-10 Ocak 1921'de İnönü Meydan Muharebesi neticesinde düşman süratle ricat etmiştir. Ricat istikametlerinin takibine çalışılıyor."⁴¹ Bu rapor ile I. İnönü Muharebesi sonucunda Yunan Ordusu'nun "resmen" geri çekilmeye başladığı bildirilmiştir. Türk Ordusu, I. İnönü Muharebesi'nde ezici bir üstünlük sağlayamamış, askeri bir üstünlük kuramamış ise de vermiş olduğu "inatçı mücadele" ile⁴² Yunan Ordusu'nu hırpalamış, yıpratmış ve geri çekilmesini sağlamıştır. I. İnönü Muharebesi, milli duyguları coşturmuş, milletçe güvenin artmasında amil olmuştur.⁴³

Sevr Antlaşması'nı Ankara'ya Silah Zoru ile Kabul Ettirme Çabasında İkinci Girişim: II. İnönü Muharebesi

I. İnönü Muharebesi'nin Türk tarafının başarısı ile neticelenmesinin ardından İtilaf Devletleri silah zoru ile kabul ettiremedikleri Sevr Antlaşması'nı diplomasi yolu ile "yumuşatarak", "esneterek", ya da "tadil ederek" kabul ettirmek amacıyla Londra Konferansı'nı toplamıştır. Londra Konferansı'nda Sevr Antlaşması'nın

37 Miralay Mehmet Arif, *Anadolu İnkılabı*, Arba Yayınları, İstanbul, 1987, s. 62.

38 *İnönü Muharebeleri Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2000, s. 22.

39 Hüsnü Özlü, "Harp Raporlarına Göre I. İnönü Muharebesi'nin Analizi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 82, Mart 2012, C. XXVIII, s. 36.

40 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleri ile Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 111.

41 ATASE Arşivi, İŞ K., K:593 G:116 B:1; ATASE Arşivi, İŞ K., K:692 G:145 B:145AA; Özlü, a.g.m., s. 38.

42 ATASE Arşivi, İŞ K., K:591 G:103 B:1; ATASE Arşivi, İŞ K., K:569 G:9 B:1.

43 Hamza Eroğlu, "İsmet İnönü ve I. ve II. İnönü Muharebelerinin İçerde ve Dışarda Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 4, Kasım 1985, C. II, s. 72.

hükümlerinin TBMM Hükümeti'ne nasıl kabul ettirileceği üzerinde durulmuş, bu durumun oluşması için imkânlar araştırılmıştır. Konferanstan İtilaf Devletleri ve Yunanistan'ın istediği bir sonuç çıkmayınca, kabul etmeseler bile⁴⁴ İngilizlerin desteği ile II. İnönü Muharebesi ile neticelenecek olan Mart taarruzu için Yunanistan'a yeşil ışık yakılmıştır.

II. İnönü Muharebesi'nin en önemli siyasi sebebi "Anadolu'yu her türlü esbab-ı müdafaadan tecrit ederek Sevr Antlaşması'nı ve belki de daha ağır bir antlaşmayı zorla Türklere kabul ettirmektir."⁴⁵ 27 Mart 1921'de bir Yunan yetkilisi İngiliz Daily Telegraph gazetesine vermiş olduğu demeçte bu hususu açıkça ifade etmiştir.⁴⁶ Gunaris ise 27 Mart'ta Atina'da bir gazetenin muhabirine vermiş olduğu beyanatta bu temel siyasi amacı kesin bir şekilde vurgulamıştır.⁴⁷ Yunan yetkililerinin yapmış olduğu bu açıklamalar, II. İnönü Muharebesi'nin temel siyasi nedeninin Ankara'yı ele geçirerek Sevr Antlaşması'nı zorla Türklere kabul ettirmek olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca I. İnönü Muharebesi'nden sonra madden ve manen kuvvetlenen Türk Ordusu'nu daha fazla güçlenmesine fırsat vermeden yok etme düşüncesi, Londra Konferansı sırasında TBMM Hükümeti ile Fransa'nın yakınlaşmasının Yunanistan açısından yaratmış olduğu kaygı ve "Küçük Asya Harekâtı'nın uzamasının Yunan ekonomisi için yarattığı ek yük nedeniyle harekâtın bir an önce sonlandırılmak istenmesi gibi sebepler Mart taarruzunun Yunanistan açısından diğer önemli sebepleri olmuştur.

Yunan Ordusu, bu nedenlerle 23 Mart 1921 sabahı saat 05.30'da Batı ve Güney cephelerinden aynı anda taarruza başlamıştır.⁴⁸ Bursa ve Uşak'tan taarruza başlayan Yunan kuvvetleri, 23-27 Mart tarihlerinde İnönü mevzi ilerisinde muharebeler vererek 5 gün içinde İnönü asıl mevzilerine kadar gelip çatmıştır. 28 Mart'tan itibaren muharebeler İnönü asıl mevzinde cereyan etmiştir. Bu gün İnönü mevzilerinin kilit noktası olan Kanlısırt ve Metristepe Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir.⁴⁹ Bu mevzilerin Yunan kuvvetlerinin eline geçmesiyle birlikte hemen her yerde süngüye dayanan ve 22 defa tekrarlanan şiddetli karşı taarruzlarla Türk kuvvetleri bu tepeleri tekrar geri almaya çalışmıştır.⁵⁰ 28-31 Mart tarihlerinde İnönü mevzilerinde taraflar arasında çok şiddetli çarpışmalar yaşanmış, bu çarpışmalarda Türk Ordusu, savunma ve taarruz muharebelerini aynı anda vermiştir. Cephelerin birbirine çok yakın olması nedeniyle çarpışmalar bazen süngü ve dipçik muharebesi şeklinde yapılmıştır.⁵¹ Tük birlikleri mevzilerini adım adım müdafaa etmek suretiyle savunmuştur. Neticede 31 Mart'ı 1 Nisan bağlayan geceden itibaren Yunan kuvvetleri işgal ettikleri Metristepe'den çekilmeye başlamış, tepe bu gece Türk kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir. 1 Nisan

44 İngiliz Hükümeti, Yunan Ordusu'nun Anadolu'da yeniden taarruza geçmiş olmasında hiçbir teşvik ve desteklerinin olmadığını, bu savaşta "tarafsız" olduklarını ilan etmiştir: "İngiltere'nin Yunan Hükümeti'nin harekâta devamı hususunda en cüz'i teşviki bile vaki olmamıştır". *Peyam-ı Sabah*, 26 Mart 1921; *Peyam-ı Sabah*, 27 Mart 1921.

45 ATASE Arşivi, İŞH K., K:709 G:84 B:1.

46 *Peyam-ı Sabah*, 30 Mart 1921.

47 *Peyam-ı Sabah*, 30 Mart 1921.

48 *Peyam-ı Sabah*, 26 Mart 1921.

49 İsmet İnönü, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2014, s. 239.

50 *Peyam-ı Sabah*, 1 Nisan 1921.

51 *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Mart 1921.

Gazi

Akademik
Bakış

113

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

1921 günü 18.30'dan itibaren Yunan Ordusu'nun son kalıntıları da bu tepeden sökülüp atılmış ve Yunan birlikleri bozguna uğrayarak İnönü'den geri çekilmeye başlamıştır. Böylece II. İnönü Muharebesi, Yunan Ordusu'nun ikinci defa İnönü önlerinde Türk ordusuna yenilgiyle neticelenmiştir. Sevr'in teneshirine yatırılan Hasta Adam İnönü'de dirilmiştir.⁵² TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, zafer nedeniyle İsmet Paşa'ya⁵³ gönderdiği tebrik telgrafında "Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz"⁵⁴ ifadeleriyle zaferin önemine işaret etmiştir. Bu zaferle birlikte artık düşmanı oyalamak dönemi bitmiş savunma dönemine girilmiştir.⁵⁵

İnönü Muharebeleri'nin İç Kamuoyuna Yansımaları

İnönü Muharebeleri'nde Türk Ordusu'nun elde ettiği zaferler, Yunan tarafında büyük bir hayal kırıklığı ve öfke ile karşılanırken Anadolu da ise bayram havası yaratmış; iç kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Halk, zaferleri sevinçle karşılamış, mevlitler okutarak, fener alayları düzenleyerek ve orduya hediyeler göndererek bu sevincini ortaya koymuştur. Bu muharebelerde elde edilen başarılar basında ve edebiyat alanında da kendine yer bulmuş, bu konuda birçok haber yapılmış, zaferler birçok şiire konu olmuştur.

İnönü Zaferlerinin TBMM'ye Yansımaları

İnönü zaferlerinin büyük yankı uyandırdığı yerlerden biri TBMM olmuştur. TBMM, 13 Ocak 1921'de I. İnönü Muharebesi gündemiyle toplanmıştır. Meclis Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa, 13 Ocak 1921'de I. İnönü Muharebesi'ne ilişkin uzunca bir beyanat vermiş muharebenin serencamını anlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa, zor zamanlarda türlü tahrik ve kıskırtmalara rağmen meclis üyelerinin ümitsizliğe kapılmadan, inançla mukavemet göstererek, sükûnet ve soğukkanlılıkla azim göstermiş olmaları ve orduya karşı inancını muhafaza ederek sebat göstermeleri nedeniyle mebuslara teşekkür etmiş, meclisin takındığı bu tavrın tesir ve neticesi olarak İnönü Meydan Muharebesi'nin kazanıldığını ifade etmiştir.⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa'dan sonra söz alan Fevzi Paşa ise I. İnönü Muharebesi'ne ilişkin: "(...) Efendiler, emin olunuz ki umumi harpte gösterilen kahramanlık bu defa da gösterilmiştir... I. İnönü Muharebesi düşmanın felaketi ile neticelenmiş, Büyük Millet Meclisi'nin genç ordusu, daha henüz ikmal olunmamış ordusu ilk rüşünü bu suretle ispat etmiştir" değerlendirmesini yapmıştır.⁵⁷

Bu sırada söz alan mebuslardan Muhiddin Baha Bey, I. İnönü galibiyetinin Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan daha büyük bir iş olduğunu dile getirmiştir.⁵⁸

52 Eroğlu, *a.g.m.*, s. 73.

53 I. İnönü zaferi üzerine Albay İsmet Bey'in rütbesinin Fevkalade Mirlivalığa yükseltilmesi için teklif yapılmış ve rütbesi 1 Mart 1921'de TBMM tarafından Mirlivalığa (Tuğgeneral) yükseltilmiştir. Azmi Süslü, Mustafa Balcıoğlu, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 130-131.

54 ATASE Arşivi, İŞH K., K:601 G:111 B:111AD; *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1921; *Peyam-ı Sabah*, 5 Nisan 1921.

55 Sadi İrmak, "İkinci İnönü Zaferi'nin Sonuçları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 17, Mart 1990, C. VI, s. 378.

56 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi* (TBMM ZC), Devre I, C. 7, s. 278-280.

57 *TBMM ZC*, Devre I, C. 7, s. 280-282.

58 *TBMM ZC*, Devre I, C. 7, s. 283; *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Ocak 1921.

Muhiddin Baha Bey'den sonra Mustafa Kemal Paşa kürsüye gelerek: "Arkadaşlar!... Milletimiz bugün mazisinde olduğundan daha çok ümit vardır, ecdadından daha çok ümit vardır. Kendilerinin tabiri veçhile, cennetten vatanımıza nigeran olan merhum Kemal demiştir ki : "Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini, yok imiş kurtaracak bahtı siyah maderini, işte bu kürsüden ve Meclis-i Ali'nin reisi sıfatıyla diyorum ki; "Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini, bulunur kurtaracak bahtı siyah maderini." vecizeleri ile duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.⁵⁹

Bu sırada söz alan Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit Bey ise İnönü'de elde edilen sonucun manevi kaynakları üzerine bir değerlendirme yapmıştır: "İnönü Meydan Muharebesi'nde cihanda ölümden daha müthiş, daha saldırgan bir şey olduğunu gösterdik. Ölümden daha müthiş, ölümden daha beter bir şey gösterdik. O gösterdiğimiz şey ise İslam ruhu, Osmanlı kabiliyet ve Osmanlı vatanseverliğidir" ifadeleri ile "din uğrunda harp ve şehit olmak hissi" ile verilen mücadelenin vatanseverlikle hareket eden ordunun sayıca üstün olan Yunan Ordusu'nu mağlup ettiğini ifade etmiştir.⁶⁰

II. İnönü zaferi de TBMM'de sevinçle karşılanmış, coşkulu beyanatlarla değerlendirilmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekili ve Genelkurmay Başkan Vekili Fevzi Paşa, II. İnönü Muharebesi'ne dair beyanatını 2 Nisan 1921'de meclis kürsüsünden vermiştir. "Düşmanlarımızın plânı,bizi dört beş gün içerisinde tamamıyla mağlup edip, Anadolu'yu her türlü müdafaadan mahrum bıraktırmak ve Sevr Muahedesi'ni ve belki de daha ağır bir muahedeyi cebren kabul ettirmek idi" diyen Fevzi Paşa, "Yunan tarihinde emsali az görülen yedi gün yedi gece devam eden muharebelerde düşman mağlûbiyeti tam ile def olundu" ifadeleri ile II. İnönü zaferini değerlendirmiştir.⁶¹ Ayrıca, II. İnönü Muharebesi'nde Türk Ordusu'nun savunma stratejisini "düşmanın kısmı küllisine karşı muharebe-i katiyeyi kabul edip diğer kısmına karşı işgal muharebesi yapmak" şeklinde ifade etmiştir. Ordunun başarısının sırrını ise "düşmanlarımızın mağlûbiyetine sebep olan doğrudan doğruya askerlerimizin kudret-i cengaveraneleri ve zabitan ve kumandanlarımızın manevra kabiliyeti" olduğunu söylemiştir.⁶²

Fevzi Paşa'dan sonra söz alan Bursa mebusu Celalettin Arif Bey, II. İnönü Muharebesi'ne ilişkin "alem-i İslamın istikbalini mevzuubahis eden bu mühim ve tarihî günleri seyreden tarihî ve cihanşümül vaka, emin olunuz ki alem-i İslamın hatırından hiçbir veçhile silinmeyecek ve Yunanlıların bu hatırası cümlemizde ebedî olarak kalacaktır" değerlendirmesini yapmıştır.⁶³ Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey ise "İnönü'ndeki muvaffakiyet, meşru hakkın istihali için yüreklerimizde büyüttüğümüz kutsi emelin en bariz ve tecelli etmiş zahiri şeklidir" ifadeleri ile bu muharebeyi değerlendirmiştir.⁶⁴ Bolu Mebusu Yusuf İzzet Bey ise "İnönü Muharebesi'nin Osmanlı harplerinin parlak bir modeli" olduğunu ve bu muharebelerde Türk Genelkurmay'ının parlak bir strateji harekâtı uyguladığını

59 TBMM ZC, Devre I, C. 7, s. 285; *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Ocak 1921.

60 TBMM ZC, Devre I, C. 7, s. 282-283.

61 TBMM ZC, Devre I, C. 9, s. 321-322.

62 TBMM ZC, Devre I, C. 9, s. 322.

63 TBMM ZC, Devre I, C. 9, s. 322.

64 TBMM ZC, Devre I, C. 9, s. 324.

ifade ederek Türk Genelkurmayı'na teşekkür ve takdirlerini iletmiştir.⁶⁵ Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit Bey de, II. İnönü Muharebesi'ni "hayat ve istiklâlimizi temin eden bir muzafferiyet" olarak değerlendirmiştir.⁶⁶

Milli iradenin tecelligâhı ve İstiklal Harbi'nin idare merkezi olan TBMM'de İnönü zaferlerine ilişkin yapılan değerlendirmeler, esasında istiklal uğruna bir araya gelmiş, ancak istikbale dair kaygılarından henüz arınmamış insanların fikir ve düşüncelerini yansıtmaları açısından son derece önemlidir. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın zaferleri türlü kışkırtmalara rağmen ümitsizliğe kapılmayan ve inancını kaybetmeyen mebuslara ve meclisin istiklale olan inancına bağlaması tesadüfi değildir. Düzenli Ordunun kurulması gibi çok temel bir gereklilik konusunda bile fikir ayrılıklarının yaşandığı, TBMM Hükümeti'ne karşı muhalefetin dozunun arttığı bir ortamda hükümete ve onun ordusuna verilen destek ve duyulan güven neticesinde Yunan'a iki önemli darbenin indirilmiş olması, mecliste vatansever duyguları harekete geçirmiş, kurtuluşa olan inancı artırmış, belirsizlikleri, soru işaretlerini kullanılması serbest bırakılmıştır.⁶⁸ Ayrıca I. İnönü zaferi sırasında Ankara'da bulunan İstanbul Hükümeti'nin Dâhiliye Nazırı Ahmet İzzet Paşa bu galibiyet dolayısıyla karargâha giderek umumi sevince katılmıştır.⁶⁹

İnönü Zaferlerinin Halka Yansımaları

İnönü zaferleri halk tarafından sevinç ve coşku ile karşılanmış, birçok şehirde çeşitli etkinliklerle kutlanmıştır. I. İnönü Muharebesi'nin neticesi İstanbul'da pek ziyade sevinçle karşılanmıştır.⁶⁷ Bu zaferle İstanbul Hükümeti de kayıtsız kalamamış, zaferden sonra Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında daha önce alınmış olan idam kararları kaldırılarak, milliyetçiler için yasaklanmış olan "Bey ve Paşa" gibi unvanların yeniden kullanılması serbest bırakılmıştır.⁶⁸ Ayrıca I. İnönü zaferi sırasında Ankara'da bulunan İstanbul Hükümeti'nin Dâhiliye Nazırı Ahmet İzzet Paşa bu galibiyet dolayısıyla karargâha giderek umumi sevince katılmıştır.⁶⁹

I. İnönü zaferi nedeniyle Anadolu'nun hemen her tarafında da sevinç gösterileri yapılmış, dualar edilmiştir. Antalya'da eski Şeyhülislam Sabri Efendi tarafından Paşa Camii'nde orduya dualar edilmiştir.⁷⁰ Afyonkarahisar'da ise asker, öğretmen, öğrenci ve halkın katılımı ile merasimler yapılmış, orduya dualar edilmiştir.⁷¹

I. İnönü zaferinin heyecanla karşılandığı yerlerden biri de Muğla olmuştur. Muğla'da halk büyük bir sevinç içinde haberi karşılarken milli orduya duydukları güven artmıştır.⁷² İzmir'de ise Rumlar derin bir matem yaşarken⁷³ Türk halkı Mus-

65 TBMM ZC, Devre I, C. 9, s. 324.

66 TBMM ZC, Devre I, C. 9, s. 325-326.

67 *Yeniğün*, 16 Ocak 1921.

68 Metin Ayışığı, "II. İnönü ve Sakarya Zaferlerinin Türk Kamuoyundaki Yankıları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı: 92, Ağustos 1994, s. 17.

69 Metin Ayışığı, "Ahmed İzzet Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul, 2001, s. 564.

70 *Yeniğün*, 18 Ocak 1921.

71 *Yeniğün*, 19 Ocak 1921.

72 ATASE Arşivi, İSH K., K:889 G:97 B:1.

73 *Peyam-ı Sabah*, 28 Ocak 1921.

tafa Kemal Paşa'nın fotoğraflarını alenen dolaştırmaya başlamıştır. Bu durumdan rahatsız olan Yunan askerleri Mustafa Kemal'in resimlerinin toplattırması, resimleri satan kişiyi tutuklayarak gösterileri yasaklamıştır.⁷⁴

I. İnönü galibiyeti, Karadeniz'de de coşku ile kutlanmıştır. Trabzonlular tarafından İnönü zaferi dolayısıyla TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya kutlama telgrafları gönderilmiş; zaferin anısına istinaden Kavak Meydanı'nın adı İnönü Meydanı olarak değiştirilmiştir.⁷⁵

I. İnönü, doğuda da kutlanmıştır. Van'da çarşı merkezi bayraklarla donatılmış, şenlikler yapılmıştır.⁷⁶

Galibiyet sadece Türk halkı tarafından değil Müslüman âlemi tarafından da sevinçle karşılanmıştır.⁷⁷ Güney Cephesi İstihbarat Şubesi Müdür Vekili Kemalettin Bey'in 12. Kolordu Komutanlığı'na yazdığı raporda; "Yunanların İnönü Meydan Muharebesi'ndeki mağlubiyetlerinin bütün İslam âleminde fevkalade his-i tesir hâsıl ettiği" bildirilmiştir.⁷⁸

II. İnönü zaferi de Türk halkı tarafından büyük bir ilgi ile karşılanmış, coşku ile kutlanmıştır. Anadolu'da ve İstanbul'da halk, çeşitli etkinliklerle zaferi kutlamıştır. Muharebenin kazanıldığına dair resmi beyannamenin yayınlanmasının ardından 2 Nisan sabahı evlerinden çıkan genç yaşlı, kadın erkek Ankara halkı, zafer haberini kulakları ile duymak için TBMM'nin etrafında toplanmıştır. Belediye heyeti adına Sami Rifat Bey, meclisin önünde bir arabanın üstüne çıkarak coşkulu bir konuşma yapmıştır. Coşkun kalabalık, fener alayları oluşturmuş, halk zafer için kurbanlar kesmiştir.⁷⁹

II. İnönü zaferi İstanbul'da da sevinçle kutlanmıştır. Zafer nedeniyle Boğaziçi'nde, Kuruçeşme'de cami-i şerifte mevlitler okutulmuş, ordu için dualar edilmiştir.⁸⁰ Özellikle Müslüman çarşı ve mahallelerinde, Ayasofya, Sultanahmet, Divanyolu, Şehzadebaşı, Beyazıt, Fatih, Aksaray semtlerinde ve Müslüman halkın oturduğu diğer yerlerde hanelerin dükkânların her tarafları Osmanlı bayrakları ile süslenmiş, halk zaferi şiirler söyleyerek kutlamıştır. Padişaha yakın İstanbul Basını bütün bu sevinç ve tezahüratı kemal-i samimiyetle alkışlamıştır.⁸¹ Ayrıca zafer nedeniyle İstanbullular mitingler yapmış, Hilal-i Ahmer için yardım kampanyaları düzenlemiştir.⁸² Bu süreçte Padişah da Hilal-i Ahmer'e "teberuatta" bulunmuştur.⁸³ Padişah, Anadolu'da şehit düşen ve yaralanan Türk askerlerine verilmek üzere 10 bin lira, saray mensupları 3 bin lira, veliaht Abdülmecit

74 ATASE Arşivi, İSH K., K:740 G:177 B:177AA.

75 Mesut Çapa, "Milli Mücadelede Doğu Karadeniz", *Türkler*, C. 15, Ankara, 2002, s. 670.

76 *Yenigün*, 19 Ocak 1921.

77 ATASE Arşivi İSH K., K:865 G:96 B:1.

78 ATASE Arşivi İSH K., K:865 G:96 B:96AA.

79 *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1921.

80 *Peyam-ı Sabah*, 7 Nisan 1921.

81 *Alemdar*, 5 Nisan 1921.

82 *Ayışığı*, II. İnönü ve Sakarya Zaferlerinin Türk Kamuoyundaki Yankıları, s. 17-18.

83 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 4, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 85.

Efendi bin lira ve hanımı da 200 lira bağış yapmışlardır.⁸⁴ Padişahın bir zamanlar “celali eşkıyası” diye tanımladığı⁸⁵ komutanların idaresinde, Fetva-yı Şerife ile “asi” ilan edilen ve öldürülmeleri “caiz” görülen kimseler için⁸⁶ şimdi yardımda bulunması Milli Mücadele açısından son derece ilginç bir gelişme olmuştur. Bu gelişme, I. İnönü zaferinden sonra İstanbul Hükümeti'nin Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında daha önce alınmış olan idam kararlarını kaldırmış olması ve onlar için yasaklanan “Bey ve Paşa” gibi unvanların yeniden serbest bırakılması kararı ile birlikte değerlendirildiğinde, bu İstanbul için Milli Mücadele hareketindeki gelişmelerin ortaya çıkardığı zorunlu bir kabul olsa bile, Padişahın ve İstanbul Hükümeti'nin Milli Mücadele Hareketi'ne 1919-20 yıllarında baktığının yerden daha farklı bir açıdan baktığının önemli işareti olarak değerlendirmek mümkündür.

İstanbul halkı da II. İnönü zaferini özümsemiş ve kutlamıştır. 7 Nisan 1921'de Ayasofya, Beyazıt ve Şehzade camileri emsali görülmemiş bir cemaatle dolmuş, binlerce Müslüman Eskişehir önünde şehit düşen din ve kan kardeşlerinin ruhuna ithaf edilen mevlit-i şeriflere katılmak için akın akın bu camilere koşmuştur.⁸⁷

II. İnönü Muharebesi'nde elde edilen zafer taşrada da büyük bir sevinç ve heyecanla karşılanmış, haberi alan halk her tarafta caddelere toplanmış, orduya dualar edilmiş, halk birbirini tebrik etmiştir.⁸⁸ Eskişehir'de heyecan ve sevinç içinde on bin kişi idman alanına toplanmıştır. Muhittin Baha Bey, kalabalığa heyecanlı bir konuşma yapmış, halk mitingden sonra yaralıları ziyaret ederek onlara sigara ikram etmiştir.⁸⁹

Trabzon, zaferin coşku ile kutlandığı bir başka yer olmuştur. Haberin duyulması üzerine şehrin her tarafı bayraklarla donatılmıştır. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 3 Nisan 1921 akşamı büyük bir fener alayı düzenlemiştir.⁹⁰ Bu merasim sırasında Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Barutçuzade Hacı Ahmet Bey'in oğlu ve cemiyetin yayın organı hükmünde olan İstikbal gazetesini sahibi ve yazarı Faik Ahmet (Barutçu) Bey etkili bir konuşma yaparak zaferi kutlamıştır.⁹¹ Ayrıca cemiyet zafer dolayısıyla Batı, Güney ve Kocaeli cepheleri komutanlarına birer teşekkürnâme göndermiştir.⁹²

II. İnönü zaferi Kars'ta da coşku ile kutlanmıştır. Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa, TBMM'ye gönderdiği telgrafta İnönü zaferinin Kars'ta

84 Ayışığı, II. İnönü ve Sakarya Zaferlerinin Türk Kamuoyundaki Yankıları, s. 18.

85 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 1. Kitap, Bilgi Yayınları, Ankara, 1991, s. 221.

86 Ali Sankoyuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları*, C. 2, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 27-34.

87 Mehmet Kaplan vd, *Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele*, C. 1, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 534.

88 *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Nisan 1921.

89 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 475.

90 Mesut Çapa, “Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Mitingler”, *Türk Yurdu*, Sayı:122, 1997, s. 126; Çapa, *Milli Mücadelede Doğu Karadeniz*, s. 670.

91 Asuman Demircioğlu, *Faik Ahmet (Barutçu) Bey ve İstikbal Gazetesi*, Atatürk Ü., Alıt E., Erzurum 1998, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 245.

92 Sabahattin Özel, *Milli Mücadele'de Trabzon*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 204.

fevkalade merasimlerle kutlandığını bildirmiştir. Ayrıca Karabekir Paşa “en güzel yerlere İnönü Meydanı adı verildiğini, bu meyanda Kars’ta Çar emperyalizminin timsaliyken 1334 senesinde yıkılan abidenin bulunduğu meydana İnönü Meydanı adı verildiğini bildirmiştir.”⁹³

İnönü Zaferleri Münasebetiyle Türk Halkının Ordusuna Teşekkürü: Orduya Gönderilen Hediyeler ve Yapılan Yardımlar

İnönü zaferlerinden sonra Türk halkı ordusuna tebrik ve teşekkür mahiyetinde çeşitli bağışlarda bulunmuş, hediyeler göndermiştir. Yurdun hemen her bölgesinden halkın imkânları nispetinde gönderdiği bu hediyeler, orduyu hem madenden hem de manen motive etmiştir.

I. İnönü zaferini takip eden günlerde, Yozgat, Mudurnu, Akyazı, Zile, Niksar, Tokat gibi yerlerde çeşitli kutlamalar yapılmış, halk takdir mahiyetinde orduya bağış yapmış ve hediyeler göndermiştir.⁹⁴

Bafra ve Alaçam halkı ise bir araya gelerek İnönü’de elde edilen başarıdan dolayı cansiperane mücadele veren Türk askerine hediye olarak 4 bin kilo tütün göndermiştir.⁹⁵ Halkın bu hediyesi kabul edilmiş ve tütün orduya dağıtılmıştır.⁹⁶

Zafer münasebetiyle Geyveliler de orduya 6 bin paket içinde 2 bin kilo tütün hediye etmiştir.⁹⁷ Tütün hediyesinin yanı sıra Bolu’dan getirilen paralar ile ordu ayrıca mükâfatlandırılmıştır.⁹⁸

Eskişehir halkı, I. İnönü Muharebesi’nde görev yapan 61. Tümen Komutanı İzzettin Bey ve 11. Tümen Komutanı Miralay Mehmet Arif Bey’e birer at hediye etmiştir.⁹⁹ Ayrıca I. İnönü Muharebesi’nde şehit olan askerlerin ailelerine ve yaralı askerlere maddi yardımda bulunmak için adeta bir biri ile yarışmıştır. Bunun için şehirde bir komisyon kurulmuş, bu komisyona Hancı Zakir Efendi tarafından 300 liralık bir kısarak, Eskişehir Mebusu Emin Bey tarafından ise 550 lira bağış yapılmıştır.¹⁰⁰

Eskişehir, Kütahya ve Bilecik’in bazı köylerinden de hediye bağlamında orduya ceket, pantolon, kışlık, don, gömlek, battaniye, şapka ve eldiven gibi ihtiyaç malzemeleri bağışlanmıştır.¹⁰¹ Yine bu kapsamda orduya Mudurnu halkı tarafından 60 don, 66 gömlek ve 353 çift çorap gönderilmiş,¹⁰² Ankara Haymana’dan ise 63 beygir hediye edilmiştir.¹⁰³

93 TBMM ZC, Devre I, C. 10, s. 309.

94 Yücel Özkaya, “I. ve II. İnönü Başarılarının Türk ve Dünya Kamuoyu ve Basını Tarafından Yorumlanması”, Prof. Dr. Sükrü Esmer Armağanı, Ankara, 1981, s. 232.

95 BCA, 30.198.355/1.1.3.

96 BCA, 30.198.355/1.1.2.

97 Yenigün, 19 Ocak 1921.

98 İhsan İdikut, *İdeal Komutanlarımızdan 4’üncü Firka Kumandanı Miralay Şehit Nazım Bey*, Şirket-i Mürettebiye Basımevi, İstanbul, 1952, s. 74.

99 ATASE Arşivi, İŞH K., K:711 G:137 B:1; ATASE Arşivi, İŞH K., K:711 G:137 B:137A.

100 Açığıksöz, 24 Ocak 1921.

101 ATASE Arşivi, İŞH K., K:711 G:137 B:137AA; ATASE Arşivi, İŞH K., K:711 G:137 B:137AAA.

102 Öğüt, 22 Ocak 1921.

103 Öğüt, 3 Şubat 1921.

Görüş

Akademik
Bakış

119

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Türk halkı II. İnönü zaferinden sonra da orduya çeşitli bağışlar yapmış, yardımlarda bulunmuştur. Bu süreçte yine birçok bölgeden orduya hediyeler gönderilmiştir. 4 Nisan'da Karaman'dan çamaşır, 24 Nisan'da 52 top kaputluk bez yollanmıştır. Ayrıca yöre halkı orduya 500 gömlek yapıp teslim etmiştir. Kadınhanlılar 130 arabanın nakliye ücretini bağışlarken¹⁰⁴ Haymana halkı ise Türk Ordusu'na 60 at hediye etmiştir.¹⁰⁵

Zaferden sonra ordunun gıda ihtiyacını karşılamaya dönük önemli bir hediye de Milaslılar tarafından gönderilmiştir. Milas halkı, TBMM'ye yazdığı telgrafta "ordunun son zaferini kutlamak için 15 bin kilo zeytinyağını orduya bağışlamak istediklerini bildirmiş ve hediyein kabul edilmesini istemişlerdir".¹⁰⁶ Müdafaa-i Milliye Vekâleti müsteşarlık kalemli Milas halkının hediye ettiği 15 bin kilo zeytinyağının kabul edildiğini aynı gün Levazımat-ı Umumiye Riyaseti'ne yazdığı yazı ile bildirmiş¹⁰⁷ ve bu zeytinyağı Türk Ordusu'na verilmiştir.¹⁰⁸

Benzer bir hediye Bafra ve Alaçam halkı tarafından verilmiştir. Bafra ve Alaçam halkı II. İnönü Muharebesi'nde muzaffer olan Türk Ordusu'nu kutlamak için bir araya gelerek "şeci ve kahraman Türk askerlerine" bir hediye takdim etmek istemiş, tütünden başka layık bir hediyeleri olmadığından 4 bin kilo tütün toplayarak orduya hediye etmiştir. TBMM, Bafra halkına bu alıcınap davranış karşısında "teşekkürnâme" yazarak memnuniyetlerini bildirmiştir.¹⁰⁹

Halkın yanı sıra Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinden de hediye gönderenler olmuştur. Söz gelimi Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Mustafa Kemal, Refet ve Fevzi paşalara 4 bin 500, Batı Cephesi komutanlarına ise 15 bin 500 adet sigara göndermiştir.¹¹⁰

Tüccar sınıfından olup bu zafer münasebetiyle orduya hediye takdiminde bulunanlar da olmuştur. Erzurumlu Nafiz Bey bu tüccarlardan biridir. Nafiz Bey, İstanbul'dan satın almış olduğu uçağı Eskişehir'de orduya armağan etmiştir. Uçak, Ankara'ya gelip meclis üzerinde uçuş gösterileri yapmış ve TBMM'yi selamlamıştır.¹¹¹

İnönü Muharebeleri'nden sonra halk tarafından hiçbir mecburiyete dayanmadan yapılan bu yardımlar, her şeyden önce bu zaferlerin halkın milli duygularını harekete geçiren önemli bir dinamik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu zaferlerle birlikte halkın kurtuluşa olan inancı ve güveni artmış, kendisini istiklale kavuşturacak olan orduya ve hükümete daha güçlü bir şekilde sahip çıkmaya başlamıştır. Halk, bu tavırını ordusuna ve askerine yaptığı yardımlarla coşkulu bir şekilde ortaya koymuştur.

104 Yücel Özkaya, *Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1981, s. 137.

105 *TBMM ZC*, Devre I, C. 10, s. 79.

106 ATASE Arşivi, İSH K., K:568 G:37 B:1.

107 ATASE Arşivi, İSH K., K:568 G:37 B:37A.

108 ATASE Arşivi, İSH K., K:568 G:37 B:37AA.

109 *TBMM ZC*, Devre I, C. 9, s. 376.

110 Ahmet Vehbi Ecer, "İkinci İnönü Zaferinin Türk Milletine Kazandırdığı Moral Güç", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 44, Temmuz 1999, C. XV, s. 658.

111 Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 158.

İnönü Zaferlerinin Basın ve Edebiyat Alanına Yansımaları

İnönü zaferleri, hem Anadolu hem de İstanbul Basını¹¹² tarafından dikkatle takip edilmiş, zaferleri izleyen günlerde birçok gazetede bu zaferlere ilişkin haberlere yer verilmiş, değerlendirmeler yapılmıştır. Anadolu Basını'nda İnönü zaferlerine geniş yer veren gazete; ismini bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın koyduğu, İstiklal Harbi'nin amacını halka anlatmak ve gelişen olaylar hakkında halkı bilgilendirmek amacıyla kurulan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi¹¹³ olmuştur.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 15 Ocak 1921 tarihli "iki zafer" adlı baş-yazısında I. İnönü Muharebesi'nin neticesinin çok büyük iki zafer olduğu belirtilmiştir. Büyük zafer Yunanlara karşı kazanılan başarı olarak tanımlanırken bir başka zaferin ise Ethem'in hiyanetine karşı kazanıldığı ifade edilmiştir. Bu durum "şimdi bütün dünya görüyor ki, Türklerin yeni halk orduları karşısında bir hainin ihanetine ve ifşaatına rağmen Yunan'ın iskender-i kebir ordusu mağlup kalmış ve perişan olmuştur" sözleri ile ifade edilmiştir.¹¹⁴

Gazetede yer alan bir başka yazıda I. İnönü Muharebesi'nin Türk Ordusu'nun içinde bulunduğu yokluk ve zorluğa rağmen kazanıldığına işaret edilmiş ve bu durum "taşlarla gelen düşmana kundurasız ayaklarının kuvvetiyle yetiştin, silahsız ellerinin tırnaklarıyla hücum ettin, susuzluktan kuruyan dudaklarına kan götürdün ve yine şikâyet etmedin" ifadeleriyle betimlenmiştir.¹¹⁵

Yokluk ve zorluklar içinde mücadele ederek zafere ulaşan Türk Ordusu'nun başarısının sırrını ise Trabzon Mebusu Hüsrev Gerede: "İnönü Meydan Muharebesi'nde Yunanların kafasını ezen milli ordu, ruhunu harbi umuminin kanlı tecrübeleriyle kesb-i kemal etmiş muhterem zabitanın, kumandanlardan, mayasını ise Çanakkale, Galiçya, Filistin ve Kafkasya'da şehadetleri ile harikalar gösteren aslan yürekli Mehmetçiklerden almıştır, başarıyı getiren manevi ülkü bu ülküdür" ifadeleri ile değerlendirmiştir.¹¹⁶

Ruşen Eşref, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde kaleme aldığı bir yazısında I. İnönü'yü bir milletin yeniden doğuşu, bitmiş sanılan yolun yeni bir başlangıcı olarak değerlendirerek: "bayrakları başlarının altında saklayanlardan değiliz! Da-ima başlarımız bayrakların altında kalacaktır!" ifadeleri ile bayrak için bağımsızlık için ilelebet mücadele edileceğini ifade etmiştir.¹¹⁷

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, II. İnönü Muharebesi'ni ve sonuçlarını da yakından takip etmiş, kamuoyunu bilgilendirmiştir. Gazete, II. İnönü

112 İstanbul Basını'nda yayın yapan bütün gazeteler ulusal bağımsızlık savaşına karşı değildi. İstanbul gazetelerinden İleri, Yeniğün, Akşam ve Vakit ulusal bağımsızlık savaşını desteklemekte, Tasvir-i Efkâr, Tevhid-i Efkâr, İstiklâl, İkdâm, Tercümân-ı Hakikat sempati duymakta, Peyâm-ı Sabah, Alemdar ve Türkçe İstanbul gazeteleri ise ulusal bağımsızlık savaşının aleyhinde yayın yapmaktaydı. Yücel Özkaya, *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007, s. 78.

113 Özkaya, *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın*, s. 68.

114 *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Ocak 1921.

115 *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Ocak 1921.

116 *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Ocak 1921.

117 *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Şubat 1921.

Gazi

Akademik
Bakış

121

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Muharebesi'nin nihai sonucunu 1 Nisan 1921'de attığı "Düşman kesin olarak mağlup edilmiş ve çekilmeğe başlamıştır" başlığı ile duyurmuştur.¹¹⁸

I. İnönü zaferine yer veren bir başka Anadolu gazetesi Açıksöz olmuştur. Haziran 1919'da Kastamonu'da çıkarılmaya başlanan ve bu bölgede "Milli Mücadele'nin Sesi" olarak nitelendirilen gazetede¹¹⁹ TBMM tarafından I. İnönü zaferinin sonucuna dair resmi bir bildiri yayınlanmıştır. Heyet-i Vekile imzası ile yayınlanan bildiri: "Aydın dokuzuncu ve onuncu günleri İnönü civarında Yunan Ordusu ile cereyan eden meydan muharebesinde düşmana büyük kayıplar verdirildiği, 11 Ocak 1921 itibariyle düşman ordusu muharebeye devam edemeyerek geriye çekildiği, ordunun ise düşmanı takibe başladığı" bildirilmiştir.¹²⁰

İnönü zaferleri İstanbul Basını tarafından da ilgiyle takip edilmiş, gazetelerde zaferler hakkında haberler yapılmış, yazılar neşredilmiştir. İstanbul Basını; İstanbul'un işgalinden önce Padişahın, işgalden sonra ise hem Padişahın hem de işgal kuvvetlerinin baskısı ve sansürü altında bulunduğu için bağımsız olamamıştır. İstanbul gazeteleri 1921'e kadar ne Kuva-yı Milliye'den ne de ulusal bağımsızlık savaşından ve Mustafa Kemal Paşa'dan söz etmemiştir. I. ve II. İnönü zaferleri, Doğu'da Ermeni harekâtının başarılı oluşu gibi gelişmelerden sonra, artık başarının elde edileceği inancının gelişmesi ve Padişahın bundan yarar bulması ile ilgili olsa gerektir, bu tarihten sonra İstanbul Basını Anadolu'daki mücadeleden söz etmeye başlamıştır.¹²¹ I. İnönü zaferi, İstanbul Basını'nda günlerce manşetten inmemiştir.¹²² İstanbul Basını'nın önemli unsurlarından İkdam gazetesi I. İnönü galibiyetini "Yunan Ordusu, İnönü Meydan Muharebesi'nde mağlup olmuş ve ricate mecbur olmuştur" başlığı ile okuyucularına duyurmuştur.¹²³

Milli Mücadele karşıtı bir yayın politikasına sahip olan Alemdar gazetesi ise¹²⁴ geç de olsa¹²⁵ I. İnönü Muharebesi'nin sonucunu "Yunan Ordusu Eskişehir önlerinde ağır, muntazam bir darbe almış ve dağıtılmıştır" ifadeleri ile okuyu-

118 *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Nisan 1921.

119 Özkaya, *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın*, s. 20.

120 Açıksöz, 17 Ocak 1921.

121 Özkaya, *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın*, s. 10-11.

122 Ayıışı, *II. İnönü ve Sakarya Zaferlerinin Türk Kamuoyundaki Yankıları*, s. 17.

123 İstanbul Basını ve İkdam gazetesi I. İnönü Muharebesi'nin sonucunu geç öğrenmiştir. 11 Ocak'tan itibaren Yunan Komutanlığı'nın resmi tebliğ yayınlamaması üzerine İstanbul Basını'nda "Kuva-yı Milliye Ordusu'nun" Eskişehir önlerinde başarılı olmuş olabileceği konuşulmaya başlanmıştır. *İkdam*, 14 Ocak 1921. 16 Ocak 1921 itibariyle İstanbul Basını'nda Kuva-yı Milliye Ordusu'nun Yunan'ı yendiğine dair haberler çıkmaya başlamıştır. *İkdam*, 16 Ocak 1921. I. İnönü Muharebesi'nin kesin sonucu İstanbul Basını'nda 17 Ocak 1921'de öğrenilmiş, bu durum üzerine İkdam gazetesi "Kuva-yı Milliye'nin mukabil taarruzu karşısında Yunan Ordusu İnönü Meydan Muharebesi'nde mağlup ve ricate mecbur olmuştur" başlığını atmıştır. *İkdam*, 17 Ocak 1921.

124 Özkaya, *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın*, s. 78.

125 Alemdar gazetesi I. İnönü Muharebesi boyunca, Yunan Komutanlığı tarafından yayınlanan resmi tebliğlere geniş yer vermiş ve itibar etmiştir. Anadolu harekâtına ilişkin haberlerini Yunan resmi tebliğlerine göre yapmıştır. Bu nedenle gazete, 16 Ocak 1921 tarihinde yanlış bir bilgiye dayanarak I. İnönü Muharebesi'nde "Kemalilerin ricat ettiğini" ilan etmiştir. *Alemdar*, 16 Ocak 1921. Ancak daha sonra gerçek anlaşılınca, Yunan Ordusu'nun yenildiğini ve ricat ettiğini muharebe bittikten bir hafta sonra duyurmuştur. *Alemdar*, 17 Ocak 1921.

cularına duyurmuştur.¹²⁶ Gazete, muharebenin sonucunu “Türk, uzandığı yerden doğruldu ve Yunan’a oldukça kuvvetli bir tekme savurdu” ifadeleri ile değerlendirmiş, “Kuva-yı Milliye Ordusu’nun” galibiyetini memnuniyetle karşılamıştır.¹²⁷ Yenigün ise I. İnönü zaferini :“Yunanlar ricata mecbur edilmiştir” başlığı ile duyurmuştur.¹²⁸

İstanbul Basını’nda Milli Mücadele’ye en sert muhalefeti gösteren gazetelerden biri olan “Peyam-ı Sabah” gazetesi ise bu duruşuna rağmen I. İnönü Muharebesi’nin ardından “takdir” yayınlamıştır.¹²⁹ Gazetenin başyazarı Ali Kemal ise bu gazetede köşesinde muharebeyi “Yunan hezimet-i” olarak tanımlamıştır.¹³⁰ Bu süreçte sadece Peyam-ı Sabah’ta değil, İstanbul gazetelerinin sütunlarında istisnasız takdirat yayınlandığı görülmüştür.¹³¹

Peyam-ı Sabah gazetesi, II. İnönü zaferini de yakından takip etmiş ve sonucunu: “İkinci İnönü Hezimet-i Kahhariyesi” başlığı ile okuyucularına duyurmuştur.¹³² Alemdar gazetesi ise zaferi “Türk Ordusu namusunu yine kurtardı” ifadeleri ile değerlendirmiştir.¹³³

II. İnönü zaferi sonrası İstanbul Basını’nda milliyetçi eğilim artmış, dokuz gazeteden altısı açıkça Ankara’yı desteklemeye başlamış,¹³⁴ zaferi kutsayan birçok yazı yazılmıştır. Yakup Kadri Bey’in (Karaosmanoğlu) İkdâm gazetesinde 6 Nisan 1921’de yayınlanan “İnönü Zaferi Yahut Metristepe’den Görülen Şeyler” başlıklı yazısı bunlardan en önemlisidir. Yakup Kadri Bey şairane bir dille kaleme aldığı bu yazıda “Ey ulvî hadise: hiç bir kalem, hiç bir dil senin mahabet ve azametini tavsife kadir olamaz. Zira ne Roma saltanatının sükûtu, ne İstanbul’un fetih, ne beşeriyetin tarihinde birer yol dönümü olan diğer bütün hadiseler sebep ve netice itibari ile seninle boy ölçecek bir mertebeye varmamıştır” sözleri ile II. İnönü Muharebesi’nin sonucu itibarıyla Roma’nın yıkılışı ve hatta İstanbul’un işgalinden bile daha büyük bir zafer olarak değerlendirmiştir.¹³⁵ Yakup Kadri Bey’in bu makalesi daha sonraları Refet Paşa tarafından “İsmet’i milli bir kahraman mertebesine çıkaran bir makale” olarak değerlendirilmiş ve eleştirilmiştir.¹³⁶

Vatan şairlerinden Yahya Kemal Bey, 15 Nisan 1921’de Dergâh’da yayınladığı “Üçtepe” adlı yazısında Yakup Kadri’nin bu şairane yazısını: “Yakup Kadri muharebeyi Metristepe’den yarının yırtılmış bir perdesi gibi görüyor” ifadeleri ile değerlendirmiştir.¹³⁷ Mithat Cemal ise II. İnönü zaferini “Yok İşte ! Güneş doğdu

126 *Alemdar*, 18 Ocak 1921.

127 *Alemdar*, 18 Ocak 1921.

128 *Yenigün*, 12 Ocak 1921.

129 ATASE Arşivi, İŞH K., K:663 G:4 B:1.

130 *Peyam-ı Sabah*, 18 Ocak 1921.

131 ATASE Arşivi, İŞH K., K:663 G:4 B:1.

132 *Peyam-ı Sabah*, 5 Nisan 1921.

133 *Alemdar*, 4 Nisan 1921.

134 Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 287-289.

135 *İkdâm*, 6 Nisan 1921; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ergenekon*, Hamit Matbaası, İstanbul, 1929, s. 65-70.

136 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 33-34.

137 Kaplan vd, *a.g.e.*, s. 541-546.

Gaz

Akademik
Bakış

123

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

uçup gitti karanlık, güçtür hem emin ol gecenin avdeti artık” dizeleri ile yorumlamıştır.¹³⁸ Nazım Hikmet II. İnönü zaferini “karanlıktan aydınlığa çıkış” olarak değerlendirirken,¹³⁹ Fazıl Hüsnü Dağlarca, zaferi Türk milletinin “verdiklerine” bağlamıştır.¹⁴⁰ Yahya Kemal’e göre ise “zaferin sahibi millettir”.¹⁴¹

İnönü zaferlerinin edebiyat alanına da yansımaları olmuş, zaferler şiirlere, kasidelere konu olmuştur. Bu bağlamda I. İnönü Muharebesi’nde elde edilen başarı nedeniyle gazetelerde şükran kasideleri yayınlanmış¹⁴² şiirler yazılmıştır. Samih Rifat’ın “İnönü Kapılarında”¹⁴³ adlı şiiri bu çalışmalara güzel bir örnektir. Rifat’ın şiiri şöyledir:¹⁴⁴

İnönü Kapılarında

Tarihin ihtiyar iki yolcusu,
Mukaddes kapıdan içeri girdik,
Vatanın bekçisi, kahraman ordu
Sana ulu yurttan selâm getirdik.

Yorgunuz, susuz fakat kalbimiz
Ümitle çarpıyor bu cenk yerinde,
Yarıncı doğacak nuru gördük biz
Senin silâhının gölgelerinde.

Burda istikbali görüyor vatan
En metin, en yüksek bir emniyetle,
Göklere kilitli sınırlarından
Geçiyor rüzgârlar sanki hürmetle.

Ey yüce İnönü, mukaddes toprak
Nerede şehitlerin? Göster görelim.
Yaşlı gözlerimizden kan akıtarak
Onların kabrine yüzler sürelim.

Mihraplar, kubbeler yıkıldığı gün
Onlar kurtardılar bu yeşil yurdu,
O günkü altından tahtını Türk’ün
İsimsiz Yavuzlar, Fatihler kurdu.

Duydular türbeler yıkıldığını,
O yağız çehreler döndü mermere,
Kesti kılıçları kendi kanını,
Kabzalar yapıştı çelik ellere.

138 Kaplan vd, *a.g.e.*, s. 538.

139 Nazım Hikmet, *Kuvayı Milliye*, Adam Yayınları, İstanbul, 1987, s. 60.

140 Fazıl Hüsnü Dağlarca, *İnönüler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 56.

141 Kaplan vd, *a.g.e.*, s. 556.

142 *Yeniğün*, 20 Ocak 1921.

143 Bu şiirin yazarı, doktora tezine sehven başka bir isim olarak yazılmıştır. Şiir, Samih Rifat’a aittir. Tezde şiirin sadece bir kısmına yer verilmiş, tamamı yazılmamıştır.

144 Kaplan vd, *a.g.e.*, s. 532-533.

Dişler gıcırdadı, gözler kanlandı,
Geniş göğüsleri doldurdu bir kin,
Hudutlar ürperdi, gök dumanlandı,
İşte o gündür ki kurtuldu bu din.

Ey nöbet bekleyen tolgalı yiğit,
Sen de o asil, ateşli kan var!
Yurdumu çiğnetme, diyorlar, yetiş !
Yetimler, öksüzler, hastalar, dullar.

Yurdunu çiğnetme, esir olursun!
Türbeni çiğnetme, Müslümanısın sen,
Dövülür, kovulur, hakir olursun.
Yurdunu çiğnetme kahramansın sen!

İnönü zaferini şiirselleştiren bir başka isim Fazıl Hüsnü Dağlarca ise İnönü'nün bir "kurtuluş" olduğunu şu dizelerle vurgulamıştır:

Gece kim, aydınlık kim,
De ki, gece in, aydınlık İnönü,
Savaş ne, kurtuluş ne,
De ki, savaş in, kurtuluş İnönü."¹⁴⁵

Nazım Hikmet de İnönü zaferlerini şiirselleştirenler arasına girmiştir.¹⁴⁶

Sonuç

İnönü Muharebeleri, Türk İstiklal Harbi'nin dönüm noktalarından birini teşkil eder. TBMM Hükümeti'nin askeri varlığının tartışıldığı, siyasal varlığının tehlikede olduğu, Türk milletinin istiklal ve istikbal kaygısı yaşadığı günlerde bu muharebelere elde edilen başarılarla Anadolu'nun bağımsızlık mücadelesinde yeni bir aşamaya geçilmiştir. Yunan Ordusu'na karşı kazanılan bu zaferlerle birlikte Türk milletinin kurtuluşa olan inancı artmış, millet Milli Mücadele davasına daha sıkı sarılmaya başlamıştır.

İnönü Muharebeleri'nde elde edilen zaferler gerek TBMM ve hükümeti gerekse Türk milleti tarafından büyük bir sevinç ve coşku ile karşılanmış, Anadolu'nun hemen her yerinde bayram havası içinde kutlanmıştır. Zaferler münasebetiyle Türk Ordusu'na ve onun muzaffer komutanlarına Milli Mücadele tarihimizde iz bırakan kutlama mesajları gönderilmiştir. II. İnönü zaferinden sonra TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafta yer alan "Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz" ifadesi Milli Mücadele tarihimizde iz bırakan müstesna bir ifade olarak yerini almıştır.

İnönü zaferleri nedeniyle TBMM'de hararetli konuşmalar yapılmış, coşku lu beyanatlar ile zaferler ele alınmıştır. Konuşmalarda zaferlerin maddi ve manevi sonuçları üzerine çarpıcı değerlendirmeler yapılmış, istiklal mücadelesi yolunda meclisin ordusuna olan inancı ve desteği güçlü bir şekilde ifade edilmiştir.

145 Dağlarca, a.g.e., s. 29.

146 Hikmet, a.g.e., s. 59.

İnönü zaferleri basın ve edebiyat alanlarında da büyük ölçüde ilgi uyandırmış, dönemin basın yayın organları zaferleri ve neticelerini yakından takip etmiştir. Milli Mücadele'yi destekleyen Anadolu Basını'nın yanı sıra büyük kısmı muhalif çizgi de olan İstanbul Basını da bu zaferleri yakından izlemiş ve haberleştirmiştir. Bu zaferlerden sonra Milli Mücadele aleyhinde olan birçok gazete de milliyetçi eğilim artmış, İnönü zaferlerini kutlayan manşetler atılmış, yazılar yazılmıştır. Zaferler aynı zamanda birçok edebi metine konu olmuş, hakkında kasideler, şiirler yazılmıştır.

İnönü zaferleri halk nezdinde ilgiyle karşılanmış, sevinç ve coşku atmosferi içinde çeşitli merasimler düzenlenmek suretiyle kutlanmıştır. Halk, zaferler münasebetiyle şükür mahiyetinde camilerde mevlitler okutmuş, fener alayları düzenleyerek sevincini sokaklara taşımıştır. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, en merkezi cadde ve sokaklarda çeşitli etkinliklerle zaferleri kutlamıştır. Ancak kutlamalar gösterilerle sınırlı kalmamış, halk tebrik ve takdir mahiyetinde ordusuna çeşitli hediyeler göndermiş ve yardımlarda bulunmuştur. Bu kapsamda Anadolu'nun birçok yerinden orduya çorap, don, gömlek gibi ihtiyaç malzemeleri ile gıda maddeleri gönderilmiştir. Gönderilen yardımlar, çoğu zaman simgesel olarak sınırlı bir ihtiyaca karşılık gelse de moral gücü açısından çok daha önemli bir boşluğu doldurmuş, Türk halkının ordusunun yanında olduğu mesajını güçlü bir şekilde vermiştir. Ordunun giyim-kuşam, gıda ve lojistik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gönderilen hediyelerin ve yapılan yardımların büyük kısmı halk tarafından kitlesel olarak toplanmış ve bir bölge halkı adına orduya sunulmuştur. Bununla birlikte şahsi olarak veya Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri tarafından da orduya hediyeler gönderilmiş, yardımlarda bulunulmuştur. Her hangi bir mecburiyete dayanmayan bu davranış biçimi, milletin ordusuna gönüllü olarak sahip çıktığını ifade eden önemli bir gösterge, topyekûn seferberlik ruhunun kendiliğinden oluştuğunu ortaya koyan açık bir örnektir. Muhakkak ki istiklal mücadelesinin zafere ulaşmasında bu milli ruhunun büyük katkısı olmuştur.

Kaynaklar

Arşivler

T.C. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Arşivi (ATASE)

ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH K.), Kutu No (K.):567 Gömlek No (G):127 Belge No (B):1.

ATASE Arşivi, İSH K., K:568 G:37 B:1.

ATASE Arşivi, İSH K., K:568 G:37 B:37A.

ATASE Arşivi, İSH K., K:568 G:37 B:37AA.

ATASE Arşivi, İSH K., K:569 G:49 B:1.

ATASE Arşivi, İSH K., K:569 G:9 B:1.

ATASE Arşivi, İSH K., K:591 G:103 B:1.

ATASE Arşivi, İSH K., K:593 G:116 B:1.

ATASE Arşivi, İSH K., K:601 G:111 B:111AD.

ATASE Arşivi, İSH K., K:663 G:4 B:1.

ATASE Arşivi, İSH K., K:690 G:100 B:100A.

ATASE Arşivi, İSH K., K:692 G:145 B:145AA.

Gazi

Akademik

Bakış

126

Cilt 15

Sayı 29

Kış 2021

ATASE Arşivi, İSH K., K:709 G:84 B:1.
ATASE Arşivi, İSH K., K:711 G:137 B:1.
ATASE Arşivi, İSH K., K:711 G:137 B:137A.
ATASE Arşivi, İSH K., K:711 G:137 B:137AA.
ATASE Arşivi, İSH K., K:711 G:137 B:137AAA.
ATASE Arşivi, İSH K., K:740 G:177 B:177AA.
ATASE Arşivi, İSH K., K:865 G:96 B:1.
ATASE Arşivi, İSH K., K:865 G:96 B:96AA.
ATASE Arşivi, İSH K., K:889 G:97 B:1.
ATASE Arşivi, İSH K., K:988 G:57 B:1.

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Fon Kodu (FK.): 30.18.1 Kutu No (K.):1 Gömlek No (G.): 3 Sıra No (S.): 19.
BCA, FK: 30.198.355 K:1 G:1 S: 2.
BCA, FK: 30.198.355 K:1 G:1 S: 3.
BCA, FK: 30.18.01.01 K:1 G:18 S: 13.
BCA, FK: 30.18.01.01 K:1 G:18 S:13-1.
BCA, FK: 30.18.01.01 K:1 G:18 S:13-2.

Resmi Kaynaklar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC). Devre: I, C. 7.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC). Devre: I, C. 9.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC). Devre: I, C. 10.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMM GZ). Devre: I, C. I.

Gazeteler

Açıksöz
Alemdar
Hâkimiyet-i Milliye
İkdam
Öğüt
Peyam-ı Sabah
Yeniğün

Telif-Tetkik Eserler

APAK, Rahmi, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu ?*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.
ATATÜRK, Kemal, *Nutuk*, C. 2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1969.
AYIŞIĞI, Metin, "Ahmed İzzet Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul, 2001, s. 563-564.
AYIŞIĞI, Metin, "II. İnönü ve Sakarya Zaferlerinin Türk Kamuoyundaki Yankıları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 92, (Ağustos 1994), s. 17-23.
CEBESÖY, Ali Fuat, *Bilinmeyen Hatıralar, Kuva-yı Milliye'nin İç Yüzü* (Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 2011.
ÇALIŞLAR, İzzettin, *Gün Gün Saat Saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

Gari

Akademik
Bakış

127

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

ÇAPA, Mesut, "Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Mitingler", *Türk Yurdu*, 122, (1997), s. 124-128.

ÇAPA, Mesut, "Milli Mücadelede Doğu Karadeniz", *Türkler*, C. 15, Ankara, 2002, s. 661-678.

DAĞLARCA, Fazıl Hüsnü, *İnönüler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

DEMİRCİOĞLU, Asuman, *Faik Ahmet (Barutçu) Bey ve İstikbal Gazetesi*, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 1998, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

DURU, Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleri ile Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

ECER, Ahmet Vehbi, "İkinci İnönü Zaferinin Türk Milletine Kazandırdığı Moral Güç", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XV/44, (Temmuz 1999), s. 651-671.

EROĞLU, Hamza, "İsmet İnönü ve I. ve II. İnönü Muharebelerinin İçerde ve Dışarda Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, II/4, (Kasım 1985), s. 65-83.

FROMKİN, David, *Barışa Son Veren Barış*, Şemsi Yeğin (Yay. haz.), Epilson Yayınları, İstanbul, 2006.

General Papulas'ın Hatıratı 6, Yeni İstanbul Yayınları, İstanbul, 1969.

GOLOĞLU, Mahmut, *Cumhuriyete Doğru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

HİÇYILMAZ, Ergun, *Gizli Belgelerle Çerkez Ethem*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1993.

HİKMET, Nazım, *Kuvayı Milliye*, Adam Yayınları, İstanbul, 1987.

IRMAK, Sadi, "İkinci İnönü Zaferi'nin Sonuçları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VI/17, (Mart 1990), s. 377-380.

İDİKUT, İhsan, *İdeal Komutanlarımızdan 4'üncü Fırka Kumandanı Miralay Şehit Nazım Bey*, Şirket-i Mürettebiye Basımevi, İstanbul, 1952.

İNCEDAYI, Cevdet Kerim, *İstiklal Harbi Batı Cephesi* (Haz. Muhammet Safi), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

İnönü Muharebeleri Harp Tarihi Broşürü, Genelkurmay Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2000.

İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2014.

İstiklal Harbi'mizde PTT, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009.

JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri* (Çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

KAPLAN, Mehmet vd, *Devrin Yazarlarının Kalemi ile Milli Mücadele*, C. 1, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Ergenekon*, Hamit Matbaası, İstanbul, 1929.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

KOÇAŞ, Sadi, "İnönü Meydan Muharebeleri", *Resimli Tarih Mecmuası*, 2/19, (Temmuz 1951), s. 845-846.

MİRALAY Mehmet Arif, *Anadolu İnkılabı*, Arba Yayınları, İstanbul, 1987.

ÖZEL, Sabahattin, *Milli Mücadele'de Trabzon*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

ÖZKAYA, Yücel, "1. ve II. İnönü Başarılarının Türk ve Dünya Kamuoyu ve Basını Tarafından Yorumlanması", *Prof. Dr. Şükrü Esmer Armağanı*, Ankara, 1981, s. 229-247.

ÖZKAYA, Yücel, *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.

ÖZKAYA, Yücel, *Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1981.

Gazi

Akademik
Bakış

128

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

- ÖZLÜ, Hüsnü, "Harp Raporlarına Göre I. İnönü Muharebesi'nin Analizi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXVIII/ 82, (Mart 2012) , s. 25-52.
- PALLİS, Alexander Anastasius, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)* (Çev. Orhan Azizoğlu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.
- SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- SARIKOYUNCU, Ali, *Milli Mücadelede Din Adamları*, C. 2, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.
- SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968.
- SELİŞİK, Selahattin, *Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü Muharebesi*, Genelkurmay Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.
- SMİTH, Michael Llewellyn, *Anadolu Üzerindeki Göz* (Çev. Halim İnal), Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1978.
- SÜSLÜ, Azmi, Balcıoğlu, Mustafa, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 4, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
- TURAN, Mustafa, *Siyasi ve Hukuki Açından Milli Mücadele (30 Ekim 1918-24 Temmuz 1923)*, Berikan Yayınları, Ankara, 2011.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 1. Kitap, Bilgi Yayınları, Ankara, 1991.
- TÜMERDEM, İ. Hakkı, *Türk İstiklal Harbi Yunan Cephesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri*, Cilt II, Kısım III, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.
- Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri'nin Tarihi*, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik Yayınları, Ankara, 1948.
- UMAR, Bilge, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımı ile İzmir Savaşı*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2002.

Extended Abstract

The İnönü Battles constitute one of the turning points of the Turkish War of Independence. With the successes achieved in these battles, in the days when the military presence of the TBMM Government was discussed, its political existence was in danger, and the Turkish nation was experiencing independence and future concerns, a new stage was started in the struggle for independence of Anatolia. In this study, an answer was sought to the question of how the results of these battles, which had an important place in the War of Independence, had an effect in the period when they took place, and how the TBMM Government and the Turkish nation reacted to these victories.

In the study, the documents derived from the General Staff Military History and Strategic Studies Archive (ATASE), the Presidential Republic Archive (BCA),

Gazi

Akademik
Bakış

129

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

the Ankara University Turkish Revolution History Institute archives, TBMM minutes and We have benefited from the memorial works of people who have witnessed and the copyrighted works written on the subject. In addition, newspapers such as Açıköz, Alemdar, Hâkimiyet-i Milliye, İkdam, Öğüt, Peyam-ı Sabah and Yenigün, which published in Istanbul and Anatolian press, were scanned in order to determine how these battles were reflected in the press and what aspects of their coverage in newspapers, and information on the subject was identified and evaluated. . As a result of these searches made through the press, original and remarkable information was obtained regarding the reactions of the people to the victories and the various activities made in the context of the celebration. These data obtained from newspapers in order to understand and interpret the reaction that took place in the society at the time of the battles, filled an extremely important gap and provided important details to portray the time.

In the study, which emerged based on the information obtained from the aforementioned sources, an answer was found to questions such as: what kind of impact the results of these battles had in the period they took place, how the Istanbul and Anatolian press evaluated these victories, how the TBMM government and the Turkish nation reacted to these victories. In this context, with the victories of İnönü, it was seen that the GNAT government strengthened its power and power, and it was understood that the discussions on the fate of the regular army came to an end in this process. The government took very important steps towards becoming a state with the political power it gained from the success it achieved in these battles, and had the opportunity to reinforce its army. With these victories, the belief of the Turkish nation in salvation on the road to independence has increased, so it has started to cling more tightly to the army and the national struggle. With this spirit, after the victories, despite the scarce means at his disposal, he gave support to his army in difficult times by presenting many products such as clothing, logistics and food.

The period especially examined in this study is the period between January and the end of March in 1921, when the İnönü Battles were fought. After the end of World War I, the birth of the National Struggle and the period until the beginning of 1921, an introductory introduction was made. İnönü Battles were examined and then the reflections of these battles on the domestic public opinion were emphasized.

In the study, an original subject built on a wide and rich resource diversity is discussed. Reactions and reflections of the İnönü Battles in different parts were examined, and according to the statements reflected in the minutes of the parliament, it was tried to reveal how the TBMM Government viewed the battles. In addition, how these battles were handled in media organs and literary texts was researched and finally, the reactions of the Turkish nation to these developments were tried to be revealed with historical documents and information.

Gazetecilik Yıllarında Bülent Ecevit ve Anti-Komünizm (1950-1961)

Bülent Ecevit and Anti-Communism During His Journalism Years (1950-1961)

Ferit Salim SANLI*

Öz

Bülent Ecevit 1950'li yıllarda gazetecilik yapmak suretiyle Türk fikir ve siyasi hayatına dâhil olmuş ve bu zaman diliminde CHP'de aktif siyasete girmiştir. Soğuk Savaş'ın hâkim olduğu, Türkiye'nin de NATO'ya dâhil olarak tarafını belli ettiği bu dönemde Ecevit de komünizm meselesi üzerine mesai harcamış ve yazılarında bu hususa mebzul miktarda yer vermiştir. Ecevit Sovyetlerin komünizmi, dünya ve Türkiye üzerindeki emelleri noktasında vasita olarak kullandığını düşünmektedir. Ayrıca ona göre komünizm Batı kültür ve medeniyetinin değerleri karşısında bir sorun olarak da değerlendirilmelidir. Amerika öncülüğünde "hür dünya" olarak nitelendirilen kutbun sözcülüğünü üstlenen Ecevit, komünizmle mücadelede demokrasinin en az askerî tedbirler kadar önemli olduğunu ileri sürerken; komünizmin teveccüh görmesine sebep olabilecek zeminin bertaraf edilmesi amacıyla devletin vatandaşın sosyal adaletini ve refahını sağlaması gerektiği kanaatini taşımıştır. Gazetecilik sürecinde CHP'li kimliğini her daim muhafaza eden Ecevit, komünizmle mücadele hususunda Demokrat Parti'yi eleştirirken, DP'ye yönelik demokrasi temelli tenkitlerinde Sovyetler Birliği /demir perde/komünizm analogilerine de müracaat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ecevit, Komünizm, NATO, Sovyetler, Demokrasi.

Abstract

Bülent Ecevit was involved in Turkish intellectual and political life by working as a journalist in the 1950s, and he also entered active politics in the CHP during this time period. In this period, when the Cold War dominated and Turkey showed its side by being included in NATO, Ecevit also spent a lot of time on the issue of communism and gave ample coverage to this issue in his writings. Ecevit, who sees communism as a means for the Soviets' ambitions in Turkey and the world, and thinks that this will create a security threat, argued that the Soviets have ambitions on Turkey and that they use communism as an instrumental in this way. Ecevit also evaluated communism as a problem against the values of Western culture and civilization. Ecevit, who undertook the spokespersonship of the pole described as the "free world" under the leadership of the United States against communism, believed that democracy is as important as military measures in the fight against communism, and that the state should provide social justice and welfare to the citizens in order to eliminate the ground that may cause communism to be favored. Ecevit, who always preserved his CHP identity, used the analogy of the Soviets/Iron curtain/communism in his criticisms of the DP, while criticizing the Democrat Party in the struggle against communism.

Key Words: Ecevit, Communism, NATO, Soviet Union, Democracy.

Makale Geliş Tarihi: 07.05.2021. Makale Kabul Tarihi: 19.11.2021.

* Arş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, E-mail: feritsalimsanli@gmail.com, OCID ID: 0000-0001-9010-5620.

görsel

Akademik
Bakış

131

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Giriş

Türk siyasi tarihinin başat aktörlerinden Bülent Ecevit, Türkiye’de sol politikanın mühim simalarından birisi olarak addedilmiştir. Ecevit’in politik hayatına bakıldığında ise fikrî/siyasi tutum itibarıyla yatay bir çizgisinin bulunduğunu söylemek oldukça zordur. Yüksel Taşkın Ecevit’in politik yaşamını özetlerken onu; 1950’li yıllarda DP iktidarı ve Adnan Menderes’e yönelttiği eleştirilerde kendini dışı vuran muhafazakâr bir Kemalist cumhuriyetçi, 27 Mayıs’tan sonra Kemalist devletçilik ve halkçılık ilkelerini 1961 Anayasası bağlamında yorumlayan “kalkıncı ve sosyal adaletçi”, 1970’lerde ise Kemalizm’in ve Anayasa’nın ilkesel sınırlarını kısmen aşan ve liberal kapitalist düzeni hedef alan bir politikacı olarak resmetmektedir. Taşkın’a göre Ecevit 1980’den sonra 12 Eylül rejiminin yarattığı düzeni eleştirirken, 90’larda, politik anlayışındaki muhalif tavır ve ideolojik gerçekliği kaybetmiş; siyasi çizgisini merkeze yerleştirirken statükocu bir zihniyeti temsil etmiştir.¹ Taşkın’ın kabaca özetlediği politik çizgiye bakıldığında Ecevit’in sol kimliği 60’lı ve 70’li yıllarda oluşmuştur. Buna mukabil makalede de izah edileceği üzere Ecevit’in 60’lı ve 70’li yıllarda temsil ettiği zihniyetin tezahürlerini 1950’li yıllardaki gazete yazılarında görmek mümkündür. Burada ilgi çekici olan nokta ise Ecevit’in “sol” olarak nitelendirilecek fikir ve politikaların altındaki anti-komünizm motivasyonunun gazetecilik döneminde oldukça belirgin olarak yer almasıdır.

Gazeteci ve fikir adamı Bülent Ecevit, yazılarında “aşırı sağ ve aşırı sol” ifadelerini sıklıkla kullanmış ancak kendisini herhangi bir şekilde sağda yahut solda tanımlamamıştı. Zaten onun güçlü bir aidiyetle bağlı olduğu CHP de bu yıllarda kendisini solda tanımlamıyordu. CHP 1965 seçimleri öncesinde “Ortanın Solu” politikasını resmen dile getirecekti. Süleyman Demirel önderliğinde AP, “Ortanın Solu, Moskova’nın Yolu” sloganıyla CHP’yi komünizme kaymakla itham ederken; İsmet İnönü “ortanın solunda bir anlayış, memleketi komünizme, faşizme götürmeyecek tek anlayıştır” diyerek bu politikanın “komünizmin akıllı düşmanı” olduğunu iddia etmişti.²

Ortanın Solu politikasının belirlenmesinden sonra CHP içerisinde Bülent Ecevit ve Turhan Feyzioğlu ön plana çıkmış ancak 1966 CHP kurultayından sonra Bülent Ecevit Genel Sekreter olurken başlangıçta Ortanın Solu politikasının en ateşli savunucularından birisi olan Turhan Feyzioğlu ile arkadaşları partideki değişime muhalefet ederek istifa etmişti.³ Böylece bu politikanın yıldızı da Bülent Ecevit olacaktı. Ortanın Solu politikası Türkiye’de sağ tarafından “komünizme” sempatik görünmekle telakki edilirken, aşırı solu temsil eden gruplar tarafından “sağcılıkla” itham edilecekti. Mesela Proleter Devrimci Aydınlar grubu Ecevit’i “sağ gerici parlamentarist” olarak görüyor ve Sağ Kemalizmde konum-

- 1 Mustafa Çolak, *Bülent Ecevit: Karaoğlan*, 3.B.İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.23-24.
- 2 Nermin Abadan Unat, *Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimleri Tahlihi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1966, s. 158-159-177.
- 3 Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, 2.B. İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s.579.

Gazi

landırıyordu.⁴ Aşırı sol Ecevit'i "solu yumuşatmak, sosyalizme akan Türkiye'yi sağa çekmek, solculuk kisvesi altında 'devrim, emek, Kürt düşmanlığı yapmak' ve uyanış içindeki işçi sınıfının "gözüne perde çekmek" ile suçladı. Onlara göre, Ecevit Marksist fikir ve yöntemlerinden ilham alarak gerçek solu tahrif eden bir politikacıydı ve "göz boyacılığı yaparak," sol adına kitleleri yanına çekmiş böylece sosyalizmin halk desteğini zayıflatmıştı.⁵ Ecevit ise Ortanın Solu politikasını "Batılı manada demokratik" olma hedefiyle izah ederken, Türkiye'nin, Sovyet, Çin, Arap ve batı tipi olmak üzere dört taraftan "sol basıncı" ile muhatap kaldığını, Batı'dan gelen sol basıncın "Avrupa tipi sosyal demokrasiye" işaret ettiğini ve bu politikanın Ortanın Solu olarak nitelendirildiğini ifade etmişti. Ecevit'e göre bu politika Türkiye'yi diğer basıncılardan koruyacaktı.⁶ Böylece Ortanın Solu hem sağın CHP üzerindeki ithamlarına hem de yeni doğmakta olan solun baskısına karşı bir koruma kalkanı oluyor, gelişmekte olan aşırı sol hareketlere karşı da "çare üretiyordu".⁷

Bu makale Ortanın Solu politikasının "solda olup olmadığı" ya da "temsil ettiği solun sahihliği/derecesi" üzerine odaklanmayacaktır. Bununla birlikte makalede, komünizme/aşırı sola kalkan olarak nitelendirilen Ortanın Solu politikasının anti/gayrı komünizminin, 1950'li yıllarda Ecevit'in fikrî hayatını temsil eden gazetecilik dönemindeki yazılarında izlerine rastlanılacaktır. Tespit edildiği kadarıyla Ecevit'in 1950'den 1961'e kadar süregelen gazetecilik hayatının belirli bir tema üzerinde topyekûn olarak ilk kez değerlendirildiği bu makalede⁸, Ecevit'in hem iç/dış güvenlik sebebiyle, hem sosyo-ekonomik sebeplerle hem de insan hakları/hürriyet eksenli fikirleri münasebetiyle komünizmle ciddi bir mücadele gösterdiği görülecektir. Makalenin sonuç bölümünde ise bu mücadelenin dinamikleri üzerinde durulmaya çalışılırken, Ecevit'in fikirlerinin Türkiye'de Soğuk Savaş dönemi ve komünizm üzerine Türk sağından farklı kılan özellikleri vurgulanmaya çalışılacaktır.

Gazetecilik Döneminde Bülent Ecevit ve Fikirleri

Bülent Ecevit İlmîye sınıfından tevarüs eden bir sülaleden gelmektedir ve iki dönem CHP'den milletvekili seçilen bir baba ile ressam bir annenin çocuğu ola-

4 Özgür Mutlu Ulus, *Türkiye'de Sol ve Ordu (1960-1971)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 256. O dönemde Ecevit'i sağcı itham eden bir eser olarak bkz. Remzi Şahin, *Demokratik Sol ve Çağdaş Sağcı Ecevit*, Eser Matbaası, Ankara 1975.

5 Çolak, a.g.e, s.162.

6 Bülent Ecevit, *Ortanın Solu*, Kim Yayınları, İstanbul 1966, s.27.

7 Yunus Emre, *CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol: Türkiye'de Sosyal Demokrasinin Kuruluş Yılları (1960-1966)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s.217.

8 Ecevit 1950-1961 yılları arasında gazetecilik faaliyeti yürütmüştür. Bu dönemde "Ulus, Yeni Ulus, Halkçı, Son Havadis, Pazar Postası, Dünya, Bayram, Winston- Salem Journal, Turkish American News, Sunday Journal and Sentinel" gazetelerinde toplam 1417 adet köşe yazısı kaleme almıştır. www.ecevitvazilari.org adresinden söz konusu 1417 yazıya da ulaşmak mümkündür. Ecevit'in Forum başta olmak üzere dergi yazıları ise bu sitede bulunmamaktadır. Bu satırları yazan araştırmacı, gazete yazılarını temin etmede söz konusu siteden yararlanmıştır.

Gazisi

Akademik
Bakış

133

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

rak 1925'te doğmuştur. Yetiştığı kuşak itibarıyla “her ne pahasına olursa olsun rejimi koruma azmini” gösteren bir neslin temsilcisi olarak Ecevit'in⁹ gençliğinde babasının aksine siyasete fazla ilgi duymadığı buna karşın sanata edebiyata ve çeviriye alaka gösterdiği belirtilmektedir. Modernist/elit bir ailede yetişen ve Robert Kolejinde eğitim gören Ecevit'in sınıf arkadaşı Altemur Kılıç o dönemlerde Ecevit'in politika ile ilgilenmediğini, “sağ-sol nedir bilmediğini” hatta milliyetçi olduğu için sağa temayül gösterdiğini iddia eder.¹⁰ Ailesinin ise Ecevit'in şiiire olan ilgisinden mutsuz olduğu çünkü onun fennî bir bilim okumasını istedikleri belirtilirken, kendisinin buna yatkın olmamasından ötürü hukuk okumaya karar verdiğini ancak hukuka da ilgi gösteremediği için fakülteye 3 ay tahammül edebildiği zikredilir.¹¹ Ecevit'in kolej döneminde çeviri faaliyetlerine yoğunlaşması kendisinin Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nde mütercim olarak çalışmasını sağlar.¹² Çalışma döneminde DTCF'de Filoloji okumaya başlayan Ecevit bu sefer de İngiltere'ye Basın Ataşesi olarak görevlendirilmesi üzerine eğitimini yarıda bırakır ve eşi Rahşan Ecevit ile Londra'ya taşınır. Ancak Londra'da da Sanat Tarihi ve Sanskritçe eğitimi alırken, Türkiye'ye dönme kararı almasıyla birlikte yükseköğretim süreci üçüncü kere yarıda kalır.¹³

Londra dönemi Ecevit için oldukça önemlidir. Ecevit'in Londra döneminde sosyo-ekonomik meselelere ve politikaya ilgi duymaya başladığını belirten yazarlar mevcuttur.¹⁴ Gazetecilik dönemindeki yazılarından anlaşıldığı üzere Ecevit'in dönemin İngiltere'sinden etkilenmiş olduğu muhakkak olsa da Gaytanoğlu'nun da belirttiği üzere politik hayata daha önceden ilgi duymaya başladığı düşünülebilir.¹⁵ Ayrıca Ecevit'in belirtilen aksine¹⁶ Türkiye'ye dönmeden önce de gazeteciliğe merakı olması kuvvetle muhtemeldir.

Ecevit 1950'nin sonlarına doğru Türkiye'ye döndükten sonra babasının aracılığıyla CHP'nin önde gelen politikacılarından Nihat Erim'in kontrolündeki Ulus gazetesinde çalışmaya başlar. Ecevit Ulus'a girdikten sonra tamamen iç ve dış politikanın merkezinde bulunmuş ve kendisini siyasi nitelikli kitaplara hasretmiştir.¹⁷ Orhan Koloğlu, biraz da gazetecilik perspektifiyle, gazetelerde sanata

9 A.g.e.s. 9-12

10 Çolak, a.g.e. s.36. Aşırı milliyetçi kimliğiyle maruf Kılıç'ın Ecevit için “sağa yakındır” iddiası oldukça ilgi çekicidir zira Ecevit ayrıca Kılıç'ın aracılığıyla dönemin meşhur Türkçü-Turancı dergisi Gökbörü'de, “Tuna” başlığında oldukça milliyetçi bir şiir yayınlamıştır. Bkz. Çolak,a.g.e.,s.51

11 Kayhan Sağlamer, *Ecevit Olayı: Bir Başbakanın Doğuşu*, Belge Yayınları, İstanbul 1974, s.111.

12 Gaytanoğlu, a.g.e.,s.102. Aynı dönem Basın Yayın Genel Müdürlüğünde Fransızca tercümanı olarak çalışan Çetin Altan, Ecevit için “bir gün Başbakan olacağı aklıma bile gelmezdi” demiştir. Bkz. Gaytanoğlu, a.g.e.s.106. Ecevit gazetecilik yıllarının ilk döneminde Çetin Altan ile birlikte o dönem CHP'nin sol kanadını temsil eden Cemil Sıtkı Barlas'ın Pazar Postası gazetesinde mizah köşesi çıkaracaktır. Bkz. Sağlamer, a.g.e.s.146.

13 Sağlamer, a.g.e.122. Üniversite diploması almasını tavsiye edenlere, “ne gerek var” diye cevap vermiştir. Bkz. Çolak, a.g.e.s.69.

14 Orhan Koloğlu, *Kim Bu Ecevit*, Boyut Kitapları, İstanbul 2001, s.87, Çolak, a.g.e.s.70.

15 Gaytanoğlu, a.g.e, s.109.

16 Sağlamer tam tersini iddia etmiştir. Bkz. Sağlamer, a.g.e. s. 170.

17 Gaytanoğlu, a.g.e, s.111

ve edebiyata dair yazıların “teferruat” sayıldığını, bundan ötürü o bölümlerde çalışanların bir gün siyasi yazı yazma tahayyülünde olduğunu dile getirir.¹⁸ Esasında bu dönemde Türkiye’de gazetecilikte köşe yazarları, yönetici elitin bir parçası olmalarını sağlıyor ve Türkiye’de politik zihniyet yapılarının oluşumunda önemli rol oynuyorlardı.¹⁹ Ecevit’in de gazeteciliğin ilk döneminde, fırsat buldukça, dış politika üzerine yazılar yazdığı müşahede edilecektir.

Ecevit’in çalışmakta olduğu Ulus gazetesi dönemin iktidarı DP tarafından kapatılırken, CHP’nin mallarına da aynı süreçte el konulmuştu. Ulus gazetesi önce “Yeni Ulus” daha sonra ise “Halkçı” ismi ile tekrar Nihat Erim tarafından neşredilirken, Ecevit hem köşe yazılarına devam etti hem de Nihat Erim’in Özel Kalem Müdürlüğü’nü yaptı.²⁰ Türkiye’de politik ortamın gerginleştiği bu dönemde mezkûr gazeteler Ecevit için siyaset okulu vazifesi görürken²¹, CHP’nin emvaline el konulmasını sindiremeyen Ecevit, eşi Rahşan Hanım ile birlikte CHP Çankaya Örgütü’ne katılarak aktif siyasete ilk adımını attı.²²

1954 seçimleri öncesinde DP ile CHP arasındaki ihtilaf büyürken 1954 seçimleri sonucunda DP’nin oylarını arttırarak tek başına iktidarını sürdürmesi CHP içinde önemli tartışmaları meydana getirmişti. Parti içerisinde “yeniden yapılanma” sesleri yükselirken Cemil Sait Barlas; partinin 27 yıllık iktidarının yükünü daha fazla taşıyamayacağını, tarihî vazifesini doldurduğunu, bundan ötürü kendisini feshetmesi gerektiğini savunuyordu. Parti içerisinde gelen çatlak sesler sonrasında sosyo-ekonomik meselelerde daha net bir istikamet çizilmesi için “Islahat Komisyonu” kurulurken, partinin “Ortanın Solu” politikasına gidecek yolunun ilk adımı atılıyordu.²³ O yıllarda parti içi reform taleplerine karşı muhafazakâr bir tutum takınsa da²⁴, bu süreç Ecevit’e oldukça tesir etmişti. Ecevit’in fikrî şekillenmesinde etkili olacak olan bir diğer önemli hadise ise, kendisinin de kurucularından birisi olduğu Forum Dergisi’nin yayın hayatına başlaması olmuştur.

Forum dergisinin kurucusu Aydın Yalçın, derginin ismini İngiltere’de fikir ve akademi hayatında yer alan münazara kültüründen mülhem aldıklarını söy-

18 Koloğlu, a.g.e., s.87.

19 Tanıl Bora- Levent Canteke, “ Köşe Yazarlığındaki Değişim ve Politik Düşünce Vasatı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 9: Dönemler ve Zihniyetler*, s. 879.

20 Sağlamer, a.g.e.,s.235

21 Gaytanoğlu,a.g.e.,s.116

22 Çolak, a.g.e, s.76

23 Hakkı Uyar, *Demokrat Parti İktidarında CHP 1950-1960*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2017, s.131-132.

24 “Cumhuriyet Halk Partisi, 2 Mayıs 1954 seçimlerinden ders alıp yolunu değiştirirse, belki iktidara gelmesi kolaylaşır. Fakat yolunu değiştiren bir CHP’den millete hayır gelmez. CHP çoğunluğa uymayacak, çoğunluk zamanla CHP’yi benimseyecektir...” Bkz. Ecevit, “Halktan Doğacak Altı Ok”, *Halkçı*, 5 Mayıs 1954. Ecevit İnönü’ye dair eleştiriler içinse şu cümleleri kullanmıştır: “Bu yenilgide suçun CHP’de olup olmadığı da belli değildir! Eğer CHP, propagandacıları, seçim mücadelesini hocaların köylerde camilere çıkmasından, parti propagandasını insan aldatmaktan başka bir şey saydırsa bu bir suç mudur? Eğer bu bir suçsa, CHP CHP. oldukça, her genel seçimde bu suççu tekrar tekrar işleyecek, böyle bir suç işlemeyi memlekete bir borç bilecektir.”. Bkz. Ecevit, “ CHP’de Liderlik”, *Halkçı*, 8 Mayıs 1954.

lemiştir.²⁵ Forum dergisinin ana kadrosunu yurt dışına okumaya giden aydınlar oluşturuyor ve bunlar kendisini Aydın Yalçın'ın ifadesiyle Meşrutiyet öncesi aydınları ile benzer bir ruh halinde görüyordu.²⁶ Mülkiyelilerin ağırlıkta olduğu Forum'u çıkaran grupta Bülent Ecevit de yer almış hatta ilk sayıyı önceden gören dört kişiden birisi olmuştu.²⁷ Forum dergisi, siyaseten tarafsız olmak iddiasında olsa da mutlak bir tarafsızlığı sergilememiştir.²⁸ Forum "topyekûn batılılaşma" taraftarı bir mecraydı ancak 19.yy reformcuları ve 30'lu yılların Kemalistlerinden farklıydılar. Zira Forum'un yayınlandığı dönemde topyekûn Batılılaşma aşırı modernizmi değil, Soğuk Savaş muvacehesinde Amerika/Batı Bloğuna sımsıkı eklemelenmeyi ifade ediyordu. Bu noktada Forum mecrası Anglosakson liberalizmini ve Batı anti-komünizmini sahipleniyordu.²⁹ Derginin kırmızı çizgilerinden birisi "aşırı sağcı" ve "aşırı solcu" kimseleri dergiye yaklaştırmamaktı çünkü her iki akımı da totaliterlik olarak addediyorlardı.³⁰ Totalitarizmin o dönemde somut tezahürü ise dergi yazarları için "komünizmi" temsil eden "özürlüklerin yaşanmasının önünde engel teşkil eden" Sovyetler Birliği idi. "Hür dünyayı temsil eden" Batı dünyası ve liberal demokrasi anlayışı dergide sıklıkla övülürken mezkûr dünyanın öncüsü olarak addettikleri ABD ile ilişkilerin geliştirilmesi meselesi derginin sürekli gündeminde olmuştu.³¹ Atatürk'ün "muasır medeniyet" hedefi bu minvalde önemli bir referans teşkil ediyor ve Atatürk önderliğindeki Türkiye'nin "üçüncü dünya ülkelerinden" farklı bir modernleşme rotasında olduğu vurgulanıyordu.³² İktisadi olarak İngiltere'yi örnek alan, Keynesyen metoda dayalı planlı kalkınma modeli ve sosyal politika öneren Forum³³ bu yönüyle de Batıda revaçta olan ekonomik büyüme modeline eklemelenmeyi amaçlıyordu.³⁴

Gazetecilik döneminde Ecevit'i şekillendiren en önemli hadiselerden bir diğeri ise Amerika'ya iki defa gitmesi olmuştu. İlk defa 1954 yılında Amerika'nın Winston-Salem şehrinde kalan, orada Winston-Salem Journal ile Sunday Journal and Sentinel'de çalışan Ecevit; 1957 yılında Rockefeller bursu ile ABD'de tekrar bulunurken, Harvard Üniversite bünyesinde sosyal psikoloji, Ortadoğu tarihi, Osmanlı tarihi üzerine dersler almıştı. Bunlar içerisinde en ilgi çekici olanı hiç kuşkusuz Henry Kissinger'den aldığı dış politika dersi olmuştu.³⁵ Ecevit Robert Koleji mezunu olması hasebiyle zaten Amerikan tipi bir tedrisattan geçmişti, ayrıca Amerika'ya sempatisi de bulunmaktaydı. Bununla birlikte Amerika'da bulun-

25 Diren Çakmak, *Forum Dergisi 1954-1960*, 4.B, Libra Yayınları, İstanbul 2014, s.95.

26 Kadir Dede, " Forum Dergisi", *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, 454-555.

27 Çakmak, a.g.e, s.97-99.

28 Hamit Emrah Beriş, "Kemalist- Liberal Sentez Çabası: Forum Dergisi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 7: Liberalizm*, s. 531.

29 Cangül Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı: Antikomünizm ve Amerikan Etkisi*, Can Yayınları, İstanbul 2015, s.282.

30 Çakmak, a.g.e.s.110.

31 Beriş, a.g.m, s.534.

32 Örnek, a.g.e.s. 284.

33 Tanıl Bora- Kerem Ünüvar, "50'li Yıllarda Türkiye'de Siyasi Düşünce Hayatı, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, s.175.

34 Beriş, a.g.m, s.539.

35 Çolak, a.g.e.s.78.

duğu iki ayrı dönem Ecevit'e yeni ufuklar açmıştı. Hakkında inceleme kalem alan Koloğlu bu bağlamda isabetli bir şekilde, Ecevit'in gazetecilik döneminde Amerikan politikalarına oldukça sempati besleyen ve herhangi bir "solcu" üslubu haiz olmayan yönüne işaret eder.³⁶ Ecevit'in 1957 yılındaki Amerika gezisinden sonra "komünizme karşı olduğu", "Batıyı özgürlüklerin kalkanı olarak görme" eğiliminin belirginleştiği tespiti³⁷ ise doğru görünmemektedir çünkü Ecevit, ileride tafsilatı irdeleneceği üzere, gazetecilik hayatının başından itibaren komünizme mesafeli olmuş ve "Batıyı özgürlüklerin kalkanı" görerek bunu yazılarına aksettirmiştir.

Ecevit ikinci Amerika macerasını, DP'nin 1957 yılında genel seçim yapma kararı almasından sonra yarıda keser. Ecevit CHP'den milletvekili olmak isterken, milletvekili olmak istemeyen Metin Toker ise İnönü'ye kendi yerine Ecevit'i önerir. Böylece Ecevit, Ankara'dan 13.sıra milletvekili adayı gösterilmek suretiyle seçime girerek milletvekili olur.³⁸ Ecevit'in milletvekili olmasında CHP'de siyaset yapmış bir babanın oğlu olması haricinde, bir siyaset okulu işlevi gören gazetecilik kariyeri, kendisine yurtdışı tecrübesi kazandıran dil hâkimiyeti, Erdal İnönü ile kurduğu samimiyet etkili olmuştur.³⁹ 1955'den sonra Ulus'un CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in uhdesinde tekrar yayınlanmaya başladığı süreçte⁴⁰ kendisi gibi Robert Kolejli olan Kasım Gülek'in de, Ecevit'in siyasete girmesinde ve fikirlerini şekillendirmesinde müessir rolü bulunmaktadır.

Milletvekili olduğu süreçte Ecevit, meclis faaliyetlerinden ziyade gazete köşesinde ve 1957 seçimleri sonrasında CHP bünyesinde kurulan Araştırma Bürosu'nda etkin olarak çalıştı. Türkiye'de politik gerginliğin tırmandığı bu dönemde, Hürriyet Partisi CHP'ye katılmış ve Forum dergisi çevresi de CHP'ye katkı vermeye başlamıştı. Parti Meclis Üyelerinin üçte birini Forum çevresi teşkil ediyordu ve Araştırma Bürosu'nda oldukça etkindiler.⁴¹ Avrupalı bir liberalizmle Kemalizmin sentezi olarak yorumlanan büro, Keynesyen bir sosyal devlet anlayışını Atatürk ilkeleri ile harmanlayarak CHP'nin 1957'den sonra "sola yelken açmasına" öncülük ediyordu.⁴² 27 Mayıs darbesi sonrasında tesis edilen kurumların temellerinin atıldığı bu mahfil, Ecevit'in ilerleyen yıllardaki siyasi yaşamının önemli bir aşamasını teşkil ediyordu çünkü Ecevit artık "CHP ne yaparsa iktidar olur" sorusunu sormaya başlamıştı.⁴³ 27 Mayıs 1960 darbesi akabinde de gazetecilik faaliyetlerini devam ettiren Ecevit, 1961 yılı seçimleri sonrasında kurulan CHP-AP koalisyonunda Çalışma Bakanı olarak tensip edildi ve böylece kariyeri farklı bir yöne doğru evirildi.

Ecevit ve "Hür Dünya- Demir Perde" İhtilafı Çerçevesinde Komünizm

II. Dünya Savaşından sonra, yaklaşık 45 sene sürecek "Soğuk Savaş" başlamış ve bu savaşın bir kutbunun başını Amerika çekerken diğer kutbun liderliğini

36 Koloğlu, a.g.e., s. 123.

37 Çolak,a.g.e.,78.

38 Çolak,a.g.e.,39.

39 Gaytanoğlu, a.g.e. s.120.

40 Uyar, a.g.e.s.151.

41 Bora, *Cereyanlar*, s.574.

42 Ağtaş, a.g.m, s.203

43 Çolak, a.g.e, s.11

Görüş

Akademik
Bakış

137

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Sovyetler Birliği teŖkil etmiŖti. Amerika'nın öncülük ettiği dünya, o değerleri savunan aydınlar tarafından "hür dünya" olarak nitelendirilirken, Sovyetler Birliği ve onunla beraber hareket eden komünist rejimler "demir perde ülkeleri" olarak adlandırılmıŖtı. Gazeteci Ecevit de dünyayı mezkûr çerçevede tasnif ediyordu. İlk gazete yazısında "bugün dünya sulh ve saadetini tehdit eden en büyük siyasi amil komünizmdir" tespitinde bulunmuŖtu.⁴⁴ Ona göre "emperyalist Sovyet militarizmi" Marksizmle telif edilemeyecek bir hale gelmiŖ, Sovyetler "demir perde" diye adlandırılan bir siyasi duvar gerisine çekilerek, orada ayrı bir merkezietçi âlem kurmaya baŖlamıŖtı. Sovyetler bu duvar gerisinde "dünyaya zor kullanarak" yayılmaya hazırlanıyordu.⁴⁵

Ecevit'e göre II. Dünya Harbinden sonra dünya, ekonomik doktrin bakımından da birbirine zıt iki cepheye ayrılmıŖtı ve komünist rejimler komünist olmayan rejimlerle ekonomik münasebetleri kolay kolay kabul etmiyordu. Sovyet Rusya ve "peykleri" dünyayı komünistleŖtirmeye çalıŖırken, demir perde gerisindeki üretim fazlasını, henüz uluslararası pozisyonunu tayin etmeyen ülkeleri kendi tarafına çekmek için politik bir silah olarak kullanıyordu.⁴⁶ Sovyetler psikolojik harpte de Batılılara nazaran daha avantajlı durumdaydı çünkü Batı memleketlerinde "kulaklar ve gözler her türlü propagandaya" açikken, "demir perde arkasına ses ve yazı geçirebilmek" oldukça güçtü. Komünist baskısı altında 800 milyon insanın "hür dünya" ile irtibatı kesilmiŖti ve komünist ahlakı her türlü yalanı meŖru görmekteydi. Komünistlerin yalan silahı, demir perde içinde ve dışında sürekli işlemekteydi.⁴⁷

Ecevit, Sovyet Rusya'daki mevcut "totaliter, mütecaviz ve Ŗüpheci" komünist rejimi Stalin'in Ŗahsına inhisar etme konusunda ise müteredditti. Ŗayet mezkûr rejim "memleketin bünyesine iyice iŖlemiŖse", ihtiyatlı karaktere sahip Stalin'den sonra baŖa geçecek kiŖi zamanında Soğuk SavaŖ, fiilî bir harp haline döneŖebilirdi. Stalin sonrasında "demir perde" dıŖındaki komünistler arasında Ŗiddetli bir doktrin mücadelesini çıkmasını ümit eden Ecevit bu ihtimal karŖısında da Sovyetler'in "tedhiŖçi" faaliyetleri hızlandırabileceğinden endiŖe etmekteydi.⁴⁸ Ecevit ayrıca Sovyetlerdeki sorunların Stalin'in liderliğine bağlanmasından da rahatsızdı zira "Batılı görüŖüyle" böyle bir özür suçtan daha büyüktü. Batıda "komünist liderler bile" kendi toplumun ahlak ölçülerine saldırıldığında buna cevap verirlerdi. Bundan ötürü Sovyetler, Stalin çağının kolektif sorumluluğundan kurtulamayacak, "Stalin'i ortaya çıkarmakla iŖledikleri günahı" temizleyemeyecekti.⁴⁹

Ecevit Sovyet rejimi öncülüğündeki komünizme karŖı mücadelede NATO'ya oldukça ehemmiyet verir. NATO'nun kuruluş sürecinde Kanada BaŖbakanı'nın ; "Bu birlik, komünizme karŖı dinamik bir karŖı cazibe yaratacaktır;

44 Ecevit, "İngiliz İŖçi Partisi'nin Son Kongresi I", *Ulus*, 4 Kasım 1950.

45 Ecevit, "İtirafklar Zinciri", *Son Havadis*, 15 Ocak 1953.

46 Ecevit, "Ekonomik Bölünme", *Son Havadis*, 7 Ocak 1953.

47 Ecevit, "Dulles'in Son Demeci", *Son Havadis*, 29 Ocak 1953.

48 Ecevit, "Stalin Sonrası", *Son Havadis*, 6 Mart 1953.

49 Ecevit, "Kolektif Sorumluluk", *Ulus*, 13 Temmuz 1956.

bu, komünist âleminin totaliter ve reaksiyoner toplum düzenine karşı, hür, müreffeh ve müterakki bir toplum düzeninin dinamik cazibesi olacaktır” sözlerini alıntılıyan Ecevit, paktın sadece komünizme karşı “negatif” bir birleşme olmayıp, insanlık için “müspet” bir misyonu taşıdığı kanaatindeydi.⁵⁰ Zira ona göre komünizm insanlığın müşterek mirasları ve medeniyetini kökünden yıkmaya çalışmaktadır. “Komünistler, askerî istilâya ihtiyaç kalmaksızın da bu amaca erişebilmenin yollarını aramakta ve yer yer ve zaman zaman bu yolları bulmaktadırlar. Onun için, Kuzey Atlantik Paktı topluluğu içinde, askerî silahlanmaya olduğu kadar manevî silahlanmaya da lüzum vardır.”⁵¹ Ecevit’in manevî silahlanmadan kastı Batı medeniyet ve kültürünün başlıca özelliklerinin sahiplenilmesidir. Nitekim ona göre Batılı aydınlar NATO’ya, “komünizm yurtlarını tehdit etmesinden ziyade” komünizmin söz konusu değerleri “yıkıma” çalışmasından dolayı destek vermişlerdir.⁵² NATO birbirinden uzak ve ayrı sınılan milletlerden insanları “eşit şartlar altında bir araya getirme” hizmetini ifa ederek, onlara “kolaylıkla beraber yaşayıp anlaşabileceklerini” göstermiştir.⁵³ Bundan ötürü Ecevit’e göre NATO müşterek bir gelecek uğrunda birleşme ülküsünü gütmeli, NATO üyesi devletlerin vatandaşları da birer NATO vatandaşı addedilerek, NATO vatandaşlığı şuurunu zerk edilmeli ve Sovyet tehlikesi ortadan kalksa bile NATO, “barışa bekçilik edecek” bir müessese olarak yaşmalıdır.⁵⁴

Ecevit’in nazarında “hür dünyanın” en önde gelen temsilcisi Amerika’dır. Amerika bu liderlik durumuna yalnız müttefiklerinden daha büyük, daha kalabalık, daha kuvvetli olduğu için değil; “kısa vadeli menfaat hesaplarının daha çok üstünde kalabildiği, zaman zaman birçok müttefiklerinden daha az bencil, daha fedakâr ve daha cesur olabildiği için erişmiştir.”⁵⁵ Amerika’nın dünyaya hizmeti ancak maddi ölçülerle değerlendirilir hâlbuki Amerika dünyaya maddi olmayan pek çok şeyi de öğretebilecek bir ülkedir. “Eski dünyayı” temsil eden Avrupa, Amerika’yı materyalizmle itham ederken, “içinde bir kötülük olmadan” başkalarına yardım eden, bu bağlamda “yeni dünyayı” temsil eden Amerika’yı idrak edememektedir.⁵⁶ Avrupalılar dünya ölçüsünde bir Avrupa siyaseti gütmek isterken, Amerikalılar dünya ölçüsündeki siyasetin ancak dünya siyaseti olabileceğine inanmakta bundan ötürü de anti-kolonyalist bir politika takip etmektedir. Dolayısıyla *Amerika harp sahasını genişletirken korkmak yersizdir zira bu politika aslında Amerika’nın ‘hürriyet sahasını genişletme isteğinin tezahürleridir’.*⁵⁷

Ecevit “eski dünyanın” öncüsü olarak nitelediği Avrupa’yı tenkit ederken ise uzun zaman vakit geçirdiği ve oldukça etkilendiği İngiltere’yi parantezin dışında bırakmıştır. Ona göre İngiliz halkı, II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle iktisadi tahribatı karşısında sabır, metanet ve vazife duygusu göstermiş, halk geniş

50 Ecevit, “Dünya Siyasetinde Yeni Bir Kuvvet: II”, *Ulus*, 16 Eylül 1955.

51 Ecevit, “NATO’dan Haber 4: NATO ve Sosyal Hayatımız”, *Ulus*, 23 Haziran 1953.

52 Ecevit, “İnkılaplar ve Dış Siyaset”, *Pazar Postası*, 12 Ağustos 1951.

53 Ecevit, “Sınır Kontrollerinin Kalktığı Bir Dünya”, *Ulus*, 30 Ağustos 1955.

54 Ecevit, “Asya’ya Dönüş”, *Halkçı*, 9 Eylül 1954.

55 Ecevit, “Bütün Gözler Amerika’da”, *Ulus*, 9 Kasım 1956.

56 Ecevit, “Winston-Salem’e Uzaktan Bir Bakış”, *Halkçı*, 26 Şubat 1955.

57 Ecevit, “Ülküler ve Menfaatler”, *Son Havadis*, 10 Şubat 1953.

Görüş

Akademik
Bakış

139

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

ölçüde idari makamlarla şuurulu bir işbirliğine girmişti. Böylece İngiltere harp sonrasının sıkıntılarında kurtulup sağlam bir ekonomik bünyeye kavuşabilmiştir.⁵⁸ Makalenin konusu ekseninde Ecevit'in İngiltere'ye dair intibaları içinde en önemlisi, kuşkusuz İngiliz İşçi Partisi'ne yönelik sempatik tutumu olmuştur.

Ecevit'e göre sosyalizm, milliyet mefhumunun üstüne çıkması gerekli bir idealken, İngiliz İşçi Partisi sosyalizmi "millî bir mesele" addetmiştir. İngiliz İşçi Partisi kurduğu sistemle hem komünizme hem de sosyal adaletsizliğe karşı panzehir üretmiştir. Bu sistem sayesinde, komünizme karşı hiçbir kanuni müeyyide bulunmayan İngiltere'de tek bir komünist milletvekili seçilemezken, komünist gazeteler ancak bağış yoluyla ayakta kalabilmekte, komünistler İngiliz cemiyyetinde "bir karış yer" kazanamamaktadır. Ecevit bu noktada İngiliz İşçi Partisi'nin, Rusya'ya ve komünizme karşı "demokrasi dünyasının, askerî cephe yanında bir de ideolojik cephesini" açma misyonunu temsil etmesini ümit etmiştir.⁵⁹ Ancak Ecevit'e göre İşçi Partisi de "kendisini sola veya sağa çekmeye çalışanlara karşı" müteyakkız olmalıdır. İngilizlerin en sevdikleri laflardan birisi "orta yoldur" ve sistemin sağa yahut sola bir milimetre kıvrılmaya tahammülü yoktur.⁶⁰

Ecevit gazetecilik döneminde "hür dünya ve demir perde" arasında yaşanan fiilî çatışmalar üzerinde sıklıkla durmuştur. Bu minvalde Kore Savaşı'nı "yeni tip bir dünya harbi" olarak niteleyen Ecevit⁶¹, Sovyetler başta olmak üzere komünistlerin "kendi emellerini gerçekleştirmek", "Batılıları zayıf düşürmek" ve "dünyayı karıştırmak için" vasıtalı harp taktiğini bulduğu düşüncesindedir. Böylece Sovyetler "görünüşte kendileri harbe karışmamakta hatta çarpışmaların sona ermesi için gayretler sarf etmiş gibi bir tavır takınmakta" fakat vasıta olarak kullandıkları yarım bir memleketi, öbür yarısı üstüne saldırtmaktadır.⁶² Kore Savaşı'nın nihayetinde ise ülke Güney ve Kuzey Kore olarak ikiye bölünürken, Ecevit bu bölünme sonucunda ortaya çıkan iki ülke arasındaki yapısal farkı şu şekilde işaret etmiştir: "Sovyet baskısı altında bunalan ya da iki tarafın tazyik veya câzibesini arasında kalan memleketler halkı, Batılılar safında bulunmayı, demokrasinin, hür ve insanca yaşamının gerçek teminatı olarak görebilmelidirler. Örneğin bir Kuzey Koreli, Güney Kore'deki kardeşinin, kendisinden daha hür ve insanca yaşadığını görüp ona imrenememelidir; bir Güney Koreli de kendisini, Kuzey Kore'de kalmış kardeşinden daha hür ve mutlu sayabilmek için ortada gerçek sebepler bulunduğuna inandırabilmelidir".⁶³

Ecevit'in Soğuk Savaş süreci dünya diplomasisine ve komünizme/Sovyetlere bakışına bir diğer misal Macaristan'ın 1956 yılında önce komünist iktidara

58 Ecevit, "Sıkıntılı Günlerde Halkın Davranışı", *Ulus*, 27 Haziran 1955.

59 Ecevit, "İngiliz İşçi Partisi'nin Son Kongresi: I", *Ulus*, 24 Ekim 1950.

60 Ecevit, "İngiltere'de Siyasi Durum", *Ulus*, 18 Eylül 1951. 1966 yılında CHP'nin Genel Sekreteri olan Bülent Ecevit bu sözlere çok yakın bir ifadeyi bu sefer de AP'ye kullanmıştır: "CHP'nin yaptığı gibi AP de, ortanın sağında olduğunu bildirecek sağ uçtan gelebilecek tehlikelere karşı bir duvar çekerse... demokrasimiz sürekli yaşama imkanına kavuşacaktır." Bkz. Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Çev. Ahmet Fethi, 3.B. Hil Yayın, İstanbul 2007, s.287.

61 Ecevit, "3üncü Dünya Harbi", *Son Havadis*, 1 Ocak 1953.

62 Ecevit, "Avrupa'daki Tehlike", *Son Havadis*, 28 Ocak 1953.

63 Ecevit, "Doğu-Batı Rekabetinde Demokrasinin Rolü", *Ulus*, 6 Ağustos 1959.

isyanı ve akabinde Sovyetler tarafından işgal edilmesi üzerine yaptığı değerlendirmelere yansımıştır. Ecevit'e göre Macarların komünistleri bile komünizmden, "hiç değilse Rus komünizminden" soğumuş ve Macarlar topyekün Sovyetlere isyan etmiştir. Sovyetlere karşı bu isyan, "komünist boyunduruğu altında yaşayan" bütün Avrupa milletlerinin duygularına tercüman olmuştur. Sovyetlerin Macaristan hadiselerine karşı tutumu ise, komünizmi "emperyalist gayelerini kamufle" etme aleti olarak gördüğünün kanıtıydı. "Soğuk Savaş'ın bütün safhalarında inisiyatif elinde tutan Sovyetler" bu işgalle propaganda, telkin, "aldatma" siyasetini terk ederek doğrudan doğruya kuvvete dayanma yolunu çizmişti.⁶⁴ Ecevit'e göre "hür dünyanın" liderliğini yapan Amerika, Macar hadisesinde "çetin bir sınavdan" geçmekteydi. 1914 ve 1939'da çekimser davranan Amerika, "söz değil silah isteyen" Macar halkına yardım kararı verirse sadece Macarlar değil bütün Batılı memleketlerin halkları arasında tam bir tasviple karşılanacaktı zira Batılı milletleri birleştiren, müşterek menfaat kaygılarının üstünde "müşterek inançlar" mevcuttu.⁶⁵

Soğuk Savaş sürecinde dünya ve komünizm ekseninde Ecevit'in odaklandığı konulardan bir diğeri ise Orta Doğu meselesi ve bilhassa Arap-İsrail gerilimi olmuştur. Ecevit'e göre Arap topraklarında İsrail devletinin kurulmuş olması üzerine yürütülen tartışmalar beyhudeydi zira "2 milyona yakın medenî insan, çölün ortasında bir tarım ve endüstri merkezi" kurmuştu.⁶⁶ Ortadoğu'nun "Orta Çağ hayatına" 20.yüzyıldan bir pencere açan İsrail'i "bütün kuvvetlerini birleştireseler dahi ortadan kaldıramayacak" olan Arap devletleri⁶⁷, İsrail'i resmen tanımayacağına, onun bağımsızlığına saygı göstermeye razı edilmeliydi.⁶⁸ Filistin meselesinin "adilane bir hal" şekline bağlanabilmesi için birinci şart, Arap Devletleri'nin İsrail Devleti'ni bir vakıa olarak kabul edip resmen tanımaları olacaktı.⁶⁹ Ecevit "sunî bir mesele" olarak değerlendirdiği İsrail tehlikesinin ve aradaki sosyo-ekonomik eşitsizliğin ise bölgede ciddi problemler çıkaracağına farkındaydı.⁷⁰ Zira gelişen Arap milliyetçiliği, Arap demokrasisi, milliyetçiliğe ve demokrasiye karşıt bir akım olan komünizmle mücadelenin bayraktarlığını yapan Batı yerine Sovyetler Birliği'ne temayül gösterirken, gelişen Arap burjuvazisi de Batıya karşı Sovyetlere dostluk göstermeye başlamıştı.⁷¹ Ecevit nezdinde Sovyetlerin, Arapların meskün olduğu Afro-Asya bloku devletlerinin büyük bir kısmını kendi tarafına çekme siyasetine en büyük yardımcısı ise Batı Avrupa, bilhassa emperyalist temayülleri tekrar canlanan İngiltere ve Fransa olmuştur.⁷² Araplar arasındaki Batı aleyhtarlığını besleyen İngiltere ve Fransa bölgeye dair halen sonu gelmez bir idraksizlik

64 Ecevit, "Macar Halkı Kurtarılmalıdır", *Ulus*, 7 Kasım 1956.

65 Ecevit, "Bütün Gözler Amerika'da", *Ulus*, 9 Kasım 1956.

66 Ecevit, "İsrail'in Durumu", *Ulus*, 8 Kasım 1956.

67 Ecevit, "İsrail Korkusu", *Ulus*, 15 Kasım 1956.

68 Ecevit, "İsrail'in Durumu", *Ulus*, 8 Kasım 1956.

69 Ecevit, "Türk Elçisi Niçin Çağrıldı", *Ulus*, 28 Kasım 1956.

70 Ecevit, "Orta Doğu'da Yeni Durum II: Araplar Arasındaki Sun'î Birliğin Sonu", *Ulus*, 3 Aralık 1956.

71 Ecevit, "Suudi Arabistan'daki Son Gelişmeden Alınacak Ders", *Ulus*, 2 Nisan 1958.

72 Ecevit burada İngiltere ve Fransa'nın özellikle Mısır siyasetine vurgu yapmaktadır. Bkz. Ecevit, "Birleşmiş Milletlerde Durum III: Sovyet- Amerikan Rekabeti", *Ulus*, 11 Mart 1957.

Gaz

Akademik
Bakış

141

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

içerisindeydi ve Sovyetler bu durumu istismar etmekteydi.⁷³ Amerika Avrupalı müttefiklerinin kendisine bıraktığı bu “mirastan” kurtulamazsa Ortadoğu’daki Sovyet nüfuzuna, “ne Eisenhower Doktrini ne Bağdat Paktı ne de Altıncı Filo” ile set çekebilirdi.⁷⁴

Ecevit Nazarında “Türkiye’nin Güvenliğine ve Batıllığına/Batıllaşmasına Tehdit” Olarak Komünizm

Ecevit komünizmi Türkiye’de hâkim bir düşünceye paralel bir şekilde tarihî Rus yayılcılığının yeni bir varyantı olarak değerlendirmişti. Çarlık Rusya’sı Osmanlı’nın zayıflamasından yararlanmış ve 1920’lerdeki kısa süren dostluk haricinde, geleneksel yayılcı siyaset “komünizm kisvesi” altında tekrar ortaya çıkmıştı.⁷⁵ Amerika’da bulunduğu süre zarfında, Türkiye ve Rusya ilişkilerine dair kendisiyle yapılan mülakatta Amerikalılara; “bir gün Rusya ile Kanada’nın yer değiştirdiğini ve artık Sovyetler ile Amerika’nın komşu olduğunu görseniz bu size kâbus gibi gelebilirdi” diye hipotez üreterek Türkiye’nin jeopolitik konumunu işaret eder. Ecevit ayrıca, Türkiye’nin 200 yılı aşkın bir süredir bu “kâbusu” yaşadığını ileri sürer.⁷⁶ Buna mukabil Türkler bu “tehdide” karşı bağımsızlık kazanmış artık “ninnilerde bile” bu tehdidin derin farkındalığını idrak etmiştir.⁷⁷ Ecevit’e göre Rusya, Boğazları, Doğu illerini, “belki bütün Türkiye’yi” istemektedir ve muhtemelen Kızıl Ordu’nun ilk hedefleri arasında yer almaktadır. Rusya’nın propaganda faaliyetlerinin Türkiye’de çok fazla karşılık bulmadığını ileri süren Ecevit nezdinde Türkler “bir komünisti Rus’tan ayırt etmeme idrakinde olacak kadar” Rusların farkındadır; çünkü ortalama bir Türk için Rus “hem komünist hem de her zaman toprağını ve evini elinden almaya çalışan bir Moskoftur”. Ayrıca Türkiye’de “hiçbir zaman derin sınıf farklılıklarının” ya da “sınıf bilincinin” olmaması da komünist propagandanın başarısız olmasını temin etmiştir. Tarihinde hiçbir zaman “büyük toprak sahiplerinin ve yoksul serflerin” ülkesi olmayan Türkiye, imparatorluk rejiminde bile aristokrasi kurmamıştır. Ülkede “toplumsal eşitsizliğin olmaması” da komünizmin çekiciliğine karşı etkili bir zırr olmuştur.⁷⁸

Ecevit, Türkiye’nin “komünizm tehdidine duyarlı” olduğu tespitinde bulunsa da ülkenin jeopolitik olarak “komünist bloğu çevreleyen savunma kuşağında hayatî önemi haiz konumu” münasebetiyle yeni bir dünya savaşı ihtimali karşısında yalnız kalamayacağı düşüncesindedir.⁷⁹ Ayrıca Türkiye artık sadece kuzeyden değil güneyden ve batıdan da “komünizm tehlikesi” ile karşı karşıyadır.⁸⁰ Bu noktada Ecevit, Soğuk Savaş ile birlikte iki kutba bölünen dünyada oldukça

73 Ecevit, “Eisenhower Doktrini ve Arap Tarafsızlığı”, *Ulus*, 18 Mart 1957.

74 Ecevit, “Zoraki Başlık”, *Ulus*, 19 Eylül 1957.

75 Ecevit, “An Arousing Lullaby”, *Turkish-American News*, 28 Kasım 1953.

76 Ecevit, “How Does it Feel to Have Red Russia for a Neighbor?”, *Sunday Journal and Sentinel*, 31 Ekim 1954.

77 Ecevit, “An Arousing Lullaby”, *Turkish-American News*, 28 Kasım 1953.

78 Ecevit, “How Does it Feel to Have Red Russia for a Neighbor?”, *Sunday Journal and Sentinel*, 31 Ekim 1954.

79 Ecevit, “West’s Defense Center of Gravity Moves Steadily Eastward”, *Winston-Salem Journal*, 7 Kasım 1954.

80 Ecevit, “Güvenliğimizin Birinci Tehdidi”, *Ulus*, 7 Nisan 1956.

samimi bir şekilde NATO'nun taraftarıdır. Ecevit'e göre Türkiye her ne kadar DP döneminde NATO'ya girmiş olsa da "bunda şüphesiz Demokrat Parti iktidarına, eski iktidara olduğu kadar şeref payı" düşmektedir.⁸¹ Türkiye, daha Kurtuluş Savaşı'nda kendisine yardım etmiş Rusya'yı ya da yakın zamana kadar kader birliği içerisinde olduğu Almanya'yı takip ederek totaliter bir metot izleyebileceken, "tereddütsüz bir şekilde" yönünü Batı demokrasiye çevirmiş ve Batılı demokratların yolunda ilerlemiştir.⁸² Ecevit demokrasi hususunda "Türk-Amerikan" dostluğuna atıf yaparak, bilhassa İnönü döneminde mezkûr dostluk için en ileri adımların atıldığını, bu dostluğun "iki millete mal edilebilmesi" açısından Truman ile İnönü'nün karşılıklı olarak bütün şart ve imkânları hazırladığını ileri sürer.⁸³ Ona göre "Amerikalılar yardım ettikleri milletler arasında kendilerine karşı en küçük bir düşmanlık göstermeyen, yalnız dostluk duyguları besleyen tek milletin Türk milleti olduğunu bilirken", Cumhuriyet Halk Partisi de, milletin millete bu dostluğun Türkiye'deki kurucusu olmakla övünmektedir.⁸⁴

Amerikalılar II. Dünya Savaşından sonra günden güne gelişen Türk-Amerikan dostluğunun muhafazasında "takt"(yerine göre davranma, y.n.) göstermektedir. Bundan ötürü, o güne kadar başka hiçbir memleket Amerika kadar Türkiye'nin dostluğunu kazanamamıştır. Amerika Türkiye'nin "millî onuruna ve bağımsızlığına" ne kadar düşkün bir millet olduğunun farkında olup, Türkiye'ye karşı oldukça "ihtiyatlı ve anlayışlı" bir siyaset gütmektedir.⁸⁵ Türkiye ise NATO ve Amerika ile olan müşterek "insanlık idealinin" uğruna Kore'ye asker göndermiş; "on binlerce Türk, gerçekten benimsediği bu güzel ideal uğruna okyanuslar aşmış, tarihin en kahraman milletinin çocuğu, orada mertçe, kendi yurdunu korumuşçasına" dövüşmüştür. "Yurtta sulh, cihanda sulh" sözünü benimsemiş bu millet, insanlık idealinin gerçekleşmesi yolunda can koymaktan kaçınmamıştır.⁸⁶

Ecevit'e göre komünizm sadece güvenlik tehdidi değildir. NATO komünizme karşı "manevî silahlanma" içerisine girerken, üyeleri müşterek kültür ve medeniyet temellerine dayanmıştır. Bu manevî cephenin bir üyesi olarak Türkiye ise Cumhuriyetten itibaren gerçekleştirmeye başladığı devrimlerle Batılılaşma yoluna girmiştir ve NATO sürecinde bu "ilerlemeyi" hızlandırması artık sadece kendisine değil, topluluklarına girdiği milletlere karşı da "bir borç" olarak telakki edilmelidir. Aksi takdirde Türkiye "pazusu kuvvetli, gözü pek bir millet" konumunda değerlendirilecektir.⁸⁷ Amerika önderliğinde Batı cephesi komünizme karşı hürriyet ve demokrasinin "bayraktarlığını yapmakta", hürriyet ve demokrasi ülküsüne bağlı milletlerin adedini çoğaltmaya çalışmaktadır zira "hürriyet ve demokrasi ülküsüne bağlanan hiçbir millet, kendi isteğiyle komünist blokuna" katılmayacaktır.⁸⁸

81 Ecevit, "Dış Siyaset ve Vatandaş", *Ulus*, 24 Kasım 1956.

82 Ecevit, "Seçtiğimiz Yol", *Ulus*, 10 Nisan 1957.

83 Ecevit, "Bir Dostluk Sergisi", *Ulus*, 24 Ekim 1959.

84 Ecevit, "Yabancı Gölgesinde Rejim Değiştirme", *Ulus*, 18 Nisan 1960.

85 Ecevit, "Amerikan Siyaseti ve Takt", *Halkçı*, 17 Şubat 1954.

86 Ecevit, "Hani İnsanlık İdealiydi", *Halkçı*, 14 Şubat 1954.

87 Ecevit, "NATO'dan Haber 4: NATO ve Sosyal Hayatımız", *Ulus*, 23 Haziran 1953.

88 Ecevit, "Türkiye'nin Sorumluluğu", *Ulus*, 16 Kasım 1956.

Gazisi

Akademik
Bakış

143

Cilt 15
Sayı 29
Kiş 2021

Ecevit'e göre "Rus tehlikesi çok yakın olduğundan, tarihî bir gerçek olduğundan" ötürü Türkiye, demokrasiden ne kadar uzaklaşsa da komünist blokuna yanaşamaz.⁸⁹ Ecevit DP iktidarının da bu şekilde düşündüğünü bundan ötürü de demokrasi yolundan saptıkları kanaatindedir. Hâlbuki Türkiye "Batı medeniyetinin demokratik ülkülerinden, insan hakları anlayışından uzaklaştıkça", Batı ittifakı içerisinde yeri "kapının dışında tutulan, varlığına isteksizce katılan bir muhafızın" durumunda olur ve bu "zillete" katlanmak, Türk milletinin onuru ile bağdaşamaz.⁹⁰ Ecevit başka bir yazısında yine benzer bir yorumda bulunarak, "halkı diktatörlükle yönetiliyor diye ne Portekiz'in ne de Türkiye'nin" NATO'dan çıkarılmayacağını ancak bu idare tarzının içinde bulunulan siyasi topluluğun öteki üyelerine karşı "nezaketsizlik" sayılacağı fikrini taşır. Oysa Türkiye'de "hürriyet ve demokrasiye inanmış" bir çoğunluk vardır ve hükümetin "müttefiklerimiz önünde bu çoğunluğa iftirada bulunmaya" hakkı bulunmamaktadır.⁹¹

Ecevit, "hür dünya- demir perde" ihtilafı dairesinde Batı ittifakı içerisinde yer alan Türkiye'nin önemli bir "manevî misyonu" olduğu fikrindedir. Türkiye tarihî ve coğrafi durumu itibarıyla Asya ve Afrika'da etkili bir "manevî liderlik" üstlenerek, Batı bloğunun "hürriyet ve demokrasi ülküsünü benimseyen milletlerin çoğaltılması" hedefine yardımcı olmalıdır çünkü aksi takdirde bu coğrafyadaki ülkeler komünizme kayabilir.⁹² Ecevit'in "manevî liderlik" hususunda tarihî ve coğrafi bağlara vurgu yapması, bölgede bulunan din birliğini ya da Osmanlı geçmişini, tabiatıyla akıllara getirmektedir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra mezkûr bölgede Batılara karşı yürütülen anti-empyralist tavra Türk Millî Mücadelesinden referans verme pratiği de bu noktada müşahede edilen örneklerdendir. Bunlara karşın Ecevit Türk milletine Doğu-Batı ikililiğini bitirip, bu "iki ayrı âlemin" Batı değerleri doğrultusunda birleşmesine yol açarak, mezkûr coğrafyaya ilham vermesi gerektiğini savunmaktadır.⁹³ Söz konusu coğrafyadaki "din ve/veya Osmanlı geçmişi birliği" olgusu bağlamında yürütülebilecek dış politika ise Ecevit'i oldukça tedirgin etmiştir. Bu tedirginlik en çok Orta Doğu bahsinde tebarüz etmiştir.

Ecevit'e göre Orta Doğu'da bulunan Arap Devletleri için en ciddi tehlike Sovyet nüfuzunun oraya yerleşmesidir ve Türkiye'nin Orta Doğu'da Sovyet tehlikesine karşı "sağlam bir set durumunu" muhafaza etmesi gerekmektedir.⁹⁴ Türkiye Batı Âlemi ile Orta Doğu arasında bir köprü görevi üstlenmeli ancak Türkiye Orta Doğu memleketleri ile "yakın temaslara" girerken, bu temasların gösterebileceği menfi etkilere karşı "silahlanmalı" ve laikliğin Türk Devrimi'nin en önemli unsuru olduğunu ise unutmamalıdır.⁹⁵ Türkiye, İslam Âlemi'ne ve insanlığa en büyük hizmetini Atatürk Devrimlerine bağlı kalmakla gerçekleştirebilir, İslam

89 Ecevit, "Türkiye'nin Sorumluluğu", *Ulus*, 16 Kasım 1956.

90 Ecevit, "Seçimler ve Dünyadaki Durumumuz", *Ulus*, 3 Ekim 1957.

91 Ecevit, "Hürriyetle Alay Edenler", *Halkçı*, 21 Ağustos 1954.

92 Ecevit, "Türkiye'nin Sorumluluğu", *Ulus*, 16 Kasım 1956.

93 Ecevit, "Niçin Varız", *Ulus*, 26 Ağustos 1955.

94 Ecevit, "Türkiye'nin Hatası", *Ulus*, 1 Aralık 1956.

95 Ecevit, "Dış Siyasetimiz ve Laiklik", *Son Havadis*, 6 Ocak 1953.

Âlemi'ne ancak bu şekilde ışık tutabilir.⁹⁶ Ecevit'in Sovyet nüfuzuna ve komünizm tehdidine karşı Orta Doğu'da tahayyül ettiği doğru modeli ise İsrail temsil etmektedir. Ona göre bölgeyi tehdit eden "gerçek tehlikeye" karşı Türkiye kadar "uyanık, bu tehlikeyi önlemek için Türkiye'den sonra en geniş imkâna sahip Orta Doğu devleti İsrail'dir."⁹⁷

Ecevit Türkiye'de sosyo-ekonomik ve tarihî nedenlerle komünizm fikrinin kökleşmeyeceğini düşünse de, "dünya üzerindeki komünist emellerinin gerçekleştirilmesi önünde Türkiye'nin jeopolitik" durumunun "çetin bir engel" teşkil ettiğini bundan ötürü de komünistlerin memleket içerisinde "gizli teşkilat" bulundurduğu kanaatini taşır. Mesela 6-7 Eylül 1955 hadisesi bunun önemli bir örneğidir.⁹⁸ Ecevit komünizmin Türkiye'de teşkilatlanma fırsatı bulmasını ise DP'nin kabahati olarak görmektedir.⁹⁹ "Komünistlerin Türkiye aleyhine çalıştığını bilmeyen yoktur" ancak DP yaşadığı her aksilikte "komünizm bahanesine" sığınarak, bunun siyasi bir realite değil "deprem, sel, fırtına" gibi doğal afet olarak addederek sorumluluktan kaçmaktadır.¹⁰⁰ Ecevit "komünizm teşkilatlanması" karşısında hükümete oldukça ilginç bir tavsiyede bulunarak Türkiye'de geniş çalışma serbestliği tanınmış bir "güvenlik teşkilatı" kurulmasını önermiştir. Bu teşkilat gerekirse sadece işçi, aydın yahut sanatçı için değil bir milletvekili "hatta bakan" için bile gerekirse dosya açabilmeli, bu teşkilatta çalışmak üzere "daha önceden solcu damgası yiyen aydınların" bilgilerinden istifade edilebilmelidir. Zira Amerikalılar ve İngilizler "komünizm aleyhtarı propagandada" en çok sabık komünistlerden yararlanmaktadır.¹⁰¹

Ecevit'in Gazete Yazılarında Komünizme Karşı Panzehir Olarak Sosyal Adalet

Gazeteci ve fikir adamı Ecevit, yazılarında "komünizm tehlikesine" karşı devletin muhakkak sosyal adaleti temin etmesi gerektiği fikrini taşımaktadır: "*Demokrasi-nin komünizme karşı başlıca silâhi, sosyal adaleti geliştirmek, gelir dağılımındaki farklılıkları tahammül edilir bir ölçüye indirmektir*".¹⁰² Ecevit bu hususta bizzat bulunmuş olduğu Batı ülkelerindeki uygulamalardan etkilenmiş ve fikirlerini köşe yazılarına yansıtmıştır. Ona göre Amerika başta olmak üzere Batı devletlerine düşen görev, "komünizm nüfuzuna" girmesi muhtemel milletlerin sosyo-ekonomik gelişmelerini temin etmektir. Zira "komünizmin gerçek düşmanının kapitalizm" değil, çalışanın ve tüketicinin menfaatini tutan güdümlü ekonomi olduğunu İngiltere, İsveç, İsrail başta olmak mezkûr sosyo-ekonomik sistemle yönetilen devletler göstermiştir. Buralarda yaşayan "uygar insanların çoğu da" komünizme karşıdır.¹⁰³ Mesela Kanada fert başına geliri arttırmış, çalışanlarına geçim zorluğu çek-tirmemiş, işsizlere işsizlik sigortası vererek, "Türkiye'deki nüfusun çoğunluğun-

96 Ecevit, "Bizim Anlayamayacağımız Bir Mantık", *Halkçı*, 7 Nisan 1955.

97 Ecevit, "Aydınlık İhtiyacı", *Ulus*, 29 Kasım 1956.

98 Ecevit, "6-7 Eylül Neden Oldu", *Ulus*, 12 Eylül 1955. Ecevit 6-7 Eylül olayları arkasında "komünist parmağı" olduğu fikrini ilerleyen yıllarda değiştirmiştir.

99 Ecevit, "Başbakan ve Komünizm", *Ulus*, 14 Nisan 1956.

100 Ecevit, "Kabahatten Büyük Özü", *Ulus*, 24 Kasım 1955.

101 Ecevit, "Güvenlik, Hürriyet ve Kültür", *FORUM*, 15 Nisan 1956.

102 Ecevit, "Yunanistan Notları IV: Kendi Toprağına Bağlı Kalmayan Bir Ekonomi", *Ulus*, 2 Kasım 1960.

103 Ecevit, "Cumhuriyetçiler İş Başında", *Son Havadis*, 21 Ocak 1953.

Gazisi

Akademik
Bakış

145

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

dan bile daha rahat yaşayabileceği ortamı sağlamış"; böylece burada "komünizm tutunacak yer" bulamamıştır.¹⁰⁴

Ecevit komünizme karşı sosyal adalet temini bağlamında İngiltere örneğinden ve İngiliz İşçi Partisi'nden oldukça etkilenmiştir. Sefalet ve adaletsizliğin komünizme her şeyden fazla yardım ettiğini ileri süren Ecevit, İngiliz İşçi Partisi'nin açlığı, sefaleti ve işsizliği ortadan kaldırmak suretiyle komünizme karşı "en müessir ilacı" bulduğu ve sosyal adaleti temin ettiği kanaatindeydi.¹⁰⁵ İngiliz sosyalizmini "dogmatizmi ve doktrinciliği" reddeden, tecrübe ve olaylardan ders almasını bilen, inançlara "körü körüne bağlı olmayan" ampirik bir İngiliz davranışının sonucu olarak yorumlayan Ecevit; İngiliz sosyalistlerin artık "kapitalizm yıkılmadan da başlıca gayelerinin gerçekleştirilebileceğini" ve "olayların yalanladığı Marksist düşünceyi" reddettiğini düşünmekte ve eklemektedir: "Madem ki kapitalizm devam ederken de sosyalist bir düzen kurulabiliyordu, öyleyse kapitalizmi kökünden söküp atmak için gayret sarf etmeğe ve kapitalizmi tamamen ortadan kaldırmış komünist rejimlerin haline düşme tehlikesini göze almağa hiç lüzum yoktu. Bilâkis sosyalist bir düzen içinde, belirli bir ölçüyü aşmaması şartıyla özel sermayeden ve serbest teşebbüsten, sosyalizmin gayeleri içinde istifade etmek mümkündür."¹⁰⁶ Bu minvalde İngiliz sosyalizmi "herkesi proleter yapmak yerine", yer altındaki işçi ile yeryüzündeki kapitalisti aynı adamda birleştirmeyi başarmıştı.¹⁰⁷

Daha önce de bahsedildiği üzere, Türkiye'de komünizmin kökleşmesinin zor olduğunu düşünen Ecevit, DP iktidarının sosyo-ekonomik meseleler karşısındaki tutumunun gelecekte komünizmin Türkiye adına tehdit teşkil edecek zemini oluşturduğunu ileri sürmüştü. Ona göre "her mahallede 15 milyon yetiştirdik" sloganıyla betimlenecek iktisadi zihniyet, "sosyal tehlikeleri" de beraberinde getirmişti.¹⁰⁸ DP'nin sanayileşme sürecinde yaptığı hatalar "memleketin sosyal yapısına faydadan çok zarar vermiş" ve Türkiye için siyasal bakımdan "ciddi tehdit teşkil edecek yabancı ideolojilere" zemin hazırlamıştı.¹⁰⁹ Sosyal adalet diye bir mesele DP'nin hiçbir dönem gündeminde olmamış, sanayileşme hareketi yürüdükçe köylülerin "kentlileşmesi gerekeceği" bunun da yeni bir iskân meselesini ortaya çıkaracağı planlanmamıştır. Gecekonduların yıkılması ile bu sorunları önleyeceğini zanneden iktidar böylece memleket adına sosyo-ekonomik " türlü sıkıntı ve huzursuzluklara" zemin hazırlamıştır.¹¹⁰ Ecevit'e göre gelecek nesiller, "yurda ekilen sosyal huzursuzluk tohumlarının zehirli otlarını biçecektir".¹¹¹

Siyasi kariyerinde en önemli basamağı "Çalışma Bakanlığı" görevi olacak olan Ecevit, bilhassa 50'li yılların ikinci yarısında, işçi meselesine ihtimam göstermişti. Ecevit'e göre "bütün hür Batı memleketlerinde kökleşmiş" olan hakla-

104 Ecevit, "Rejim Meselelerini Halletmiş Memleket", *Ulus*, 14 Eylül 1955.

105 Ecevit, "İngiliz İşçi Partisi'nin Son Kongresi I", *Ulus*, 4 Kasım 1950.

106 Ecevit, "İngiliz Sosyalizmi Dönüm Noktasında", *Ulus*, 18 Ekim 1956.

107 Ecevit, "Yer Altındaki İşçi Yer Üstünde Kapitalist", *Ulus*, 16 Ekim 1956.

108 Ecevit, "Komünizm Tehlikesini Kuvvetlendiren Etkenler", *Ulus*, 28 Haziran 1957.

109 Ecevit, "Hedefi Birleşen Oklar", *Ulus*, 12 Temmuz 1957.

110 Ecevit, "Sosyal Görüşü Olmayan Parti", *Ulus*, 16 Haziran 1957.

111 Ecevit, "Ev ve Devlet", *Ulus*, 9 Mayıs 1956.

rın Türk işçilerine verilmemesi “göz göre göre hoşnutsuzluk ve huzursuzluk tohumları ekmektir”¹¹² ve DP iktidarı, işçilerin siyasi hayatta tutmaya başladığı yeri görmezden gelerek “memleket için önceden hesaplanmayan tehlikelere” zemin hazırlamaktadır. Dünyada işçi zümrelerin hoşnutsuzluğunu “istismar” eden komünizm tehlikesi varken Türk işçisi, bu mahfillere faaliyet alanı fırsatı vermeme “olgunluğunu” göstermişti. Bundan ötürü de iktidara düşen görev onlara haklarını vermektir.¹¹³ Ancak “demir perde gerisi hariç hemen bütün memleketlerde, hatta sömürgelerde bile” işçilere grev hakkı en tabii bir hak olarak tanınmışken, Türkiye’de bu haklar işçilere temin edilmemişti.¹¹⁴ Muhalefet olduğu dönemde “sendikacılık hürriyetinin darlığı” şikâyetinde bulunan, “grev hakkı olmadan sendika olmaz” parolasını atan DP, Türk işçisini “aldatmıştı”.¹¹⁵

Ecevit sosyo-ekonomik sorunların komünizme yol açabileceği düşüncesinden hareketle, mensup olduğu/1957’den sonra milletvekili olarak temsil ettiği CHP’nin, bu husustaki ilkelerini kamuoyuna tanıtmıştır. Makalede, İngiliz İşçi Partisi’nin “doktrinci olmayan ampirik sosyalizminden” sitayişle bahsettiğine temas edildiği üzere, Ecevit söz konusu anlayışın Türkiye’de CHP’nin devletçilik ilkesi ile temsil edildiği kanaatindedir.¹¹⁶ CHP’nin sola yönelme politikası dâhilinde düşünülecek bu konuda Ecevit, devletçilik ilkesi ile birlikte halkçılık ilkesine vurgu yapmakta ve bu iki ilkeyi de çok partili hayata geçişten sonra sosyo-ekonomik alanlarda yaşanan meselelere karşı tek çare olarak görmektedir.¹¹⁷ Ancak Ecevit “Batının doktrinci sosyalistlerinin hareket noktalarının” Türk toplumunda dayanak bulamayacağı fikrindedir. 27 Mayıs hareketinden sonra yazdığı bir yazıda bu meyanda; “*CHP’nin halkçılığının ve devletçiliğinin çizdiği, devrimciliğinin de hareket ve hayatiyet kattığı hattın solunda yer aldığını iddia edecek hiç bir parti veya doktrin, bugün Türkiye’de özentici bir entelektüel fantezisi olmaktan ileri gidemeyecek*”¹¹⁸ diyerek çok önemli bir ikazda bulunmuştur.

Ecevit Nazarında Komünizm Karşısında Demokrasi, Hürriyet, İnsan Hakları

*“Ben komünist rejime, her şeyden önce, insan haklarına saygı göstermediği için düşmanım”*¹¹⁹ diyerek komünizme karşı tavrını ortaya koyan Ecevit, komünizmle mücadele etmek için en önemli unsurun demokrasi olduğu düşüncesindedir. Ancak Yunanistan Başbakanı Karamanlis’in söylediği üzere “komünizmden önce doğmuş olan demokrasi, komünizme karşı mücehhez” değildir yani iktidara geldiği takdirde “demokrasiyi öldürebilecek” olan komünizme karşı demokrasi savunmasıdır.¹²⁰ Ecevit’e göre komünizmle mücadele etmenin müspet ya da menfi metotları bulunmaktadır. Menfi mücadelede komünist propagandasının “temelsizliği,

112 Ecevit, “Yabancı İşveren ve Türk İşçisi”, *Ulus*, 16 Ocak 1956.

113 Ecevit, “Türk İşçisi”, *Ulus*, 7 Mart 1956.

114 Ecevit, “Türk İşçisinin Dünyadaki Durumu”, *Ulus*, 16 Eylül 1957.

115 Ecevit, “İşçiler İçin”, *Ulus*, 3 Temmuz 1958.

116 Ecevit, “İngiliz Sosyalizmi Dönüm Noktasında”, *Ulus*, 18 Ekim 1956.

117 Ecevit, “Hedefi Birleşen Oklar”, *Ulus*, 12 Temmuz 1957.

118 Ecevit, “Sosyalizm ve Doktrin”, *Ulus*, 6 Eylül 1960.

119 Ecevit, “Grev”, *Ulus*, 19 Temmuz 1955.

120 Ecevit, “Yunanistan Notları IV: Kendi Toprağına Bağlı Kalmayan Bir Ekonomi”, *Ulus*, 2 Kasım 1960.

Gazi

Akademik
Bakış

147

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

yalancılığı” belgelendirilir, komünistlerin açık veya gizli siyasal çalışmalarına, “tahriklerine, tertiplerine” karşı güvenlik tedbirleri alınır. Bu mücadele metodunun etkisi ise sınırlı olacaktır zira karşı taraf “her bulduğu delikten sızmaya çalışacaktır”. Komünizmle müspet mücadele ise onlardan “daha iyi, daha çekici bir dünya görüşü, bir hayat tarzı, bir toplum düzeni” göstermekle mümkündür. Amerika, İngiltere, İskandinavya hatta İsrail bunu yapmaktadır. Batı dünyası insan vakarını, fert hürriyetini, adaleti sağlayarak komünist propagandasına karşı en etkili silahı geliştirmiştir.¹²¹ Mesela İngiltere’de komünistlere bile hürriyet tanınmıştır. Buna mukabil demokrasinin nimetlerinden faydalanan İngiliz seçmeni parlamentoya “tek bir komünist bile sokmazken”¹²², geniş bir hürriyet anlayışı karşısında komünistler “büsbütün kuvvetten düşmüştür”. Zira “hür dünya ne kadar daha çok olur, komünist toplum düzeni karşısındaki çekiciliğini o ölçüde arttırmaktadır”.¹²³

Daha önce de belirtildiği üzere Ecevit, Türkiye’nin Batı dünyasıyla “komünizm tehdidinin” salt güvenlik kaygısıyla değil daha çok “hürriyet ve demokrasi” ülküsü etrafında müttefik olması gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak ona göre DP döneminde Türkiye, “söylemesi acı da olsa”, bu ilkeler açısından “demir perde” ülkelerinin gerisine düşmeye başlamıştır.¹²⁴ Batı dünyasının Türkiye’deki demokrasi tecrübesine inancı “yıkılmış”, Türkiye’nin dünya içindeki mevkii; demokrasi, fert hürriyeti, kanun hâkimiyeti üzerine kurulu bir hürriyet ilkelerine değil, jeopolitik durumunun verdiği “geçici avantajlara” indirgenmiştir.¹²⁵ Bundan ötürü DP döneminde Türkiye “sırf askerî zaruretler yüzünden geçici ve zoraki olarak varlığına tahammül edilen, ikinci sınıf ortak” pozisyonuna düşmüştür.¹²⁶ DP’ye demokrasi temelli eleştiriler yönelten Ecevit, DP döneminde insan hakları temeline dayanan bir hürriyet nizamının kurulmaması gerekçesiyle sosyal yapıda “aksaklıklar” meydana geldiği ve komünizme zemin hazırlandığı düşüncesindedir.¹²⁷ DP döneminde “komünizmle mücadele imkânları”, siyasal hak ve hürriyetlerin yeterince temin edilememesinden ötürü daralmıştır.¹²⁸

DP’yi demokrasiden saptıkları gerekçesiyle itham eden Ecevit, iktidarın muhalefeti yıpratmak amacıyla “komünizm” ithamına müracaat ettiği düşüncesindedir. Hâlbuki ona göre muhalefete bu isnadı yöneltmek en çok Moskova’nın işine gelmektedir.¹²⁹ DP yöneticileri ve üyeleri muhalif milletvekillerine, üniversite mensuplarına kendi iktidarına yakın olmadığı için “komünist ithamında” bulunarak esasında “komünist tehlikesini” hafife almakta ve bu tehlikeyi kendi siyasi çıkarları için “istismara” çalışmaktadır.¹³⁰ DP ve ona yakın kamuoyu organlarında DP iktidarını tenkit eden herkesin, “komünist” ya da “komünizme hizmet”

121 Ecevit, “Yıkıcı Faaliyetler ve Yıkılan Demokrasimiz”, *Ulus*, 31 Ocak 1958.

122 Ecevit, “İngiltere Notları: Hürriyet”, *Ulus*, 26 Temmuz 1951.

123 Ecevit, “Komünizme Karşı En Etkili Silah: Hürriyet”, *Ulus*, 3 Temmuz 1957.

124 Ecevit, “Acı Örnekler”, *Ulus*, 7 Ocak 1957.

125 Ecevit, “Copların Kudreti”, *Ulus*, 15 Ağustos 1955.

126 Ecevit, “Ters Benzetiş”, *Ulus*, 24 Aralık 1959.

127 Ecevit, “6-7 Eylül Neden Oldu”, *Ulus*, 12 Eylül 1955.

128 Ecevit, “Komünizmle Mücadele İmkânlarında Daralma”, *Ulus*, 14 Ocak 1958.

129 Ecevit, “Moskova’ya Sığınanlar”, *Halkçı*, 27 Mart 1954.

130 Ecevit, “McCarthy Kadar Olabilseler”, *Ulus*, 19 Ocak 1956.

ediyor diye takdim edildiğini dile getiren Ecevit'e göre; Türkiye'de DP iktidarının da iddia ettiği gibi "gizli komünizm" diye bir mesele mevcuttur ve komünizmin "gizlisiyle de açığıyla da" mücadele edilmesi elzemdir. Ancak DP'nin kendisine karşı herkesi o cephede görmesi, "gizli komünizme" mevzi kazandırmaktadır. Bundan ötürü DP'nin "komünizmle mücadele davasını", partiler üstü bir seviyede tutması ve bu mücadeleye muhalefeti de dâhil eden partiler üstü bir heyet tesis etmesi gerekmektedir.¹³¹ Oysa "yıkıcı faaliyetlerle" mücadeleye demokratik hayat tarzının üstünlükleri ile mukabele etmesi gereken DP, "yıkıcı faaliyetler", "gizli komünizm" gibi bahanelerle Türkiye'de demokrasiyi bitirmektedir.¹³²

Sonuç

Türk fikir ve siyaset hayatına 1950'li yıllarda gazetecilik mesleği vasıtasıyla giren Ecevit, her on yıllık dilimde farklı kimlikler ihtiva etse de, "her ne pahasına olursa olsun rejimi koruma azmi" kendisinin değişmeyen prensibi olmuştur. Komünizmle karşı duruşu da bu prensibin bir tezahürüdür. Sovyetleri "Moskof emperyalizminin bir uzantısı" olarak görmesi ve devletin bu hususta daima müteyakkız olması gerektiği kanaati, kendisini Türk sağının anti-komünizm motivasyonlarından birisiyle aynı potada buluşturur. Yine Türk sağındaki hâkim kanaatte olduğu gibi Ecevit de komünizmi, Batı'nın tarihsel sosyolojisinin bir neticesi olarak yorumlar ve Türkiye'de hiçbir zaman derin sınıf farklılıklarının, sınıf bilincinin oluşmadığını iddia eder.

Ecevit'in komünizmle mücadele perspektifi, yukarıda belirtilen ortak noktaların haricinde oldukça farklıdır. Mesela Türk sağ komünizmi aşırı modernleşmenin/batılılaşmanın menfi bir sonucu olarak değerlendirirken, Ecevit batılılaşmayı komünizme karşı bir panzehir olarak görmektedir. Türk sağ komünizmle mücadelede "biz" öznesini, Türk milleti/dünyası adına yürüttüğünü ifade ederken, Ecevit "biz" öznesi ile Batı dünyası ve "insanlık" adına konuşur. Bu bağlamda anti-komünizmi Türk modernleşme sürecine ve Atatürk devrimleri silsilesine bağlayan Ecevit, Türkiye'nin "hür dünya" olarak nitelendirilen NATO'ya girişini, Atatürk'ün "muasır medeniyetlere erişme" ülküsünün tabii bir neticesi olarak değerlendirir. Bu perspektif gazeteci Ecevit'i, 1960'lı ve 70'li yıllarda yükselecek olan Sol Kemalizm'den ayıracaktır zira kendisi ne 3.Dünya Modernleşmesini ne Bağlantısız Hareketi'ni idealize ederken, "hür dünyaya" sınıksız eklemeyi tavsiye eden zihniyetin temsilcisidir.

Ecevit aynı Türk sağ gibi Türkiye'nin NATO ve Amerika ile işbirliğini "güvenlik" perspektifi ile önemserken, Türk sağından farklı olarak bu ittifakı "Batı ailesinin bir parçası olmak" için de bir vesile olarak görür ve Batı kültürü ile medeniyetinin kıstaslarının, askerî tedbirlerden daha etkili olacağı fikrini taşır. Türk sağ komünizmle mücadelede "din" olgusunun önemli bir araç olduğunu düşünürken, gazeteci Ecevit din unsuru yerine demokrasinin komünizme karşı en önemli silah olduğunu ileri sürer. Ecevit, Türkiye'nin jeopolitik önemine vurgu yapar ve "hür dünya adına" Asya ile Afrika Devletleri'ne ilham olması ge-

131 Ecevit, "Partiler Üstü Davaya Partiler Üstü Heyet", *Ulus*, 15 Ocak 1958.

132 Ecevit, "Yıkıcı Faaliyetler ve Yıkılan Demokrasimiz", *Ulus*, 31 Ocak 1958.

Gaz

Akademik
Bakış

149

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

rektiğini belirtir ancak bu noktada Osmanlı ve/veya İslam referansının değil Atatürk reformlarının model olarak takdim edilmesini talep eder. Mezkûr coğrafyada İslam'ın araçsal olarak kullanılmasına şiddetle karşı çıkarken ise bu durumun içeride laiklik bahsinde menfi neticeleri olacağını gündeme getirir. Gazetecilik döneminde "her alanda Batıcı" olan Ecevit'in Orta Doğu'daki Arap-İsrail geriliminde, batılılığı temsil ettiğini düşündüğü İsrail'e olan sempatisi ve onların komünizmle mücadelesini ön plana çıkarması oldukça dikkat çekicidir ve onu yine Türk sağının anti-komünizminden ayırır. Zira Türk sağının anti-komünist argümanları içerisinde Marks'ın Yahudi kimliği yahut komünizmin esasında "İsrail'in/ Yahudilerin" gizli ajandalarını gerçekleştirmek için vasita olarak kullanıldığı gibi fikirlere rastlanmaktadır.

Keynesyen ekonomik modelin hâkim olduğu II. Dünya Savaşı sonrası yıllarda Türk sağı da komünizmle mücadelede sosyal adalet ve refah devletleri gibi kavramları ön plana çıkarmıştır. Ancak Ecevit'in Türk sağından ayrı olarak, "işçi hakları, sendika, grev" gibi olguları, komünizmi meydana getirecek zemini bertaraf edecek araçlar olarak görmesi ilgi çekicidir. Bu noktada İngiltere'deki tecrübelerinden etkilendiği anlaşılan Ecevit'in İngiliz İşçi Partisi'ni, Rusya ve komünizme karşı "ideolojik savaş açan" bir pozisyonda betimlemesi ve güdümlü ekonomiyi komünizmin gerçek düşmanı olarak nitelendirmesi önemlidir. Doktriner inançlara karşı, ampirik ve pragmatik İngiliz bakış açısının ürünü olarak tavsiye ettiği İngiliz İşçi Partisi'nin "bir milimetre daha sola kaymaması" gerektiğini ifade etmesi ise 60'lı yıllarda ortaya çıkacak "Ortanın Solu" hareketinin misyonu ile mütenasip görünmektedir. Zikredilen farklılıklara rağmen, gazeteci Ecevit'in fikirleri, Türkiye'de anti-komünizm literatürünün Türk sağına inhisar edilmemesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

Sürelî Yayınlar

Forum
Halkçı
Pazar Postası
Son Havadis
Sunday Journal and Sentinel
Son Havadis
Turkish- American News
Ulus
Winston-Salem Journal

Kitap ve Makaleler

AĞTAŞ, Özkan, "Ortanın Solu: İsmet İnönü'den Bülent Ecevit'e", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 8: Sol*, Ed. Tanıl Bora- Murat Gültekingil, İletişim Yayınlar, İstanbul 2007.
AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Çev. Ahmet Fethi, 3.B.Hil Yayın, İstanbul 2007.
BERİŞ, Hamit Emrah, "Kemalist- Liberal Sentez Çabası: Forum Dergisi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 7: Liberalizm*, Ed.Tanıl Bora- Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Geri

- BORA, Tanıl, *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, 2.B, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- BORA, Tanıl- ÜNÜVAR, Kerem, “50’li Yıllarda Türkiye’de Siyasi Düşünce Hayatı, *Türkiye’nin 1950’li Yılları*. Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- BORA, Tanıl- CANTEK, Levent, “ Köşe Yazarlığındaki Değişim ve Politik Düşünce Vasatı”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce 9: Dönemler ve Zihniyetler*, Ed. Tanıl Bora- Murat Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- ÇAKMAK, Diren, *Forum Dergisi 1954-1960*, 4.B, Libra Yayınları, İstanbul 2014.
- ÇOLAK, Mustafa, *Bülent Ecevit: Karaoğlan*, 3.B.İletişim Yayınları, İstanbul 2020.
- DEDE, Kadir, “ Forum Dergisi”, *Türkiye’nin 1950’li Yılları*,
- DEMİREL, Tanel, “ 1946- 1980 Döneminde ‘Sol’ ve ‘Sağ’ ”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce 9: Dönemler ve Zihniyetler*.
- ECEVİT, Bülent, “ İngiliz İşçi Partisi’nin Son Kongresi I”, *Ulus*, 24 Ekim 1950.
- ECEVİT, Bülent, “ İngiliz İşçi Partisi’nin Son Kongresi II”, *Ulus*, 4 Kasım 1950.
- ECEVİT, Bülent, “ İngiltere Notları: Hürriyet ”, *Ulus*, 26 Temmuz 1951.
- ECEVİT, Bülent, “ İnkılaplar ve Dış Siyaset”, *Pazar Postası*, 12 Ağustos 1951.
- ECEVİT, Bülent, “İngiltere’de Siyasî Durum”, *Ulus*, 18 Eylül 1951.
- ECEVİT, Bülent, “ 3üncü Dünya Harbi”, *Son Havadis*, 1 Ocak 1953.
- ECEVİT, Bülent, “Dış Siyasetimiz ve Laiklik”, *Son Havadis*, 6 Ocak 1953.
- ECEVİT, Bülent, “ Ekonomik Bölünme”, *Son Havadis*, 7 Ocak 1953.
- ECEVİT, Bülent, “ Asya Sosyalistleri”, *Son Havadis*, 12 Ocak 1953.
- ECEVİT, Bülent, “ Churchill- Eisenhower Görüşmeleri”, *Son Havadis*, 14 Ocak 1953.
- ECEVİT, Bülent, “ İtiraflar Zinciri”, *Son Havadis*, 15 Ocak 1953.
- ECEVİT, Bülent, “ Cumhuriyetçiler İş Başında”, *Son Havadis*, 21 Ocak 1953.
- ECEVİT, Bülent, “ Avrupa’daki Tehlike”, *Son Havadis*, 28 Ocak 1953.
- ECEVİT, Bülent, “ Dulles’in Son Demeci”, *Son Havadis*, 29 Ocak 1953.
- ECEVİT, Bülent, “ Ülküler ve Menfaatler”, *Son Havadis*, 10 Şubat 1953.
- ECEVİT, Bülent, “Ortadoğu’nun Kazanılması”, *Ulus*, 24 Şubat 1953.
- ECEVİT, Bülent, “ Stalin Sonrası”, *Son Havadis*, 6 Mart 1953.
- ECEVİT, Bülent, “ NATO’dan Haber 4: NATO ve Sosyal Hayatımız”, *Ulus*, 23 Haziran 1953.
- ECEVİT, Bülent, “NATO Ruhı”, *Ulus*, 17 Temmuz 1953.
- ECEVİT, Bülent, “An Arousing Lullaby”, *Turkish- American News*, 28 Kasım 1953.
- ECEVİT, Bülent, “ Hani İnsanlık İdealiydi”, *Halkçı*, 14 Şubat 1954.
- ECEVİT, Bülent, “ Amerikan Siyaseti ve Takt”, *Halkçı*, 17 Şubat 1954.
- ECEVİT, Bülent, “ Moskova’ya Sığınanlar”, *Halkçı*, 27 Mart 1954.
- ECEVİT, Bülent, “ Peyk Basın”, *Halkçı*, 19 Nisan 1954.
- ECEVİT, Bülent, “Halktan Doğacak Altı Ok”, *Halkçı*, 5 Mayıs 1954.
- ECEVİT, Bülent, “ CHP’de Liderlik”, *Halkçı*, 8 Mayıs 1954.
- ECEVİT, Bülent, “ Forum ve Hürriyet”, *Halkçı*, 20 Mayıs 1954.
- ECEVİT, Bülent, “ Hakkını Arayan Türk İşçisi”, *Halkçı*, 17 Temmuz 1954.
- ECEVİT, Bülent, “Hürriyetle Alay Edenler”, *Halkçı*, 21 Ağustos 1954.
- ECEVİT, Bülent, “ Asya’ya Dönüş”, *Halkçı*, 9 Eylül 1954.
- ECEVİT, Bülent, “ Bir Onur Meselesi”, *Ulus*, 10 Ekim 1956.
- ECEVİT, Bülent, “ How Does it Feel to Have Red Russia for a Neighbor?”, *Sunday Journal and Sentinel*, 31 Ekim 1954.
- ECEVİT, Bülent, “West’s Defense Center of Gravity Moves Steadily Eastward”, *Winston-Salem Journal*, 7 Kasım 1954.

Görüş

Akademik
Bakış

151

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

- ECEVİT, Bülent, "Winston- Salem'e Uzaktan Bir Bakış", *Halkçı*, 26 Şubat 1955.
- ECEVİT, Bülent, "Demokrasi Her Şeyden Üstündür", *Halkçı*, 3 Mart 1955.
- ECEVİT, Bülent, "Bizim Anlayamayacağımız Bir Mantık", *Halkçı*, 7 Nisan 1955.
- ECEVİT, Bülent, "Sıkıntılı Günlerde Halkın Davranışı", *Ulus*, 27 Haziran 1955.
- ECEVİT, Bülent, "Paylaşılmayan Sıkıntılar", *Ulus*, 28 Haziran 1955.
- ECEVİT, Bülent, "Copların Kudreti", *Ulus*, 15 Ağustos 1955.
- ECEVİT, Bülent, "Siyaset ve Fikir Hürriyeti", *Ulus*, 19 Ağustos 1955.
- ECEVİT, Bülent, "Niçin Varız", *Ulus*, 26 Ağustos 1955.
- ECEVİT, Bülent, "Sınır Kontrollerinin Kalktığı Bir Dünya", *Ulus*, 30 Ağustos 1955.
- ECEVİT, Bülent, "6-7 Eylül Neden Oldu", *Ulus*, 12 Eylül 1955.
- ECEVİT, Bülent, "Dünya Siyasetinde Yeni Bir Kuvvet: II", *Ulus*, 16 Eylül 1955.
- ECEVİT, Bülent, "Rejim Meselelerini Halletmiş Memleket", *Ulus*, 14 Eylül 1955.
- ECEVİT, Bülent, "Kendine Güvenen Millet", *Halkçı*, 11 Aralık 1955.
- ECEVİT, Bülent, "Clement Attlee", *Ulus*, 14 Aralık 1955.
- ECEVİT, Bülent, "Yabancı İşveren ve Türk İşçisi", *Ulus*, 16 Ocak 1956.
- ECEVİT, Bülent, "McCharty Kadar Olabilseler", *Ulus*, 19 Ocak 1956.
- ECEVİT, Bülent, "Türk İşçisi", *Ulus*, 7 Mart 1956.
- ECEVİT, Bülent, "Güvenliğimizin Birinci Tehdidi", *Ulus*, 7 Nisan 1956.
- ECEVİT, Bülent, "Başbakan ve Komünizm", *Ulus*, 14 Nisan 1956.
- ECEVİT, Bülent, "Güvenlik, Hürriyet ve Kültür", *FORUM*, 15 Nisan 1956.
- ECEVİT, Bülent, "Ev ve Devlet", *Ulus*, 9 Mayıs 1956.
- ECEVİT, Bülent, "Söz Milletindir", *Ulus*, 4 Haziran 1956.
- ECEVİT, Bülent, "Kendi İtibarını Kıran İktidar", *Ulus*, 6 Haziran 1956.
- ECEVİT, Bülent, "Kolektif Sorumluluk", *Ulus*, 13 Temmuz 1956.
- ECEVİT, Bülent, "Yer Altındaki İşçi Yer Üstünde Kapitalist", *Ulus*, 16 Ekim 1956.
- ECEVİT, Bülent, "İngiliz Sosyalizmi Dönüm Noktasında", *Ulus*, 18 Ekim 1956.
- ECEVİT, Bülent, "Macar Halkı Kurtarılmalıdır", *Ulus*, 7 Kasım 1956.
- ECEVİT, Bülent, "İsrail'in Durumu", *Ulus*, 8 Kasım 1956.
- ECEVİT, Bülent, "Bütün Gözler Amerika'da", *Ulus*, 9 Kasım 1956.
- ECEVİT, Bülent, "Türkiye'nin Sorumluluğu", *Ulus*, 16 Kasım 1956.
- ECEVİT, Bülent, "Dış Siyaset ve Vatandaş", *Ulus*, 24 Kasım 1956.
- ECEVİT, Bülent, "Türk Elçisi Niçin Çağrıldı", *Ulus*, 28 Kasım 1956.
- ECEVİT, Bülent, "Aydınlık İhtiyacı", *Ulus*, 29 Kasım 1956.
- ECEVİT, Bülent, "Türkiye'nin Hatası", *Ulus*, 1 Aralık 1956.
- ECEVİT, Bülent, "Orta Doğu'da Yeni Durum II: Araplar Arasındaki Sun'i Birliğin Sonu", *Ulus*, 3 Aralık 1956.
- ECEVİT, Bülent, "Acı Örnekler", *Ulus*, 7 Ocak 1957.
- ECEVİT, Bülent, "Zafer Demokrasindir", *Ulus*, 9 Ocak 1957.
- ECEVİT, Bülent, "Birleşmiş Milletlerde Durum III: Sovyet- Amerikan Rekabeti", *Ulus*, 11 Mart 1957.
- ECEVİT, Bülent, "Arap Milliyetçiliği ve Batılılar", *Ulus*, 15 Mart 1957.
- ECEVİT, Bülent, "Eisenhower Doktrini ve Arap Tarafsızlığı", *Ulus*, 18 Mart 1957.
- ECEVİT, Bülent, "Devrim Yoluyla Demokrasi", *Ulus*, 19 Mart 1957.
- ECEVİT, Bülent, "Seçtiğimiz Yol", *Ulus*, 10 Nisan 1957.
- ECEVİT, Bülent, "Milletlerarası Davranışta Şahsiyet İkiliği", *Ulus*, 23 Nisan 1957.
- ECEVİT, Bülent, "Sosyal Görüşü Olmayan Parti", *Ulus*, 16 Haziran 1957.

Görüş

Akademik
Bakış

152

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

- ECEVİT, Bülent, "Komünizm Tehlikesini Kuvvetlendiren Etkenler", *Ulus*, 28 Haziran 1957.
- ECEVİT, Bülent, "Komünizme Karşı En Etkili Silah: Hürriyet", *Ulus*, 3 Temmuz 1957.
- ECEVİT, Bülent, "Hedefi Birleşen Oklar", *Ulus*, 12 Temmuz 1957.
- ECEVİT, Bülent, "Türk İşçisinin Dünyadaki Durumu", *Ulus*, 16 Eylül 1957.
- ECEVİT, Bülent, "Zoraki Başlık", *Ulus*, 19 Eylül 1957.
- ECEVİT, Bülent, "Seçimler ve Dünyadaki Durumumuz", *Ulus*, 3 Ekim 1957.
- ECEVİT, Bülent, "Komünizmle Mücadele İmkânlarında Daralma", *Ulus*, 14 Ocak 1958.
- ECEVİT, Bülent, "Partiler Üstü Davaya Partiler Üstü Heyet", *Ulus*, 15 Ocak 1958.
- ECEVİT, Bülent, "Yıkıcı Faaliyetler ve Yıkılan Demokrasimiz", *Ulus*, 31 Ocak 1958.
- ECEVİT, Bülent, "Suudi Arabistan'daki Son Gelişmeden Alınacak Ders", *Ulus*, 2 Nisan 1958.
- ECEVİT, Bülent, "İşçiler İçin", *Ulus*, 3 Temmuz 1958.
- ECEVİT, Bülent, "Çıkartma ve Sonrası", *Ulus*, 17 Temmuz 1958.
- ECEVİT, Bülent, "Doğu-Batı Rekabetinde Demokrasinin Rolü", *Ulus*, 6 Ağustos 1959.
- ECEVİT, Bülent, "Bir Dostluk Sergisi", *Ulus*, 24 Ekim 1959.
- ECEVİT, Bülent, "Ters Benzetiş", *Ulus*, 24 Aralık 1959.
- ECEVİT, Bülent, "Yabancı Gölgesinde Rejim Değiştirme", *Ulus*, 18 Nisan 1960.
- ECEVİT, Bülent, "Sosyalizm ve Doktrin", *Ulus*, 6 Eylül 1960.
- ECEVİT, Bülent, "Basının Sosyalleştirilmesi", *Ulus*, 6 Ekim 1960.
- ECEVİT, Bülent, "Yunanistan Notları IV: Kendi Toprağına Bağlı Kalmayan Bir Ekonomi", *Ulus*, 2 Kasım 1960.
- ECEVİT, Bülent, *Ortanın Solu*, Kim Yayınları, İstanbul 1966.
- EMRE, Yunus, *CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol: Türkiye'de Sosyal Demokrasinin Kuruluş Yılları (1960-1966)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- GAYTANOĞLU, Kaan, *Politik Liderlik ve Bülent Ecevit*, Paradigma Akademik Yayınları, Edirne 2014.
- KOLOĞLU, Orhan, *Kim Bu Ecevit*, Boyut Kitapları, İstanbul 2001.
- ÖRNEK, Cangül, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı: Antikomünizm ve Amerikan Etkisi*, Can Yayınları, İstanbul 2015.
- SAĞLAMER, Kayhan, *Ecevit Olayı: Bir Başbakanın Doğuşu*, Belge Yayınları, İstanbul 1974.
- ŞAHİN, Remzi, *Demokratik Sol ve Çağdaş Sağcı Ecevit*, Eser Matbaası, Ankara 1975.
- ULUS, Özgür Mutlu, *Türkiye'de Sol ve Ordu (1960-1971)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- UNAT, Nermin Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimleri Tahlihi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1966.
- UYAR, Hakkı, *Demokrat Parti İktidarında CHP 1950-1960*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2017.

Extended Abstract

While Ecevit attaches importance to the cooperation with NATO and America from a "security" perspective, he sees this alliance as an opportunity to "become a part of the Western family" and has the idea that the criteria of Western culture and civilization will be more effective than military measures. For Ecevit,

Geri

Akademik
Bakış

153

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

NATO has been the title of “a brand new bet” in the history of humanity rather than a military pact, “making people live together in peace”, one of the biggest propaganda weapons of the communists, “enslaving” humanity behind the iron curtain, while this ideal is “14 western nations” under the NATO title. silently” started to realize.

Ecevit evaluated communism as a new variant of historical Russian expansionism in line with a dominant thought in Turkey. Tsarist Russia benefited from the weakening of the Ottoman Empire, and apart from the short-lived friendship in the 1920s, this expansionism re-emerged under the “guide of communism”. However, according to Ecevit, the issue is not just a security threat. While NATO engaged in “spiritual armament” against communism, its members relied on common cultural and civilizational foundations. As a member of this spiritual front, Turkey, on the other hand, has entered the path of Westernization with the revolutions it has started to realize since the Republic, and accelerating this “progress” in the NATO process should now be considered as a “duty” not only to itself but also to the nations it has entered into.

As a journalist and intellectual, Ecevit, in his articles, has the idea that the state must ensure social justice against the danger of “communism”: “The main weapon of democracy against communism is to develop social justice and reduce the differences in income distribution to a tolerable level”. Ecevit, whose most important step in his political career will be the “Ministry of Labour”, paid particular attention to the labor issue in the second half of the 50s. According to Ecevit, not giving Turkish workers the rights that are “ingrained in all free western countries” is “to sow seeds of discontent and unrest”. Expressing his stance against communism by saying, “I am the enemy of the communist regime, first of all, because it does not respect human rights,” Ecevit believes that democracy is the most important element to fight communism. However, according to him, during the DP period, Turkey began to fall behind the “iron curtain” countries in terms of these principles, “even if it is painful to say”. The Western world’s belief in the experience of democracy in Turkey has been “destroyed”, Turkey’s position in the world; democracy has been reduced to “temporary advantages” given by its geopolitical situation, not to the principles of freedom based on individual freedom and the rule of law. Therefore, during the DP period, Turkey fell into the position of “a second-class partner whose existence is tolerated temporarily and forcibly simply because of military necessities”. Ecevit, who brought democracy-based criticisms to the DP, thinks that the failure to establish an order of freedom based on human rights creates “disruptions” in the social structure and paves the way for communism. During the DP period, “opportunities to fight communism” narrowed due to the inability to adequately provide political rights and freedoms.

Gazisi

Osmanlı Öncesi İpekçiliğe Dair İzler ve Osmanlı Dönemi Edirne İpekçiliği

Traces of Pre-Ottoman Sericulture in Relation to Ottoman-Era Sericulture of Edirne

Hüsnü YÜCEKAYA*

Öz

İpekçilik bin yıllar boyu gizemli bir iştigal alanı olduğu gibi, nesiller boyu tevarüs ederek gelişen ve bütün safhalarında çok titiz bir emeği ve teknik birikimi taşıyan bir kültürdür. İpek kültürünün, merkezi Asya sınırlarının ötesine taşınmasında; Türk devlet ve topluluklarının araştırmalara yansıyan rolü, muğlak ve belirsizdir. Bu çerçevede, Osmanlı ipekçiliğinin öncülleri ile olan illiyet bağı da hiç sorgulanmamıştır. Osmanlı ipekçiliğine dair ilk belgeler Mora ve Edirne'ye aittir. Edirne, kaliteli kolların üretildiği İran'a mesafe olarak en uzak bölge olmasına rağmen ipeğin en erken ve en yaygın yetiştirildiği bölge olmuştur. Bu minvalde meselenin iki yönü vardır. Birincisi Edirne'nin bulunduğu Rumeli coğrafyasında, Anadolu'ya göre ipekçilik faaliyetlerinin erken başlamasıdır ki, bu husus Bizans döneminden intikal eden iptidai bir ipekçilik alt yapısı ile izah edilebilir. İkincil husus ise Tüm Osmanlı coğrafyasında ipekçilik kültürünün çok hızlı bir biçimde hayata geçirilmesidir. Bu husustaki en olası senaryo Türk ipekçiliğinin Osmanlı coğrafyasında yeniden ihya edilmesidir. Edirne ipekçiliği ile ilgili arşiv belgeleri ilk olarak 16. Yüzyılda belirlense de en yoğun belge 19. Yüzyıldadır. Belgeler İran ipeğine olan bağımlılığın hızla azaldığına ve yerel istihsalin yükselişine işaret etmektedir. Edirne çevresinde geniş bir bölge Edirne ipekçiliğini beslemektedir. 19. Yüzyılın ikinci çeyreğinde, Edirne ipek istihsalinin Osmanlı Devleti toplam ipek istihsalinin üçte birine yaklaştığı görülür. 1850 yılına gelindiğinde, Edirne ahalisinin kahir ekseriyeti ipekçilik ile iştigal etmektedir. Yine 1850'li yıllardan itibaren, Edirne ipekçiliği bağlamında göze çarpan en önemli husus yabancı tüccarların ipek ve ipek tohumunda müdahil oldukları problemlerdir. Bütün bu problemlerin ötesine yansıyan en önemli husus ise Edirne ipekçiliğinin ulaştığı seviye ile ilgilidir.

Anahtar Kelimeler: Edirne İpekçiliği, Osmanlı İpekçiliği, Türk İpekçiliği, Bizans İpekçiliği, Tırnova ipekçiliği

Abstract

Just as sericulture has been a mysterious and secretive area of activity for millennia, it is also a culture that has been inherited throughout generations and that has carried very rigorous labor and technical accumulation within itself in all its stages. The role that Turkish states and communities played in the way that the silk culture has been carried beyond its Asian borders, where it was centered, and has been developed further, as reflected in research, is ambiguous and vague. Within this framework, the causal connection of Ottoman sericulture with its antecedents has not been questioned at all, either. The oldest dated documents regarding sericulture in the Ottoman Empire belong to the areas of the Morea and Edirne. Edirne was a part of, became the region where high-quality silk was supplied the earliest and the most commonly despite being the farthest region in distance from Iran, where the high-quality white cocoons were produced. In this context the issue has two aspects. The first one is that in the lands of

Makale Geliş Tarihi: 28.11.2020. Makale Kabul Tarihi: 19.11.2021.

* Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-mail: husnu.yucekaya@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0017-7514.

görsel

Akademik
Bakış

155

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Rumelia, in which Edirne was situated, activities of sericulture began early in comparison to Anatolia, which can be accounted for with a primitive and crude sericultural infrastructure taken over from the Byzantine period. The second aspect of the issue is that the silk farming culture was put into practice in a very rapid manner all over the Ottoman lands. A preliminary phase that requires centuries was realized in a very rapid fashion. The likeliest scenario concerning this subject can be explained as the revitalization of Turkish sericulture in Ottoman lands. Although archive documents about Edirne sericulture were first determined in the 16th century, the most intense document is in the 19th century. The documents' dependency on Iranian silk rapidly decreased and local output rose. A wide region surrounding Edirne nurtured Edirne's sericulture. In the second quarter of the 19th century, it is observed that the silk output of Edirne came close to one-third of the total silk output of the entire Ottoman Empire. By 1850, it is stated that the overwhelming majority of the population of Edirne engaged in the activity of silk farming. From the 1850s on, what attracts the attention as the most important point within the context of the sericulture of Edirne are the problems that foreign merchants became involved in regarding silk and silkworm seed. The most important point that reflects beyond all these problems concerns the level that the sericulture of Edirne reached.

Key Words: Edirne Sericulture, Tirnova Sericulture, Ottoman Sericulture, Turkish sericulture, Byzantine Sericulture

Giriş

Osmanlı yerel ipekçiliğinin ilk dönemi ve zaman içinde değişen boyutu meselesi, konunun görünür öneminde öte bir ehemmiyeti haizdir. Büyük bir teknik beceri ve olağanüstü titiz bir uğraş olan ipekböceği yetiştiriciliğinin Osmanlı yurdunda gerçekleştirilmesi, teknik olarak bir sıçramaya örnektir. Osmanlı ipekçiliğini tarihsel devamlılığından kopuk, kendi dönemi ile sınırlı değerlendirmek yanlış sonuçlara götürebilir. Konuya, Orta Asya'dan beri devam eden sürecin bir izdüşümü olarak bakmak gerekir. Bu bakış açısı sadece Osmanlı ipekçiliğini değil, onun ötesinde pek çok bilinmeyen hususun anlaşılmasını sağlayacaktır. İskitlerin Doğu Avrupa ile dönem dönem yürüttükleri ticaret zamanla profesyonel bir ticari ağa dönüşmüş ve iki bin yıla varan süreçte ipek yolunu meydana getirmiştir.¹ Bu efsanevi yolun veya daha doğru söylemlerle yollar ağının² temel ticari emtiası ipektir. Baharat yolunda taşınan ürünler arasında da baharat ile mukayese edilebilecek oranda ipek taşınıyordu.³ Tarih boyu, Çin, İran ve Bizans gibi önemli devletlerin olduğu ipek üretimi ve ticaretinde, Türk devlet ve topluluklarının rolleri kendilerine münhasır ve özel bir durum arz etmektedir. Belki de bu kendine has özel konumlanmadan dolayı gizemli ve göz ardında kalmıştır. Bin yıllar boyu bir sır olarak saklanan ipekböcekçiliği

- 1 M.Ö. 7. Yüzyılda İskit kabileleri, bozkır kuşağında, boylu boyunca bir trans-Avrasya ağı kurmuşlardır. Çin ve Grek kolonileri arasında adeta bir mekik gibi gidip gelerek ipek ticaretini sağlamış olmalıdırlar. Stephan Barisitz, *Central Asia and the Silk Road_ Economic Rise and Decline over Several Millennia*, 2017, Springer International Publishing, s. 23.
- 2 "İpek yolu" terimi Alman coğrafyacı Ferdinand Von Richthofen tarafından 19.Yüzyılın sonlarında kullanılmıştır. Yola bu adı eski göçebe kavimleri vermemiştir. Tek bir yol değil, kullanımını çevresel veya politik faktörlerden etkilenen karmaşık bir yollar ağıdır. D. Waugh, "Richthofen's "Silk Roads": Towards the Archaeology of a Concept," *The Silk Road*, C.5, No. 1 (Summer 2007).
- 3 Avrupa'ya gümüşün gelişyle pazarlar genişledi, baharat ticaretinde ki kârlılık azalmıştı. Gümüşün etkili olduğu artan refah ile büyüyen pazarlarda yeni bir ürün olan ipeğe olan talep arttı. Niels Steensgaard, *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century*, Chicago 1974,s.9.

Görüş

Akademik
Bakış

156

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

teknik becerisi, asli coğrafyasının dışında ilk olarak Türk topluluklarının yaşadığı alanlarda devam ettirilebilmiştir. Burada binyılları kapsayan ve profesyonel bayilik ağı olarak işleyen ticaret ise ayrı bir konu ve çok önemli bir meseledir. İran coğrafyasında ipek yetiştiriciliğinin tarihi, 10. Yüzyıla dayanmaktadır.⁴ Orta Asya coğrafyasından sonra en nitelikli ipek İran'da yetiştirilmiştir. İran coğrafyasında ipek yetiştiriciliğinin ve ticaretinin yoğun olduğu bölgelerin demografik yapısı da dikkat çekicidir. Çok incelikli ve yüzyıllar boyu tevarüs etmiş teknik birikim gerektiren ipek yetiştiriciliğinin, Osmanlı coğrafyasında hızlı bir biçimde ve birçok bölgede gerçekleştirildiği görülmektedir. Halil İnalçık, 14.Yüzyıl, Bursa Şeri'yye Sicillerinde yerel ipek üreticiliğine dair bir işaret olmadığını Bursa ipekçiliğinin kökeninin İran kaynaklı olduğunu belirtmektedir. Bursa dışında Amasya, Tokat gibi ipek üretimi ile ön planda olan Anadolu şehirlerinde de 14. ve 15.Yüzyıllarda, ipek üreticiliğine dair bir belirti yoktur.⁵ Rumeli coğrafyasının durumu ise Anadolu'dan farklılık arz etmektedir. Çok fazla rivayet ve anlatı olmasa da, Bizans dönemine ilişkin özellikle Mora merkezli ipek üretimine dair belirtiler vardır. Ancak bu üretimin gelişimi ve boyutu konusunda bir bilgi belirlenememiştir. Üstelik üretilen kozanın niteliksiz olduğu ve flatür çekme tekniklerinin gelişmediği anlaşılmaktadır. Osmanlı Arşiv vesikalarında Bursa belgeleri kadar Edirne, Selanik ve Mora bölgesi ipekçiliğine dair belgeler vardır. Bunun en önemli nedeni bölgede ilkel bir düzeyde de olsa ipek yetiştirme kültürünün geçmişten intikali olabilir.

Osmanlı ipek üreticiliğini sorgulamanın en temel nedeni böylesine önemli bir ticari üründe yüz yıllar boyu sürececek bir bağımlılığa, hiçbir karşı refleks geliştirmeden ve direnç göstermeden pasif bir izleyici gibi mahkûm olunduğuna dair ön kabullerdir. Edirne gibi sayıları bir elin parmakları kadar az olan belli merkezleri araştırmak Osmanlı ipekçiliğinin genel görünümünü ortaya koyacaktır. En batıdaki Türk devleti olan ve 13.Yüzyılın sonlarında kurulan Osmanlıların ipekçilik serencamının ortaya çıkarılması, ipek üreticiliği ve ticaretinin en önemli aktörlerinin, ipek üretim ve ticaretindeki konumu ile ilgili muğlaklığın giderilmesine de katkı verecektir. Osmanlı ipekçiliği yerel üretimde Orta Asya ve İran ipeği kalitesine ulaşmıştır. Aslında kısa bir sürede bu uyumun sağlanması ve yoğun şekilde üretime, hızla başlanması oldukça ilginçtir ve yeterince ilgi çekmemiştir. 1700'lü yıllardan itibaren İran ipeğine olan bağımlılığın hızla azaldığı ve yerel üretimin ithal ikamenin yerini aldığı gözlenmektedir. Bu süreçte dikkat çekicidir. Ve sorgulanmalıdır.

Edirne Bölgesinde ilk ipekçilik faaliyetleri

Edirne hinterlandında ipek ve ipekböceği yetiştiriciliğinin ilk dönemi ve tarihsel süreçteki seyri, yürütülen araştırmanın orijini teşkil etmektedir. Sadece Edirne ipekçiliğinin serüveni değil, Osmanlı coğrafyasında ipekçiliğin kökenlerine dair büyük bir muğlaklık vardır. Bir kısım Osmanlı şehirlerindeki yerel

4 Arap coğrafyacılar İran'da ipekböceği yetiştiriciliğinin 10. Yüzyılda başladığını belirtmektedir. Linda K. Steinmann, Shah 'Abbas and the Royal Silk Trade 1599-1629, *Bulletin* (British Society for Middle Eastern Studies), Vol. 14, No. 1 (1987),s. 70.

5 Osmanlı arşiv vesikalarının tasnif özetlerine yansıyan bir husus olmadığı gibi Anadolu şehirleri ipekçiliğini irdeleyen çalışmalarda da 14. Ve 15. Yüzyıllarda yerel ipekçiliğe dair hiçbir iz yoktur.

ipekçiliğe dair araştırmaların neredeyse tamamına yakını 19. Yüzyılın son dönemlerini kapsamaktadır. Bir kısım araştırmada ise, daha eski dönemlere ait belgeler kullanılsa bile Osmanlı ipekçiliğinin ilk dönemlerini sorgulamaktan öte, belge içeriğindeki bilgilerin paylaşılması ile yetinilmektedir. Halil İnalçık bazı çalışmalarında konuya değinmiş ancak onun bu faaliyeti de bir girizgâh mahiyetinde olmuştur.⁶ Konuyla ilgili bilinmezliğin önemli nedenlerinden biri de, Osmanlı arşivinde yerel İpekçiliğe dair ilk bilgilerin ancak 16.Yüzyılın ikinci yarısından itibaren tespit edilebilmesidir.⁷ Osmanlı ipekçiliği ile ilgili daha önceki çalışmaların hiç birinde 17. Yüzyıldan önceye dair yerel ipekçilik yapıldığına dair bir bilgi ve karine tespit edilememiştir.⁸ Osmanlı öncesi dönemde, Bizans'ta özellikle Mora yarımadasında ilkel bir ipekçiliğin varlığına dair rivayetler bulunmaktadır.⁹ Ancak Tarihsel süreç içinde, Mora ve diğer Bizans coğrafyasında ipek üreticiliğinin dönüşümü ve düzeyi gibi hususlarda yeterli bilgi yoktur. Mor ipeğin, karadut yapraklarından beslenen ipekböceğinin imal

6 Halil İnalçık, pek çok makale ve araştırmasında ipek mevzusuna değinmiştir. O'nun Osmanlı ipekçiliğine yaklaşımı, Bursa merkezli bir örüntü modeli şeklindedir. Bugünden bakıldığında bu bakış açısı en azından ipek ticareti mevzusunda hala en doğru yöntem olarak görünmektedir. Çünkü İran ipeğinin güzergâhında İstanbul'dan bile önemli olan şehir, Bursa şehridir. Bu yönüyle adeta bir ipek başkenti görüntüsü ortaya çıkmaktadır. Bursa üzerinden yaptığı ipeğe dair analizlerde, I. Selim devrine kadar kesintisiz şekilde İran ipeğine bağımlılıktan söz etmektedir. İran savaşlarının olduğu dönemde Bursa Mizan-ı Harir vergisindeki olağan üstü düşüşü belgelerle ispatlayarak İran ipeğine olan bağımlılığı kanıtlamaktadır. Bunların yanında, Mora ve Rumeli ipekçiliğinin, Anadolu ipekçiliğinden daha eski olabileceğini bir kanaat olarak belirtmektedir. Halil İnalçık, "Bursa ve İpek Ticareti", *Halil İnalçık'ın Bursa Araştırmaları*, Hazırlayan: Yusuf Oğuz, Bursa Kültür A.Ş. yayınları, Bursa 2012, ss. 273-312.

7 Osmanlı arşiv belgelerinde, ipek üretimine açık bir şekilde işaret eden ilk belgeler, Mora ve Rumeli bölgelerine aittir. Bu belgelerden ikinci en eski tarihli vesika, 1547 yılında, Serez'de Menlik Kasabasında hâsıl olan ipekten söz edilmektedir. Ayrıca belgede Demirhisar kazasında mizan olduğu belirtilmektedir. Nahiye halkı zimmî olmalarından dolayı vergi indirimi kazanmak için Ehl-i Örf'ten bazı kimselere ipeklerini devrederek vergisini vermemeye çalıştıkları belgelere yansımıştır. Ayrıca belgede, bir kıyve ipekten alandan ve satandan birer akçe vergi alınması hususu belirtilmiştir. BOA, İE.ML..., 33/3171.

8 Osmanlı yerel ipekçiliğine dair belirlenen en eski tarihli belge ve bilgiler Rumeli ve Mora bölgelerine aittir. Rumeli ve Mora dışında belirlenen en eski bilgiler Safed ve Lübnan şehirlerine aittir. Bu bilgiler önemli müellifler tarafından aktarılsa da belgelere değil telif eserlere dayanan bilgilerdir. Yine Bölgedeki ipekçiliğe dair rivayetler Edirne'nin dahil olduğu Rumeli bölgesi ve Mora ipekçiliğinden daha sonraki tarihlerle ilgilidir. Ayrıca bölgedeki ipekçiliğin Bizans döneminden intikal eden ipekçilik ile irtibatlandırıldığı da görülmektedir. Daniel S. Goffman, "The Maktu' System and the Jewish Community of Sixteenth Century Safed: A Study of two Documents from the Ottoman Archives", *Osmanlı Araştırmaları III*, İstanbul, 1982, s. 86; TAŞKIN, Ünal, Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600), Elazığ, 2011, s.142-143; Kürşat Çelik, "Osmanlı İdaresindeki Lübnan'da İpek Üretim Ve Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2016,C.26,ss.277-290, s.1.

9 VI. Yüzyılda Justinian döneminde Bizans'a ipekböceği yetiştirme tekniğinin geldiğine dair bazı izler vardır. İmparator Justinian, mor ipeği devlet tekeli haline getirmiştir. Xinru Liu , *The Silk Road in World History*, Oxford University Press, London 2010, s.75; 1700 yılı civarında Ege adalarını gezen Seyyah Tournefort'ta ipekböceklerinin karadut yaprakları ile beslendiğini belirtmektedir. Joseph De Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, Edit. Stefanos Yerasimos, Çev. Ali Berktaş, 4. Baskı, İstanbul 2005.C.1, s.230.

Görüş

8

8

8

8

8

8

8

8

8

8

8

8

8

8

8

8

8

8

8

8

8

8

8

8

8

8

8

8

ettiği koza olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁰ Kaldı ki beyaz koza, Bizans'ta yetiştiriliyor olsa bile, flatür çekme işleminin usulünce yapılamadığı anlaşılmaktadır. Bunun en önemli nedeni ise koza içindeki böceği etkisizleştirme tekniğinin bilinmemesinden dolayı, böceğin dışarı çıkarken kozayı delmesidir.¹¹ Bizans ipekçiliğinin, ipek üretim sahaları ile olan mesafeden kaynaklanan coğrafi izolasyondan dolayı da kendini dönüştüremediği düşünülebilir. Üstelik ipekçilik faaliyetleri daha çok Mora çevresinde görünmektedir. Mora'dan kuzeye ipek yetiştirme tekniği nasıl ve ne şekilde yayılmıştır, bu belirgin değildir. 10. Yüzyılın başlarında derlenen *Eparch book*'ta İstanbul'da ham ipek tüccarları, ipek kumaş üreten atölyeler ve ipek iplik üreticileri olduğu belirtilirken, İpeğin ithal olarak İstanbul'a geldiği anlatılmaktadır.¹² Mora merkezli üretilen ipeğin düşük kaliteli olmasından dolayı ithal beyaz koza tercih edilmiş olabilir. Nitekim Bizanslıların, tekel durumunda olan güçlere karşı bir pazarlık faktörü olarak ipek üretim tesislerini ihdas etmeleri, yüksek ihtimaldir.¹³

Edirne hinterlandında yer alan Menlik kasabasındaki ipek üretimini gösteren belgenin dışında, Edirne bölgesi ipekçiliğinin ilk dönemlerini aydınlatan başka belgeler de bulunmaktadır. 1571 tarihinde kaydedilen üç ayrı belgede, Edirne'den Avrupa'ya (Frengistan'a) ipek gönderildiği ve kervanın Edirne'den yola çıktığı açık şekilde belirtilmektedir.¹⁴ Belgelerde, ipeğin Edirne'den satın

- 10 Kevork Torkomyan, *ipekböcekçiliği* isimli eserinde Bizans İpek üreticiliğinin ilk dönemlerinde üretilen ipeklerin siyah dut yapraklarıyla beslendiğini aktarmaktadır. Morus Nigra yaprakları ile beslenen böceklerin ürettiği ipeğe "Mor ipek" denilmektedir. Büşra ALBAYRAK, *Kevork Torkomyan'ın "İpek Böceği Beslemek" adlı Kitabının Transkript Ve Değerlendirmesi*, TC. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik, 2018, s.35; Heleanor Feltham, "Justinian and the International Silk Trade." *Sino-Platonic Papers* 194. (2009): 5,s.31.
- 11 İlk dönem kayıtlarında, kozanın içindeki güvenin öldürülmesinin üç yöntemle gerçekleştirilebildiği görülmektedir. Bunlar; güneş ışığı ile kurutma, kozaları buharda haşlamak ve tuz ile ıslatmak. Bu yöntemin ilk dönemlerde sadece Middle Kingdom denilen orta Çin bölgesinde bilindiği ve örneğin yine Çin dışında ilk koza yetiştirilen yerlerden biri olan Hindistan'da bilinmediği anlaşılmaktadır. Güve belli bir olgunluğa ulaşıncaya kadar delmektedir. Bu da kozadan uzun lif flatürü çekmeyi imkânsız kılmaktadır. Dieter Kuhn, "Silk Technology in the Sung Period (960-1278 A.D.)", *T'oung Pao Second Series*, Vol. 67, Livr. 1/2 (1981), s. 56; Qing Duan, "Were Textiles used as Money in Khotan in the Seventh and Eighth Centuries?", *Journal of the Royal Asiatic Society Third Series*, Vol. 23, No. 2, Special Issue: Textiles as Money on the Silk Road (April 2013),s. 308.
- 12 David Jacoby, "The Byzantine Social Elite and the Market Economy, Eleventh to Mid-Fifteenth Century", *Essays in Renaissance Thought and Letters*, Edited by. Alison Frazier and Patrick Nold, Brill, Boston 2015, , s.79.
- 13 II. Justinian döneminde, Sasanileri ipek ticaretinde devreden çıkartmak amacıyla Bizans'a Batı Göktürk elçileri gelmiştir. Burada imparator ipek yetiştirme bilgi birikimine ve üretim tekniğine sahip olduklarını elçilere özellikle göstermiştir. Li Qiang, Stefanos Kordosis, "The Geopolitics on the Silk Road: Resurveying the Relationship of the Western Türks with Byzantium through Their Diplomatic Communications" *Medieval Worlds*, C.8, s.116.
- 14 Kervanda bulunan bazı Ankaralı Ermenilerin casusluk amacıyla bir mektup taşıdıkları belirtilmektedir. İpek yüklerinin arasına sarılı mektup bulunmuştur. 112 gömlek kodlu belgede *Mahrûse-i Edirne'den giden kervan* denilirken, 593 gömlek kodlu son belgede açık şekilde kervanın Edirne'den yola çıktığı belirtilmiştir. BOA,A. {DVNSMHH.d., 16/593; BOA,A. {DVNSMHH.d., 16/112; BOA,A. {DVNSMHH.d., 16/46.

Gazi

Akademik
Bakış

159

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

alındığı net olarak belirtilmese de, Edirne'den yola çıkılması ipeklerin çok yüksek ihtimalle Edirne'den satın alındığını gösterir. Yine 1571 tarihli 494 numaralı mufassal tahrir defterinde, Kemal Paşazade mukâtaası olarak dut bağları belirtilmiştir.¹⁵ İpekböcekçiliği için kullanılan Akdutun meyveleri kurtulmaya elverişli değildir ve bu ağacın ziraatından beklenen tek fayda ipekböceği yetiştiriciliğidir. Yine 1576 tarihli bir belgede, Bursalı bir bezirgân, Edirne'de Rüstem Paşa Kervansarayında ölmüş ve 6000 altından fazla değerde ipeği ve başka pek çok mülkü Beytülmal'a kalmıştır. Bursalı Bezirgân ipeği Bursa'ya götürmek üzere Edirne'den satın almış olmalıdır.¹⁶ 1576'dan kısa bir süre sonra kaydedilen üç belgeyi Fahri Dalsar kitabında belirtmiştir. Dalsar'ın belirttiği üç belgeden ikisi 1585 tarihlidir. Bu belgelerden ilkinde; Tüccar, Rumeli'den ham ipek almak üzere bir kimseyi görevlendirmiştir. Diğerinde ise Edirne hinterlandından "Meşhud" adı verilen kaliteli ipek Bursa'ya getirilmiştir. 1587 tarihli belgede ise, Rumeli'den Bursa'ya getirilen ipekler konu edilmiştir.¹⁷

1715 ve 1728 tarihlerinde kaydedilmiş üç belgede ise, Bursa ve İstanbul Mizan-ı Harirleri ile Edirne Mizan-ı Haririnden bahsedilmektedir. Bu belge Edirne Mizan-ı Haririnin ilk tespit edildiği belgedir.¹⁸ 1728 tarihli diğer iki belgede ise yine Edirne Mizan-ı Haririnden söz edilmektedir. Bu belgelerden ilkinde, Edirne Mizanının, İstanbul, Bursa ve İzmir Mizan-ı Harir mukataasına dâhil olduğu görülmektedir. İkinci belgede ise Edirne bölgesine bağlı kazalarda yetiştirilen ipeklerin mizan resmi alınması gerektiği ve Bursa Mizanından hangi şartlarda ve usulde vergilendirilme yapıyorsa aynı şekilde yapılması istenmektedir.¹⁹ Mizanın kurulması bölgedeki külliyetli ipek istihsaline ulaşıldığını gösterir.

1755 ve 1756 tarihlerine kayıtlı iki belge ise Edirne ipekçiliğinin ilk dönemleri ile ilgili önemli ipuçları vermektedir. Edirne İpekçiliği mülhakatı olarak belirtilen yerlerden olan Tırnova Kasabası ve Hotaliç Nahiyesi ipek mancınığı mukataa sahibinin ölümüne binaen Mustafa Çavuş isimli kişinin talebi doğrultusunda 18.880 akçeye kendisine tevcih edilmiştir. Edirne hinterlandındaki ipek mancınığı kayıtları Bursa kayıtlarıyla hemen hemen aynı dönemlerde. 1754 tarihinde Edirne bölgesi ipekçiliği içinde yer alan Tırnova Kazası ile ilgili iki adet ipek mancınığı kaydı bulunmaktadır. İki belgede de mancınıқта çekilen ipeğin Tırnova ve Hotaliç Nahiyelerinde yetiştirildiği anlaşılmaktadır.²⁰

15 "Eşcar-ı dutha" şeklindeki kayıt, Arapça çoğul yapan "ha" takısıyla kullanıldığında çok miktarda dut ağacına işaret etmektedir. BOA, TT.d. 494.s.99.

16 Edirne Kadısına ve Beytülmal Eminine yazılan yazıda Bursalı müteveffa Bezirgânın varisi olmaması sebebiyle bir kısım insanların Bezirgânın mülküne konmak için hamile bir cariyeden söz ettikleri ancak bunun asılsız olduğu ve varis olmaması hasebiyle mülklerin Beytülmala devredilmesi gerektiği belirtilmiştir. Veraset dava edenleri, asitane-i sadetime gönderin denilmektedir. A. {DVNSMHM.d..., 28/241.

17 Fahri Dalsar, *Türk Ticaret ve Sanayi Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, İstanbul, 1960,s.182-184.

18 H.1166 tarihli belgede Mukataa-i Mizan-ı Hariri Bursa, İstanbul, Edirne, İzmir ve Selanik Mizan-ı Hariri ile birlikte belirtilmiş ve mukataa bedeli 20.041.5 kuruş olarak belirtilmiştir. BOA, D.BRM.d... / 24343,s.2.

19 BOA,İE.ML...,122/11569;BOA,C.ML...,226/9432.

20 Tırnova Pek çok belgede ipekçilik bağlamında, "Edirne mülhakatı" olarak belirtilmektedir. Edirne Tırnova arası mesafe 200 km. civardır. BOA, AE_SOSM.III, 50-3593; BOA, AE.SOSM. III, 70-5352; BOA, AE.SOSM.III, 52, 3725.

Edirne İpekçilik Bölgesi

Edirne, Rumeli'de idari taksimat açısından merkezi bir konuma sahiptir. Osmanlıların Rumeli'ye açılmalarından sonra en önemli merkezi şehir olmuştur. 16. Yüzyıldan itibaren gittikçe yoğunlaşan belgeler Edirne çevresinde kümelenen bir ipek üretim silsilesi görüntüsü ortaya çıkarmaktadır. İpek araştırmacılarının çok dikkatini çekmese de, ipekçiliği ile öne çıkan şehirlerin genelinde bir hinterland niteliğinde art bölge vardır.²¹ Şehirlerin ipek sektörü ekseninde, merkez ve periferisi ile olan devinimi, kılcal ilişkilerin armonik işleyişi olarak bütüne ait önemli ipuçları sağlayabilir. Edirne ve çevresi ile ilgili arşiv kayıtlarında Edirne ipekçiliğinin tevabi' kaza ve kuralar ile Edirne mülhakatından bahsedilmektedir.²² İpekçilik faaliyetleri bağlamında *Edirne tevabi'* tanımlamasının ilk kullanıldığı belge ise 1775 tarihli'dir. Edirne şehri, Bursa, İstanbul, İzmir ile beraber Mizan-ı Harir mukataaları bağlamında tevabileri ile birlikte belirtilmiştir.²³ Yine 1782 tarihli bir belgede, Edirne'ye oldukça yakın mesafede olan Berkofça'da ipek mizanının olmamasından dolayı Elhac Ahmed Ağa, Mizan-ı Harir mukataasına malikâne usulü çerçevesinde talip olmuş ve yıllık yüz elli kuruş bedelle kendisine tevcih edilmesini talep etmiştir.²⁴ Mizanın kurulacak olması ipek istihsalindeki artışa işaretler. 1789 tarihli bir diğer belgede ise Tırnova'ya bağlı Alina Karyesi Kapı-cıbaşı Mustafa Ağa'nın bir okka ipeği 10 kuruş bedelle topladığı ve karyeden toplamda 1680 kıyye harir toplandığı belirtilmektedir. Toplanan ipekler için kaba harir tabiri kullanılmıştır. Karyenin 1789 tarihi cizyesi 17.100 kuruştur. Mustafa Ağa ölmüştür ve Zimmetinde 20.200 kuruş kalmıştır. Merkezden gönderilen yazıda zimmetlerin harir bedelinden mahsuben ibra edilmesi istenmiştir.²⁵ Tırnova genelinde Edirne tevabi olarak belirtilmektedir ve Tırnova'da sadece bir köyde 1680 kıyye ipek toplanmış olması önemlidir.

Edirne ipekçiliği bölgesinin en açık ifadelerle vurgulandığı belge 1805 tarihli'dir. Belgede Mizan-ı Harir Mukataası mülhakatı olarak *Edirne tevabi'*; *Baba-i Atik*, *Bergos*, *Çorlu vesair kazalarda hâsıl olan ipekten* söz edilmektedir. Belirtilen kazaların mizan merkezlerinin Edirne olduğu belirtilmiştir.²⁶ Mülhakat kelimesi

- 21 1836 tarihli belgede bütün Osmanlı yurdundaki ipek üretim bölgelerinin mizan-ı harir gelirleri ve ipek öşürleri toplamı kaydedilmiştir. Sekiz bölgenin mizan-ı harir ve öşür gelirleri tevabileri ile birlikte belirtilmiştir. Belgede geçen ifadeyle: "Amasya ve tevabi" şeklindeki ifadeler açıkça ipek üretim bölgelerini besleyen hinterlanda işaret etmektedir. BOA, D.BŞM.TRE, d, 15696
- 22 1845 tarihli bir belgede Edirne Eyaleti dâhilinde bulunan kazalar ve Nefs-i Edirne kazası belirtilmektedir. Belgede Edirne Eyaletine bağlı olan kazalardan satın alınan ürünler belirtilmektedir. Bu ürünlerden en önemlisi ipektir. Satın alınan ipek 1 ton 300 kiloyu aşkındır. Edirne tevabi' olarak belirtilen kazalar: Çirmen, Dimetoka Cısr-ı Mustafa Paşa Gümülcine, Hasköy, Uzuncaâbâd, Filibe, Çırpan, Zağralar, Kazanlı, Pazarcık, Tırnova, Yanbolu, Cumalar, Vize, Kırkkilise, Çorlu ve Uzunköprü kazalarıyla Sâir havalisidir. BOA, A. JMKT., 9/ 8.
- 23 BOA, D..BŞM.İGE.d... 17189.
- 24 BOA, AE,SABH.1, 43/3099,s.2.
- 25 BOA,C.ML,212/8715, s.2.
- 26 "...Mizan-ı Harir mukataası mülhakatından mahmiye-i Edirne ve tevabiatından olan Baba-i atik ve Bergos ve Çorlu vesair kazalarda hasil olan harirlerin resm-i miri mizaniyelerin cem ve tahsil ve ruyet ve idare eylemek üzere canib-i çakeride ba emr-i ali harir emini tayin olunan kulları kaza-i mezkuruna vürud ve hasil olduğu emr-i şerifine kaza-i mezkurun mahkemelerinde huzur-ı şerde cümle muvacehelerinde kıraat ettirüb cümlesi seman ve tavan merasimni edadan sonra salifü'z-zıkr Baba-i Atik ve Bergos ve Çorlu kazalarından hasil olan harirlerin resm-i miri mizaniyelerini edaya müteahhit olduklarından müşir kazaha-i mezkurun kudat ve nübabi taraflarından vürud eden ilamat..." BOA, C..ML...497/20183/4.

Gazi

Akademik
Bakış

161

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Edirne ipekçiliği bağlamında onu aşkın belgede geçmektedir ve bir merkeze bağlı veya ait olan yerler anlamındadır. Yine 1805 tarihli bir diğer belgede de Harir Emaneti Mukataasına bağlı Edirne ve Nevahi-i Edirne denilerek Edirne kazalarında hâsıl olan ipeklerin mizan vergilerinin tahsili belirtilmiştir. Dimetoka, Uzuncaabad-ı Hasköy, Çirmen, Havza, Babaeski, Bergos, Çorlu kazaları Edirne ipekçilik mülhakatından olmak üzere kaydedilmiştir.²⁷ 1820 tarihli bir diğer belge Tersane hazinesine bağlı Edirne, Filibe ve tevabi' mizan-ı harir mukataasının vezir Mustafa Paşa'ya 15.000 kuruş bedelle iltizama verilmiştir. Belgede Filibe'nin de Edirne tevabiine bağlı olduğu görülmektedir. Aynı belgenin diğer bölümlerinde, Tırnova ve kazalarının mizan-ı harir mukataası Edirne'den ayrı belirtilerek 12.700 kuruşa, Voyvoda Şerif Ağa'ya iltizama verilmiştir.²⁸ Bir diğer belgede ise Tırnova'da ipek iplik imal eden dolapçılar yeterince mahir olmamaları sebebi ile kozanın telef olmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı Edirne'den bu konuda yetenekli bir görevli gönderilmiştir.²⁹ 1851 tarihli bir belgede Edirne ve Havass-ı Mahmut paşa ve Çirmen ve Cısrı Mustafa paşa ve Dimetoka kazaları harir aşarının iltizama çıkarılma vaktinin geldiği ve bunun için gerekli iradenin çıkarılmasına dair arz belirtilmiştir. Ayrıca bir yıllık Edirne ve tevabi' ipek öşrü iltizam bedeli dört yük yetmiş üç bin yüz altmış beş kuruştur.³⁰ Başka bir belgede mültezimler belli bir miktar zamla Edirne ve tevabi' harir öşrünü toplama hakkını yeniden talep etmektedirler ve belgede, hâsıl olan ipekler için Edirne ve tevabi' olarak telaffuz edilmektedir.³¹ 1887-1888 yıllarını kapsayan bir diğer belgede ise Edirne vilayeti dâhilinde olan Kuşkvak kazasında hâsıl olan harirlerden söz edilmektedir.³²

Edirne İpekçiliğinin Boyutu

Edirne'de ipekçiliğe dair ilk belge 16. Yüzyılın ikinci yarısında kaydedilmiştir. Bu tarih diğer ipek üreticiliği ile bilinen şehirlere göre erken bir dönemdir. Arşiv vesikalarına genel bir nazarla bakıldığında, Edirne ile ilgili dikkati çeken husus; 16. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren seyrek de olsa başlayan ipek ile ilgili belgelerin, 18.Yüzyılın başlarından itibaren ivmesi yükselen bir oranla arttığıdır. İpeğe dair arşiv vesikaları genelde; öşür ile ilgili meseleler, Mizan-ı Harir kayıtları, mancınık, ipek tohumu ve dut bağları ile ilgili belgelerdir. İpek öşrü ile ilgili belgelere, iki husus yansımıştır. Bunlardan ilki ipekten alınacak öşür oranıdır ve ipek üreticisi bölgelere dair ortak bir üslupla kaleme alınmıştır. Bu bağlamda bizatihi Edirne şehri de belirtilerek ipek öşrü oranlarına iki

27 BOA, AE.SSLM.III, 410/23579.

28 BOA, AE.SMHD.II,108/9179.s.13,21.

29 Tırnova'da harir imal etmekte olan dolapçıların bu sanatta yeterince mahir olmamaları sebebiyle haririn telef olmasına sebep olduklarından dolayı Edirne'den Acı Atnaş'ın yüz guruş yolluk ve aylık iki yüz elli guruş maaşla görevlendirildiğine dair hüküm. BOA, C...KTS,45/2212.

30 Edirne ve Havass-ı Mahmut paşa ve Çirmen ve Cısr-i Mustafa paşa ve Dimetoka kazaları harir aşarı'nın iltizama çıkarılma vaktinin geldiği ve bunun için gerekli iradenin çıkarılmasına dair arz belirtilmiştir. Belirtilen merkezler yine Edirne çevresinde kümelenen ipek üretim merkezleridir. BOA,I.MVL, 220,7400.

31 BOA, A.JMKT.NZD.,187/52.

32 H.1305 tarihinde, Edirne vilayeti dâhilinde Kuşkvak kazasında husule gelen harir kozalarının zabt ve müsaderesine vazgeçilmesi talebi ve bunun yaratacağı mahzurların, Kuşkvak 'tan vilayet merkezine bildirilmesi kararı belirtilmiştir. BOA, DH.MKT.,1690/96.

belgede rastlanırken, genelde öşür ile ilgili anlaşmazlıklar ve yabancı tüccarın tavrı kayıtlara yansımıştır.³³

Edirne ipekçiliğinin boyutu ile ilgili olarak öncelikle Mizan-ı Harir kayıtları üzerinde durulacaktır. Edirne Mizan-ı Hariri ile ilgili tespit edilen en eski tarihli iki kayıt 1728 tarihlidir. İlk belgede, Edirne ve tevabi' Mizan-ı Hariri'nin İstanbul, Bursa ve İzmir Mizan-ı Haririne ilhak edildiği ve resmi alınmadık ipek ile ilgili Selanik Kadısı görevlendirilmiştir. Hem Edirne Mizan-ı Haririnin büyük Mizanlarla birlikte belirtilmesi hem de Edirne Mizan-ı haririnde resmi alınmadık ipektен bahsedilmesi bölgede İpek Mizan-ı Haririnin yeni kurulduğu ve beklentinin üzerinde istihsal sağlandığını düşündürmektedir. Ayrıca belgenin içeriğinde Edirne'den, Selanik ve İzmir iskelelerine tüccarlar tarafından vergisi alınmayan ipek kaçırıldığı belirtilmektedir.³⁴ İkinci belgede ise, Edirne'ye tabi olan kazalardan alınması gerekli olan Mizan-ı Harir vergisi, Bursa Mizan-ı Haririnden hangi oranla alınıyorsa aynı oranlarla alınması gerektiği belirtilmektedir.³⁵ Edirne Mizan-ı Hariri, 1700'lü yıllardan itibaren belgelerde, Bursa Mizan-ı Hariri gibi büyük Mizan-ı Harirlerle birlikte belirtilmeye başlamıştır. Bunun en önemli nedeni mukataa değeri olarak muadil miktarlara ulaşması olabilir. Yine 1700'lü yıllardan itibaren en nitelikli ipeklerden olan meşdud ipeğinin Edirne bölgesinde üretildiği anlaşılmaktadır.³⁶ 1808 yılına ait bir belgede ise Selanik Mizan-ı Harir gelirleri ile birlikte Edirne Mizan-ı Hariri de belirtilmektedir. Mizan-ı Harirde tartılan ipeğin bir kıyyesinden 60 para resim alınmaktadır. Mizan-ı Harirlerin bağlı olduğu tersane hazinesine, H.1223 senesinde 6.072 kuruş teslim edilmiştir. Bu miktarın 3.550 kuruşu Selanik Gümrük Emni Sadık Efendi zamanında toplanmıştır. 3.550 kuruşun 1.202 kuruşu Edirne Mizan-ı Haririne mahsup olarak ödenmiştir.³⁷

Edirne mülhakatından olan Tırnova ve çevresinde yetişen ipeklerin, vergileri voyvodalar tarafından toplanırken sonrasında; Mizan-ı Harirlerin tümünün bağlı olduğu Tersane Hazinesinin görevlendirdiği bir memur vasıtasıyla toplanmaya başlamıştır. Muhtemelen toplanan vergi miktarı tersane hazinesi

33 H.1220 tarihli belgede Edirne'de husule gelen harirden alınan mizan-ı harir resminin nısfının affı ve tenzili için sunulan ilam ve arzuhal üzerine yapılan değerlendirme sonucunda böylesi bir vergi indiriminin söz konusu olamayacağı bildirilmiştir. Yine eskisi gibi her kıyyeden ikişer kuruş resm-i mizan-ı harir alınmaya devam edileceği beyan edilmiştir. Ayrıca belgenin 5'inci sayfasında, Edirne ve tevabi' mizan-ı harir resm-i mukataası malikâne usulü ile her bir buçuk kıyye harirden üç kuruş ve her bir kıyyeden iki kuruş mizaniye ve dellaliye almak üzere Mehmed Memiş'in uhdesine tevcih edildiğine dair hüküm belirtilmiştir. BOA, C,ML, 91/411.s.1,5. Diğer belge ise 1805 yılında on beş akçeden iki kuruşa çıkarılan ve ek başka vergi kalemlerinin de getirildiğine dair yönetmelikle ilgili bölge ahalisinden gelen şikâyet üzerine tahkikat yapılmıştır. Tahkikat neticesinde yapılan zamların halka zülüm ve zorluk olduğu anlaşıldığından, geri çekilmesi ve alınan verginin eski oranda alınmaya devam edilmesi ve yeni ihdas edilen kalemlerle birlikte zammın H.1222 senesinden itibaren kaldırılmasına dair hüküm belirtilmiştir. BOA, C, AS, 1009/44188.

34 BOA, İE.ML...,122/11569.

35 BOA, C..ML...,226/9432.

36 "... Deraliyye sekenesinin havâyic-i zarûriyelerinden olan İstanbul şalı ve gezi ve demi ve sandal ve kuşak ve puşi emtia-i sâire i' mâlîne muktezî olup Edirne ve havalisinde husûle gelen meşdûd ta'bîr olunur ince harîr ..." BOA, C.İKTS, 12/588

37 BOA,C,BH, 105/5059

tarafından önemli bir miktara ulaşmıştır.³⁸ Mizan resmi ve ipek öşrü mukataasının Tersane-i Amire hazinesine bağlanmasından sonra Osmanlı Devleti'ne bağlı bütün ipek mizanlarının ve ipek öşrü gelirlerinin kayıt edildiği defterde Edirne Mizan-ı Hariri, 190.000 kuruş ve ipek öşrü ise 133.340 kuruştur. Toplamı 323.340 kuruştur. Aynı belgede Tırnova, Edirne tevabiinden ayrı belirtilmiştir. Mizan resmi 46.667 kuruş iken ipek öşrü 56.000 kuruştur. Toplamda 102.667 kuruştur. Tırnova ipek vergisi gelirleri de Edirne'ye dâhil edildiğinde 425.000 kuruşu aşkın bir vergi toplamına ulaşılmaktadır. Aynı belgede Selanik bölgesi ipek mizanı ve ipek öşrü vergileri toplamı 281.334 kuruştur. Amasya ve tevabi ipek vergileri 244.333 kuruştur. Tırhala ve tevabi ipek vergisi 305.000 kuruştur. Belgede bir yıllık dönem için en yüksek ipek vergisi Edirne bölgesinden elde edilmiştir.³⁹ Mora hariç, Edirne, Tırhala ve Selanik'in dahil olduğu Rumeli bölgesinde bir milyonluk bir mizan gelirinin olduğu görülür. Osmanlı yurdundaki bütün mizan ve ipek öşrü gelirlerinin kaydedildiği bu belge başlı başına Edirne ipekçiliğinin ulaştığı boyutu göstermektedir. Tırnova hariç tutulsa bile 323.340 kuruşluk toplam gelire Edirne yine birincidir. Bursa'da Kamçıbaşı denilen delik kozaların mukataa bedeli kaydedilirken, diğer kozaların mukataa bedelleri kaydedilmemiştir. Mizan ve ipek öşrü mukataalarının toplamı 1.500.000 kuruştan fazladır. Tırnova dâhil Edirne 425.000 kuruştur. Edirne bölgesi istihsalinin, Osmanlı koza üretiminin üçte birine yaklaştığı görülür.

Yine Edirne bölgesi ipek öşrü ve oranları ile ilgili, 1840'lı yıllardan itibaren özellikle 1860'lı yıllara doğru pek çok problem arşiv vesikalarına yansımıştır. Yansıyan problemlerin geneli İngiliz ve Fransız tüccarlar ile ilgilidir ve bazen konsolos ve sefirlerin de müdahil oldukları görülür. Yabancı tüccarların taraf olduğu problemlerin kaynağı gittikçe büyüyen ipek istihsaline ilgilidir. 1840 tarihli bir belgede İngiliz tüccar ipek öşrünün tüccardan değil üreticiden alınması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁰ Yine 1857 tarihli bir belgede İngiliz tüccarın, Edirne'den satın aldığı ham kozadan aşırı oranda öşür talep edildiği, İngiliz Büyükelçi vasıtasıyla iletilmiştir.⁴¹ 1859 yılına ait bir belgede ise yabancı tüccarların sebep oldukları ticari istismarlar ile ilgili çok kapsamlı bilgiler bulunmaktadır. Bir kısım yabancı tüccar öşür vergisini az vermek için, kozaları kurutup ya da tohumunu çıkararak yaş koza rayicinden öşür vergisini ödemektedirler. Maliyeden yazılan yazıda, yabancı tüccarın bu tavrı "hin-i mübaya" tabiri ile usulsüz bir kurnazlık olarak nitelendirilmiştir. Kozaların "tenkih edilmeden" yani kurutulmadan öşür vergisinin hesaplanması ve tohumu çıkarılmadan tartılması gerektiği ayrıca bundan sonra bu uygulamaya müsaade edilmeyeceği konsoloslara da iletilmiştir. Yine, mevsiminden önce, kozaların Fransız tüccarlar tarafından satın alındığı ve bunun usulsüz olduğu belirtilmiştir. Muhtemelen ya değerinden aşağı bir miktarla önceden para vererek ya da kendilerine satılmasını garanti etmek için böylesi bir yol belirlemişlerdi. Ayrıca koza ve tohumdan ayrı ayrı vergi alınacağı belirtilmiş, Fransız Konsolosu ise itiraz ederek, bu usulün serbest ticarete uymadığını beyan etmiş ancak itirazı Maliye tarafından kabul edilmeyerek, Hazinesinin zarar edeceği vurgulanmıştır.

38 BOA, C..ML., 224/9345.

39 BOA,D.BŞM.TRE.d,15696

40 BOA, HR.TO., K, 238/15.

41 BOA,HR.MKT,204/99

Konsolosun itiraz etmesi halinde itirazın kabul edilmemesi tembihlenmiştir. Belgede vurgulanan en önemli husus ise Edirne ahalisinin genel itibari ile kozacılık ile iştiğal ettiği'dir.⁴² 1859 yılına ait bir başka belgede ise yabancı tüccarların istismarları belirtilerek, kozaların öşürlerinin bizatihi mizanda alınması istenmiş ancak Fransız Konsolos buna itiraz etmiş fakat daha sonra yönergeyi kabullenmek durumunda kalmıştır. Aslında bu karar bir yönüyle yabancı tüccar karşısındaki çaresizliği de yansıtmaktadır. Çünkü mizan, ipeklerin getirilmesi gereken bir mekândır ve ipek öşürünü kontrol etmek hususunda merkezi otoritenin yasal dayanaklara ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Belgenin ikinci kısmında, maliyeden de görüş alınarak, Sadrazamlık makamı tarafından Edirne Valisine emirname yazılmıştır.⁴³ Öşür vergisi ve yabancı tüccarlar ile ilgili başka belgelere de yine benzer problemler yansımıştır.⁴⁴ 1868 yılına ait bir başka belgede ise Mültezim, kozalar fabrikaya satıldığı için öşür vergisini kontrol edemediğini belirterek durumunu arz etmiş ve yürütülen tahkikat sonucunda mültezimin itirazı asılsız olarak tahkik edilmiştir.⁴⁵ 1878 yılına gelindiğinde hala yabancı tüccar ile ilgili sıkıntıların devam ettiği görülmektedir. Edirne'de harir öşrü bedelinin nasıl tahsil edileceği konusunda mültezimler ve yabancı tüccarlar arasında bir anlaşmazlık ortaya çıkmış ve iki tarafta vergilendirmenin hangi kriterlerle yapılacağı konusunda anlaşmamıştır. Bunun üzerine yabancı tüccarlardan Mösyö Rolonjol tarafından yazılan arzuhalde, harir öşrü alınırken ham ipekle işlenmiş ipek konusunda bir ayırım gözetilmesi gerektiği talebi

42 "Edirne Sancağı'nda husûle gelen harîr hâsılâtı meydana gelmeksizin birkaç seneden beri bazı tüccâr-ı ecnebiyye gelerek yaş ve ham koza mübâyaasıyla kimisi kurutup tenkîh ederek ve bazısı tohum çıkararak diyâr-ı ecnebiyyeye nakletmekte ve bu cihetle hîn-i naklinde icâb eden öşrü dahi mîzân-ı mahalline getiren kesândan ahzolunmakta olarak bu bâbda geçen senelerde bazı münâzaa vukû'a gelmiş... tezkireli mal mübâyaa etmeleri lâzım gelirken kendilerinin yaş koza mübâyaasıyla kurutmalarına ve tohum çıkarmalarına mümânaat olunmadığı cihetle öyle tezkiresiz ham ve yaş koza alup da kurutan ve tohum çıkaran tüccâr yedinde bulunan malın hâmil ve sâhibi hükmünde olarak öşrünü vermesi iktizâ edeceğinden ve fakat umûmen bedeli takrîr olunmayıp çıkarılacak maldan râyic-i vakte göre bedelen veyahut aynen hâmilinden mîzân mahallinde öşür alınacağından... düvel-i ecnebiye tüccâr ve teba'ası şu mevsimlerde ve daha evvelce gelerek harîr keşide olunmağa veyahud koza kurutulup tenkîh kılınmağa vakit bırakmayıp mücerred menâfi'-i zâideler için henüz i' mâl olunmamış yaş koza mübâyaasıyla burada bazıları tohum çıkarmakta ve kimisi dahi aldıkları yaş kozaları kurutulup diyâr-ı ecnebiyyeye nakleylemekte ..." BOA, HR.MKT., 272, 2.

43 BOA, HR.MKT., 296/66.

44 H.1271 (1854-1855) tarihli bir belgede Fransız tüccar Filibe'de harir öşrünü ödemediğini beyan ederek mükerrer öşre itiraz etmiş ve haklı görülmüştür. Mükerrer alınan öşür iade edilmiştir. Belgenin üçüncü sayfasında Mazorik ve Valdiron isimli iki Fransız tüccarın mükerrer alındığını iddia ettikleri harir öşrü bedelini iade talebi yer almaktadır. BOA, HR.MKT., 306/57,s.1,3; Diğer bir belgede, Edirne'den ipek alan İngiliz tüccarlar alt kalite harir satın aldıklarında bunun ıslahı için yaptıkları masrafları bahane ederek harir öşrü vermemek niyetindedirler. Bunun üzerine yapılan şikâyete istinaden mültezimin öşür bedelini eksiksiz tahsili ile görevli olduğu ve tüccarların yapmış oldukları harcamaların kendilerine aid olduğuna dair hüküm belirtilmiştir. BOA, MVL,885/22,H.1275 tarihine ait belgede ise Osmanlı Devleti ve Fransa arasında varılan ipek ticareti ile ilgili anlaşmayı İngiliz tüccarının tanımayacağı çünkü bu müzakerelerin sadece Fransız tarafıyla müzakere edildiği İngiliz sefaretı tarafından hükümete iletilmiştir. BOA, HR.SYS.,1956/31.

45 BOA, A.)MKT.MHM.430/81,1-3.

iletmiştir.⁴⁶ İpek öşrü ile ilgili diplomatlarında dâhil olduğu bu problemler, Edirne ipekçiliğinin ulaştığı boyutu muhakeme etmeye imkân sağlar.

1835 yılına ait bir başka belgede ise Edirne bölgesinde bulunan ipek mengencileri uygun mekânlara mengencilerini kurmadıkları sebebiyle uyarılmışlardır. Küçük üreticinin, Kaza Ayanları ve Kurâ Muhtarlarınca düşük değerden kozalarının satın alınması sureti ile istismara uğradıkları belirtilerek, Çirmen Mutasarrıfı ve diğer bölge idarecileri uyarılmıştır.⁴⁷ Merkezin köy muhtarlarına kadar, bölge idarecilerini tek tek uyarması halkın genel uğraşının ipek yetiştiriciliği olduğunu düşündürmektedir. Yine Edirne ipekçiliği istihsal düzeyine dair en önemli hususlardan biri de Edirne ipek öşrü mukataası ve iltizam bedelidir. 1851 yılına gelindiğinde Edirne ve tevabii ipek öşrü 2 yük 30 kuruşa ihale edilmiştir.⁴⁸ Ardından, 1855 yılında ise Edirne ipek öşrü iltizamı yedi yük kuruş zam yapıldığı belirtilerek elli yük kuruşa ulaşmıştır.⁴⁹ Elli yük kuruş beş milyon kuruşa balıdır. Bu miktar çok yüksek bir meblağdır. 1861 yılına ait bir belgede ise öşür miktarının azalarak 1.600.000 kuruşa düştüğü üstelik bu miktarın bile üçte birini karşılayacak oranda bir istihsal gerçekleştiği belirtilmiş ve iltizamdaki kaynaklanan zarar talep edilmiştir. Bu talep uygun görülmemiş 1.600.000 kuruşun mültezimden ve kefilinden tahsil edileceği iletilmiştir.⁵⁰ Edirne ipekçiliği ile ilgili belgeler 1850-1870 yılları arasında yoğunlaşırken, 1860'lı yıllardan itibaren ipek tohumu ile ilgili çok yoğun belge vardır. 1856 tarihli bir belgede Edirne'de üretilen harir tohumunun kıyyesinden yüz onar kuruş "bedel-i öşür" alınması karara bağlanmıştır.⁵¹ Yine 1857 tarihinde İtalya'da ipek tohumları zarar görünce tohum için Edirne ve Bursa'dan 15 sandık ipek tohumu satın alınmıştır.⁵² Tohum hususunda da yabancı tüccarlar ile ilgili oldukça fazla sayıda problem belgelere yansımıştır. 1858-1859 yılları aralığında Edirne'den ipek tohumu satın alan Fransız tüccarlar her kıyyede 150 kuruş vergi ödemeleri gerekirken 70-83 kuruş vergi kaybıyla usulsüz ipek tohumu almışlardır. Üstelik Fransız tüccarın simsarları veznedarı darp etmişler ve meydana gelen kargaşada 5,5 tona yakın ipek tohumu tartılmadan bu kişilerin eline geçtiği

46 BOA, HR.TO...,202/48.

47 "... Edirne kalemi tabir olunan nefsi Edirne ve tevabii' kazalarında bulunan harir mengencileri mengencilerini nizamı vecihle mizan memuru marifetiyle mâ-i câri kenarına ve münasib olan mahallere kurmayub ve bazı kisana istinaden diledikleri mahallere kurarak ashab-ı harire ihanet etmekte ve Kaza ayanları ve Kurâ muhtarları fukaranın harir kozalarına tekalife takasan dun baha ile alarak fukara güruhuna gadr eylemekte..." BOA, C.IKTS,26/1285.

48 BOA, İ.MVL.220/7400

49 "Melfuf tezkere-i samide muharrer harir öşrünü muahharan yedi yük gurus zam ile elli yük e iblağ eyledikleri telgraf vasıtasıyla Edirne Valisi devletlü Paşa hazretleri tarafından baharirat inha olunmuş..." BOA, A.)MKT.NZD,187/72, s.1.

50 BOA, A.)MKT.UM,529/9.

51 Avusturya Sefiri 115 kuruş tohum öşrüne itiraz etmiş ve Edirne'de üretilen haririn tohumunun kıyyesinden 110'ar kuruş bedel-i öşür alınması doğrultusunda vilayet meclisinden karar çıkmıştır. Ancak Avusturya sefiri bedel-i öşür miktarının normal şartlarda yetmiş altı seksen kuruş seviyelerinde olması iddiasıyla Osmanlı Devleti'nden ve Vilayet meclisinden talepte bulunmasına dair arz sunmuştur. BOA, HR.MKT., 212/98.

52 "Gümrük emanetine tezker-i samiye Harir mahsulünün geçen sene İtalya'dan bi-hikmetillahi teala kazade olması üzerine Kontalane nam beyzade Edirne ve Bursa'dan on beş sandık tohum mübayaa eylemiş ..." BOA, HR.MKT., 206/4.

anlaşılmıştır. Aynı yıl Fransız tüccarların ipek tohumu öşründen dolayı başka vukuatları belgelerde belirtilmiştir.⁵³ Yine 1859 yılına ait bir belgede ise ipek tohumu aşarının bizzat üretici tarafından hazineye ödenmesi tüccarlar ile üreticilerin tohum öşrününün tüccar tarafından verilmesi üzere anlaşma yapılmaması istenmiştir.⁵⁴ Bundan maksat tohum öşrünün eksiksiz alınmasıdır. Vergi mevzuatında üreticiyi kontrol etmek merkezde yerleşik olan tüccara göre daha kolaydır. Yine farklı bölgelerden ipekçilik faaliyeti yürütülmek üzere Edirne'den ipek tohumu istenmiştir.⁵⁵ Edirne bölgesinden başka bölgelere ipekçilik maksadıyla dut fidanı talebi de olmuştur.⁵⁶

1877 yılında Edirne sancağı harir öşrü ve diğer vergileri 803.694 kuruş 10 para bedelle iltizama verilmiş ancak iklimin olumsuz şartları ipekböceklerinin telefine sebep olmuştur. Bu durum iltizam bedeli tahsilinde düşüşe yol açmıştır.⁵⁷ Arşiv belgelerinde Edirne ipekçilik bölgesinde ilk ipek fabrikası kaydı ise H.1267 yılı içinde Karaağaç'tadır. İstavri isimli kişi Edirne bölgesine bağlı Karaağaç'ta 8 bargir kuvvetinde ipek bükme için fabrika kuracağına dair istida sunmuştur.⁵⁸ Edirne merkezinde 1874 yılında 7 ipek bükme fabrika vardır.⁵⁹ 1892

53 Edirne harir öşrü dahilinde bulunan harir tohumu öşrü olarak her kıyyeden yüz elli kuruş alınması icab ederken Edirne'ye gelen Fransız tüccarlarının sımzarları nizama aykırı olarak harir tohumu satın almakta ve bundan dolayı da her kıyyede yetmiş ila seksen üç kuruş arasında vergi kaybı olmaktadır. Bu konuda Edirne harir öşrü mukataası mülteziminin şikayeti üzerine bir takım tedbirler alınsa da kanuna aykırı alım yapanlar işlerine aynı şekilde devam ettikleri gibi görevlilere de engel olmuşlar hatta olay bir veznedarın darp edilmesine kadar varmıştır. Çıkan karışıklık esnasında dört bin kıyyeden fazla harir tohumu tartılmadan bu kişilerin ellerine geçmiştir. Bu olaylar esnasında Edirne'deki yöneticiler acizyetlerini ifade etmişler ve olayların önüne geçememişlerdir. BOA,C..ML...,239/982; yukardaki olayların devamı mahiyetinde, yabancı tüccarlar tarafından görevliler darp edilmiş, bir Fransız tüccarı arabasını çeviren ve sandıkları kontrol etmek isteyen kolculara silah çekmiştir. Daha sonra, konu Fransa Sefareti ve Osmanlı Devleti arasında anlaşmazlığa sebep olmuştur. Ortaya çıkan bu anlaşmazlığın ortadan kaldırılması için hem Fransız tüccarlara hem de bölgedeki memurlara gerekli uyarıların yapılması kararlaştırılmıştır. Yaşanan bu karışıklıkların Edirne harir öşrü iltizamına olan talepleri azaltacağı göz önünde bulundurularak mültezimleri güçlü kılacak ve iltizama talip olma konusunda istekli kılacak tedbirlerin alınması gerektiği ki bunun merkezi hazine gelirleri için önemli olduğu vurgulanmaktadır. BOA, HR.MKT., 261/63,s.2.

54 BOA, HR.MKT.,296/66; BOA, A.}MKT.MHM,207/10,s.1/2

55 Belgelerin ilkinde Beyrut bölgesi için Edirne'den tohum talebi vardır. Diğer belgede ise Selanik Valisi Hüsnü Paşa'ya merkezden yazılan fermanla tohumların Edirne'den getirileceği ve Selanik'ten celbine gerek kalmadığı anlatılmaktadır. BOA, A.}MKT.MHM, 43/9.

56 1860 yılında Rumeli vilayeti dahilinde bulunan Edirne ve Selanik kazalarından ipek mahsulü yetiştirmek üzere dut fidanı temin edilmesi için Rumeli valisine emir yazılmıştır. BOA, A.}MKT. MHM,210/37; Bursa'da kurulan Harir Dârütta'lîminin görülen faydası üzerine ülke çapında yaygınlaştırılması hususunda alınan karar gereği diğer vilayetlerde kurulacak Dârütta'lîm ve numune dutlukların bütçesi için duyun-u umumiye idaresine müracaat edilmiş, ipek vergilerinden tahsisat talep edilmiş ancak bu kabul görmemiştir. Bursa Dârütta'lîmi ile şimdilik devam edilmesi ve ipekçiliğin geri olduğu yerlere dut fidanları ve ipek tohumu tedarikinde yardım edilmesine dair nazırlar kurulu karar vermiştir. Numune dutluklar için ismi geçen yerler ise: Bursa, Edirne, Selanik ve Amasya'dır. , BOA, İ.,ML...,11/40.

57 BOA, I.SD, 35/1740.

58 BOA, I.MVL,509/22988.

59 1291 Tarihli Edirne Vilayeti Salnamesi, s. 133

yılında ise Edirne bölgesinde 6 adet fabrika bulunmaktadır. Karaağaç'ta olan iki fabrika çalışan sayısı bakımından yüksektir birinde 6 ton koza işlenirken, diğerinde ise 8 ton koza işleniyordu.⁶⁰ H.1319 yılına gelindiğinde ise koza işleyen iki fabrika vardır.⁶¹ 1891 yılına ait Edirne Vilayeti Salnamesinde bölgede 568.642 kg koza elde edildiği belirtilmiştir.⁶²

Sonuç

Edirne'de Osmanlı öncesi ipekçiliğe dair deliller olmasa da, bir kısım iz ve belirti vardır. Osmanlı ipekçiliği ile ilgili en eski tarihli iki belge de, Rumeli'ye aittir. Bu belgelerden ilki Mora ile ilgili iken, ikinci en eski tarihli belge Menlik kasabasında ipek üreticiliğinden bahsetmektedir. Bu belge, Rumeli bölgesinde 16.Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kesin olarak ipek üreticiliğini kanıtlar niteliktedir. Menlik ve Edirne arasındaki mesafe kuş uçuşu 300 kilometredir. Sosyoekonomik etkileşim açısından bu mesafe oldukça yakındır. 16.Yüzyılın ikinci yarısı gibi erken dönemde üstelik bir kasaba ölçeğinde, külliyetli ve profesyonel bir ipek üretimi için; dut plantasyonlarına, İpekböcekçiliği kültürüne ve kozadan ipek çekme teknik becerisine ihtiyaç vardır. Bütün bunlar için ise birkaç yüz yıllık bir ön hazırlık olmalıdır. Üstelik ipekçiliğin asli coğrafyasından kopukluk ve birkaç bin kilometrelik mesafe düşünüldüğünde çok yüksek bir ihtimalle Rumeli bölgesinde bir ilkel ipekçilik faaliyetinin varlığı hesaba katılmalıdır. Bursa şehri, başkentlik yapması ve ipek ticareti ile ipekli dokuma sanayindeki nevi şahsına münhasır durumundan dolayı göz ardı edilecek olursa Osmanlı coğrafyasında ipek yetiştirme teknik becerisinin doğudan batıya doğru tedricen yayıldığı görülür. Bu çıkarıma göre Rumeli coğrafyasında ipekçilik faaliyetlerinin daha geç başlaması beklenirdi. Ancak belgeler Osmanlı coğrafyasında evvela Rumeli kanadında ipekçiliğe işaret etmektedir. Bir kısım batılı kaynakta belirtilen *Mor ipek* ve Osmanlı kaynaklarında geçen *Kamçıbaşı*, *Kaba harir* olarak adlandırılan ürünlerin ipekçiliğe bir ön hazırlık aşaması teşkil ettiği düşünülebilir. Edirne bölgesine ait vesikalarda, son dönemlere kadar *Kaba harir* olarak adlandırılan ürünler tespit edilmiştir. Halil İnalçık, 15.Yüzyıl Bursa şer'iyye sicillerinde yerel ipekçilik yapıldığına dair bir bilgiye rastlanmadığını ve Bursa ipekçiliğinin başlangıcının İran kaynaklı olduğunu belirtir. Edirne özelinde, Rumeli ipekçiliği için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. 1500'lü yıllarda başlayan Edirne ve Rumeli ipekçiliğine dair belgeler bir nüve halinde intikal etmiş bir ipekböceği yetiştiriciliğine işaret etmektedir. Bu tespit iltisaklarıyla ve böylesine açık olarak ilk defa vurgulanmaktadır ve çok önemlidir. Bizans dönemi ipekçiliği ile Osmanlı ipekçiliği arasında ki illiyet bağına dair ilk kez yapılan bir değerlendirmedir. Osmanlı öncesinden intikal ettiği yüksek ihtimal olan, ilkel seviyedeki ipekçilik teknik bilgisi geliştirilerek, en nitelikli kozaların bölgede üretildiği bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu dönüşümün hızı ve başarısı yine dikkat çekicidir. Üstelik en nitelikli ipeklerin bölgede yetiştirilmesi ve çok hızlı biçimde bir restorasyonun sağlanması Osmanlı öncesi, Türk ipekçiliğine işaret etmektedir. Bu yönüyle müstakil bir araştırma konusu ve çok kritik öneme haizdir.

60 1309 Tarihli Edirne Vilayeti Salnamesi ,II.Bölüm , s.181,182

61 1319 Tarihli Edirne Vilayeti Salnamesi, s.909.

62 Salnamede Edirne mülhakatı olarak, Cısr i Mustafa Paşa, Uzunköprü, Ortaköy, Dimetoka, ve Sofulu gösterilmektedir. 1310 Tarihli Edirne Vilayeti Salnamesi, s.247-249.

Edirne’de, 1500’lü yıllardan itibaren başlayan profesyonel kozacılığın 1700’lü yıllardan itibaren ivmesinin yükselerek arttığı gözlenmektedir. Yine Edirne bölgesinin fetret devri ve sonrasında celali isyanları dönemindeki yaşanan istikrarsızlıktan izole olduğu da hesaba katılmalıdır. 1835-1836 yıllarını kapsayan bir yıllık dönemde en yüksek mizan ve öşür mukataa bedeli Tırnova ile beraber Edirne’de 425.000 kuruştur. Bu dönemde Edirne bölgesi ipekçiliği toplam Osmanlı ipek istihsalinin üçte birine yakın bir düzeye ulaşmıştır. Bu çok önemli bir miktardır. 1850 yılına ait bir belgede Edirne Sancağı ekser ahalisinin ipek kozacılığı ile iştigal ettiği belirtilmektedir. 1855 yılına gelindiğinde Edirne ipek öşrü iltizam bedeli 5 milyon kuruşa ulaşmıştır. 1850’lerden itibaren yabancı tüccarlar ile yaşanan problemler ve konsolosların duruma müdahil olmaları ipekçilik hususunda Edirne’nin geldiği seviyeye işaret etmektedir.

Osmanlı ipekçiliğine dair araştırmalarda genelde ipek üretim bölgeleri dikkati çekmemiştir. Oysaki İpek yolu araştırmalarında üzerinde en çok durulan husus ipekçiliği ile öne çıkan merkezlerin hinterlandıdır. Bu art bölge ipek üretim merkezinin durumunu belirlemek için en önemli ipucudur. İpek yolu araştırmalarında dut plantasyonlarının durumu ve buralarda yapılan ipekböcekçiliğinin görünümü çok önemlidir. Edirne gerek Osmanlı tarihi içindeki idari bir yapı olarak gücü ve gerekse ipek üretimi açısından geniş bir bölgeyi periferisinde bulundurması yönüyle ilginç bir görünüm arz etmektedir. Tırnova oldukça uzun bir süre Edirne tevabi’nde gösterilen yerlerden biridir. Sonra ki dönemlerde Tırnova’da ipek mizanı kurulmasından sonra bir merkez halini almıştır. Yine de ipekçilik ile ilgili pek çok teknik desteğin Edirne’den sağlandığı görülür. Berkofça, Dimetoka, Çirmen, Cısr-i Mustafa Paşa, Gümülcine, Hasköy, Uzuncaâbâd, Filibe, Çırpan, Zağralar, Kazanlık, Pazarcık, Yanbolu, Cumalar, Vize, Kırkkilise, Çorlu ve Uzunköprü, Edirne hinterlandındaki ipek yetiştirilen sahalardır ve belgelerde Edirne mülhakatı ve tevabi’olarak belirtilmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri:

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.):

- A.{DVNSMHH.d.,16/593.
- A.{DVNSMHH.d.,16/112.
- A.{DVNSMHH.d., 16/46.
- A.{DVNSMHH.d., 28/241.
- A.}MKT., 9/8.
- A.}MKT.MHH.,43/9.
- A.}MKT.MHH.,207/10.
- A.}MKT.MHH.,210/37.
- A.}MKT.MHH.,430/81,s.1-3.
- A.}MKT.NZD.,187/52.
- A.}MKT.NZD,187/72
- A.}MKT.UM.,529/9.
- AE.SABH.I.,43/3099, s.2.
- AE.SMHD.I,108/9179.
- AE.SMHD.II,108/9179.
- AE.SOSM.III, 50/3593.

- AE.SOSM.III, 52/3725.
AE.SOSM.III, 70/5352.
AE.SSLM.III, 410 /23579.
C, AS, 1009/44188.
C.BH.,105/5059.
C.İKTS,12/588.
C.İKTS,26/1285.
C.,KTS,45/2212.
C,ML, 91/411.
C,ML, 212/8715.
C..ML., 224,9345.
C..ML.. 226 / 9432
C..ML..239/9982.
C..ML.. 239/09982.
C..ML..497/20183, s.4
D..BŞM.İGE.d... 17189.
D..BŞM.TRE.d, 15696.
D..BRM.d... 24343.
DH.MKT, 1690/96.
HR.TO.,202/48.
HR.TO., K, 238/15.
HR.MKT.,204/99.
HR.MKT.,206/4.
HR.MKT.,212/98.
HR.MKT.,261/63.
HR.MKT., 272/2.
HR.MKT., 296 /66.
HR.MKT.,306/57.
HR.SYS.,1956/31.
I.SD, 35/1740.
I.MVL,220/7400.
I.MVL,509/22988.
I.MVL,11/40.
İE.ML., 33/3171.
İE.ML.,122/11569.
MVL,885/22.
TT.d..494.
1291 Tarihli Edirne Vilayeti Salnamesi
1309 Tarihli Edirne Vilayeti Salnamesi
1310 Tarihli Edirne Vilayeti Salnamesi
1319 Tarihli Edirne Vilayeti Salnamesi

Kitap ve Makaleler:

ALBAYRAK, Büşra, *Kezork Torkomyan'ın "İpek Böceği Beslemek" adlı Kitabının Transkript ve Değerlendirmesi*, TC. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik, 201.
BARİSİTZ, Stephan, *Central Asia and the Silk Road_ Economic Rise and Decline over Several Millennia*, 2017, Springer International Publishing.

ÇELİK, Kürşat, "Osmanlı İdaresindeki Lübnan'da İpek Üretim Ve Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme", *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2016,C.26,ss.277-290.

DALSAR Fahri, *Türk Ticaret ve Sanayi Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, İstanbul, 1960.

DUAN Qing, "Were Textiles used as Money in Khotan in the Seventh and Eighth Centuries?", *Journal of the Royal Asiatic Society THIRD SERIES*, Vol. 23, No. 2, Special Issue: Textiles as Money on the Silk Road (APRIL 2013).

FELTHAM, Heleanor B., "Justinian and the International Silk Trade" *Sino-Platonic Papers*, S.194, Edit. Victor H. Mair, University of Pennsylvania, Philadelphia 2009.

GOFFMAN Daniel S., "The Maktu' System and the Jewish Community of Sixteenth Century Safed: A Study of two Documents from the Ottoman Archives", *Osmanlı Araştırmaları III*, İstanbul, 1982

İNALCIK, Halil, "İpek", *TDV, İA*, Ankara 2020,C.22, ss.362-365.

İNALCIK, Halil, "Bursa ve İpek Ticareti", *Halil İnalcık'ın Bursa Araştırmaları*, Hazırlayan: Yusuf Oğuz, Bursa Kültür A.Ş. yayınları, Bursa 2012, ss. 273-312.

JACOBY, David, "The Byzantine Social Elite and the Market Economy, Eleventh to Mid-Fifteenth Century", *Essays in Renaissance Thought and Letters*, Edited by. Alison Frazier and Patrick Nold, Brill, Boston 2015, ss.67-86.

KUHN, Dieter, "Silk Technology in the Sung Period (960-1278 A.D.)", *T'oung Pao Second Series*, Vol. 67, Livr. 1/2 (1981), ss. 48-90.

QIANG, Li, STEFANOS, Kordosiss, "The Geopolitics on the Silk Road: Resurveying the Relationship of the Western Türks with Byzantium through Their Diplomatic Communications" *Medieval Worlds*, 2018, C.8,ss.109-125.

LİU, Xinru, *The Silk Road in World History*, Oxford University Press, London 2010.
Steensgaard Niels, *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century*, Chicago 1974.

STEINMANN, Linda K., *Shah 'Abbas and the Royal Silk Trade 1599-1629*, Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies), Vol. 14, No. 1 (1987), ss. 68- 74.

TAŞKIN, Ünal, Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600), Elazığ, 2011.

TOURNEFORT, Joseph De, *Tournefort Seyahatnamesi*, Edit. Stefanos Yerasimos, Çev. Ali Berktaş, 4. Baskı, İstanbul 2005,C.1.

WAUGH D., "Richthofen's "Silk Roads": Towards the Archaeology of a Concept," *The Silk Road* C.5, No. 1 (Summer 2007).

Extended Abstract

Just as sericulture has been a mysterious and secretive area of activity for millennia, it is also a culture that has been inherited throughout generations and that has carried very rigorous labor and technical accumulation within itself in all its stages. The role that Turkish states and communities played in the way that the silk culture has been carried beyond its Asian borders, where it was centered, and has been developed further, as reflected in research, is ambiguous and vague. Within this framework, the causal connection of Ottoman sericulture with its antecedents has not been questioned at all, either. The oldest dated documents regarding sericulture in the Ottoman Empire belong to the areas of the Morea and Edirne. Traces and indications concerning a primitive sericulture transferred from the Byzantine period have been identified in the said regions. With the advent of the Ottoman era, on the other hand, the

Görüş

Akademik
Bakış

171

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

technical infrastructure of silk farming was rapidly improved, and high-quality cocoon production was achieved. Ottoman Rumelia, which Edirne was a part of, became the region where high-quality silk was supplied the earliest and the most commonly despite being the farthest region in distance from Iran, where the high-quality white cocoons were produced. In this context the issue has two aspects. The first one is that in the lands of Rumelia, in which Edirne was situated, activities of sericulture began early in comparison to Anatolia, which can be accounted for with a primitive and crude sericultural infrastructure taken over from the Byzantine period. The second aspect of the issue is that the silk farming culture was put into practice in a very rapid manner all over the Ottoman lands. A preliminary phase that requires centuries was realized in a very rapid fashion. Within a framework of historical continuity, the likeliest scenario concerning this subject can be explained as the revitalization of Turkish sericulture in Ottoman lands. In fact, the effort to analyze Ottoman sericulture can also make more tangible the roles played by Turkish states and communities in silk-related work, which has remained ambiguous and vague. Regarding Edirne's sericulture within the framework of Ottoman sericulture, the first documents that started in the second quarter of the 16th century numerically increased after the 1700s. From these dates onward, the dependency on Iranian silk rapidly decreased and local output rose. A wide region surrounding Edirne nurtured Edirne's sericulture. A hinterland of Edirne can be clearly and distinctly referred to in the context of sericulture. From 1800s onward, on the other hand, the concentrated character of documents pertaining to the Edirne sericulture region comes to a peak. In a document dating from the second quarter of the 19th century, it is observed that the silk output of Edirne came close to one-third of the total silk output of the entire Ottoman Empire. The silks named "meşdut", in which the highest-quality filatures were drawn off, were produced in the Edirne area. Likewise, in another document dating from the year 1850, it is stated that the overwhelming majority of the population of Edirne engaged in the activity of silk farming. From the 1850s on, what attracts the attention as the most important point within the context of the sericulture of Edirne are the problems that foreign merchants became involved in regarding silk and silkworm seed. It appears that local administrators fell into weakness in ensuring the continuity of taxes related to silk in the face of foreign merchants and were in need of regulations by the central authority. The most important point that reflects beyond all these problems concerns the level that the sericulture of Edirne reached.

*Gazi*Akademik
Bakış

172

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Yönetim Felsefesi Bağlamında Doğu ve Batı İttihad Eder mi? Gazali ve Machiavelli Üzerinden Hermenötik Bir Değerlendirme

Do East and West unite in the Context of Management Philosophy? Hermeneutical Assessment via Ghazali and Machiavelli

Tuğba ÇİÇEK* - Yunus Emre TAŞGİT** - Zülkif DAĞLI***

Öz

Bu çalışmada, farklı kültürel koşullarda yaşadıkları dönemlerde teorik ve uygulamaya dönük çıkarım, tavsiye ve deneyimleri ile yönetim alanına felsefik anlamda özgün bakış açıları sunan, günümüzde de yansımaları nispeten devam eden, Gazali ve Machiavelli'nin başarılı yönetime ilişkin deneyimlerini içeren görüşleri karşılaştırılarak yönetim felsefesi bağlamında Doğu ve Batı tarzı bakış açılarının ittihad etme imkânlarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda Doğu'yu temsilen Gazali tarafından ele alınan Nasihatü'l-Mülûk ve Batı'yu temsilen Machiavelli tarafından yazılan Hükümdar adlı eserler nitel araştırma yönteminin temel prensiplerini dikkate alan bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Yönetime dair düşünürlerin özgün yönleri, ortak görüşleri ve farklı bakış açılarının tespit edilmesinin yanı sıra her iki felsefenin birleşebilirlik yönü özellikleri de tartışma konusu edilmiştir. Eserlerin incelenmesi neticesinde; Gazali'nin yönetsel düşünceleri 17 kategoride, Machiavelli'nin yönetsel düşünceleri ise 14 kategoride toplanmıştır. Her iki felsefenin; yöneticinin sahip olması gereken özellikler, iletişim yönetimi, emir verme ve itaat sağlama, başkalarının fikirlerine başvurma ve yardımcılarda aranan özellikler gibi konularda birbirine yakın bakış açısına sahip olduğu bununla birlikte özellikle cömertlik, ceza verme, şiddete başvurma ve düşmanlık gibi spesifik konularda ise bakış açısı itibarıyla kavramsal ve duygusal düzeyde önemli ölçüde farklılaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yönetim, Gazali, Nasihatü'l-Mülûk, Machiavelli, Hükümdar, Nitel Araştırma

Abstract

In this study, it is aimed to compare the views of Ghazali and Machiavelli including their experiences on successful management, and to examine the situation / possibility of the Eastern and Western view points in the context of management philosophy. Ghazali and Machiavelli are people who live in different cultural conditions and present philosophically original perspectives to the field of management with their theoretical and practical inference, advice and experience in these periods. This reflections are relatively continuing today. In this direction, the Works called "Nasihatü'l-Muluk" addressed by Ghazali representing the East, and "Prens" written by Machiavelli representing the West, were evaluated with an approach that takes in to account the basic principles of the qualitative research method. In addition to identifying the original aspects, common views and different points of view of thinkers about management, the features of the unification of

Makale Geliş Tarihi: 21.04.2021. Makale Kabul Tarihi: 19.11.2021.

* Doktora Öğrencisi, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, E-mail: tugbacicek858@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5105-3431.

** Doç. Dr., Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Bölümü, E-mail: yunusemretasgit@duzce.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2176-1733.

*** Dr., Samsun Valisi, E-mail: zulkifdagli@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8188-4420.

Gazi

Akademik
Bakış

173

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

both philosophies have been the subject of discussion. According to the results of the book reviews, Ghazali's managerial thoughts were collected in 17 categories and Machiavelli's managerial thoughts were collected in 14 categories. Both philosophies have close perspectives on issues such as the characteristics that a manager should have, communication management, commanding and obedience, referring to the opinions of others, and qualifications required in assistants. However, it has been determined that these philosophies differ significantly on the conceptual and emotional level in terms of their point of view, especially in specific issues such as generosity, punishment, resorting to violence and hostility.

Key Words: Management, Ghazali, Nasihatü'l-Mülûk, Machiavelli, The Prince, Qualitative Research

Giriş

İnsanlık tarihi kadar köklü bir geçmişi olduğu düşünülen yönetim kavramı “sanatların en eskisi, bilimlerin en yenisi” olarak nitelenmektedir¹ İncelenmeye başlandığı ilk dönemlerden bu güne kadar geçen süreç içerisinde geçirdiği değişimlere rağmen öneminden bir şey kaybetmeden hala daha en çok tartışılan, içinde birbirinden farklı birçok görüş barındıran bir kavram olarak literatürdeki yerini korumaktadır. Diğer taraftan bu çok çeşitlilikte sunulan görüşlerin özellikle belli bir kültürel eğilimde (batı kültürü) yoğunlaşmakta olduğu bilhassa doğu kültürüne ait formüle edici nitelikteki kapsamlı eserlerin yeterli düzeyde incelemeye konu edilmediği görülmektedir. Yönetim olgusunun incelenmesinde kültürel yanlılığın (sübjektiflik) oluşmasına neden olan bu durum, son zamanlarda yürütülen araştırmalarda dikkate değer tarzda eleştiri konusu haline gelmektedir. Örneğin; Machiavelli ve Nizamü'l-Mülk'ün görüş ve düşünceleri ile yönetim bilimine olan katkılarının incelendiği çalışmada yönetim bilimine ait öğretimin, genellikle Batı yönetim düşüncesine özgü olarak geliştiğini dile getirilirken²; bir diğer çalışmada; hem ulusal hem de uluslararası alanda, Türk tarihi ve Türk yönetim anlayışının tarihsel karakteristiğine ilişkin yazılı eserlerin yönetim yazınına potansiyel katkısının değerlendirilmediği, yok sayıldığı ifade edilmektedir.³ Başka bir çalışmada ise, Avrupamerkezcilik kavramı eleştirel bir yaklaşımla ele alınarak Doğu'daki ideal yönetim ve ideal yönetici olgusu üzerinde durulmaktadır.⁴

Ortaya çıkan bu sorunun giderilmesi ve bilimsel yöntemin temel ilkesi olarak kabul edilen objektifliğin alana yansıtılması açısından kültürler arası karşılaştırmaları içeren araştırmalara ihtiyaç duyulduğu aşikârdır. Bu ihtiyaç doğrultusunda yürütülen çalışmada, yönetimin Doğu'daki yansımaları ile Batı'daki değerlendiriliş tarzı arasında nasıl bir farklılık olduğu; hangi açılardan benzerlik gösterdiği ve görüş birliği sağlandığı; hangi açılardan farklılık arz ettiği; yönetim felsefesi bağlamında her iki bakış açısının ittifak/birleşme durum ve imkânının olup olmadığı tespit edilmek hedeflenmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek için *Nasihatü'l-Mülûk* ve *Hükümdar* adlı eserler incelemeye konu edilmiştir.

- 1 Tamer Koçel, İşletme Yöneticiliği, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2015, s.80.
- 2 Abdullah Yeşil, “Doğu ve Batı Yönetim Bilimi Düşüncesinin Öncüleri Machiavelli ve Nizamü'l-mülk örneği”, Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:1, Cilt:1, 2012, s.7.
- 3 Kazım Ozan Özer vd., “Kutadgu Bilig’de Stratejik Düşünmenin İzini Sürmek”, Bilig, Sayı:80, 2017, s.147.
- 4 Sezen Özek - Dilara Temizyürek, “Avrupamerkezcilik Yönetim Bilimi Paradigmasını Aş (İndir) mak: Gazâlî ve Defterdar Sarı Mehmet Paşa Nasihatnameleri Üzerine Bir Analiz”, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:4, Cilt:1, 2020, s.297

Görüş

Araştırmaya konu olan her iki eser de yazıldıkları dönemleri aydınlatan, yönetim alanında yaşanan karmaşaya ve kaosa çıkış yolu gösterecek birtakım prensipler ve yöntemler içermesinin yanı sıra farklı kültürlere ait davranış tarzlarının karşılaştırılabilirliği açısından da bulgular sunmaktadır. İdeal bir yönetimde başarıya ulaştıracak anahtar rolün yöneticiye atfedilmesi, yönetimdeki insan unsuruna yapılan vurgu, amaçlara ulaştıracak olan araçların tespiti ve çevresel koşulları açıklığa kavuşturmada her iki yazar da kendi inançları, kendi paradigmalarından yola çıkarak birtakım cevaplar sunmuş, çözümler üretmişlerdir

Bu doğrultuda araştırmaya kaynak teşkil eden önemli yönetim kitapları arasında yer alan her iki eser de kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. İlk aşamada ayrı ayrı ele alınan eserlerin nitel yaklaşımın sunduğu yorumlayıcı paradigma kapsamında özgün yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Yönetim alanına ilişkin en çok vurgulanan yönetsel konuları tespit etmek amaçlı gerçekleştirilen okumalar neticesinde belirlenen boyutlar, verilerin kategorik bazda sınıflandırılmasına zemin sunmuştur. Veriler üzerinden gerçekleştirilen içeriksel, betimleyici, sınıflandırmacı ve karşılaştırmalı analiz aracılığıyla Doğu ve Batı merkezli yaklaşımların hem ortak yönleri ve hem de ayrı düşülen noktaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen temel varsayımlar üzerinden karşılaştırmalar yapılarak her iki bakış açısının ittihat etme ihtimalleri değerlendirilmiştir.

Araştırma yorumbilim (Hermenötik) bakış açısıyla; öncelikle eser ve yazarlar hakkında temel bilgileri paylaşma, veri elde etme yöntemini sunma, yazarlara ait özgün ve farklı yönleri tespit etme, ortaya çıkan bakış açılarını epistemolojik açıdan karşılaştırma ve sonuç çıkarma şeklinde tasarlanmıştır.

Nasihatü'l-Mülük - Gazali

Kelam, felsefe, fıkıh, tasavvuf ve doğa bilimleri gibi çok çeşitli alanlarda kapsamlı bir eğitim görmüş olan Gazali elde ettiği ilmi seviye ile henüz otuz üç yaşında Nizamîye Medresesi'ne baş müderris olarak tayin edilmiştir.⁵ Sahip olduğu ilim ve zekâsı ile kendisini fark ettiren, önemli konularda birçok kritik görev üstlenen Gazali, şahit olduğu taht mücadelelerinin yanı sıra İslam dünyasında süren iç karışıklıklara da kayıtsız kalamamış, çözüm önerileri sunma gayretine girişmiş⁶ ve Türkçe adıyla *Yöneticilere Altın Öğütler* adlı eserini kaleme almıştır.⁷ Devlet yöneticilerine nasihat amaçlı yazılmış olan bu eser ahlaki öğütler manzumesi kabilindedir. . Bu açıdan eser başarılı bir örgütsel yapının nasıl olması gerektiğine atıfta bulunmaktadır.⁸ Yapıyı inşa etmede gerekli yapı taşlarından yönetici ve özelliklerine, yardımcıların sahip olması gereken niteliklerden, halkla kurulacak iletişime, adalet sisteminden hazinenin yönetimine kadar kapsamlı birçok noktada yol gösterici öğütler sunmaktadır. "Hem siyâsetnâme hem de nasihâtnâme türüne giren bu eser, dünya ve ahiret saadetine ulaştıracak temel ilke ve prensiplerle

- 5 İlim Esra Ereğ, "Gazali'nin Descartes'a Olası Etkileri Üzerine", Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar, Sayı:10, Cilt:2, 2017, s.112.s
- 6 Gökhan Kömür, "İmam Gazâlî ve Thomas Aquinas' in Siyasal Adalet Anlayışlarının Karşılaştırılması", İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:2, Cilt:1, 2019, s.169.
- 7 Adil Yavuz, "Gazzâlî'nin Yönetim Anlayışında, Hadis Ve Sünnet Kültürünün Etkisi", Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:34, Cilt:34, 2012, s.8.
- 8 Hüseyin Okur, "Gazzâlî'nin Nasihatü'l-Mülûk Adlı Eserinde Siyasetü's-Şer'iyye Esasları", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:43, 2020, s.7

Gazî

Akademik
Bakış

175

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

dönemin hükümdar ve padişahlarına tavsiyelerde bulunmaktadır".⁹ Eser baştan sona hükümdarın kalbine yönelik, onu uyarıcı, ahiretle korkutucu örneklerle dolu olmasının yanı sıra zalim hükümdara yaklaşılmaması gereğinin açıklanması ve bazı ataların açıkça belirtilmesi yönü ile de bir protesto niteliği taşımaktadır.¹⁰ Gazali'nin bu yaklaşımının hem öğrencilik yıllarında hem de hocalığı esnasında yönetim alanında aktif rol oynamasından, bilimle olan meşguliyetinden, halkla ve yöneticilerle iç içe olmasından ileri geldiği düşünülmektedir.¹¹

Hükümdar - Niccolo Machiavelli

Niccolo Machiavelli aldığı felsefi eğitim ve yönetim alanında üstlendiği görevler vasıtasıyla, mutlak monarşi ile yönetilen bir devletin yapısını yakinen analiz etme olanağına sahip olmuştur. "Tanıştığı Caesar Borgia'nın İtalyan birliğini kurma yolunda gerektiğinde ahlâk dışına da çıkarak her yola başvurması kendisini etkilemiş ardından kendi yönetsel ahlak sistemini, edindiği bu tecrübe ile 'Hükümdar' adlı kitabında ütopya haline getirmiştir".¹²

Kilise tarafından şeytanın sözleri olarak etiketlenen bu kitap aslında yazıldığı dönemin şartlarını göz önünde bulundurmaya gerekli kılmaktadır. Ortaçağ'da hem toplumsal hem siyasal hem de sosyolojik birtakım dönüşümlere tanık olan Machiavelli; Ortaçağı bilmek devleti bilmek; devleti bilmek her şeyi bilmektir düşüncesinden yola çıkarak kendi yönetsel ilkelerini ortaya koymuştur. Ancak en son düşünülmesi ve söylenmesi gerekeni ilk başta düşünmüş ve söylemiş olmasından dolayı da eleştirilmiştir.¹³ Machiavelli'ye göre her türlü gereklilik zamana ve koşullara göre değişmekte, yönetici de bu koşullara uyum sağlamak zorundadır. Esas nokta ise kamusal yararın gözetilmesidir. Bu sebeple insanların kötü doğalarını dizginlemek ve devletin güvenliğini sağlamak isteyen yöneticinin her eylemi ahlaki yargılamaların dışında bırakılmalıdır.¹⁴ Bu çalışmada katkı sağlayacak olan her aracın yasal ve ahlaki kabul edilmesi gerektiği görüşü Makyavelizm felsefesinin temel düşüncesini oluşturmaktadır.¹⁵ Etkili hükümetin menfaati için her şeye müsaade edilebileceğini ve siyasi hayat ile özel hayatın ahlaki etkinin kapsamı açısından farklı olduğunu savunarak etiğin siyasetten ayrıldığını vurgulamaktadır. Bu doktrine göre, şiddet gösteren ve özel müzakerelerde hileye başvuran bir politikacı, ahlaksız değil, normal davranıyor olarak kabul edilebilmektedir.¹⁶ Machiavelli'in bu yaklaşımı çokça eleştirilmes-

Gazi

- 9 Fuat Biner, "Abdülcemil b. Mollâ Cemil ve Nasihatü'l-Mülûk Tercümesi Üzerine", FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Sayı:7, 2016, s.45.
- 10 Haluk Alkan, "Gazzâlî'de Otorite Kavramı", İslami Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:3, Cilt:2, 1995, s.121
- 11 Fahrettin Korkmaz, "Toplumsal Olaylar Karşısında Gazali'nin Tutumu", İslami Araştırmalar Dergisi, Sayı:13, Cilt:(3-4), 2000, s. 492-494
- 12 Mehmet Emin Usta-Zülfü Demirtaş, "Farabi ve Makyavel'in Yönetim Anlayışları Bağlamında Yönetim Ahlakı", Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Özel Sayı, 2013, s.1310-1311.
- 13 Müslüm Kayacı, "Tartışmalı Düşünür Machiavelli Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:7, Cilt:14, 2017, s.223.
- 14 Berfu Boyraz, "Machiavelli'nin İnsan Doğası Düşüncesinin Siyaset Kuramına Etkisi", Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:20, Cilt:1, 2020, s.106.
- 15 Richard Christie-Geis Florence, "Studies in Machiavellianism", New York Academic Press, 1970, s.13.
- 16 Peter Galie-Christopher Bopst, "Machiavelli & modern business: Realist Thought in Contemporary Corporate Leadership Manuals", Journal of Business Ethics, Sayı:65, Cilt:3, 2006, s.236.

nin yanı sıra, Machiavelli adı, ahlaki ilkelere zıtlığı ile öyle kötü bir ün yapmıştır ki, kişinin makyavelist olarak anılması ciddi bir suçlama haline gelmiştir.¹⁷ Ancak her ne kadar eleştiri oklarının hedefi olsa da, asıl vurgulanılan nokta aslında bir hükümdarın ülkesinin birlik ve bütünlüğü, halkının güvenliği için hiçbir şeyden kaçınmaması gerektiğidir. O, buradan yola çıkarak hükümdarın en asil hedefinin, kendisine onur getirecek ve kendisini şöhrete kavuşturacak bir yönetim biçimi kurmak olduğunu belirtmektedir.¹⁸

Yöntem

Bu çalışmada Doğu ve Batı merkezli yaklaşımların yönetim alanına yaptıkları katkının ortaya çıkarılmasının yanı sıra her iki bakış açısının karşılaştırılması ve hem görüş birliği sağlanan hem de farklılaşan yönlerin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, araştırmacıya anlamları keşfetmeye yönelik imkânlar tanıyan¹⁹, algıların ve olayların bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik bir sürecin izlenmesine²⁰ olanak veren nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Metinler; bir şeyi bildirme, haberdar etme, açıklama ve açıklama sanatı olarak dile getirilen²¹ Hermenötik yaklaşımla ele alınmıştır. Bu yöntemle amaçlanan anlamanın, geçmiş ve geleceğin birbirlerine aracılık ettiği bir aktarım süreci ile gerçekleştirilmesidir.²² Nitel araştırmalarda temel amaç, veri analiz tekniği geçerli ve güvenilir olması için bulguların düzenlenme biçimini ve yorumlanmış şeklini birlikte okuyucuya sunacak bir süreç tanımlamaktır. Bu doğrultuda izlenecek süreç şekil 1’de sunulmaktadır.

Şekil 1: Veri Elde Etme ve Değerlendirme Süreci

Doküman analizi kapsamında araştırmacının temel dayanağı olarak ele alınan her iki eser de ilk etapta ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutularak, temel yaklaşımları keşfedilmeye çalışılmış, araştırmaya konu olan yönetsel olgulara ait ipuçlarının ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Araştırmacının amacı doğrultusunda

- 17 Quentin Skinner, *Düşüncenin Ustaları: Machiavelli*, (çev. C. Atilla), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2002, s.11.
- 18 Ramazan Özdemir, "Zaman ve Mekân Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Çalışma: Makyavel'in "Prens" i ve Kınalızâde'nin" Ahlâk-ı Alâ'si", *Electronic Turkish Studies*, Sayı:7, Cilt:3, 2012, s.1996.
- 19 John Creswell, *Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*, (çev. SB Demir), Eğiten Kitap, Ankara 2017, s.72.
- 20 Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2008, s.58.
- 21 Sevrâ Fırıncioğulları, "Sosyal Bilimler Ve Hermeneutik Üzerine Kısa Bir Değerlendirme", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı:33, 2016, s.42.
- 22 Ezgi Ece Çelik, "Gadamer'in Hermeneutik Ufku Ve Nietzsche'nin Perspektivizmi", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:15, 2013, s.139.

Gaz

Akademik
Bakış

177

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Doğu ve Batı medeniyetlerinde yönetim/yönetici kavramlarına hangi anlamların yüklenildiği, ideal bir yönetim için hangi araçlara ihtiyaç duyulduğu ve insanın bu süreçteki kritik rolü tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular bir sonraki süreçte yapılması planlanan içerik analizinin kavramsal çerçevesine zemin hazırlarken, yönetim alanına yapılan özgün katkılara dair fikirlerin oluşmasına da imkân tanımıştır. İnceleme süreci, içerik analizinin gerçekleştirilmesi ile başlamaktadır. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri araştırılan kümelerin desenlerini ve eğilimlerini ortaya çıkarma, bu kümelerin nasıl temsil edildiklerini değerlendirme ve literatür içeriğini gerçek dünyayla karşılaştırma gibi temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır.²³ İçerik analizi ile metnin kendisinde mevcut bulunan kelime veya ifadelerden başlayarak; araştırmacı tarafından verideki belirgin temalar ve gizli anlamlar ortaya çıkarılmaya çalışılır. Verilerin toplanması ile başlayan süreç, tümevarımsal bir yaklaşımla kodların elde edilmesiyle devam eder. Kodların kategori veya temalara dönüştürülmesinin ardından ilişkilerin, benzerliklerin veya uyumsuzlukların ortaya çıkarılması ile son bulur.²⁴ Bu kapsamda oluşturulan çerçeve ile verilerin küçük parçalara ayrılarak sınıflandırılması ve parçalar arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılarak tekrar bir bütün hale getirilmesi sağlanır. Tablo 1 ve Tablo 2’de içerik analiz sonucunda ulaşılan başlıklar gösterilmekte ve her iki düşünürü ait doğrudan cümlelerle bu kategoriler desteklenmektedir.

Sürecin bir sonraki adımında gerçekleştirilen karşılaştırmalı analiz ile belirli gruplar altında toplanan verilerin diğer verilerle olan zıtlıkları ve ortak yanları keşfedilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda eserlere ait özgün yönlerin sergilenmesinin ardından, kavramsal çerçeve üzerinden kıyaslamaya tabi tutulan her iki eserde “Hangi konularda görüş birliği sağlanmaktadır?” ve “Hangi konularda görüş ayrılığı mevcuttur?” sorularının cevapları aranmıştır. Karşılaştırmalar sonucu elde edilen cevaplar, bir yandan Doğu ve Batı yaklaşımlı yönetim düşüncesinin yollarının kesiştiğini gösterirken; diğer yandan da bazı mevzularda net bir yol ayrımının olduğunu da ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgulara, *Tartışma* başlığı altında yer verilmiştir.

Sürecin üçüncü ve son aşaması ortaya çıkarılan ilişkileri açıklamak yerine anlamak ve anlamlandırmak odaklı yaklaşımın sergilendiği yorumlama aşamasıdır. Yorumlama nitel araştırmaların araştırmacıya sunduğu bir avantaj olarak görülürken; anlama ilişkin bir kuram ya da modelin tümevarımsal olarak geliştirilmesine de olanak sağlamaktadır.²⁵ Bu süreçte gerçekleştirilen betimsel analiz; belirli bir durumun gerçeklerini, özelliklerini sistematik ve doğru bir şekilde tanımlayarak, yeni bir anlam keşfetme, neyin var olduğunu tanımlama, bilgileri kategorize etme yolu ile bir durumun doğal olarak ortaya çıktığı yönleri gözlemler ve belgeler.²⁶ Amaç olguları kendi bağlamları içerisinde, kişilerin olguları dene-

23 Haluk Geray, *Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş: İletişim Alanından Örneklerle*, Genesis Kitap, Ankara 2011, s. 153.

24 Bruce Berg-Howard Lune, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Eğitim Yayınevi, Konya 2015, s.383.

25 Creswell, a.g.e. s.8.

26 Helen Dulock, “Research Design: Descriptive Research,” *Journal of Pediatric Oncology Nursing*, Sayı:10, Cilt:4, 1993, s.154.

yimledikleri biçimde anlamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla bulguların, gerçekleştirildiği ortamdan bağımsız değerlendirilemeyeceği gerçeğinden hareketle “ne, niçin oluyor?” sorusuna cevap aranır.²⁷

Gazali'nin Yönetim Olgusuna İlişkin Varsayımları

Metin okumaları sonucunda Gazali'nin, yönetim alanına 17 kategoride Gazali'nin özgün katkı sağladığı tespit edilmiştir. Özellikle yöneticilerin ve yardımcılarının; pozisyonlarının hassasiyeti ve mesuliyetleri sebebiyle sahip olmaları gereken nitelikler noktasında önemle durduğu görülmektedir. Diğer bir önem atfettiği husus ise, halka hizmet vermek adına görev alacak insanların seçimi, yönetilmesi ve denetimidir. Devletin başında bulunan hükümdarın en başta itaati sağlanması bunun için de adaletin ayırt etmeksizin her bir birey için eşit uygulanması gerektiği üzerinde duran Gazali, tek başına bir hükümdarın eksik kalacağını, yanında daima müşavere edebileceği, düşüncelerine her konuda başvurabileceği bilginlerin olması gerektiğini de vurgulamaktadır. Bütün bu eylemlere, icraatlara yol gösterecek olan pusulanın ise din olduğunu, daima ictihad üzere olunması gerektiğini hatta dine aykırı istekte bulunan yöneticiye itaat edilmemesi gerektiğinin altını önemle çizmektedir. Yapılan metin incelemeleri sonucunda tespit edilen ve Gazali'nin özgün yönünü ortaya koyan kategoriler ve bu kategorilerin oluşumuna kaynak teşkil eden bazı hüküm cümleleri Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1: Gazali'nin Hüküm Cümleleri ve Kategoriler

Kategoriler	Hüküm Cümleleri
Yönetici	“...devletin emiri, Allah'ın gölgesi olarak nitelenir.” s.71
Yöneticinin Özellikleri	“...sağlam bir akla sahip olmayınca onun yönetiminden hayır beklenmez.” s.55 “Bütün saadetin başı akıldır.” s.56 “...işleri yumuşaklıkla ve şefkatle yürütmelisiniz.” s.63 “Şiddet ve sertlikten kaçınınız.” s.63 “Vakur ve hilm sahibi olmalı, aceleci ve hafif meşrep olmaktan çekinmelidir.” s.130 “Emir adil olmalı.” s.139
İletişim Yönetimi	“Kapınıza kadar gelerek çıkmanızı bekleyen ihtiyaç sahiplerini hakir görmekten sakınınız.” s.62 “Halkın işlerini başkalarına havale etmeden bizzat kendiniz görünüz.” s.62 “Emirle kolayca görüşme halkın kalbinde sevgi oluşturur.” s.41
İtibar	“Emir satranç, tavla vs. gibi oyunları oynamamalıdır. Çünkü bu çeşit oyunlar oynayanına çok kötü alışkanlıklar verir ve emiri halkın gözünden düşürür.” s.127 “İdarecilerden biri halkı bir afetle karşı karşıya bulduğu zaman bunu hemen devlet emirine bildirmelidir. Emir de gereken tedbiri alırsa itibarı artar.” s.147

27 Remzi Altunışık vd., Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Sakarya Yayıncılık, Sakarya 2019, s.79.

Suç ve Ceza	<p><i>"Emir, başvezirinin yapmış olduğu her zulmü bildiği halde susarsa, gerçekte işlenen zulmü kendi yapmış olur." s.55</i></p> <p><i>"Emir kötü sözlü ve kötü işlerle uğraşan kimseleri ülkesinden çıkartıp önem arz etmeyen sözlerinden kurtulmalı." s.81</i></p> <p><i>"...anarşist ve bozguncu ruhtaki insanlar serbest bırakıldığı sürece ülkenin bütün işleri alt üst olur." s.88</i></p> <p><i>"Suçlulara cezayı şahsi arzu ve kızgınlığını gidermek için değil onları ıslah etmek için vermeli." s.133</i></p>
İnsan Kaynağı Seçim ve Yönetimi	<p><i>"Halk hakkında merhametli olan kimseleri devlet işlerinde çalıştırmalı, bu karakterde olmayanları devlet işlerinden uzaklaştırmalıdır." s.55</i></p> <p><i>"Halkın üzerine hassasiyetle eğilmeyen, merhamet ve şefkatten uzak, devletin şerefini korumayan kimseleri vali olarak göndermekten sakınınız." s.61</i></p> <p><i>"Emir başvekillik mevkiini ve memleketin diğer idari işlerini ehil olmayan insanlara teslim etmemelidir." s.81</i></p> <p><i>"Emir arzın imarını zulümsüz yapmaya, öşür almak için gönderilecek olan tahsildarların dindar olmalarına dikkat etmelidir." s.97</i></p>
Denetimin Gerekliliği	<p><i>"...bakanlarını denemeli ve tabiatında bozgunculuk bulunanları tanımalıdır." s.55</i></p> <p><i>"Halkın durumunu tetkik edecek ve emirin tutumunu halkın dilinden duyacak bir müfettişler grubu meydana getirilmelidir." s.65</i></p> <p><i>"Emir uyanık olmalı, müfettişler göndererek valilerin davranış ve tutumlarını kontrol etmeli." s.133</i></p>
Sorumluluk Bilinci	<p><i>"Lider olan kimsenin üzerine en başta gerekli olan bu rütbe ve mevkie layık olup olmadığını ve bu büyük işin sevap ve günahının da ona göre olacağını hatırlından çıkarmamasıdır." s.41</i></p> <p><i>"Bu görevi hakkıyla yerine getiren sonsuz bir saadete kavuşur, böyle yapmayan en büyük bedbahtlığa uğrar." s.41</i></p>
İtaat Sağlama	<p><i>"...emirlerden bir sürü yakışsız şey görmedikçe ona muhalefet göstermezler." s.114</i></p> <p><i>"Otoritesini halka kabul ettirmeli." s.133</i></p>
Başkalarının Fikrine Başvurma	<p><i>"...bilinleri huzurunda eksik etmeyip, onların kurtarıcı öğütlerini almalı, bilgileriyle amil olmayan âlimlerden kaçmalıdır." s. 48</i></p> <p><i>"Emir başkasının hakkı öğüdünü dinlemeli ve karşılaştığı her bilginden kendisini uyarmalarını istemeli." s.54</i></p> <p><i>"Emir yapacağı işleri başvezirle görüşüyor ve bilgili kimseleri yanından uzaklaştırmıyorsa akıllı ve işlere vakıf olan biridir." s.114</i></p> <p><i>"Emir müşavere etmeksizin işe başlamamalıdır." s.130</i></p> <p><i>"Emir vekilleriyle istişarede bulunacak olursa, onları teker teker dinlemeli, ayrı ayrı görüşlerini almalıdır." s.148</i></p>
Ehil Kişilere İstihdam	<p><i>"Emir akıllı, sanatkâr ve marifetli kimseleri kendine yaklaştırıp memleket imar etmeli." s.81</i></p>
Başarının Ödüllendirilmesi	<p><i>"...korkusuzca harp eden askerlerini kendisine yaklaştırmalı ve onu diğer askerlerin önünde mükâfatlandırmalıdır." s.153</i></p>

Gazi

Olaylar Karşısındaki Tutum	<i>"Siz kendi zulmünüzden sorulacağınız gibi onların işledikleri zulümlerden de sorulacaksınız."s.54</i> <i>"Size bildirilen bir meselenin uhdesinden gelemeyip göz yumarsanız, bu kadar basit bir şey birkaç gün geçtikten sonra, büyük bir bela olur ki..." s.61</i> <i>"Kendiniz için istemediğinizi halkınız içinde uygun karşılamayınız."s.62</i>
Yönetici Adaletinin Yansıması	<i>"Emir halk arasında zulüm ve işkenceyi kaldırır, onlara adil davranırsa toprağında hüküm ferman olur ve bütün düşmanlarına galebe çalar."s.72</i> <i>"Adalet emirin kalesidir."s.97</i> <i>"Emir çocuklarının haksız olarak halktan bir şey almalarına razı olmamalıdır."s.128</i>
Refikte Aranılan Özellikler	<i>"Başvezir, emirin icraatında yardımcı olmalı ve politikasını desteklemelidir."s.114</i> <i>"Başvezirin dindar sözünde doğru ahlakından emin ve halk işlerinde basiretle hareket eden biri olması şart koşulmuştur."s.117</i> <i>"Başvezir insanlara karşı merhametli olmalı."s.119</i> <i>"Başvezir vakarlı olmalıdır."s.120</i> <i>"Başvezir dürüst biri olursa emir de böyle bir karaktere sahip olur."s.120</i>
Hazinenin İdaresi	<i>"Emir geçimini devlet hazinesinden karşılanmamalı, israfa sebep olacak işlerden tamamen kaçınmalıdır."s.74</i> <i>"Adil emir devlet hazinesini şahsi işlerinde kullanmaktan sakınır ve kendini korur."s.105</i> <i>"...bir kütükle karşı karşıya bulunduğu zaman devlet hazinesinden muhtaç olanlara yardım edip onları kurtarmalıdır." s.147</i>
Yönetimde Dinin Yeri	<i>"Emir! İslam'a uyarak halkın bütünüünün sizden razı olmasına çalışmalısınız."s.64</i> <i>"Emir hiç kimseden şer'e aykırı istekte bulunmamalıdır."s.65</i> <i>"Emir faaliyetlerinde içtihad üzere olmalıdır."s.130</i>

Kaynak: Gazali (2020). Mülkün Sultanlarına... Nasihatü'l-Müluk. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Machiavelli'in Yönetim Olgusuna İlişkin Varsayımları

Yapılan metin okumaları sonucunda, yönetim alanına 14 kategoride, Machiavelli'in özgün katkı sağladığı tespit edilmiştir. Eserin yazıldığı tarih de dikkate alındığında, Machiavelli'in bir yöneticinin özellikle sahip olması gereken en temel yeteneğin yönetebilmenin yanı sıra savaşılabilmeyen de olduğunu vurgulamasının nedeni daha net anlaşılmalıdır. Savaşların hâkim olduğu, var olma mücadelesinin verildiği bir ortamda merhametin gerekli olduğunun ancak; yöneticinin kimi zaman zalimce, kim zaman da merhametsizce hareket etmesinin mecburi istikamet olduğunun da altını önemle çizmektedir. Machiavelli yardımcılara, bakanlarına danışmanın gerekliliğini vurgularken, diğer yandan da gücü paylaşmanın zayıflık getireceğine dikkat çekerek; danışılan konular, danışılan kişilerde dahi sadece yöneticinin koyduğu sınırlar çerçevesinde gerçekleşmesi şartını koşmaktadır. Otorite sağlamak, halktan itaat beklemek adına bütün zayıf niteliklerden arınmak gerektiğini, cömertliğin de zayıflığa yol açan bir

Gazi

Akademik
Bakış

181

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

özellik olduğunu ısrarla vurgulayan Machiavelli, eksik yanları olsa bile yöneticinin bu yanları yokmuşçasına davranmasını pozisyonun getirdiği sorumluluğun bir yansıması olarak değerlendirmektedir. Metin incelemeleri sonucunda tespit edilen ve Machiavelli'in özgün yönünü ortaya koyan kategoriler ve bu kategorilere kaynak teşkil eden bazı hüküm cümleleri Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2: Machiavelli'in Hüküm Cümleleri, Kategoriler

Kategoriler	Hüküm Cümleleri
Yöneticinin Özellikleri	<p>"...yönetebilen, cesur, zorluklardan yılmayan ve yapılması gerekenleri yapmaktan kaçınmayan insanları etkisi altına alıp onları da peşinden sürükleyebilen bir hükümdar..." s.57</p> <p>"Bir hükümdar mutlaka savaş bilgisine sahip olmalı, savaşın kurallarını ve ordu düzenini iyice öğrenmelidir." s.88</p> <p>"Komuta eden birine en uygun sanat, savaş sanatıdır." s.88</p> <p>"Tahtını korumak isteyen bir hükümdarın kötü olmayı öğrenmesi ve gerektiğinde de bu bilgiyi hayata geçirebilmesi önemlidir." s.93</p> <p>"Her hükümdar zalimliği ile değil merhametiyle anılmaya çalışmalıdır." s.99</p> <p>"Merhametli, sadık, yardımsever, dindar görünebilirsiniz, gerektiği zamanda tam tersini yapabilmelisiniz" s.107</p> <p>"Hüküm verme konusunda da kararlı ve acımasız olmalıdır." s.110</p>
İletişim Yönetimi	<p>"Olayın geçtiği yerde bulunduğunuzda sorunların ortaya çıkışını görebilir ve çabucak düzeltebilirsiniz, hem de tebaanız sorunlarını doğrudan doğruya hükümdarlarına iletebildikleri için memnun olurlar." s.14</p> <p>"Hükümdar halkla yaşamaya ve uzlaşmaya mecburdur." s.61</p> <p>"Hükümdar halk ile dostluğunu korumalıdır." s.62</p> <p>Bilge hükümdarlarca yönetilen devletlerde halkın ihtiyaçlarını ve isteklerini tatmin etmeye büyük özen gösterirler." s.113</p>
İtibar Elde Etme	<p>"...zalimlikleri iyi düşünmeli ve hepsini bir seferde yapmalıdır ki, onları her gün yinelemek zorunda kalmasin, adamlarının güvenini ve kalplerini kazansın." s. 57</p> <p>"İnsanlar kötülük bekledikleri birinden iyilik görürlerse kendilerini bu kişiye karşı daha fazla bağlılık göstermek zorunda hissedeceklerdir." s.62</p> <p>"Cömertlik yaparak itibar kazanmaya çalışmak size zarar verecektir." s.95</p> <p>"...cimri olarak anılmaktan rahatsızlık duymamalıdır. Zira bu ona saltanat kazandıracak bir zaafıdır." s.97</p> <p>"Bir hükümdar ordusunun başındayken ve komutası altında çok sayıda asker varken, zalim olarak nitelenmekten çekinmemelidir." s.102</p>
Suç ve Ceza	<p>"yönetici pozisyonunu koruma kararlılığıyla, isyancıları cezalandırmakta, şüphelileri belirlemede daha az tereddüt gösterir." s.12</p> <p>"...ceza hafif olursa, adam senden intikamını alır, ama ağır bir ceza verersen artık başını kaldıramaz." s.15</p> <p>"Komploları önlemenin başka bir yolu da eylemleri sert bir şekilde cezalandırmaktır." s.112</p>

Görsel

Pozisyonun Getirdiği Yükümlülükler	<p>“...en kötü şey halkın onu yalnız bırakmasıdır.” s.61 “Hükümdarlar silahlar yerine lüks şeylere ilgi gösterirlerse devletlerini kaybederler.” s. 88 “...çünkü iktidarda kalabilmek için ihtiyacınız olan grup bozulmuşsa onları memnun etmek için siz de onların tabiatına uymak zorunda kalırsınız.” s.117</p>
İtaat Sağlama	<p>“Halk kendine düşman olduğu zaman hükümdar asla güvende olmayacaktır çünkü halkın sayısı fazladır.” s. 61 “Bir hükümdar tebaasının birlik ve sadakatini sağlamak için gerektiğinde zalimce davranmaktan kaçınmalıdır.” s.100</p>
Başkalarının Fikrine Başvurma	<p>“...kendisini istedikleri gibi eleştirebilme izni vermeli ancak bunu sadece kendisinin onlara sorduğu konularla sınırlandırmalıdır.” s.142 “Onlarla her şeyi konuşmalı ve görüşlerini almalı, kararları ise ondan sonra vermelidir.” s.142 “Onları kendisiyle açık ve dürüst bir şekilde konuşmaları için cesaretlendirmeli...” s.142 “Bu kişiler dışında kimsenin tavsiyesini dinlememeli.” s.142 “Kendisi sormadıkça başkalarının ona tavsiyelerde bulunmasına izin verilmemeli...” s.143</p>
Belirsiz Koşullara Karşı Hazır Olma	<p>“Ölçü hükümdarlık bir saldırıya uğradığında düşmana karşı koyabileceği bir ordu meydan getirmek için gereken adamının ve parasının olup olmayışıdır.” s. 66 “...ava gitmeli ve bu şekilde vücudunu zorluklara alıştırmamanın yanı sıra arazi yapısını da tanımalı, dağların nasıl yükseldiğini, vadileri nerelere açıldığını, ovaların nasıl uzandığını öğrenmeli, nehirlerin ve bataklıkların yapısına dikkat etmelidir.” s.89 “Düşmanı bulmak, karargâh yeri seçmek, orduları yönetip savaş düzenine sokmak ve şehirleri kuşatmak için savaş yapılacak arazinin özelliklerini bilmek şarttır.” s.90 “Bilge bir hükümdar zor durumda ihtiyaç duyacağı bilgi ve tecrübeyi barış zamanında edinmeye bakmalıdır.” s.91</p>
Başarının Ödüllendirilmesi	<p>“Akıllı bir hükümdar yeteneği takdir etmeli...” s.136 “Hükümdar ülkenin gelişmesine katkıda bulunabilecek fikirler geliştiren insanlar için de ödüller hazırlamalıdır.” s.137 “...bakanı onurlandırmalı, ödül ve sorumlulukları onunla paylaşarak onda bir sorumluluk duygusu yaratmalıdır.” s 140</p>
Olaylar Karşısındaki Tutum	<p>“Tehlike uzaktayken tedbir almak daha kolaydır, ortaya çıkıncaya kadar beklerseniz hastalık tedavi edilemez hale gelir.” s. 17 “Bir hükümdar huzurlu günlerde güvendiği şeylere tehlikeli günlerde güvenemez.” s.64 “Mümkünse iyilikten ayrılmamalı, ancak zorunluluklar gerektirdiğinde nasıl şeytanlaşacağını da bilmelidir.” s.107 “Kimseye açık vermemelisiniz. Aksi takdirde onlara size zarar verebilmek için bir fırsat sağlamış olursunuz.” s. 111</p>

Gazi

Akademik
Bakış

183

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Refikte Aranılan Özellikler	<i>"Bakanların iyi veya kötü olması hükümdarın basiretli bir seçim yapmasına veya yapmamasına bağlıdır." s.138</i> <i>"Bakanları yetenekli ve sadıksalar, o zaman hükümdarın da yeteneği takdir etmesini ve yanındakilerin sadakatini kazanmasını bilen bilge biri olduğu düşünülür."s.138</i>
Yardımcıların Mesuliyeti	<i>"...yardımcı asla kendini düşünmemeli, daima hükümdarını ve onun çıkarlarını düşünmelidir."s.139</i> <i>"Bakanın sizden çok kendi çıkarlarını gözettiğini görürseniz asla iyi bir bakan olamaz ve siz de ona asla güvenemezsiniz."s. 139</i>
Gücün Tek Elde Toplanması	<i>"Başkasının güçlenmesine neden olan kaybeder..."s. 23</i> <i>"Hükümdar yüksek memurlar aracılığıyla ülkeyi yönetirse konumu zayıflar ve tehlikeye açık hale gelir."s.64</i>
Gücün Etkin Kullanımı	<i>"Güçlülüklerle mücadele etmek ve tehlikelerle yüzleşmek zorunda kalan insanların, yetenekleriyle bunların üstesinden gelmesi şarttır."s. 37</i> <i>"Birinin güç elde etmek uğruna kendi vatandaşlarını öldürmesi, merhametsizce ve de dine aykırı davranışı ahlaka uygun şeyler değildir. Bu tarz yöntemlerle bir insan güç kazanabilir ancak zafer kazanamaz."s.53</i>

Kaynak: Machiavelli, N. (2019). Hükümdar. İstanbul: Ren Kitap.

Tartışma ve Değerlendirme

Bu aşamada, Tablo 1 ve 2'de özgün yönleri verilen Doğu'yu temsilen Gazali'nin ve Batı'yı temsilen Machiavelli'in yönetim olgusuna ilişkin bakış açıları hem kategorik hem de içerik açısından karşılaştırılarak, her iki yaklaşım arasında ittifadın sağlanıp sağlanamayacağına dair görüşler açıklanmaktadır. Bunlardan ilki ve en fazla önem atfedilen konu yöneticinin özellikleridir. Her iki düşünürün de bu konuya dair kategorik anlamda görüş birliği sağladığı ve çok sayıda özellik belirttikleri gözlemlenmiştir. Savaşçı, cömert, doğru ve etkili karar alabilen, dürüst, lider, akıllı, sadık, basiretli, adil, cesur vb. Ancak konunun mesuliyetinin büyük olması, insanlara hükmedebilmenin ve beraber yol alabilmenin çok daha spesifik bir vasıf gerektirdiği görülmektedir. Bu noktada dikkat çeken ve kategorik açıdan görüş birliği sağlansa da içerik açısından ayrı düşünülen nokta merhamet konusudur. Gazali tarafından yöneticinin hiçbir surette merhametten ayrılması gerektiği; bütün işlerinde ve kararlarında, halka muamelesinde merhametten yana olması ve halkı tarafından mümkün mertebe bu şekilde anılması gerekliliği vurgulanmaktayken Machiavelli bu konuya bir şart koşturmuştur: Evet yönetici merhametiyle anılmalıdır. Ancak yeri geldiğinde de kötü olmayı, sert davranmayı da bilmelidir. Hatta vaziyet, sahip olduğu o büyük konumu korumak olduğunda zalim olarak anılmaktan dahi çekinmemelidir. Gazali mutlak surette şiddet ve sertlikten kaçınılması gerektiğinin üzerinde dururken, yardımcılarından da aynı şekil muamelede bulunmalarını beklemektedir. Machiavelli ise koşullar doğrultusunda her ikisine de başvurulabileceğini dile getirmekte, bu kadar kötü-lüğün hakim olduğu bir dünyada sadece merhamet ve iyilik ile ayakta kalmanın imkansız, nihayetinde kişiyi yok oluşturan sürükleyecek bir yaklaşım olduğunu vurgulamaktadır. Devletin ve halkın bekası, dirlik ve düzenin sağlanması için gerekli koşul zalimlikse zalim olunabilir. Sınırı aşmadan birkaç örnekle sunulan zalimlik,

bir daha herhangi bir bozgunculuğun ortaya çıkmasını engelleyecek, düzensizlik, yağma, kan dökme gibi toplumun bütününün zarar görmesinin önüne geçecek bir zorunluluk olarak görülmektedir. Ayrıca yöneticinin sahip olması gereken özellikler noktasında savaş ve komuta yeteneğinin üzerinde ısrarla duran Macchiavelli, emrinde bulunan çok sayıda askeri komuta edebilmenin merhametten uzaklaşmayı gerektirdiğini, başka türlü sünen orduyu bir arada tutmaya yetmeyeceğini de dile getirmekte, acımasız olmayı zayıf olmaya tercih etmektedir. Düşmanlık meselesinde ise hem kategorik hem de içerik açısından ayrı düşüldüğü görülmektedir. Gazali hükümdarın kalbinde asla kötülüğe ve düşmanlığa yer olmadığını anlatır. Adaleti sağlaması, olaylar karşısında gösterdiği tepki, aldığı anlık kararlar kalpte yer alan herhangi bir düşmanlığın gölgesinde kalmamalıdır. Machiavelli ise tam tersi bir görüşle, bir yöneticinin kişiler hakkındaki düşüncelerini ve hissettiklerini dile getirme noktasında tam bir netlik içerisinde olması gerektiğini vurgular. Kime dost kime düşman çekinmeden bunu ortaya koymalı ve diğerlerince bu durumun net bir şekilde farkına varılması sağlanmalıdır. Bir diğer kategorik açıdan görüş birliği sağlanmış olsa da içerik açısından ayrı düşünülen husus, adalet konusudur. Her iki bakış açısında da suçluların cezalandırılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Nasıl ki başarı karşılıksız bırakılmamalıysa, suç teşkil eden herhangi bir durum da cezasız bırakılmamalı, olayın büyüklüğü veya küçüklüğü dikkate alınmaksızın geciktirilmeden çok daha büyük sonuçlara sebep olmaması adına adımlar atılmalıdır. Ancak cezanın uygulanış tarzında farklı yaklaşımlar sergilendiği görülmektedir. Gazali, düşmanlıktan uzak bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğine dair görüşlerini adalet kavramı ile ilişkilendirmekte, suçluların cezalandırılması noktasında kişisel çıkarlardan uzaklaşmasını, hükümdarın kalbinde düşmanlık olması durumunda şahsi kızgınlık ve nefretin verilen cezanın önüne geçebileceğini ve böylece adalet terazisinin şaşabileceğini vurgulamaktadır. Machiavelli ise farklı bir bakış açısıyla verilecek cezanın büyüklüğüne ve etkisine dikkat çekmektedir. Küçük ve etkisiz cezaların verilmesi, ceza alan kişinin beslediği intikam duygusuna engel teşkil etmeyeceğini, işlenen suçun bir daha tekrarlanmaması, hükümdar için herhangi bir tehlikeye oluşturmaması, halkın huzurunu, dirlik ve düzeni bir daha bozmaması adına büyük ve etkili cezalara ihtiyaç olduğunu düşünmektedir. Ayrıca cezanın büyüklüğü aynı zamanda diğer suçta meyilli kişiler için de bir uyarıcı görevi görecektir, caydırıcı birtakım etkiler sunacaktır.

İletişim yönetimi ve itaat sağlama konularında sergilenen yaklaşımlar değerlendirildiğinde de kategorik açıdan benzerliğin yakalanmasına rağmen içerik açısından da ayrı düşüldüğü görülmektedir. Her iki düşünür tarafından da bizzat yöneticinin müdahalesinin ve halkla yakın iletişiminin önemi vurgulanmaktadır. Halkın yöneticisiyle kurduğu birebir diyalog, olayların geçtiği yerde varlığıyla bulunması, kapısına gelerek yardım talebinde bulunanları boş çevirmemesi halkın kalbinde yer etmesine ve onların desteği ile yol almasına olanak tanıyacak koşullardır. Yöneticinin o konumda olması, o konumda varlığını sürdürebilmesi için halkı ile uzlaşması ve güç birliği oluşturması gerektiği üzerinde önemle durulmaktadır. Halkın desteğini arkasına alan bir yönetici dirlik ve düzeni sağlamanın yanı sıra düşmanlarına da galip gelebilecektir. Bu noktada Machiavelli tarafından bir şart koşulmaktadır. Mevcut koşullar neyi gerektiriyorsa yönetici ona uyum sağlamakla yükümlüdür. Hem devletin hem halkın bekası ve huzuru

Gazi

Akademik
Bakış

185

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

için itaat sağlanmalı ve otorite kurulmalıdır. İtaat ya halkla kurulan sağlam ve etkili bir iletişim sonucu kendiliğinden ya da yöneticinin zalim olarak anılmasına zemin hazırlayacak dahi olsa da zor kullanma ile sağlanacaktır. İtaati sağlayama, emirlerinin karşılık bulmaması ise yöneticinin halkına gösterdiği muamelede saklıdır. Yöneticisinden yakışsız, adaletsiz bir yaklaşım görmeyen halk itaatte de kusur etmeyecektir. Başkalarının fikirlerine başvurma konusunda dile getirilen düşünceler incelendiğinde de kategorik açıdan görüş birliğinin yakalanmış olmasına rağmen içerik açısından ayrı düşüldüğü görülmektedir. Her iki bakış açısında da yöneticinin yanında daima danışabileceği, fikirlerini alabileceği birilerinin bulunması gerekliliği hassasiyetle vurgulanmaktadır. Tek bir insanın her konuda her alanda uzmanlık sağlaması, bilgi sahibi olmasının imkânsızlığının yanı sıra; tek başına alınan kararların mesuliyeti ile danışılarak alınan kararların mesuliyetinin farklılık arz etmesi; kimi zaman can alıcı noktaları tespit edememe, ayrıntıları kaçırma, ipuçlarının farkına varamama, farklı görüşlere ihtiyaç duyma gibi koşullar yöneticilerin yanlarında daima görüşlerine başvurabilecekleri bilgin kişileri bulundurmalarını gerekli kılmaktadır. Gazali her daim her konuda çık-maza düşülen her anda bir başkasının düşüncesine başvurulabileceğini vurgularken; Machiavelli bu noktada bir sınırlama getirmekte sadece yöneticinin izin verdiği anda ve konuda görüş bildirilebileceğini dile getirmektedir.

Olaylar karşısında alınacak pozisyona dair görüşler değerlendirildiğinde hem kategorik hem de içerik açısından ortak bir noktada bulunduğu görülmektedir. Başarının ve emeklerin karşılıksız bırakılmaması, ödüllendirmenin yapılması gerektiği yönünde ortak görüş bildirilmiştir. İnsanlar desteklenmek, takdir edilmek isterler. Bunun yanı sıra vatanın huzuru ve kalkınabilmesi adına yöneticiler haricinde her bir bireyin de elini taşın altına koyması beklenmektedir. İşte bu noktada yöneticisi tarafından mükâfatlandırılma kişiyi perçinleyecek yaklaşım olarak sunulmaktadır. Diğer yandan küçük problemlerin büyüüp daha büyük problemlere yol açmadan önce meselelerin çözülmesi gerekliliği, kişinin kendisi için istemediği bir şeyi başkası için de istememesi, geçmişteki yöneticilerin hayatlarından ders çıkarılması gerektiği gibi mevzular üzerinde durulmaktadır. Her işin bir zamanının olduğunu vurgulayan düşünürler, iş işten geçtikten sonra önlem almanın bir çözüm getirmeyeceği noktasında görüş birliği sağlamaktadır. Bütün bu mevzulara ek olarak her iki yaklaşımda da geçmişte aynı yollardan geçmiş, benzer tecrübelere sahip kişilerin yollarının takip edilmesi ve tarihten ders çıkarılması gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Geçmiş yöneticilerin deneyimleri, başarıları ve hatta başarısızlıkları, kişilere yollarında ışık tutmaya devam edecektir.

Yardımcıda aranan özelliklerle ilgili de hem kategorik hem de içerik açısından görüş birliği sağlandığı görülmekte; her iki yaklaşımda da yardımcıların yöneticilerin birer yansıması olduğu vurgulanmaktadır. Yardımcılar yöneticilerin adeta eli kolu gibidir, onların temsilcileridir, yöneticinin emirleri ve kararları doğrultusunda hareket etmesi için görevlendirilen kişilerdir. Yöneticilerin de olduğu gibi onların da mesuliyetleri vardır. Görevlerini ifa ederken tıpkı bir ayna gibi, yöneticilerinin politikalarını yansıtmaları, hiçbir vakit kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmemeleri beklenmektedir.

Görüş

Akademik
Bakış

186

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Yöneticilik yaklaşımları ele alındığında yöneticinin aynı zamanda liderlik rolünü üstlendiğinin vurgulanması kategorik açıdan görüş birliğini ortaya koyarken; içerik açısından her iki düşünürün de farklı yaklaşımları olduğu görülmektedir. Gazali'ye göre üstlenilen görev onları doğru hareket etmeye yönlendirmekte hatta zorlamaktadır da. Rol model olması, hareketleriyle örnek teşkil etmesi sebebiyle; yöneticinin faaliyetlerinde gösterdiği adalet ve doğruluk halkına da sirayet edecek, dürüst bir duruş sergileyen yöneticinin halkı da dürüst olacaktır. Nihayetinde yönetici halkı temsil etmekte, halk da yöneticisinin izinden gitmektedir. Machiavelli ise konuya farklı bir açıdan yaklaşarak tam tersi bir durumdan bahsetmekte; halktaki olumsuz davranışların yöneticiye zemin oluşturduğunu dile getirerek sözünde durmayan halk karşısında yöneticinin de sözünde durmayabileceğini ifade etmektedir. Machiavelli'in odak noktası devleti elinde tutmak, tahtı korumaktır. Bu amaç uğruna da bazı davranışlardan fedakârlık edilebileceğinden, kimi zamanda güvenlik ve esenlik uğruna kötü davranışların da mazur görülebileceğinden bahsederken, çok daha büyük bir felaketi önlemek adına bu tarz davranışları gereklilik olarak görmektedir.

Her iki düşünür tarafından üzerinde önemle durulan cömertlik mevzusunda içerik açısından görüş birliğinin sağlanamamasının yanı sıra kategorik açıdan da net bir ayırım olduğu görülmektedir. Bir tarafta cömertliğin getirileri vurgulanmaktayken; diğer tarafta cömertliğin yol açtığı zayıflık üzerinde durulmaktadır. Gazali'ye göre yönetici cömert olmalıdır; cömertlik kendisine övgüyü getirecek, halkın gözünde takdir kazandıracaktır. Tam tersi cimrilik gösteren bir yöneticinin yerilmeyi de göze alması gerekmektedir. Buna karşılık olarak Machiavelli ise, cömertliği bir zayıflık ve kayıp olarak açıklamaktadır. Devletin başındaki yönetici kendisini zayıflığa düşürecek hiçbir duruma göz yummamalıdır. Cömertliğin itibar kazandırmak şöyle dursun, kişiye zarar getirecek bir özellik olduğunu dile getiren Machiavelli, yerinde ve ölçülü olarak yapıldığında dahi bu hareketin halk tarafından cömertlik olarak nitelendirilmeyeceğini ve nihayetinde yöneticinin cimri olarak anılmaktan kurtulamayacağını vurgular. O halde bu yol kendisine her halükarda zarar vereceğinden cimri olarak anılmak çok da mühim bir mevzu olarak görülmemektedir. Bütün bu koşullara ek olarak yoksul düşmekten korunmanın ve bu doğrultuda halkı soymak zorunda kalmamanın şartıdır da cimrilik. Çünkü yönetici cömert davrandıkça elindeki imkânlar azalacak, son bulacak ve yardıma muhtaç bir hale gelecektir. Son olarak devlet hazinesinin kullanılması hakkında da iki ayrı görüş ortaya konmaktadır. Gazali cömertliği vurgulamanın yanı sıra, devlet hazinesinin israfa sebep olacak şekilde kullanılmasından kesinlikle kaçınılması gerektiğini dile getirir. Halkın bir ihtiyacını karşılamada geri kalmamalı ancak gereksiz, yarar getirmeyecek uygulamalardan da uzak durmalıdır. Yöneticinin kendi geçimini bu hazineden karşılaması da mümkün değildir; çünkü hazine kişiye değil devlete aittir. Machiavelli ise yöneticinin makamının bir ağırlığı olduğunu vurgular. Bunun içinse yılın belli zamanlarında halk için eğlenceler düzenlemek suretiyle yüceliğini, iyiliğini ve cömertliğini göstererek halkı hem eğlendirmeli hem de meşgul etmelidir.

Sonuç

Literatürde çeşitlilik ve objektifliğin oluşumuna katkı sağlama noktasında farklı kültürlerle ait bakış açılarının incelenmeye, açıklanmaya ve karşılaştırılmaya ça-

Gazi

Akademik
Bakış

187

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Işıldığı bu araştırmada; Nasihatü'l-Mülûk ve Hükümdar isimli eserler kapsamlı bir değerlendirme sürecinden geçirilmiş, Doğu ve Batı tarzı yönetim olmak üzere iki ucu temsil eden düşünürlerin yönetsel alandaki özgün yönleri tespit edilmiş, bu iki farklı yaklaşım üzerinden uyumun yakalandığı ve farklılığın olduğu hususlar ortaya çıkarılarak her iki yaklaşım arasında ittifadın sağlanıp sağlanmadığı noktasında yönlendirici nitelikte birtakım sonuçlar elde edilmiştir. Hiçbir olgu onu deneyimleyen kişinin görüşlerinden ve vücut bulduğu koşullardan bağımsız düşünülemez olduğundan dolayı, her iki düşünürün de sundukları rota kendi inançları ve dönem koşulları dikkate alınarak yorumlanmıştır. Örneğin Gazali sahip olduğu inanç doğrultusunda yöneticiye büyük bir önem atfederek onu "Allah'ın gölgesi" olarak nitelendirirken; Machiavelli ise yaşadığı dönemdeki savaşların, kaos ortamının yönlendirici dinamikleri nedeniyle yöneticiyi savaş sanatına hakim, özel bir komutan olarak nitelendirmektedir.

Doğu'yu temsilen incelenen Gazali'nin, ele aldığı Nasihatü'l-Mülûk eserinde genel itibariyle dini bir bakış açısıyla yol aldığı; sunduğu tavsiyeler ve çözümleri kutsal metinden ayetler ve hadislerle destekleyerek eserini sağlam bir temel üzerine inşa ettiği görülmektedir. Bu doğrultuda yöneticiye yöneltilen ilk tavsiye Allah'ın emir ve yasaklarına uymaktır. Faaliyetlerinde, aldığı kararlarında, halkına karşı muamelesinde uyması gereken koşullar dini esaslara göre şekillenmektedir. Çünkü attığı her adımda yönetici Allah'a karşı sorumlu tutulmuştur. Yöneticiye atfedilen bu anlamın onu diğerlerinden üstün bir konuma taşıdığı görülürken, konunun mesuliyetinin büyük olması sebebiyle yanlış bir davranışın sonuçlarının da büyük olacağından bahsedilmektedir. Görevini hakkıyla yerine getireni ebedi bir mutluluk beklerken; tam tersi bir durum kişinin sonsuz bir bedbahtlığa uğramasıyla son bulacaktır.

Sahip olunan hassas konum, yöneticiye yüklenen özel misyon dolayısıyla yöneticilerin özellikleri üzerinde önemle durulmakta, anahtar kelime olarak ise karşımıza "ölçülülük" kavramı çıkmaktadır. Yöneticide bulunan özellikler, verilen cezalar, ödüllendirme, itaat sağlama, iletişim, insan kaynağı yönetimi, alınan kararlar, halka karşı nasıl davranılması gerektiği gibi yönetsel uygulamaların her birinde daima ölçünün yakalanması, ölçünün kaçırılmaması tavsiye edilmektedir. Örneğin, mevkie layık olmak adına bir yöneticiden beklenen dirlik ve düzenin sağlanabilmesi adına yönetsel adaletin gerçekleştirilmesidir. Bu doğrultuda adalet hükümdarın kalesi olarak nitelendirilmektedir. Herhangi bir bozgunculuk, işlenen suç karşısında ise sorumlular hak ettikleri cezaya müsamaha gösterilmeden çarptırılmalıdırlar. Yöneticiye bildirilen bir meselenin dikkate alınmaması, göz yumulması -belki küçük bir olay olsa dahi- ileride başka suçların da önünü açacak, başka belalara neden olabilecektir. Hem ibret alınması noktasında hem de hükümdarın yardımcılarına örnek teşkil etmesi noktasında ihtiyaç duyulan yaklaşım adaletin yerini bulmasıdır. O halde başarılı bir yönetimin temel koşulu; davranışsal adaletin hiçbir ayırım gözetmeksizin, konumuna, zenginliğine, fakirliğine bakılmaksızın herkes için aynı şekilde uygulanmasının sağlanmasıdır. Bu noktada ölçülülük, gereğinden fazla merhamet gösterilmesinin önüne geçerken aşırı cezalandırmayı da engelleyici bir yönetsel mekanizmanın oluşmasını sağlamaktadır.

Görüş

Akademik
Bakış

188

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Diğer taraftan yöneticinin tek başına var olamadığı ancak halkının desteğini aldığı müddetçe o konumunda varlık gösterebildiği ve güç kazandığı görülmektedir. Kalplerin fethinden geçen bu süreç yöneticinin halkıyla kurduğu iletişim aracılığıyla sağlanmaktadır. İslam'ın esaslarına uyararak halkın desteğinin alınması yönündeki uyarı eşliğinde, etkili bir iletişim temelleri hükümdarın bizzat halkıyla kurduğu diyalog üzerine inşa edilmektedir. Herhangi bir maruzatın, ihtiyacın bildirilmesinde bizzat muhatap olarak hükümdarını karşısında bulan halk itaat etmede kusur göstermeyecek ve desteğini hissettirecektir. Öyle ki, tebaanın menfaatlerinin kollanması tavsiye edilirken, bu davranışın her türlü nafile ibadetten üstün olduğu da dile getirilmektedir. Bu noktada devlet hazinesinin yönetimine de değinen Gazali, hazinenin ancak ve ancak halkın ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılması gerektiği üzerinde durmaktadır. Hazine hükümdarın hizmetine sunulan, kendi ihtiyaçlarını karşılaması, özgürce harcaması için kullanım yetkisi verilen bir araç değil; kişiye konumu dolayısıyla yüklenen bir sorumluluk bir emanettir. Bu noktada hükümdara düşen halkın ihtiyaçları doğrultusunda, karşılaşılan bir kıtlık durumunda, devletin kalkınması, ordunun güçlenmesi adına hazineyi amacına uygun bir şekilde kullanmaktır. Devreye bu noktada da giren ölçülülük kavramının; gereksiz harcamalardan, israftan uzak bir tutumu işaret ettiği görülmektedir.

Yönetimsel düzen; yöneticisiyle, yardımcısıyla, halkıyla adeta bir bütünün parçalarını oluşturmaktadır. Bu yaklaşımla tek başına yöneticinin doğruluğu yeterli olmamakta, görevlendirdiği yardımcılarında da aynı sorumluluğun devamı aranmaktadır. Yardımcılardan da hak yolunda, merhametli olması, halkın üzerine hassasiyetle eğilmesi, devletin şerefini koruma gayesi gütmesi, dürüstlük, sadakat, sırt tutma, ahlaklı olma gibi belli başlı özellikler beklenmektedir. O halde yönetici görevlendirme yaparken ilk olarak işi ehline vermeli, işin ehli olmayan kimseleri de idari işlerden uzaklaştırmalıdır. Görevlendirmenin akabinde olması gereken ise yönetim sisteminin düzeninin sağlanması, işlerliğinin devamı için denetimin yapılması, faaliyetlerin kontrol altına alınması yani yöneticinin elinin daima yardımcılarının üzerinde olmasıdır. Gazali'nin dini temeller üzerine inşa ettiği yönetim anlayışında; yönetici, yardımcıları ve halkıyla bir bütünü teşkil etmektedir. Bütünün doğruluğu adına onu oluşturan parçalardan da doğru olmaları, beraber uyumu yakalamaları, ahenkli bir işleyiş gerçekleştirmeleri beklenmektedir. Hep beraber çıkılan yolda dirlik ve düzenin sağlanabilmesi amacıyla ilk olarak, sahip olduğu önderlik vasfıyla yöneticinin örnek teşkil edecek, yol gösterici bir yaklaşım sergilemesi gerekmektedir. Zincirin ilk halkasını oluşturan hükümdarın ölçüden ayrılmaması, adaletli, merhametli, doğru, cömert, insafli, dürüst ve inancılı olması, bir sonraki halkayı temsil eden yardımcılarının da aynı doğrultuda ilerlemelerini teşvik edecek hususlardır. Zincirin son halkasını oluşturan halk; hükümdarından ve yardımcılardan gördüğü muamele doğrultusunda itaat edecek, kurallara uyacak, zincirin kuvvetlenmesi adına üzerine düşen görevi hakkıyla yerine getirecektir.

Batı'yı temsilen incelenen Machiavelli'in, ele aldığı Hükümdar eserinde ise üzerinde durulan temel kavramın "esneklik" olduğu anlaşılmaktadır. Yaşanılan dönemde var olan taht kavgaları ve savaşlar bir hükümdarın öncelikli olarak konumunu koruması adına gerekli olan koşullara her daim uyum sağlamasını

Gazali

Akademik
Bakış

189

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

gerektirmektedir. Gücün elde edilmesi, kullanılması ve korunması adına yapılması gerekenlerde sınırlar ortadan kalkmaktadır. Şartlar merhameti gerektiriyorsa merhametli olunmalı; eğer ki şartlar kötü ve acımasız olmayı gerektiriyorsa hükümdar herhangi bir tereddüt göstermeden acımasız olmayı bilmelidir. Bir hükümdardan beklenen şefkat, iyi niyet, merhamet, affedicilik gibi özelliklerdir; hatta bu özelliklere sahip değilse bile öyle olduğu izlenimi dahi verilebilir. Fakat koşullar tam tersini mecbur kıldığında ise zalimce hareket etmeye de hazır olunmalı, nasıl şeytanlaşılacağı da bilinmelidir. Önemli olan nokta hangi koşulda hangi şekilde davranacağına karar verebilmektir.

Otoritenin zalimce davranmaktan geçtiğini vurgulayan Machiavelli yöneticinin hiçbir surette zayıflık göstermemesi, hatta doğru bir hareket dahi olsa da zayıflığa zemin hazırlayan her türlü davranıştan kaçınması gerektiğini dile getirmektedir. Örneğin; hükümdar verdiği söz yüzünden bir zarara uğrayacaksa o sözü tutmamalı, şartlar değiştiyse esnek bir tutum sergilemeli koşullara uyum sağlamaktan geri kalmamalıdır. Ya da eğer ki yönettikleri arasından yasalara, etiğe aykırı bir istek geliyorsa sırf iktidar menfaati adına bu tarz isteklere olumlu yanıt verebilmelidir. Halk için önemli olan sonuçtur. Sonuç istediği gibi gerçekleştiğinde sürecin bir anlamı olmamaktadır. Diğer yandan hükümdar, cömert davranıp zayıf duruma düşmektense cimri olarak anılmaktan çekinmemelidir. Machiavelli'e göre itibar kazanmanın yolu cömertlikten geçmez; akıllı bir hükümdar insanların daima kendisine, iktidarına ihtiyaç duyması sağlayan hükümdardır. Tutumluluğu sayesinde artan geliri ise onun gücüne güç katacaktır. Vurgulanan bir diğer zayıflık noktası da gücün paylaşımında kendini göstermektedir. Yönetici tek başına bir güçtür ve gücünü bir başkasıyla paylaşmamalıdır, paylaştığı oranda ise zayıflayacaktır. Bunun için görevlendirdiği yardımcılardan kendisine net bir itaat beklemeli; hatta başkalarının fikirlerine başvurmada dahi sınırları kendi çizmeli kimin hangi konuda görüş bildireceğine de kendisi karar vermelidir.

Machiavelli, Gazali'nin atfettiği önemin aksine, insana kuşkuyla yaklaşmakta; faaliyetlerinin, aldığı kararların çıkış noktasında hep bu kuşku yer almaktadır. İnsanların genellikle ikiyüzlü olduğunu, çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerini, iyilik gördükçe destek sunduklarını ama işler tersine döndüğünde yarı yolda bırakma eğilimi gösterdiklerini dile getirmektedir. Bu doğrultuda halkının verdiği sözle yola çıkan bir hükümdarın yolda kalması kaçınılmaz bir son olarak görülmektedir. Bu şekil sevgiden bağlılıktan uzak, çıkarlar üzerine kurulu bir ilişkide halkın kendi isteğiyle itaat etmesinin olanaklı olmaması otoritenin sağlanabilmesi adına çok daha net ve kesin bir çözümü gerekli kılmaktadır. Gönüllülük esasına dayalı bir sonuç elde edilemediği bu gibi durumlarda çıkış yolu zor kullanma ve korkutmadan geçmektedir. Herhangi bir itaatsizlik, baş kaldırma, düzen bozucu bir hareket etkili ve büyük bir ceza ile karşılık bulurken; cezalar hem ceza alanın bir daha bu tarz bir suça bulaşmaması açısından hem de bir başkasına ibret oluşturması, gerçekleşebilecek diğer suçların önüne geçmesi bakımından önem teşkil etmektedir.

Machiavelli tarafından çizilen yönetici portresi savaş sanatına hakim olan, savaşa her an hazırlıklı bir yönetici portresidir. Bu yöneticinin üstün ve tek bir amacı vardır: devleti korumak. Bu amaç uğruna insanlığa hatta dine aykırı davranışlar sergilenenir; esneklik de hükümdarın sahip olması gereken en

Gazi

Akademik
Bakış

190

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

önemli yetenek olarak görülmektedir. Dolayısıyla amacı gerçekleştirmek uğruna kullanılan tüm araçlar etik olarak kabul edilirken, din ve ahlak gibi sınırlar içerisinde hapsolmayacaktır. Devleti korumak adına gerekiyorsa zalim olunması, şiddete başvurulması, şartlar değiştiğinde verilen sözlerden dönülebilmesi, büyük ve etkili cezaların verilmesi, dost kim düşman kim net bir ayırma gidilmesi, cömertlik gibi zayıflık getirecek uygulamalardan kaçınılması, gücün tek elde toplanması ve insanı güvenilmez bir varlık olarak kabul edip kuşku ile yaklaşılması; daima geçerli ve uygun sayılabilecek davranışlardır. Bu noktada odaklanması gereken süreç-aracılar değil ulaşılmak istenen sonuç-amaçtır. Bir hükümdarın kurallara uymamak adına ise haklı gerekçeleri daima vardır.

Yönetim felsefesi bağlamında Doğu ve Batı ittihad eder mi? sorusuna cevap aramak üzere çıkılan yolda, bu alandaki iki önemli düşünürün eserleri incelenerek elde edilen sonuçlarda kategorik açıdan birliktelik yakalanmış olsa da içerik olarak analize geçildiğinde aynı birlikteliğin sağlanmadığı, net bir yol ayrımına gidildiği açık bir şekilde görülmektedir. Bu yolculuğa eşlik eden 'ölçülülük' ve 'esneklik' kavramları ortaya çıkan görüş farklılıklarının sebeplerini ortaya çıkarmada yönlendirici niteliktedir. Doğu tarzı yönetim yaklaşımında atılan her adıma, gerçekleştirilen her faaliyete öncülük eden bir ölçülülük kavramı ile karşılaşılmaktadır. Adaletten cömertliğe, merhametten cezalandırmaya kadar yöneticinin sağladığı denge bu kavram ile şekillendirilmektedir. Kurulan denge yöneticinin şahsi duygularının önüne geçmekte ve keyfe keder uygulamaları da önlemektedir. Batı tarzı yaklaşımda ise esneklik temel bakış açısını yansıtmaktadır. Koşullar değişmekte, çevre değişmekte hatta insanlar da değişmektedir; o halde değişen bu şartlara uyum sağlamak da yöneticinin esas hedefini oluşturmaktadır. Yöneticinin gösterdiği merhametten şiddete, cezalandırmadan ödüllendirmeye sergilediği her davranış koşullar çerçevesinde değişimi gerekli kılmaktadır. Her iki yaklaşım karşılaştırıldığında; bir tarafta davranışlara ket vuran, keyfi uygulamaların kişisel çıkarların önüne geçen, kişiyi sınırlandıran net bir çizginin olduğu görülürken; diğer yanda ise kişiyi tamamen serbest bırakan, sınırları aşmasına olanak sağlayan özgürce bir düşüncenin hakim olduğu görülmektedir. Ortaya çıkan bu farklılık da içerik açısından yaşanan yol ayrımının da sebebini teşkil etmektedir.

Doğu yaklaşımında yönetim; yöneticisiyle yardımcısıyla ve halkıyla bir bütünün teşkil etmektedir. Bütünün içerisinde yer alan her bir unsur birbirini tamamlar nitelik gösterirken, bu unsurlardan üzerine düşen görevi de hakkıyla yerine getirmesi beklenmektedir. Bu anlayışın odak noktası ise insandır. Yönetici devletin dirlik ve düzenini sağlayarak halkını huzur ve refaha kavuşturan, onların ihtiyaçlarını karşılaması, sorunlarını gidermesi için görevlendirilen kişidir. Bu görevin gerçekleştirilmesinde ise konum bir araç olarak görülmektedir. Batı yaklaşımında ise yönetim tek başına yöneticinin üstlendiği bir görev olarak sunulmaktadır. Tek başına bir gücü temsil eden yönetici, bu gücün paylaşılmasına veya zayıflamasına neden olabilecek hiçbir unsura bu sistemde yer vermemektedir. İnsanı ikinci plana atan bu yaklaşımda odak noktasının sahip olunan konum olduğu görülmektedir. Bir tarafta insan başrolü oynamakta ve bütün düzen insanın etrafında kurulmaktayken; diğer tarafta tek gerçeğin sahip olunan konum olduğu ve bu konumun sürdürülebilirliği adına her şeyin mubah görüldüğü bir

Gazi

Akademik
Bakış

191

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

düzen sunulmaktadır. Ortaya çıkarılan bu odak noktaları da yaşanan görüş ayrılıklarının bir diğer sebebini teşkil etmektedir. Sonuç itibariyle yapılan karşılaştırma yönlü değerlendirmeler ve sunulan gerekçeler doğrultusunda Doğu ve Batı tarzı yönetim yaklaşımları arasında felsefik anlamda bir ittifadın sağlanmasının zor olduğu görüşüne ulaşılmıştır.

Kaynaklar

- ALKAN, Haluk, "Gazzâlî'de Otorite Kavramı", *İslami Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:3, Cilt:2, 1995, s. 117-126.
- ALTUNİŞİK, Remzi vd., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Sakarya Yayıncılık, Sakarya 2019.
- BİNER, Fuat, "Abdülcelil b. Mollâ Cemîl ve Nasihatü'l-Mülûk Tercümesi Üzerine", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı:7, 2016, s. 45-61.
- BERG, Bruse - Lune Howard, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Eğitim Yayınevi, Konya 2015.
- BOYRAZ, Berfu, "Machiavelli'nin İnsan Doğası Düşüncesinin Siyaset Kuramına Etkisi", *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:20, Cilt:1, 2020, s.90-110.
- CRESWELL, John, W. *Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. SB Demir, Çev.(Eds.), Eğitim Kitap, Ankara 2017.
- CHRISTIE, Richard - Filorance, Geis L., *Studies in Machiavellianism*, New York Academic Press, Newyork 1970.
- ÇELİK, Ezgi E., "Gadamer'in Hermeneutik Ufku Ve Nietzsche'nin Perspektivizmi" *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi (FLSF)*, Sayı:15, 2013, s. 127-144.
- DULOCK, Helen, "Research Design: Descriptive Research", *Journal of Pediatric Oncology Nursing*, Sayı:10 Cilt:4, 1993, s. 154-157.
- EREK, İlim E, "Gazali'nin Descartes'a Olası Etkileri Üzerine", *Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, Sayı:10 Cilt:2, 2017, s. 111-126.
- FIRINCIOĞULLARI, Sevrâ, "Sosyal Bilimler Ve Hermeneutik Üzerine Kısa Bir Değerlendirme". *Sosyoloji Dergisi*, Sayı:33, 2016, s. 37-48.
- GALIE, Peter - Christopher, Bopst, "Machiavelli & modern business:Realist Thought in Contemporary Corporate Leadership Manuals", *Journal of Business Ethics*, Sayı:65, Cilt:3, 2006, s. 235-250.
- GAZALİ, *Mülkün Sultanlarına... Nasihatü'l-Mülûk*. Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2006.
- GERAY, Haluk, *Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş: İletişim Alanından Örneklerle*. Genesis Kitap, Ankara 2011.
- KAYACI, Müslüm, "Tartışmalı Düşünür Machiavelli Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:7, Cilt:14, 2017, s. 221-235.
- KOÇEL, Tamer, *İşletme Yöneticiliği*. Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2015.
- KORKMAZ, Fahrettin, "Toplumsal Olaylar Karşısında Gazali'nin Tutumu", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Sayı:13, Cilt: 3-4, 2000, s. 492-494.
- KÖMÜR, Gökhan, "İmam Gazâlî ve Thomas Aquinas' in Siyasal Adalet Anlayışlarının Karşılaştırılması", *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:2, Cilt:1, 2019, s.162-177.
- MACHIAVELLI, Niccolo, *Hükümdar*. Ren Kitap, İstanbul 2019.
- OKUR, Hüseyin, "Gazâlî'nin Nasihatü'l-Mülûk Adlı Eserinde Siyasetü'ş-Şer'iyye Esasları", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:43, 2000, s. 1-30.

Görüş

ÖZDEMİR, Ramazan, "Zaman ve Mekân Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Çalışma: Makyavel'in "Prens" i ve Kınalızâde'nin "Ahlâk-ı Alâ'si", *Electronic Turkish Studies*, Sayı:7 Cilt:3, 2012, s. 1993-2011.

ÖZEK, Sezen - Temizyürek, Dilara, "Avrupamerkezci Yönetim Bilimi Paradigmasını Aş (ındır) mak: Gazâlî ve Defterdar Sarı Mehmet Paşa Nasihatnameleri Üzerine Bir Analiz", *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:4, Cilt:1, 2020, s. 297-314.

SKINNER, Quentin, *Düşüncenin Ustaları: Machiavelli*, (çev. C. Atilla), Altın Kitaplar Yayınevi., İstanbul 2002.

ÖZER, Kazım vd., "Kutadgu Bilig'de Stratejik Düşünmenin İzini Sürmek", *Bilig*, Sayı:80, 2017, s. 147-178.

USTA, Mehmet E.- Demirtaş, Zülfü, "Farabi ve Makyavel'in Yönetim Anlayışları Bağlamında Yönetim Ahlakı", *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, 2013, s.1307-1076.

YAVUZ, A, "Gazzâlî'nin Yönetim Anlayışında, Hadis Ve Sünnet Kültürünün Etkisi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 34, Cilt:34, 2012, s. 7-27.

YEŞİL, Abdullah, "Doğu ve Batı Yönetim Bilimi Düşüncesinin Öncüleri Machiavelli ve Nizamü'l-mülk örneği", *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:1, Cilt:1, 2016, s. 47-70.

YILDIRIM, Ali - Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara 2008.

Extended Abstract

The starting point of this study is that the views presented in a wide variety of management areas are concentrated on a certain cultural trend (western culture), and that especially the comprehensive works of eastern culture are not subject to sufficient scrutiny. For this purpose in this study, it is aimed to compare the views of Ghazali and Machiavelli including their experiences on successful management, and to examine the situation / possibility of the Eastern and Western view points in the context of management philosophy. Ghazali and Machiavelli are people who live in different cultural conditions and present philosophically original perspectives to the field of management with their theoretical and practical inference, advice and experience in these periods. This reflections are relatively continuing today. In this direction, the Works called "Nasihatü'l-Muluk" addressed by Ghazali representing the East, and "Prens" written by Machiavelli representing the West, were evaluated with an approach that takes in to account the basic principles of the qualitative research method. In this direction, it was aimed to reveal the original aspects with the interpretative paradigm by evaluating both works separately, and to reveal the clues of the administrative phenomena that are the subject of the research. Both thinkers provided some answers and produced solutions based on their own beliefs and their own paradigms. According to the results of the book reviews, Ghazali's managerial thoughts were collected in 17 categories and Machiavelli's managerial thoughts were collected in 14 categories. In addition to identifying the original aspects, common views and different points of view of thinkers about management, the features of the unification of both philosophies have been the subject of discussion. For this purpose, in the next step of the process, categories and themes were determined with content analysis. With the comparative analysis performed in the next step

Gazi

Akademik
Bakış

193

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

of the process, the contrasts and common aspects of the data collected under certain groups with other data were tried to be discovered. Both philosophies have close perspectives on issues such as the characteristics that a manager should have, communication management, commanding and obedience, referring to the opinions of others, and qualifications required in assistants. However, it has been determined that these philosophies differ significantly on the conceptual and emotional level in terms of their point of view, especially in specific issues such as generosity, punishment, resorting to violence and hostility. In the third and last stage of the process, the interpretation stage, in which an approach focused on understanding and making sense, rather than explaining the revealed relationships, was initiated. With the descriptive analysis carried out in this process, it is aimed to define the characteristics of a situation systematically and accurately, to reveal new meanings, to categorize the information and to make sense of the facts in their own contexts as experienced by people. Based on the fact that the findings cannot be evaluated independently of the environment in which they occur, "what, why is this happening?" the answer to the question was sought. The results obtained showed that it is very difficult to establish a philosophical unity between the Eastern and Western style management approaches in line with the comparative evaluations made and the reasons presented.

Gazi

Akademik
Bakış

194

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Tabi Devletler Neden Otonomi Arttırmaya Yönelir? 1964-1975 Dönemi Türk-Amerikan İlişkilerindeki Krizi Açıklamak

Why Subordinate States Quest for Autonomy? Explaining the Crisis in Turkish-American Relations during the 1964-1975 Period

Hüsna TAŞ YETİM* - Ali BALCI**

Öz

Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada, ABD düzeninde yer almayı en fazla isteyen ülkelerden biriydi. Bu süreçte dış dış politikadaki otonomisini önemli ölçüde Washington'a devreden Ankara, 1960'ların ortasına kadar ABD'nin en sadık müttefiklerinden biri oldu. Fakat 1964'te Türkiye-ABD ilişkilerinde başlayan ilk kriz, 1975 yılında Türkiye'nin ülkedeki Amerikan üs ve tesislerini kapatması-na kadar vardı. Tırmanan gerginliğe rağmen, Türkiye Amerikan düzeni içerisinde kalmaya devam etti ve ABD'ye yönelik meydan okumasını otonomisini genişletme talepleri ile sınırlandırdı. Bu bağlamda, elinizdeki çalışma uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde görece yeni olan hiyerarşi teorisinin kavram ve argümanlarını kullanarak Türkiye'nin 1964-1975 döneminde Amerikan düzeni içindeki otonomi arayışının arkasındaki nedenleri açıklamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Amerika, Türkiye, Hiyerarşi, Otonomi Arayışı, Savaş.

Abstract

Following World War II, Turkey was keen on being a part of the emerging US-led order. By ceding foreign policy autonomy to Washington, Ankara became one of the United States' most loyal allies until the mid-1960s. However, the first crisis in Turkish-American relations began in 1964 and culminated in the closure of US bases and facilities in Turkey in 1975. Despite escalating tensions, Turkey remained as a member of the US-led system, limited its challenge to the US to a demand for more autonomy. In this context, this study aims to identify the causes of Turkey's quest for autonomy within the US-led system from 1964 to 1975 by applying the concepts and arguments of the hierarchy theory, which is relatively new in the field of international relations.

Key Words: US, Turkey, Sovereignty transfer, Hierarchy, Autonomy quest, War.

Giriş

1964'te Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale isteğinin aynı yıl gelen Johnson mektubu ile engellenmesi 1950'lerde zirve yapan Türkiye-ABD ilişkilerinde ilk krize neden oldu. 1964-75 döneminde Washington-Ankara arasında ortaya çıkan diğer krizler (haşhaş ekimi meselesi ve 1975 Amerikan ambargosu) Türkiye'nin, 1950'lerde askeri ve ekonomik yardım almak karşılığında Amerikan kullanımına

Makale Geliş Tarihi: 17.09.2020. Makale Kabul Tarihi: 19.11.2021.

* Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Misafir Doktor, E-mail: husna.tas@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8581-0656.

** Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mail: alibalci@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4429-9318

Görüş

Akademik
Bakış

195

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

açtığı üs ve tesisleri kapatmasına kadar vardı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet tehdidi etrafında kurulan güçlü ve derin ittifak ilişkisi neden krizler sarmalına girdi? Güvenliğini önemli ölçüde Amerikan gücü ve politikalarına entegre eden Ankara, neden Washington'un üzerindeki nüfuzunu sınırlandırma yoluna gitti? Bu iki soru ile ilgili olarak, Türkiye'nin ABD'ye yönelik tepkileri Sovyet ittifakına kaymakla sonuçlanmayıp neden ABD'nin ülke üzerindeki nüfuzunu azaltmakla sınırlı kaldı? Bu sorulardan hareketle elinizdeki çalışma 1964'te başlayan ve kabaca on yıllık döneme yayılan Türk-Amerikan ilişkilerindeki krizin ve bu kriz döneminde Türkiye'nin hayata geçirdiği politikaların bir açıklamasını sunmaya çalışacaktır.

Dış politika ve güvenlik üzerindeki egemenliğinden verdiği taviz karşılığında Amerikan hiyerarşisinden önemli faydalar sağlayan (ucuza güvenlik, ekonomik ve askeri yardım ve Sovyet tehdidinden korunma) Türkiye, ABD yardımlarına önemli ölçüde gereksinim duyduğu 1964-75 döneminde otonomisini neden arttırmak istedi? Çalışma bu sorunun yanıtına ulaşmak için uluslararası ilişkiler literatüründe 2010 sonrası dönemde görece popüler hale gelen hiyerarşi teorisine başvuracaktır. Kısaca belirtmek gerekirse, bu yaklaşım üç temel varsayıma dayanmaktadır: Birincisi, devletlerarası ilişkiler kaçınılmaz olarak anarşik bir sistem/yapı içinde gerçekleşmez, hiyerarşik (farklılaşmış, dikey ve eşitsiz biçimlerde) bir düzene de sahip olabilir.¹ İkincisi, sistemin ikincil/tabii devletleri (büyük, orta ve küçük/zayıf devletleri kapsar) yardım almak karşılığında hiyerarşik bir düzenin liderine/patronuna/hegemonuna iç veya dış politika egemenliklerinin tamamını, bir kısmını ya da önemli bir bölümünü zorlama ya da rızayla devreder.² Üçüncüsü, geçmişteki sömürge hiyerarşilerinin aksine gayri resmi imparatorluk formundaki modern hiyerarşilerde (Örneğin; ABD liderliğindeki Batı düzeni) egemenlik devreden ikincil devletler görece olarak hala egemendirler. Çünkü düzenin sürdürülmesinde edildenden ziyade etken bir rol üstlenirler³ ve pratikte olmasa da prensipte⁴ eşit egemen-

- 1 Hiyerarşi anarşinin karşıtı değildir, uluslararası ve bölgesel sistemlerde devlet ve devlet dışı aktörlerin üst ve alt olarak dikey bir şekilde derecelendirilmesine işaret eder. Bu argümana göre, devletlerarası ilişkiler bir ucunda anarşinin (sağ) diğer ucunda hiyerarşinin (sol) bulunduğu doğrusal bir çizgi üzerinde süregelmektedir. Bkz. Jack Donnelly, "Rethinking Political Structures: From "Ordering Principles" to "Vertical Differentiation" and Beyond", *International Theory*, V. 1, No. 1, 2009, s. 51-52, 57; David A. Lake, "Anarchy, Hierarchy, and the Variety of International Relations", *International Organization*, V. 50, No. 1, 1996, s. 1-2, 6-8; David A. Lake, *Hierarchy in International Relations*, Cornell University Press, Ithaca 2009, s.7; Daniel McCormack, *Great Powers and International Hierarchy*, Springer, Palgrave Macmillan, New York 2019, s. 62-68; Mark David Nieman, "The Return on Social Bonds: Social Hierarchy and International Conflict", *Journal of Peace Research*, V. 53, 2016, s. 665-666; Janice Bially Mattern and Ayşe Zarakol, "Hierarchies in World Politics", *International Organization*, V. 70, No. 3, 2016, s. 623-624.
- 2 Niemann, a.g.m., s. 665-667; David C. Kang, "The Theoretical Roots of Hierarchy in International Relations", *Australian Journal of International Affairs*, V. 58, No. 3, September 2004, s. 337-352; Eric Miller, *To Balance or Not to Balance: Alignment Theory and Commonwealth of Independent States*, Ashgate, Aldershot UK 2006, s. 27.
- 3 Amitav Acharya, *Constructing Global Order: Agency and Change in World Politics*, Cambridge University Press, 2018.
- 4 Birleşmiş Milletler (BM) Anlaşmasının 2. maddesi "devletlerin eşit egemenliği" ilkesine vurgu yapar.

Gazi

dirler.⁵ Üstelik geçmişteki hiyerarşilerin aksine modern hiyerarşilerde tabi devletlerin dış politikalarına çizilen sınırlar mutlak değildir (otonom alanlar bırakılır).⁶

Hiyerarşi yaklaşımı erken Soğuk Savaş döneminde Türkiye ve ABD arasındaki ilişkiler için açıklayıcılığı yüksek bir analitik çerçeve sunar. Türkiye güvenlik ve dış politika konularında hatta Amerikan üslerinin bulunduğu kendi topraklarında egemenliğini önemli ölçüde ABD'ye devretmiş ve bunun karşılığında Sovyet tehdidine karşı güvenlik ve kalkınma hedefini gerçekleştirmek için yüklü miktarda ekonomik yardımlar almıştır. Hiyerarşi yaklaşımı hegemonya ve tabi devletler arasında hiyerarşik ilişkinin kurulmasını açıkladığı kadar bu ilişkinin neden krize girdiği üzerinde de durmaktadır. Bu çalışma daha çok krizi açıklamayı hedeflediğinden hiyerarşi literatürünü bu bağlamda ele alacak ve hiyerarşik ilişkilerin krize girme nedenlerine dair temel teorik hipotezler oluşturacaktır. Tabi devletleri hegemonik güce meydan okumaya yönelen nedenler ortaya konulduktan sonra çalışmanın ikinci kısmında, Türkiye'nin ABD liderliğindeki Batı (hiyerarşik) düzenine neden dâhil olduğu ve düzenin 1947-64 döneminde dış politika otonomisini nasıl etkilediği hiyerarşi yaklaşımın ilgili argümanları doğrultusunda kısaca açıklanacaktır. Üçüncü kısımda, Türkiye'nin, 1964-75 döneminde neden otonomi arttırmaya yöneldiğini hiyerarşi yaklaşımın ilgili dokuz hipotezi doğrultusunda açıklanacaktır. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirmenin yanı sıra çalışmanın literatüre potansiyel katkıları belirtilecektir.

Tabi Devletler Hegemonyaya Neden Meydan Okur?

Bu kısım bir devletin otoritesine tabi olduğu hegemon devlete karşı neden meydan okuma stratejisi benimsediğini sorgulamaktadır. Bu bağlamda çalışma hiyerarşi yaklaşımına dair yapılmış teorik metinler üzerine kapsamlı akademik literatür taraması yapmış ve bu literatürden "ikincil devletler otorite bahsettikleri lider devlete neden meydan okurlar" sorusunun yanıtına dair bazı hipotezler geliştirecektir.⁷ Bu hipotezler lider devlet, tabi devlet ve sistem dü-

5 Alexander Wendt-Daniel Friedheim, "Hierarchy under Anarchy: Informal Empire and the East German State", *International Organization*, V. 49, No. 4, 1995, s. 698-699; Lake, a.g.e., s. 57; Jack Donnelly, "Sovereign Inequalities and Hierarchy in Anarchy: American Power and International Society", *European Journal of International Relations*, V. 2, No. 2, 2006, s. 145-146; Alexander Barder, *Empire Within: International Hierarchy and its Imperial Laboratories of Governance*, Routledge, New York 2015.

6 Lake, a.g.e., s. 7.

7 Söz konusu hipotezlerin derlendiği kaynaklardan bazıları için bkz. Alexander Cooley and Daniel Nexon, *Exit from Hegemony: The Unraveling of the American Global Order*, Oxford University Press, Oxford 2020; Lake, a.g.m., s. 1-33. David A. Lake, "International Legitimacy Lost? Rule and Resistance When America Is First", *Perspectives on Politics*, V. 16, No. 1, 2018, s. 6-21; Lake, 2009; Joanne Gowa, "Bipolarity, Multipolarity, and Free Trade", *The American Political Science Review*, V. 83, No. 4, 1989, s. 1245-1256; Niemann, a.g.m., s. 665-679; Ian Clark, *The Hierarchy of States: Reform and Resistance in the International Order*, Cambridge University Press, Cambridge 1989; Martha Finnemore, "Legitimacy, Hypocrisy, and the Social Structure of Unipolarity: Why Being a Unipole Isn't Cracked Up to be?", *World Politics*, V. 61, No. 1, 2009, s. 58-85; Wendt ve Friedheim, a.g.m., s. 689-721; Mattern ve Zarakol, a.g.m., s. 623-654; Barder, a.g.e., s. 1-156; Ian Hurd, "Legitimacy and Authority in International Politics", *International Organization*, V. 53, No. 2, 1999, s. 379-408; Ann E. Towns, "Norms and Social Hierarchies: Understanding International Policy Diffusion 'from Below'", *International Organization*, V. 66, No. 2, 2012, s. 179-1209; Sören Scholvin, *Secondary Powers vis-à-vis South Africa: Hard Balancing, Soft Balancing, Rejection of Followership, and Disregard of Leadership*, GIGA (German Institute of Global and Area Studies) Working Papers, No. 306, Hamburg, 2017.

Görüş

Akademik

Bakış

197

Cilt 15

Sayı 29

Kış 2021

zeyine ayrılacak ve her bir düzey üç ayrı alt hipotez ile açıklanacaktır. Bu hipotezler tabi devlet ve lider devlet arasındaki krizlerin nedenlerini açıkladığı kadar tabi devletin meydan okumasını neden otonomi arttırma talebiyle sınırlandırdığını da açıklamaktadır.

Lider Devlet Kaynaklı Nedenler

Bir devletin sahip olduğu materyal kapasite üstünlüğünü devletlerin faydasına kullanabilmesi için liderliğinin/otoritesinin meşru şekilde onaylanması gereklidir ve bunu da ona bahşedecek olanlar sistemin ikincil devletleridir.⁸ İkincil devletler bu devlete otorite olma hakkını güvenlik, ekonomik ve siyasi çıkarlarını koruması karşılığında tanır. Dolayısıyla büyük güç kendisine tanıyan otoritenin amacı ve sınırlarına bağlı kalmalıdır. Ancak otoritenin politik bir mücadele olması,⁹ anlaşma, ittifak ve hiyerarşilerin küçük ve büyük devletler arasında kurulması (ki bu durum büyüğün küçüğü sömürme ihtimalini arttırır)¹⁰ ve hiyerarşinin kurucusunun çıkarlarını daha fazla gözetmesi¹¹ otorite aşımını/suiistimalini (otoritenin sınırlarının ve amacının aşılması anlamına gelir) her daim mümkün kılmaktadır. Otoritenin kötüye kullanılması ise nihayetinde iç politikada yaşanan meşruiyet krizleri gibi direnç ile sonuçlanır.¹² Bu direnç patronun sömürüsüne uğrayan tabi devletin otoriteyi çıkarları aleyhine kullanılmayacağından emin oluncaya kadar sürer.¹³

H1a: Hegemon güç otoritesinin amaç ve sınırlarını aşarsa kendisine karşı meydan okumalar yükselebilir.¹⁴

Otoriteyi suiistimal eden lider devlet (özellikle liberal olanı) ikincil devleti sömürmeyeceğine dair, örneğin kendi politik tercihlerinden vazgeçmek gibi güvenlik garantileri verirse, direnci sonlandırabilir.¹⁵ Öte taraftan, lider devlet kendisine otorite tanınmayan politik alanlara müdahale etmeyi sürdürür ve bu konuda otoritesi altındaki devletler üzerinde politik baskı kurarsa direncin artmasına yol açabilir. Otorite ilişkilerinin zorlamadan¹⁶ ziyade rıza üzerine kurulması ve rızanın otoriteyi meşrulaştıran önemli bir dinamik olması politik tercihlere zorlanan tarafların meydan okuma gereçesini meşrulaştırır.¹⁷

8 Lake, 2018, s. 6-11; Mattern ve Zarakol, a.g.m., s. 624-625.

9 Lake, 2009.

10 Gowa, a.g.m., s. 1251.

11 Clark, a.g.e, s. 29.

12 Lake, 2009; Finnemore, a.g.m., s. 68.

13 David A. Lake, "American Hegemony and the Future of East-West Relations", *International Studies Perspectives*, V. 7, 2006, s. 23-30.

14 ABD'nin 2003'te Irak'a gerçekleştirdiği tek taraflı müdahale otoritenin hegemonik güç tarafından aşılmasına örnek teşkil eder. Bkz. Lake, 2009.

15 Lake, a.g.e., s. 32-127.

16 Zorlama, devletler arasındaki fiziksel güç asimetrisine işaret etmekle birlikte en güçlü devletin zayıf devletlerin kendi otoritesine itaatini sağlamak için kullandığı yöntem olarak tanımlanmaktadır. Konuya ilişkin daha fazla bilgi için bkz. Hurd, a.g.m., s. 383-385; Lake, a.g.m., s. 360-368.

17 Lake, 1996; 2017; Michael Doyle, *Empires*, NY: Cornell University Press, Ithaca 1986; Hurd, a.g.m., s. 383-385; Towns, a.g.m., s. 181, 184, 194; Clark, a.g.e, s. 27; Wendt ve Freidheim, a.g.m., s. 700-703.

H1b: Hegemon devlet tarafından ekonomik, askeri ve siyasi çıkarları aleyhine politik tercihlerle zorlanan tabi devletlerin meydan okuma ihtimali yüksektir.¹⁸

Hiyerarşinin asimetrik sosyal sözleşmeleri “askeri, ekonomik, siyasi (kriz zamanında yardıma gelmek) ve güvenlik ihtiyaçların yerine getirilmesi karşılığında hegemonu egemenlik devretmek” gibi basit bir pazarlık sürecine dayanır.¹⁹ Lider devlet hiyerarşinin kendisine verdiği “tedarikçi” rolünü (devletlerin ihtiyaçlarını karşılamak anlamında) istekle sürdürdüğü ve materyal kapasite üstünlüğünü koruduğu sürece tabi devlet üzerindeki kontrolü güçlenir. Ancak hegemonun bu rolünü sürdürme isteği ve yeteneğinin sistem, devlet ve birey düzeyinden kaynaklanan nedenler ile zayıflaması ihtiyaçları beklenen düzeyde karşılanmayan devletleri alternatif kaynak arayışına yöneltir.²⁰

H1c: Lider devletin tabi devletlerin temel ihtiyaçlarını (ekonomik, askeri vb.) karşılama isteği azalır ve ya yeteneği zayıflar ise otoritesine karşı meydan okumaların ortaya çıkma ihtimali yüksektir.²¹

Tabi Devlet Kaynaklı Nedenler

Hiyerarşik bir düzene girme veya düzene meydan okuma kararının alınması aşamasında tabi devleti kimin yönettiği önemlidir.²² Hegemonik güç ile ideoloji, değer ve düşünce benzerliğine sahip olan liderin yönetimde olması dış politikanın hegemonun lehine işlemlerini sağlar.²³ Ancak düşünce dünyası selefinden farklı olan halefin dış politikadaki statükoyu (patron devletin ekonomik ve askeri yardımlarına olan bağımlık devam etse dahi) lider devlet aleyhine değiştirmesi kuvvetle muhtemeldir.²⁴

H2a: Düşünce dünyası ve ideolojisi hegemonik güçten farklı olan tabi devlet liderinin hegemonu muhalefet etmesi kuvvetle muhtemeldir.²⁵

- 18 George Bush yönetimin 9/11 Eylül saldırıları sonrasında uygulamaya koyduğu “Terörle Savaş” politikasını” diğer devletlere dayatması ABD hegemonyasına karşı meydan okumalara yol açtı.
- 19 Daniel H. Nexon, “Discussion: American Empire and Civilizational Practice”, ed., Martin Hall-Jackson Patrick T. *In Civilizational Identity: The Production and Reproduction of “Civilizations” in International Relations*, Palgrave Macmillan, New York 2007, s. 111-112; Niemann, a.g.m., s. 666; Kang, a.g.m., s. 339.
- 20 G. John Ikenberry and Daniel H. Nexon “Hegemony Studies 3.0: The Dynamics of Hegemonic Orders”, *Security Studies*, V. 28, No. 3, 2019; James D. Morrow, “Alliances and Asymmetry: An Alternative to the Capability Aggregation Model of Alliances”, *American Journal of Political Science*, V. 35, 1991; Cooley and Nexon, a.g.e., s. 50.
- 21 Türkiye'nin artan askeri ihtiyaçlarının ABD tarafından yeterli düzeyde son dönemlerde karşılanmaması üzerine Rusya'dan S-400 savunma sistemi satın alma işlemi ve bu işlem nedeniyle CAATSA yaptırımlarına maruz kalması bu bağlamda değerlendirilebilir.
- 22 Daniel Flesmes and Leslie Wehner, “Diverse of Strategic Contestation: The Case of South America”, *International Politics*, V. 52, No. 2, 2015, s. 163-177; McCormack, a.g.e., s. 119-120.
- 23 Walt Stephen, “Why Alliances Endure or Collapse”, *Survival*, Vol. 39, No. 1, Spring 1997, s. 156-179; Lake, a.g.e., s. 18,19, 58, 95, 117; Feyza Nur Atabay Öztürk, “Küçük Devlet Neden Süper Güç İttifakından Ayrılır? Soğuk Savaş Dönemi Irak, Mısır ve İran Örnekleri”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, C. 2, S. 7, s. 61-97.
- 24 Giorgi Gvallia vd., “Thinking Outside the Bloc: Explaining the Foreign Policies of Small States”, *Security Studies*, V. 22, 2013, s. 106-107.
- 25 Gürcistan'ın yakın geçmişte Rusya'dan uzaklaşıp ABD ile yakınlaşmasını halefin selefinden ayrı olan düşünce dünyasına bağlayan bir çalışma örneği için bkz. Gvallia vd., a.g.m., s. 106-107.

Görüş

Akademik
Bakış

199

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Liderin kişisel özelliklerinin yanı sıra demokratik bir devletin hiyerarşideki akıbetini belirleme aşamasında lider dışındaki aktörler (kamuoyu, parlamento vb.) de etkin rol oynar. Demokratik toplumlarda mevcut dış politikaya yönelik içeride oluşan muhalefetin hegemon güce karşı meydan okumaya dönüşmesi ihtimali oldukça yüksektir.²⁶ Çünkü muhalif grupların iç ve dış politikaya ilişkin taleplerinin pasifize edildiği otoriter rejimlerin²⁷ aksine demokrasilerde bu gruplar liderin eylem ve politikalarını sınırlandırma, kontrol etme-dengeleme (check-balance) ve veto etme hakkına sahip olan etken aktörlerdir.²⁸ Bu bağlamda demokratik toplumlarda oy elde etme/seçilme kaygısı ve vatandaşlardan sağlanan vergiler liderleri kamuoyununun isteklerine daha duyarlı kılar.²⁹

*H2b: Lider devlete muhalif olan (lider dışı) aktörlerin dış politika üzerindeki etkilerinin artması meydan okumaya yol açabilir.*³⁰

Hiyerarşide materyal kapasitenin eşitsiz dağılımının lider devletin lehine işlemesi tabi devleti bu güçten maksimum derecede faydalanmaya ve lidere sadık kalmaya teşvik eder. Ancak tabi devletin materyal kapasitesindeki herhangi bir ilerleme (GSMH'nin artması vb.) tabi devlete ihtiyaçlarını sağlama kabiliyeti kazandırır. Bu ilerleme nedeniyle hegemonu bağımlılığı azalan tabi devletin kendi çıkarlarını dikkate alan dış politika tercihinə yönelmesi ihtimaldir.³¹

- 26 Randolph M. Siverson-Harvey Starr, "Regime Change and the Restructuring of Alliances", *American Journal of Political Science*, V. 38, No. 1, 1994, s. 145-161. David A. Lake, "Legitimizing Power: The Domestic Politics of U.S. International Hierarchy", *International Security*, V. 38, No. 2, 2013a, s. 78-94.
- 27 Miller, a.g.e., s. 25; Michael Barnett, "High Politics Is Low Politics the Domestic and Systemic Sources of Israeli Security Policy: 1967-1977," *World Politics*, V. 42, 1990, s. 561.
- 28 Robert D. Putnam, "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games", *International Organization*, V. 42, No. 3, 1988, s. 428-432; James N. Rosenau "Pre-Theories and Theories of Foreign Policy", ed., R. B. Farrel, *Approaches to Comparative and International Politics*, Northeastern Univesrity Press, Evanston 1966, s. 27-92; Lake, a.g.m., s. 126.
- 29 Lake, a.g.e., s. 40-43.
- 30 Örneğin; Avrupa devletlerinden bir kısmının 2003 Irak Savaşı sırasında ABD'nin askeri yardım talebini geri çevirmeleri, son dönemlerde Afrika, Batı ve Doğu Avrupa'nın sempatik liderlerinden ABD'ye yönelen meydan okumalar bu ülkelerin dış politikaları üzerinde etkisi artan ABD karşıtı muhalif grup ve kamuoyundan kaynaklandı. Bkz. Lake, a.g.m., s. 6-21; Alexander Cooley, "Ordering Eurasia: The Rise and Decline of Liberal Internationalism in the Post-Communist Space", *Security Studies*, V. 28, No. 3, 2019, s. 588-613; Akan Malici, "Discord and Collaboration Between Allies: Managing External Threats and Internal Cohesion in Franco-British Relations During the 9/11 Era", *Journal of Conflict Resolution*, V. 49, No. 1, 2005, s. 90-119; Beth Elise Whitaker, "Soft Balancing Among Weak States: Evidence From Africa", *International Affairs*, Vol. 85, No. 6, 2010, s. 1109-1127.
- 31 G. John Ikenberry, *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*, Princeton University Press 2001; William R. Thompson-David P. Rapkin, "Collaboration, Consensus, and Detente: The External Threat-Bloc Cohesion Hypothesis", *The Journal of Conflict Resolution*, V. 25, No. 4, 1981, s. 618, 625; Scholvin, a.g.m., s. 10, 12-13; Gideon Rose, "Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics*, V. 51, 1998, s. 146, 152, 167. Uluslararası sistemde sadece büyük güçlerin değil küçük devletlerin de materyal kapasitesinde meydana gelen değişimin otorite ilişkilerini etkileyeceğini belirten görüşlerden bir çalışma örneği için bkz. Jack Donnelly "Rethinking Political Structures: From 'Ordering Principles' to 'Vertical Differentiation' and Beyond", *International Theory*, V. 1, No. 1, 2009, s. 49-86.

H2c: Materyal kapasitesi artan tabi devletin kendi tercihlerini yansıtan dış politikaya yönelmesi muhtemeldir.³²

Sistem Kaynaklı Nedenler

Güç ve karar merkezinin iki süper gücün tekelinde olduğu sıkı iki kutuplu sistem³³ lider devletin sömürüsüne ve politik baskılarına maruz kalan veya ihtiyaçları beklenen düzeyde karşılanmayan tabi devlete düzenden çıkış ya da lider devlete olan bağımlılığını dengeleme fırsatı tanır.³⁴ Ancak iki kutuplu sistemde tabi devletler blok liderlerine muhalefet etmeyi iki nedenden ötürü tercih etmez. Birincisi, sıkı iki kutuplu sistemde iki rakip blok arasındaki husumet ve rekabet blok liderlerini düşman oyunu (adversary game),³⁵ mahcup etme (competitive shaming),³⁶ ittifak oyunu (ally game),³⁷ ve fazla fiyat verme (outbidding)³⁸ stratejilerini uygulamaya koymaya yöneltir. Bu stratejiler iki blok liderini stratejik kaynaklara (üs, jeopolitik konum vb.) sahip olan müttefiklerinin yardımına bağımlı kılar ve bu nedenle lider devletler yardım konusunda son derece cömert davranır.³⁹ Bu aşamada değerli kaynaklara sahip olan tabi devletler iki süper güçten birini diğerine oynayarak sosyal pazarlığı kendi lehine çevirir. İkincisi, rakip hiyerarşiden alınan büyük tehditler tabi devletlerin blok liderlerinin güvenlik hamiliğine duyduğu ihtiyacı artırır.⁴⁰ Üçüncüsü, blok liderleri sıkı iki kutuplu sistemde otoriteleri altındaki devletlere daha fazla kuralcı davranır (örneğin; rakip blok ile ilişki yasağı koymak).⁴¹

H3a: Sıkı iki kutuplu sistemde bloklar arası rekabet, (nükleer) silahlanma yarışı ve düşmanlık tabi devletleri meydan okumadan alıkoyar.⁴²

- 32 Örneğin; sömürge devletlerinin zayıf materyal kapasiteleri bu devletleri otonomi arayışından alı koyan önemli bir nedendi. Bkz. Doyle, a.g.e., s. 27. 2003'te Almanya'nın, Irak operasyonuna katılmaması bu ülkenin kamuoyunda artan ABD karşıtlığı ve sistemik etkinin yanı sıra materyal kapasitesinde meydana gelen kısmi iyileşmeden de kaynaklandı. Barnathann, a.g.m., s. 122.
- 33 Karl W. Deutch-J. David Singer, "Multipolar Systems and International Stability", *World Politics*, V. 16, No. 3, 1962, s. 394; R.N. Rosecrance, "Bipolarity, Multipolarity, and the Future", *Journal of Conflict Resolution*, V. 1. 10, No. 3, 1966, s. 314.
- 34 Lake, a.g.e., s. 123; David A. Lake, "Authority, Coercion and Power in International Relations", 2013b, s. 10-11, <https://pdfs.semanticscholar.org/3df3/7b90b975ef6be41fef4a81da5ef967b4b1f2.pdf>; David A. Lake, "Domination, Authority, and the Forms of Chinese Power", *The Chinese Journal of International Politics*, V. 10, No. 4, 2017, s. 372; Gowa, a.g.m., s. 1249-1250.
- 35 NATO'ya karşı Varşova paktının kurulmasında olduğu gibi ittifaka ittifak kurmayla cevap verilir.
- 36 İki rakip blok lideri birbirilerinin prestij ve otoritelerini sarsacak eylem ve söylemler geliştirir.
- 37 Rakip blok liderlerinin otoriteleri altındaki devletleri düzende tutmak için izledikleri stratejidir.
- 38 Rakip hiyerarşinin tabi devletleri daha iyi olanaklar sunmak üzerinden cezbetmesidir.
- 39 Glenn Synder, "The Security Dilemma in Alliance Politics", *World Politics*, V. 36, 1984, s. 470-484; Go Tsuyoshi Ito, *Alliance in Anxiety: Detente and the Sino-American-Japanese Triangle*, Newyork&London: Routledge 2013, s. 8-9; Jeff D. Colgan-Nicolas L. Miller, "Rival Hierarchies and the Origins of Nuclear Technology Sharing", *SSRN Electronic Journal*, 2018, doi:10.2139/ssrn.3250854, (Erişim Tarihi: 06.06.2020), s. 1-3, 8-9.
- 40 Stephen M. Walt, "Alliances in a Unipolar World", *World Politics*, V. 61, No. 1, 2009, s. 97-98; Brian Lai-Dan Reiter, "Democracy, Political Similarity, and Interanational Alliance, 1816-1992", *Journal of Conflict Resolution*, V. 44, N. 2, 2000, s. 204, 211.
- 41 Lake, a.g.e., s. 55-56.
- 42 Örneğin; Soğuk Savaş'ın erken döneminde ABD, Sovyetleri çevreleme aşamasında Japonya'nın güvenlik işbirliğine oldukça ihtiyaç duydu. Bu nedenle bu dönemde Japonya'ya yapılan Amerikan yardımları önemli ölçüde arttırıldı. Ito, a.g.e., s. 12

Görüş

Akademik
Bakış

201

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Sıkı kutuplu iki sistemde rakip blok arasındaki nükleer silahlanma yarışındaki hızın kontrol altına alınması isteğinin bir sonucu olarak iki rakip blok liderinin uzlaşmaya varması tabi devletlerin otonomi arttırma isteğini üç nedenden dolayı arttırır: Birincisi, detant dönemi devletlerin pazarlık şansını azaltır. Bu dönemde rakip blokların karşılıklı tehdit algısının azalması⁴³ ve bloklar arası rekabetin yavaşlaması sıkı iki kutuplu sistemde iki blok lideri nazarında son derece kıymetli olan düşman, mahcup etme, ittifak ve fiyat arttırma stratejilerini değer kaybına uğratar. Bu durum iki blok liderini de stratejik kaynaklara sahip olan devletlere yardım etmek konusunda isteksiz yapar.⁴⁴ Lider devletten beklentisinin altında yardım alan tabi devlet rakip blok liderini alternatif kaynak olarak değerlendirir.⁴⁵ İkincisi, detant döneminin bir sonucu olarak rakip bloğun hegemon gücünden tehdit algılamamak tabi devletin kendi blok liderinin güvenlik hamiliğine duyduğu ihtiyacı azaltır.⁴⁶ Üçüncüsü, rakip blok liderler uzlaşmaya vardıkları için hiyerarşisinde yer alan devletlerin dış politikalarına iki kutuplu sistemde çizdikleri katı sınırları⁴⁷ detant döneminde gevşetir.

H3b: Sıkı kutuplu sistemin gevşemesi tabi devlete otonomi arttırma fırsatı tanır.⁴⁸

Detant döneminin hem nedeni hem de sonucu olarak sistemde yükselen yeni güçler devletlerin etkileşim alanlarını çoğaltır ve yeni pazarlık fırsatları sunar.⁴⁹ Yükselen güçler hegemonun sömürüsüne uğrayan, politik baskılarına maruz kalan, beklentisinin altında yardım alan ve daha az koşulla daha çok yardıma ulaşmak isteyen tabi devletlere otonomi arttırma fırsatı sunar. Çok sayıda alternatif kaynağın yükselişi tabi devletlerin pazarlık şansını daha fazla arttırır.⁵⁰

H3c: Uluslararası sistemde yeni güçlerin yükselişi itaatkâr tabi devleti meydan okuyan tarafa yerleştirebilir.⁵¹

43 Rosecrance, a.g.m., s. 316-318, 321.

44 Ito, a.g.e., s. xv, 3; Synder, a.g.m., s. 471-488; Colgan-Miller, a.g.m., s. 10, 23-25.

45 Stephanie G. Neuman, "Power, Influence, and Hierarchy: Defense Industries in a Unipolar World", *Defence and Peace Economics*, V. 21, No. 1, 2016, s. 105; Thompson-Rapkin, a.g.m., s. 625.

46 Thompson-Rapkin, a.g.m., s. 617-620, 634; Walt, a.g.m., s. 158-159.

47 Lake, a.g.m., s. 86.

48 Örneğin; ABD ve Sovyetler Birliği'nin nükleer silahların kullanımını sınırlandırılmasına dair 1960'lar ve 1970'lerde yaptıkları görüşmeler ve imzaladıkları anlaşmalar nükleer güce sahip olan diğer devletlerin meydan okumalarına yol açtı. Bkz. Colgan-Miller, a.g.m., s. 10-30.

49 Deutch-Singer, a.g.m., s. 392-394; Rosecrance, a.g.m., s. 317, 321, 324.

50 Whitaker, a.g.m., s. 1118; Lake, a.g.e., 14; 2013a, s. 88; 2017, s. 374; Alexander Cooley, "Countering Democratic Norms: Authoritarianism Goes Global", *Journal of Democracy*, V. 26, No. 3, 2015, s. 50; Neumann, a.g.m., s. 105-106.

51 Örneğin; Soğuk Savaş dönemi sonrası Doğu Asya'da Çin ve Japonya'nın yükselişi bu bölge ülkelerinin Washington karşısındaki pazarlık şansını arttırdı. *Evelyn Goh, The Struggle for Order: Hegemony, Hierarchy, and Transition in post-Cold War East Asia*, Oxford: Oxford University Press, the US 2013, s. 40-46.

Tablo 1: Tabi Devletler Lidere Neden Meydan Okur? Lider, Tabi Devlet ve Sistem Kaynaklı Hipotezler (H)

Lider Devlet (H1) ⁵²	H1a: Hegemon güç otoritesinin amacı ve sınırlarını aşarsa otoritesine karşı meydan okumalar yükselebilir. H1b: Hegemon güç tarafından ekonomik, askeri ve siyasi çıkarları aleyhine politik tercihlere zorlanan tabi devletlerin meydan okuma ihtimali yüksektir H1c: Patron devletin tabi devletlerin temel ihtiyaçlarını (ekonomik, askeri vb.) karşılama isteği azalır ve yeteneği zayıflar ise otoritesine karşı meydan okumaların ortaya çıkma ihtimali yüksektir.
Tabi Devlet (H2) ⁵³	H2a: Düşünce dünyası ve ideolojisi hegemonik güçten farklı olan tabi devlet liderinin hegemonu muhalefet etmesi kuvvetle muhtemeldir. H2b: Lider devlete muhalif olan (lider dışı) aktörlerin dış politika üzerindeki etkisinin artması meydan okumaya yol açabilir. H2c: Materyal kapasitesi artan tabi devletin kendi tercihlerini yansıtan dış politikaya yönelmesi muhtemeldir.
Sistem (H3) ⁵⁴	H3a: Sıkı iki kutuplu sistemde bloklar arası rekabet, (nükleer) silahlanma yarışı ve düşmanlık tabi devletleri meydan okumadan alıkoyar. H3b: Sıkı kutuplu sistemin gevşemesi tabi devlete otonomi artırma fırsatı tanır. H3c: Uluslararası sistemde yeni güçlerin yükselişi itaatkâr tabi devleti meydan okuyan tarafa yerleştirebilir.

Amerikan Düzeninde Türkiye: Otonomi Sınırı (1947-1964)

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Sovyetler Birliği'nden aldığı tehdit (boğazlar statüsünde değişiklik ve Kars/Ardahan'ı istemesi) karşısındaki yalnızlığını giderme ihtiyacı içindeydi.⁵⁵ Bu ihtiyaç ABD'nin Sovyet nüfuzunu engelleme politikası ile birleşince, Ankara-Washington arasında 1947 Truman Doktrini ile ilk hiyerarşik ilişki başlamıştır.⁵⁶ Yakın coğrafyasında konumlanan

52 Hegemon devlet tabi devletlerin otonomi arayışını tetikleyebilecek bir takım politika, eylem ve söylem pratiklerine Lake'in (2018, s. 7) ifadesi ile "fırsatçı hareketlere" yönelebilmektedir. Bkz. Evelyn Goh, "Contesting Hegemonic Order: China in East Asia", *Security Studies*, V. 28, No. 3, 2019, s. 614-644; G. John Ikenberry, "The End of the Liberal Order?", *International Affairs*, V. 94, No. 1, 2018, s. 7-23; Lake, 2017; 2018; Cooley ve Nexon, a.g.e., Nexon, 2007.

53 İkincil devletlerin dış politika davranışlarındaki değişimi sistem dışında iç politika değişimleri üzerinden de (birey ve devlet) açıklayan örnek kaynaklar için bkz. Michael N. Barnett and Jack S. Levy, "Domestic Sources of Alliances and Alignments: The Case of Egypt 1962-1973", *International Organization*, V. 45, No. 3, 1991, s. 369-381; Hannes Ebert and Daniel Flemes, *Regional Powers and Contested Leadership*, Springer International Publishing, Palgrave&Macmillan 2018; Whitaker, 2010; Neal G. Jesse, "Ireland's Singular Stance: Pursuing Neutrality as a Means to Hegemon", ed., Kristen Williams vd., *Beyond Great Powers and Hegemons: Why Secondary States Support, Follow, or Challenge*, Stanford University Press, Stanford CA 2012, s. 65-80.

54 Sistemik değişimlerin devletler üzerindeki etkisini ele alan çalışmalar için bkz. Lake, 2009; Goh, 2019; Ito, 2013; Synder, 1984; Colgan ve Miller, 2018; Ikenberry, 2001; 2011; Nexon, 2007.

55 George S. Harris, *Troubled Alliance: Turkish American Problems in Historical Perspective: 1945-1971*, American Enterprise Institute, Washington 1972, s. 16.

56 Türkiye'nin ABD-merkezli hiyerarşik düzene dâhil olmasının arkasındaki nedenleri hiyerarşi teorisi ile açıklayan çalışma örneği için bkz. Hüsna Taş Yetim, *Türkiye'nin Amerikan Hiyerarşik Düzeni ile Krizi (1964-75): Dış Politikada Otonomi Arayışı*, Sakarya Ü. SBE., Sakarya 2021, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hiyerarşi materyal kapasite üstünlüğüne sahip olan

Görsel

Akademik
Bakış

203

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

agresif, saldırgan ve kendisinden toprak talebi olan büyük güçten tehdit alan⁵⁷ ancak kıt kaynaklarını bu tehditten koruma sağlamak için seferber etmenin beraberinde getireceği iç maliyetlere (örneğin; diğer politik önceliklerinden vazgeçmek) katlanmayı tercih etmeyen devlet dış yardım almak karşılığında otonomisinin bir kısmını transfer eder (dış maliyeti).⁵⁸ Bu bağlamda, Türkiye 610 km gibi uzun bir sınırı paylaştığı Sovyetlerden kendisine yönelen yakın tehdidi bertaraf etme aşamasında İkinci Dünya Savaşı sırasında stokladığı döviz (yaklaşık 262 milyon dolar) kullanmayı üç nedenden dolayı tercih etmedi. Birincisi, bu kaynağı tüketmesi Ankara'nın ekonomik sıkıntıları aşmak için İkinci Dünya Savaşı sonrası hazırladığı ekonomi politikalarının pratiğe dökülmesine engel olacaktı. Örneğin; 1946'da artan Sovyet tehditleri karşısında 500 bin kişilik askeri birliğin seferber edilmesi bütçenin yüzde 38'nin tüketilmesine yol açmıştı.⁵⁹ İkincisi, bu adım hâlihazırda ülkede yaşanmakta olan siyasi istikrarsızlıkları tırmandıracaktı. Üçüncüsü, bu harcama dahi asimetrik olarak kendisinden çok daha güçlü olan bir tehdit karşısında yeterli olmayabilirdi. Sonuçta, dış tehdidin yanı sıra ekonomik-askeri gelişimini sağlayacak güce sahip olmayan ve uluslararası-bölgesel alanda statü arttırmak isteyen Türkiye, sistemin en güçlü ve prestijli devletinin yardımına başvurdu.⁶⁰

Türkiye egemenliğinin bir kısmını ilk olarak Truman, sonrasında ise 1948 tarihinde Marshall Anlaşması ile Washington'a devretti. Bu anlaşmalar doğrultusunda verilen ABD ekonomik yardımlarının tarımda askeri yardımların ise ulusal güvenliğe kullanılması kabul edildi.⁶¹ Ankara NATO'ya üye olmanın Türkiye'nin diğer devletlerle eşit egemen olduğu gerçeğini değiştirmeyeceğini belirtmişse de,⁶² 1952-64 döneminde Washington ile katıldığı her bir yeni anlaşmada askeri ve ekonomik yardım almak karşılığında yeni egemenlikler devretti. Her transfer anlaşması egemenlikten verilecek olan yeni tavizlere ve kazançlara işaret eder.⁶³ Bu bağlamda söz konusu dönemde Türkiye otonomiyinden iki önemli taviz verdi; 1923'ten itibaren sürdürülen ihtiyatlı tarafsızlık politikasının terki ve topraklarını Amerikan kullanımına açması. 1964'e gelindiğinde Türkiye topraklarında yüze yakın sayıda Amerikan askeri tesisi kurulmuş, Türkiye'deki Amerikan personel sayısı 24 bini bulmuş ve yaklaşık 30 milyon metrekare toprak NATO ve Amerikan askeri kullanımına açılmıştır. Tarafsızlığın

büyük gücün (A) tabi aktör (B) üzerinde politik kontrol uygulaması ile başlar. İmparatorluk hiyerarşilerinin aksine liberal düzenlerde B, A'ya bu hakkı A'nın baskı ile değil kendi rızasıyla devreder. Bkz. Lake, 2013a, s. 77-78; Ikenberry, a.g.e., s. 5, 22-44.

- 57 Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances*, Ithaca, New York 1987, s. 5-32; Walt, a.g.m., s. 158-159.
- 58 Barnett and Levy, a.g.m., s. 369-370; Barnett, a.g.m., s. 529-530.
- 59 Bruce R. Kuniholm, (1980), *The Origins Of The Cold War In The Near East: Great Power Conflict And Diplomacy In Iran, Turkey, And Greece*, Princeton University Press, New Jersey Princeton 1980, s. 357.
- 60 Lake, a.g.e., s. 56, 143; Gowa, a.g.m., s. 1246; Morrow, a.g.m., s. 911.
- 61 Çağrı Erhan, "ADD ve NATO'yla İlişkiler: 1945-1960", Baskın Oran der., *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, 6. Baskı, İletişim, İstanbul 2002, s. 534-535.
- 62 Lerna K. Yanık, "Atlantik Pakti'nden NATO'ya: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Türkiye'nin Konumu ve Uluslararası Rolü Tartışmalarından Bir Kesit", *Uluslararası İlişkiler*, V. 9, No. 34, 2012, s. 44.
- 63 Alexander Cooley-Hendrik Spruyt, *Contracting States: Sovereign Transfers in International Relations*, Princeton University Press, Princeton, 2009.

terk edilmesi ise bu dönemde Türkiye dış politikasının stratejik dış politika açılımlarının dahi Amerikan hiyerarşisinin çıkar, talep, kural ve kurumlarına endekslenmesi, askeri- ticari partner seçimlerinin ve dış ticaret rakamlarının Batı hiyerarşisine sabitlenmesi ile sonuçlanmıştır.⁶⁴ Hegemonik güce ne kadar egemenlik devredileceği asimetrik anlaşmalarda belirlenir. İkincil devlet bu anlaşmalarda lider devlete tüm dış politika alanlarına kontrol uygulama hakkı tanyabileceği gibi 1-6 arasını devredip, 7-10 arasını ise kendi otoritesi altında bırakabilir.⁶⁵

Türkiye dış politika otonomisinden verdiği tavizlerin karşılığında Sovyet tehdidinden korundu, 1947-64 döneminde toplamda 1.862 milyar dolarlık askeri ve 1.394 milyar dolarlık da ekonomik yardımı aldı⁶⁶ ve 1946'da demokrasi rejimine geçerek Batılı devletler arasında bir statü elde etti.⁶⁷ Türkiye bu aşamada hiyerarşi yaklaşımının "hiyerarşinin kendisine dâhil olan farklı kimlikleri dönüştüreceği" argümanını⁶⁸ kısmen doğrulamaktadır. Nitekim "Türkiye demokratik bir devlet olduğu için Amerikan liderliğindeki düzene katılmadı. Bilakis, ABD tarafından yönetilen demokratik uluslararası hiyerarşiye katılmak için demokrasi rejimini benimsedi".⁶⁹ 1950'lerde Washington-Ankara arasında söz konusu anlaşmalar ile kurulan güçlü ittifak ilişkisinin sürdürülebilirliği 1964-75 döneminde ortaya çıkan bir dizi krizler ile test edildi. Çalışmanın bundan sonraki bölümü krizlerin neden çıktığı ve nereye evirildiği konusuna teorik bir açıklama sunmak için ayrılmıştır.

Türkiye-ABD İlişkilerinde Krizler: Dış Politikada Otonomi Arayışı (1964-1975)

Bu kısım, 1964-75 döneminde Türkiye-ABD ilişkilerinde ortaya çıkan krizleri ve Ankara'nın bu dönemde otonomi arttırmaya yönelmesinin arkasındaki nedenleri sorgulamaktadır. Bu amaçla, bu kısım yukarıdaki tabloda yer alan H1, H2 ve H3 hipotezlerinin her birine yönelik oluşturulan üç ayrı alt hipotez dizisini kullanacaktır. Bu hipotezlerden bir kısmı Türkiye'nin 1950'lerde ABD'ye neden meydan okumayı tercih etmediği ile ilgiliyken diğerleri 1964-75 döneminde

64 Mustafa Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures during the Cold War", *Middle Eastern Studies*, V. 36, No. 1, 2000, s. 113; Serhat Güvenç, "NATO'nun Evrimi ve Türkiye'nin Transatlantik Güvenliğe Katkıları", *Uluslararası İlişkiler*, C. 12, S. 45, s. 105-106; Ömür Atmaca, "The Geopolitical Origins of Turkish-American Relations: Revisiting the Cold War Years", *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy & Peace*, V. 3, No. 1, 2014, s. 27; Ali Balcı ve Ayşenur Hazar, "Turkey in the UN Security Council during the Cold War: elections, voting motivations and alliance commitments", *Middle Eastern Studies*, V. 57, No. 2, 2020, s. 279-291.

65 Lake, 1996, s. 7; Lake, 2009, s. 38-39.

66 Aydın, a.g.m., s. 110. Hiyerarşinin devletlere sağladığı maliyet ve kazanımların hepsini hesaplamak zor olsa da ucuza güvenlik, siyasi ve ekonomik kriz zamanında yardım, uluslararası veya bölgesel alanda saygın bir statü elde etme, GSMH'den savunma harcamalarına ayrılan oranın azaltılmasını, petrol ve teknolojik silah gibi kıymetli kaynaklara ulaşma imkânı sağlar. Bkz. Lake, a.g.e., s. 11, 132-133, 137-138.

67 Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 411.

68 Nexon, a.g.m., s. 109, 112; Ikenberry G. John-Charles A. Kupchan, "Socialization and Hegemonic Power", *International Organization*, V. 44, No. 3, 1990, s. 283.

69 Ali Balcı, *When Hierarchy Shattered: Turkey's post-2013 Crisis with the US-led Order*, TUBITAK, Program Code: 1002, Project No: 118K413, August 2019, s. 12.

meydan okumaya yönelme nedenlerine ve bu hamlesini neden otonomi arttırma talebiyle sınırlandırdığına ilişkin açıklama sunmaktadır.

ABD Kaynaklı Nedenler

1950'lerde Türkiye-ABD ilişkilerinde kurulan güçlü müttefiklik ilişkisi 1964'e kadar sorunsuz ilerledi. Ancak Washington bu tarihte sert ve tehditkar üslupla yazılmış Johnson mektubu ile Ankara'nın, Kıbrıs'a askeri müdahalesini önlemeye çalışınca bu tarihe dek selevi Adnan Menderes kadar ABD'ye angaje dış politika izleyen İnönü⁷⁰ NATO ve ABD'nin, Türkiye'nin güvenlik çıkarlarını ne kadar koruduğu konusunu tartışmaya açtı.⁷¹ Bu tartışmanın otonomi arttırma sürecine evrilmesi ise Washington'un, Ankara'yı çıkarları aleyhine Kıbrıs politikası tercihine zorladığını açık eden şu ifadeden kaynaklandı (H1b); Türkiye'nin, adaya müdahale etmesi durumunda uğrayabileceği Sovyet saldırısı karşısında NATO imkânlarından faydalanamayacağı, Truman kapsamında yardım olarak aldığı Amerikan silahlarını kullanamayacağı ve NATO üyesi olması nedeniyle Yunanistan ile savaşamayacağı.⁷² Bu ifade şu anlama geliyordu: Şayet Türkiye, ABD'nin talep ettiği Kıbrıs politikasına harfiyen uymaz ise yani Washington'un, kendisine tehdit yarattığını düşünmediği Yunanistan ile çatışırsa (meydan okursa) yardımların kesilmesi ile disipline edilecekti.⁷³ Bu ifade Türkiye tarafında disipline edilme endişesine yol açmakla birlikte, ABD'ye duyulan güveni de sarstı. Söz konusu nedenler ile Ankara adaya müdahale etme kararını (bir süreliğine) rafa kaldırdı ve aynı zamanda dış politikada otonomi arttırma sürecini de başlattı. Her meydan okumaya cezai yaptırımlar ile karşılık verilmese de gelecekte lider devletin gazabına uğrama endişesinden kurtulma isteği tabi devleti alternatif destekçi arayışına yöneltti.⁷⁴ Türkiye'nin mektuptan kısa bir süre sonra Sovyetlere yönelik gittiği siyasi ve ekonomik açılımlar bu bağlamda önemlidir.

Johnson mektubunun 1950'lerde Türkiye-ABD arasında kurulan hiyerarşiyi sarsacak düzeyde bir krize neden dönüştüğü ABD'nin, Türkiye'nin kendisine güvenlik çıkarlarını koruması karşılığında tanıdığı otoriteyi suiistimal ettiği 1962 Küba olayı ile birlikte düşünüldüğünde daha anlaşılır olmaktadır (H1a).

70 Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, 2. Baskı, (Çeviren: Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul 1996, s. 402.

71 *Milliyet*, 16 Mart 1964.

72 Süha Bölükbaşı, "The Johnson Letter Revisited", *Middle Eastern Studies*, V. 29, No. 3, 1993, s. 518-521.

73 Johnson mektubu, Türkiye açısından hiyerarşinin faydanın yanı sıra maliyet de getirebileceğini üç bakımdan ortaya koymuştur. Birincisi, tabi devlet hegemonu sadece kendisini yönetme hakkı değil aynı zamanda cezalandırma ve kendisine kimin tehdit yarattığını belirleme hakkını da tanır. İkincisi, hegemonun kendi çıkarları söz konusu olduğunda politik kontrolünü cezai yaptırımlarla maksimize edebileceğini ve son olarak, hiyerarşinin kazandırdıkları bakımından adil ve eşit olmadığı hegemonun çıkarlarını daha fazla gözetmiştir. Bkz. Richard E. Flathman, *The Practice of Political Authority: Authority and the Authoritative*, University of Chicago Press, Chicago 1980; Lake, 2009, s. 96; 2013a, s. 77-78; 2017, s. 367; 2018, s. 7-8; Clark, a.g.m., s. 18; Wendt ve Friedheim, a.g.m., s. 698, 700. Kısacası, Türkiye kendi güvenlik çıkarlarını son derecede ilgilendiren bir mesele karşısında dahi Amerikan çıkarlarına aykırı eylemlerde bulunma durumunda cezalandırılabilirliğini mektup vasıtasıyla tecrübe etmiştir.

74 David A. Lake, "Hierarchy in International Relations: Authority, Sovereignty, and the New Structure of World Politics", *Paper read at Annual Meeting of the American Political Science Association*, September 2-5 2006b, p. 241; Lake, a.g.m., s. 361; Whitaker, a.g.m., s. 1118; Neuman, a.g.m., s. 105-106.

ABD'nin, Sovyetler Birliği ile arasında nükleer savaş riskine yol açan Türkiye'deki Jüpiter füzelerini 1962'de Moskova ile yaptığı gizli pazarlık sonucu sökmeye karar vermesi 1952-64 döneminde Ankara-Washington arasında imzalanan anlaşmalara aykırıydı. Örneğin; 1959 tarihli Jüpiterlerin yerleştirilmesine dair anlaşmada füzelerin Türkiye'nin güvenlik çıkarlarına hizmet etmek amacıyla yerleştirildiği ve tarafların güvenlik ile ilgili meselelerde birbirilerine danışmak ile yükümlü oldukları belirtilmişti.⁷⁵ Ancak Washington'un, Türkiye'nin güvenlik çıkarlarını düşmanla yaptığı bu pazarlıkta riske atması ve Ankara'nın bir süre sonra bu durumdan haberdar olması⁷⁶ ABD otoritesine ne kadar güvenebileceği konusunda tartışmaya yol açtı. Düşman ile işbirliği yapıldığında ittifakın kurucu liderine duyulan güven azalır ve tabii devletler alternatif partner arayışına yönelir.⁷⁷ Ulusal güvenliğini tek kaynağa endekslemenin problemleri bir politik tercih olduğunu Küba olayı ile tecrübe eden Ankara, olay sonrasında ulusal güvenliği ile ilgili meselelerde inisiyatifini önce kendi eline alma sonraki aşamada müttefiklerine danışma stratejisini masaya yatırmıştır.⁷⁸

Türkiye-ABD ilişkilerinde bir diğer sorun ülkedeki Amerikan askeri personelinin 1960'larda 1952 tarihli SOFA Anlaşmasına (Status of Forces Agreement, Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi) yönelik gerçekleştirdikleri aykırı eylemlerden (görev sırasında işledikleri suçlar ve diğer uygunsuz eylemler) kaynaklandı. Örneğin; SOFA anlaşmasında Amerikan askeri personelinin gümrük vergisinden muaf tutulması kararlaştırılmıştı.⁷⁹ Amerikan personelinin ülkelerinden getirdikleri malları Türkiye'de fahiş fiyatlara satması bu anlaşmaya aykırıydı.⁸⁰ (H1a). Amerikan personelinin bu eylemleri kamuoyunda SOFA anlaşmasının suiistimal edildiği yönünde bir tartışmayı harekete geçirmesi üzerine dönemin Başbakanı Süleyman Demirel 1966'dan itibaren ilgili anlaşmayı söz konusu rahatsızlıkları güderecek şekilde düzenleme girişimine yöneldi. Bu doğrultuda, Ankara-Washington arasında 24 Eylül 1968'de imzalanan anlaşma ile Amerikan askeri personelinin yargılanması hususunda Türkiye makamlarına SOFA ile getirilen kısıtlamalar gevşetildi.⁸¹

Türkiye'deki Amerikan varlığını kamuoyunda tartışmaya açan bir diğer olay Türkiye'deki NATO üslerinin 1950'lerin sonunda ve 1960'larda Washington tarafından Ankara'ya danışılmadan üslere ilişkin anlaşmalara aykırı kullanılmasından kaynaklandı (H1a). Ankara-Washington arasında 1954'te imzalanan Askeri Tesisler Anlaşmasında Amerikan askeri uçaklarının Türkiye üslerini kullanmadan ve üslere malzeme yerleştirmeden önce Ankara'yı haberdar etmesi

75 Barton Bershtein, "The Cuban Missile Crisis: Trading The Jupiters in Turkey?", *Political Science Quarterly*, V. 95, No. 1, 1980, s. 101-102.

76 Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2016, s. 138.

77 Synder, a.g.m., s. 471.

78 Çağrı Erhan, "ADD ve NATO'yla İlişkiler: 1960-1980", Baskın Oran ed., *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, 6. Baskı, İletişim, İstanbul 2002, s. 685.

79 "SOFA Anlaşması", <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/11/20111105-2-1.pdf>. (Erişim Tarihi: 07.08.2020).

80 Uslu, a.g.e., s. 190-193; Erhan, a.g.m., s. 558, 692.

81 Erhan, a.g.m., s. 694.

Gazi

Akademik
Bakış

207

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

gerektiği hükme bağlanmıştı.⁸² NATO'nun üçüncü maddesinde de Türkiye üslerinin kullanımı "savunma amaçlı" ve "bilimsel bilgi toplamak" ile sınırlandırılmıştı.⁸³ Hiyerarşinin asimetrik güvenlik anlaşmaları taraflara birbirine danışma sorumluluğu yükler. Karşılıklı danışma ittifak içi bağı güçlendirir ve güveni artırır.⁸⁴ Fakat Washington 1958'de Lübnan'a askeri yardım yaptığı sırada 1600 kişiden oluşan Amerikan askeri birliğini İncirlik üssüne naklederken Ankara'yı haberdar etmemiş ve sırasıyla 1 Mayıs 1960'ta ve 1965'te İncirlik üssünü Türkiye'nin bilgisi ve izni dışında Sovyetler Birliği'nin askeri faaliyetleri hakkında bilgi toplamak amacıyla kullanmıştır. Bu eylemleri ile ABD ilgili anlaşmalara aykırı davranmıştır.⁸⁵ Lider devlet asimetrik sosyal sözleşmede çizilen sınırları aşarsa tabi devlet ilgili anlaşmaların revize edilmesini talep edebilir.⁸⁶

ABD'nin üsleri anlaşmaya aykırı kullanması üzerine Ankara, 1969 tarihli Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması (OSIA) ile Türkiye'deki Amerikan askeri varlığını altı aydın sınırlandırarak kendi otonomisini arttırdı. Üsler belirlenen amaçlar dışında kullanılmayacak, üslerin kullanımı ulusal güvenlik gerekçesi ile sınırlandırabilecek, Türkiye Amerikan askeri personelini denetleme hakkına sahip olacak, üslerin mülkiyeti Türkiye'ye ait olacak, tesislerde yapılacak olan her türlü faaliyet hakkında Ankara'ya ön bilgilendirme yapılacak ve son olarak, Amerikan askeri ve sivil personel sayısı belirlenen sınırları aşmayacaktı.⁸⁷ Bu düzenlemelere ek olarak U-2 uçuşları 1965-1975 döneminde durduruldu ve ABD'nin 1967 ve 1973 tarihlerinde vuku bulan Arap-İsrail çatışmalarında üsleri kullanma talepleri geri çevrildi.⁸⁸

Johnson mektubu ve ikili anlaşmaların ilişkilerde yarattığı krize 1967'de bir yenisini daha eklendi. Ankara, 1967'de Washington'un kendi ülkesinde artan uyuşturucu tüketimini önlemek amacıyla kendisine sunduğu haşhaş ekimini yasaklama yönündeki talebini ret edince ABD kongre ve senatosunda Türkiye'ye ambargo uygulanması gerektiğine dair tartışma başladı⁸⁹ (H1b). Ekonomik ve askeri yardımları kesmek ya da sonlandırma tehdidinde bulunmak tabi devletin itaatini sağlamak için hegemonik gücün başvurduğu cezai yaptırımlardandır.⁹⁰ 1967'de uygulanması öngörülen ambargo, Türkiye'nin haşhaş meselesindeki otonomi arttırma çabasını 1971-73 döneminde Nihat Erim hükümetinin haşhaşın ekimini yasaklaması yönünde aldığı karar ile kesintiye uğrattı.⁹¹ Ancak ABD baskılarının bir sonucu olarak haşhaş ekiminin yasak-

82 Selin M. Bölme, "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim", *Uluslararası İlişkiler*, C. 9, S. 34, 2012, s. 59; Erhan, a.g.m., s. 558.

83 Uslu, a.g.e., s. 188.

84 Lake, 1996, s. 18; Thompson-Rapkin, a.g.m., s. 617-624.

85 Uslu, a.g.e., s.184; Harris, a.g.e., s. 66-67.

86 Lake, 2006b; 2009.

87 Güvenç, a.g.m., s. 107; Bölme, a.g.m., s. 52, 59, 64; Fisun Türkmen, *Kırılgan İttifaktan "Model Ortaklığa": Türkiye-ABD İlişkileri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 125.

88 Güvenç, a.g.m., s. 107; Atmaca, a.g.m., s. 26.

89 Uslu, a.g.m., s. 249-255.

90 Lake, a.g.e., s. 113-121.

91 Joseph L. Zentner, "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy", *World Affairs*, Summer 1973, V. 136, No. 1, Summer 1973, s. 36-47; Fiona B. Adamson, "Democratization and the Domestic Sources of Foreign Policy: Turkey in the 1974 Cyprus Crisis," *Political Science Quarterly*, V. 116, No. 2, 2001, s. 283.

lanması kamuoyu ve liderler tarafında Türkiye'nin içişlerine karışılması (BM anlaşmasına aykırı olduğu) tartışmasını başlatınca haşhaş ekimi 1 Temmuz 1974'te Cumhuriyet Halk Partisi-Milli Selamet Partisi (CHP-MSP) koalisyon hükümetinin aldığı kararla serbest bırakıldı.⁹² İçişlerine karışıldığını düşünen ikincil devlet "eşit egemenlik" ilkesinin patron tarafından ihlal edildiğini gerekçe göstererek meydan okur.⁹³ Türkiye'nin, haşhaş ekimini serbest bırakarak mesele karşısında ABD'ye meydan okuması ambargo tartışmalarını tekrar gündeme getirmiştir. Ancak bu yaptırım Türkiye'nin 14 Temmuz 1974'te Kıbrıs'a müdahalesi nedeniyle pratiğe geçirilmemiştir. Çünkü Kıbrıs konusu haşhaş meselesinin önüne geçmiştir.⁹⁴

ABD'nin, haşhaş ekimi ve Kıbrıs meselesi üzerinde kurduğu politik baskının⁹⁵ Türkiye (sol) kamuoyunda anti-Amerikan duyguları, ordu ve liderler tarafında ise ABD'ye duyulan güvensizliği derinleştirdiği bir ortamda Türkiye, 1974'te adaya müdahale etti.⁹⁶ Batı hiyerarşisi Yunanistan'ın adadaki mevcut yönetimi değiştirmesini 1959 Garanti anlaşmasının ihlali olarak yorumlamış ve bu nedenle Türkiye'nin adaya ilk müdahalesine herhangi bir itirazda bulunmamıştı.⁹⁷ Ancak Türkiye'nin adaya aynı yıl ikinci kez müdahale ederek ABD'ye yönelik gerçekleştirdiği ilk büyük meydan okumaya 5 Şubat 1975'te Amerikan senatosunun aldığı ambargo kararı ile karşılık verildi (H1b). Ambargo kararı gereği, Türkiye'ye verilmesi öngörülen 200 milyon dolar değerindeki silah ve 78 milyon dolar ödeme yapılan askeri ekipmanın sevkiyatı durduruldu.⁹⁸ Büyük meydan okumalar politik baskıları cezai yaptırım aşamasına taşır. Disipline etme yöntemlerine başvurulma amacı tabii devletin itaatini sağlamaktır.⁹⁹ Bu argümana göre, yaptırım ya da ambargolar meydan okuyan tarafı ekonomik açıdan zor durma sokar ve böylece meydan okuyan tarafı bu girişiminden vazgeçirir.¹⁰⁰ ABD ambargosu Türkiye'nin askeri ve ekonomik koşullarını zorlamakla birlikte, ancak otonomi arttırma isteğinden vazgeçiremedi. Dönemin Türkiye

92 Zentner, a.g.m., s. 39.

93 Lake, a.g.e., s. 36; Wendt ve Friedheim, a.g.m., s. 701.

94 Uslu, a.g.e., s. 274-276, 277.

95 Türkiye üzerinde Kıbrıs'a dair Amerikan politik baskıları Ankara adaya ikinci kez müdahale kararlılığını açık edince başlamıştı. Örneğin; Dönemin Amerikan Dışişleri Başkanı Henry Kissinger Kıbrıs konusunda dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Memduh Şevket Esenal'a Türkiye'nin toplumlararası görüşmeleri başlatmaması durumunda ambargo kararını engellemenin mümkün olmadığını belirtmiştir. Bkz. Uslu, a.g.m., s. 319.

96 Yunanistan ve Türkiye'nin Kıbrıs'ta askeri çatışmaya girmeleri demokrasilerin birbiriyle çatışmayacakları argümanına karşı anti tez oluşturan bir örnektir. Bu argümana göre demokrasiler birbirileri ile değil kendilerinden farklı rejim yapılarına sahip olanlar ile çatışır. Bkz. Patrick J. McDonald, "Great Powers, Hierarchy, and Endogenous Regimes: Rethinking the Domestic Causes of Peace," *International Organization*, V. 69, No. 3, 2015, s. 560; Margit Bussmann-John R. Oneal, "Do Hegemons Distribute Private Goods? A Test of Power-Transition Theory", *The Journal of Conflict Resolution*, V. 51, No. 1, 2007, s. 88-111; David E. Cunningham, "Preventing Civil War: How the Potential for International Intervention Can Deter Conflict Onset", *World Politics*, V. 68, No. 2, 2016, 307-340.

97 Melek Fırat, "Yunanistan'la ilişkiler", Baskın Oran der., *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, 6. Baskı, İletişim, İstanbul 2002, s. 741-742.

98 Atmaca, a.g.m., s. 30.

99 Lake, 1996, s. 20, 1999, s. 65; 2006b, s. 239; 2009, s. 114-120.

100 Stephen D. Krasner, "Rethinking the sovereign state model", *Review of International Studies*, V. 27, No. 5, 2001, s.17-42; Jeff D. Colgan-Edward R. Lucas, "Revolutionary Pathways: Leaders and the International Impacts of Domestic Revolutions", *International Interactions*, s. 12, Doi:10.1080/03050629.2016.1203788. (Erşim Tarihi: 01.06.2020).

Gazi

Akademik
Bakış

209

Cilt 15
Sayı 29
Kiş 2021

Dışişleri Bakanı Turan Güneş'in 25 Eylül 1974'te düzenlediği basın toplantısında Amerikan kongresinin ambargo kararı ile uyguladığı politik baskı karşısında geri adım atılmayacağını belirtmiş olması bu bağlamda önemlidir.¹⁰¹ Cezalandırılan tarafta patrona karşı oluşan güvensizlik duygusu dengeleme siyasetine yol açar.¹⁰² Ankara, ambargo uygulamaya konulduktan kısa süre sonra ortak savunma tesisleri ile ilgili Washington ile sürdürülen ikili görüşmelerin durdurulduğunu, NATO ve ABD ile ilişkilerin gözden geçirileceğini, 1969 Anlaşması başta olmak üzere diğer ikili anlaşmaların hukuki olarak geçerli olmadığını ve İncirlik dışındaki üslerin ABD kullanımına kapatıldığını belirtmiştir.¹⁰³

Ambargo kararının yanı sıra, 1960'ların ortasından itibaren Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımlarının 1950'lere kıyasla görece azalmasının ekonomik göstergeye yaptığı olumsuz etki Türkiye'nin alternatif ekonomik kaynak ihtiyacını arttıran bir diğer neden oldu (H1c). 1950-64 döneminde GSMH'nin %17'sine karşılık gelen ABD yardımları¹⁰⁴ 1970'e gelindiğinde GSMH'nin %2,1'ine denk geliyordu.¹⁰⁵ Bu azalma, Türkiye'de döviz krizine ve dış ticaret açığına yol açmıştı. Yeni borç kaynakları bulmaya yönelik ihtiyaç karşısında Ankara'nın yöneldiği ilk ülke uluslararası sistemin diğer süper gücü Sovyetler Birliği oldu. Materyal gücü zayıf olan devletler ihtiyaçlarına cevap verecek olan en iyi seçeneklere yönelir. Çünkü sistemin en güçlülerine yönelmek bu devletlerin daha fazla yardım alacakları anlamına gelir.¹⁰⁶ 1965'te Moskova ve Ankara arasında başlayan ekonomik yakınlaşma 1978'e gelindiğinde Türkiye'yi, Rusya'nın en fazla dış yardım yaptığı ülkeler arasına yerleştirdi. Ankara, 1975-79 döneminde Moskova'dan 650 milyon dolarlık ekonomik yardım sağladı.

Türkiye Kaynaklı Nedenler

1964-75 döneminde Ankara-Washington ilişkilerinde krizlerin neden ortaya çıktığı bu dönem dış politikasının karar alma merkezinde yer alan liderlerin (H2a) ve bu liderlerin dış politika kararlarını etkileyen ve sınırlandıran iç dinamiklerin etkisi (H2b/H2c) göz önüne alınmadan anlaşılmaz (H2). 1950'lerde dış politika karar verme sürecinde sınırlı etkiye sahip olan meclis ve kamuoyunun 1961 anayasasının görelisi olarak sağladığı özgürlük ortamı neticesinde süreç üzerindeki etkilerinin artması ABD ile krizlerin ortaya çıkmasında belirleyici etkide bulundu (H2b). Örneğin; 1964'te Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale isteği ile başlayan ilk otonomi arayışı ve aynı yıl Johnson mektubuna kararlı bir cevap yazılması İsmet İnönü'nün girişimleriyle olmuştur. İnönü'nün, Batı düzeni ile entegrasyonun Türkiye'nin ekonomik ve güvenlik çıkarlarının ayrılmaz bir parçası olarak gören, 1947 Truman ve 1948 Marshall yardımlarına başvuran ve Amerikan hiyerarşisine (NATO) dâhil olunması yönünde ilk diplomatik çabaları

101 *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1974, s. 1.

102 Lake, a.e.m., s. 361.

103 Uslu, a.g.m., s. 321; *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1975; Atmaca, a.g.m., s. 30; Türkmen, a.g.m., s. 138.

104 Gökhan Eşel, "Darbeler Arasında Türkiye-NATO İlişkileri (1960-1980)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, V. 56, 2017, s. 414.

105 Uslu, a.g.e., s. 211.

106 Morrow, a.g.m., s. 911.

başlatan liderin bizzat kendisi olması¹⁰⁷ (H2a) bu bağlamda çelişkili bir durum gibi gözükmemektedir. Ancak hiyerarşi teorisi bu duruma açıklığa kavuşturmamızı sağlayan şu teorik önermeyi sunmaktadır. Sempatik lider ve hegemonik güç arasında hiyerarşik denge dış politika üzerinde muhalif grupların etkisinin artması ve liderin rejiminin bekasına yönelik hegemon dan tehdit algılamasından dolayı sarsılır.¹⁰⁸ Bu bağlamda, İnönü'nün Kıbrıs'ta otonomi arttırma girişimi meseleyi ulusal güvenlik olarak görmesinin yanı sıra kamuoyundan adaya müdahale edilmesi yönünde gelen baskının da bir sonucudur (H2b).

1965'te yönetimi devralan Süleyman Demirel, selevi İnönü gibi Batı hiyerarşi ile ilişkileri Türkiye'nin çıkarları lehine görüyordu.¹⁰⁹ Teorik önerme halefin düşünce dünyasının selevi ile aynı ya da benzer olması durumunda dış politikadaki statükonun büyük olasılıkla sürdürüleceğini belirtmektedir.¹¹⁰ Ancak 1969 OSİA Anlaşması ile üsler üzerinde otonomi arttırılması ve Batı-dışı ülkelere yönelik açılımlar Demirel döneminde gerçekleştirildi. 1960'ların ikinci yarısında daha fazla görünür hale gelen sol kamuoyu neredeyse bütün gündemi ABD'nin ülkedeki mevcudiyeti haline getirmişti. Amerikan karşıtı kamuoyuna, ABD'den liderin bekasını olumsuz etkileyecek baskılar da eklenince Demirel hükümeti otonomiye arttıracak olan adımlara yöneldi. Kıbrıs ve haşhaş ekimi meseleleri sırasında ABD'nin Ankara üzerine kurduğu politik baskı (H2b) demokratik bir meşruiyete ihtiyaç duyan Demirel hükümetini kamuoyunu dikate alan bir politik tercihte bulunmaya yöneltti. 1960'ların ortasından itibaren azalan ABD yardımları da (H1c) bu tercihi besleyen bir başka önemli dinamikti.

1973 seçimleriyle iktidara gelen Bülent Ecevit ise seleflerinden farklı bir politik anlayışa sahipti. Ecevit iktidara geldiği erken dönemde, Batı ittifakına üye olmanın tüm dış politika konularını ona endekslemeyi gerektirmediğini daha bağımsız bir dış politika takip edilmesi ve Batı-dışı dünya ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini belirtmişti. Bu bağlamda Ecevit'in bağımsız politikasını uygulamaya koyduğu ilk dış politika alanı 1974 Kıbrıs meselesi oldu.¹¹¹ 1974'te Kıbrıs'a gerçekleştirilen harekâtın ilk aşamasında Ecevit'in etkisi öne çıkmakla birlikte adaya ikinci kez müdahale edilmesi yönünde kararın alınmasında kamuoyu, parlamento, Ecevit'in koalisyon ortağı Necmettin Erbakan'ın ve ordunun etkisi belirleyiciydi (H2b).¹¹² Bu bağlamda, Ecevit ulusal güvenlikle ilgili meselelerde ordu Batı dışı dünyaya yönelik açılımlarda da Erbakan tarafından sınırlandırıldı. Benzer şekilde, özellikle sol kamuoyunun ABD eksenli dış politikanın Türkiye'nin egemenliğini sınırladığı ve bu nedenle dış politika da tarafsızlığa gidilmesi gerektiği yönündeki öneriyi basın ve öğrenci gösteri-

107 Mehmet Seyfettin Erol-Emre Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", *Akademik Bakış*, C. 4, S. 8, 2011, s. 29-30; Uslu, a.g.m., s. 81.

108 Walt, a.g.m. s. 162; Putnam, a.g.m., s. 428-432; Flemes-Wehner, a.g.m., s. 169.

109 Harris, a.g.m., s. 230, 235; Serra Can, "Turkey's EEC membership as a canvas of struggle for identity: The NSP versus the JP", *New Perspectives on Turkey*, V. 62, 2020, s. 101-121.

110 Siverson-Star, a.g.m., s. 149, 159; Flemes-Wehner, a.g.m., s. 169.

111 William Hale, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, (çev. Petek Demir), Mozaik Yayınları, İstanbul 2003, s. 160, 168-169, Aydın, a.g.m., s. 128.

112 Adamson, a.g.m., s. 278, 293.

Görüş

Akademik
Bakış

211

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

leri vasıtasıyla gündemde tutması¹¹³ Ecevit ve seleflerinin politik kararlarını etkiledi. Dolayısıyla dış politika sürecine 1960'ların başından itibaren dâhil olan yeni aktörler bir taraftan Türk liderlerin dış politika üzerindeki otonomilerini sınırlarken diğer taraftan Ankara'nın, Washington karşısında otonomi arttırmasına katkıda bulunmuştur.

1974'te Kıbrıs özelinde otonominin arttırılmasına olanak tanıyan bir diğer önemli gelişme ise adaya müdahale edecek düzeyde materyal kapasitede meydana gelen kısmi artıştan kaynaklandı (H2c). 1964'te adaya müdahale edecek düzeyde askeri ekipmana (paraşüt, çıkartma gemileri vb.) sahip olmamak Ankara'nın, Johnson'un mektuptaki talimatına uyarak adaya müdahale kararını rafa kaldırmış olmasının arkasındaki önemli bir nedendi.¹¹⁴ Ancak mektup tek askeri kaynağa bağımlı olmanın dezavantajını ortaya koyunca Ankara, 1965'ten sonra materyal kapasitesini arttırmaya yönelik girişimlerde bulundu. 1974'e gelindiğinde adaya harekâtı gerçekleştirebilecek düzeyde çıkarma gemileri ve diğer askeri malzeme eksikliği giderilip öncesinde de Rusya'nın onayı da alınınca Türkiye adaya müdahale etti. Rusya, 1974 Kıbrıs müdahalesine Kıbrıs'ın bağımsızlığının korunması kaydıyla karşı olmadığını açıkladı.¹¹⁵ Tabi devletin materyal kapasitesindeki artış yüksek ise bu durumda otonomisini tek başına arttırır. Ancak kısmi miktarda artış var ise otonomisini arttırma aşamasında lider devleti dengeleyebilecek ehle sahip olan bir büyük gücün yardımına başvurur.¹¹⁶

Sistem Kaynaklı Nedenler

1950'lerde Ankara iki nedenden (sistemik sınır anlamında) dolayı otonomi arttırmak gibi bir çabada bulunmadı (H3a). Birincisi, hemen yanı başında bulunan sınır komşusu Sovyetlerden aldığı büyük tehdit Ankara'nın, ABD'nin ve NATO'nun güvenlik hamiliğine duyduğu ihtiyacı arttırmıştı. İkinci neden Washington ve Moskova arasındaki bölgesel ve küresel rekabetin ABD tarafında düşman ve mahcup etme oyunlarının değerini arttırmış olmasıydı.¹¹⁷ Bu stratejilerin Türkiye'nin jeostratejik konumunun değerini ABD tarafında bir hayli arttırmış olması Ankara'ya ekonomik ve askeri girdi sağlamaktaydı. Dolayısıyla, ABD'nin yardımlarda bir hayli cömert davrandığı bir dönemde hegemonla meydandan okumak rasyonel değildi.

1960'ların başından itibaren uluslararası alanda meydana gelen iki sistemik değişim Türkiye açısından bu sistemik engeli ortadan kaldırdı ve otonomi arttırmasını iki açıdan mümkün kıldı (H3). Birincisi, iki rakip blok arasındaki nükleer silahlanma yarışındaki hızının kontrol altına alınması gerektiği yönündeki düşünce bloklar arası ilişkilerin yumuşamasıyla sonuçlandı. Bu yeni ge-

113 Duygu Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, SBF Yayını, Ankara 1972, s. 164, 374, 376-377.

114 Oran, a.g.e., s. 675.

115 Fırat, a.g.m., s. 740; Hale, a.g.m., s. 162-163; Adamson, a.g.m., s. 296.

116 G. John Ikenberry, "Liberal Internationalism: America and the Dilemmas of Liberal World Order", *Perspectives on Politics*, V. 7, No. 1, 2009, s. 78; Whitaker, a.g.m., s. 1119; Cooley-Nexon, a.g.e., s. 64-65.

117 Ito, a.g.e., s. 1-5; Colgan-Miller, a.g.m., s. 1-8.

lişme Ankara'nın, 1950'lerde coğrafi konumu nedeniyle Washington karşısında elde ettiği pazarlık avantajını azalttı (H3b). Bu bağlamda sıkı iki kutuplu sistemde ABD açısından son derece değerli olan mahcup etme ve düşman oyunu stratejisinin detantla birlikte değer kaybetmesi¹¹⁸ Washington'un, Türkiye üs ve topraklarına duyduğu ihtiyacı azalttı.¹¹⁹ 1967'den sonra Türkiye'ye yapılan ABD yardımlarının önce azalması sonra da askeri malzemedeki ekonomik desteğe ve hibeden kredili satışa çevrilmesi bu bağlamda önemlidir. ABD yardımlarının azalması ise Türkiye'nin NATO'nun yeni stratejisinin gerektirdiği pahalı ve modern silahlara ulaşmasını zorlaştırdı. Detant döneminde patronun (ABD) sorumluklarından kaçmasının¹²⁰ yanı sıra Sovyetlerden 1950'lerdeki gibi yoğun tehdit algılamamak ve 1967 Harmel Raporu ile ABD'nin karşı bloktaki ülkeler ile ilişki kurma engelini kaldırılması (H3b) Türkiye'yi, Sovyetlerin ekonomik yardımlarına başvurmaya ayrıca yöneltti.

İkincisi, Ankara 1964-75 döneminde Sovyetler ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin ekonomik gücünü ve Üçüncü Dünya'nın ise BM'de artan siyasi etkisini Washington'a olan ekonomik ve siyasi (Kıbrıs) bağımlılığını dengeleme fırsatı olarak değerlendirmeye yöneldi (H3c). Örneğin; Türkiye Üçüncü Dünya ülkelerine ve Sovyetlere Kıbrıs politikasına BM'de siyasi destek sağlamak için yönelirken, azalan ABD yardımlarını ve Batı'nın sanayi tesislerinin yapımı için vermeyi ret ettiği kredileri telafi etme aşamasında Sovyet yardımlarına başvurdu. Ankara'nın, Washington'a kıyasla Moskova'dan sağladığı düşük faizli ve geri ödeme süresi daha uzun vadeli olan krediler ekonomik özerkliğini artırdı.¹²¹

Fakat Türkiye, ABD'nin 1968 Vietnam Savaşı, 1973 OPEC krizi ve Bretton Woods sisteminin zayıflaması nedeniyle güç kaybettiği sırada yakınlaştığı bu ülkeleri ABD'ye alternatif olarak ya da Batı düzeninden bir çıkış seçeneği olarak görmedi. Hegemonun gücünün gerilemesi güvenlik ve ekonomi hiyerarşisindeki başat pozisyonunu kaybettiği anlamına gelmez. Hegemon güç ortak tehditleri, rakip ya da potansiyel güçleri hala dengeleyebilecek güçtedir. Bu nedenle otoritesi altındaki devletler hegemonu güvenlik hamisi olarak görmeye devam ettikleri için düzenden çıkmak yerine rakip ya da yükselen güçleri patrona olan bağımlılıklarını dengeleme aşamasında fırsat olarak değerlendirir.¹²² Türkiye'nin, Batı-dışı ülkelere yönelik girişimleri Kıbrıs'a siyasi destek sağlamanın, alternatif ekonomik ve askeri yardım almanın ötesine geçmedi. Dahası bu ülkelerden sağlanan ekonomik girdinin mali sorunları çözenin gerisinde kalması Ankara'yı IMF ve Batı'nın yardımlarına tekrar başvurmaya yöneltmiştir. Bu durum söz konusu dönemde Türkiye'nin eksen kaymasında bulunduğunu öne süren görüşlerin rasyonelliğini tartışmaya açacak niteliktedir.

118 Ito, a.g.e., s. 10-11.

119 Atmaca, a.g.m., s. 26, 28; Güvenç, a.g.m., s. 106.

120 Synder, a.g.m., s. 486-487.

121 Oran, a.g.m., s. 676.

122 G. John Ikenberry, *Liberal Leviathan: The Origins, Crisis, and Transformation of the American World Order*, NJ: Princeton University Press, Princeton 2011, s. 7, 139.

Sonuç

Yukarıda Türkiye vakasına uyarladığımız hipotezler içerisinde H2b, H2a, H1a, H1b, H2c ve H1c 1964-75 döneminde Türkiye'nin, otonomi artırma isteğinin arkasındaki birincil nedenler iken, H3b ve H3c ise ikincildir. H2c ve H3c aynı zamanda Türkiye'nin, meydan okumasını neden otonomi talebi ile sınırlandırdığına yönelik teorik bir açıklama sunmaktadır. H3a ise Soğuk Savaşın ilk çeyreğinde Türkiye'nin neden meydan okumaya yönelmediğini açıklamaktadır.

Türkiye'nin, otonomi arayışı Kıbrıs konusunda manevra alanını genişletmek, ülkedeki ABD askeri varlığını sınırlandırmak ve dış politikanın çeşitlendirilmesi ile sonuçlandı. Fakat bu kazanımlar belli maliyetlere de yol açtı. 1970'ler boyunca Türk ekonomisi büyük bir kriz sarmalına girdi, Yunanistan Türkiye ile rekabetinde Batı'nın desteğini kazandı ve Türkiye Batı'nın askeri ekonomik yardımlarından önemli ölçüde mahrum bırakıldı. Daha da önemlisi, Amerikan düzeni ile yaşanan sistemik kriz ve Ankara'nın Sovyet ve Üçüncü Dünya ile yakınlaşması iç politikada gittikçe şiddet dozu artan bir sağ-sol çatışması ve kronik siyasi istikrarsızlıkla paralel bir seyir izledi.¹²³ Aralarında doğrudan bir ilişki kurulup kurulamayacağı başka çalışmaların konusu olsa da bu paralellik hiyerarşi yaklaşımının şu argümanını (kısmen) doğrulamaktadır. Hegemonik gücün ekonomik ve askeri yardımlarına son derecede gereksinim duyan devletin otonomi arayışı kısmen başarıya ulaşsa dahi beraberinde ekonomik ve siyasi kriz getirir.¹²⁴

Hiyerarşi çalışmalarından hareketle geliştirilen dokuz hipotezin Türkiye vakasına uygulanması üç nedenden dolayı önemlidir. Birincisi, hiyerarşi teorisinin tabi devletlerin neden meydan okuyabileceğine dair geliştirdiği argümanlar sistematik hale getirilmiştir. Daha çok hegemon ve onun pratiklerine odaklanan hiyerarşi yaklaşımı tabi devletlerin davranışlarına yönelik argümanları satır aralarında ya da dolaylı bir şekilde ele almaktadır. İkincisi, Türkiye örneği hiyerarşi yaklaşımının "patrona ekonomik ve askeri bağımlılığı yüksek olan tabi devletler için otonominin değerli olmayacağı"¹²⁵ ve bu nedenle söz konusu devletlerin dengeleme siyasetine yönelmeyeceği yönündeki argümana karşı anti tez oluşturmaktadır. Örneğin; Türkiye 1974'te Amerika'ya rağmen, Kıbrıs'a ikinci kez müdahale ettiği sırada dahi askeri yardımların yüzde doksanını ABD'den sağlıyordu.¹²⁶ Üçüncüsü, hiyerarşi yaklaşımı ulusal çıkar ve kimlik öncelikli teorilerinin hâkim olduğu Türk dış politikası çalışmalarına alternatif bir perspektif sunmaktadır.¹²⁷ Günümüzde Türkiye-ABD ilişkilerinde yaşanan

123 Balcı Ali ve Elif Madakbaş Güleler, "Turgut Özal Dış Politikası: Amerikan Düzeninde Yeniden Konumlanma ve Otonomi Arayışı", *Muhafazakar Düşünce*, S. 55, 2018, s. 78.

124 Miller, a.g.e., s. 22.

125 Lake, 2013a, s. 87; 2017, s. 371; Nieman, a.g.m., s. 665; Bussmann-Oneal, a.g.m., s. 100; Paul A. Papayioanou, "Economic Interdependence and the Balance of Power", *International Studies Quarterly*, V. 41, No. 1, 1997, s. 113-140; Miller, a.g.e., s. 31-32. Bu argümana karşı anti tez geliştiren iki çalışma örneği için bkz. Whitaker, a.g.m., 10109-1127; Nieman, a.g.m., s. 665-679.

126 Balcı, a.g.e., s. 17.

127 Bkz. Ali Balcı, "Three Level Analysis of Turkey Crisis with the U.S.-led Order", *Insight Turkey*, V. 21, No. 4, 2019, s. 13-24; Taş Yetim, a.g.e., s. 1-300.

krizlere bu perspektiften değinen çalışmalar olsa da¹²⁸ Türk dış politikası tarihi hiyerarşi yaklaşımının kullanılabilceği çok sayıda zengin örnekle doludur.

Kaynaklar

ADAMSON, Fiona B., "Democratization and the Domestic Sources of Foreign Policy: Turkey in the 1974 Cyprus Crisis," *Political Science Quarterly*, 116/2, 2001, pp. 277-303.

AHMAD, Feroz *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, (çev. Ahmet Fethi), 2. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul 1996.

ACHARYA, Amitav *Constructing Global Order: Agency and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 2018.

ATABAY Ö. Feyza Nur, "Küçük Devlet Neden Süper Güç İttifakından Ayrılır? Soğuk Savaş Dönemi Irak, Mısır ve İran Örnekleri", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, C. 7, S. 2, s. 61-97.

ATMACA, A. Ömür, "The Geopolitical Origins of Turkish-American Relations: Revisiting the Cold War Years", *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy & Peace*, 3/1, 2014, pp. 19-34.

AYDIN, Mustafa, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures during the Cold War", *Middle Eastern Studies*, 36/1, 2000, pp. 103-139.

BALCI, Ali, *When Hierarchy Shattered: Turkey's post-2013 Crisis with the US-led Order*, TUBITAK, Program Code: 1002, Project No: 118K413, August 2019.

BALCI, Ali ve Elif Madakbaş Gülenler, "Turgut Özal Dış Politikası: Amerikan Düzeninde Yeniden Konumlanma ve Otonomi Arayışı", *Muhafazakâr Düşünce*, S. 55, Eylül-Aralık 2018, ss. 77-98.

BALCI, Ali ve Aşenur Hazar. "Turkey in the UN Security Council during the Cold War: elections, voting motivations and alliance commitments", *Middle Eastern Studies* 57/2, 2020, pp. 279-291.

BARDER, Alexander, *Empire Within: International Hierarchy and its Imperial Laboratories of Governance*, Routledge, New York 2015.

BARNATHAN, Galia Press, "Western Europe, NATO, and The United States: Leash Slipping, Not Leash Cutting", eds., Kristen Williams at all., *Beyond Great Powers and Hegemons: Why Secondary States Support, Follow, or Challenge*, Stanford, CA: Stanford University Press, 2012, pp. 112-127.

BARNETT, Michael, "High Politics Is Low Politics the Domestic and Systemic Sources of Israeli Security Policy: 1967-1977", *World Politics*, 42, 1990, pp. 529-562.

BARNETT, Michael N. and Jack S. Levy, "Domestic Sources of Alliances and Alignments: The Case of Egypt 1962-1973", *International Organization*, 45/3, 1991, pp. 369-395.

BERNSTEIN, Barton, "The Cuban Missile Crisis: Trading The Jupiters in Turkey?", *Political Science Quarterly*, 95/1, 1980, pp. 97-125.

BÖLME, Selin M., "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim", *Uluslararası İlişkiler*, C. 9, S. 34, 2012, s. 51-71.

BÖLÜKBAŞI, Süha "The Johnson Letter Revisited", *Middle Eastern Studies*, 29/3, 1993, s. 505-525.

128 Cooley ve Nexon, a.g.m., s. 134-136.

Görüş

Akademik
Bakış

215

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

- BUSSMANN, Margit-John R. Oneal, "Do Hegemons Distribute Private Goods? A Test of Power-Transition Theory", *The Journal of Conflict Resolution*, 51/1, 2007, pp. 88-111;
- CAN, Serra, "Turkey's EEC membership as a canvas of struggle for identity: The NSP versus the JP", *New Perspectives on Turkey*, V. 62, 2020, pp. 101-121.
- CLARK, Ian, *The Hierarchy of States: Reform and Resistance in the International Order*, Cambridge University Press, Cambridge 1989.
- COLGAN, Jeef D.- Jeff D. Colgan-Edward R. Lucas, "Revolutionary Pathways: Leaders and the International Impacts of Domestic Revolutions, *International Interactions*, Doi:10.1080/03050629.2016.1203788. (Erişim Tarihi: 01.06.2020).
- COLGAN, Jeff D.-Nicolas L. Miller, "Rival Hierarchies and the Origins of Nuclear Technology Sharing", *SSRN Electronic Journal*, 2018, doi:10.2139/ssrn.3250854, (Erişim Tarihi: 06.06.2020).
- COOLEY, Alexander, "Countering Democratic Norms: Authoritarianism Goes Global", *Journal of Democracy*, 26/3, 2015, pp. 49-63.
- COOLEY, Alexander-Hendrik Spruyt, *Contracting States: Sovereign Transfers in International Relations*, Princeton University Press, Princeton 2009.
- COOLEY, Alexander-Daniel Nexon, *Exit from Hegemony: The Unraveling of the American Global Order*, Oxford University Press, Oxford 2020.
- CUNNINGHAM, David E. "Preventing Civil War: How the Potential for International Intervention Can Deter Conflict Onset", *World Politics*, 68/2, 2016, pp. 307-40.
- DEUTCH, Karl W.-J. David Singer, "Multipolar Systems and International Stability", *World Politics*, 16/3, 1964, pp. 390-406.
- DONNELLY, Jack, "Sovereign Inequalities and Hierarchy in Anarchy: American Power and International Society." *European Journal of International Relations*, 2/2, 2006, pp. 139-170.
- DONNELLY, Jack, "Rethinking Political Structures: From "Ordering Principles" to "Vertical Differentiation" and Beyond", *International Theory*, 1/1, 2009, pp. 49-86.
- DOYLE, Michael W., *Empires*, Cornell University Press, Ithaca NY 1986.
- EBERT, Hannes ve Daniel Flemes, *Regional Powers and Contested Leadership*, Springer International Publishing, Palgrave&Macmillan 2018.
- ERHAN, Çağrı, "ADD ve NATO'yla İlişkiler: 1945-1960", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 1. Cilt: 1919-1980, 6. Baskı, İletişim, İstanbul 2002, ss. 522-575.
- ERHAN, Çağrı "ADD ve NATO'yla İlişkiler: 1960-1980", Baskın Oran ed., *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 1. Cilt: 1919-1980, 6. Baskı, İletişim, İstanbul 2002, ss. 681-716.
- EROL, Mehmet Seyfettin-Emre Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", *Akademik Bakış*, 4/8, 2011, ss. 13-39.
- EŞEL, Gökhan, "Darbeler Arasında Türkiye-NATO İlişkileri (1960-1980)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 56, 2017, ss. 409-416.
- FINNEMORE, Martha, "Legitimacy, Hypocrisy, and the Social Structure of Unipolarity: Why Being a Unipole Isn't Cracked Up to be?", *World Politics*, 61/1, 2009, pp. 58-85.
- FIRAT, Melek, "Yunanistan'la İlişkiler", Baskın Oran ed., *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, 6. Baskı, İletişim, İstanbul 2002, ss. 716-769.
- FLATHMAN, Richard E., *The Practice of Political Authority: Authority and the Authoritative*, University of Chicago Press, Chicago 1980.

Görüş

- FLEMES, Daniel-Leslie Wehner, "Diverse of Strategic Contestation: The Case of South America", *International Politics*, 52/2, 2015, pp. 163-177.
- GOH, Evelyn, *The Struggle for Order: Hegemony, Hierarchy, and Transition in postCold War East Asia*, Oxford: Oxford University Press, the US 2013.
- GOH, Evelyn, "Contesting Hegemonic Order: China in East Asia", *Security Studies*, 28/3, 2019, pp. 614-644.
- GOWA, Joanne, "Bipolarity, Multipolarity, and Free Trade", *The American Political Science Review*, 83/4, 1989, pp. 1245-1256.
- GÜVENÇ, Serhat, "NATO'nun Evrimi ve Türkiye'nin Transatlantik Güvenliğe Katkıları", *Uluslararası İlişkiler*, 12/45, 2015, ss. 101-119.
- GVALLIA, Giorgi, vd., "Thinking Outside the Bloc: Explaining the Foreign Policies of Small States", *Security Studies*, 22, 2013, pp. 98-131.
- HALE, William, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, (çev. Petek Demir), Mozaik Yayınları, İstanbul 2003.
- HARRIS, George S., *Troubled Alliance: Turkish American Problems in Historical Perspective: 1945-1971*, American Enterprise Institute, Washington 1972.
- HURD, Ian, "Legitimacy and Authority in International Politics", *International Organization*, 53/2, 1999, pp. 379-408.
- IKENBERRY, G. John, *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*, Princeton University Press, Princeton 2001.
- IKENBERRY, G. John, "Liberal Internationalism: America and the Dilemmas of Liberal World Order", *Perspectives on Politics*, 7/1, 2009, pp. 71-87.
- IKENBERRY, G. John, *Liberal Leviathan: The Origins, Crisis, and Transformation of the American World Order*, Princeton University Press, Princeton 2011.
- IKENBERRY, G. John, "The End of the Liberal Order?", *International Affairs*, 94/1, 2018, pp. 7-23.
- IKENBERRY, G. John-Charles A. Kupchan, "Socialization and Hegemonic Power", *International Organization*, 44/3, 1990, pp. 283-315.
- IKENBERRY, G. John-Daniel H. Nexon, "Hegemony Studies 3.0: The Dynamics of Hegemonic Orders", *Security Studies*, 28/3, 2019, pp. 395-421.
- ITO, Go Tsuyoshi, *Alliance in Anxiety: Detente and the Sino-American-Japanese Triangle*, Routledge, Newyork&London 2013.
- JESSE, Neal G., "Ireland's Singular Stance: Pursuing Neutrality as a Means to Hegemon", eds. Kristen Williams et al., *Beyond Great Powers and Hegemons: Why Secondary States Support, Follow, or Challenge*, Stanford University Press, Stanford 2012, pp. 65-80.
- KANG, David C., "The Theoretical Roots of Hierarchy in International Relations", *Australian Journal of International Affairs*, 58/3, 2004, pp. 337-352.
- KANG, David C. vd., "War, Rebellion, and Intervention under Hierarchy: Vietnam-China Relations, 1365 to 1841", *Journal of Conflict Resolution*, 20/10, 2018, pp. 1-27.
- KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- KRASNER, Stephen D. "Rethinking the sovereign state model", *Review of International Studies*, 27/5, 2001, pp.17-42.
- KUNIHOLM, Bruce R., *The Origins Of The Cold War In The Near East: Great Power Conflict And Diplomacy In Iran, Turkey, And Greece*, Princeton University Press, Princeton New Jersey 1980.
- LAI, Brian-Dan Reiter, "Democracy, Political Similarity, and International Alliance," 1816-1992", *Journal of Conflict Resolution*, 44/2, 2000, pp. 203-227.

gazi

Akademik
Bakış

217

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

- LAKE, David A., "Anarchy, Hierarchy, and the Variety of International Relations", *International Organization*, 50/1, 1996, pp. 1-33.
- LAKE, David A., "American Hegemony and the Future of East-West Relations", *International Studies Perspectives*, 7, 2006a, pp. 23-30.
- LAKE, David A., "Hierarchy in International Relations: Authority, Sovereignty, and the New Structure of World Politics", *Paper read at Annual Meeting of the American Political Science Association*, September 2-5, Chicago 2006b.
- LAKE, David A., *Hierarchy in International Relations*, Cornell University Press, Ithaca 2009.
- LAKE, David A., "Legitimizing Power: The Domestic Politics of U.S. International Hierarchy", *International Security*, 38/2, 2013a, pp. 74-111.
- LAKE, David A., *Authority, Coercion and Power in International Relations*, 2013b, <https://pdfs.semanticscholar.org/3df3/7b90b975ef6be41fef4a81da5ef967b4b1f2.pdf>. (Erişim Tarihi: 19.11.2018).
- LAKE, David A., "Domination, Authority, and the Forms of Chinese Power", *The Chinese Journal of International Politics*, 10/4, 2017, pp. 357-382.
- LAKE, David A., "International Legitimacy Lost? Rule and Resistance When America Is First", *Perspectives on Politics*, 16/1, 2018, pp. 6-21.
- MALICI, Akan, "Discord and Collaboration Between Allies: Managing External Threats and Internal Cohesion in Franco-British Relations During the 9/11 Era", *Journal of Conflict Resolution*, 49/1, 2005, pp. 90-119.
- MATTERN, Janice Bially-Ayşe Zarakol, "Hierarchies in World Politics", *International Organization*, 70/3, 2016, pp. 623-654.
- MCCORMACK, Daniel, *Great Powers and International Hierarchy*, Springer Palgrave Macmillan, New York, 2019.
- MCDONALD, Patrick J., "Great Powers, Hierarchy, and Endogenous Regimes: Rethinking the Domestic Causes of Peace", *International Organization*, 69/3, 2015, pp. 557-588.
- MILLER, Eric, *To Balance or Not to Balance: Alignment Theory and Commonwealth of Independent States*, Ashgate: Aldershot, UK 2006.
- MORROW, James D., "Alliances and Asymmetry: An Alternative to the Capability Aggregation Model of Alliances", *American Journal of Political Science*, 35, 1991, pp. 904-933.
- Nieman, Mark David "The Return on Social Bonds: Social Hierarchy and International Conflict", *Journal of Peace Research*, 53/5, 2016, pp. 665-679.
- NEUMAN, Stephanie G., "Power, Influence, and Hierarchy: Defense Industries in a Unipolar World", *Defence and Peace Economics*, 21/1, 2010, pp. 105-134.
- NEXON, Daniel H., "Discussion: American Empire and Civilizational Practice", *In Civilizational Identity: The Production and Reproduction of "Civilizations" in International Relations*, Hall, Martin and Jackson, Patrick Thaddeus eds., Palgrave Macmillan, New York 2007, pp. 109-118.
- ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- ATABAY, Feyza Nur Öztürk, "Küçük Devlet Neden Süper Güç İttifakından Ayrılır? Soğuk Savaş Dönemi Irak, Mısır ve İran Örnekleri", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 7/2, ss. 61-97.
- PAPAYOANOU, Paul A., "Economic Interdependence and the Balance of Power", *International Studies Quarterly*, 41/1, 1997, pp. 113-140.

Görüş

- PUTNAM, Robert D., "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games", *International Organization*, 42/3, 1988, pp. 427-460.
- ROSE, Gideon, "Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics*, 51, 1998, pp. 144-172.
- ROSECRANCE R.N., "Bipolarity, Multipolarity, and the Future", *Journal of Conflict Resolution*, 10/3, 1966, pp. 314-327.
- ROSENAU, James N., "Pre-Theories and Theories of Foreign Policy", R. B. Farrel ed., *Approaches to Comparative and International Politics*, Northeastern University Press, Evanston, 1966, pp. 27-92.
- SCHOLVIN, Sören, *Secondary Powers vis-à-vis South Africa: Hard Balancing, Soft Balancing, Rejection of Followership, and Disregard of Leadership*, GIGA (German Institute of Global and Area Studies) Working Papers, No: 306, Hamburg, 2017.
- SIVERSON, Randolph M. and Harvey Starr, "Regime Change and the Restructuring of Alliances", *American Journal of Political Science*, 38/1, 1994, pp. 145-161.
- SYNDER, Glenn, "The Security Dilemma in Alliance Politics", *World Politics*, 36, 1984, pp. 461-491.
- TAŞ YETİM, Hüsnâ, *Türkiye'nin Amerikan Hiyerarşik Düzeni ile Krizi (1964-75): Dış Politikada Otonomi Arayışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- THOMPSON, William R. and David P. Rapkin, "Collaboration, Consensus, and Detente: The External Threat-Bloc Cohesion Hypothesis", *The Journal of Conflict Resolution*, 25/4, 1981, pp. 615-637.
- TOWNS, Ann E., "Norms and Social Hierarchies: Understanding International Policy Diffusion "from Below", *International Organization*, 66/2, 2012, pp. 179-209.
- TÜRKMEN, Fisun, *Kırılgan İttifaktan "Model Ortaklığa": Türkiye-ABD İlişkileri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- USLU, Nasuh, *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2016.
- WALT Stephen M. *The Origins of Alliances*, Ithaca, New York 1987.
- WALT Stephen M., "Why Alliances Endure or Collapse", *Survival*, 39/1, 1997, pp. 156-179.
- WALT, Stephen M., "Alliances in a Unipolar World", *World Politics*, 61/1, 2009, pp. 87-120.
- WENDT, Alexander and Daniel Friedheim, "Hierarchy under Anarchy: Informal Empire and the East German State", *International Organization*, 49/4, 1995, pp. 689-721.
- WHITAKER, Beth Elise, "Soft Balancing Among Weak States: Evidence From Africa", *International Affairs*, 85/6, 2010, pp. 1109-1127.
- YANIK, Lerna K., "Atlantik Pakti'ndan NATO'ya: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Türkiye'nin Konumu ve Uluslararası Rolü Tartışmalarından Bir Kesit", *Uluslararası İlişkiler*, 9/34, 2012, pp. 29-50.
- ZENTNER, Joseph L., "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy", *World Affairs*, 136, 1973, pp. 36-47.

Extended Abstract

Between 1964 and 1975, a succession of crises, as well as Turkey's efforts to increase its autonomy, tested the durability of the strong alliance developed

Görüş

Akademik
Bakış

219

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

between Washington and Ankara in reaction to the Soviet threat. Why did crises occur between Ankara and Washington? Why did Ankara attempt to limit Washington's influence over its foreign policy, given the fact that it heavily integrated its security onto American power and policies in the 1950s? To address these two questions, this study employs the hierarchy theory, which provides strong theoretical tools for dealing with crises between a strong state and a small ally.

According to the hierarchy theory, even strong hierarchical relationships can enter a crisis period for reasons arising from the actions and discourse practices of the leader and the subordinate states, as well as the effects of systemic changes that shape the behavior of the leader and secondary state. This strategy is appropriate because it does not limit the causes of crises between the two states to the identity of the ruler or ruling. For example, this method focuses on who the rulers of the two states are, as well as the influence of systemic and internal political factors on these leaders' policies.

In this framework, this study will present three distinct sub-hypotheses for each analytical unit (leader state, subordinate state, and system), having a total of nine hypotheses. In this framework, the main argument of this paper is that the crisis in Ankara-Washington relations between 1964 and 1975 was caused by three main factors. First, Ankara saw the US's three major political moves as an existential danger, which prompted Turkey to strengthen its autonomy quest. In this context, the US first exploited the authority provided to it by Turkey in exchange for the safeguarding of its essential interests. Second, Washington compelled Ankara to make political decisions that were damaging to its interests. Finally, the US responded to Turkey's economic, military, and political concerns at a lower degree than predicted.

The second cause of the crisis in bilateral relations was three developments in Turkey's domestic politics. The rising engagement of parliament and the peoples in foreign policy decision-making, which had little power in the 1950s, had a decisive effect on the conflicts with the US. For example, the appeal for intervention in Cyprus in 1964 arose from Turkish authorities' understanding of the matter as a 'national security concern,' as well as public opinion's demand.

Two developments in the international system in the 1960s also drove Turkey to strengthen its autonomy. The first shift was the détente era, which lowered Ankara's reliance on American protection against the Soviet threat, while also limiting the value of Turkey's geopolitical for the West. In summary, Turkey viewed the second systemic change as a chance to expand its autonomy as a result of the first. In other words, to balance its political (Cyprus), economic, and military reliance on Washington, Ankara evaluated the developing economic power of the European Union and the Soviet, as well as the Third World's growing political presence in the United Nations. How these three arguments are obtained will be addressed by nine hypotheses developed by collecting from published papers on hierarchy theory, which addresses the question 'why do subordinate states resist hegemonic power?'

Görüş

Akademik
Bakış

220

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Devlet Desteğinin Saldırgan Devlet Dışı Aktörler Üzerindeki Etkisi: ABD Desteği ve Naip Savaş Örneği Olarak Suriye İç Savaşı

Effects of State Support on Violent Non-State Actors: Support of the United States and the Case of Syrian Civil War as an Exemplar to Surrogate Warfare

Sinan DEMİRDÜZEN* - Merve Suna ÖZEL ÖZCAN**

Öz

Devletler, saldırgan devlet dışı aktörlere dolaylı ya da doğrudan yardımlar gerçekleştirmektedirler. Bu makalenin başlıca hedefi bahse konu yardımların altında yatan nedenleri ortaya çıkarmaktır. Devlet dışı aktörlere yapılan yardımlar incelendiğinde, bölgedeki gelişmişlikten ve ideolojilerden bağımsız olarak yardımların gerçekleştirildiği gözlemlenmektedir. Makale, öncelikle devletlerin bu aktörler ile nasıl ve ne boyutta destek/işbirliği yaptıklarını ortaya koymayı, ardından ise bunu hangi amaçla gerçekleştirdiklerini tespit etmeyi planlamaktadır. Yapılan yardımların genel itibarıyla araçsal olduğunu ve vaka özelinde de naip savaş yöntemiyle bu ilişkinin gerçekleştiğini savunduğumuz bu çalışmada, naip savaşa ve onun devlet dışı aktör boyutuna da değinilecektir. Vaka analizi yönteminden faydalanarak Suriye iç savaşında ABD'nin YPG/PYD/SDG'ye desteğinin altında yatan sebeplerin araçsal olduğu vurgulanacak ve bu araçsallığın bahse konu devlet dışı aktör için sakıncalar barındırdığına değinilecektir. Bununla beraber ABD'nin benimsediği yöntem "naip savaş" olarak nitelendirilecek ve bu savaşın özelliklerine değinilerek ABD'nin gelecekte bölgede izleyeceği yönetime dair fikir sahibi olmak amaçlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Saldırgan Devlet Dışı Aktör, Naip Savaş, Suriye, Devlet Desteği, PYD, YPG, SDG.

Abstract

States give direct, indirect, formal, and informal aid to violent non-state actors. Historical foreign aid examples suggest that foreign aid to violent non-state actors are free from the development degree and ideology of the state and the region in general. This article initially examines how and to what degree states give foreign aids to these non-state actors. The second purpose of the article is to reveal the underlying reason behind the foreign aid to non-state actors. We suggest that most effective and tangible foreign aid to violent non-state actors are stemming from the instrumental foreign policies of states. We will also examine the surrogate warfare as a method that paves the wave to such foreign aids. We utilized from case study method to test our theory in Syrian civil war in general and relationship between the US and PYD/YPG/SDG in general. Finally, we also explore the non-state actor dimension of the issue. Our aim here is to reveal the effects of foreign aids on violent non-state actors. We concluded that foreign aid might endanger the future of violent-nonstate actors, especially when there is a high dependency to such aids.

Key Words: Violent Non-State Actor, Surrogate Warfare, Syria, Foreign Aid, PYD, YPG, SDG.

Makale Geliş Tarihi: 14.10.2020. Makale Kabul Tarihi: 12.11.2021.

* Ataşe, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, E-mail: sinandemirduzen@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1969-7739. Bu makaledeki görüşler T.C. Dışişleri Bakanlığının resmi görüşü değildir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mail: mervesuna@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0001-9027-3990.

Görüş

Akademik
Bakış

221

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Giriş

Küreselleşmenin etkisi ile uluslararası alanda artık tek tip bir aktör varlığından bahsetmek mümkün değildir. Sistem, yeni ve farklı aktör tanımlamaları ile her geçen gün devlet karşısında farklı siyasi birimleri içselleştirmektedir. Devletler, gücün kullanımı ve sürdürülmesi adına farklı politika araçları üzerinden hareket etmeye başlamışlardır. Bu çerçevede küresel güç dağılımında son yıllarda göze çarpan iki çarpıcı durum söz konusudur. Bunlardan ilki, gücün Batı'dan Doğu'ya doğru kaymaya başlaması iken, diğeri ise gücün, devletlerden devlet olmayan aktörlere geçişidir.¹ Bu durum öylesi bir evreye erişmiştir ki *saldırgan devlet dışı aktörlerin* (Violent Non-State Actors- SDDA), başka bir *saldırgan devlet dışı aktörle* çatışması hatta savaşmasına tanık olduğumuz bir dönemi gözlemlemekteyiz.

Devlet dışı aktörlerin hiçbir dönemde bu kadar etkili ve devlete yakın faaliyetlerde bulunmadıkları söylenebilir. Devlet dışı aktörler bir evreden sonra kendilerini devlet olarak lanse etmeye ya da benzeri davranışlar sergilemeye başlamaktadır. Geline aşamada incelenmesi gereken önemli bir nokta ise bu aktörlerin devletlerle olan ilişkisidir. Öyle ki, bir SDDA'ün ciddi bir uluslararası politika aktörü mü yoksa devletlerin politikalarını başka araçlar ile devamının bir yansıması mı olduğunun tespiti ancak bu şekilde mümkün olabilecektir. Bu tespit bahse konu örgütün geleceği açısından da anlam taşımaktadır. Başka bir devletin desteğiyle ayakta kalan örgütler ile bölgesel ve küresel devletlerin oldukça tepkisini çeken faaliyet yürüten devlet dışı aktörlerin geleceğinin parlak olmadığı da ileri sürülebilir.

Makalenin ilk argümanı, konjonktürel gelişmelere bağlı olarak uluslararası alanın temel aktörü olarak kabul edilen devletlerin, sistemde yer alan yeni aktörleri kendi çıkarları için kullanma amacıyla hareket ettiğidir. Buradan hareketle yapılması gereken, kavramsal bir çerçeve oluşturmak adına makalenin odak noktası olan *saldırgan devlet dışı aktörün* tanımına odaklanmaktır. Özellikle son dönemde uluslararası alanda yaşanan çatışmalar düşünüldüğünde, diasporaların ve çıkar guruplarının dayatması çerçevesinde SDDA'lerin durumu da incelenecektir. Nitekim sistem içerisinde hem devlet hem de SDDA'ler kazan-kazan ilkesine göre hareket edebilir ve kendi davalarından/çıkarlarından tavizler vermeden ilişki kurabilirler. Ancak, genel itibarıyla iki tür dış yardımdan söz edilebilir. Bunlardan ilki destek alanın ihtiyacı, ikincisi ise destek verenin çıkarı doğrultusunda gerçekleşen yardımlardır.² Yapılan desteğin türü ve sürdürülebilirliği SDDA'lerin bekâları için elzem rol oynamaktadır.

Bu varsayım bağlamında makalenin ele alacağı ilk argüman destek/iş birliği ilişkisinin ilgili SDDA'ün yapısını ve hedeflerini ne şekilde etkilediğidir. Buradan hareketle SDDA'ün yapısındaki değişimin, devletin araçsallaştığı durumlardan ziyade devlet dışı aktörün araçsallaştırılması durumlarında gözlemlenmesi beklenmektedir. Nitekim ilk durumda aktörün aldığı desteğin devletin

1 Ersel Aydinli "Assessing Violent Nonstate Actorness In Global Politics: A Framework For Analysis", *Cambridge Review of International Affairs*, 28, no:3, 2015, s. 424.

2 Sajal Lahiri, and Pascalis Raimondos-Møller. "Lobbying by Ethnic Groups and Aid Allocation." *The Economic Journal* 110, no: 462 , 2000, s. 62.

çıkarından ziyade, o devletin iç politikasındaki unsurlar vesilesiyle gerçekleşmesi söz konusudur. İkinci durumda ise devlet, kendi ulusal çıkarı ve/veya bir dış politika kararı olarak ilgili aktörle iş birliğine gitmiş ve hedeflerine ulaşma noktasında o aktör ile adeta müttefik haline gelmiştir. Örnek vermek gerekirse ABD iç politikasında etkin olan İsrail Lobisi'nin desteği sayesinde İsrail'in birçok alanda Amerika tarafından desteklenmesi ABD'nin araçsallaşma durumunu ifade etmektedir. Öte yandan ABD'nin kendi dış politika hedefleri doğrultusunda başka devlet ya da SDDA'lerden faydalanması ise desteği sağlayan ABD'nin değil, diğer aktörün araçsallaşma durumudur. Dolayısıyla devlet dışı aktörler, devletler tarafından yönlendirilmeye müsamaha gösterebilir. Bunun başlıca sebebi aldığı desteğin kendi davasına ulaşması yolunda hayati önem taşımasıdır. Öyle ki, bu destek olmadan hedeflerine ulaşmaları olası gözükmeyebilir. Bu nedenle, yardım aldıkları ülkeye bağımlı hale gelme pahasına destek almayı kabul ederler.

Son olarak makale kapsamında bir vaka çalışması olarak ABD'nin Orta-doğu bölgesinde Suriye İç Savaşı özelinde Demokratik Birlik Partisi (PYD), Halk Koruma Birlikleri (YPG) ve Suriye Demokratik Güçleri (SDG)'ne yapılan yardımlar ve bunların olası sonuçları tartışılacaktır. Bu makalenin amacı vakayı derinlemesine incelemektense yukarıda bahsedilen argümanların test edilmesidir. İlk olarak bu desteğin neden ve nasıl gerçekleştiği sonrasında ise yapılan bu desteğin ilgili devlet dışı aktöre nasıl bir etkisi olduğu tartışılacaktır. Makale, ABD'li karar alıcıların naip savaş yöntemini kullanarak bölgedeki angajmanını yukarıda adı geçen SDDA'ler ile gerçekleştirmeyi hedeflediğini, bu sayede bölgede fiilen bulunmadan hedeflerini takip etmeye devam edebildiklerini ve Amerikan askerlerinin sahada sayıca az bulunmasının mümkün kılınması cihetle iç politikada dış angajman üzerinden yapılan baskılardan kaçmanın mümkün hale geldiğini savunmaktadır.

Bu vakanın seçilmesindeki temel neden, ABD'nin kendi kıtası dışında, görece ulusal çıkar ve güvenliğinin düşük seyrettiği bir krize dâhil olması ve SDDA'lerle bulunduğu ilişkidir. Böylelikle bir devlet olarak ABD'nin SDDA'ler ile nasıl bir ilişkide bulunduğu ve bu ilişkinin SDDA açısından ne ifade ettiği gözlemlenebilecektir. Bu vakadan yola çıkarak makalenin yapmaya çalıştığı, *devletin kendi çıkarı söz konusu olduğunda SDDA'lere kayda değer yardım yapabildikleri ve onların bölgedeki statülerine etkide bulunabildikleri* hipotezinin test etmektir. Buradan hareketle, devletlerin çıkarları bağımsız değişken rolü üstlenirken, yardımın türü ve SDDA'lerin değişen statüleri ise bağımlı değişken olacaktır.

Uluslararası Alanda Aktör & Saldırgan Devlet Dışı Aktörler

Vinci'ye göre "*Teori adına, dünya anarşik ve hiyerarşik sistemlere bölünebilir*". Devletler, bir hükümet veya egemenliğin, alt devlet aktörleri arasındaki ilişkileri yapılandırdığı hiyerarşik sistemler iken, bunun aksine, özerkliklerini sürdürmekle ilgilenen devletlerarası ilişkiler de herhangi bir yüksek otorite/güç tarafından yönetilmez. Dolayısıyla sistem anarşiktir.³ Biz de bu başlıkta esasında ulusla-

3 Anthony Vinci, "Anarchy, Failed States, and Armed Groups: Reconsidering Conventional Analysis", *International Studies Quarterly* 52, no: 2, 2008, s. 295, doi:10.1111/j.1468-2478.2008.00502.x

Görüş

Akademik
Bakış

223

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

rarası alanda temel aktör olarak devlet karşısında bölünen/yer alan farklı birimleri ele alacağız.

Devlet siyasi bir birim olarak tarih boyunca var olsa da 1648 Westphalia ile uluslararası alanda temel aktör konumuna gelmiştir. Devleti tanımlamak gerekir ise “belirli bir sınır dâhilinde egemen bir hükümet yetkisi tesis eden ve bir dizi daimî kurum aracılığıyla otorite uygulayan”⁴ ya da Fukuyama’nın ifadesi ile yasal olarak güç kullanma tekeline sahip siyasi birim olarak ifade edilebilir.⁵ Uluslararası alanın yüzyıllar içinde değişen ve genişleyen aktör alanına, günümüzde devletler tek hâkim ya da tek egemen unsur değildirler. Esas itibarıyla devletler tarihin hiçbir döneminde uluslararası sistemin tek aktörü olamamışlardır. Ancak küreselleşmeyle beraber uluslararası alandaki devlet dışı aktörler daha görünür hale gelmişlerdir. Böylece uluslararası hukukun da temel unsuru sadece devletler değil, uluslararası hükümet dışı örgütler, uluslararası şirketler, uluslararası örgütler gibi diğer aktörler de bu sisteme dâhil olmuştur.

Devlet dışı aktörler tek tip değildir. Devlet düzeyinin altında veya sınırların arasında faaliyet gösteren ve devlet olmayan aktörlere devlet dışı aktör denir.⁶ Bu aktörlerin bir kısmı bir ülkenin içinde yer aldığı gibi ülkelerin dış politikasını etkileyen bir güce de sahip olabilirler. Devlet dışı aktör türleri i) hükümetler arası örgütler, ii) hükümet dışı örgütler, iii) çok uluslu-şirketler ve iv) diğerleridir.⁷ Makalenin odak noktası ise güç kullanan ve milis güce sahip SDDA’lerdir. Devletin tekelinde olduğu düşünülen şiddet kullanma unsurunun SDDA’lerce de kullanılıyor oluşu onları doğrudan devletlere meydan okuyan bir konuma taşımaktadır. Özellikle başarısız devletlerin (failed state) bulunduğu bölgelerde ortaya çıkan otorite boşlukları karşımıza her geçen gün daha fazla SDDA çıkarmakta ve bunlar devletlere her geçen gün daha fazla meydan okur hale gelmektedir.

Başarısız devletler bölgesel ve küresel güç dengelerinde güvenlik sorunları yaratmaktadır. Bu da sistemde devlet benzeri aktörlerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Ortadoğu’da, 2003 yılında ABD’nin Irak müdahalesi akabinde jeopolitik gelişmeler ve mezhep bazlı ayrışmalar nedeniyle “zayıf Arap devletleri”nin çoğalması, SDDA’lerin sayısının ve gücünü artmasıyla neticelenmiştir. SDDA olarak tanımlanan gruplar sadece bir bölgeye has örnekler değildir. Latin Amerika’da uyuşturucu kartellerinin devlete meydan okuduğu birçok örnek mevcuttur. Birleşik Krallık’ta PIRA, İspanya’da ETA, Türkiye’de PKK, Sri Lanka’da Tamil Kaplanları devletlere tehdit yaratmaktadır. SDDA’lerin giderek artan şekilde güçlenmesi ve yayılması, devletlerin; sosyo-kültürel, iktisadi, siyasi ve güvenlik başta olmak üzere pek çok alanda sorunla karşılaşmasına neden olmaktadır.⁸ SDDA’ler dini, etnik ve ideolojik temellere dayanabilir ve her biri bir diğeri kadar tehlike arz edebilir.

4 Anthony Heywood, *Siyaset*, Çev. Bekir Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla, Ankara: Liberte Yayınları, 2013, s. 127.

5 Francis Fukuyama, *Siyasi Düzen ve Çürüme: Sanayi Devriminden Demokrasinin Küreselleşmesi*, Çev. Murtaza Özeren, İstanbul: Profil Kitap, 2018, s. 13.

6 Joshua S. Goldstein and Jon C. Pevehouse, *Uluslararası İlişkiler*, Çev. Haluk Özdemir, Ankara: BB101 Yayınları, 2015, s. 53.

7 A.g.e., 53.

8 Murat Yeşiltaş and Burhanettin Duran, “Ortadoğu’da Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Yükselişi”, *Ortadoğu’da Devlet Dışı Silahlı Aktörler*, Ankara: SETA, 2018, s. 10-11.

Devlet dışı aktörler olarak SDDA'lerin tarihsel süreçteki etkileri ve varlığı uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. SDDA'ler neredeyse Roma döneminden beri, yani bir asırdan fazladır uluslararası sistemde karşımıza çıkmaktadırlar. Roma gücünün zirvesindeyken, deniz korsanlarının yanı sıra suç çeteleri ve köle ayaklanmalarıyla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bununla birlikte, 20. yüzyılda, bu tür grupların devlet konsolidasyon süreci ve ulus devlet yapısı karşısında nispeten önemsiz görüldüğü söylenebilir. Ancak asıl zirve noktası dekolonizasyon süreci ve Soğuk Savaş sonrasında yaşanmıştır. Böylece 21. yüzyılda, SDDA'ler Westfalyan anlamda devlete büyük bir meydan okuma gerçekleştirilmeye başlamıştır.⁹

Çalışma kapsamındaki temel kavramımız olan SDDA'lerin tanımı noktasında kesin bir uzlaşma olmamakla beraber farklı disiplinlerde farklı tanımlar bulmak mümkündür. Ancak, uluslararası ilişkiler literatüründe silahlı bir gruptan bahsettiğimiz zaman; i) silahlanmış bir devlet dışı aktörden, ii) bu aktörün belirli bir organizasyon yapısı, ismi ve lider kadrosu olduğundan ve iii) saldırgan faaliyetlerine belirli bir süredir devam ettiğinden bahsetmekteyiz.¹⁰

Bu tanımın kimleri kapsadığı noktasında kesin çizgilerin çekilmesi ve bu aktörleri tek bir başlık altında toplaması kolay değildir. Buradaki temel nokta başta yer aldığı gibi devlet karşısında SDDA'ün durumudur. Devlet, tanımlanmış bir alandaki tanımlanmış bir nüfusa ilişkin güç tekeline sahiptir.¹¹ Bu çerçevede SDDA'ler açısından ilk hareket noktası da buradan başlatılabilir. Son çalışmalara SDDA'lerin türleriyle ilgili altı bir tipolojiden söz etmek mümkündür. Bu aktörler; i) isyancılar (insurgents), ii) diğer yerel militan gruplar, iii) savaş grupları/yerel çeteler, iv) paralı askerler veya askeri şirketler, v) teröristler ve son olarak da vi) suç örgütleri olarak sınıflandırılmaktadırlar.¹² Bu kategorileştirmeye ilaveten ilgili aktörlerin, statüko yanlısı olup olmadıkları, ne boyutta kâr amacı güttükleri, organizasyonun yapısı, kimliği, hedefleri, amacı ve kullandıkları şiddetin boyutuna göre de sınıflandırma yapmak mümkündür.¹³ Buradan hareketle ileriki başlıklarda incelenecek olan YPG'nin nasıl bir aktör olduğu ve bu şema içinde nereye oturduğunu anlamak da mümkün olabilecektir.

Öte yandan SDDA'lerin ne işlev gördükleri sorusu da akıllara gelmektedir. Bu noktada tablo 1'de yer aldığı şekliyle bu grupların işlevleri özellikle terörizm ve uluslararası organize suçlar olarak ortaya çıkmaktadır. Yine bu aktörleri siyasi amaçları olması koşuluyla, bir muhalefet veya isyancı grup olarak hareket ederler iseler savunucu olarak da işlev görebilmektedir.¹⁴

9 Phill Williams, *Violent Non-State Actors And National And International Security*, Zurich: International Relations And Security Network, 2008, s. 5.

10 K. Krause, and. J. Milliken, J. "Introduction: The Challenge of Non-State Armed Groups". *Contemporary Security Policy* 30, No. 2, 2009, s. 203. doi:10.1080/13523260903077296

11 Anja P. Jakobi, *Non-State Violence and Political Order: A View on Long-Term Consequences of Non-state Security Governance*. Frankfurt: PRIF Working Paper No 4, 2010): 4. <https://www.hsfk.de/en/publications/publication-search/publication/non-state-violence-and-political-order/>

12 Aydınlı "Assessing Violent", s. 426-427.

13 A.g.e. s. 427.

14 Jakobi, *Non-State Violence*, 3.

Gazi

Akademik
Bakış

225

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Tablo I. SDDA'lerin Çeşitli İşlevleri

Sorunların Nedeni	Yandaş/Savucu	Muhataplar	Eyalet Yönetici temsilcileri	Eş düzenleyiciler
Terörizm	Silahlı muhalefet, isyancı gruplar	Ulus ötesi organize suç örgütleri	Özel güvenlik ve askerlik hizmeti sağlayıcıları, Milisler	Şiddet aktörleri aracılığıyla yerel yönetim

Kaynak: Jakobi, Non-State Violence, 3.

Devlet dışı aktörün etkinliğinin ve kapasitesinin ölçümünde kullanılabilir kriterler ise devletin tanımlanmasındaki kriterlerden devşirilerek; kararlarındaki bağımsızlık ve özerklik seviyeleri, temsil ettiği toplumun genişliği ve nüfuzunun bu topluma ne denli yansıtılabildiğine göre sınıflandırılmaktadır. Aydınli'ya göre ise bir devlet dışı aktörün gelecekteki siyasi potansiyelini belirleyecek üç ana unsur bulunmaktadır; i) Özerklik, ii) temsil ve iii) nüfuz.¹⁵ Burada değinilen özerklik, bir bölgesel yönetim türünden ziyade bu aktörlerin devlet/lerden bağımsızlığına işaret etmektedir. Devlet dışı aktörler, kendilerini devletlerin boyunduruğundan ne kadar soyutlayabilmişlerse ve kararlarını ne kadar özgürce alabiliyorlarsa politik geleceklerinin o kadar parlak olduğu varsayımda bulunmak mümkündür. Bu çerçevede, ilgili devlet dışı aktörün devletten ne kadar bağımsız karar alabildiği ve devletin yönetim sisteminden bağımsız alternatif bir sistemi ne kadar geliştirebilmiş olduğu, o aktörün ne derece özerk olduğunun ölçülmesindeki kıstas olarak öne çıkmaktadır.¹⁶ Yani YPG kararlarını ne kadar bağımsız alabiliyorsa ve alternatif devlet araçlarını ne kadar kendisi yönetebiliyorsa (başka bir devlete ihtiyaç duymadan) politik geleceğinin o denli parlak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Temsil açısından ise ilgili devlet dışı aktörün ne derecede ortak bir toplum ve kimlik bilincini oturtabildiği, bunu yaparken ortak çıkarlar, değerler ve hedeflerin ne derece bu toplum tarafından paylaşılır hale geldiği önem arz etmektedir.¹⁷ Burada temsil ile anlatılmak istenen ise ilgili aktörün yönetiminin, kendisinin etki alanındaki toplumu ne derecede yansıttığı olarak görülebilir. İlgili toplumun amaçları, değerleri ve kimlikleri o devlet dışı aktör ile uyduğu ölçüde bir temsilden söz etmek mümkündür.

Devlet dışı aktörün nüfuz alanı ve bunu artırma kapasitesi de örgütün geleceğini yakından etkileyen bir konudur. DAEŞ gibi ideolojik/dini temelde kendini tanımlamış örgütlerin nüfuz alanlarını artırma yetenekleri daha fazlayken, kendini bir etnik grupla özdeşleştirmiş PKK gibi örgütlerin ise nüfuz alanları tüm çabalara rağmen belli bir ölçüde üzerine çıkamamaktadır.¹⁸ İde-

15 Aydınli "Assessing Violent," s. 428.

16 A.g.e., 428-430.

17 A.g.e., 431.

18 A.g.e., 431.

oloji ve din, bireyleri dönüştürerek örgüte dahil etme açısından oldukça fazla imkân sunarken, etnik köken temelli bir örgütün hitap ettiği kitle sabittir ve bu örgütler yalnızca bahse konu kitleye odaklanmak durumundadırlar.

Nüfuzu etkileyen başka bir değişken ise devlet dışı aktörün meşruluğunu ve kendini dışarıya kabul ettirme derecesidir. Bunlardan ilki, kendi topluma kendini kanıtlamakla diğeri ise dışarıya karşı kendini kanıtlamakla ilgilidir. Bu aktörlerin içerideki meşruiyeti sağlamak adına din, dil, etnisite ve siyasi görüş gibi soyut hakların güvencesini sağlanması gerekir. Bununla beraber daha somut olan güvenlik ve finansal haklarının da güvenceye alınmış olması ilgili aktörün içeride kendi meşruiyetini sağlamasına ve bunun bir neticesi olarak nüfuzunu artırmasıyla sonuçlanacaktır.¹⁹ Bu yönüyle düşünüldüğünde, içeride ve dışarıda kendini kanıtlamak hem nüfuz artışına hem de ilgili aktörün temsilinin yükselmesine fayda sağlayacaktır. Nitekim kendini kanıtlamış olan aktörlerin toplumu daha iyi yansıttığı ve onların daha çok onayını aldığını varsaymak mümkündür.

Uluslararası Alanda Dış Yardımlar: Yardım Alan ve Yardım Eden Aktör İlişkisi

Dış yardım denilince ilk olarak iktisadi kalkınma ya da insani ihtiyaçlara yönelik olarak gelişmekte olan devletlere yapılan yardımlar akla gelmektedir. Bu yardımlar bireysel/gönüllü yardımlar ve büyük çaplı hükümet yardımlarına kadar oldukça fazla program ve türü kapsamaktadır. Bahse konu yardımlar, yardımı alanı etkileme yöntemi olarak görülen bir eylem olarak düşünülebilir ve güç üzerinden bağımlılık biçimi yaratabilir.²⁰ Ülkelerin sert güç kullanmak yerine yardımlar yöntemiyle yumuşak güç kullanarak devletlere istedikleri eylemleri/davranışları yaptırılmaları uluslararası politikada sıkça görülebilmektedir.

Dış yardımların çatışan gruplar açısından önemi, genel itibarıyla, yardım alan devletlerden farklı olsa da bazı durumlarda benzerlik gösterebilmektedir. Yılmaz'a göre, çatışma halindeki etnik grupların rakip ya da başat güçler tarafından desteklenmesi bir avantajmış gibi görünse de esas itibarıyla o grup için talihsiz bir duruma işaret etmektedir. Nitekim başat güçlerin anlaşamaması durumunda barışın sağlanması zorlaşmaktadır.²¹ Bu açıdan her devletin devam etmekte olan bir etnik ya da bölgesel çatışmaya nasıl yaklaşılacağı noktasında üç farklı seçeneğe sahip olduğundan bahsedilebilir. Bunlar; i) karışma veya pasif tarafsızlık, ii) arabuluculuk ve son olarak iii) taraflardan birinin desteklenmesidir.²² Üçüncül bir devletin başka bir ülkedeki çatışmaya müdahil olarak bir tarafı desteklemesi iki şekilde gerçekleşebilir. Bunlardan ilki çatışmanın unsuru olan SDDA ya da devletin üçüncül taraflardan destek talebinde bulunmasıyla gerçekleşir. İkincisi ise üçüncü tarafın bu çatışmadan kendisinin

19 A.g.e., 432.

20 Goldstein and Pevehouse, *Uluslararası İlişkiler*, 608, 610.

21 Muzaffer Ercan Yılmaz, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar: Etnik Çatışmaların Nedenleri ve Barışın Tesis*, (Ankara. Nobel Yayınları, 2007): 37-38.

22 Alexis Heraclides, "Secessionist Minorities and External Involvement." *International Organization* 44, No.3, (1990): 345-346.

çıkarına olan bir durum görmesi ve bu doğrultuda taraflardan birine yardım etmesiyle cereyan eder.²³

Soğuk Savaş dönemi düşünüldüğünde iki farklı kutbun bir çekim alanı yaratma adına dış yardım politikası dikkat çeker. Bu açıdan ABD ve Sovyetler Birliği'nin dış politik yardımları ikinci yardım türüne örnek olarak gösterilebilir. Her iki aktör de sistemde kendileri açısından ideolojik ya da politik öneme sahip belirli siyasi birimleri destekleme yoluna gitmiştir. Yılmaz, soğuk savaş dönemi içinde ABD ve Sovyetler Birliği'nin birbirlerinin etki alanlarını daraltmak adına belirli bölgelerde aktif çatışmalar yaratma ve bundan faydalanma yoluna gittiklerini bunu da diğer devletlere verdikleri teşviklerle yürüttüklerine dikkat çekmektedir.²⁴

Yapılan yardımların türlerine bakıldığında hissi ve araçsal olarak ayrıldıkları görülmektedir. Hissi güdülerle yardım yapılmasının altında; adalet arayışı, insani faktör, etnik, dini, ırki veya ideolojik yakınlıkların bulunması öne çıkmaktadır. Araçsal güdülerle yapılan yardımlar ise daha çok real politığın bir uzantısı olarak devletin kendi çıkarlarına hizmet etmesi için yapılan yardımlar söz konusudur.²⁵ Devletler, bölgeyi veya ilgili devletin istikrarını/istikrarsızlığını sağlama adına vaziyet alırlar ve bu doğrultuda taraflardan birini desteklerler. Bu durum, yardım eden devletin çıkarı odağıyla şekillenen bir politik eylem, bir başka deyişle bölgede yardım alan aktörün araçsallaşmasına işaret etmektedir.

Bir etnik çatışmaya müdahil olan ve bir tarafı destekleyen üçüncül aktörler, bunu iki farklı seviyede gerçekleştirebilirler: i) diplomatik/ahlaki destek, ii) maddi/somut destek.²⁶ İlk olarak diplomatik desteğin gerçekleşmesi için ilgili aktörün davasındaki haklılığını üçüncü aktöre göstermesi ve üçüncü aktörün buna ikna olması gerekmektedir.²⁷ Bu türde gerçekleşen desteğin temelinde, uluslararası topluluğun bir normu olarak kabul edilebilecek olan self-determinasyon (kendi kaderini tayin) ilkesi yatmaktadır. Diplomatik/ahlaki destek dört farklı seviyede ortaya çıkabilir. Bunlar; i) çatışmayla ilgili endişenin dile getirilmesi, ii) ülkesel bütünlük çerçevesinde barış görüşmelerine çağrı, iii) ucu açık ve ilgili grubun self-determinasyonunun da masada olduğu barış görüşmelerine çağrı ve son olarak iv) ayrılıkçı grubun tanınması şeklindedir.²⁸ Her ne kadar bu dört kategori farklı seviyelere işaret etse de yapılan açıklamalar ve uluslararası platformlardaki proaktif desteğin hangi seviyede seyredeceği ve ne sıklıkla ilgili grubun destekleneceği de yapılan diplomatik desteğin seviyesini belirleyen bir faktördür.

Maddi destekleri kendi arasında üçe ayırmak mümkündür. Bunlardan ilkinde silah, askeri teçhizat, araçlar, para, ilaç ve gıdaya varan her türlü somut destek yer almaktadır. İkincisinde; iletişim, medya ve ulaşım ağlarının payla-

23 Rajat Ganguly and Raymond Taras, *Understanding Ethnic Conflict*. 4th ed. (London: Routledge., 2016): 72.

24 Yılmaz, *Soğuk Savaş Sonrası*, 38.

25 Ganguly and Taras, *a.g.e* 72.

26 Heraclides, *a.g.m.*, 368.

27 Ganguly and Taras, *a.g.e.*, 72.

28 Heraclides, *a.g.m.*, 369.

şılması da yine maddi destekler arasında gösterilmektedir. Son olarak ise ilgili aktöre sağlanacak askeri üsler, askeri eğitim ve operasyonlarda sahada fiziki destek maddi destek kategorisine girmektedir.²⁹ Bu ayırmadan yola çıkarak SDDA'ler için iki farklı yardımdan bahsedebiliriz. Bunlar; i) SDDA'lerin çıkarı doğrultusunda yapılan yardımlar (genellikle hissi güdülerden kaynaklanır) ve ii) üçüncül tarafların çıkarı doğrultusunda yapılan yardımlardır (genellikle araçsal olarak yapılır ve yardımı yapanın menfaati ön plandadır). Bu şekilde bir kategorileştirme yapılması bu çalışmanın amacına da hizmet edecektir. Nitekim çalışmanın ölçmeye çalıştığı olgu, üçüncül tarafların yaptıkları yardımın, grupları ne şekilde etkilediği ve "davalarını" ne şekilde biçimlendirdiği ya da geliştirdiğidir. Dış yardımların SDDA eksenli gerçekleşmesi, üçüncül devletin kendi çıkarı için gerçekleşmesine göre daha az etkili bir yardım türü olarak değerlendirilebilir. Devletler kendi çıkarları söz konusu olduğunda SDDA'lerle iş birliği içine girdiklerian itibari ile cömert davranabilirler. Ancak kendi devletindeki azınlıklar, insan hakları veya düşük ölçekli ulusal çıkarlar vesilesiyle bir SDDA desteklenirse yani SDDA üçüncül devletin bir dış politikası aracı olarak görülmez ise kayda değer yardımlar da söz konusu olamaz.

Lahiri ve Moller'in çalışmasına göre resmi kalkınma yardımlarına bakıldığında ABD'nin yaptığı yardımların 25%'nin İsrail'e, Birleşik Krallığın 12%'sinin Hindistan'a ve Almanya'nın 5%'nin Türkiye'ye gittiği görülmektedir.³⁰ Bu durum David ve Moore'a göre, eğer B ülkesindeki bir etnik grup A ülkesinin etnistesiyle özleşiyorsa ya da A ülkesinde bu etnik grubun dominant bir statüsü var ise, A ülkesinin B ülkesine düşmanca bir tavır takılması olasıdır.³¹ Bu çerçevede düşünüldüğünde diaspora ve yardım yapılan aktör arasında ciddi bir korelasyon olduğu açıktır. Ancak diasporanın yapabileceği yardımın ve dış politikayı etkilemenin o diasporanın büyüklüğü ile doğrudan ilgili olduğunu söylemek zordur. Nitekim ABD'de Yahudi kökenli nüfus %1-2, İrlanda kökenliler ise 10%'a yakındır.³² Ancak ABD'nin İsrail'e yaptığı yardım milyarlar ile ifade edilirken İrlanda'nın aldığı yardım milyonlar hatta son yıllarda yüzbinler ile ifade edilmektedir.³³ İrlanda kökenli nüfusun ciddi bir kısmının PIRA'ya sempati duyması hatta desteklemesine rağmen ABD'nin PIRA'ya politik ve fiziki desteği çok sınırlı kalmıştır ve yapılan maddi destekler resmi kanallarla gerçekleşmemiştir.

Üçüncül bir devletin, özellikle de çok kültürlü ise, başka bir ülkedeki etnik çatışmanın tarafına hissi güdülerle ciddi destekler sağlaması pek olası değildir. Bunun gerçekleşmesi için ilgili diasporanın ciddi lobi gücünün olması ve taleplerin bir şekilde yardım sağlayacak olan ülkenin çıkarları ile uyuşturulması gerekmektedir. İsrail lobisinin ABD'deki en güçlü etnik lobi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İsrail'e dahi yardım yapılırken sıkça "ABD ve İsrail'in

29 A.g.m 368.

30 Lahiri, and Raimondos-Møller. A.g.m.,s. 65.

31 David R Davis,- W. H. Moore "Ethnicity Matters: Transnational Ethnic Alliances and Foreign Policy Behavior." International Studies Quarterly 41 (1). 1997, s.173

32 "One More Step." Archive. vn. US Department of Commerce,n.d. https://archive.vn/20150117113227/http://factfinder.census.gov/faces/tableservices/jsf/pages/productview.xhtml?pid=ACS_13_5YR_DP03.

33 "U.S. Foreign Aid by Country." US AID, n.d. <https://explorer.usaid.gov/cd/ISR>.

çıkarları ortaktır”, “İsrail teröre karşı mücadelemizde en önemli ortaktır”³⁴ gibi söylemler ile yapılan yardımlar ve desteklerin meşru gösterilmeye çalışıldığı görülmektedir. Nitekim bu haklı gösterme süreci de bizatihi lobıcılığın bir ürünüdür.

Diğer taraftan bir devletin, başka bir ülkedeki SDDA’ye yardım etmesinin dört farklı araçsal nedeni olabilir. Bunlar; i) Uluslararası politik nedenler, ii) ekonomik çıkarlar, iii) iç politik nedenler ve iv) askeri nedenlerdir.³⁵ Her ne kadar araçsal yapılan yardımlar genelde real politığın bir ürünü gibi gözükse de bu durum her zaman böyle seyretmeyebilir. Bazı durumlarda yapılan yardımlar, real politığe uygun olmayan ve hissi bir güdüyle yapılmamış olsa dahi araçsal olarak nitelendirilebilirler. Öyle ki başta çıkar grupları olmak üzere devletin iç politik faktörleri ilgili devletin dış politikasında etkili olabilirler ve sistemsel direktiflerden farklı bir dış politika izlenmesine sebebiyet verebilirler. Burada sistemsel direktiflerin real politik ile doğrudan ilişkili olduğuna değinmekte fayda vardır. Eğer iç politik aktörler karar alıcıları sistemin direktifinden uzaklaştırarak farklı politikalar izlemeye sevk edebilirlerse yapılan yardımlar real politığın araçsallığından çıkabilir. Örneğin devletin içinde yer çıkar grupları belirli bir SDDA’ün desteklenmesinde kendi çıkarını görebilir. Bu çıkar grupları başarılı oldukları taktirde içinde buldukları devletin çıkarından ziyade kendi çıkarları noktasında bir araçsallaştırmaya ulaşmış olurlar. Zaten Heraclides de uluslararası politik güdülerle yapılan araçsal yardımın hemen arkasına iç politik nedenleri yerleştirmiş ve en etkili ikinci araçsal yardım olarak iç politik etkenleri işaret etmiştir.³⁶

Her ne kadar bu iki türde yapılan yardım da araçsal olarak nitelendirilebilecek olsa da kimin aracı olduğu noktasında ciddi bir ayırım söz konusudur. Bu yardımların ilkinde ülkenin real politığının araçsallaştırması söz konusuken, ikincisinde ise iç politik aktörlerin/çıkar gruplarının hedefleri doğrultusunda bir araçsallaştırma söz konusudur. Bu iki çıkış noktasından hangisine göre bir araçsallaştırmayla yardım yapıldığı, ilgili SDDA’ün davasının ne şekilde biçimlendirileceğine işaret edecektir. Öyle ki, bir devlet uluslararası politika çerçevesinde bir araçsal yardım yaptığında kendi real politikasına uygun hareket eden bir SDDA görmek isteyecektir. Ancak bu yardımların asıl çıkış noktası iç politikadaki çıkar gruplarının baskılarıysa, bahse konu yardımın takibi ve SDDA’ün istenilen (zaten devletin ilgili SDDA’dan doğrudan bir beklentisi bulunmayacaktır) şekilde yönlendirilmesi o kadar kolay olmayacaktır.

Buradan hareketle, ilgili etnik grup için arzulanan yardım kaynağı iç politikadaki çıkar gruplarının baskıları sonucu ortaya çıkan yardımlar olabilir. Bunun sebebi, yardımı yapan devletin, yardıma sebebiyet veren çıkar grubunun isteklerini harfiyen yerine getirecek şekilde hareket etmesinin söz konusu olmayacağı cihetle yardımın ilgili SDDA tarafından özgürce kullanılabilmesine anlamına gelmesidir. Son tahlilde eğer SDDA araçsal bir yardım alacak

34 Stephen M. Walt -John Mearsheimer, *İsrail Lobisi Ve Amerikan Dış Politikası*, Çev. Hasan Kosebalaban İstanbul: Küre Yayınları, 2009, s.16-18.

35 Heraclides, a.g.m. s. 370.

36 A.g.m. s. 370.

ise ilgili devletin içindeki çıkar gruplarının baskıları sonucunda yardım alması kendisi için daha müspet sonuçlar doğuracaktır. Bu şekilde yapılan yardımın devamlılığı, yine ilgili çıkar grubunun üçüncül ülkedeki etkinliğine ve hedeflerine göre şekillenecektir. Olası bir çıkar ayrışmasında yardım kesilebilecek veya ilgili devlet real politikasından bağımsız gördüğü bu yardımı bir noktadan sonra kesmeyi düşünebilecektir. Dolayısı ile iç faktörlerden kaynaklı yardımlar ilgili SDDA için daha fazla özerklik vaat etse de bu yardımın sürekliliğinin real politik temelli araçsal yardımlara nazaran daha kırılgan olması beklenir.

Daha önce ele alındığı üzere devlet dışı aktörlerin Westphalian uluslararası sisteme bir karşı çıkışı temsil ettiği söylene de aslında devlet dışı aktörler sisteme karşı bir meydan okumadan ziyade devletlere meydan okuyan yapılar olarak değerlendirilmelidirler. Bu aktörlerin birçoğu devletlere meydan okumaklakendi devletlerini kurmayı amaçlamaktadırlar. Diğerleri ise sisteme karşı çıkıştan daha çok spesifik devletlere tepki amaçlı eylemler gerçekleştirdikleri söylenebilir. Devlete karşı çıkışın temelinde yatan yegâne unsurun şiddet kullanma tekeline sahip olduğu iddia edilen devletin devlet dışı aktörler tarafınca tanınmaması ve kendileri tarafından da şiddetin kullanılmasıdır.³⁷ Yüzyılda gelinen nokta göstermektedir ki “uluslararası politikayı” anlamak için sadece uluslara ve devletlere yoğunlaşmak artık yeterli olmamakta ve devlet dışı aktörler ile bu aktörlerin devletlerle olan ilişkilerine de yoğunlaşmak gerektiği belirginleşmektedir.³⁸

SDDA'lere yapılan yardımlar çoğu zaman karşılıksız şekilde yapılmaz. Devletler çoğu zaman devlet dışı aktörlere belirli yardımlar yapmaktan çekinmemektedirler. Bunun başlıca sebebi ise bu aktörlerin sisteme yönelik bir tehdit unsuru olmalarından ziyade daha çok içinde bulunduğu veya çevresindeki devletlere tehdit unsuru olmalarından kaynaklanmaktadır. Bunu yaparken iki farklı seçenek olduğu varsayımıyla yola çıkmaktadır. İlk seçenekte, ilgili etnik aktör kendi davasından saptırılarak yardım yapan devletin amaçlarına yönelik hareket etmeye başlayabilir ve bir nevi o ülkenin piyonu halini alabilir. İkinci olarak ise yapılan yardım ilgili etnik aktörün davasında bir sapmaya neden olmaz ve onun daha güçlü bir aktör haline dönüşmesine sebebiyet verir. Her iki seçenekte de yapılan yardımın türü ve seviyesine göre bu aktörlerin ev sahibi devlet için baş edilmesi daha güç bir unsur halini dönüşecekleri söylenebilir. Ancak bu yardımlardan ilki, geleceğe yönelik olarak SDDA adına tehlike barındırmaktadır. Nitekim araçsal yapılan bir yardım, yardımı yapan ülke amacına ulaştıktan sonra kesilebilecek ve o aktör geçmişteki kazanımlarını kaybetmekle karşı karşıya kalabilecektir. SDDA'ün yardım süresince edindiği bölgesel düşmanlar, işbirliğinin sona ermesiyle beraber ilgili aktörü savunmasız yakalayarak bölgeden silme imkânı yakalayabileceklerdir.

Aktörler her ne kadar bunun bilincinde ve bu yapılan yardımların belirli koşullara bağlı olduğunu farkında olsalar da yardımları kabul edebilirler. Bunun

37 Krause, - Milliken, a.g.m. s, 202.

38 R. W. Cox, “Post-Hegemonic Conceptualization of World Order”. Ed. J. N. Rosenau - E. Czempiel *Governance without government: Order and change in world politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, s. 142

nedeni; i) ilgili aktör bu yardım olmadan ayakta kalma şansı olmayışı veya ii) bu yardımı alıp kendi çıkarını sekteye uğratmayacak şekilde hareket edebileceğini düşünmesinden hareketle gerçekleşir. Böylece yapılan her araçsal desteğin ilgili aktörün gücünü artıracığı doğru olsa da bu güç artırımının orta ve uzun vadede faydadan çok zararı olabilir. Nitekim ilgili devletin çıkarı doğrultusunda hareket etmek durumunda kalan bu aktörler, devletin çıkarları ile uyumsuzluğa düştüklerinde veya yardım yapan devlet amacına ulaştıktan/hedef değiştirdikten sonra kendilerini tehlikeli bir ortamda bulabilir. Devletin desteğini çektiği durumlarda bu uluslararası aktörler ilgili devlet dışı aktörü savunmasız olarak yakalayıp eskisinden de daha kötü bir duruma sürükleyebilirler. Destek çekmenin de ötesinde, bazı durumlarda bu aktörler desteği yanlış yorumlayabilir ve destek göremeyecekleri eylemler gerçekleştirebilirler. Kaplan'a göre bunun gerçekleşmesinin üç ana nedeni olabilir; (i) yardımı veren devletin istenmeyen bir savaşa sürüklenme riski, (ii) ittifakın/yardımanın doğası hakkında yanlış anlaşılmalarda ve (iii) eylemi gerçekleştiren aktörlerin niyeti noktasındaki belirsizlikler.³⁹

Yukarıdaki duruma örnek teşkil edecek güncel gelişmelerin başında 2017 yılında gerçekleşen Kuzey Irak referandumu gelmektedir. ABD'nin Körfez savaşından bu yana bölgedeki Kürtlere verdiği destek bilinmektedir. Yine, 2003 Irak Savaşından sonra Irak'ın kuzeyinde özerk bir Kürt devleti kurulmasında da yine ABD büyük bir rol oynamıştır. Erbil yönetiminin dış desteğe yönelik yanlış hesaplamalarına ilaveten Bağdat, bölgesel güçler ve hatta ABD dâhil diğer uluslararası aktörlerin bu referanduma karşı çıkmaları sadece Erbil'i yalnızlaştırmakla kalmadı aynı zamanda birçok Kürt yönetimindeki toprağın Bağdat yönetimine ele geçirilmesine neden olmuştur.⁴⁰

Bahsi geçen tehlikelerden ötürü, devlet dışı aktörlerin alacakları yardımları ve bu yardıma bağlı koşulları iyi analiz etmesi ve kısa vadeli faydalardan ziyade uzun soluklu düşünerek planlar yapmaları kendi bekaları için kritik bir rol oynamaktadır. SDDA'lerin araçsal yapılan yardımların değişken olabileceğini ve kendi bekalarındansa yardımı veren devletin bekası için yapılan bir yardım olduğunun farkında olarak pozisyon almaları gerekir. Aksi takdirde yukarıda değinilen tehlikelerden kaçmaları mümkün olmayacaktır. Bununla beraber küresel ve bölgesel güç dengeleri de yine dışarıdan yapılan yardımın niteliğini etkileyebileceğinden ötürü ilgili aktörün bölgesel ve küresel konjonktürü iyi analiz etmesi ve bu çerçevede eyleme geçmesi veya geçmemesi gerekmektedir.

Suriye İç Savaşı ve ABD'nin PYD, YPG ve SDG'ye Desteği

ABD'nin Suriye iç savaşı özelinde bölgedeki Kürt gruplara (PYD, YPG, SDG) yaptığı destek açık bir şekilde görülmekte ve bu yardımların bir kısmı da ABD'nin bütçesinde dahi yer almaktadır.⁴¹ Bahse konu yardımların dayandığı

39 Kaplan, M. L. "Foreign Support, Miscalculation, and Conflict Escalation: Iraqi Kurdish Self-Determination in Perspective," *A Century of Kurdish Politics*, s. 29-45. <https://doi.org/10.4324/9780429282690-3>. (2020): s. 31

40 A.g.m., s.29-30

41 K. İleri, "Pentagon bütçesinde YPG/PKK'nın da dahil olduğu program için 522 milyon dolar talep edildi" Anadolu Ajansı. 28 Mayıs, 2021. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pentagon-butcesinde-ypg-pkk-nin-da-dahil-oldugu-program-icin-522-milyon-dolar-talep-edildi/2257618>

yasa ise 2014 yılının Aralık ayında, Birleşik Devletler Kongresinin aldığı uzun dönemi kapsayan ve bölgedeki “ılımlı” muhalefeti desteklemeyi amaçlayan karara dayandırılmaktadır.⁴² ABD, bu çalışmanın teorik kısmında yer alan maddi desteklerin hepsini bahse konu muhalefet unsurlarına sağlamıştır. Askeri teçhizat, finansal destek, istihbarat, askeri eğitim ve destek kalemlerinin hepsinin YPG, PYD ve SDG gibi SDDA'lere sağlandığı görülebilmektedir. ABD'nin bahse konu SDDA'ler ile olan ilişkisi yeni değildir. Nitekim Irak'ta da Kürtler ile iş birlikleri yapılmış ve gerek Körfez Savaşı gerekse Irak Savaşı'nda ve sonrasında Kürtlere belirli destek ve güvenceler sağlanmıştır. Ancak son zamanlarda bu destek maddi boyutları aşmış ve destek boyutu diplomatik boyuta da sızmıştır. Özellikle ABD basınında ve Amerikalı siyasilere bahse konu Kürt temelli SDDA'ler üzerinden Kürtlere karşı kayda değer sempati artışı gözlemlenmeye başlamış ve uluslararası boyuttaki müspet tasvir sayesinde birçok yabancı savaşçı bahse konu SDDA'lere katılmak üzere Suriye'ye gelmiştir.

ABD'nin Suriye Politikası: Bir Devlet Dışı Aktörü Başka Bir Devlet Dışı Aktöre Karşı Kullanmak: Naip Savaş

Başkan Obama, görevini oğul Bush'tan devraldığında ABD Ortadoğu'nun ortasında binlerce askerle beraber gereğinden fazla bir angajman içindeydi. En baştan beri neden yapıldığı muallak olan bir Irak Savaşı'nın bıraktığı enkazı devralan Obama, seçim döneminde söz verdiği gibi ABD'nin bölgedeki angajmanını azaltmayı arzulamıştır. Erdem'e göre bu hedefe ulaşmak adına ABD, “naip savaş” (Surrogate War) yöntemine yönelmiştir (Bkz Grafik I). Bu yöntemin amacı, ulusal çıkarlara ulaşmak adına ABD'nin kendi askerini ve/veya kaynaklarını kullanmak yerine bölgedeki diğer devletlerin veya devlet dışı aktörlerin kullanılmasıdır.⁴³

Grafik I. Naip Savaşın Şeması

Devletin Dahiliyeti	Konvansiyonel Kuvvetler				
	Özel Harekât Kuvveti				
Operasyon Türü	Koalisyon Savaşları	Kontrgerilla Harekâtı	Yabancı İç Savunma	Konvansiyonel Olmayan Savaş	
Devletin Dahil Olmadığı Güçler	Konvansiyonel Ordu	Konvansiyonel Ordu	Konvansiyonel Ordu	Konvansiyonel Ordu	Gerilla Kuvveti
	Paramiliter Kuvvet	Paramiliter Kuvvet	Paramiliter Kuvvet	Paramiliter Kuvvet	İsyancı Unsurlar

Kaynak: Oktav, vd. “Violent Non-State Actors and the Syrian Civil War” s.133

42 U. Dekel, vd. . “Syria’s New Map and New Actors: Challenges and Opportunities for Israel.” Report. *Institute for National Security Studies*. 13-24, 2016, s. 17.

43 Ö. Z. Oktav , vd. *Violent Non-State Actors and the Syrian Civil War: the ISIS and YPG Cases*. Cham, Switzerland: Springer, 2018, s. 132-133.

Gazi

Bu savaş yönteminde, ABD ordusunun sınırlı da olsa bölgede bulunması söz konusudur. ABD bunu daha çok sınırlı geleneksel birlikler ve özel kuvvetler aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Suriye örneğinde görülebileceği gibi bu sayı genelde birkaç bin askeri personeli geçmemektedir. Yeri geldiğinde ise birkaç yüz personele kadar düşebilmektedir. Bu yöntemde koalisyon ve kontrgerilla savaşları gibi konvansiyonel savaşların yanı sıra gerilla güçlerinin yani devlet dışı aktörlerin de yer aldığı yeni taktikler kullanılmaktadır. Ancak amaç hepsinde aynıdır, devletin çıkarını mümkün olduğunca az angajman ve kaynakla gerçekleştirmek. Zaten realist paradigmaya göre de savaşın gerçekleşmesinin ön koşulu olarak, öngörülen çıkarların maliyetler ile örtüşmesi gerekmektedir. Bu çalışmayı ilgilendiren nokta ise naip savaş çerçevesinde gerillalar ile yapılan yeni savaş teknikleridir.

Her ne kadar gerek vekalet gerekse hibrit savaş unsurlarını içinde barındırıyor olsa da⁴⁴ naip savaş bunun daha ötesinde bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Bu durum, hükümetlerin günümüz iletişim dünyasında kendi vergi mükelleflerine hesap verme noktasında oldukça savunmasız olmalarından kaynaklı olarak amaçlarına ulaşmak adına farklı yöntemler aramalarından kaynaklıdır.⁴⁵ Devletler, ulusal çıkarlarının düşük seyrettiği meselelere müdahil olmamaları gerekse de bir şekilde angaje oldukları bu meselelerde gerek teknoloji gerekse insan unsurunu vekil belirleyerek⁴⁶ bu yükü hafifletmeyi ve içerideki baskılardan bir nebze olsun kaçmayı hedeflemektedirler. Bunu yapmak adına kendi ulusal çıkarlarına hizmet edecek diğer aktörler kullanılmakta ve bu aktörlerin kendi çıkarlarından önce (bazı durumlarda her iki tarafın da çıkarına hizmet etmesi mümkün olabilir) ilgili devletin çıkarına hizmet etmeleri sağlanmaya çalışılmaktadır.⁴⁷ Bu yönüyle düşünüldüğünde, naip savaş yöntemi izleyen devlet, kendi kaynak ve insan gücünü ne kadar az kullanıyor ve diğerlerinininkini ne kadar fazla kullanabiliyorsa o ölçüde başarılı bir uygulama gerçekleştiriyor demektir.

Krieg ve Rickli'ye göre bu savaş türünün en bariz ve açık şekilde uygulanan örneği, savaş masraflarını sınırlı tutmayı hedefleyen Obama yönetiminde başlamış olan PYD, YPG tarafından domine edilen SDG ile yapılan iş birliğidir.⁴⁸ İlaveten, naip savaş yönteminde kullanılan aktörün de kullanan aktörden bağımsız bir gündeminin söz konusu olduğunu ve bu yönüyle düşünüldüğünde iki müttefik gibi görünen aktörlerin aslında farklı amaçlarla bir araya geldikleri görülmektedir. Buradan hareketle taraflardan birisi amacına ulaştığı noktada diğeri amacına ulaşmamış olsa dahi iki aktör arasındaki ilişkinin sona ermesi beklenir ve bu yönüyle *vekalet savaşı* (*proxy war*) kavramından kısmen ayrılır. Nitekim vekalet savaşında olduğu gibi her zaman ortak bir düşmana karşı yürütülen savaş veya ortak bir hedef söz konusu değildir. SDDA'ler genellikle

44 Krieg, a.g.m.s.98.

45 Andreas Krieg, "Externalizing the Burden of War: the Obama Doctrine and US Foreign Policy in the Middle East." *International Affairs* 92 (1). 97–113. <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12506>. 2016, s. 115.

46 A.g.m. s. 99.

47 A.g.m. s.15.

48 A.g.m. s.125

meşruiyet ve devlet olma hedefi güderken, onu kullanan devletlerin amacı bu amaçla uyuşmayabilir ve SDDA amacına ulaşmadan müttefiklik sona erebilir.

Bu iki savaş kavramına ontolojik ve epistemolojik açıdan bakıldığında eski savaşlar gibi düzensiz bir sisteme çok uzak olmadıkları görülecektir.⁴⁹ Vekâlet savaşları, daha çok, Soğuk Savaş dönemi için kullanılmaktadır ve genel itibariyle iş birliği yapılan devletin amacıyla dışarıdan destek sağlayan süper gücün amacı örtüşmektedir. Vekalet savaşında süper gücün daha küresel bir amacı varken yerel müttefikin amacı daha yerel olmakla birlikte hedeflenen sonuç aynıdır. Naip savaşta ise hedeflenen amaç ortak olmak durumundan çıkmakta ve kısa süreli ve daha dar hedeflere yönelik bir iş birliği söz konusu olmaktadır. Bununla beraber naip savaş kavramı içine vekalet savaş kavramını da alan daha kapsamlı ve çok yönlü bir savaş yöntemi olarak düşünülebilir. Belirli bir amaca ulaşmak için SDDA'ler ile yapılacak iş birliği sadece resmin bir parçasıdır (Bkz. Grafik 1)

Desteklenen yerel aktörler farklı bir amacın peşinden koşarken, desteği sağlayan örgütler de başka hedeflerin peşinde olabilirler. Öyle ki DAES ile mücadele noktasında ABD'nin İran'la dahi iş birliğine gittiği bilinmektedir.⁵⁰ Tam da bu sebepten ötürü bu tip bir ittifakin uzun soluklu olması pek olası olmadığı gibi mevcut kriz/savaş/çatışma ortamında bile bu işbirliği sonlanabilir.

Walt ve Mearsheimer'ın, ABD'nin izlemesi gereken büyük strateji olduğunu ileri sürdükleri *uzaktan dengeleme (off-shore balancing)* stratejisinin de bu savaş yöntemiyle uyumlu olduğu söylenebilir.⁵¹ Bu stratejiye göre ABD, başka hiçbir ülkenin Avrupa, Kuzeydoğu Asya ve Basra Körfezini kontrol etmesine/baskı kurmasına izin vermemelidir. Bununla beraber bu bölgelerdeki dengeyi sağlamak adına kendi kaynaklarını ve askerini kullanmak yerine bölgedeki yerel güçler ve müttefikleri kullanılmalı ve ancak bunların yetersiz kaldığı durumlarda kendi kaynaklarını ve askerlerini ilgili vakaya angaje etmelidir.⁵² Naip savaş tekniği esasında tam olarak buna ulaşmayı hedefleyen bir tekniktir. Bölgede kendi amacına yönelik hizmet edecek herhangi bir aktörle iş birliği yapılması bu teknik özelinde kabul görebilmektedir. Eğer müttefikler yetersiz kalır veya isteksiz davranırlarsa pek tabii saldırgan devlet dışı aktörler ile de iş birliği yapılabilir. ABD ise aktörlerin yetersiz kaldığı durumlarda kendi askerini ve kaynaklarını bölgeye intikal ettirerek doğrudan bir angajman gerçekleştirmelidir. Bu savaş yönteminin ABD tarafından benimsenmesinde kuşkusuz Vietnam ve özellikle yakın zamanlardaki Afganistan ve Irak savaşlarının⁵³ etkisi oldukça fazladır. Ni-

49 Esasında özellikle Soğuk Savaş dönemi sonrasında savaş türleri açısından bariz bir farklılık ya da benzerlik koymakta zorlanılmaktadır. Bu açıdan nüans üzerinden hareket ile sistemli bir okuma önem taşımaktadır. Konuya ilişkin olarak Michael Innes'in *Making Sense Of Proxy Wars States, Surrogates & the Use of Force* adlı çalışmasına bakılabilir.

50 Kreig "Eternalizing the burden ..." 97.

51 Walt a- Mearsheimer, *Israil Lobisi Ve Amerikan*

52 Dueck, C. (2013). *The Obama Doctrine - American Grand Strategy Today*. Oxford University, s. 20-1.

53 FALK Richard, "Terör ve Devlet Terörizmi Çağında Savaş ve Barış" (Çev. Evren Çelik Wiltse) Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe: Seçme Makaleler . Der. Mustafa Aydın Hans Günter Brauch - Necati Polat Mitat Çelikpala - Ursula Oswald Spring İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2018

Gazi

Akademik
Bakış

235

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

tekim bu savaşların ortak özellikleri, küçük ulusal çıkarlara rağmen eşi benzeri görülmemiş bütçelerle yürütülen muazzam angajmanlar olmasıdır. Devletlerin çıkar ve harcamaların eşleşmediği bu durumların önüne geçmek için naip savaş yöntemi oldukça kullanışlı bir taktik olarak öne çıkmaktadır.

Suriye İç Savaşı ve ABD'nin Yardımları Noktasında Bir Uluslararası Aktör Olarak YPG/PYD

YPG'nin Suriye iç savaşını pragmatik bir şekilde değerlendirdiğini ve ortaya çıkan otorite boşluğunu, Rusya ve ABD'den aldığı dış yardımlarla beraber doldurmaya çalıştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak bu boşluğu doldurmasının kendi politikasının mı yoksa ona biçilmiş bir görev mi olduğu tartışma konusudur. ABD'nin YPG'ye biçtiği görev onun kendi bekasını da tehlikeye atıyor olabilir. Nitekim DAESH tehdidi ortadan tamamen kalkarsa ve ABD bölgeden bir şekilde çekilir ise YPG'nin bölgede hayatta kalmasını pek olası olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu gibi soruların cevaplanabilmesi adına YPG'nin bir devlet dışı aktör olarak incelenmesi ve potansiyelinin ortaya konması gerekmektedir. Bu değerlendirme önceki bölümlerde ortaya konan teorik çerçevede yapılacaktır.

PKK 2012 yılından itibaren Ortadoğu'da Arap ayaklanmalarını kendisi için bölgede bir fırsat olarak değerlendirerek tekrar şiddet içerikli eylemlerine dönüş yapmış ve gerek Türkiye'de gerekse PYD/YPG kanadını kullanarak Suriye ve Irak'ta girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Akabinde ise örgütün İran kolu olan PJAK, iki cepheli bir çatışmanın önüne geçmek ve Türkiye karşısında konum alması beklenen İran ile ilişkileri iyi tutmak adına çatışmayı sonlandıran bir anlaşma yapmıştır.⁵⁴ YPG'nin kuruluşu, Suriye iç savaşının yeni yeni patlak vermeye başladığı döneme rast gelmesi itibarıyla oldukça manidardır. Daha savaş tam anlamıyla patlak vermeden önce PYD, Suriye'deki Kürt bölgelerinde geçici hükümet ilan etmesiyle gözleri üzerine çekmiştir.⁵⁵ Bunu takip eden aylarda Suriye'nin Halep vilayetine bağlı Türkiye sınırındaki Kobani kasabasında DAESH ile savaşmış ve savaş sonrasında bölgenin kontrolünü fiili olarak ele almıştır. Bu dönemde YPG ilerlemeye devam etmiş ve genelde Suriye'nin doğusunda DAESH kontrolünde olan şehirleri ve kasabaların kontrolünü ABD'nin silah, finans, istihbarat ve saha desteğiyle beraber ele geçirmişti. Her ne kadar Türkiye'nin Suriye'ye yönelik yaptığı hareketler ve sonrasında Rusya ve ABD ile yapılan güvenli bölge anlaşmaları bir takım toprak kayıplarına sebebiyet vermiş olsa da YPG ele geçirdiği toprakların büyük bölümünü halen elinde tutmaya devam etmektedir.⁵⁶ Bununla beraber, YPG'nin çok sayıda kadın savaşçı barındırması, DAESH ile savaşıyor oluşu, uluslararası toplumdan sempati görmüş ve birçok gönüllü yabancı asker YPG saflarında savaşmak üzere Suriye'ye gitmiştir.⁵⁷ Tutsaklarını vahşice infaz ederek videolarını yayımlayan, tutsak ka-

54 Erol Kurubaş, "Arap Baharında Eklemlenen Kürt Bölgeleri ve Türk Dış Politikasına Etkileri." *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 17-25, 2013, s. 20.

55 Press Inc., rudaw.net, <https://www.rudaw.net/english/middleeast/syria/13112013>.

56 E. Göksedef, "Suriye'de savaşın 10 yılında 10 kritik dönüm noktası" BBC Türkiye. 15 Mart 2021. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56377932>

57 2015 yılında YPG'nin kadın kolu YPJ (Kadın Savunma Birlikleri)'nin Times'da yer alan röportajında feminizm vurgusu dikkat çekicidir. (BBC, "YPJ'liler: 'Yalnızca feminizm için değil, topraklarımız için savaşıyoruz'", Erişim: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150712_times_ypj)

dınlara tecavüz eden, dünyanın birçok ülkesinde çok ses getiren vahşi terör saldırıları gerçekleştiren DAES ve onunla savaşan bir YPG imajı uluslararası toplumun dikkatini müspet olarak çekmeyi başarmıştır.

DAES'den farklı olarak YPG ele geçirdiği yerlerde Kürt kimliğine dayanan, seküler ve diğer din ve etnisitelerden insanların da kabul gördüğü bir toplum inşası sürecine soyunmuştur.⁵⁸ DAES'in Yezidilere karşı giriştiği bir katliam ortamında özellikle SDG özelinde Yezidilere haklar tanınması, hatta DAES ile savaşta Yezidilere de yer verilmesi iki saldırgan devlet dışı aktörün farkını ortaya koyması açısından önemlidir. Ayrıca Kobani'yi ele geçirdikten sonra 2014 yılının Temmuz ayında zorunlu askerlik "yurasını" uygulamaya geçiren YPG, bunu yaparken sadece erkek, Kürt ve Müslüman kökenli olan insanlara bunu uygulamıştır.⁵⁹ PYD/YPG'nin finansal kaynağının ne olduğu ve nereden geldiği halen net değildir. Bilindiği kadarıyla kaynaklarının bir kısmı petrol satışı, PKK ile olan ilişkisinden ve ABD gibi dış aktörlerden gelmektedir.⁶⁰ Öyle ki, SDG/PDY/YPG'ye yapılan ABD yardımları resmîyet kazanmıştır ve bütçe kapsamında milyar dolara yaklaşan miktarlarda yardımlar yapılmaya başlanmıştır.⁶¹

YPG birçok bölgesel devletin meşru olarak görmediği bir örgüttür. PKK'yı dahi desteklemesiyle bilinen İran'a ilaveten Irak Kürt Bölgesel Yönetimi de YPG'ye açık destek vermekten kaçınmıştır. Türkiye bölge ülkeleri arasında YPG'yi tehdit olarak gören tek ülke olarak kendisini YPG'nin karşısında konumlandırmış ve küresel güçlerle ihtilaf yaşama pahasına YPG ve DAES'e yönelik sınır ötesi operasyonlar (Zeytin Dalı, Fırat Kalkanı, Barış Pınarı) gerçekleştirmiştir.⁶²

Küresel ölçekte YPG'ye nasıl yaklaşıldığına baktığımızda ise daha farklı bir tablo ile karşılaşmaktayız. Daha önce de belirtildiği gibi YPG'nin DAES'e karşı giriştiği mücadele onun uluslararası boyutta sempati kazanmasına sebep olmuştur. YPG'nin meşru görülen bir aktör olduğuna en iyi örnek, ABD'nin verdiği açık destek ve bunu kendisinin resmi müttefiklerinin itirazlarına rağmen yapmış olması gösterilebilir. Rusya'nın Afrin'de kurduğu gözlem merkezileri de yine bu örgütün Rusya tarafından da meşru bir aktör olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.⁶³

YPG'nin, ABD desteği olmadan bölgedeki temsil, özerklik ve nüfuzunun nasıl seyredeceği halen muallaktır. Zaten ABD desteğinin koşulsuz olmaması ve naip savaş kapsamında bir amaca yönelik olmasından ötürü özerklik konusunda hali hazırda sorunlar yaşanmaktadır. Bölgede farklı aktörlerin de kendi çıkarları bağlamında sürece dâhil olması da önemlidir. Ancak örgüt ABD'den bağımsız bir şekilde karar alma noktasında oldukça kısıtlı imkânlarla sahiptir.

58 Oktav, vd. "Violent Non-State" 10.

59 A.g.m. s.14

60 A.g.m. s.13

61 H. Lybrand,. Fact check: Trump says the US has given 'massive' assistance to the Kurds. What do the facts say? Retrieved from <https://edition.cnn.com/2019/10/08/politics/donaldtrump-kurd-military-aid-syria-fact-check/index.html>.

62 Oktav O: Z., Parlar Dal, E., Kursun A. M., "Violent Non-State" s. 17.

63 A.g.m. s. 17-8

ABD bölgeden çekildikten sonra YPG'ye diğer destek sağlayan devletlere (Rusya, İran) yönelmesi durumunda da özerklik faktörünün geleceği parlak gözükmemektedir.

Temsil noktasında da çok bariz sorunlar mevcuttur. Farklı illerde farklı demografik yapının bulunması (Bazılarında Kürt yoğunluklu, diğerlerinde Arap ve Türkmenlerin bulunması) YPG'nin etnik köken temelli örgüt yapısıyla beraber düşünüldüğünde ileriye dönük temsil gücünü etkileyecek bir faktör olacaktır. Bununla beraber YPG'nin Kürtlerin tamamını temsil ettiği ve tamamının desteğini alan bir örgüt olarak düşünülmemesi gerekir. YPG'nin en kırılgan olduğu nokta olarak nüfuz faktörü gösterilebilir. Nitekim Türkiye'nin ABD varlığında ve desteğinde dahi YPG'nin bulunduğu bölgelere gerçekleştiği operasyonlar bu örgütün nüfuz gücünün istikrarlı olmadığına güzel bir örneği olarak gösterilebilir. Bununla birlikte kaybettiği toprakları geri almayı arzulayan Şam yönetimi de bu denkleme dâhil edildiğinde, ABD desteğinin olmadığı bir ortamda YPG'nin nüfuz alanını korumasının pek de muhtemel görülmemektedir.

Sonuç

SDDA'lerin aldıkları dış yardımlar onların yardım sırasında ve sonrası dönemdeki temsil, özerklik ve nüfuz potansiyellerini ve kapasitelerini etkileyebilecek güce sahiptir. Yardım alan aktörün, bu faktörleri göz önünde bulundurarak, bir kıvılcım gibi anlık olarak alevlenip hızlı sönmek yerine daha ayakları yere basacak şekilde kendilerine şekil vermeleri ve diğer devletlerin maşaları haline gelmemeleri kendi gelecekleri için daha güvenli ve daha az risk teşkil eden bir yol olarak gözükmemektedir. Hızlı bir yükselişe geçilecek ise de bölgesel aktörlerin tepkileri daha iyi tartılmalı ve bölgesel düşmanlar edinmemeye özen gösterilmelidir. Aksi takdirde yardımdan sonraki dönemde bölgesel güçler, ilgili devlet dışı aktörün geleceğine ciddi tehdit unsuru haline gelebileceklerdir.

ABD'nin yardımlarının YPG'yi ne şekilde ayakta tuttuğu ve onu ne kadar güçlendirdiğinin tam olarak anlaşılması mevcut bilgiler ışığında pek mümkün gözükmemektedir. Nitekim YPG'nin finansal yönetimi kamuya açık olmadığından gelirlerinin ne kadarını ABD'den temin ettiği ve askeri olarak ne kadar ABD'ye bağımlı olduğu tartışmaya açıktır. Bununla beraber YPG'nin 2011 yılında kurulmuş olması, 2013 yılında bayrağını sosyalizmi andıran renklerden arındırması ve ABD ile müttefik haline gelmesi bu örgütün adeta amaca yönelik şekilde yoktan var edilmemiş olsa bile, tamamen baştan yaratıldığına ihtimalini göz ardı edemememize neden olmaktadır.⁶⁴ YPG'nin PKK ile olan girift ilişkisi de bu örgütün belli bir amaca yönelik olarak türetilmiş olabileceğini aklı getirmektedir. Öyle ki, lider kadrosunun neredeyse tamamının PKK'ya dayandığını söylemek mümkündür.⁶⁵ Lakin bilinmektedir ki PKK gerek ABD gerekse birçok devlet tarafından resmi olarak terör örgütü olarak kabul edilmekte ve bu yönüyle dış yardım ve destek alması oldukça güç olan bir örgüttür. İşte tam da bu durumdan ötürü daha önce Irak ve Körfez Savaşlarında Kürtler ile sınırlı işbirliği yapan ABD, Suriye İç Savaşı'nda da gerek DAES ile mücadele

64 C. Acun - B. Keskin, "The PKK's branch in northern Syria PYD-YPG". *SETA*. 2017, s. 28-37.

65 A.g.r. s. 28-37

Görsel

Akademik
Bakış
238

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

kapsamında gerekse Şam yönetimini dengeleme noktasında bölgedeki Kürt temelli örgütlere başvurmuş ancak bu sefer naip savaş çerçevesinde bir işbirliği gerçekleştirmiştir.

YPG'nin mevcut durumda özerklik noktasında aldığı yardımdan kaynaklı sorunlar yaşadığı açıktır. Bununla beraber daha yapısal bir sorun olarak temsil gücünün de çok etnikli Suriye halkı üzerinde başarılı olduğu ve gelecekte de başarılı olabileceğini düşündürecek sağlam veriler bulunmamaktadır. Son olarak ise, ABD'nin yardım ve desteğini kestiği bir ortamda YPG kendisini adeta kurtlar sofrasında bulacak ve mevcut nüfuz alanını elinde tutması son derece güçleşecektir. Öyle ki YPG'nin petrol gelirlerinin dahi ABD gözetiminde ve izniyle gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Nitekim ABD'li Delta şirketinin çıkartacağı ve çıkan petrolden SDG'ye pay vereceği Ağustos 2020 tarihli anlaşma bunun güzel bir örneğini teşkil etmektedir⁶⁶

Sonuç olarak, naip savaşta, vekalet savaşından farklı olarak tarafların farklı ajandaları bulunduğu ve ortak bir amaca yönelik hareket etmekten ziyade daha kısa vadeli ve iki tarafında kendi özel çıkarına hizmet eden bir işbirliğine işaret etmektedir. İlerleyen dönemlerde ABD'nin bölgede ciddi bir menfaat görmeyip çekilmesi ve YPG'yi daha fazla finanse etmek istememesi durumunda YPG'nin bu duruma ne derece hazır olacağı bölgenin ve örgütün geleceğini belirleyecek unsurlardan birisi olacaktır. Yukarı da değinildiği üzere, YPG'nin dışardan bir destek olmadan Şam yönetimi ve Türkiye karşısında nüfuz alanını koruması oldukça güç görünmektedir. Nüfuz alanını korumak için girişeceği müttefiklik ilişkileri ise örgütün özerkliğini baltalayacaktır. Kısaca YPG'nin bölgedeki geleceği halen büyük oranda ABD'ye bağlı görünmekte ve örgütün bekası bizzat ABD desteğine dayanmaktadır. Bu desteğin ortadan kalktığı bir ortamda örgüt yok olmasa dahi oldukça yara alacak ve mevcut durumundan çok daha kötü bir pozisyona gerileyecektir. Bu bulgular göstermektedir ki bir devletin çıkarı nedeniyle kurulan yardım mekanizması, yani yardım alanın (YPG'nin) araçsallaşması durumu o SDDA'nın geleceğini ciddi anlamda belirsiz kılmaktadır. Uzun soluklu düşünen SDDA'ların önlerine çıkan her fırsata atlayıp bölge ülkelerini karşılarına almak yerine daha uzun soluklu politikalar izlemeleri kendi gelecekleri açısından daha anlamlı gözükmektedir.

Kaynaklar

Kitaplar ve Makaleler

- ACUN, C, KESKİN, B. "The PKK's branch in northern Syria PYD-YPG". *SETA*. 2017.
- ANDREASK., RİCKLİ M.C, "Surrogate warfare: the art of war in the 21st century?," *Defence Studies*, 18 (2), 2018, s. 113-130, DOI: 10.1080/14702436.2018.1429218
- ALESİNA, A., DOLLAR "Who Gives Foreign Aid to Whom and Why?" *Journal of Economic Growth*, 5 (1), 2000, s. 33-63.
- AYDİNLİ E. "Assessing violent nonstate actorness in global politics: a frame-

66 Bekcecanlı, B. "Prof. Dr. Caşın: ABD'li Şirketin YPG/PKK İle Yaptığı Petrol Anlaşması Uluslararası Hukuka Aykırın." Anadolu Ajansı. Accessed August 8, 2020. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/prof-dr-casin-abdli-sirketin-ypg-pkk-ile-yaptigi-petrol-anlasmasi-uluslararasi-hukuka-aykiri/1932320>.

Görüş

Akademik
Bakış

239

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

- work for analysis," *Cambridge Review of International Affairs*, 28(3), 2015, s.424-444.
- COX, R. W. Post-Hegemonic Conceptualization of World Order. In J. N. Rose-
nau & E. Czempiel (Eds.), *Governance without government: Order and change in world
politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- DAVIS, David R., MOORE W. H. "Ethnicity Matters: Transnational Ethnic Alliances
and Foreign Policy Behavior." *International Studies Quarterly* 41 (1). 1997, s.171-84.
- DEKEL, U., BOMS. N., WİNTER O. "Syria's New Map and New Actors: Challen-
ges and Opportunities for Israel." Report. *Institute for National Security Studies*.
2016, s.13-24.
- DUECK, C. *The Obama Doctrine - American Grand Strategy Today*. Oxford Uni-
versity 2013.
- FALK Richard, "Terör ve Devlet Terörizmi Çağında Savaş ve Barış" (Çev. Ev-
ren Çelik Wiltse) *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe: Seçme Makaleler*. Der.
Mustafa Aydın Hans Günter Brauch - Necati Polat Mitat Çelikpala - Ursula Os-
wald Spring İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2018
- FUKUYAMA F. *Siyasi Düzen ve Çürüme: Sanayi Devriminden Demokrasinin Küreselleş-
mesi*. Çev. Murtaza Özeren, İstanbul: Profil Kitap, 2018.
- GOLDSTEİN, J., PEVEHOUSE, J. C. *Uluslararası İlişkiler*. Ankara: BB101 Yayınları,
2015.
- HERACLİDES, A. "Secessionist Minorities and External Involvement." *Internati-
onal Organization* 44 (3). 1990, s.341-78.
- HEYWOOD, A. *Siyaset*, Çev. Bekir Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zey-
nep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla, Ankara: Liberte Yayınları.
2013.
- INNES M. *Making Sense Of Proxy Wars States, Surrogates & the Use of Force*. Potomac
Books.Dulles, 2012.
- KAPLAN, M. L. "Foreign Support, Miscalculation, and Conflict Escalation: Iraqi
Kurdish Self-Determination in Perspective," *A Century of Kurdish Politics*, 2020,
s.29-45.
- LAHİR, Sajal, and Pascalis Raimondos-Møller, "Lobbying by Ethnic Groups
and Aid Allocation." *The Economic Journal*. 110 (462). 2000, s.62-79.
- Milton E., J. Can. *Foreign Aid Moderate Ethnic Conflict?*, Peaceworks, (Erişim:
[https://www.usip.org/publications/1997/03/can-foreign-aid-moderate-ethnic-
conflict](https://www.usip.org/publications/1997/03/can-foreign-aid-moderate-ethnic-conflict)) 1997.
- KRAUSE, K., MİLLİKEN, J. "Introduction: The Challenge of Non-State Armed
Groups." *Contemporary Security Policy*, 30(2), 2009, s.202-220.
- KRİEG, Andreas. "Externalizing the Burden of War: the Obama Doctrine and
US Foreign Policy in the Middle East." *International Affairs* 92 (1). 2016, s.97-113.
- KURUBAŞ, Erol "Arap Baharında Eklemlenen Kürt Bölgeleri ve Türk Dış Politi-
kasına Etkileri." *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 2013, s.17-25.
- MEARSHEİMER, J. J., WALT S. M. *İsrail Lobisi ve Amerikan dış Politikası*. Translated
by Hasan Kosebalaban. İstanbul: Küre Yayınlar, 2009.
- OKTAV O' Z., PARLAR, DAL, E., KURSUN A. M., *Violent Non-State Actors and
the Syrian Civil War: the ISIS and YPG Cases*. Cham, Switzerland: Springer,
2018.
- TRUMBULL, W. N., WALL. H. J. "Estimating Aid-Allocation Criteria with Panel
Data." *The Economic Journal* 104, no. 425: 1994, s.876-82.

Görsel

TARAS, R., GANGULY R. *Understanding Ethnic Conflict*. 4th ed. London: Routledge, 2016.

WILLIAMS P. *Violent Non-State Actors And National And International Security*, International Relations And Security Network, 2008.

YEŞİLTAŞ M., DURAN B. "Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Yükselişi, Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler," Ankara: SETA, 2018.

YILMAZ. M.E. *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar: Etnik Çatışmaların Nedenleri ve Barışın Tesisi*. Ankara. Nobel Yayınları, 2007.

İnternet Kaynakları

BEKCECANLI, B. "Prof. Dr. Caşın: ABD'li Şirketin YPG/PKK İle Yaptığı Petrol Anlaşması Uluslararası Hukuka Aykırı." Anadolu Ajansı. 8 Ağustos, 2020. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/prof-dr-casin-abdli-sirketin-ypg-pkk-ile-yaptigi-petrol-anlasmasi-uluslararasi-hukuka-aykiri/1932320>,

Göksedef, E. "Suriye'de savaşın 10 yılında 10 kritik dönüm noktası" BBC Türkiye. 15 Mart 2021. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56377932>

İleri, K. "Pentagon bütçesinde YPG/PKK'nın da dahil olduğu program için 522 milyon dolar talep edildi" Anadolu Ajansı. 28 Mayıs, 2021. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pentagon-butcesinde-ypg-pkk-nin-da-dahil-oldugu-program-icin-522-milyon-dolar-talep-edildi/2257618>

Press Inc., rudaw.net, <https://www.rudaw.net/english/middleeast/syria/13112013>.

LYBRAND, H. Fact check: Trump says the US has given 'massive' assistance to the Kurds. What do the facts say? 2019, <https://edition.cnn.com/2019/10/08/politics/donaldtrump-kurd-military-aid-syria-fact-check/index.html>.

JAKOBI A. P. Non-State Violence and Political Order: A View on Long-Term Consequences of Non-state Security Governance. PRIF Working Paper No 4. 2010, https://www.files.ethz.ch/isn/121254/4_jakobi_PRIF_working_paper2.pdf

"One More Step." Archive.vn. US Department of Commerce, n.d. https://archive.vn/20150117113227/http://factfinder.census.gov/faces/tableservices/jsf/pages/productview.xhtml?pid=ACS_13_5YR_DP03.

"YPJ'liler: 'Yalnızca feminizm için değil, topraklarımız için savaşıyoruz'", Erişim: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150712_times_ypj)

Extended Abstract

States give direct, indirect, formal, and informal aid to violent non-state actors. Historical foreign aid examples suggest that foreign aid to violent non-state actors are free from the development degree and ideology of the state that gives and the actor that receives the aid. This article initially examines how and to what degrees do states give foreign aids to these non-state actors. The second purpose of the article is to reveal the underlying reason behind the foreign aid to non-state actors. We suggest that the most effective and tangible foreign aid by states to violent non-state actors are stem from the foreign policy concerns of the state which are shaped by national goals and security. Such foreign aids are described as "instrumental" and they appear as the most effective type of foreign aid, among others. We separate foreign aids into two general categories: affective and instrumental. As mentioned above, instrumental foreign aid appears when the national security or goal of the na-

Gazi

Akademik
Bakış

241

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

tion lies on giving aid to a particular violent non-state actor. Whereas, affective foreign aids are mostly stemming from two main reasons: humanitarian concerns and affinity to a particular violent non-state actor. Foreign aids that occur due to humanitarian concerns appear as the weakest type of foreign aid among others. However, if a nation has a racial or religious affinity to a violent non-state actor, we may observe a strong support. It is also possible for nations to make foreign aids for more than one reason. We argued that the most effective foreign aids are likely to appear when instrumental reasons are backed with racial/religious affinity to a specific violent non-state actor.

We also examined surrogate warfare as a method that paves the way for foreign aid. Wars like Vietnam and Iraq proved that direct military involvement of states can lead to quagmires which can cost a fortune to that particular nation yet bring considerably very little to the table. These experiences led nations to use surrogates to handle their job without the direct military intervention of the state in question. Unlike proxy warfare, surrogate warfare may involve violent non-state actors and other regional powers. The aim of the aid giver and receiver does not necessarily have to match in such warfare as long as both are utilizing from the partnership. However, we suggested that such partnerships may endanger the future of violent non-state actors due to the ambiguity of future partnership between two parties. Our aim here is to reveal the effects of foreign aids on violent non-state actors. We concluded that foreign aid might endanger the future of violent-nonstate actors especially when the dependency on such aids is high.

To test our theoretical approach, we utilized from the case study method. We picked the Syrian civil war as our case which involves many violent non-state actors and many nations that give aid to such actors. We mainly focused on the American foreign policy towards Syria and its backing of PYD/YPG/SDG. We suggested that for a violent non-state actor to be successful it must sustain a certain level of autonomy, representation, and influence in its borders and beyond. Hence, if we are to assess the danger or contribution of foreign aid on violent non-state actors, we had to measure the effect of aid on autonomy, representation, and influence. We concluded that the US support of YPG as part of its surrogate warfare strategy is quite dangerous for the future of YPG in the region. This aid also endangers the current situation in terms of autonomy as YPG depends so much on the decisions that the US gives in the region. YPG also draws so much attention with its joint missions with the United States. Turkey, for instance, already took considerable military steps against the YPG. Thus, the absence of US support for YPG in the future may endanger the survivability of the YPG in the region.

Eski Türklerin Savaş Taktikleri ve Savaş Alanındaki Uygulamaları

Military Tactics of the Ancient Turks and Their Application on the Battlefield

Eda DURMUŞ*

Öz

Türklerin hayatını sürdürdüğü bozkırlar sosyal, siyasi, dini, hukuki ve askeri yapılarına büyük ölçüde etki etmiştir. Özellikle askeri boyutuyla kullandıkları savaş araç gereçleri bu kapsamda değerlendirilebilir. Onların savaş taktiklerinin uygulanmasında öncelikle atın yararlanılmıştır. Bu savaş taktiği atın hızı ve manevra kabiliyeti sayesinde çok iyi bir şekilde uygulanabilmiştir. Böylece at üzerinde yay gerip, ok atmak suretiyle uzaktan savaş kendileri için kan kaybını azaltmıştır. Türkler turan taktiği veya kurt oyunu denilen savaş taktiklerini üç safhada gerçekleştirmişlerdir. Birinci safhayı yıldırma ve yıpratma oluşturmaktadır. Burada düşmanın yıpratılmasına yönelik hareket edilmekte ve kesin sonuç alınmamaktadır. İkinci safha sahte geri çekilmedir. Bu safhada yenilmiş gibi yapılarak düşman şaşırılmakta ve savaşın yapılacağı yere çekilmektedir. Taktiğin üçüncü safhasını pusuya düşürme ve imha oluşturmaktadır. Bu safhada düşman istenilen yere çekildiğinden yenilgiye uğratılmaktadır. Türklerin bu savaş taktiklerini başarıyla uygulamalarında insan, coğrafya ve zamanlama faktörü olmak üzere üç temel faktör ön plana çıkmaktadır. Taktiğin uygulayıcısı olan insandır. Türklerin hayat tarzı kahraman olmalarına zemin hazırlamıştır. Günlük hayatta yapılanlar savaş için bir tatbikat şeklinde geçmiştir. Bundan dolayı Türkler taktiğin uygulanmasında korkusuzca hareket ederek başarı sağlayabilmişlerdir. Savaş taktiklerine etki eden başka bir husus coğrafyadır. Bozkırlarda atın çok iyi kullanılabilmesi savaş taktiklerinin uygulanmasına büyük ölçüde etki etmiştir. Zamanlama da taktiğin uygulanmasında önemli bir yer tutmuştur. Çünkü düşmana nerede ve nasıl saldırılacağına yanında nasıl saldırılacağı da bilinmek zorundadır. Burada başarı sağlanacağına hesap edildiği zamanda düşman üzerine saldırı söz konusudur. Eğer başarı sağlanamayacaksa, düşman üzerine saldırıdan vazgeçilmektedir. Türk tarihinde sırasıyla İskitler, Hunlar ve Göç Türkler ve daha sonraki Türk toplulukları bu savaş taktiklerini başarıyla uygulamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Türk, Bozkır, at, demir, savaş taktiği

Abstract

The steppe, where a great part of the Turkic population has been lived, influenced deeply their social, political, religious, judicial and military features. Especially their weaponry can be observed in these terms. The main factor of the old Turkic warfare was the horse. Turkic military tactics were shaped around the very speed and manoeuvre capabilities of the horse. Distant warfare based on using bows on the horse helped them to lessen their losses. The classical Turkic tactic known as the Turan tactic or the wolf game realised in three phases: The first phase contains intimidation and attrition. This act aimed at weakening the enemy and they did not hope eventual consequences after that. The second phase is the false retreat. The attackers started to withdraw as if they were defeated; the enemy became surprised and was taken to the field where the attackers had planned to wage the war. The third part of the tactic was to ambush and destroy the enemy. Since the tired enemy came where the attackers had made their preparations, it was not difficult to hit a fatal impact and to win the

Makale Geliş Tarihi: 05.07.2021. Makale Kabul Tarihi: 19.11.2021.

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Doktora Öğrencisi.
E-Posta: eda.durmus@hbv.edu.tr. ORCID ID: 0000-0002-0460-4712.

Görüş

Akademik
Bakış

243

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

war. The three factors enabling to use this tactic efficiently were human source, geographical environment and timing. The performer of the strategy is the human-being. The lifestyle of the ancient Turks paved the way to produce able warriors. Indeed, their daily activities were all concerning with military preparations in a sense. Therefore, they were very familiar of the tactics, acts and conditions of the war, which helped also to increase their self-confidence and bravery. Another factor in terms of war strategies is the geographical settings. The effective use of the horse in the steppe led to shape the principal military strategies. Since the armies of the steppe peoples were composed of cavalry troops, they needed the lands suitable to ride speedily and to make manoeuvres easily. It was also very vital to easily access on the horse to the ambush places, usually passes and valleys. The army had to deal with the enemy on a suitable place, but also as mounted. Success was depended on providing those conditions. Controlling the strategical points was conditional for the mounted troop to have upper hand before the enemy. Thus, it became essential in exerting the tactic. They had to know not only when and where, but also how to attack on the enemy. If the estimations promise for a success, then they would start the action. If not, they used to cancel the assault. Scythians, Huns, Kök Türks and the succeeding Turkic peoples applied this strategy very well.

Key Words: Turks, steppe, horse, iron, war tactics.

Giriş

Bozkır karşılığında Rusça step kelimesi kullanılmıştır¹. Bu kelimenin otlak alanları için kullanıldığı bilinmektedir. Bozkırlar “step” kelimesinin çıkmış olduğu kültür coğrafyasıyla bağlantılıdır. Bu çerçevede asıl bozkır coğrafyası batı dillerinde Eurasia şeklinde geçen Avrasya Bozkır sahasıdır². Bu bağlamda Avrasya Doğu Avrupa ile Orta ve Kuzey Asya’dan oluşmaktadır. Böylece söz konusu coğrafya Asya ve Avrupa kıtaları arasında çok geniş sahadır³. Coğrafi sınırlarını belirtmeye çalıştığımız bozkırlarda eski Türk savaş taktiği en iyi şekilde uygulanabilmiştir. Çünkü bu taktiğin uygulanmasında en uygun çevre bozkır coğrafyası olmuştur.

Atlı kültürün ortaya çıkması da savaş taktiğinin uygulanmasına etki etmiştir. Bozkır coğrafyasında ortaya çıkan bu kültür konar- göçer kültürün en üst basamağını oluşturmaktadır. Bozkır devletleri “Büyük Bozkır” olarak da bilinen bu coğrafyada kurulmuştur. Ural ile Altay Dağları arasındaki bozkırlar atlı kültürün merkezini oluşturmuştur. Hayvancılıkla uğraşanların yarattığı uygarlık bu çevreden diğer yerlere yayılma imkanı bulmuştur. Coğrafi sınırları belirtilen çevre at beslemeyle ilgili kültüre temel oluşturmuştur. At besleme, bozkır coğrafyasında birincil iş olmuş, hayatın her alanında attan çok yararlanılmıştır⁴. Atlı kültürün ortaya çıkması ile tarihte büyük bir başarı kazanılmış, bu sayede diğer kültürler de gelişme imkanı bulmuştur. Büyük bozkır devletlerinin ortaya çıkması için gereken koşullar at sayesinde belirebilmiştir⁵.

Atın hızı ve sağa, sola hareket edebilme kabiliyeti bozkır devleti kurucularına büyük kolaylık sağlamıştır. Bozkır devletleri at üzerinde kurulmuş ve böylece

1 Emir Musrafayev, vd., *Rusça- Türkçe Sözlük*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1989, s.877.

2 Karl Steuerwald, *Almanca Türkçe Sözlük*, ABC Tanıtım Basımevi, İstanbul, 1988, s. 205.

3 Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993, s. 1.

4 Mahmut Arslan, *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasî Yapı*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984, s. 1- 2.

5 Wilhelm Koppers, “Etnolojiye Dayanan Cihan Tarihinin Işığı Altında İlk Türklük ve İlk İndo Germanlik”, *Belleken*, V/17- 18, 1941, s. 471.

diğer kavimlere karşı üstünlük sağlanabilmiştir. Atın bozkırda yaşayan insan için en önemli bir savaş arkadaşı olduğu anlaşılmıştır⁶. Atın hızı ve manevra kabiliyeti eski Türk savaş taktiğinin uygulanmasına büyük katkı sağlamıştır.

Atın yanında demir kullanımından da söz etmek gerekir. Bozkır kavimlerinin diğer toplumlara karşı egemenlik kazanmaları sağlamaları demir sayesinde mümkün oluyordu. Onların savaşlarında demir en ön plandaydı. Söz konusu maden en çok Altaylar ve çevresinde bulunuyordu. Altaylar çevresinde yaşayanlar demiri çok iyi işleyebilen demir ustalarıydılar. Bunu Kuzey Altaylarda bulunan demir eritme ocakları ile Baykal gölünün doğusu tarafında demir ocak ve döküm yerleri açık bir şekilde göstermiştir⁷. Çin belgeleri Yenisey nehrinin kaynak bölgesinde demir filizinin toplandığını ortaya koymaktaydı. Abakan bölgesinde mıknaş ile Tuba ırmağı çevresinde cevher olarak vardı. Yazılı belgeler ve yüzey buluntularıyla varlığı tespit edilen demir belirtilen çevrede çok erken dönemlerden başlamak üzere işlenmeye başlanmıştır⁸.

Demiri bozkır kavimleri yoğun olarak kullanmışlardır. Bu bağlamda demirden kılıç, kama, mızrak ve ok ucu gibi savaş gereçleri yapmışlardır. Bunlara ek olarak zırh, miğfer ve kalkan yapımında demirden büyük ölçüde yararlanılmıştır.. Demir atın donanımında da ön plana çıkmıştır. Üzengi, gem ve nal ile eyere ait parçalar demirden yapılmıştır. Sosyal hayatta da çeşitli eşyanın demirden yapıldığı dikkati çekmektedir.

Attan süvarilikte yararlanması ve demir gereçlerin savaşta kullanımı bozkır kavimlerinin gücüne güç katmıştır. Bu sayede Türkler başka milletlere göre daha güçlü konuma gelebilmişlerdir. Savaşabilme yetenekleri ile birlikte egemenlik kurmada üstünlük sağlama gerçeği de ortaya çıkmıştır. Bozkır Türk devletleri askeri güce bağlı olarak ortaya çıkmış, vatan sevgisi, cesaret, atta var olan hız ve demirin sağladığı güç bir araya gelince güçlü Türk orduları oluşmuştur⁹.

Bozkırlarda güçlü devletlerinin kurulması attan binek hayvanı olarak yararlanması ve demir kullanımının artmasıyla gerçekleşmiştir. Bunlar arasında İskit/Saka, Asya ve Avrupa Hun Devletleri ile Gök Türk Devleti sayılabilir. At ile demir büyük bozkır devletlerinin kurulup, yaşatılmasına temel oluşturmuştur. Bu gelişmeler ordu yapıları, kullandıkları silahları ile taktiklerine de yansımaları göstermiştir.

Savaş Taktiği Safhaları

Eski Türk savaş taktiği safhaları üçe ayrılıyordu. Bunlar: Yıldırma ve Yıpratma, Sahte Geri Çekilme ile Pusuya Düşürme ve İmha olarak gerçekleştiriliyordu. Savaş taktiğinde önce düşman yıldırıp, yıpratılmaya çalışılıyordu. Aynı zamanda düşmanın psikolojisi de bozulmaya çalışılıyordu. İkinci safhada yenilmiş gibi yapılarak düşmanın önünden geri çekilme sağlanıyordu. Son safhada düşman istenilen yere çekildiğinde pusuya düşürmek suretiyle imha ediyordu. Taktik safhaları bu belirtilen sıraya göre gerçekleştirilmiş oluyordu.

6 Jozsef Deer, "İstep Kültürü", *A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XII/1-2, 1954, s. 162.

7 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989, s. 211-212.

8 İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 212.

9 İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 213.

Yıldırma ve Yıpratma

Bozkır kültür çevresinde uygulanan savaş taktiği belirli aşamalarla uygulanıyordu. Mücadelelerinin ilk aşaması yıldırma ve yıpratmadan ibaretti. Başlangıçta düşmana karşı beklenmedik saldırılar gerçekleştirilerek onların askerlerine kayıp verdirilmek suretiyle karşı tarafta moral bozukluğu oluşturuluyordu. Böylece beklenmedik saldırılar düşmana korku salmaya yetiyordu.

Bu taktiğin temelinde düşmanı korkutma yer alıyordu. Savaşın gidişatı ve sonuçlandırılmasında düşmana korku salmak oldukça etkili bir yöntemdi. Özellikle korku düşünce ve hareketin bozulmasında, iradenin zayıflamasında, azim ve cesaretin kırılmasında etkiliydi. Böylece düşmanın kendini savunabilme gücü kırılmaktaydı. Korkutmanın insana karşı etkisi iyi bilindiğinden bu amaca yönelik uygulamaları önemli bir yer tutuyordu¹⁰.

Bozkır kültür çevresinde korkutma iki aşamalı gerçekleşiyordu. Birinci aşamada sefere çıkmadan önce düşman içine korku salınıyordu. Kendileri hakkında korkunç rivayetleri düşmanlar içine yayarak onların savaş ve mücadele azmini kırıyorlardı. Şüphesiz bozkır kavimlerinin ordularının gücü, savaşçılıkları ve ölüm saçtıkları ve onları hiçbir gücün mağlup edemeyeceği vb. rivayetlerin sefer yapılacak kavim halkı arasında yayılması psikolojik yönden onlarda mücadele azmini büyük ölçüde kırıyordu. Çünkü üzerlerinde büyük etki yapan düşman hayali kahramanları oluşuyordu.

İkinci aşama ise düşmanla karşı karşıya geldiklerinde gerçekleştiriliyordu. Birinci aşamada söylem, yani rivayete dayalı olan hareketleri bu aşamada hem söylem hem de eyleme yönelik olarak sürdürülüyordu. Türk askerleri farklı yerlerden hiç beklenmeyen zamanlarda düşmanlara saldırıyorlardı. Bu esnada yüksek sesler çıkarmak suretiyle düşmana korku salıyor ve düşmanın moralini bozuyorlardı¹¹. Onlar bu saldırıları esnasında yırtıcı hayvanların seslerine benzer sesler çıkarıyorlardı. Bu bağlamda onların sesleri "arşan kükremesi" gibiydi¹². Onların korkunç naralar ve çığlıklar atmaları yalnız düşmanı korkutmamakta, diğer taraftan kendileri için faydalı olmaktadır. Bağırarak suretiyle sınırlar gerilmekte, vuruşlar güçlü hale getirilmekteydi¹³.

Genellikle okçu atlılardan oluşan askeri birlikler, atın hızının sağladığı avantajla piyade birliklerinden oluşan düşmanlarına karşı başarı sağlıyorlardı. Bozkır kavimlerinin birdenbire düşmanlara saldırıları savaş taktiklerinde önemli bir yer tutuyordu. Bu taktikte esas olan kısa bir zaman içinde başarı kazanmaktı. Uzun zaman dilimine yayılan savaşlarda, birlikler şartlara göre hareket etmek suretiyle bazen dağılır ve bir araya gelirlerdi¹⁴.

Bozkır kavimlerinin kullandığı araç ve gereçler uzaktan savaş taktiğinin uygulanmasına zemin hazırlıyordu. Özellikle yıldırma ve yıpratma faaliyetleri kapsamında düşman üzerine gerçekleştirilen saldırılarda da aynı taktik uygulanıyordu.

10 Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, II, ODES Ltd Şti, Kültür Yayınları, Ankara, 2010, s. 115- 116.

11 Salim Koca, *a.g.e.*, s. 116.

12 Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, I, s. 125, 441.

13 Salim Koca, *a.g.e.*, s. 116.

14 İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 274.

Bu taktik sayesinde düşmana ağır kayıplar verdiriliyordu. Söz konusu taktiğin uygulanmasında ok kullanmak ön plandaydı.

Bozkır kavimleri, at üzerinde düşmana karşı atıldıklarında oklarını atmaktaydılar. Seri olarak atılan oklarla düşman ordusu büyük ölçüde bozguna uğruyordu. Böylece “ot gibi biçiliyordu”¹⁵. Düşman üzerine bu tür saldırılar onlar yıpranmaya kadar sürüyordu. Şüphesiz bu tür saldırılar önce de belirttiğimiz üzere düşmanı yok etmek için değil, yıldırıp yıpratma amacına yönelikti.

Sahte Geri Çekilme

Bozkır çevresinde mücadelenin ikinci safhasını sahte geri çekilme oluşturuyordu. Böyle bir hareket sonucunda düşman yanıltılmış oluyordu. Bu safhada süvariler geri çekilmeye başlıyor, bunun üzerine düşman atlıları takip etmeye başlıyordu. Bunun sonucunda süvariler çekildikleri yerlerde kaynakları kurutmak suretiyle düşmanı güç duruma düşürmek istiyorlardı.

Düşman üzerine saldırdıkları bir sırada geri çekilme kararı verilebiliyordu. Burada ordu komutanı kendileri için savaşmanın uygun olmadığını öngördüğünde geri çekiliyorlardı. Şüphesiz onların geri çekilişinde atlarının hızı ve manevra kabiliyeti kendilerine büyük avantaj sağlıyordu¹⁶. Böylece sahte geri çekiliş esnasında düşmanın takip edebilmesi de zorlaşıyordu.

Bozkır çevresinde sahte geri çekilmenin çeşitli amaçları vardı. Her şeyden önce düşman yorulmakta ve bitkin düşürülmekteydi. Böyle bir çekilme az önce de belirtildiği üzere düşman üzerinde beklenmedik bir şaşkınlık yaratmaktaydı. Bu gelişme düşmanın kaçış şeklinde değerlendirmesine ve atlı birlikleri takibine zemin hazırlıyordu. Bunun sonucunda düşmanların saf düzenleri bozulmak suretiyle emir komuta zinciri de ortadan kalkıyordu¹⁷. Düşmanı yanıltmaya yönelik sahte geri çekiliş, düşmanın arkalarına düşmesi için onları aldatarak kaçma şeklinde düşünülüyordu¹⁸.

Sahte geri çekilme esnasında at dörtlüye giderken at üzerinde düşmana yay gerip ok atabiliyorlardı¹⁹. Bozkır atlıları bu alışkanlıklarını çok erken yaşta itibaren kazanmışlardı. Bu durumda kendilerini takip etmeye çalışan düşmanı şaşırtmaya ve onlara kayıp verdirilmeye devam ediyorlardı. Sahte geri çekilmenin nedeni kendileri için savaşın uygun olacağı zamanı kazanmak ve mekana ulaşmaktı.

Sahte geri çekilmede çekildikleri coğrafyanın büyüklüğü ve çekilmenin uzun zaman alması durumunda düşmanın ilerleyişini zorlaştıracak uygulamalara da gidiliyordu. Su kaynaklarının kurutulması, yiyecek içeceklerinin ortadan kaldırılması, hayvanları için gerekli otların yok edilmesi gibi faaliyetlerle düşman her geçen gün güç duruma düşürülüyordu. Böylece yiyecek ve içecek kaynakları yok edilen düşman güç duruma düşürülüyordu. Ayrıca zamanla askerlerinde yorgunluk ve bitkinlik başlayan düşmanın savaşabilme kabiliyet ve azmi de büyük ölçüde kırılmış oluyordu.

15 Kaşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, I, s. 195.

16 Jozsef Deer, *a.g.m.*, s. 162.

17 Salim Koca, *a.g.m.*, s. 117.

18 Kaşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, I, s. 472.

19 Abdülkadir Donuk, “Kuruluşunun 2200. Yıl Dönümünde Türk Ordusu”, *Türk Kültürü*, Sayı 340, 1991, s. 463.

Pusuya Düşürme ve İmha

Bozkır çevresinde üçüncü safha düşmanı pusuya düşürmek ve etrafını kuşatarak yenilgiye uğratmak şeklindeydi. Bunu uygulayabilmek için coğrafi çevrenin elverişli olması gerekiyordu. Bu taktik için iki tarafında dağ bulunan dışa kapalı vadiler, ormanlık, bataklık ve çöl sahalar gibi zorlu araziler ön plana çıkıyordu. Savaş başlamadan önce birliklerden bir kısmı uygun yerlerde pusu almaktaydı. Birliklerin bir kısmı ise düşman önünden pusu kurulan yere doğru çekiliyor ve düşman sıkıştırılmış oluyordu. Bu gelişmeden sonra sıkıştırılan düşman kısa sürede yok edilebilmekteydi²⁰.

Şüphesiz pusuda en etkili coğrafya dar boğazlar ve dağlarla çevrili yerlerdi. Bu tür yerlerde sıkıştırılmış olan düşmanın hareket kabiliyeti ortadan kaldırılmakta, etrafı kuşatılmış olan düşman ok atışlarıyla etkili bir biçimde imha edilmekteydi. Bir taraftan okçu atışına maruz kalırken diğer taraftan birbirlerini sıkıştırmak suretiyle büyük kayıp veriyor ve yenilgiye uğratılmış oluyorlardı.

Bu taktik kurdun avına saldırması, çekilmesi ve pusuya düşürmesiyle özdeşleştirilmiştir. Gök Türk yazıtlarında Bilge Kağan babasının askerlerini kurda benzetmektedir²¹. Bozkır çevresinde yüz yıllarca uygulanan taktiğe "Kurt oyunu" denilmektedir. Bu taktik geri çekiliyormuş gibi yaparak düşmanı uygun yerde çevirmekten oluşmaktadır. Söz konusu savaş taktiği için "Turan taktiği" tabiri de kullanılmaktadır.

Savaş Taktiğine Etki Eden Faktörler

Savaş taktiğine etki eden çeşitli faktörler vardı. Bunlar: 1. İnsan Faktörü, 2. Coğrafya Faktörü, 3. Zamanlama Faktörü olarak belirtilebilir. Öncelikle her başarı ya da başarısızlık insana bağlıdır. Taktiğin uygulayıcısı insan olduğundan, insanın yetiştirilmesi ve kahramanlığı taktiğin başarılmasında önemli bir yer tutuyordu. Coğrafyanın seçimi, kullanımı da taktiğin uygulanmasına etki etmekteydi. Zamanlamanın da taktiğin başarılıp başarılmasında önemli bir yeri vardı.

İnsan Faktörü

Bozkır çevresinde hayat avcılık, sürülerin otlatılması ve akınlardan oluşuyordu. Özellikle akınlı Türkler için hayatın bir parçası idi. Dolayısıyla toplum hayatında kahramanlık ön plana çıkıyordu. Kahraman, savaşta veya tehlikeli bir durumda yararlılık gösteren kimse, alp, yiğit anlamına gelmektedir²². Kahraman ya da alp vatan topraklarında istiklal ve kutlu değerlerine bir saldırı gerçekleşince malından ve canından geçen insandır. Bunu gerçekleştirmenin yolu ise cesarettir. Kahraman olabilmek için cesaretli olmak gerekir. Cesaret kahramanlığın ön şartıdır. Kahramanlığın şartları arasında cesarettir başka özveri ve kararlı duruşta da söz edilebilir²³. Bu durumda başarı cesaret, özveri ve kararlılıkla sağlanabilmektedir. Sözü edilen özelliklerin hiyerarşik yapı içinde en üstteki komutandan en alttaki askere kadar savaşa katılanların hepsinde olma zorunluluğu vardır.

20 Salim Koca, *a.g.e.*, s. 117.

21 Kök Tigin Yazıtı, doğu, 12; Bilge Kağan Yazıtı, doğu, 11.

22 Hasan Eren, vd, *Türkçe Sözlük*, I- II, TDK Yayınları, Ankara, 1988, s. 761.

23 Mehmet Akif Tural, "Kahramanlık Kavramı ve Atatürk'ün Kişiliğinde Bu Kavramın Yeri (Trablusgarp, Çanakkale ve Sakarya'dan İzmir'in Alınışına)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Çanakkale Zaferinin 80. Yıldönümü Özel Sayısı*, X, 30, 1994, s. 697.

Bozkır çevresinde her savaşçıya savaş esnasında başarı kazanması için önceden bazı vasıflar kazandırılıyordu. Bunlar arasında üstlerinin emirlerine uyma, hızlı ve çabuk karar verme, istenilen hedefe isabetli atış sayılabilir²⁴. Böylece savaş taktiği uygulamasında yetenekli kahramanlar mücadele ediyordu. Öncelikle emre itaat söz konusu olduğundan karşılıklı güven duygusu gelişmişti. Kahraman savaş girdiğinde her türlü zorluğu ve ölümü göze alıyordu.

Türk tarihinde cesaret ve kahramanlığın ön plana çıktığı birçok örnek bulunmaktadır. Özellikle emir komuta zincirinde öleceğini bilerek komutana güven önemli bir yer tutmaktadır. Buna en güzel örneği Hun uygulamalarında ayrıntılı olarak durduğumuz üzere savaş başlarken Avrupa Hun hükümdarı Attila'nın askerlerine atalarından söz etmesi, cesaretlendirmesi, kendisinin savaşacağını ve kendisiyle birlikte savaşmalarını söylemesi kayda değer bir husustur²⁵. Burada onun askerlerine son derece güvendiği anlaşılmaktadır. O, askerlerinin emre itaat edeceklerini bildiğinden en sıkıntılı zamanda dahi onların savaşa girmelerini istemiştir.

Bozkır çevresinde kahramanlardan oluşan Türk ordusunun üç temel özelliği vardı. 1. Paralı askerlerden oluşmuyordu. 2. Sürekli askerler görev yapmıyordu. 3. Büyük çoğunluğu atlı birliklendendi²⁶. Özellikle orduyu oluşturan askerler ücretli olmadığından gönüllülük esasına göre görev yapıyorlardı. Bu özellikleriyle ücretli görev yapanlardan büyük farklılık gösteriyorlardı. Ücretli askerler paraları ödendiğinde savaşmaktaydı.

Kahramanlar hayat tarzları gereği ava çıktıklarında, savaş talimi yaptıklarında, törenlere katıldıklarında at üzerinde yay gerip ok attıklarından her an savaşa hazır durumdaydılar. Herhangi bir akın söz konusu olduğunda hemen orduya süvari olarak katılabiliyorlardı. Başka bir ifadeyle her an savaşa hazır durumdaydılar.

Savaşa katıldıklarında savaş taktiğinin uygulanmasında komutanın emirlerine uymakta ve o emirleri tam olarak uygulayabilmekteydiler. Ordu içinde disiplinsizlik olmamakta ve uygulanan taktik tam olarak gerçekleştirilebilmekteydi. Buradan başarı elde ediliyordu. Zaten cesaret, fedakârlık, emre itaat, isabetli karar, hedefi tam isabetle vurma ve güven duygusu savaş taktiğinin iyi uygulanabilmesini mümkün kılıyordu. Böylece düşmana karşı zafer kazanılmış oluyordu.

Bozkır çevresinde savaşa katılanları başarılı kılan başka bir husus yiyecek ve malzeme sıkıntısı çekmemeleri idi. Başka toplumların ordularının arkasında askerleri beslemek için çok sayıda sığır bulunurken, Türklerin yiyecekleri et konserveinden oluşuyordu. Bu şekilde bir yiyecek Çin ile Avrupa'da bulunmazken, çok daha önce Türkler tarafından biliniyordu. Lâtin yazarlarından bazıları Hunların, daha sonraki yüzyıllarda Macarların çiğ et yemelerine dikkat çekmekteydiler. Bunlar atlarının eyerlerine bağladıkları çantalarında bulunan kurutulmuş et konserveini bilmelerinden kaynaklanıyordu²⁷.

24 Salim Koca, *a.g.e.*, s. 110.

25 Jordanes, *The Origin and Deeds of the Goths*, Trans. Charles Christopher Mierow, Dodo Pres, England, 2007. XXIV, 202- 206.

26 İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 269- 270.

27 İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 272.

Bozkır çevresinde insan unsuru merkezli casusluk faaliyetleri de başarılarında önemli bir yer tutuyordu. Casuslar durumlarına göre çeşitlilik göstermekteydi. Casuslar, gerçekleştirdikleri faaliyetlere göre yerel, düşman içine sızmış, saf değiştirmiş, ölü ya da canlı casus sınıflandırılmaktadır. Yerel olarak bilinen casuslar düşmanların topraklarında yaşamakta olan yerli kişilerdir. Düşmanın içine sızmış olan casus subaylardandır. Saf değiştirmiş olan casus düşman tarafına çalışmakta olan casustur. Ölü olarak tanımlanan casus düşman tarafını yanlış bilgilendiren, karşı taraftan aldığı yanlış bilgiyi düşman tarafının casusuna getirendir. Canlı olarak tanımlanan casus ise, doğrudan düşman tarafından bilgiyi ulaştırandır²⁸. Bütün bu tür casuslardan yararlanılıyordu.

Bozkır çevresinde haberci anlamında “tıngçı” kavram olarak kullanılıyor²⁹. Casus anlamında “körüg” kelimesi biliniyordu³⁰. Karşı taraftan haber almak için tutulan adama, yani casusa ise “til” denilmekteydi³¹. Bozkır çevresinde İskitler, Hunlar ve Gök Türkler zamanında bu tür casusluk faaliyetlerinden yararlanılıyordu. Düşmanın askeri gücü ve ne zaman ve nasıl savaşa gireceği, kimlerle ittifak oluşturacağı bu faaliyetlerle açıklığa kavuşturuluyordu.

Bozkır çevresinde Gök Türk döneminde casusluk faaliyetlerine dair bilgiler verilmektedir. Bu bağlamda Oğuzdan ve Türgiş Kağanından casus geldiği belirtilmektedir³². Haberci getirdikleri de bildirilmektedir³³. Burada Gök Türklerin düşmanları hakkında Bilge Tonyukuk’a bilgilerin aktarıldığı anlaşılmaktadır. O, Türk zekası ve hakimliğinin bir timsali olarak görülmektedir³⁴. Çin kaynaklarından Tonyukuk’un “otoriter, hakim ve kurnaz” olduğu öğrenilmektedir³⁵. Bilge Tonyukuk’un bütün çevre kavimlerden haber toplaması otoriter, kavim, kurnaz ve iyi bir stratejist olduğunu göstermektedir. Onun toplamış olduğu bilgilerin askeri açıdan ne derece önem taşıdığı da uygulamada görülmektedir.

Bozkır çevresinde başarıya ulaşmak için insan merkezli tabiatüstü kuvvetlere de hükmediliyordu. Bu kapsamda rüzgar estirmek, yağmur ve kar yağdırmak da görevleri arasındaydı. Bu işlem “yada taşı” ile yapılıyordu. Bu hususta Kaşgarlı Mahmud yatın bir çeşit kamlık olduğundan, bazı taşlarla yapıldığından, bunlarla yağmur ve kar yağdırılıp, rüzgar estirildiğinden söz etmektedir. Bunun Türkler arasında yaygın olduğuna dikkat çektikten sonra Yağma ülkesinde yaz ortasında çıkan bir yangının yada taşı kullanılarak söndürüldüğünü belirtmektedir³⁶.

Yağmur yağdırma işiyle uğraşan kişiye “yatçı” deniliyordu³⁷. Türk çevresinde yağmur yağdırma işinin köklü bir geleneği bulunuyordu. İslam kaynaklarında Hazreti Nuh’un oğlu Yafes’e kurak bir ülke olan Türkistan’ı verdiği zaman yağmur yağdırabilmesi için de bir taş verdiği belirtilmektedir. Bu taşla istenildiğinde yağ-

28 Sun Zi (Sun Tzu), *Savaş Sanatı*, İstanbul, 2014, s. 41- 42.

29 Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, İstanbul, 1968, s. 237.

30 Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 117

31 Kaşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, I, s. 336.

32 Bilge Tonyukuk Yazıtı, I, güney, 2, kuzey, 5.

33 Bilge Tonyukuk Yazıtı, II, batı, 1.

34 Akdes Nimet Kurat, “Gök Türk Kağanlığı”, *A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XI/1- 2, 1952, s. 43.

35 Liu Mau- tsai, *Die Chinesischen Nachrichten der Ost-Türken*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1958, I, s. 175, 227.

36 Kaşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, III, s. 3.

37 Kaşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, III, s. 307.

mur yağdırılabilmekteydi. Türkler kendi aralarında bu taşla sahip olabilmek için hep mücadele ediyorlardı³⁸.

Türkler yada taşıyla doğaüstü güçlere hükmedebiliyor, istediklerinde rüzgar estiriyor, yağmur ile kar yağdırıyorlardı. Gök Türk döneminde ve öncesinde bu adet vardı. Asya Hunları düşmanlarını yenilgiye uğratmak için yağmur ve kar yağdırabiliyorlardı. Bu eylemi gerçekleştirebilen kamları vardı. Uygurlar da yada taşı ile istedikleri zaman yağmur kar ve dolu yağdırıyorlardı. Yada taşlarının çeşitli renk ve cinsleri vardı. Bunlar Hitay ve Tabgaç dağlarından çıkarılıyorlardı. Türkistan'da bir tepeden de çıkarılan taşlardan şehirlere de götürülmekte; suya asılmakta ve yağmur yağdırılmaktaydı. Türkler bu taşları savaşlarda yanlarında taşımakta ve o sayede düşmanlarına karşı zafer kazanmaktaydılar³⁹. Kamlar tarafından kullanılan yada taşı sayesinde rüzgar estirmek, yağmur, kar ve dolu yağdırmak suretiyle önemli işler gerçekleştirilmiş oluyordu. Düşmana karşı üstünlük sağlanması ile askeri ve siyasi başarı kazanılıyordu. Böylece kahramanlıklar göstermenin yanında tabiatüstü güçlerden yararlanma da başarılarında önemli bir yer tutuyordu.

Coğrafya Faktörü

Savaşta başarı sağlamanın yollarından biri arazi şartlarının savaş taktiğine uygun olmasıdır. Araziler coğrafi özelliklerine göre birbirinden farklılık göstermektedir. Bazıları çok kolay geçilebilirken, bazıları kolayca girildiği halde zorlukla çıkılabilmekte, bazıları ise dolambaçlı ve geçit vermez şekildedir. Orduların birbirine karşı kolayca ilerleyebildiği arazi için kolay geçilebilen tabiri kullanılmaktadır. Bu tür arazilerde yüksek yerleri önceden tutmak, yolun kontrolünü sağlamak savaşlarda avantaj sağlamaktadır. Ordunun ilerlemesine imkan veren, fakat zor çekilebilen arazi içinse kolayca girilip zor çıkılabilen arazi denilmektedir. Bu tür arazilerde düşmanın herhangi bir hazırlığı yoksa yenilmesi çok kolay olabilir. Düşmanın hazırlığı varsa saldırıyla başarı elde edilemez. Tarafların ordularının karşılıklı saldırılarına imkan vermeyen araziler için dolambaçlı tabiri kullanılmaktadır. Bu tür arazide düşman üzerine saldırılmak uygun bulunmamaktadır. Bu çerçevede karşı tarafın saldırıya geçmesini bekleyip, uygun zamanda düşman üzerine saldırılmak gerekir. Geçit imkanı bulunmayan arazilerde ordunun önce konuşlanmalı ve belirli bir sayıya ulaşmış asker ile düşman askerlerinin üzerlerine gelmeleri beklenmelidir. Düşman askerleri önce konuşlanmışlarsa saldırılmaması daha uygun olmaktadır. Sarp ve uçurum olarak bilinen arazinin yüksek yerlerine ordu konuşlandırıldığında düşman askeri beklenmelidir. Düşman askerinin önce konuşlanması durumunda askerler o bölgenin uzağında tutulmak suretiyle düşman üzerine geçilmelidir. Bu şartlarda düşman üzerine saldırmanın hiçbir avantajı bulunmamaktadır⁴⁰.

Savaşlarda arazi son derece önem taşıyordu. Coğrafyadan en iyi şekilde yararlanan savaşı kazanabiliyordu. Yaya olarak savaşanlarla süvari olarak savaşanların taktikleri birbirinden farklı idi. Ağır piyadeler yakından ve saf halinde mızrak mızrağa savaşıyorlardı. Süvariler ise at üzerinde yay gerip ok atmak suretiyle "uzaktan savaş taktiği"ni uygulamaktaydılar⁴¹.

38 Osman Turan, *Türk Çihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969, s. 58.

39 Osman Turan, *a.g.e.*, s. 59- 60.

40 Sun Zi (Sun Tzu), *a.g.e.*, s. 29- 30.

41 Aşkıdıl Akarca, *Şehir ve Savunması*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 100- 102.

Gazi

Akademik
Bakış

251

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Bozkır kavimlerinin ordu yapılanması süvari birliklerinden oluştuğu için süvarinin at üzerinde hızlı gidebileceği ve manevra yapabileceği sahalara ihtiyaç vardı. Aynı şekilde düşmanı sıkıştırabileceği boğaz ve vadilere de at üzerinde ulaşabilmesi büyük önem taşıyordu. Başka bir ifadeyle düşmanı kısırtıp, kuşatabileceği coğrafyalar süvari açısından kayda değerdi. Böyle durumlarda süvari başarı sağlayabiliyordu. Stratejik tepe, dar boğaz ve vadilerin kontrol altında tutulması düşmana karşı süvariye başarılı kılıyordu.

Bozkırda gerçekleştirilen mücadelelerde düşman zayıfsa tek hamlede ok atışıyla yenilgiye uğratılabiliyordu. Eğer düşman güçlü ise savaş taktığının birinci ve ikinci aşaması gerçekleştiriliyor ve düşman yolculuk suretiyle her geçen gün gücü azaltılıyordu. İskit uygulamalarında da görüleceği üzere İskitler düz bozkırlarda Perslere karşı bu taktiği uygulamışlardı. İskitler düz alanda savaşmayacak, geri çekilme taktiğini uygulayacak, çekildikleri yerlerde düşmanın yararlanabileceği ot ve su kaynaklarını yok edeceklerdi⁴². Çünkü düşmanı sıkıştıracak uygun bir yer olmadığından, onu yorma ve güçsüz bırakma yoluna gitmişlerdi. Başka bir ifadeyle düşmanı pusuya düşürüp imha edecek coğrafi şartlar oluşmamıştı.

Massaget ordusunun köprübaşı girişinde Perslerin yolunu kesmesi ve dağlık arazideki boğazda onları yenmesi kayda değer bir örnektir⁴³. Burada Massagetlerin coğrafyayı iyi bir şekilde kullanarak kesin galibiyet aldıkları görülmektedir. Şüphesiz böyle bir durum Massagetler için kan kaybını da azaltmıştır.

Coğrafi çevreyi iyi kullanamama durumlarında ise kazanabilecekleri savaşın kaderi değişerek bir sonuç alınmadığı da bilinmektedir. Bunun en iyi örneği Avrupa Hunlarının Romalılara karşı yaptığı savaşta görülmektedir. Attila en iyi süvarilerini ortaya koymuş, sağ ve sol kanatlara Hunların müttefikleri yerleştirilmişti. Aetius da mühim kuvvetlerini kanatlara koyarak Hunları çevirmek ve geri çekilme yollarını kesmek istiyordu. İki ordu arasında bir tepe vardı ki savaş sırasında bu tepiyi elde tutmak gerekti. Bu tepe Romalılara daha yakın idi. Hunlardan bir birlik tepiyi ele geçirmek istedi. Roma birlikleri tepeye daha önce ulaştı. Tepenin altında kalan Hun birlikleri geri çekilmek zorunda kaldı⁴⁴. Dolayısıyla Romalılar stratejik tepiyi ele geçirerek Hunların ortada bulunan en iyi süvarilerinin ilerlemesinin önüne geçmişlerdir.

Bu örneklerden anlaşıldığına göre stratejik öneme sahip arazinin kendi savaş taktiklerine uygun olarak kullanılması savaşın kazanılmasına büyük katkı sağlamaktaydı. Özellikle süvari açısından önem taşıyan coğrafyalar süvarinin eline geçtiğinde ya da düşman o stratejik coğrafyaya çekildiğinde kendi savaş taktiklerini çok iyi uygulayabilmekteydiler.

Zamanlama Faktörü

Bozkır çevresinde savaşlar olağanüstü durum söz konusu olmadığında iklimin uygun olduğu dönemlerde yapılıyordu. Daha çok yaz döneminde savaşlara girişiyorlardı. Bu durum genel olarak birçok toplum için aynıydı. Bu itibarla kış hazırlık dönemi olarak geçiyordu. Bahardan başlayarak Sonbahara kadar genelde savaş için şartlar uygun olabiliyordu.

42 Herodotos, *Herodot Tarihi*, Çev. M. Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, IV, 120.

43 Albert Herrmann, "Massagetai", *Pauls Real Encyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft*, XIV/2, 1930, s. 2128.

44 Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihi*, Akba Kitabevi, Ankara, 1946, II, s. 38-39.

Savaşa katılacakları zaman bazı şartların uygun olması gerekiyordu. Savaş esnasında yağmur yağmasından çok etkilenmekteydiler. Bunun sonucunda yaylarının kirişleri ıslandığından yayları hiçbir işe yaramıyordu⁴⁵. Yağmur yağacağı zaman savaşa çıkmıyorlardı. Çünkü birincil silahları olan yay- oku kullanamıyorlardı. Yağmur yağmayacağı zamanı belirlemek durumundaydılar. Böylece hava şartlarını dikkate almak zorunluluğu bulunuyordu. Bu durum savaşı başlatmama veya savaşa girmeme için zamanlama idi.

Bozkır çevresinde bazı durumlarda savaş baskın şeklinde oluyordu. Bu tür faaliyetler genelde gece gerçekleştiriliyordu. Bu tür baskınların yapıldığı yere "basış", geceleyin düşmanı basan askere ise "akınçı" deniliyordu⁴⁶. Böylece düşman ani bir saldırı karşısında hazırlıksız yakalanmakta ve etkisiz hale getirilmekteydi. Böyle bir baskın bir çırpıda kesin sonuç almaya yönelik bir faaliyetti. Düşman hazırlıksız olduğundan saldırıya avantaj sağlamakta ve kan kaybını azaltmaktaydı.

Bozkır çevresinde böyle ani gece baskınları gerçekleştiriliyordu. Özellikle düşman uyurken, gerçekleştirilen gece baskınlarında kesin sonuç alınmakta ve düşman yenilgiye uğrattılmaktaydı. Gök Türk döneminde bu tür baskınların gerçekleştirildiği bilinmektedir. Onlar Kırgızları uykuda basmak ve mızrakla saldırmak suretiyle yenilgiye uğratmışlardır⁴⁷. Bu bilgidен gece baskınının olduğu ve düşmanın uykuda yakalandığı anlaşılmaktadır. Baskının geniş anlamda zamanı gece olmasına rağmen, dar anlamda gecenin hangi zamanında ve nasıl gerçekleştiği belli değildir. Ancak böyle bir saldırının gerçekleşmesi ya gece ayın dolunay olmasına ya da sabaha karşı tan yeri ağarmak üzereyken, alacakaranlıkta, düşman derin uykusunda uyurken gerçekleştirilmiş olabilir.

Bozkır çevresinde savaş esnasında da zamanlama büyük önem taşımaktadır. Bu durumda düşman üzerine saldırı farklı şekillerde gerçekleştirilebilmektedir. Düşmanın zayıf tarafını tespit etmek ve o tarafa yönelmek, düşmanı yormak ve yorduktan sonra saldırmak, düşmanı zayıf verdirebilecek bir yerde yakalamak vb düşmana karşı galibiyet kazanmak açısından kayda değerdir. Bozkır kavimleri bu şekilde saldırılarını kazandıkları mücadelelerde uygulamışlardır.

Savaş Taktiği Uygulamaları

Bozkır savaş taktiği geniş bozkır coğrafyasında çeşitli kavimler tarafından uygulanmıştır. Bu taktiğin uygulayıcıları arasında en çok Türk kökenli kavimler bulunmaktadır. Bu taktik uzun zaman diliminde uygulanmıştır. Bozkır savaş taktiğinin en eski uygulayıcıları arasında İskitler, Hunlar ve Gök Türkler sayılabilir. Taktiğin eski uygulama örnekleri de adı geçen kavimlerde bulunmaktadır.

İskit Uygulamaları

İskitler akına temel oluşturacak talimlerini askeri tatbikat şeklinde sık sık gerçekleştirmekteydiler. Onların bu talimleri "İskit talimi" olarak biliniyordu. Onlar eski zamanlardan beri birliklerinin bir kısmının saldırı, bir kısmının ise savunma birlikleri şeklinde dizilmediği, bütün ordunun aynı biçimde dizildiği tek düzendi. Onlar tek bir hat halinde dizilmekte ve genellikle üç bölüme ayrılmak yerine iki bölüme

45 Liu Mau -tsai, *a.g.e.*, I, s. 188.

46 Kaşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, I, s. 372, IV, s. 16.

47 Bilge Tonyukuk Yazıtı, I, kuzey, 4.

aynılıyorlardı. İki tarafta dönme manevrasına başlayarak, birbirlerine doğru yaklaşarak ve geniş bir boşluk çevreleyerek dışarı doğru ilerlemekteydiler. Dıştaki sağ kanat ve içteki sol kanat bir daire boyunca atla ilerleyerek birbirlerinin bölümüne giriyorlardı. Bu süvarilerin kışın Mart ayı boyunca uyguladıkları oyunun bir bölümüydü⁴⁸.

Massaget ve Pers orduları arasında gerçekleşen savaş Türk savaş taktiğinin en iyi örneğini oluşturmaktadır. Tomris, Kyros'un Sakaların en büyük kolunu oluşturan Massagetlerle mücadeleye başlamasıyla tarih sahnesine çıkmıştır. Hazar denizinin doğusunda uçsuz bucaksız bir ovanın büyük bölümünde Massagetler bulunuyordu. Kyros'un bu halk üzerine ordusunu sürmek istiyordu. Bu sırada Kyros, Tomris'e elçiler gönderdi, kendisiyle evlenmeyi çok istediğini bildirdi. Tomris onun asıl isteğinin evlenmek değil, Massaget ülkesi olduğunu bildiğinden bu isteği kabul etmedi⁴⁹.

Kyros'un hileli davranışı tutmayınca, o ordusunu İnci nehri tarafına yönlendirdi. Massagetler üzerine hareket için savaş hazırlığı yaptı. Pers ordusunun nehirден geçebilmesi için köprüler oluşturuyor ve kayıklarla kuleleri taşıtıyordu.. Kyros bunlarla meşgulken, Tomris ona bir elçi gönderdi. Tomris, Kyros'un halkına hükmetmesini ve Massaget halkına hükmetmelerine karışmamasını istiyordu. Ancak Kyros savaşmakta kararlı görünüyordu⁵⁰.

Kyros ırmağı geçti. Biraz ilerleyip bazı askerleri ve yiyecekleri bırakarak geri çekildiler. Massaget askerlerinin üçte biri geldi. Orada bulunanları öldürdükten sonra yiyecekleri yemeye ve şarapları içmeye başladılar ve sarhoş olup uyudular. Persler üstlerine geldiler ve çoğunu kılıçtan geçirdiler. Bu sırada Tomris'in oğlu yakalananlar arasındaydı. Tomris'in oğlu Spargapises Massaget ordusunun başında bulunuyordu⁵¹.

Oğluyla ilgili durumu öğrenen Tomris Kyros'a bir haberci gönderdi. Onu aşışılaiyıcı sözler söyledi. Onun katilliğine ve hilekarlığına vurgu yaptıktan sonra karşısına çıkmasını istedi⁵². Ancak Kyros elçinin sözlerini önemsemedi. Bundan sonra Tomris ordusunu Pers ordusu üzerine sevk etti. Savaşı Massagetler kazanmıştır⁵³.

Tomris Perslerle yaptığı savaşta coğrafyadan iyi bir şekilde yararlanmıştı. O, savaş esnasında korkuyormuş gibi yaparak kendi birliklerince iyi bilinen dar geçide Kyros'u çekmeyi başarmıştır. Orada yerin doğasının sağladığı avantajla doğrudan başarı kazanmıştır⁵⁴. Buna göre Massagetlerin Pers ordusunu köprübaşı girişinde kestikleri ve dağlık arazinin boğazında onlara karşı başarı elde ettikleri anlaşılmaktadır⁵⁵. Kyros tarafından Massagetlere karşı gerçekleştirilen ve onun ölümüyle vuku bulan savaşın MÖ 528 yılında yapıldığı bilinmektedir⁵⁶.

48 Mauricios, *Maurice's Strategikon*, Pennsylvania University Pres, Philadelphia, 1984, VI, 1.

49 Herodotos, *a.g.e.*, I, 204- 205.

50 Herodotos, *a.g.e.*, I, 205- 206.

51 Herodotos, *a.g.e.*, I, 211.

52 Herodotos, *a.g.e.*, I, 212.

53 Herodotos, *a.g.e.*, I, 213- 214.

54 Frontinus, *Stratagemis*, Çev. Charles E. Bennett, The Loeb Classical Library, Cambridge, 1997. II, V, 5.

55 Albert Herrmann, *a.g.m.*, s. 2128.

56 A. Zeki Velidi Togan, "Sakalar (VI)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 23, 1987, s. 33.

Herodotos'un belirttiğine göre, Kyros'un 29 yıl süren saltanati bu savaş esnasında son bulmuştur⁵⁷.

Bu mücadelede Turan savaş taktiği üç aşamada gerçekleştirilmiştir. Başlangıçta Persler yıldırıp yıpratılmaya çalışılmıştır. İkinci aşamada sahte geri çekilme gerçekleştirilmiştir. Üçüncü aşamada pusu ve imhanın gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Pers ordusunun derin vadide sıkıştırılması, etrafının sarılması, er iki taraftan ok atışının gerçekleştirilmesi ve düşmanın hareketinin ortadan kalkması Massagetlerin başarısında etkili olmuştur. Bu safhada düşmanın hareket kabiliyeti kalmadığından imha edilmesi kolaylaşmıştır. Coğrafyanın verdiği imkan, zamanlama ve Tomris'in ordusundaki savaşma kabiliyet ve azmi bir araya gelmek suretiyle Perslere karşı zafer kazanılmıştır.

Bozkır kültür çevresinde bu şekilde savaşın gerçekleştirildiği başka örnek de bulunmaktadır. Böyle bir taktik Karadeniz kuzeyinde bozkırlarda gerçekleştirilmiştir. MÖ 513 yılında Darius İskitlere bir sefer düzenlemiştir⁵⁸. O, mezar yazıtındaki ifadesinde Denizin ötesine Sakalar üzerine hareket etmiştir⁵⁹. Sefer hazırlıklarını tamamladıktan sonra Anadolu'yu doğudan batıya doğru ilerlemiştir. İstanbul boğazını geçmek suretiyle, Trakya'ya ulaşmıştır⁶⁰. Tuna nehrinden Karadeniz kuzeyinde doğuya ilerlemeye başlamıştır. Bunun üzerine İskitler Perslerin karşısında geri çekilmeyi uygun bulmuştur⁶¹. İskitler Persler karşısında çekilirlerken otları ve su kaynaklarını kullanılmaz hale getirmişlerdir⁶². İskitler keşif birliklerini ileri sürmüşlerdir. Çocukları ile kadınlarını yaşadıkları arabalar ve sürüleri de ayırmak suretiyle düşmanın ulaşamayacağı yerlere yönlendirmişlerdir⁶³.

İskitler geri çekilişlerini sürdürerek her geçen gün Persleri güç duruma düşürmüşlerdir. Darius İskitlere elçi göndermiş ve savaşmayı istemiştir. İskitler ise kendileri için savaşmayı uygun bulmamışlardır⁶⁴. Günler geçtikçe gelişmeler İskitlerin lehine olmuştur. İskitlerin uyguladıkları taktiğin yıpratma ve yanılma süreci tamamlanmıştır. Bundan sonra ortadan kaldırma yöntemine geçilebilmesi mümkün hale gelebilmiştir. Persler geri dönmek zorunda kalmışlardır.

İskitlerin Perslere karşı uyguladıkları savaş taktiğinde coğrafi çevre şartları kesin sonuç almaya imkan vermemiştir. İskitler Persleri sıkıştırarak coğrafi şartlara sahip olmadıklarından onları yıldırıp yıpratmayı düşünmüşlerdir. Dolayısıyla mücadelelerini geniş zamana yaymışlardır. Bu uygulamalarında coğrafi şartlar kendilerinin zarar görmesine de engel oluşturduğundan rahat hareket edebilmişlerdir. Çünkü aile ve sürülerini uzakta güvenli bir yere taşıdıklarından kendileri için zarar görecektir şartlar ortadan kalkmıştır. Böylece Perslerle çok daha rahat mücadele edebilme imkanı bulmuşlardır.

Onlar Perslere karşı verdikleri mücadelelerinde yıldırma ve yıpratma taktiğinden başka sahte geri çekilme olarak tanımlanan ikinci mücadele safhasını da

57 Herodotos, *a.g.e.*, I, 214.

58 A. Zeki Velidi Togan, *a.g.m.*, s. 33.

59 Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971, s. 255.

60 Herodotos, *a.g.e.*, IV, 87.

61 Tamara Talbot Rice, *The Scythians*, Thames and Hudson, London, 1958, s. 47.

62 Herodotos, *a.g.e.*, IV, 120.

63 Herodotos, *a.g.e.*, IV, 121.

64 Herodotos, *a.g.e.*, IV, 131- 132.

Gazi

Akademik
Bakış

255

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

çok iyi uygulama imkanı bulabilmişlerdir. Bu itibarla coğrafyanın kendilerine verdiği imkana bağlı olarak her iki mücadele safhasını uyguladıkları görülmektedir. Burada coğrafyadan yararlanabilme ve coğrafyayı en iyi şekilde kullanma imkanı mücadelenin başından itibaren hep İskitlerin elinde olmuştur.

Şüphesiz savaşın zamanlamasının da İskitlerin arzusuna bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü İskitler geri çekilmeleri esnasında her geçen günün kendi lehlerine olduğunu bildiklerinden Perslerle doğrudan savaşa girmeyi düşünmemişlerdir. Zaten İskit hükümdarı neden savaşa girmediğini elçi vasıtasıyla Pers kralına bildirmiştir. Böylece savaşın zaman kontrolü de tamamen İskitlerin arzusuna bağlı kalmıştır.

İnsan merkezli düşünülüğünde İskitlerin doğrudan savaşa girişmemeleri İskit askerlerinin moral ve motivasyonunu bozmamış, oysa Pers ordusunda yorgunlukların başlamasına, savaş arzusunun her geçen gün azalmasına sebep olmuştur. Şüphesiz bu gelişmeler İskitleri her yönüyle avantajlı kılarken, Persleri de savaşamaz hale getirmiştir. Persler kendileri için en uygun işin geri çekilmek olduğunu anlamışlardır. Çünkü Pers ordusu bir çok yönden yıpranmış ve bozkır coğrafyasında ilerleyemez hale gelmiştir. Bu durum savaşın galibinin İskitler olmasına ve Perslerin çekilmelerine temel oluşturmuştur.

Hun Uygulamaları

Eski Türk ordusu bazı durumlarda sayı bakımından 100 binlerle iade ediliyordu. Buna bir örnek olmak üzere Hun ordusu, Çin ordusunu MÖ 203 yılında Pe-teng kalesi çevresinde kuşattığında 400 bin atlıdan oluşmaktaydı. Bu kuşatmada yağız atlılar kuzeye, kır atlılar batıya, doru atlılar güneye, boz (demirkırı) atlılar doğuya dizilmişlerdi⁶⁵. Atların bu şekilde dizilişi Türklerde yönlerin renklerle temsiline uygundu. Çünkü Türkler akı batıyla, göğü doğuyla, kuzeyi karayla, kırmızıyı güneyle özdeşleştiriyordu⁶⁶. Bundan dolayı atlar renklerin in uygunluğuna göre dört ana yöne dizilmişti. Daha da önemlisi bu şekilde bir diziliş savaş taktiğinin uygulanmasında karışıklığı önlemeye yönelikti.

Ordu'da 40 tümen bulunuyordu. oluşuyordu. Bu durum Türk devletlerinin güçlü olduğu dönemler için geçerliydi. Türk ordusu 40 tünden oluşmaktaydı. Böylece asker sayısı 400 bin oluyordu. Bu durum devlet yapısı v e teşkilatlanmasına da büyük etki ediyordu.

Avrupa Hunlarında da Asya Hunlarının uyguladığı savaş taktiği mevcuttu. Örneğin Avrupa Hunları Campus Mauriacus'ta bir savaş taktiği uyguladılar. 451 yılı başlarında Orta Macaristan üzerinden batıya doğru ilerleyen Hun kuvvetleri yollarına devam ederek üç noktadan Galya'ya girdiler. Bu sırada Aetius komutasında bulunan Roma ordusu da kuzeye doğru ilerlemekteydi. Her iki ordu Attila'nın Türk taktiği için uygun bulunduğu Campus Mauriacus/Kampus Mavriyakus (Troyes şehrinin batısında Champagne ovasına doğru)'da 20 Haziran 451 tarihinde karşı karşıya geldi⁶⁷.

65 Johan Jacob Maria De Groot, *Die Hunnen der Vorchristlichen Zeit*, I, Berlin, Walter de Gruyter, Berlin, 1921, I, s. 63.

66 Omeljan Pritsak, "Orientierung und Farbsymbolik", *Saeculum*, V, 1954, s. 377.

67 İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 77.

Attila savaş meydanında ordusuyla birlikte yerini aldığı anda kahinine savaşı hangi tarafın kazanacağını sordu. Kahin günümüzde dahi Türklerde izlerine rastlanan bir şekilde fala bakmıştı. Bunun için bir koyun getirip kestiler. Etini kemiğinden ayırdılar ve kürek kemiğini ateşte yaktılar. Kemik ateşte çatladı ve bir şekil aldı. Attila bizzat kemiği muayene etti ve mağlup olacağına hükmetti. Kahinler de düşman kumandanının öleceğini bildirdiler. Düşman kumandanı denilince Attila Aetius'u zannetmiş, memnun olmuştu. Çünkü Attila'nın bütün planlarını altüst eden biricik adam Aetius idi. O öldükten sonra Attila mağlup dahi olsa tekrar zafer kazanmak ve Avrupa'ya hakim olmak güç bir şey değildi⁶⁸.

Attila kesin sonucu elde etmemek ve ertesi gününe gelişmelere göre hareket edebilmek için savaşı mümkün olabildiği kadar geç başlatmıştı. Çünkü geceleynin hazırlanabilir ve ertesi günü yeni bir plan ile hücum edebilirdi. Öğleden sonra üç civarında Hun kuvvetleri ordugahtan çıktı. Kendisi Hun kuvvetleriyle ortada duruyordu. Sağ ve sol kanatlara ise Hunların müttefiki olan unsurları yerleştirmişti. Attila'nın planı hareket tarzından anlaşılıyordu. En iyi süvarilerini ortaya koymuş, arkaya arabalardan oluşan müstahkem ordugahı almıştı. Bu suretle düşman üzerine müthiş bir hücum yapacak ve icabında müstahkem yerine çekilecekti. Aetius da mühim kuvvetlerini kanatlara koyarak Hunları çevirmek ve geri çekilme yollarını kesmek istiyordu. İki ordu arasında bir tepe vardı ki savaş sırasında bu tepeni elde tutmak gerekirdi. Bu tepe Romalılara daha yakın idi. Hunlardan bir birlik tepeni ele geçirmek istedi. Roma birlikleri tepeye daha önce ulaştı. Tepenin altında kalan Hun birlikleri geri çekilmek zorunda kaldı⁶⁹.

Attila ordusunun bu olayla karıştığını görünce, onları yüreklendirmek için şu şekilde konuşmanın tam sırası olduğunu düşündü: "Bu kadar soylara üstün geldikten sonra, bütün dünyaya boyun eğdirdikten sonra eğer şimdi duracaksanız, bu işten kazancınızdan habersizmişsiniz gibi sizi sözle kışkırtmanın yararsız olacağını düşünüyorum. Ya yeni bir lider ya da talim görmemiş bir ordu bulun. Herhangi bir şeyin sıradan olduğunu söylemek benim için mümkün değil, siz de dinlemek zorunda değilsiniz. Savaşmaktan başka hangi adetiniz var? Ya da cesur bir adam için kendi elleriyle intikam almaktan daha hoş ne olabilir? Ruhu intikamla doyurmak doğanın bir hediyesidir. Düşmana şevkle saldırırım. Çünkü saldıranlar her zaman daha cesurdurlar. Bu soyların uyumsuz birliğini önemsemeyin. Kendini müttefiklerle savunmak, korkaklık kanıtıdır. Biz saldırmadan önce bile bizden korkuyorlar, en yüksek yerleri arıyorlar, tepeleri ele geçiriyorlar. Pişman olmaları için artık çok geç, açık alanlarda sığınacak yer arıyorlar. Romalıların silahlarının ne kadar önemsiz olduğunu siz biliyorsunuz. Onlar halen saflarını toplarken ve kalkanları kenetleyerek tek bir sıra oluştururken, onları ilkin yaralayın demiyorum, fakat toz yığını halinde onları yok edin. Alışık olduğunuz üzere ısrarcı bir tarzda savaşın. Onların cephesine aldırış etmeyin. Savaşın devam ettiği noktada hızlı bir zafer kazanmaya çalışın. Çünkü daha sonra kuvvetiniz azaldığında organlarınız düşer, kemikleri çekilen biri de ayakta duramaz. Cesaretinizi yükseltin ve öfkenizi kusun! Kah zekanızı kah silahlarınızı gösterin. Hem yaralanmış biri düşmanın ölümünü istesin, hem de yaralanmamış biri düşmanın ölümüyle yatışsın. Zafer kazanacak olanları hiçbir mızrak incitemez, ölecek olanları ise kader barış durumunda önceden belli eder. En sonunda talih eğer bu çarpışmanın

68 Hüseyin Namık Orkun, *a.g.e.*, II, s. 38.

69 Hüseyin Namık Orkun, *a.g.e.*, II, s. 38- 39.

Gazi

Akademik
Bakış

257

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

sevinci için onları hazırlamadıysa, neden Hunları bu kadar soya üstün kıldı? Pek çok soylar için gizli kalan Maeotik bataklığının yolunu atalarımıza açığa çıkaran kimdi? Silahlanmış adamların bu zamana kadar silahsızlara boyun eğmesini sağlayan kimdi? Bir araya yığılmış düşman Hunların gelişine katlanamaz. Şu konuda yanılmıyorum: Burası pek çok zaferin bize söz verildiği bölgedir. İlk mızrağı düşmana ben atacağım. Attila dövüşürken boş durmaya katlanabilen kişi ölüdür"⁷⁰.

Attila'nın sözleri Hunları etkiledi. Onların hepsi savaşa koştu. Savaşta göğüs göğşe dövüştüler. Çarpışma şiddetli, karmakarışık, korkunç ve amansız oldu. Öyle ki geçmiş zamanlarda anlatılan hiçbir çarpışmaya benzememişti. Böylesine muhteşem gösterileri özleyen birinin hayatı boyunca görmeyi umamayacağı kadar gösterişli şeyler yaşandı⁷¹. Her iki taraf müthiş zayıat verdi. Hunlar merkezde galip gelmişler; fakat kanatları gerilediği için düşman tarafından etrafı çevrilmek tehlikesini bertaraf etmek üzere geri çekilmeye mecbur kalmıştı. Attila etrafı arabalarla çevrili olan ordugahında savaşa hazır bir vaziyette duruyor, karşısındaki Romalılar ise bu ordugaha hücum edemiyorlardı⁷². Attila'nın kahramanca en son çareye cesaret ettiği ve at eğrelerinden bir yığın yaptırdığı ve eğer düşman saldırırsa kendisini alevlerin içine atmaya niyet ettiği söylentisi vardı. Böylelikle hiç kimse onu yaralamanın zevkini tadamayacaktı ve o kadar boyun efendisi düşmanların eline düşmeyecekti⁷³. Sonunda her iki taraf kesin bir sonuç alınmadan geri çekilmek zorunda kaldılar. Düşmanın gözü önünde ordugahını toplayan Attila yurduna doğru hareket etti ve düşmanın hiçbir rahatsız etmesine uğramadan yurduna döndü.

Gök Türk Uygulamaları

Gök Türklerin savaş taktikleri de kendilerinden önceki bozkır kavimlerindeki gibiydi. İskitler ve Hunların uyguladıkları savaş taktikleri onların da savaşlarda uygulamış oldukları taktikti. Gök Türklerin nasıl savaştıkları özellikle milli kaynaklarda çok açık olarak verilmemekle birlikte kendilerinden önceki atlı kavimlerin, yani atalarının uyguladıkları savaş taktiklerine temel oluşturan savaş araç ve gereçlerine sahiptiler.

Savaşlarda en çok yararlandıkları savaş aracı at idi. Dolayısıyla süvarilik ve süvari birliği ön palana çıkmıştı. Köl Tigin'in kahramanlıkları gösterilirken, onun süvari savaşlarına dair bilgiler bulunmaktadır. Köl Tigin'in başarıları sırasında 9 ata binmekte olup, bunlardan 8 tanesi iğdiş edilmiş at, bir tanesi ise iğdiş edilmiş at, yani aygırdır. Bütün bu binek hayvanları, donlarının renkleri, sahiplerinin adları, kökenleri bakımından; hatta fiziki yapılarındaki bu özellikten, bazen bu niteliklerin ikisinden dolayı ayrıma tabi tutulmuşlardır⁷⁴.

Gök Türklerin savaşlarda yay- ok, mızrak, balta ve kılıç kullandıkları bilinmektedir⁷⁵. Bilge Kağan yazıtında önce babasının savaşlardaki başarısından sonra kendi başarısından söz etmektedir⁷⁶. Köl Tigin'in askeri faaliyetleri de yazıtında

70 Jordanes, *a.g.e.*, XXXIV, 202- 206.

71 Jordanes, *a.g.e.*, XL, 207.

72 Hüseyin Namık Orkun, *a.g.e.*, II, s. 41.

73 Jordanes, *a.g.e.*, XL, 213.

74 Rene Giraud, *Gök Türk İmparatorluğu, İleriş, Kappan ve Bilge'nin Hükümdarlıkları*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 1999, s. 136- 137.

75 Rene Giraud, *a.g.e.*, s. 140.

76 Bilge Kağan Yazıtı, doğu, güney.

belirtilmektedir⁷⁷. Bu faaliyetlerde kazandıkları başarılarından söz edilmekle birlikte nasıl bir taktik uyguladıkları belirtilmemektedir.

Gök Türklerin savaşlarının büyük ölçüde baskın şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. İltiş'in iktidarının başlangıcından beri, Oğuzların, Kitayların Çinlilerin oluşturduğu askeri ittifak, Türkleri kuzeyden, doğudan, güneyden her bakımdan tehdit eder. Bütün bu tehditler sırasıyla etkisiz hale getirilir. Türkler, Çinlilerle yaptıkları savaşlarda göğüs göğüse çarpışmaktan kaçınırlar. Gök Türkler küçük çapta, sürekli yaptıkları savaşlarla düşmanı hırpalarlar. Çin tarafı ordu hazırlamaya başlayınca, onlar ortadan kaybolurlar. Kendileri için uygun şartlar oluşunca ortaya çıkarlar⁷⁸.

Gök Türklerin uyguladığı savaş taktiği bütün bu verilerden anlaşılmaktadır. Onların at üzerinde yay gerip ok atmak suretiyle uzaktan savaş taktiğini benimzedikleri görülmektedir. Kendileri gibi atlı kavimler üzerine ani baskın düzenleyerek savaştıkları ve düşmanlarına karşı aynı taktiği daha iyi uygulayabildikleri kazandıkları zaferlerden anlaşılabilir. Çinlilere karşı ise daha temkinli davrandıkları görülmektedir. Bu bağlamda onları yıldırma ve yıpratmaya yönelik davrandıkları, hatta sahte geri çekildikleri ve pusuya düşürüp imha etmek istedikleri dikkat çekmektedir. Bu bağlamda "kurt oyunu" adı verilen bozkır savaş taktiğinin birinci ve ikinci safhalarını uyguladıkları, üçüncü son safha için ise fırsat kolladıkları düşünülmektedir. Bu taktik İskit ve Hunların uyguladığı savaş taktiğinin bir devamıdır demek mümkün olabilmektedir.

Sonuç

Türkler bozkırlarda kendilerine özgü bir savaş taktiği uygulamışlardır. Onların savaş taktiğini üç safhada gerçekleştirmişlerdir. İlk olarak düşmanı yıldırma ve yıpratmaya yönelmişlerdir. Bu safhadan sonra yenilmiş gibi yaparak geri çekilmişlerdir. Son safha ise düşmanı istedikleri yere çektikten sonra saldırma şeklinde olmuştur. Bu safhada düşman pusuya düşürüldükten sonra imha yoluna gidilmiştir.

Türklerin uyguladıkları savaş taktiği yaşadıkları kültür coğrafyasıyla doğrudan bağlantılıdır. Çünkü bu savaş taktiğini bütün safhalarıyla en iyi şekilde yaşadıkları kültür coğrafyasında uygulayabilmişlerdir. Bu bağlamda bozkırların Türk savaş taktiğini uygulamalarında önemli bir yer tuttuğu söylenebilir.

Türkler savaş taktiklerini uygularken attan büyük ölçüde yararlanmışlardır. At hem hızlı bir vasıta hem de manevra kabiliyeti fazla bir hayvan olarak Türklerin savaş taktiklerini uygulamalarında ön plana çıkmıştır. Aynı zamanda at üzerinde savaşıldığından ve savaş taktiği uygulandığından Türkler için uzaktan savaş söz konusu olmuştur. Böyle bir savaş at üzerinde yay gerip, ok kullanmayı zorunlu kılmıştır. Bu durumda Türkler için en önemli savaş vasıtası at, savaş silahı da yay- ok olmuştur.

Türklerin savaş taktiğini iyi bir şekilde uygulayabilmelerinde iyi at binicisi olmaları önemli etkenler biri olmuştur. Küçük yaştan itibaren başlayan at biniciliği ve at üzerinde ok atıcılığı yetişkin olduklarında ileri safhaya ulaşmıştır. Onlar at

77 Kök Tigin Yazıtı, doğu, kuzey.

78 Rene Giraud, *a.g.e.*, s. 168.

Görüş

Akademik
Bakış

259

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

dörtına giderken, at üzerinde, atın ayakları yerden kesildiğinde dört bir yana yay gerip ok atabilme ve hedefi vurabilme başarısına ulaşmışlardır.

Türkler savaşlarda düşmanı rahat sıkıştırabilecekleri yerleri seçmişlerdir. Bu bağlamda dar vadi ve boğazlarda düşmanı sıkıştırdıklarında daha kısa sürede başarı sağlayabilmişlerdir. Zaten düşmanı çekmek istedikleri yerler kolay sonuç alabilecekleri coğrafyalar olmuştur. Düşmanı rahat kuşatabilecekleri yerler düşman üzerinde kesin sonuç alınacak yerler olmasının yanında kendileri için de en az kaybin verildiği coğrafyalardır.

Türkler “Kurt Oyunu” ya da “Turan Taktiği” olarak bilinen savaş taktiklerini uzun zaman diliminde gerçekleştirmişler ve düşmanları karşısında büyük başarılar kazanmışlardır. Bu savaş taktiği İskit, Hun ve Gök Türk toplumlarınca uygulanmıştır. Şüphesiz farklı kültür coğrafyalarında Gök Türk dönemi sonrasında da bu taktiğin başarıyla uygulandığını söyleyebiliriz.

Kaynaklar

- AKARCA, Aşkıdil, *Şehir ve Savunması*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- ARSLAN, Mahmut, *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasî Yapı*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1968.
- DEER, Jozsef, “İstep Kültürü”, *A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XII/1-2, 1954, 159- 176.
- DE GROOT, Johan Jacob Maria, *Die Hunnen der Vorchristlichen Zeit*, I, Walter de Gruyter, Berlin, 1921.
- DONUK, Abdülkadir, “Kuruluşunun 2200. Yıl Dönümünde Türk Ordusu”, *Türk Kültürü*, Sayı 340, 1991, 455- 467.
- EREN, Hasan- vd., *Türkçe Sözlük*, I- II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- FRONTINUS, *Stratagemis*, Çev. Charles E. Bennett, The Loeb Classical Library, Cambridge, 1997.
- GİRAUD, Giraud, *Gök Türk İmparatorluğu, İleriş, Kapgan ve Bilge'nin Hükümdarlıkları*, çev. İsmail Malgaltepe, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 1999.
- HERODOTOS, *Herodot Tarihi*, Çev. M. Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.
- HERRMANN, Albert, “Massagetai”, *Paulys Real Encyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft*, XIV/2, 1930, 2123- 2129.
- JORDANES, *The Origin and Deeds of the Goths*, Trans. Charles Christopher Mierow, Dodo Pres, England, 2007.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989.
- KAŞGARLI MAHMUD, *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*, I- IV, çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- KOCA, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri*, II, ODES Ltd Şti, Kültür Yayınları, Ankara, 2010.
- KOPPERS, Wilhelm, “Etnolojiye Dayanan Cihan Tarihinin Işığı Altında İlk Türklük ve İlk İndo Germenlik”, *Belleken*, V/17- 18, 1941, 439- 480.
- KURAT, Akdes Nimet, “Gök Türk Kağanlığı”, *A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, X/1- 2, 1952, 13- 56.
- LIU MAU-TSAI, *Die Chinesischen Nachrichten der Ost-Türken*, I, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1958.
- MANSEL, Arif Müfid, Ege ve Yunan Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971.

Görüş

- MAURÍCIOS, *Maurice's Strategikon*, Pennsylvania University Press, Philadelphia, 1984.
- MUSTAFAYEV, Emir- ŞÇERBİNİN, Vladimir Georgiyeviç, *Ruşça- Türkçe Sözlük*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1989.
- ORKUN, Hüseyin Namık, *Türk Tarihi*, II, Akba Kitabevi, Ankara, 1946.
- ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- PİOTROVSKY, Boris Boriseviç, *Skythische Kunst. Altertümer der Skythischen Welt. Mitte des 7. bis zum 3. Jahrhundert*, Aurora Kunstverlag, Leningrad, 1986.
- PRİTSAK, Omeljan, "Orientierung und Farbsymbolik", *Saeculum*, V, (1954), 376- 383.
- RASONYI, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993.
- RİCE, Tamara Talbot, *The Scythians*, Thames and Hudson, London, 1958.
- STEUERWALD, Karl, *Almanca Türkçe Sözlük*, ABC Tanıtım Basımevi, İstanbul, 1988.
- SUN Zİ (SUN TZU), *Savaş Sanatı*, çev. Pulat Oktan- Giray Fidan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- TOGAN, A. Zeki Velidi, "Sakalar (VI)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 23, 1987, 30- 34.
- TURAL, Mehmet Akif, "Kahramanlık Kavramı ve Atatürk'ün Kişiliğinde Bu Kavramın Yeri (Trablusgarp, Çanakkale ve Sakarya'dan İzmir'in Alınışına)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Çanakkale Zaferinin 80. Yıldönümü Özel Sayısı*, X, 30, 1994, 695- 716.
- TURAN, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969.

Extended Abstract

The steppe, where a great part of the Turkic population has been lived, influenced deeply their social, political, religious, judicial and military features. Especially their weaponry can be observed in these terms. The main factor of the old Turkic warfare was the horse. Turkic military tactics were shaped around the very speed and manoeuvre capabilities of the horse. Distant warfare based on using bows on the horse helped them to lessen their losses. The classical Turkic tactic known as the Turan tactic or the wolf game realised in three phases: The first phase contains intimidation and attrition. This act aimed at weakening the enemy and they did not hope eventual consequences after that. They especially caused great losses in the rival lines with sudden attacks, thus deteriorating their morale conditions and their wish to fight. The attackers used to have the enemy showed their power and ability. The second phase is the false retreat. The attackers started to withdraw as if they were defeated; the enemy became surprised and was taken to the field where the attackers had planned to wage the war. The enemy started to pursuit the cavalry during the retreat. The purpose was to have the enemy make away from its sources and to tire their troops. The third part of the tactic was to ambush and destroy the enemy. Since the tired enemy came where the attackers had made their preparations, it was not difficult to hit a fatal impact and to win the war. Thus, geographical features of the battlefield were very important. Especially deep valleys with mountains on the two sides and plains nearby forests, marches, deserts and cliffs were very suitable and preferred. Some troops were hidden near the planned battlefield. When the enemy came to the field, the hidden troops appeared, the fleeing forces returned and the enemy was surrendered around. Usually, the rival troops were annihilated within a few hours. Narrow passes and heights were the best to prepare the ambush. When the enemy came

Gazi

Akademik
Bakış

261

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

to such a place, they lost their capability and alternatives for manoeuvre. An influential arrow rain was enough to complete the destruction of the rival army. In the panic caused by the dropping arrows, they lost their control almost entirely and thus their defeat was inevitable.

The three factors enabling to use this tactic efficiently were human source, geographical environment and timing. The performer of the strategy is the human-being. The lifestyle of the ancient Turks paved the way to produce able warriors. Indeed, their daily activities were all concerning with military preparations in a sense. Therefore, they were very familiar of the tactics, acts and conditions of the war, which helped also to increase their self-confidence and bravery. The nomadic steppe life led the people to grow up, from the childhood on, as fierce warriors and to get some capabilities that were necessary for a warrior. Obedience to the orders, speed and accurate decision-making and directly hitting the target were among those specialities. Therefore, the war tactic was put on the scene relying on master warriors. Obedience to the orders was concerning with the mutual trust within the army. The warrior was ready to challenge all kind of difficulties and especially death.

Another factor in terms of war strategies is the geographical settings. The effective use of the horse in the steppe led to shape the principal military strategies. Since the armies of the steppe peoples were composed of cavalry troops, they needed the lands suitable to ride speedily and to make manoeuvres easily. It was also very vital to easily access on the horse to the ambush places, usually passes and valleys. The army had to deal with the enemy on a suitable place, but also as mounted. Success was depended on providing those conditions. Controlling the strategical points was conditional for the mounted troop to have upper hand before the enemy. Thus, it became essential in exerting the tactic. They had to know not only when and where, but also how to attack on the enemy. If the estimations promise for a success, then they would start the action. If not, they used to cancel the assault. Except for extraordinary cases, armies waged war in the steppe environments when climatic conditions were suitable. It means, it was expectable to find the true weather between the spring and autumn. They were afraid of the rain, for it made the bows unusable. When the rain was to start, they did not go on fighting. Timing was important also during the battle. Seeing the weak parts of the enemy, tiring them and attacking after they were tired and exhausted were all concerning the true timing. Scythians, Huns, Kök Türks and the succeeding Turkic peoples applied this strategy very well.

Gazi

Akademik
Bakış

262

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

1950 ve 1954 Genel Seçimlerinde Antalya

Antalya in the 1950 and 1954 General Elections

Sevilay ÖZER*

Öz

Çok partili yaşama geçişle birlikte Türkiye’de siyasi hayat başka bir ivme kazanmıştır. Uzun yıllar iktidarda olan CHP’nin yanında DP’nin kurulmasıyla alışlagelmiş seçim havası büyük bir değişime uğramıştır. 1946 ve ardından 1950 yılında yapılan genel seçimler oldukça ses getirmiştir. Ulusal basın yanı sıra yerel basın da söz konusu seçimleri ilgiyle takip etmiştir. Bu süreçte partiler aktif bir propaganda faaliyetine girişmişler, halk gerek miting meydanlarında gerekse kahvehanelerde adayların konuşmalarını dikkatle dinlemiştir.

1946 seçimlerinin aksine 1950 genel seçimi ilk kez gizli oy, açık sayım esasına göre yapılmıştır. Çoğunluk seçim sisteminin uygulandığı 1950 seçiminde DP, Antalya’da yedi, 1954 genel seçimlerinde ise sekiz milletvekili çıkarmıştır. Bu çalışmada, 1950 ve 1954 yıllarında yapılan milletvekili genel seçimleriyle ilgili olarak Antalya’da DP ve CHP milletvekili adaylarının; aday tespit çalışmaları, propaganda faaliyetleri, seçim kampanyası sırasında ele aldıkları konular ve seçim sonuçları ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Antalya, DP, CHP, Seçim, 1950 ve 1954 Genel Seçimleri.

Abstract

With the transition to a multiparty political life, political life in Turkey has gained further momentum. With the establishment of the DP alongside the CHP, which has been in power for any years, the traditional election atmosphere has undergone a major change. The general elections which held in 1946 and then in 1950 were quite popular. In addition to the national press, the local press followed the elections with great interest. In this process, the parties engaged in an active propaganda activity and the public listened to the speeches of the candidates both at the rally squares and in the coffeehouses.

Contrary to the 1946 elections, secret ballot and open counting were applied for the first time in the 1950 general election. In the 1950 elections, where the plurality voting system was implemented, DP was elected 7 deputies from Antalya and 8 in 1954 general elections. In this study, the determination of candidates for parliamentary election for DP and CHP in the general elections held in 1950 and 1954 in Antalya, the propaganda activities of the candidates, the issues they discussed during the election campaign and the results of the elections were evaluated in detail.

Keywords: Antalya, DP, CHP, Election, 1950 and 1954 General Elections.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin ilk siyasi partisi Cumhuriyet Halk Fırkası’dır. Ardından Kazım Karabekir tarafından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurul-

Makale Geliş Tarihi: 07.01.2020. Makale Kabul Tarihi: 02.05.2021.

* Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Tarih Bölümü, E-mail: sevilayozzer07@gmail.com. ORCID ID: 0000-0002-1319-2406.

Görüş

Akademik
Bakış

263

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

muşsa da uzun ömürlü olmamıştır.¹ Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Antalya ve ilçelerinde CHP teşkilatının varlığı bilinmektedir.² Ancak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kısa bir süre sonra kapatıldığından Antalya'da teşkilatlanmamıştır. Türkiye'nin ikinci muhalefet partisi Ali Fethi Okyar tarafından 12 Ağustos 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır. Serbest Cumhuriyet Fırkası Antalya'da Dr. Burhanettin Onat'ın çabalarıyla 1930 Belediye seçimleri öncesinde teşkilatlanmıştır. Antalya teşkilatı, fırkanın 17 Kasım 1930'da kendini kapatmak zorunda kalmasına kadar faaliyetini sürdürmüştür.³

Türkiye'de çok partili hayata geçiş süreci on beş yıl aradan sonra işadamları Nuri Demirağ'ın Milli Kalkınma Partisi'ni kurmak için İçişleri Bakanlığı'na başvurmasıyla yeniden başlamıştır. Bu partinin 18 Temmuz'da kurulmasına izin verilse de parti siyasette etkin bir rol üstlenemeyecektir.⁴ Bu ancak Demokrat Parti'nin (DP) kurulmasıyla gerçekleşir. II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye fiili olarak savaşa girmemişse de her açıdan savaşın olumsuz etkisini yaşamıştır. Özellikle ekonomik etkileri halkın büyük çoğunluğunun tepkisine neden olmuştur. Bu süreçte CHP içerisinde de görüş ayrılıkları başlamıştır. Parti içindeki muhalefet 1944 yılı bütçe görüşmelerinde kendini göstermiş, Atatürk'ün son başbakanı Celal Bayar sert eleştiriler yöneltmiştir. 1945 yılı bütçe görüşmelerinde eleştiriler daha belirgin hale gelir. Yine aynı yıl 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun görüşmelerinde Adnan Menderes, Emin Sazak ve Refik Koraltan gibi isimler söz konusu yasayı kıyasıya eleştirmişlerdir. Kanun tasarısının kabul edilmesi sırasında bütçeye olumsuz oy veren yedi milletvekili oy kullanmayarak tepkilerini göstermiş, hatta sonrasında bu kişilerden Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü "Dörtlü Takriri" 7 Haziran 1945'te parti grubuna sunarak eleştirilerinin yalnızca bunlarla sınırlı olmadığını ortaya koymuşlardır.⁵

Demokrasinin tam anlamıyla tatbik edilmesinin istendiği önerge ile gerçekte çok partili siyasi hayata geçişin sinyali de verilmiştir. Zira önergede yer verilen taleplerin yerine getirilmesi ancak çok partili siyasete hayata geçiş ile mümkün olabilecektir.⁶ Dörtlü Takrir 12 Haziran'da CHP Meclis Grubu tarafından kapalı oturumda görüşülmüştür. Yedi saat süren bu oturumda önerge ve önergeyi verenler sert bir şekilde eleştirilmiş, yapılan oylama sonucunda takrir reddedilmiştir.⁷ 1945 yılı sonbaharında 21 Eylül'de Menderes ve Köprü-

- 1 Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, s. 3.
- 2 Ali Rıza Görgülü, *Demokrat Parti Döneminde Antalya (1950-1960)*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008 s. 86
- 3 Muhammet Güçlü, "Antalya Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Faaliyetleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.9, S.1, 1994, s. 337.
- 4 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s. 14.
- 5 Albayrak, *a.g.e.*, s. 42-44.
- 6 Uzman, *a.g.m.*, s. 209.
- 7 Osman Akandere, "Bir Demokrasi Beyanamesi Olarak Dörtlü Takrir'in Amacı ve Mahiyeti", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 9, 2003, s. 11-13.

Gazi

Akademik
Bakış

264

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

lü CHP'den çıkarılmış, ardından Refik Koraltan uzaklaştırılmıştır. Parti kurmak için harekete geçen Celal Bayar da 3 Aralık'ta CHP'den istifa etmiştir ve beklenen netice kısa zamanda gerçekleşmiş, 7 Ocak 1946'da DP kurulmuştur.⁸

DP'nin kuruluşunu izleyen süreçte CHP, 1947 yılında yapılması gereken seçimleri öne çekmiştir. TBMM'nin 10 Haziran 1946 tarihli oturumunda 1947 yılında yapılacak olan milletvekili seçimlerinin 21 Temmuz 1946'da yapılmasına dair sunulan teklif kabul edilmiştir. Demokrat Parti seçimlere katılma konusunda kararsızlık yaşamışsa da nihayetinde katılmaya karar vermiştir.⁹ Seçimlerden kısa bir süre önce 5 Haziran 1946'da seçim kanunu değiştirilerek, tek dereceli seçim sistemine geçilmiştir.¹⁰

Seçim sonucunda 465 milletvekilininin 397'sini CHP, 61'ini DP, 7'sini de bağımsızlar kazanır.¹¹ Ancak bu seçimlere şaibe karışmıştır.¹² Metin Toker, DP'nin iktidara oynayacak gücü kendinde göremediği bu süreçte yeterli aday sayısına da sahip olmadığını belirterek, CHP'nin bu seçimi her hâlûkârda kazanacağını dile getirdikten sonra yaşananları “..Ama o hileler, mazbata değişiklikleri, tesirler yapıldığına göre gerçek şudur ki CHP ve bilhassa idare amirleri ile CHP teşkilatı 1946 seçimlerini boşu boşuna kirtletmişlerdir” demiştir.¹³

Çoğunluk sisteminin ve açık oy-gizli sayım esasının uygulandığı 21 Temmuz 1946'da yapılan genel seçimde CHP Antalya'dan yedi milletvekili çıkarır. Seçilen milletvekilleri Rasih Kaplan, Dr. Galip Kahraman, Numan Aksoy, Nurullah Esat Sümer, Tayfur Sökmen, Niyazi Aksu, Mustafa Korkut'tur.¹⁴ Seçim kararının alındığı dönemde DP ancak 34 ilde teşkilatlanmasını tamamlayabilmiştir.¹⁵ DP'nin Antalya teşkilatı seçimlerden çok kısa bir süre önce kurulmuştur.¹⁶ 1946 seçimlerinde DP'nin Antalya'dan genel seçimler için aday çıkarmadığı anlaşılmaktadır.¹⁷ Seçimleri CHP'nin kazanması dolayısıyla seçilen milletvekillerinden Rasih Kaplan, Galip Kahraman ve Mustafa Korkut'un da aralarında

8 Sina Akşin, “Demokrat Parti'nin Kurulması”, *Tarih ve Toplum*, C.9, S. 53, Mayıs 1988, s. 15.

9 Kenan Olgun, “Türkiye’de Cumhuriyet’in İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 27, S. 79, 2011, s. 21-22.

10 Orhan Cemal Feray, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, Hun Yayınları, İstanbul, 1978, s. 127.

11 *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007*, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, Ankara, 2008, s. 7.

12 BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 12.71.9; Adnan Menderes’in konuya ilişkin konuşması için bkz. BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.65.4; DP seçimler yapılmadan konuya ilişkin kaygı taşımaktadır. Bkz. BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 44.757.1; Yine seçim öncesinde Mümtaz Faik Fenik Demokrat Parti adına yaptığı konuşmada bu konuya temas etmiştir. BCA: Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 129.929.5

13 Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 121.

14 *TBMM Albümü 1920-2010*, C.1, TBMM Yayını, Ankara 2010, s.451; “Yeni Seçim ve Milletvekillerimiz”, *Yeşil Antalya*, 26 Temmuz 1946; Adaylık sürecinde aldıkları oy için bkz. BCA., Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 361.1514.2.

15 Ömer Karakaş, “1946 Milletvekili Genel Seçimleri: Manisa Örneği”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXIX, S. 86, Temmuz 2013, s. 106.

16 Cemil Koçak, *CHP ve Taşra 1930-1950 Akdeniz Bölgesi*, C.1, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 241-242.

17 BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 341.1425.2.

Görüş

Akademik
Bakış

265

Cilt 15
Sayı 29
Kiş 2021

bulduğu parti mensupları için Karaalioğlu parkındaki pergolada¹⁸ CHP tarafından büyük bir ziyafet verilir. Ziyafete Finike, Elmalı, Korkuteli, Serik kaymakamlarıyla, parti ve belediye mensupları da katılır.¹⁹ Rasih Kaplan 31 Temmuz 1946'da İnönü parkında, pergolada bir konuşma yaparak, Antalya halkına kendisini yeniden milletvekili olarak seçtikleri için teşekkür eder. Hatta bu konuşmasında 1946 yılının sonbaharında Konya- Antalya tren yolunun inşasına başlanacağını kuvvetle ümit ettiğini; bir çuval fabrikası ile bir şeker fabrikasının da Antalya'da kurulmasının temini için ilgili bakanlıklarla temasa geçeceğini söyleyerek, yapacağı çalışmalar hakkında bilgi verir.²⁰ 1946 ile 1950 yılları arasında DP'nin Antalya teşkilatı oldukça iyi çalışmış, sadece Antalya merkezde değil kaza ve köylere kadar giderek halkı kazanmak adına gayret göstermiştir. CHP'nin bu dönemi verimli geçirmemesi ise daha çok DP'nin işine yaramıştır.²¹

1950 ve 1954 Genel Seçimlerinde Antalya'nın ele alındığı bu çalışmada; CHP ve DP'nin seçimlere nasıl hazırlandığı, parti teşkilatlarının çalışmalarını nasıl yürüttüğü, milletvekili adayları belirlenirken hangi yöntemin izlendiği ve seçim propagandalarının neler olduğuna ilişkin pek çok soruya cevap aranmıştır. 1957 seçimleri de bu kapsama dâhil edilmek istenmiş ancak çalışmanın boyutu dikkate alınarak söz konusu seçimin bir başka çalışmanın konusu olmasına karar verilmiştir.

1950 Seçimlerinde Antalya

1950 yılında Antalya'nın, Merkez, Alanya, Akseki, Elmalı, Manavgat, Korkuteli, Kaş, Finike, Gazipaşa, Gündoğmuş ve Serik kazaları bulunmaktadır. Antalya'nın 1950 yılındaki nüfusu 311.442'dir. Antalya Merkez kazadan sonra nüfusu en kalabalık kazaları sırasıyla Korkuteli, Alanya, Manavgat'tır.²² Antalya'nın 1950 ile 1954 yılları arasında Belediye Başkanı Seyit Ali Pamir'dir.²³

1950 Genel Seçimlerinde Partilerin Aday Tespiti

1946 Genel Seçimleri, 5 Haziran 1946 tarihinde kabul edilen 4918 sayılı Milletvekili Seçim Kanununa göre yapılmıştır. Açık oy gizli sayımın esas olduğu bu kanunda; tarafsız gözlemciliğin olmaması, sonuçların ilanı ile birlikte oy pusulaların imhası seçimi denetleme imkânından yoksun bırakmaktadır.²⁴ 1950 seçimlerinin hemen öncesinde 16 Şubat 1950'de yeni seçim kanunu yürürlüğe girer.²⁵ 5545 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu ile açık oy gizli sayımın

18 Pergola: Gölgecik. <https://www.tdktr.com/etiket/ pergola-nasil-yazilir> (Erişim Tarihi: 4.05.2021)

19 "Milletvekillerimize Ziyafet", *Yeşil Antalya*, 30 Temmuz 1946.

20 "Milletvekilimiz Sayın Rasih Kaplan'ın Seçmenleri ile Hasbihali", *Yeşil Antalya*, 2 Ağustos 1946.

21 *BCA*, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1472.16.2.

22 T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*, İstanbul, 1961, s. 9-12.

23 <https://www.antalya.bel.tr/kurumsal/ eski-baskanlar> (Erişim Tarihi: 8.05.2021)

24 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İstanbul, 2000, s. 308.

25 "Büyük Millet Meclisi Yeni Seçim Kanununu Kabul Etti", *Ulus*, 17 Şubat 1950.

yerini artık gizli oy açık sayım alacaktır.²⁶ Yeni seçim kanunu her türlü hileyi ve baskıyı şiddetle cezalandıran hükümleri ile seçimlerin güvenilirliğini teminat altına almıştır.²⁷ DP düzenlediği mitinglerde iktidarı dini siyasete alet etmek, muhalefet üzerinde baskı kurmak ve plansızlıkla suçlamıştır. CHP ise muhalefetin iddialarını çürütmek için uğraş vermiştir. Yeni seçim yasasının kabulü, Af Yasası, Çiftçiyi Topraklandırma Kanununda büyük çiftçilerin lehine yapılan değişiklik, vergi indirim gibi pek çok uygulama ile halkın gönüllü kazanılmaya çalışılmıştır.²⁸

Liste usulü çoğunluk sisteminin uygulandığı²⁹ 14 Mayıs 1950'de yapılacak genel seçimlerde Antalya'nın çıkaracağı milletvekili sayısı yedidir.³⁰ CHP ve DP yedişer milletvekili adayı belirler. DP milletvekilliğine adaylığını koyanlardan altı kişiyi seçmek için 5 Nisan 1950 günü saat 11'den itibaren bütün ilçelerde ocak ve bucak başkanlarının ve ilçe idare kurulunun katılımı ile aday yoklamasına başlar.³¹ Ahmet Tekelioğlu, Ahmet Tokuş, İbrahim Subaşı, Akif Sarıoğlu, Dr. Fatin Dalaman ve Dr. Burhanettin Onat yüksek oylar alarak DP Antalya milletvekili adayları olarak seçilirler.³² Antalya'dan DP merkezinin gösterdiği yedinci aday eski Milletvekili Doktor Nazifi Şerif Nabel'dir.³³ Bunun yanında DP Ocakları tarafından milletvekilliğine aday adayı gösterilmeleri için İl İdare Kuruluna, Belediye Reisi S. Ali Pamir, Tüccar Osman Yerebakan, Avukat Enver Akcan ve Tüccar Hayret Şakrak teklif edilmiştir. Ancak bu kişiler aday gösterenlere teşekkür ederek adaylıktan çekilmişlerdir.³⁴

CHP Antalya teşkilatına ise çok sayıda kişi, aday listesine girmek için müracaat etmiştir. Ancak Rasih Kaplan, Aşir Aksu, Mustafa Korkut, Ferruh Ni-yazi Ayoğlu ve Ali Köseoğlu'nun adaylıkları üzerinde büyük oranda görüş birliğine varılırken, Ali Rana Tarhan ve Tayfur Sökmen'in de CHP listesine girmesi için isimleri bildirilmiştir.³⁵ Bunun yanında daha önce Gümrük Başmüfettişliği ve Geçici Hatay Devleti Gümrük Genel Müdürlüğü, Tekel Teftiş Kurulu Başkan-

26 Albayrak, *a.g.e.*, s.154-155. Tek parti döneminde yapılan 1923, 1927, 1931, 1935 ve 1939 yılı seçimlerinde İntihab-i Mebusan Kanunu Muvakkati esas alınmış, iki dereceli ve basit çoğunluk seçim sistemine göre seçim yapılmıştır. Halk önce ikinci seçmenleri onlar da milletvekillerini seçmiştir. *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007*, s. x.

27 "Bugünkü İmtihan", *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1950.

28 Albayrak, *a.g.e.*, s. 163-164.

29 Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, Tesav, Ankara, 2003, s. 239.

30 *BCA*, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 342.1434.1; Antalya milletvekili olmak için adaylığını koyanların tümü için bkz. *BCA*, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 341.1427.2; *BCA*, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 341.1428.1.

31 "DP Parti Milletvekilliği için adaylığını koyanlardan 6 kişi seçilmeye başladı", *İleri*, 6 Nisan 1950; Antalya milletvekili olmak için adaylığını koyanların tümü için bkz. *BCA*, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 341.1427.2; *BCA*, Fon Kodu: 490.1.0.0., Yer No: 341.1428.1.

32 "DP Aday Yoklaması Neticelendi", *Şelale*, 11 Nisan 1950; "DP Milletvekili Aday Listesi", *Ulus*, 25 Nisan 1950.

33 "DP Listesinde Tanınmış ve Sevilen Kimseler Var", *İleri*, 25 Nisan 1950.

34 "Adaylıktan Çekilme", *İleri*, 1 Nisan 1950.

35 "Şehrimizde CHP Mebus Namzetleri Çoğalıyor", *İleri*, 28 Mart 1950.

lığı yapan Suphi Okay da CHP'den Antalya milletvekilliği adaylığını koymuştur.³⁶

Antalya CHP aday yoklaması 9 Nisan 1950'de saat 10'da Halkevinde yapılmıştır. Adaylık için elli kişiye yakın müracaat olmuştur. 7 Nisan itibariyle delegeler şehre gelmeye başlamıştır. Bu süreçte delegeler, taraflarını kazandırmak amacıyla toplantılar yapmışlar hatta delegeler arasında münakaşalar da yaşanmıştır. CHP seçim günü delegeleri dışarıyla temas ettirmemek için özel güvenlik; öğle akşam yemekleri için de özel bir aşçı tutmuştur. Antalya CHP Milletvekili Mustafa Korkut seçmenlere kolonya dağıtmış, lise Müdürü Reşat Oğuz'da Antalya'nın hemen hemen her kazasına giderek kendisinin seçilmesi için propaganda yapmıştır.³⁷ Nihayet 9 Nisan 1950'de CHP milletvekili adaylarını belirlemek için Halkevinde yapılan oylamada Rasih Kaplan 135 oyla seçimi kazanmıştır. İkinci oylamada Kemal Kaya, üçüncüsün de Alanya'dan Ali Köseoğlu adaylık hakkını kazanmışlardır. Ali Köseoğlu'nun seçilmesinden sonra Finike ve Elmalı delegeleri salonu terk etmişler ancak daha sonra anlaşma sağlanarak dördüncü oylamaya katılmışlardır. Söz konusu oylamada, Mustafa Korkut ile Veli Şekerci aday listesine girmiştir.³⁸ 22 Nisan 1950 günü Ankara Radyosu ile ilan edilerek kesinleşen CHP Antalya milletvekili adayları Rasih Kaplan, Mustafa Korkut, Kemal Kaya, Dr. Ali Nazmi Köseoğlu, Veli Şekerci, Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu, Yargıtay İcra ve İflas Dairesi Başkanı Aziz Yeğen olmuştur.³⁹

1950 genel seçimlerinde Alanya Postası sahibi Cemal Sarıkadıoğlu, İnönü Okulu öğretmenlerinden Tahir Sargın,⁴⁰ Manavgat'ta serbest doktorluk yapan Asım Okur ve Adliye Müfettişlerinden Hamit Macit Selekler bağımsız olarak milletvekili adaylıklarını koymuşlardır.⁴¹ 1950 Genel Seçimlerine katılan Millet Partisi'nin o tarihte Antalya'da teşkilatı yoktur. Partinin Antalya teşkilatı 22 Haziran 1953'te kurulmuştur. Antalya Yukarıpazar semtinde Çınarlı Kahve'nin yanındaki bina parti binası olarak kiralanmışsa da Millet Partisi'nin 8 Temmuz 1953 tarihinde kapatılması ile Antalya teşkilatının da siyasi faaliyetleri başlamadan sona ermiştir.⁴²

Milletvekili Adaylarının Propaganda Faaliyetleri

DP'nin propaganda faaliyeti olarak toplantılar, mitingler, köy ve mahalle kahvehanelerinde halkla yapılan görüşmeler sıralanabilir. DP toplantılarını, Pazar günleri saat 10'da katılımcıların her defasında biraz daha arttığı Antalya Şehir Sinemasında düzenli olarak yapmıştır.⁴³ Ancak istisnai toplantıların da yapıl-

36 "Suphi Okay CHP'den Adaylığını Koydu", *Şelale*, 7 Nisan 1950.

37 "CHP'nin Vilayetimizde Mebus Namzetleri Yarın Seçiliyor", *İleri*, 8 Nisan 1950.

38 "Vilayetimiz CHP Milletvekili Namzetleri Belli Oldu", *İleri*, 11 Nisan 1950.

39 "CHP Aday Listeleri İlan Edildi", *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1950; "CHP Aday Listeleri Resmen İlan Edildi", *Şelale*, 25 Nisan 1950.

40 "Seçim Hazırlıkları", *İleri*, 8 Nisan 1950.

41 "Müstakil Adaylar", *İleri*, 27 Nisan 1950.

42 Görgülü, *a.g.t.*, s. 212.

43 "Antalya Demokratların Pazar Toplantısı", *İleri*, 24 Ocak 1950.

diği anlaşılmaktadır. Örneğin Manavgat DP İdare Kurulu tarafından 10 Şubat 1950 Cuma günü bucağın ocaklarından gelenlerin katılımıyla olağanüstü bir toplantı yapılmıştır.⁴⁴

Ayrıca Manavgat ilçesinin 56 köyünde, Beşkonak Bucağı'nın bütün köylerinde DP ocakları açılması sonrasında 18 Mart 1950'de Demirciler köyünde, çevre köylerden gelen yüzlerce Demokrat Partinin katılımıyla da toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda Avukat Şadi Gebeceli ve İlçe Başkanı Yusuf Yılmaz, DP'nin amacı ve seçimlerin nasıl yapılacağı hakkında açıklamada bulunmuş, vatandaşlar da zaman zaman *"bu seçimlerde reyimizi kimseye çaldırmayacağız"* diye karşılık vermişlerdir.⁴⁵

DP teşkilatı Akseki, Korkuteli, Serik, Alanya ve Antalya Cumhuriyet Meydanında seçim mitingi düzenlemiştir. Mitinglerle pek çok açıdan kazanım sağlanmak istenmiştir. DP yöneticileri bu mitinglerle bir yandan adaylarını tanıtarak halka siyasi fikir ve hedeflerini anlatmış diğer yandan CHP'nin propagandalarına cevap vermişlerdir. Bunlardan biri Akseki'de düzenlenmiştir. Mitinge Ormana Köyü Demokratları yanında Unulla Köyü Demokratları da katılmışlar, ellerinde bayraklar ve *"Hâkimiyet bilakaydüşart milletindir"* levhalarıyla birlikte Cumhuriyet meydanına giderek 3 dakikalık saygı duruşunda bulunmuşlardır.⁴⁶ Bu mitinge Antalya DP adaylarından Akif Sarıoğlu, İbrahim Subaşı ve Ahmet Tokuş beraberlerinde İl İdare Kurulu azalarıyla birlikte katılmıştır.⁴⁷

19 Nisan 1950'de DP milletvekili adayları, Korkuteli ve köylerinde seçmenlerle görüşmek ve seçim kanunu ile ilgili açıklamalar yapmak için büyük bir katile halinde 18 Nisan'da Antalya'dan ayrılmışlardır. Kafilede Akif Sarıoğlu, Dr. Burhanettin Onat ve Dr. Fatin Dalaman ve partililer vardır. Pek çok vatandaşın katıldığı Korkuteli mitinginde *"DP'nin bütün düşüncesi memleketi refaha kavuşturmaktır"*, *"DP kuvvetli program, disiplin ve imana sahiptir"*, *"Nasıl Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaksa, Demokrat Parti de payidar kalacaktır"*, *"Tazyik ve baskı ile bu memleket hakkı öldürülemez"* gibi sloganlar öne çıkarılmıştır.⁴⁸

DP milletvekili adayları Serik ve Alanya'da da mitingler yapmışlardır. Serik mitingi Avni Tolunay'ın konuşmasıyla başlamış, Akif Sarıoğlu ve Ahmet Tekelioğlu'nun konuşması ile devam etmiştir. Mitingde CHP'nin geçmişteki hataları, DP'nin kuruluş ve mücadele gayeleri, seçimlerde vatandaşlara düşen vazifeler üzerinde durularak DP'ye oy vermenin gereği belirtilmiştir. DP milletvekili adayları 1 Mayıs 1950 günü de bir miting yapmış, söz konusu mitingde Ahmet Tokuş, Nazifi Şerif, Akif Sarıoğlu, Burhanettin Onat ve Ahmet Tekelioğlu konuşmuştur. Konuşmacılar, seçimlerde milli iradenin tecelli edeceğine kana-

44 "Manavgat DP Teşkilatında Olağanüstü Çalışma", *İleri*, 16 Şubat 1950.

45 "Manavgat'ta Demokrat Parti Faaliyeti", *İleri*, 25 Mart 1950.

46 "Akseki Demokratları Menfi Propagandaları Tel'in Ediyorlar", *İleri*, 15 Nisan 1950.

47 "Akseki de CHP Çöktü", *İleri*, 18 Nisan 1950.

48 "DP Adayları Korkuteli'nde", *İleri*, 20 Nisan 1950.

at getirmenin verdiği huzur ile konuştuklarını ifade etmişler, insanlık hak ve menfaatini DP'nin her şeyden üstün tuttuğuna özellikle dikkat çekmişlerdir.⁴⁹

DP son seçim mitingini 8 Mayıs 1950 günü Antalya Cumhuriyet Meydanında on bin kişinin katılımıyla yapmıştır.⁵⁰ Bu mitingde ilk konuşan DP Antalya İl Başkanı ve milletvekili adayı olan Ahmet Tekelioğlu'dur. Arkasından sözü Nazifi Şerif Nabel, Burhanettin Onat, Ahmet Tokuş ve Akif Sarıoğlu almış, bir yandan CHP iktidarını eleştirmişler diğer yandan da DP'nin yönetime geldiğinde nelerin değişeceğinden bahsetmişlerdir. Akif Sarıoğlu, konuşmasının bir yerinde 1946 seçimlerine hâkim olan zihniyetin yıkıldığını söyledikten sonra bu seçimlerin usulsüzlüğünün Adalet Bakanlığının dosyaları arasında bulunduğuna dikkat çekerek, 25 Temmuz 1946 tarihli ve Kandıra Cumhuriyet Savcısının imzasını taşıyan bir belge okumuştur. Ahmet Tekelioğlu tekrar kürsüye çıkarak "*Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir*" cümlesini halkla beraber üç defa tekrar etmiştir. Mitingin sonunda 15 kadar Yeşil Antalya gazetesi yırtılmıştır.⁵¹ Yeşil Antalya ve Şelale gazeteleri CHP, İleri gazetesi de DP lehine yayın faaliyetlerini sürdüren basın organlarıdır. Öyle ki 1950 seçimleri öncesinde CHP Antalya il teşkilatı genel merkezden Yeşil Antalya ve Şelale gazetelerinin haftada iki gün yerine dört gün çıkarılmasının gerekliliğine değinerek kâğıt yardımı talebinde bulunmuştur.⁵²

CHP de seçim öncesi miting ve toplantılar yapmış, 7 Mart 1950'de parti'nin Antalya İl Başkanı Aşir Aksu ve beraberindekiler Finike kazasının Kumluca nahiyesinde halkla bir araya gelmiştir.⁵³ 11 Mart 1950 Cumartesi günü de saat 17'de Halkevinde öğretmenlerle CHP müfettişi arasında tanışma toplantısı düzenlenmiştir.⁵⁴ Yine CHP Antalya Parti Müfettişi ve Sivas Milletvekili Nazif Ergin ve milletvekili adayları 28 Nisan 1950'de önce Serik kazasında halka hitaben konuşma yapmış ardından Akseki'ye geçerek burada seçim çalışmalarında bulunmuşlardır.⁵⁵ Bir diğer toplantı da CHP milletvekili adaylarının 2 Mayıs 1950 günü saat 21'den gecenin ilerleyen zamanına kadar seçmenlerle yaptıkları toplantıdır. Toplantıya 273 vatandaş katılmıştır. Katılımcıların 100 den fazlası Demokrat olmakla birlikte kalan 173 kişi arasında seçmen olmayan sıhhiye memurları ve mahalle muhtarları da bulunmaktadır. İlk olarak İl Başkanı Aşir Aksu söz alarak adayları tanıtmıştır. Bu toplantıda Rasih Kaplan Milli Mücadeleden, Rus tehlikesinden ve Ruslara karşı nasıl hareket edildiğinden uzun uzadıya bahsetmiş ve memleketin bütün sıkıntı ve ıstıraplarını Osmanlı Devleti'ne yüklemiştir. Diğer bir konuşmacı Ferruh Niyazi Ayoğlu da, CHP'yi ve Atatürk'ü uzun uzun anlattıktan sonra pek çok aydının bu parti teşkilatı içerisinde olduğunu söylemiştir.⁵⁶ CHP'nin 1946 seçimlerinde olduğu gibi 1950 seçiminde de

49 "Demokrat Parti Adaylarının Gezileri Devam Ediyor", *İleri*, 4 Mayıs 1950.

50 "Antalya'da DP Toplantısı", *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1950.

51 "DP'nin Seçim Mitingi Parlak Bir Başarı Oldu", *İleri*, 9 Mayıs 1950.

52 *BCA*, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1313.357.3.

53 Görgülü, *a.g.t.*, s. 215.

54 "Gazeteciler Halkevinden Yine Kovuldular", *İleri*, 14 Mart 1950.

55 Görgülü, *a.g.t.*, s. 215.

56 "CHP Adaylarına Seçmenlerle Teması Rağbet Bulmadı", *İleri*, 4 Mayıs 1950.

en büyük propagandası dış tehlikedir. Bu koşullarda tecrübesiz bir muhalefete iktidarı bırakmanın yanlış olacağı üzerinde durulmuştur.⁵⁷

Antalya'dan bağımsız olarak milletvekili adaylıklarını koyan Dr. Asım Okur ve Alanya Postası gazetesi sahibi Cemalettin Sarıkadioğlu da seslerini duyurmak için 7 Mayıs 1950 Pazar günü birer propaganda konuşması yapmışlardır.⁵⁸ Partilerin seçim kampanyası 10 Mayıs günü sona ermiştir.⁵⁹ Görüldüğü üzere yerel basında yer verilen haberlere göre, DP Antalya teşkilatının, seçim kampanyası CHP'ye kıyasla çok daha yoğunudur. DP milletvekili adayları Antalya ve ilçe merkezlerinde düzenlenen mitinglerin yanı sıra köylere kadar giderek halkla buluşmaya önem vermişlerdir.

İstifalar Üzerinden Yapılan Propagandalar

1950 genel seçimlerine gidilen süreçte istifaların da propaganda malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir. İstifalar daha çok CHP'den olmakla beraber DP'den de istifa edenlere rastlanılmaktadır.

Antalya'nın bilinen kişilerinin partiden ayrılmaları arasında daha önce DP il yönetim kurulu üyeliğinden çekilen Avukat Adnan Selekler'in istifası gösterilebilir.⁶⁰ Alanya Belediye Reisi Şükrü Ulusoy, Belediye azalarından Hüseyin Güllüoğlu ve vilayet meclisi azalarından Sabri Bilgin CHP idare heyetinden istifa etmişlerdir.⁶¹ Antalya Barosuna kayıtlı Avukat Şahap Kervancıoğlu CHP'den istifa etmiştir.⁶² CHP'nin Alanya Belediye Encümen Azası Hasan Zihni Açıklan ve yine encümen azasından Tarım Kredi Kooperatifi ve Ziraat Odası Başkanı ve Şekerhane Mahallesi Muhtarı Hüseyin Gücoğlu ile Ticaret Odası Başkanı ve Belediye Meclisi Azası Tüccar Fuat Salur CHP'den istifa etmiştir.⁶³ Manavgat CHP ileri gelenlerinden ve idare kurulundan Osman Boztepe CHP'den ve idare kurulundan istifa etmiştir.⁶⁴ Akseki'de CHP ileri gelenlerinden ve Belediye Üyelerinden Tüccar Ömer Göksoy ile Terzi Nasuh Kebapçı 18 Nisan 1950'de CHP'den istifa etmişlerdir.⁶⁵ Dr. Emin Meriçlioğlu CHP'den istifa ederek DP'ye kaydolmuştur.⁶⁶ İstifalar seçim öncesinde seçmenin oyunun kazanılması için kullanılan propaganda yöntemlerinden biridir. O nedenle bu haberlerin doğruluğuna ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

Halkın durumuna bakacak olursak benzer örnekler burada da mevcuttur. Manavgat belediye meclis üyelerinden Haydar Ünal, Mahmut Özdemir ve Ali

57 Nadir Nadi, "Dün ve Bugün", *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1950.

58 "Serbest Adaylardan Dr. Asım Okur ve Cemalettin Sarıkadioğlu Pazar Günü Bir Konuşma Yaptılar", *Şelale*, 9 Mayıs 1950.

59 "Seçim Kampanyası Bu Akşam Sona Eriyor", *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1950.

60 "DP'den Mühim Bir İstifa", *Şelale*, 28 Şubat 1950.

61 "Halk Partisi Alanya'da Çözölmeye Başladı", *İleri*, 1 Nisan 1950.

62 "Avukat Şahap Kervancıoğlu CHP'den İstifa Etti", *İleri*, 8 Nisan 1950.

63 "Alanya Halk Partisinden Üç Mühim İstifa", *İleri*, 29 Nisan 1950.

64 "Manavgat Halk Partisinden Yeni Çözüntüler", *İleri*, 29 Nisan 1950.

65 "CHP'den Mühim Bir İstifa", *İleri*, 20 Nisan 1950.

66 "Dr. Emin Meriçlioğlu DP'ye Girdi", *İleri*, 25 Nisan 1950.

Gazi

Akademik
Bakış

271

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Akçan,⁶⁷ Antalya merkez ilçesine bağlı Karatepe köyünde 98 vatandaş,⁶⁸ Serik'in Taşağıl bucağına bağlı Gündoğdu köyünde 22 vatandaş,⁶⁹ Pazar mahallesinden 12, Incağrı köyünden 7, Göcük köyünden 3, Korkuteli'de de 16 vatandaş CHP'den istifa ederek DP'ye geçmiştir.⁷⁰

DP'den istifa ederek CHP saflarına katılan partililer de olmuştur. Örneğin, Akseki'de Mehmet Top, Mehmet Uyar, Ahmet Acar, Ahmet Uğureli, Mustafa Erdem, Mustafa Kutlu, Mustafa Erol, Ahmet Çalışkan, Ali Koç DP'den istifa ederek CHP'ye katılmışlardır.⁷¹ Yine Şelale gazetesine bir vatandaşın gönderdiği mektuba göre Elmalı Yuva köyünden 34 kişi DP'den istifa etmiştir. İstifa gerekçelerini de DP'nin hizmetleri baltalamaya çalışması, çok sevdikleri hemşerilerine ve büyüklerine dil uzatması olarak açıklamışlardır.⁷²

İstifaların gazetelere mektupla bildirilmesine ilişkin başka örnekler de mevcuttur. Elmalı Cami Cedit mahallesinden Süleyman Subaşı, *"Şimdiye kadar salah ümidi umduğum CHP'den inkılap âlemi görmediğim gibi demokrasiye zıt kuru demokrasi yaygaracılığından başka bir hal görmediğimden mezkûr partiden istifa ediyorum"* diyerek İleri gazetesinden istifasının duyurulmasını istemiştir.⁷³ Muratpaşa Mahallesi Muhtarı Halim Kaçaroğlu⁷⁴ ve yine Bahtılı Köyü Muhtarı Ali Atlı ile üyelerden Mustafa Şenay ve Emin Atlı da istifa etmiş, İleri gazetesinden istifalarının duyurulmasını rica etmişlerdir.⁷⁵

İstifalarının doğru olmadığını gazeteler aracılığıyla tekzip ederek duyurulmasını sağlamaya çalışanlar da olmuştur. Örneğin İleri gazetesine göre, Korkuteli'nde Mehmet Kavukçunun oğlu Muzaffer Kavukçu CHP'den istifa ederek DP'ye girmiştir.⁷⁶ Ancak Muzaffer Kavukçu, Şelale gazetesi yazı işlerine gönderdiği mektupta 13 Nisan 1950 tarihli İleri gazetesinde kendisi hakkında çıkan haberi yalanlamış ve CHP'den istifa etmediğini ve DP'ye kaydolmadığını belirtmiştir.⁷⁷ Yeşil Antalya gazetesinde de Bahtılı köyünden İbrahim Kök'ün DP'den istifa edip CHP'ye katıldığı yazılmışsa da İleri gazetesinde bu haberin doğru olmadığı bu kişinin zaten CHP'li olduğu belirtilmiştir.⁷⁸ Taşağılı köyünden Nurettin Zambat, köyünden 53 DP'li vatandaşın istifa ettiğine dair 29 Nisan 1950 tarihli Yeşil Antalya gazetesinde çıkan haberin doğru olmadığını İleri gazetesi neşriyat müdürlüğüne yazdığı mektupla ifade etmiştir.⁷⁹ Bahtılı köyünden İbrahim oğlu Ali Rıza Tazegül, Yeşil Antalya gazetesinde DP'den istifa ettiği

67 "Manavgat'ta Halk Partisinden İstifalar Devam Ediyor", *İleri*, 2 Şubat 1950.

68 "Karatepe Köyünde DP Ocağı Açıldı ve Halk Partisinden 98 Kişi İstifa Etti", *İleri*, 25 Mart 1950.

69 "Serik'te Açılan DP Ocakları", *İleri*, 28 Mart 1950.

70 "CHP'den İstifalar", *İleri*, 4 Nisan 1950.

71 "Akseki İlçesinde Demokrat Partiden İstifalar", *Şelale*, 3 Mart 1950.

72 "Demokrat Partiden İstifalar Süratle Devam Ediyor", *Şelale*, 21 Mart 1950.

73 "CHP'den İstifa", *İleri*, 1 Nisan 1950.

74 "CHP'den Mühim Bir İstifa", *İleri*, 9 Mayıs 1950.

75 "CHP'den İstifa", "Bir İstifa Daha", *İleri*, 25 Mart 1950.

76 "Bir İstifa", *İleri*, 13 Nisan 1950.

77 "Bir Tekzip", *Şelale*, 18 Nisan 1950.

78 "Bir açıklama", *İleri*, 25 Mart 1950.

79 "İleri Gazetesi Neşriyat Müdürlüğüne", *İleri*, 6 Mayıs 1950.

yönünde çıkan haberin doğru olmadığını İleri gazetesine gönderdiği mektupla açıklamıştır.⁸⁰ Görüldüğü üzere Yeşil Antalya ve Şelale gazetelerinde DP'den istifalara yönelik haberler, İleri gazetesinde de CHP'den istifa haberlerine yer verilmiştir. Basının bu noktada objektif olmaktan uzak bir yaklaşım sergilediği hatırlatılmalıdır.

Parti Teşkilatlanmaları

DP Antalya'da ilçe, bucak ve köylerde ocaklar açarak çok hızlı bir şekilde teşkilatlanmaya çalışmıştır. Açılan ocaklara hemen kayıtlar yapılarak seçim için avantaj sağlanmak istenmiştir. Akseki'de Erenkaya, Aşağı Işıklar, Geriş, Çendeve, Minareli, Gödene,⁸¹ Emerye, Çınardibi, Zilan Kuyucak, Karakışla, Ceceler köylerinde DP ocakları açılmış ve binlerce Aksekili vatandaş DP'ye katılmıştır.⁸² Bu durum Rasih Kaplan'ın kardeşi olan Belediye Başkanı Gani Kaplan'ın "*CHP'nin yıkılmaz kalesi Antalya'da Aksekidir*" sözlerinin iflasi olarak değerlendirilmiştir.⁸³ CHP'liler tarafından "*İbradi'da DP Ocağı kuramazsınız*" sözlerine rağmen Akseki'ye bağlı bu merkezde Ocak yapılıncası gerçekleştirilmiş, başkanlığına Tevfik Koçak, azalıklara ise Sıtkı Akdağ, Ali Sayar, Sadık Taner ve Recep Gülden seçilmişlerdir.⁸⁴

Serik DP Başkanı Doktor Avni Tolunay ve İdare Heyetinden Ömer Eken, Mehmet Boyacı, Tevfik Namal, Nurettin Zambak, Cemal Okul, Ali Tekeli, Antalya DP İkinci Başkanı Salih Özalp'ın da katılımıyla Serik'in Satırlar köyüne gitmişlerdir. Oradan da Abdurrahman Köyü DP Ocağına geçilerek, yüzden fazla üye kaydedilmiştir. Kayaburnu'nda vaktin geç olmasına rağmen köy ocağı kurulmuş, ardından Serik'e dönmüşlerdir.⁸⁵ Serik DP İlçe kurulundan Mehmet Boyacı ve arkadaşları Aşağı Taçma köyünde ve Dikmen köyünde DP Ocağını açmışlardır. Ocakların açılışından hemen sonra birçok vatandaş DP'ye kaydolmuştur.⁸⁶ Serik'in Taşağıl Bucağına bağlı Gündoğdu köyünde DP Ocağı açılmış ve birçok vatandaş DP'ye üye olmuştur. Bunlar arasında CHP'den istifa eden yirmi iki vatandaş da bulunmaktadır.⁸⁷

Gündoğmuş merkez ilçeye bağlı Sindirfe köyünde DP teşkilatı; Mehmet Yılmaz, Mehmet Akgül, Ali Yüksel, Mustafa Kartal, Mehmet Akın, İbrahim Durmaz'dan oluşmuştur. Mehmet Yılmaz, müteşebbis heyet başkanlığına seçilmiştir. Faaliyetlerine izin verilen Sindirfe köyü Demokratları da ara kayıt işlemlerine başlamıştır.⁸⁸ Gündoğmuş ilçesinin Kızılağaç bucak merkezine bağlı Karamanlar köyünde DP ocak teşkilatı kurulmuştur. Ocak teşkilatı Ali Görgülü, İbrahim Örkmen, Mustafa Görgülü, Mustafa Görden'den oluşmuştur. Başkan-

80 "Bir Mektup Daha", *İleri*, 6 Mayıs 1950.

81 "Akseki'de Açılan Demokrat Parti Ocakları", *İleri*, 16 Mart 1950.

82 "Akseki'de Açılan Ocaklar", *İleri*, 13 Nisan 1950.

83 "Akseki'de Açılan Demokrat Parti Ocakları", *İleri*, 16 Mart 1950.

84 "İbradi'da DP Ocağı Açıldı", *İleri*, Antalya 25 Nisan 1950.

85 "Serik'te Demokrat Parti Faaliyeti Gün Geçtikçe Artıyor", *İleri*, 21 Mart 1950.

86 "Vilayetimizde Yeni DP Ocakları Açılıyor", *İleri*, 25 Mart 1950.

87 "Serik'te Açılan DP Ocakları", *İleri*, 28 Mart 1950.

88 "Sindirfe DP Ocağı", *İleri*, 23 Mart 1950.

Gazi

Akademik
Bakış

273

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

liğa da Ali Görgülü seçilmiştir.⁸⁹ Yine Gündoğmuş İlçesinin Köprülü Bucağına Bağlı Çündüre köyünde DP Ocağı Abdullah Ersoy'un başkanlığında kurulmuştur. Bu ocağa ilk olarak 72 vatandaş kaydolmuştur.⁹⁰ Antalya merkez ilçesine bağlı Karatepe köyünde DP Ocağı açılmıştır. CHP'den istifa eden 98 vatandaşla birlikte birçok vatandaş DP'ye katılmıştır.⁹¹

Manavgat ilçesinin 56 köyü ile Beşkonak bucağının bütün köylerinde DP ocakları açılmıştır. 18 Mart 1950'de Demirciler köyünde çevre köylerden gelen yüzlerce Demokrat Partinin katılımıyla toplantı yapılmıştır. Avukat Şadi Gebeceli ve İlçe Başkanı Yusuf Yılmaz DP'nin amacı ve seçimlerin nasıl yapılacağı hakkında açıklamada bulunmuştur. Vatandaşlar da zaman zaman "bu seçimlerde reyimizi kimseye çaldırmayacağız" diye karşılık vermişlerdir.⁹² Son olarak Beşkonak'ın sekiz köyünde DP Ocağı açılarak Manavgat'ın bütün köylerinde DP teşkilatı tamamlanmıştır. DP kafesi sekiz gün boyunca Kilimli ve Polasan gibi köyleri dolaşmıştır. Polasan köylüleri "Bu köy Beşkonak'ın Demokrat Kalesidir" sözleriyle Demokratları uğurlamıştır.⁹³

Yüksek Mühendis Ahmet Tokuş ve ailesinin DP'ye katıldığı Alanya'da, Kargıcak, Çakallar, Mettere, Obaalacami ve Şekerhane'de DP ocakları açılmıştır.⁹⁴ Yine Alanya'da Dere, Şebler, Türkler, Karacaoğlanlı, İshaklı, Yukarı Keşifli, Seki, Belen, Ali Efendi, Tasla, Araplar, Öteköy, Zindaklı, Yayla, Göngele, Hasbahçe'de DP ocakları açılmıştır.⁹⁵ Gazipaşa'da da 15 DP ocağı açılmış ve Pazar mahallesinden 12, Incağrı köyünden 7, Göçük köyünden 3 CHP'li partisinden istifa ederek DP'ye girmiştir.⁹⁶

Bir başka istifa Korkuteli'nin Kemerazı köyünde meydana gelmiştir. Köydeki Demokrat Parti Ocak Başkanı Osman Yılmaz Antalya İleri gazetesine bir yazı göndermiştir. Yazıya göre, köyünde Antalya Milletvekili Mustafa Korkut'un ailesinin yetim vatandaşlarla ortak arazisi bulunduğunu, ancak Mustafa Korkut'un nüfuzunu kullanarak haklarına tecavüz ettiğini belirtmiştir. Kime başvurdularsa neticeye varamadıklarını dile getiren Osman Yılmaz, Mustafa Korkut'un bu haksızlığı yüzünden köyünden birçok vatandaşla birlikte CHP'den ayrılıp, DP Ocağı açmıştır.⁹⁷

CHP'nin merkez ve ilçelerde teşkilatı mevcut ise de çalışmalarının yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca merkez ve ilçelerde Kızılay, Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme gibi kuruluşların hemen hemen çoğunun başkanı ve üyelerinin de partili olduğu hatırlatılmalıdır.⁹⁸ Antalya Mıntıka Müfettişi Sivas Mil-

89 "Karamanlar DP Ocağı", *İleri*, 23 Mart 1950.

90 "Gündoğmuş'ta DP Faaliyeti", *İleri*, 2 Mayıs 1950.

91 "Karatepe Köyünde DP Ocağı Açıldı ve Halk Partisinden 98 Kişi İstifa Etti", *İleri*, 25 Mart 1950.

92 "Manavgat'ta Demokrat Parti Faaliyeti", *İleri*, 25 Mart 1950.

93 "Manavgat'ta DP Her Gün Süratle Gelişiyor", *İleri*, 4 Nisan 1950.

94 "Alanya'da açılan DP Ocakları", *İleri*, 4 Nisan 1950.

95 "Alanya'da Açılan DP Ocakları", *İleri*, 25 Nisan 1950.

96 "CHP'den İstifalar", *İleri*, 4 Nisan 1950.

97 "Antalya İleri Gazetesi Yazı İşleri Müdürlüğüne", *İleri*, 2 Mayıs 1950.

98 Faysal Mayak, *Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Teşkilatının Faaliyetleri (1931-1951)*, Libra Kitapçılık ve Yayınçılık, İstanbul, 2015, s. 390-392.

letvekili Nazif Ergin 1950 seçimleri öncesinde CHP Genel Merkezine verdiği raporda çarpıcı ifadelerle yer vermiştir: “Esefle arz etmek isterim ki son dört sene içinde teşkilatımız tamamen âtil bir halde kalmış, buna mukabil Demokratlar bütün şehir ve kasabalarda ve köylerin yarısından fazlasında malum olan yıkıcı propagandaları ile durmaksızın işlemler ve pek çok yerde duruma hâkim olacak vaziyete de gelmişlerdir.” Nazif Ergin güvenilir kaynaklardan aldığı bilgiye dayanarak, DP'nin seçim faaliyeti için 25 bin liralık bir bütçeye dayanarak faaliyetini yürüttüğünü ifade etmiş, 20 kamyon, 12 motosiklet ve 400 bisiklet ile seçim faaliyetine hazırlandıklarını sözlerine eklemiştir. Bu miktarlarda mübalağa payının ancak %25 olacağını hatırlattıktan sonra DP ileri gelenlerinin bankalardan pamuk ziraatı için aldıkları paranın bir kısmını bu işe tahsis ettiklerini söylemiştir. DP'nin il dâhilinde 370 ocak ve 5000'den fazla üyesi olduğu bilgisini de vermiştir. Bu nedenle 1950 seçimleri için olağanüstü bir gayret göstermeleri gerektiğini hatırlattıktan sonra bol paranın yanı sıra iyi bir milletvekili listesi ile seçime hazırlanmaları gerektiğinin altını çizmiştir. Nazif Ergin raporunda Antalya'da partililerin yanı sıra Korkuteli, Elmalı, Serik, Manavgat, Alanya ve Gazipaşa ilçelerini gezdiğini halkla konuşmalar yaptığını dile getirmiştir⁹⁹ Nazif Ergin'in raporu CHP'nin durumunun hiç de iyi olmadığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

1950 Antalya İli Milletvekili Genel Seçim Sonuçları

1950 seçimlerinde Antalya'da kayıtlı seçmen sayısı 129.517 olmakla birlikte oy kullanan seçmen sayısı 113.312'dir. Seçime katılım %87.5 düzeyindedir. CHP 37.025 oy ile %35.3'ünü, DP 67.867'si ile %64.7'sini, Bağımsızlar ise 4751'li ile %0.9 oranında oy almıştır.¹⁰⁰ 1950 Seçimlerinde Antalya DP'nin en çok oyu aldığı beşinci yerdir. DP, Rize'de %70, Kayseri'de %66.9, Çorum'da % 65.5, Bolu'da %65.4 ve Antalya'da %64.7 oranında oy almıştır.¹⁰¹ DP'nin seçimi kazanması ile birlikte Fatih Dalaman, Nazifi Şerif Nabel, Burhanettin Onat, İbrahim Subaşı, Akif Sarıoğlu, Ahmet Tekelioğlu ve Ahmet Tokuş Antalya milletvekili olarak göreve başlamışlardır.¹⁰²

DP'nin iktidarı kazanması üzerine kutlamalar yapılmıştır. 15 Mayıs 1950'de Konyaaltı'nda şoförler tarafından parti binası önünde, kimi DP'liler de Muratpaşa, Kışla ve Serik DP Ocaklarında eğlenceler düzenlemişlerdir.¹⁰³ DP'den Antalya Milletvekili seçilen Ahmet Tekelioğlu, Burhanettin Onat, İbrahim Subaşı, Ahmet Tokuş, Akif Sarıoğlu, Fatin Dalaman ve Nazifi Şerif Nabel 19 Mayıs 1950'de Parti Grup toplantısına katılmak üzere Ankara'ya hareket etmişlerdir. Uğurlamaya Demokratlardan oluşan büyük bir kalabalık katılmıştır. Milletvekillerine “*Yeter söz Milletindir*”, “*Hâkimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir*” gibi veczelerin olduğu büyük bir buket de takdim edilmiştir. DP binası önünden Şarampol mevkiine kadar yaya olarak gitmişlerdir. Burada kurban kesilmiş, gül

99 BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1472.16.2.

100 *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007*, s. 35

101 Cem Çakmak, “Türkiye’de 1950’li Yıllardaki Genel Seçimler Üzerine Bir Deneme”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, C.12, S. 3-4, Yıl 1985, s. 250.

102 *TBMM Albümü 1920-2010*, C. 2, s. 546-547.

103 “Demokratlar Bayram Yapıyor”, *İleri*, 18 Mayıs 1950.

Gazi

Akademik
Bakış

275

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

yapraklarından hazırlanmış konfeti yere serpilmiş ve yola gül suyu dökülmüştür. Antalyalı demokratlar yağmura rağmen şehir dışına kadar yürüyerek milletvekillerini uğurlamışlardır.¹⁰⁴

1954 Genel Seçimlerinde Antalya

1954 Genel Seçimlerinde Partilerin Aday Tespiti

1954 genel seçimleri, 1950'de yapılan genel seçimlere göre DP teşkilatı içinde oldukça hararetli ve çekişmeli olaylara sahne olmuştur. Üç ayrı aday listesi oluşturulmuştur. Birinci liste; Doktor Burhanettin Onat, Ahmet Tekelioğlu, Atilla Konuk, Fatin Dalaman, Salih Sipahioğlu, Adnan Selekler, Ahmet Tokuş'tan oluşur. İkinci liste; İhsan Ataöv, Ömer Eken, Mustafa Uğurlu, Ömer Türkış, Ahmet Yıldırım, Faiz Sarlar, Abdurrahman Aya'nın isimlerinin bulunduğu listedir. Üçüncü listede ise Akif Sarıoğlu, Nazifi Şerif Nabel, Ahmet Torgay, Mehmet Ali Atalay, Şefik Özoral bulunmaktadır. Bunlar arasında ikinci grup en faalidir.¹⁰⁵ Antalya'da DP'lilerin kendi aralarında mücadelelerinin artması CHP lehine hareketlerin doğmasına sebep olacak yorumlarının yapılmasına sebep olmuştur.¹⁰⁶

DP Merkez İlçe Başkanı Ömer Eken 21 Mart 1954 Pazar günü yapılacak aday yoklama hazırlıklarının tamamlandığını bildirmişse de,¹⁰⁷ DP Genel İdare Kurulu bu tarihi 28 Mart 1954 Pazar gününe ertelemiştir.¹⁰⁸ Tehir edilmesiyle ilgili olarak çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Bunlardan ilki DP aday listelerinin bazı merkezlerde henüz tam olarak netlik kazanmadığı ve ihtilaflar olduğuna ilişkindir. Bir diğeri ise yoklamayı CHP'nin yoklama günü olan 28 Mart 1954'e tesadüf ettirerek DP listesine giremeyenleri CHP'nin almasının önüne geçmek olduğudur.¹⁰⁹

DP ve CHP milletvekili adayları köy köy bucak bucak dolaşarak seçim faaliyeti içerisinde yer almışlardır. Halk Partililer Kundu köyüne gitmiş birçok hatip burada konuşmuştur.¹¹⁰ Adaylığını koyan partililer Antalya'nın ilçe, bucak ve köylerini dolaşarak kendilerini övmekte, halka kendilerini beğendirmek için gayret göstermektedirler. Ancak DP yoklamasına girecek adaylar belli olmasına rağmen henüz CHP milletvekili adayları belli olmamıştır.¹¹¹

Bu arada 1950 seçimlerine DP merkez adayı olarak katılarak Antalya Milletvekili seçilen Dr. Nazifi Şerif Nabel, Genel Kurul tarafından Kastamonu ve Tokat illeri müfettişliğine tayin edildiğinden Antalya'dan milletvekili aday

104 "Milletvekillerimiz Teşyi Edildiler", *İleri*, 20 Mayıs 1950.

105 "DP Mebus Namzetleri Arasında Son Kombinozonlar", *Şelale*, 12 Mart 1954.

106 "Parti Mücadelesi Artıyor, DP İl Teşkilatı Dâhili Bir Çekişme Sahasına Girmiş Bulunuyor", *Şelale*, 6 Mart 1954.

107 "DP Merkez İlçe Başkanının Beyanatı", *İleri*, 17 Mart 1954.

108 "DP Aday Yoklaması 28 Martta Yapılacak", *İleri*, 21 Mart 1954.

109 "DP Aday Yoklaması Tehir Edildi", *Şelale*, 23 Mart 1954.

110 "Halk Partililer Kundu Köyüne Gidip Geldiler", *Şelale*, 17 Mart 1954.

111 "Seçim Kampanyası Açıldı, Her iki Parti Mensupları ve Müstakiller Kaza, Nahiye ve Köyleri Taramaya Çıktılar", *Şelale*, 18 Mart 1954.

yoklamasına girmeyecektir.¹¹² Dr. Nazifi Şerif Nabel DP Antalya milletvekili adaylığından feragat ettiğini bildirmiş ve listeden çıkarılmıştır.¹¹³ Eski Ziraat Bankası Müdürü Mustafa Barçın Antalya'dan koymuş olduğu DP adaylığını geri alarak Konya adaylığına karar verdiğini açıklamıştır.¹¹⁴ DP Müfettişi Hüsnü Yaman, Antalya DP teşkilatında adaylık meselesindeki ciddi ve derin ihtilafları incelemek üzere Antalya'ya gönderilmiştir.¹¹⁵

28 Mart 1954 Pazar günü CHP ve DP Antalya milletvekili adaylarını seçmiştir. CHP seçimleri genelde sakin geçerken DP aday yoklamaları oldukça hararetli ve tartışmalı geçmiştir.¹¹⁶ 28 Mart 1954'te Antalya DP milletvekili aday yoklamaları bütün ilçelerde yapılmıştır. Oy sırasına göre tespit edilen DP adayları; Burhanettin Onat, Dr. Asım Okur, Attila Konuk, Ahmet Tekelioğlu, Ahmet Tokuş, Fatin Dalaman, Sadık Erdem'dir.¹¹⁷ Akif Sarioğlu ve İbrahim Subaş seçimde kaybettiğinden, Dr. Nazifi Şerif Nabel'de listeden kendi isteğiyle çıktığından üç milletvekili 1954 seçimine Antalya'dan giremeyecektir.¹¹⁸ DP, milletvekili adaylarını 12 Nisan 1954 akşamı radyodan ilan etmiştir. Antalya listesinden Sadık Erdem genel merkezin vetosuna uğramış ve listeden çıkarılmıştır. Akif Sarioğlu Muğla'dan, Nazifi Şerif Nabel'de Kastamonu'dan aday gösterilmiştir. Böylece merkezden gösterilen aday sayısı Antalya'da ikiye düşmüştür.¹¹⁹ Adaylardan biri Enver Karan'dır.¹²⁰ Bir süredir İstanbul'da bulunan ve rahatsızlığı nedeniyle gelemeyen Antalya Milletvekili ve adayı Fatin Dalaman 14 Nisan 1954'te Antalya'ya gelmiştir.¹²¹

Dr. Burhanettin Onat, Ahmet Tekelioğlu, Fatin Dalaman ve Ahmet Tokuş'un bir kere daha yoklamaları kazanmaları DP hesabına büyük bir kazanç kabul edilmiştir. Diğer taraftan Yüksek Mühendis Attila Konuk, Avukat Sadık Erdem ve Dr. Asım Okur DP listesine büyük bir kuvvet vermiştir. Öte yandan DP mebus adaylarına çok kısa zaman içinde 2349 tebrik telgrafı gelmiştir.¹²²

Aday yoklamasını kazanan, ancak DP merkezinin veto hakkı ile Antalya aday listesinden çıkarılan Sadık Erdem 16 Nisan 1954'te Ankara'ya gitmiştir. Sadık Erdem Antalya'dan ayrılırken DP'li olduğunu ve partisinin 2 Mayıs 1954'teki genel seçimleri kazanması için çalışacağını belirtmiştir.¹²³ Sadık Erdem'den 20 oy daha az alarak adaylık yoklamasını kaybeden İhsan Ataöv DP Teşkilatına

112 "Dr. Nazifi Şerif Nabel Yoklamaya Girmiyor", *İleri*, 25 Mart 1954.

113 "Nazifi Şerif Nabel Antalya Listesinden Feragat Etti", *Şelale*, 25 Mart 1954

114 "Mustafa Barçın Adaylığını Geri Aldı", *Şelale*, 24 Mart 1954.

115 "DP Müfettişi Hüsnü Yaman", *Şelale*, 24 Mart 1954; "DP Mebus Adayları Veto mu Ediliyor?", *Şelale*, 24 Mart 1954.

116 "Evvelki Gün Her İki Parti Mebus Adayları Seçildi", *Şelale*, 30 Mart 1954.

117 "DP Mebus Namzetleri Dün Tespit Olundu", *İleri*, 29 Mart 1954; "DP'nin Aday Listeleri", *Milliyet*, 13 Nisan 1954.

118 "Denemeyi Kaybeden Eski Mebuslar", *Şelale*, 30 Mart 1954.

119 "DP Adayları Resmen İlan Edildi", *Şelale*, 14 Nisan 1954.

120 "Enver Karan Kimdir", *İleri*, 15 Nisan 1954.

121 "Fatin Dalaman Dün Avdet Etti", *İleri*, 15 Nisan 1954.

122 "DP Mebus Adayları Büyük Alakayla Karşılandı", *İleri*, 30 Mart 1954.

123 "Sadık Erdem Ankara'ya Gitti", *İleri*, 17 Nisan 1954.

Gazi

Akademik
Bakış

277

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

teşekkür ederken, partisinin 2 Mayıs 1954'teki genel seçimleri kazanması için hizmetine devam edeceğini ifade etmiş ve kazananlara başarılar dilemiştir.¹²⁴ DP Antalya mebus adaylık yoklamasını kaybeden Ahmet Torgay, İleri gazetesi-ne gönderdiği bir mektupla kendisine ilgi gösterenlere teşekkür etmiş, DP'ye hizmete devam edeceğini belirtmiş ve kazananlara başarılar dilemiştir.¹²⁵

CHP Antalya milletvekili adaylarının tespitinde yaşanan süreç Demokratlarınki kadar hararetli ve çekişmeli olmasa da CHP'de de hareketlilik vardır. CHP'den milletvekili aday yoklamasına girmek isteyen Merkez İlçe Başkanı Dr. Sabri Şallı ile birlikte yine adaylardan olduğu belirtilen Serik'ten Galip isimindeki bir şahıs bir jip satın alarak Antalya köylerini gezmeye başlamıştır.¹²⁶ Yine Ömer Hakkı Göksoy'un CHP'ye 14.500 liraya kamyonet alması, bu partiden milletvekili aday olmak isteyenler için "keseler açıldı, kasalar açıldı" söylentilerine sebep olmuştur.¹²⁷ CHP'den milletvekili olmak isteyen adaylardan Öğretmen Kemal Kaya Antalya'ya gelmiş ve Avukat Talat Tuğ da Korkuteli'nin Yelem köyündeki akrabalarına mektuplar yazarak kendisine aday olduğu takdirde oy verip vermeyeceklerini sormuştur.¹²⁸

CHP Genel İdare Kurulunun kararı ile toplanmasına karar verilen kurultaya katılmak üzere CHP İl Başkanı Etem Ağva, Atayolu Gazetesi Neşriyat Müdürü Osman Şan, Alanya'dan Dr. Ali Körseoğlu, Finike'den Hıfzı Benli 22 Şubat 1954'te Ankara'ya gitmiştir. Ancak bu durum CHP Antalya Milletvekili aday listesinin takviye edilmesini isteyecekler ve Antalya'da Halk Partisi listesine kuvvet verecek kimselerin bulunmadığını belirtecekler yorumlarının yapılmasına neden olmuştur.¹²⁹ 1954 yılı milletvekili seçimleri adaylığı için CHP'nin güçlü aday arayışı içinde olduğunu gösteren iki gelişme yaşanmıştır. Bunlardan biri Rasih Kaplan'ın yeğeni Tahir Kaplan'a yapılan teklif,¹³⁰ bir diğeri de daha önce milletvekilliği yapmış olan Nurullah Esat Sümer'e yapılan tekliftir.¹³¹ Ancak her ikisi de teklifi reddetmiştir.¹³²

CHP'ye Antalya milletvekili olmak üzere yapılan müracaatlar 24 Mart 1954'te sona ermiş,¹³³ 15 vatandaş müracaat etmiştir. Bu milletvekili adayları Ali Cemal Tanıl, Refet Tugay, Rahmi Ataöv, Aziz Yeger, Ethem Ağva, Niyazi Aksu, Mehmet Saraçoğlu, Vehbi Öğretmen, Ali Sami Yen, Fuat Dal, Ömer Hakkı Göksoy, Ali Köseoğlu, Hıfzı Benli, Feyzi Gürsoy, Tahir Kaplan'dır.¹³⁴ 28 Mart 1954'te aday yoklamaları yapılmış ve Etem Ağva, Ömer Hakkı Göksoy, Tahir

124 "Çarıklı İ. Ataöv DP Teşkilatına Teşekkür Ediyor", *İleri*, 31 Mart 1954.

125 "Ahmet Torgay'ın Bir Mektubu...", *İleri*, 1 Nisan 1954.

126 "CHP'nin Müstakbel Namzetleri Çalışıyor", *İleri*, 23 Ocak 1954.

127 "Keseler açıldı", *İleri*, 10 Mart 1954.

128 "Cumhuriyet Halk Partili Namzetler Antalya'ya Gelmeğe Başladılar", *İleri*, 6 Şubat 1954.

129 "Cumhuriyet Halk Partiler Kurultaya Gidiyor", *İleri*, 22 Şubat 1954.

130 "Halk Partisinden Adaylığını Kabul Etmeyen Mühendis", *İleri*, 24 Ocak 1954.

131 "Halk Partisinin Mebus Namzetleri", *İleri*, 17 Mart 1954.

132 "CHP Mebus Namzetleri", *İleri*, 26 Mart 1954.

133 "Halk Partisi Adayları Belirliyor", *Şelale*, 21 Mart 1954.

134 "CHP Mebus Namzetleri", *İleri*, 26 Mart 1954.

Kaplan, Ali Nazım Köseoğlu ve Feyzi Gürsoy, Mehmet Saraçoğlu, Refet Tugay, Hıfzı Benli CHP Antalya adayları olarak belirlenmiştir.¹³⁵

Yeni milletvekili adaylarının yaş ve öğrenim durumları da şöyledir. CHP adayların ortalama yaşı 40'ın biraz altında, DP'lilerin ise üstündedir. Her iki parti adaylarının tahsil ortalamalarında fark yoktur. DP'de üç doktor, iki mühendis, bir hukukçu bir çiftçi, CHP'de ise üç doktor, bir mühendis bir siyasal bilgiler mezunu, bir hukukçu, iki de tüccar vardır.¹³⁶

Bu arada CHP Antalya Eski Milletvekili Niyazi Aksu ile DP Elmalı İlçe Başkanı Ömer Türkü 28 Mart 1954'te yapılan aday yoklamasında biri CHP diğeri DP saflarında katılmışlardır. Elmalılı olan bu kişilerin her ikisinin de yoklamada başarılı olamaması üzerine Elmalılılar hemşerilerinin aday olamamasının bir tertip sonucu olduğunu iddia etmişlerdir. Elmalı'da her iki partinin ileri gelenleri aralarında anlaşarak, İstanbul'da bulunan Elmalılı Profesör Hüsnü Hamit Sayman'ın bağımsız adaylığını koyması halinde onu destekleyeceklerini açıklamışlardır. Ayrıca Elmalı İlçesinin girişine "*Halk Partili ve Demokrat Partili mebus adayları kazamıza uğramadan doğruca Finike ilçesine gidiniz*" yazılı bir levha asarak ilginç bir şekilde tepkilerini göstermişlerdir.¹³⁷ 8 Nisan 1954'te Kaş'a gitmek için Elmalı'ya gelen CHP milletvekili adayları parti binasına kapalı olduğu için girememişlerdir. Burada bulunan partinin sorumlularından anahtarı isteyerek binayı açmak istemişlerse de Elmalı CHP'lileri adayların bu isteklerini reddetmişlerdir.¹³⁸

Müstakil adaylar listesi; Avukat Şahap Kervancıoğlu, Avukat Nihat Su, Gazeteci Cemalettin Sarıkadioğlu, Korkuteli'nde Avukat İhsan Öz, Şadi Gebeceli, Tahir Şargın'dan oluşmuştur.¹³⁹ Mehmet Şanlı Antalya İl Seçim Kurulu Başkanlığına müracaat ederek bağımsız adaylığını koymuştur.¹⁴⁰ Alanya gazetesi sahibi Cemal Sarıkadioğlu ile Serdengeçti Mecmuası sahibi Osman Yüksel de yine bağımsız olarak adaylıklarını koyan isimler arasında yer almıştır.¹⁴¹ Cumhuriyetçi Millet Partisi Antalya'da 1954 yılı genel seçimlerinden sonra Temmuz 1954'te kurulmuştur. CMP Antalya İl Başkanı Remzi Büyükozer, İkinci Başkanı Ahmet Bileydi'dir.¹⁴²

Milletvekili Adaylarının Propaganda Faaliyetleri

1954 genel seçimleri için DP, yılın başından itibaren propaganda faaliyetlerine başlamış ve 3 Ocak 1954 Pazar günü şehir sineması salonlarında konuşmanın ağırlık merkezinin CHP'nin mallarının hazineye iade edilmesi hususunun olduğu bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda ilk sözü alan Salih Sipahioğlu, CHP'nin haksız elde ettiği malların hazineye iade edilmesi dolayısıyla CHP'den yükse-

135 "Mebus Namzetleri Dün Tespit Olundu", *İleri*, 29 Mart 1954.

136 "Yeni Mebus Adaylarının Yaş ve Tahsil Vasatileri", *Şelale*, 31 Mart 1954.

137 "DP ve CHP Mebus Adayları Kazamıza Uğramadan Finike'ye Gidiniz", *İleri*, 7 Nisan 1954.

138 "Elmalı'da CHP Binası Halk Partililere Kapandı", *İleri*, 10 Nisan 1954.

139 "CHP Mebus Namzetleri", *Şelale*, 12 Mart 1954

140 "Müstakil Milletvekili Namzetleri", *İleri*, 31 Mart 1954.

141 "Müstakil Namzetler", *İleri*, 3 Nisan 1954.

142 Görgülü, *a.g.t.*, s. 213.

Gazi

Akademik
Bakış

279

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

len seslerin isabetsiz olduğunu iddia etmiştir. Avukat Adnan Selekler de Halk Partisinin mallarının hazineye iadesi hakkındaki kanunun hukuki cepheden tahlilini yapmış ve dokuz vilayetten CHP zimmetine geçen paranın 54 milyon olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra DP Haysiyet Divanı Başkanı Remzi Büyüközer ile İl Kurulu Azası İhsan Ataöv de birer konuşma yapmışlardır.¹⁴³

DP 1954 seçimlerinde de 1950 seçimlerinde olduğu gibi mitingler ve toplantılar ile yoğun bir propaganda faaliyeti başlatmıştır. 8 Ocak 1954'te Antalya'nın Serik ilçesinde, CHP'lilerin yapmış oldukları iddialara cevap için yılın ilk mitingini düzenlenmiştir. Bu mitingde sırası ile M. Ali Atalay, Nazmi Ünal, Remzi Gököz, Ömer Eken, Mustafa Uğurlu, Faiz Sarlar, Ali Özparlar, Adnan Selekler, İhsan Ataöv, Ragıp Toros, Süleyman Türkü, Hüseyin Doğan, Ali Satılmış ve Salih Sipahioğlu birer konuşma yapmışlardır.¹⁴⁴

Bu miting sırasıyla, 25 Ocak Manavgat,¹⁴⁵ 5 Şubat Kumluca,¹⁴⁶ 24 Şubat Korkuteli,¹⁴⁷ 25 Şubat Finike ve 26 Şubat Kumluca ve Bağyaka,¹⁴⁸ 26 Şubat Çakmaklı köyü¹⁴⁹ ile 1 Mart'ta Manavgat'ta yapılan mitingler izlemiştir.¹⁵⁰ Nisan ayında da çok sayıda miting düzenlenmiştir. 9 Nisan'da Döşemealtı köylerinde ve Kızıllı köyünde,¹⁵¹ Akseki ve Cevizli'de,¹⁵² 10 Nisan'da Yeniköy'de,¹⁵³ 11 Nisan'da Serik'te¹⁵⁴ ve Elmalı'da,¹⁵⁵ 14 Nisan'da yine Korkuteli'de yapılmıştır.¹⁵⁶ Yine 17 Nisan'da Kemer'de,¹⁵⁷ 20 Nisan'da Finike'de,¹⁵⁸ 21 Nisan'da Döşemealtı'nın Ilıca Pazarında,¹⁵⁹ 22 Nisan'da Aksu ve Çandır köylerinde,¹⁶⁰ 23 Nisan'da Alanya'da¹⁶¹ ve Karaöz'de,¹⁶² 24 Nisan'da Akseki'de miting yapılmıştır.¹⁶³

1954 seçimleri öncesinde İnönü yaptığı konuşmalarda, iktidarın ekonomi politikasını hedef alarak yapılan yatırımların ve destekleme fiyatlarının belli bir program dâhilinde olmadığını ileri sürmüştür.¹⁶⁴

143 "Antalya DP'nin İftihar Kalesidir", *İleri*, 5 Ocak 1954.

144 "DP'nin Serik Mitingi Muazzam Oldu", *İleri*, 9 Ocak 1954.

145 "Manavgat'ta DP Mitingi", *İleri*, 26 Ocak 1954.

146 "DP Kumluca Acık Hava Toplantısı", *İleri*, 7 Şubat 1954.

147 "Korkuteli Çarşamba Günü Tarihi Bir Gün Yaşandı", *İleri*, 26 Şubat 1954.

148 "Finike'de DP Mitingleri", *İleri*, 5 Mart 1954.

149 "DP'liler Dün Çakmaklı'ya Gitti" *İleri*, 27 Şubat 1954.

150 "DP Manavgat'ta Yine Heyecan Yarattı", *İleri*, 2 Mart 1954.

151 "Dünkü Miting Döşemealtı Köylerinde Miting Yapıldı", *İleri*, 10 Nisan 1954.

152 "DP'nin Akseki ve Cevizli Toplantıları", *İleri*, 11 Nisan 1954.

153 "DP Yeniköylülere Muazzam Bir Gün Daha Yaşattı", *İleri*, 11 Nisan 1954.

154 "DP Belkis'ta Bir Miting Yaptı", *İleri*, 13 Nisan 1954.

155 "DP Elmalı'da Yine Hakiki Kuvvetini Gösterdi", *İleri*, 14 Nisan 1954.

156 "DP Mitingi Çok Muhteşem Bir Surette İcra Edildi", *İleri*, 15 Nisan 1954.

157 "DP Hatiplerinin Kemer Gezisi", *İleri*, 18 Nisan 1954.

158 "DP Halk Partisi Kazalarımızda Bozguna Uğrattıyor", *İleri*, 21 Nisan 1954.

159 "DP Döşemealtı Mitingi", *İleri*, 22 Nisan 1954.

160 "Dün DP Mitingleri", *İleri*, 23 Nisan 1954.

161 "DP Alanya'da Dün Muhteşem bir Gün Daha Yaşatmış Oldu", *İleri*, 24 Nisan 1954.

162 "DP Karaöz Mitingi", *İleri*, 25 Nisan 1954.

163 "Akseki'de Dün Yapılan Demokrat Parti Mitingi", *İleri*, 25 Nisan 1954.

164 Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*, İmge Yayınevi, Ankara 2004, s. 47.

7 Şubat 1954'te Genç Demokratların Antalya teşkilatının kuruluşu mü-nasebetiyle DP Merkez İlçe Başkanlığınca şehir sinemasında bir toplantı yapılmıştır.¹⁶⁵ Alanya'da da 9 Şubat 1954'te Salı günü akşamı Genç Demokratlar tarafından bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantı da salondaki beş yüz kişi "*Yaşasın DP, var olsun gençlik*" sloganları atılmış ve salondakilere "*Seven Ne Yapmaz*" isimli bir Türk filmi gösterilerek propaganda daha etkili hale getirilmek istenmiştir.¹⁶⁶ Ayrıca DP, 29 Nisan 1954'ten itibaren propaganda yasağı başlayacağından 28 Nisan 1954'te, Antalya propagandasının son mitingini yapmıştır. Mitingde DP milletvekili adaylarından Dr. Burhanettin Onat, Ahmet Tekelioğlu, Dr. Fatin Dalaman ve diğer adaylar söz almıştır.¹⁶⁷

CHP de 22 Ocak'ta Serik'te¹⁶⁸ ve 25 Nisan'da Antalya Cumhuriyet Meydanında birer miting düzenlemiştir. Ancak 25 Nisan'daki mitingde, CHP'lilerle birlikte DP'lilerin de rozet vermesi üzerine başlayan gerilim, DP'lilerin gürültü ve karışıklık çıkarmaları ile devam etmiş polis müdahalesiyle sona ermiştir. Diğer taraftan mitingde hoparlör sisteminin sabote edildiği de iddia edilmiştir.¹⁶⁹

DP tarafından CHP'nin propaganda faaliyetlerini çeşitli vesilelerle engelleme girişimi olarak değerlendirebilecek gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin, 7 Nisan 1954'te CHP, Döşemealtı'nın pazarı olması nedeniyle bir açık hava toplantısı yapmak istemiştir. Bu durumu haber alan DP teşkilatından İhsan Ataöv, Ömer Eken ve Abdurrahman Aya CHP'li heyetten önce sabahleyin erkenden Döşemealtı'na gelerek, pazar yerinde rozet dağıtarak, halkla hasbihalde bulunmuşlardır. DP'li heyet ayrıldıktan sonra CHP'li heyet gelmiş ve pazar yerinde kimseyi bulamayınca da civar köylere gitmişlerdir.¹⁷⁰ Yine bir başka olayda 18 Nisan 1954'te Manavgat'ta yapılan yağlı pehlivan güreşi sırasında meydana gelmiştir. Bu pehlivan güreşi sırasında hem Halk Partililer hem de Demokratlar miting yapmak istemişlerdir. Halk Partililer amaçlarını gerçekleştirememiş ancak Demokratlar mitinglerini yapabilmişlerdir.¹⁷¹ Bir başka hareket de CHP'nin 26 Nisan 1954'te Alanya'da bir miting düzenlemek istemesi sırasında olmuştur. Bu partinin Alanya'da miting yapacağını öğrenen DP Antalya İl Başkanı İhsan Ataöv Alanya'ya gitmiştir. Ataöv, Halk Partisi mitinginin yapıldığı meydana yanında Demokratlarla beraber deniz kıyısına gitmiştir. Bu durum taraflar arasında gerginliğe neden olmuş, İhsan Ataöv ve Ahmet Azaklı vatandaşları sakinleştirerek iskele kahvesine götürmüştür.¹⁷² Bir başka engelleme girişimi de CHP'nin Ağva'da bir miting yapmak için Antalya Valiliğine müracaat etmesi sonucu gerçekleşmiştir. Başvurunun 48 saat evvel yapılmadığı gerekçe gösterilerek valilik mitingine izin vermemiştir.¹⁷³

165 "Genç Demokratların Tarihi Toplantısı", *İleri*, 9 Şubat 1954.

166 "Alanya DP Gençlik Kolu Toplantısı", *İleri*, 12 Şubat 1954.

167 "Bu Gün DP'nin Büyük Mitingi Var", *Şelale*, 28 Nisan 1954.

168 "Serik CHP Mitingi C. Halk Partililerinin Ümitlerini Kırdı", *İleri*, 23 Ocak 1954.

169 "Halk Partisi Mitinginde Karışıklık Çıkanlık İstendi", *Şelale*, 27 Nisan 1954.

170 "CHP'nin Döşemealtı Mitingi", *İleri*, 8 Nisan 1954.

171 "Manavgat'ta DP Kuvvetini Halkçılara Gösterdi", *İleri*, 20 Nisan 1954.

172 "Alanya'da Halk Partisi Büyük Hezimeteye Uğradı", *İleri*, 28 Nisan 1954.

173 "CHP Ağva Mitingine Müsaade Alınmadı", *Şelale*, 3 Nisan 1954.

1954 genel seçimleri için Antalya bağımsız milletvekili adayları Osman Yüksel, Salih Sevindik, Mehmet Şanlı, Cemalettin Sarıkadioğlu ve Şahap Kervancıoğlu da propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur. Osman Yüksel bir beyanname yayımlamıştır.¹⁷⁴ Ancak Osman Yüksel'in beyanname Alanya Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından Milli Selamet Kanunu'na aykırı olduğu iddiasıyla toplatılmıştır.¹⁷⁵ Aynı zamanda Serdengeçti Mecmuası sahibi olan Osman Yüksel'in 22 Nisan 1954'te Antalya Emniyeti tarafından ifadesi alınmıştır.¹⁷⁶ Bağımsız milletvekili adaylarından olan Salih Sevindik ile Mehmet Şanlı 21 Nisan 1954'te seçim propagandalarını yapmışlardır.¹⁷⁷ Alanya Postası gazetesi sahibi bağımsız milletvekili aday Cemalettin Sarıkadioğlu'nun Antalya'nın batı ilçelerindeki gezileri ve buralarda yaptığı konuşma oldukça ilgi çekmiştir. Sarıkadioğlu bilhassa mevcut seçim kanununun haksızlığından, antidemokratik kanunların arttırılmasından ve köy davasının ciddiyetle ele alınmadığından şikâyet etmiştir.¹⁷⁸ 1954 seçimlerinde milletvekilliği adaylığını koymuş Avukat Şahap Kervancıoğlu seçim propagandası için köy köy dolaşmış ve gezdiği köylerde ilgi görmüştür. Özellikle Kervancıoğlu'nun konuşmaları halk tarafından beğenilmiştir.¹⁷⁹

İstifalar Üzerinden Yapılan Propagandalar

1950 genel seçimlerinde olduğu gibi 1954 seçim sürecinde de istifalar propaganda malzemesi yapılmıştır. Özellikle Antalya'nın tanınan kişilerinin istifasına örnek olarak, Manavgat Belediye Başkanı Vehbi Şehirli'den sonra bu ilçede yıllarca CHP İdare heyetinde bulunan Emin Akın, İzzet Şeker ile Seyit Sayın'ın CHP'den istifaları,¹⁸⁰ CHP saflarında birçok görev yapmış Antalya'nın sevilen yüzlerinden olan Hayriye Macit Yetkin'in partisinden istifası gösterilebilir.¹⁸¹ Ayrıca Dr. Sabri Şanlı da ilçe başkanlığından da istifa etmiştir.¹⁸² DP cephesinde de Abdurrahman Akın Finike DP İlçe İdare Kurulu üyeliğinden istifa etmiştir.¹⁸³

Daha önce CHP'den ayrılarak DP'ye kaydolan ancak Halk Partililerin baskısı ile DP'den de istifa eden Şoförler Cemiyeti Başkanı Mehmet Boyacı, Demokratların büyük tepkisine uğramıştır. Bunun üzerine Boyacı Şoförler Cemiyeti Başkanlığı'ndan istifa etmek zorunda kalmıştır.¹⁸⁴ Ancak DP'den ve Şoförler Cemiyeti Başkanlığı'ndan ayrılan Mehmet Boyacı, İleri gazetesine gönderdiği mektupta istifasını geri aldığını ve arkadaşları ile tekrar çalışmaya devam edeceğini bildirmiştir.¹⁸⁵

174 "Osman Yükselin Beyannameleri Toplattırılıyor", *İleri*, 20 Nisan 1954.

175 "Serbest Aday Osman Yüksel'in Beyanname Toplatılıyor", *Şelale*, 20 Nisan 1954.

176 "Dün Osman Yükselin İfadesi Alındı", *Şelale*, 23 Nisan 1954.

177 "Serbest Adaylar Meydan Nutuklarını Söylediler", *Şelale*, 23 Nisan 1954.

178 "Cemalettin Sarıkadioğlu'nun Gezileri Her Tarafıta Alaka Çekiyor", *Şelale*, 27 Nisan 1954.

179 "Bağımsız Aday Kervancıoğlu'nun Gezileri", *Şelale*, 27 Nisan 1954.

180 "CHP'den Çözülme El'an Devam Ediyor", *İleri*, 1 Mart 1954.

181 "Halk Partisi'nden Mühim Bir İstifa", *İleri*, 3 Mart 1954.

182 "Dr. Sabri Şanlı", *Şelale*, 25 Mart 1954

183 "Abdurrahman Akın DP İlçe İdare Kurulundan İstifa Etti", *Şelale*, 26 Şubat 1954.

184 "Şoförler Cemiyeti Başkanı Mehmet Boyacı İstifa Etti", *İleri*, 20 Nisan 1954.

185 "Boyacı İstifasını Geri Almış", *İleri*, 22 Nisan 1954.

Bir başka örnek de, DP Haysiyet Divanı Başkanı ve İl Daimi Encümen Üyesi Remzi Büyükozer'in DP'den istifa etmesidir. İstifa etme gerekçesi olarak da Mazlum Adıson'un ve Mithat Tugay'ın İl Haysiyet Divanı kararına rağmen Parti genel merkezi tarafından ihraç edilmelerini göstermiştir.¹⁸⁶ Remzi Büyükozer'in DP'den istifası teşkilatın ileri gelenleri üzerinde büyük endişe uyandırmış ve bütün uğraşılara rağmen kararı geri aldırılmamışlardır.¹⁸⁷ Yerine, Çiftçi Hatem Atamer ittifakla DP Haysiyet Divanı Başkanı seçilmiştir.¹⁸⁸

Bir partiden istifa edip diğer partiye katılanlar arasında daha çok CHP'den istifa edip, DP'ye katılanlar görülmektedir. Bunlara Korkuteli'nin Belen Köyü Muhtarı Ali Rıza Subaşı,¹⁸⁹ CHP Gençlik Kolundan ve Halk Partisinden istifa ederek DP Gençlik Teşkilatına katılan İbrahim İncebalık örnek gösterilebilir.¹⁹⁰ Tek tek istifaların yanı sıra Gebiz nahiyesinin Macar köyünden Ali Çankaya ve ailesi¹⁹¹ ve yine Dumanlar Yeniköy'den Selanikli Emin Kara ve ailesi, Halk Partisinden istifa edip DP'ye kaydolmuştur.¹⁹² Ayrıca toplu istifalar da olmuştur. 106'sı Serik ilçesinin Karataş köyünden, altısı da Boztepe köyünden olmak üzere toplamda 112¹⁹³, yine Gündoğmuş ilçesinden 26¹⁹⁴ ve Elmalı'nın Yuva köyünden sekiz aileden 25 vatandaş CHP'den istifa ederek DP'ye kaydolmuştur.¹⁹⁵ 15-25 Ocak 1954 tarihleri arasında Alanya ilçesine bağlı Karamanlar köyü DP Ocak Başkanı Ali Görgülü 94 ve Saburlar köyü DP Ocak Başkanı Hasan Ali Bilen de 75 kişiyi kaydetmiştir.

İstifaların bir parti taraftarı olan gazetelere, özellikle İleri gazetesine gönderilen mektuplarla açıklanması ya da yalanlanması şeklinde olduğu da görülmektedir. Örneğin Serik ilçesinin Dikmen Köyü Muhtarı Ziya Erel, 30 Ocak 1954'te İleri gazetesine bir mektup göndererek, köyün CHP Ocak Başkanı Selahattin Öztürk ve arkadaşlarının istifa ederek DP'ye üye olduklarını belirtmiştir. Geriye kalan iki Halk Partilinin de yakın zamanda bu parti saflarından ayrılacağını ve böylece Dikmen'in Halk Partilinin bulunmadığı bir köy olacağını bildirmiştir.¹⁹⁶ Yine Manavgat'ta Seydiler köyündeki Hüseyin Köymen hariç diğer CHP'liler partilerinden istifa edip, kayıt defterini, parti tüzüğünü ve milletvekili adaylık yönetmeliğini İleri gazetesi aracılığıyla CHP'ye vermişlerdir.¹⁹⁷ Benzer şekilde Akseki'nin Çaltılıçukur Muhtarı DP'ye bir mazbata ile köyünde Halk Par-

186 "Remzi Büyükozer DP'den İstifa Etti", *Şelale*, 25 Nisan 1954.

187 "DP'den İstifaya Karar Veren Remzi Büyükozer'e Yapılan İsrarlar", *Şelale*, 25 Nisan 1954.

188 "DP Haysiyet Divanı", *İleri*, 28 Nisan 1954.

189 "Çorap Söküğü Devam Ediyor", *İleri*, 10 Ocak 1954

190 "CHP Gençlik Kolundan İstifa", *İleri*, 5 Şubat 1954.

191 "Halk Partisinden Bir İstifa", *İleri*, 21 Nisan 1954.

192 "CHP'den İstifa", *İleri*, 25 Nisan 1954.

193 "Halk Partisinden 112 vatandaş İstifa İle DP'ye Kaydoldular", *İleri*, 3 Mart 1954.

194 "Gündoğmuş'ta CHP'den İstifalar", *İleri*, 18 Mart 1954.

195 "Halk Partisinden İstifalar", *İleri*, 23 Mart 1954.

196 "Serik'te CHP'den İstifalar", *İleri*, 31 Ocak 1954.

197 "İşte En Kuvvetli Delil ve Vesikalar: Manavgat'ta Halk Partisi Tamamen Çökmek Üzere", *İleri*, 5 Mart 1954.

tisinden tek bir kişinin kalmadığını bildirmiştir.¹⁹⁸ Manavgat'ın Ilıca köyünün Gömeçli mahallesinden on bir vatandaş CHP'den istifa edip DP'ye katılmıştır. Merkez ilçeye bağlı Nebiler köyünden Hasan Bölükbaşı'da İleri gazetesine gönderdiği mektupta "...Köylüye elini uzatan DP icraatını çok yerinde gördüğünden CHP'den ayrılarak DP'ye kaydoluyorum" demiştir.¹⁹⁹ 19 Nisan 1954'te Elmalı'dan İleri gazetesine Halk partisinden istifa ederek DP'ye kaydolduklarını bildiren vatandaşların isimlerinin olduğu iki mektup ve tutanak gelmiştir.²⁰⁰

İstifaların gazeteler aracılığıyla tekzip edildiği de olmuştur. Kaş Uğrar köylülerinden olan Hüseyin Testi, Ahmet Kesici, Ahmet Davul ve Yusuf Sarı İleri gazetesine bir mazbata göndererek DP'den istifa etmediklerini bildirmişlerdir.²⁰¹ CHP Finike ilçesi üyelerinden olan tüccar Şevki Serdar, Antalya'da çıkan bir gazeteye göre partisinden istifa etmiş gösterildiğini ancak istifa etmediğini eskisi gibi faaliyetini yürüttüğünü söylemesi de bu duruma örnek gösterilebilir.²⁰² Özetle seçim kampanyası boyunca istifalar üzerinden partiler, gövde gösterisinde bulunmuşlardır.

Parti Teşkilatlanmaları

DP'nin Antalya'da 1950 genel seçimleri öncesi ilçe, bucak ve köylerde ocaklar açarak çok hızlı bir şekilde teşkilatlanmaya çalıştığı bilinmektedir. 1954 genel seçimleri için de bu faaliyetler sürdürülmekle birlikte öncekinden farklı olarak DP teşkilatlanmaya Gençlik kolları açarak devam etmiştir.

Finike'de Kale mahallesinde açılan DP Ocağı'nın çeşitli yerlerine hoparlör konularak yapılan seçim konuşmalarını çevredeki halkın da duyması sağlanmıştır. İhsan Ataöv, Faiz Sarlar, Ömer Türkiş ve Ömer Eken birer konuşma yapmışlardır.²⁰³

Yeni açılan DP ocaklarının yanı sıra kapanan CHP ocaklarının üyelerinin DP'ye geçtiği de görülmüştür. Serik ilçesinin Çakış köylüleri Dr. Refet Tugay tarafından açılan CHP Ocağını kapatarak DP'ye katılacaklarını bildirmişlerdir.²⁰⁴ Yine Serik ilçesinin Haskızılören köyündeki CHP Ocağının kapanmasıyla birlikte ocak başkanı ve azalar DP'ye geçmiştir.²⁰⁵ 27 Ocak 1954'te Antalya'da Genç Demokratlar Kolunun faaliyete geçmesi ve Müteşebbis Heyetinin kurulmasıyla ilk günden yüzü aşan kayıt yapılmıştır.²⁰⁶ 30 Ocak 1954'te Korkuteli ilçesinde DP Gençlik Teşkilatı kurulmuştur. Orta kahvede yapılan toplantıda genç avukatlardan Galip Kaya Müteşebbis Heyeti Başkanlığına seçilmiş ve teşkilata yüz

198 "Cumhuriyet Halk Partisindeki Çözüntü Hala Devam Ediyor", *İleri*, 6 Mart 1954.

199 "Halk Partisinden İstifalar", *İleri*, 11 Mart 1954.

200 "Elmalı Halk Partisinde Vuku bulan Çöküntüler", *İleri*, 20 Nisan 1954.

201 "DP'liler DP'li Kalacaklardır", *İleri*, 2 Şubat 1954.

202 "Şevki Serdar CHP'den İstifa Etmedi", *Şelale*, 26 Şubat 1954.

203 "Finike Kale Mahallesi DP Ocağı 'da Açıldı", *İleri*, 18 Şubat 1954.

204 "Halk Partili Olmağı Kabul Etmeyen Köy", *İleri*, 27 Ocak 195 Ocak 4.

205 "Çorap Söküğü Devam Ediyor", *İleri*, 3 Şubat 1954.

206 "Genç Demokrat Partililer Faaliyete Geçti", *İleri*, 27 Ocak 1954.

elliden fazla kayıt yapılmıştır.²⁰⁷ Serik ilçesinde başkanlığına Remzi Tunç'un seçildiği Genç Demokratlar Müteşebbis Heyeti teşekkül etmiş yüz elli yedi gencin kaydı yapılmıştır.²⁰⁸

4 Şubat 1954 Alanya'da DP Merkez İlçe binasında Genç Demokratlar Heyeti kurulmuş, yüzden fazla genç DP'ye katılmıştır.²⁰⁹ 7 Şubat 1954 Pazar Günü DP Finike İlçe Başkanı Faiz Sarlar'ın davetiyle parti binasında bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda DP Finike Gençlik Kolu teşekkül ettirilerek çalışmalarına başlanmıştır.²¹⁰ Daha önce Halk Partili olmadığı için CHP Gençlik Kolu'nun kurulmadığı Elmalı'nın Zümrütova köyünde, DP Gençlik Kolu açılmıştır.²¹¹ Antalya'nın Korkuteli ilçesinde şubat²¹² ve nisan²¹³ aylarında düzenlenen iki mitingde milletvekili adaylarının yanında DP Gençlik Teşkilatı Başkanı Avukat Galip Kaya'nın konuşması gençlerin öne çıkan siyasi faaliyetlerinden biri olarak gösterilebilir.

CHP teşkilatına bakılacak olursa, seçimler öncesi Antalya'da gençlik kollarının oluşturulmasına önem verildiği görülmektedir. Ancak bu süreçte sıkıntı verici olaylar da yaşanmıştır. İleri gazetesine gönderilen bir telgrafta göre, 27 Ocak 1954'te CHP Elmalı Teşkilatı bu yerleşim biriminde bir Gençlik Kolu kurmak istemiştir. Bu nedenle Elmalı'daki bütün gençleri parti merkezine davet etmişler fakat hiçbir gencin davete katılmadığını gören Halk Partililer kahvelere giderek orada tanıdıkları kimseleri partiye götürmüşlerdir. Burada on iki genci kaydetmek istemişlerse de gençler reddederek parti merkezini terk etmişlerdir. Sonuç olarak kırk yaşını aşmış kimselerin bulunduğu bir teşekkül meydana getirilmiştir.²¹⁴ Ayrıca Halk Partisi Gençlik Kolundan Mehmet Çakar ve Ali Çakar'ın istifa edip DP'ye kaydolmalarını da DP, seçim malzemesi olarak kullanmıştır.²¹⁵

Seçimlerde basının oldukça etkili kullanıldığı görülmektedir. Haberlere bu açıdan temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Zira seçim ortamında seçmenin oyunu kazanabilmek adına olayların daha abartılı olarak aksettirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

1954 Antalya İli Milletvekili Genel Seçim Sonuçları

1954 seçimlerinde Antalya'da kayıtlı seçmen sayısı 152.582 olmakla birlikte oy kullanan seçmen sayısı 131.992'dir. Seçime katılım %86.5 düzeyindedir. CHP oyların 46.824'ünü yani %35.9'unu, DP ise oyların 82.337'sini yani %63.2'sini

207 "Korkuteli'nde DP Gençlik Teşkilatı Kuruldu", *İleri*, 2 Şubat 1954.

208 "Serik'te Genç DP Teşkilatı Kuruldu", *İleri*, 5 Şubat 1954.

209 "Alanya'da Genç Demokrat Partililer Müteşebbis Heyeti Faaliyete Geçti", *İleri*, 5 Şubat 1954.

210 "DP Finike Gençlik Kolu Teşekkül Etti", *İleri*, 13 Şubat 1954.

211 "Elmalı Zümrütova Köyünde DP Gençlik Kolu Kuruldu", *İleri*, 23 Nisan 1954.

212 "Korkuteli Çarşamba Günü Tarihi Bir Gün Yaşandı", *İleri*, 26 Şubat 1954.

213 "DP Korkuteli'nde Halk Partisini Çok Perişan Hale Getirdi", *İleri*, 23 Nisan 1954.

214 "Elmalı CHP Gençlik Kolunun Kurulması Fiyasko İle Neticelendi", *İleri*, 27 Ocak 1954.

215 "CHP Gençlik Kolundan İstifalar Devam Ediyor", *İleri*, 17 Şubat 1954.

almıştır. Bağımsızlar da 4751 oy ile %0.9 oy almıştır.²¹⁶ DP'nin seçimi kazanması üzerine Kenan Akmanlar, Fatih Dalaman, Atilla Konuk, Burhanettin Onat, Ahmet Tokuş, Enver Karan, Asım Okur ve Ahmet Tekelioğlu partinin Antalya milletvekili olarak göreve başlamışlardır.²¹⁷

3 Mayıs 1954'te yapılan genel seçimlerde DP, Malatya, Kars, Sinop, Tunceli, Erzincan ve Kırşehir hariç diğer tüm illerde başarılı olmuştur. 1954 seçimlerinde DP'nin en çok oy aldığı yerler arasında Antalya % 63.2'lik oy oranıyla 13. sırada yer almıştır. CHP'nin %35.9'luk oy oranıyla 1950 seçimlerine kıyasla Antalya'daki oy oranını az da olsa artırdığı dikkati çekmektedir.²¹⁸ Tablo 1'de Antalya'da 1954 genel seçimine katılan DP ve CHP'li adayların ilçelerden aldıkları oy miktarları gösterilmiştir;²¹⁹

Tablo 1. İlçelerde Partilerin Aldığı Oylar (3 Mayıs 1954)

İlçeler	DP Oyları	CHP Oyları
Gündoğmuş	2432	2364
Serik	8150	2840
Gazipaşa	1705	3560
Akseki	4800	5023
Korkuteli	6700	4900
Elmalı	6600	4120
Kaş	10200	1350
Finike	7890	3500
Merkez	20114	9519
Alanya	7552	4190
Manavgat	5032	5427

İlçelerde partilerin aldığı oylara bakıldığında CHP'nin, Gazipaşa'da yaklaşık iki kat, Akseki ve Manavgat'ta ise çok az farkla DP'nin önünde olduğu görülmektedir. Diğer bütün ilçelerde ise DP oylarının CHP'den yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

DP 1954 seçimlerinde ülke genelinde oyların %58.4'ünü, CHP ise %35.1'ini almıştır. Neticede 541 milletvekilliğinden 503'ünü DP, 31'ini ise CHP almıştır.²²⁰ Oy oranı dikkate alındığında iki partinin çıkardığı milletvekili sayısındaki fark dikkat çekicidir. Seçim sonrası CHP çoğunluk seçim sistemi yerine nisbî seçim usulünü istemeye başlamıştır ki bu durum mevcut durumu lehine

216 *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007*, s. 35.

217 *TBMM Albümü 1920-2010*, C.2, s. 615-616.

218 Çakmak, *a.g.m.*, s. 254-258.

219 "Antalya'da Seçimlere Ait Rakamlar", *İleri*, 5 Mayıs 1954.

220 *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007*, s. 28.

çevirmek isteği olarak değerlendirilebilir.²²¹ Zira yürürlükteki çoğunluk seçim sistemine göre bir ilde oyların çoğunluğunu alan parti, tüm milletvekilliklerini de kazanmaktadır.

Sonuç

DP'nin 7 Ocak 1946'da kuruluşuyla birlikte Türkiye'deki siyasi yaşam alışlagelmiş havasından uzaklaşarak oldukça hareketli bir hal almıştır. 1946 seçimlerinin hemen öncesinde kurulan DP Antalya teşkilatı, 1950 yılına değin yoğun bir faaliyet içerisine girmiş, CHP'yi dini siyasete alet etmek, muhalefet üzerinde baskı kurmak ve plansızlıkla suçlamıştır. Bu süreçte daha pasif bir siyaset izlediği anlaşılan CHP, bu iddiaları yalanladığı gibi, 5545 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu, Af Yasası ve vergi indirimi gibi çok sayıda uygulama ile halkın gönlünü yeniden kazanmaya çalışmıştır.

1950 yılına gelindiğinde her iki parti hummalı bir seçim yarışı içine girmiş, Antalya merkez, kaza ve köylerinde miting ve toplantılar düzenlemiştir. DP bu dönemde yeni ocaklar açarak etki alanını genişletmeye çalışmıştır. DP'li milletvekilleri seçim konuşmalarında, iktidara gelmeleri durumunda gerçekleştirecekleri politikaları anlattıkları gibi sıklıkla 1946 seçimlerine gönderme yaparak seçim güvenliğinin önemine dikkat çekmişlerdir. Ayrıca CHP iktidarının kendilerine yönelik ithamlarına yanıt vermeye çalışmışlardır. CHP'li milletvekili adayları da dış tehdit vurgusu yaparak siyaseten tecrübesiz olan DP'nin iktidara gelmesi durumunda karşılaşılabilecek olumsuz sonuçlara değinmişlerdir. İstifalar da seçim kampanyasının bir parçası olarak gazetelerde yer almıştır. Yerel basın açısından bakarsak Yeşil Antalya ve Şelale gazeteleri CHP, İleri gazetesi ise DP yanlısı bir çizgi izlemiştir. Bu açıdan gazetelerin taraf oldukları parti lehine yaptıkları haberlerin mübalağa boyutu gözden kaçırılmamalıdır. Sadece istifalar üzerinden değil, kongre ve mitinglere seçmenin gösterdiği ilgi ve alaka üzerinden bile seçim yarışı yürütülmüştür. Bu açıdan partiler, her türlü seçim argümanını kendi yararına kullanmaktan çekinmemiştir.

14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimde elde ettiği başarı ile DP, CHP'den iktidarı devralmıştır. DP'nin bu başarısında parti teşkilatlarının çalışmaları önemli bir yer tutmakla birlikte, 27 yıllık CHP iktidarının zaman içinde biriktirdiği muhalefetin de etkisi olduğu söylenebilir. Bu seçimde CHP'nin %35.3'lük oyuna karşın DP oyların %64.7'sini alarak Antalya'dan yedi milletvekili çıkarmıştır. 1954 seçimlerinde de DP ve CHP seçim yarışını kıyasıya sürdürmüşlerdir. Önceki seçimde olduğu gibi toplantı ve mitinler düzenlenerek seçmenin oyu kazanılmaya çalışılmıştır. Ayrıca DP, 1954 seçiminden önce Antalya'da Genç Demokratlar Teşkilatını kurmuş, kazalarda da Gençlik Kolları oluşturmuştur. Bu seçimde de oyların %63.2'sini alan DP, %35.9 oranında oy alan CHP'ye karşı başarılı olmuştur. Ancak önceki seçime kıyasla oy oranının %64.7'den %63.2'ye gerilediği hatırlatılmalıdır.

221 A. Haluk Ülman, "Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasi Partilerimiz", *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.XII, Haziran 1957, s. 61-62.

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

- (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi)
BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 342.1434.1.
BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1313.357.3.
BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1472.16.2.
BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 341.1427.2.
BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 341.1428.1.
BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 341.1427.2.
BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 341.1428.1.
BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 361.1514.2.
BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 341.1425.2.
BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 129.929.5
BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 12.71.9,
BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.65.4.
BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 44.757.1.

2. Gazeteler

- Cumhuriyet
İleri
Milliyet
Şelale
Ulus
Yeşil Antalya

3. Kitaplar

- AHMAD, Feroz ve Bedia Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.
ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004.
ÇAVDAR, Tefrik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*, İmge Yayınevi, Ankara, 2004.
EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
FERSOY, Orhan Cemal, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, Hun Yayınları, İstanbul, 1978.
KOÇAK, Cemil, *CHP ve Taşra 1930-1950 Akdeniz Bölgesi*, C.1, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2019.
MAYAK, Faysal, *Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Teşkilatının Faaliyetleri (1931-1951)*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2015.
Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, Ankara, 2008.
OLGUN, Kenan, "Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 27, S. 79, 2011, s. 1-36.
T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*, İstanbul 1961.

Gözi

TBMM Albümü 1920-2010, C.1, TBMM Yayını, Ankara, 2010.

TOKER, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.

TUNCER, Erol, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, Tesav, Ankara, 2003.

ZURCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İstanbul, 2000.

4. Makaleler

AKANDERE, Osman, "Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak Dörtlü Takrir'in Amacı ve Mahiyeti", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 9, 2003, s. 5-28.

AKŞİN, Sina, "Demokrat Parti'nin Kurulması", *Tarih ve Toplum*, C.9, S.53, Mayıs 1988, s. 13-15.

ÇAKMAK, Cem, "Türkiye'de 1950'li Yıllardaki Genel Seçimler Üzerine Bir Deneme", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, C.12, S. 3-4, Yıl 1985, s. 245-283.

GÜÇLÜ, Muhammet, "Antalya Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Faaliyetleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 9, S. 1, 1994, s. 327-337.

KARAKAŞ, Ömer, "1946 Milletvekili Genel Seçimleri: Manisa Örneği", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXIX, S. 86, Temmuz, 2013, s. 103-134.

NADİ, Nadir "Dün ve Bugün", *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1950.

UZMAN, Nasrullah, "Adnan Menderes ve M. Fuad Köpürülü'nün Cumhuriyet Halk Partisi'nden İhraçları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 36, S. 62, Eylül 2017, s. 205-228.

ÜLMAN, A. Haluk, "Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasi Partilerimiz", *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XII, Haziran 1957, s. 45-74.

5. Tezler

GÖRGÜLÜ, Ali Rıza, *Demokrat Parti Döneminde Antalya (1950-1960)*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008.

6. İnternet Kaynağı

<https://www.antalya.bel.tr/kurumsal/eski-baskanlar> (Erişim Tarihi: 8.05.2021)

<https://www.tdktr.com/etiket/pergola-nasil-yazilir> (Erişim Tarihi: 4.05.2021)

Extended Abstract

The 14 May 1950 general elections were one of the turning points in the history of Turkish democracy, because elections were held in a truly democratic environment and the people took the DP to power with their votes. In order to understand the factors that triggered the establishment of DP, it is necessary to look at the years of World War II. Although Turkey did not actually enter World War II, the people felt the burden of the war. Not only the public but also some deputies in the CHP reacted to the practices of the CHP in this process. In the 1944 and 1945 budget negotiations, the deputies, who expressed their criticism in the Law on Grounding the Farmer, later presented the Motion with four signatures. Subsequently, the deputies who resigned and were expelled from the party established the DP on 7 January 1946.

Gazi

Akademik
Bakış

289

Cilt 15
Sayı 29
Kiş 2021

Although DP participated in the general elections held on 21 July 1946 following its establishment, it did not get the desired results in these elections because it could not complete its organization. After this election, which is also known as questionable elections where all kinds of election fraud were made, DP's biggest propaganda tool against the ruling party became the election security. It is for this reason that before the 14 May 1950 elections, the new election law was adopted and security of the election was secured. In this sense, highly criticized open ballot-secret voting procedure was abandoned, and secret ballot open counting procedure was adopted.

Before the general elections of 1950, both CHP and DP started an election campaign in Antalya. Candidates for deputies wandered randomly towns and villages. Ruling party and the opposition used all their power and means. For the first time in these elections, the peasant people felt themselves in politics because the deputy candidates came to the villages and tried to win their hearts. Rallies and meetings were held with the participation of deputy candidates and party members. In these elections, the DP expressed its efforts to become an alternative party to power by saying "Enough, the word belongs to the nation!". The CHP, on the other hand, asked the people to vote by saying that the power cannot be left to the inexperienced hands in a process in which the external danger is still continuing.

The DP also gave importance to party organization and registered many members in the party organization it opened in many places. In this process, the local press also made news in favor of the parties. It is seen that Yeşil Antalya and Selale newspapers follow a pro-CHP attitude and İleri newspaper pro-DP. It is noteworthy that the news of resignation in the newspapers was also used as election material. The fact that DP's election working were more intensive than the CHP led to self-criticism within the CHP. The DP, which won the elections in which the plurality voting system was implemented on May 14, 1950, had seven deputies from Antalya (Fatih Dalaman, Nazifi Şerif Nabel, Burhanettin Onat, İbrahim Subaşı, Akif Sarıoğlu, Ahmet Tekelioğlu and Ahmet Tokuş).

In the 1954 elections, as in the 1950 elections, the DP initiated intense propaganda with meetings. The CHP organization attempted to establish youth branches in Antalya before the elections. In his speeches prior to the 1954 elections, İnönü aimed at the economic policy of the government and criticized the government by saying that the investments and subsidies were not within a certain program. In the 1954 elections, DP had eight deputies from Antalya (Kenan Akmanlar, Fatih Dalaman, Atilla Konuk, Burhanettin Onat, Ahmet Tokuş, Enver Karan, Asim Okur and Ahmet Tekelioğlu). In this study, DP and CHP deputy candidates in relation to the general elections of deputies held in 1950 and 1954 in Antalya, candidate determination studies, propaganda activities of the candidates, the issues they dealt with during the election campaign and the results of the elections were evaluated in detail.

Gazi

Amerika Birleşik Devletleri'nin NSC-68 Çerçevesinde Uyguladığı Soğuk Savaş Stratejisi ve Türkiye'ye Yansımaları

The Cold War Strategy of the United States of America Within the Framework of the NSC-68 and Its Reflections on Turkey

Serpil GÜDÜL*

Öz

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya güç dengesinde oluşan boşluğu kapatmaya yönelik olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin Orta ve Doğu Avrupa'da ve kısmen Balkanlarda nüfuz edinmesi ve nükleer kapasitesini geliştirmesi Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ne karşı önemli bir tehdit oluşturmuştur. Bu tehlikeye karşı 1950'de Amerikan Ulusal Güvenlik Konseyi tarafından 68 numaralı rapor (NSC-68) hazırlanıp uygulamaya konmuştur. Çalışmada, Soğuk Savaş stratejisinin en önemli bir belgelerinden biri olan NSC-68'in analizinin yanı sıra bu rapor doğrultusunda ABD'nin SSCB'ye karşı uyguladığı Soğuk Savaş stratejisi ve Türkiye ile ilişkileri konu edilmektedir. Zira bu rapor, ABD'nin uyguladığı Soğuk Savaş stratejisine rehberlik niteliği taşımaktadır. NSC-68'nin öngördüğü üzere ABD, realist politika çerçevesinde hareket ederek nükleer silahlanmaya ağırlık vermiş ve müttefiklerin askeri açıdan kapasitelerinin güçlenmesini hedeflemiştir. Böylece SSCB'nin dünyaya hâkim olma yönünde uyguladığı stratejisini engellemeyi amaçlamıştır. ABD, Türkiye ile müttefiklik ilişkilerini de bu doğrultuda düzenlemiştir. Türkiye ile ikili anlaşmalar yapmak suretiyle birçok konuda askeri ve ekonomik işbirliği içine girmiştir. Bu işbirliği, SSCB'nin Akdeniz'e ve dolayısıyla sıcak denizlere inerek hakimiyet kurma çabalarının engellenmesinde büyük rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: ABD, NSC-68, Soğuk Savaş, SSCB, Türkiye,

Abstract

After the Second World War, in order to close the gap in the balance of power in world politics, the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) increased its influence in Central and Eastern Europe and partially in the Balkans and developed its nuclear capacity. These developments posed an important threat to the USA. In order to fight with this threat, the report number 68 (NSC-68) was prepared and implemented by the American National Security Council in 1950. In this study, in addition to the analysis of the NSC-68 which was one of the most significant documents of the Cold War, its Cold War strategy implemented against the USSR and its relations with Turkey are examined accordingly. This report was a guide to the Cold War strategy of the United States of America (USA). The USA focused on nuclear armament and aimed to strengthen the military capacities of its allies within the framework

Makale Geliş Tarihi: 31.05.2021. Makale Kabul Tarihi: 19.11.2021.

* Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üni., Uluslararası İlişkiler Böl., E-mail: serpil.gudul@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1124-7968.

Görüş

Akademik
Bakış

291

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

of realistic policy outlined in NSC-68. Thus, it aimed to prevent the USSR's strategy to dominate the world politics. The USA organized its relations with Turkey in line with this report. . The USA entered into military and economic cooperation on many issues by making bilateral agreements with Turkey. This cooperation played a major role in preventing the efforts of the USSR to dominate the World politics by going down to the Mediterranean Sea and hence to warm seas.

Key Words: USA, NCS-68, Cold War, USSR, Turkey

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren ABD ve SSCB, farklı ideolojileri nedeniyle iki uç kutbu temsil ederek büyük bir rekabet içine girmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD, SSCB'nin etki alanının genişlemesini engellemek için tarihi ve siyasi nedenlerle SSCB'yi çevreleyen ülkeler ile işbirliği oluşturarak Çevreleme Politikası uygulamıştır. ABD tarafından uygulanan bu politikanın ürünü olarak da Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization - NATO), Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization - CENTO) (önceki adı ile Bağdat Paketi), Balkan Paketi, Avustralya, Yeni Zelanda, Amerika Birleşik Devletleri Güvenlik Antlaşması (The Australia, New Zealand, United States Security Treaty – ANZUS) ve Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı (Southeast Treaty Organization - SEATO)'nın oluşturulduğu görülmektedir.

1945 sonrasında Almanya'nın çökmesiyle oluşan boşluğu kapatmaya çalışan SSCB, Orta ve Doğu Avrupa'da ve kısmen Balkanlarda nüfuz edinme çabaları göstermiş ve bunun olumlu sonuçlarını da elde etmiştir. Yugoslavya 1945'de, Arnavutluk ve Macaristan 1946'da, Bulgaristan ve Polonya 1947'de, Romanya ve Çekoslovakya da 1948'de Doğu Bloku ülkelerinden olmuştur. 1 Ekim 1949'da Çin'deki iç savaşta Mao Zedong'un liderliğindeki Sosyalistler yönetimi ele geçirmiştir. Bu gelişmeleri önlemek için ABD, önce 12 Mart 1947'de Truman Doktrini'ni ilan etmiş, ardından da Marshall Planı'nı açıklayarak ekonomik yardımda bulunmayı önermiştir.¹ Ancak, Truman Doktrini ve Marshall Planı, Romanya, Çekoslovakya ve Çin'in karşı tarafa kaymasını engelleyememiştir. SSCB'nin hızla yayılması, ABD'yi endişelendirmiştir. SSCB'nin nükleer silah denemeleri de bu endişeyi sağlamlaştırmış ve Amerikan Başkanı Truman'ın talimatı ile ABD'nin güvenliği için, Ulusal Güvenlik Konseyi tarafından 68 numaralı rapor (NSC-68)² hazırlanmıştır. Nisan 1950'de sunulan rapor Eylül 1950'de kabul edilmiştir.³

- 1 Truman Doktrini ile Marshall Planı arasındaki fark, Truman Doktrini'nin aksine Marshall Planı'nda Sosyalist ülkelerin bu yardımdan yararlanmalarının mümkün olmasıdır. Ancak bu yardımdan Sosyalist ülkeler yararlanmamış, sadece Sosyalist olmayan ülkelerin yararlanması sözkonusu olmuştur. Ernest R. May, *American Cold War Strategy NSC 68*, Bedford Books of St. Martin's Pres, New York, 1993, s.2.
- 2 NSC 68'in tam metni için bakınız: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/116191.pdf?v=2699956db534c1821edefa61b8c13ffe>. Erişim tarihi: 4 Ağustos 2014.
- 3 Nelson S. Drew, *NSC-68: Forging the Strategy of Containment*, National Defense University, Washington DC, October 1996, s.111.

NSC-68'in hazırlanmasına giden bu yolda önemli iki gelişme; ABD'nin o dönem başkanı olan Harry S. Truman'ın acilen Truman Doktrini'ni ilan etmesi ve Marshall Planı doğrultusunda yardım paketini açıklamasıdır. Bu acil politik ve ekonomik reaksiyonun en önemli nedeni yukarıda belirtilmiştir. Ancak bunun yanı sıra bir başka önemli gelişme vardır ki; o da Şubat 1947'de İngiltere hükümetinin, Yunanistan ve Türkiye'yi Sovyetlerin ve Sovyet destekli gerilla gruplarının baskısına karşı destekleme yükünü daha fazla taşıyamayacağı konusunda Başkan Truman'ı bilgilendirmesidir. İngiltere'nin bu kararı Savaş sonrası bir krizi ortaya çıkarmıştır. Yunanistan ve Türkiye'ye yardım devam edecek ise bu yardım ABD'den gelecektir. Truman bu yardımın ABD'den gönderilme kararını hızla almıştır. Bu tarihi ve çok önemli karar; Avrupa Kalkınma Programı'nın ve Çevreleme Politikası'nın onayı, daha geniş açıdan ise, ABD'nin savaş sonrası yeni dünya düzeninde liderlik pozisyonunu alması anlamına gelmekteydi.⁴ Bu durum da daha sonra hazırlanacak olan NSC-68'in anlam ve önemini arttırmıştır.

NSC-68 hazırlandığı sırada, bir kısım Amerikalı, ABD'nin uluslararası politikasında yeni girişimlerin olması gerektiğini düşünürken, bir kısım da gelenekçi olup mevcut yapının korunmasını desteklemiş ve yeni politik girişimleri reddetmiştir.⁵ NSC-68 ile Soğuk Savaş stratejisinde nükleer silahlanmaya yer veren ve müttefiklerin askeri açıdan kapasitelerinin güçlenmesini hedefleyen ABD, dünyaya yeni bir pencere açmış, bugün hala tartışılmakta olan dünya jandarmalığını yapmaya başlamıştır. NSC-68'in retorik anlatımıyla SSCB'yi, ondan korunulması gereken bir şeytan, köle toplumu, kendisini ise, özgür dünya olarak gösteren ABD, SSCB'nin dağılması ve yeni yapılanmaların oluşmasına rağmen dünya jandarmalığını elden bırakmamıştır. 1950'lerde dünya liderliğini hedefleyen ABD'nin ipleri elinden bırakmasının beklenmesi de mümkün değildir.

Nsc-68'in Hazırlanmasını Gerektiren Gelişmeler

ABD, İkinci Dünya Savaşı sonlarına doğru geliştirdiği, Savaş sırasında Japonya'ya karşı kullandığı atom bombası ile nükleer silahlanma açısından liderliği yakalamış ve güvenlik konusunda rahat bir konuma erişmiştir. Ancak SSCB'nin 1949'ların sonlarında ilk atom aygıtını patlatması Amerika'nın güvenlik stratejisini yeniden gözden geçirmesine yol açmıştır.⁶ 1949'a kadar Sovyet / Komünist tehdidi askeri olarak değil, esasen siyasi olarak görülüyordu.⁷

4 Paul H. Nitze, "The Grand Strategy of NSC-68", S. Nelson Drew, ed., *NSC-68: Forging the Strategy of Containment with Analyses by Paul H. Nitze*, National Defense University Press Publications, Second printing, 1996, s.8, 9.

5 Michael J. Hogan, *A Cross of Iron*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s.1.

6 Marc Trachtenberg, Marc, "American Policy and the Shifting Nuclear Balance", Melvyn P. Leffler, David S. Painter, ed., *Origins of the Cold War*, Roudledge, New York, 1994 s.111.

7 Beatrice, Heuser, "NSC 68 and the Soviet threat: a new perspective on Western threat perception and policy making", *Review of International Studies*, 1991, 17(1), s.20.

SSCB'nin atom bombasını geliştirmesi, ABD'de güvenlik kaygıları ile birlikte endişe ve korkunun artmasına yol açmıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Paul H. Nitze, 1954'e kadar Sovyetlerin ABD'ye karşı bir nükleer saldırıya girişeceğini öngörmüş ve bu endişe de NSC-68'de ortaya konulmuştur.⁸

İkinci Dünya Savaşı'ndan birkaç yıl sonra, alınan istihbarat bilgileri gereği SSCB'nin hidrojen bombası da imal etmesi ihtimali ortaya çıkmış ve bu konu ABD yönetimini oldukça ilgilendirmiştir. ABD Başkanı Truman'a Ocak 1950'de SSCB'nin hidrojen bombası, bir başka deyişle termonükleer silah yapabilme kapasitesine sahip olduğu bilgisi gelmiş ve ardından da Truman, hızlandırılmış termonükleer reaktör test programı talimatını vermiştir. Bunun ardından da termonükleer silahların varlığı halinde ulusal güvenlik politikasının amaç ve hedeflerinin tekrar gözden geçirmesi ve bu konuda bir rapor hazırlaması için Ulusal Güvenlik Konseyi'ni görevlendirmiştir. Ulusal Güvenlik Konseyi'nin politika planlama direktörü Paul Nitze ve bölüm personeli de bu konu üzerinde bir rapor hazırlamak için çalışmalarına başlamıştır.⁹

SSCB'nin önce atom bombasına sahip olması, ardından da hidrojen bombası yapması olasılığı dünyada bir başka gelişme ile ABD'yi hayli tedirgin etmiştir. Bu üçüncü gelişme de Çin'de komünist yönetimin iktidara gelmesidir.¹⁰ 1948'de Çekoslovakya'da Komünist Parti'nin iktidarı ele geçirmesi de NSC-68'in hazırlanması konusunda etkili olan bir başka gelişme olmuştur.

Bu gelişmeler, küresel güç dengesinin bozulması konusunda bir tehdit olarak algılanmasının yanı sıra, ABD'yi SSCB ile mücadelesinde savunmacı bir duruma sokmuş oluyordu.¹¹ Bu da ABD'nin Soğuk Savaş durumunda uluslararası politikada gelişmeleri bir adım geriden başlayarak takip etmesi anlamına gelmekteydi.

Nsc-68 Numaralı Raporun Analizi

NSC-68'in hazırlandığı dönemde SSCB, dünyanın tüm bölgelerini etkisi ve kontrolü altına alarak yayılma çabaları içindeydi. NSC-68 ile SSCB'nin dünyaya hâkim olma yönündeki gücünü kontrol etmek ve zayıflatmak için özgür dünya olarak tanımlanan Batı Bloku ülkelerinde tatmin edici ve hızlı bir askeri güç yapılanmasının gerekliliği ortaya konmuştur.¹²

NSC-68, mevcut anlaşmazlığın tarifini yaparak ABD ve SSCB'nin hedeflerini ve bu hedeflerine ulaşmada kullanılabilecek araçları belirlemiştir. Bu

- 8 Evren Balta Paker, *Küresel Güvenlik Kompleksi*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2012, s.30..
- 9 Paul H. Nitze, "The Grand Strategy of NSC 68", James C. Gaston, ed., *Grand Strategy and the Decisionmaking Process*, National Defense University Press, Washington D.C., 1992, s.28.
- 10 Hogan, a.g.e., s.12. Benjamin O. Fordham, *Building the Cold War Consensus, The Political Economy of US National Security Policy, 1949-1951*, The University of Michigan, Michigan, 1998, s.43.
- 11 Hogan, a.g.e., s.12.
- 12 Benjamin Fordham, "Domestic Politics, International Pressure, and Policy Change: The Case of NSC 68", *Journal of Conflict Studies*, Vol. XVII, No.1, Spring 1997, s.126.

Görüş

arada her iki ülkenin de ideoloji farklılığını açıkça fakat tarafsızlıktan uzak bir şekilde ortaya koymuştur. Ardından SSCB'nin ve ABD'nin niyetlerinin ne olduğu ve kapasiteleri ekonomik, sosyal ve askeri açıdan belirlenmiştir. Nükleer enerji ve silahlara da yer verilerek neler yapılması gerektiği çok açık biçimde belirtilmiştir.

NSC-68'de ABD ile SSCB arasında toplumsal farklılıkların olduğu belirtilmiş ve köle toplumunun (SSCB) özgür topluma (ABD) üstün geleceği endişesine yer verilmiştir. Raporunda, ABD'nin kendi değerlerini korumak için Sovyet sisteminin temelinde esaslı değişikliği teşvik etmesi ve bu yönde politika izlemesi gerektiği hususuna da değinilmiştir¹³ Bir başka deyişle; ABD, NSC-68 ile tüm dünyaya "Biz iyiyiz, onlar kötü mesajını çok açık bir şekilde vermiştir. Burada yaratılan dikotomi ile ABD, dizginlerin kendi elinde olmasının doğru ve adil olduğunu ispata çalışmıştır.¹⁴

Raporunda SSCB'nin askeri kapasitesinin tehlikesine değinilmiştir. Bu doğrultuda, Sovyetlerin askeri açıdan saldırgan bir yapıya sahip olduğunun dikkate alınması gerektiği hatırlatılarak SSCB'nin nükleer kapasitesinin tam olarak bilinemediği ancak, bu kapasitenin barış zamanında SSCB'nin taktiklerine karşı gelinmemesi için yeterli ölçüde caydırıcı özelliğe sahip olduğu NSC-68'de ifade edilmiştir. Bununla birlikte, SSCB'nin 1954 yılında saldırıda bulunabilecek nükleer kapasiteye sahip olacağı belirtilmiştir. Hidrojen bombasının yapılması konusunda ise iki ülkeden hangisi hidrojen bombası yaparsa diğeri üzerinde baskıya sahip olacağı belirtilmiştir.¹⁵

Son olarak da ABD'nin kendi güvenliği ve ideolojisinin devamı için nükleer silahlanmaya devam edilmesi, müttefik devletlerin savunmasında ağırlık verilmesi, savunma kapasitelerinin artırılması ve güçlendirilmesinin gerektiği açıkça ifade edilerek hidrojen bombası yapımına önem verilmesi tavsiye edilmiştir¹⁶ Gerek bu raporun yazımı gerekse kabulü sırasında göz önünde bulundurulmuş önemli bir hususu belirtmekte fayda vardır. O da; nükleer silahların konvansiyonel silahlara oranla daha ucuz olduğu ve Soğuk Savaş Stratejisi'ni belirlerken ABD yönetiminin bu hususu da dikkate aldığıdır.¹⁷ Ayrıca, o dönemde Avrupa daha pahalı konvansiyonel silahlara ödeme yapmak için pek de istekli değildi.¹⁸

İkinci Dünya Savaşı sonrasında güvenliğin öne çıktığı görülmektedir. SSCB'nin bilinen ve tahmin edilen askeri gücü de ABD'nin güvenliğine doğru-

13 May, a.g.e., s.29.

14 Noam Chomsky, *Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi*, Metis Yayınları, İstanbul, Nisan 2000, s.60.

15 May, a.g.e., s.3, 32, 38, 56.

16 May, a.g.e., 76-81.

17 Schuyler Foerster, Edward N. Wright, *American Defense Policy*, John Hopkins University Press, London, 1990, s.159.

18 Vojtech Mastny, "Did NATO Win the Cold War", *Foreign Affairs*, May/June 1999, 78, 3, s.183.

dan ve dolaylı yoldan en büyük tehdit unsuru halindeydi. Bu nedenle de Amerikan büyük stratejisi NSC-68'in doğrultusunda Sovyet sistemine "maksimum baskıyı oluşturma" hedefine odaklanmıştır.¹⁹

NSC-68 öncesinde bütçedeki sıkıntı nedeniyle askeri harcamaları kısıma kararı alan hükümete karşı NSC-68'i hazırlayan Paul Nitze, ulusal savunma programında büyük bir artış talep etmiştir.²⁰ Bu harcamaların mevcut savunma bütçesinin hatta 3 katı olabileceğine de değinilmiştir.²¹ ABD yönetimi bu bütçe artışı konusunda halkı nasıl ikna edeceğini düşünürken Kuzey Kore'nin Güney Kore'yi işgal etmesi imdadına yetişmiştir.²²

Askeri harcamalarda, NSC-68 öncesinde azalma görülürken, NSC-68'in uygulanmaya başlamasından sonra Kore Savaşı'nın da etkisiyle bir artış görülmüştür. NSC-68 ile dış askeri ve ekonomik yardımı içeren savunma harcamaları 1951 mali yılı için öngörülen en az 13 milyar dolardan 58 milyar dolara yükselmiştir. 1952 mali yılında bu rakam 70 milyar dolara yaklaşmış, 1953 mali yılında ise 50 milyar doların biraz üstüne çıkmıştır. Ancak bundan sonraki yıllarda askeri harcamalar 42 milyar doların altına düşmemiştir.²³ 1953 yılındaki askeri harcamaların azalmasının nedeni de 1953 Temmuz'unda Kore Savaşı'nda ateşkes anlaşmasının imzalanmasıdır. NSC-68 ile artan askeri harcamalar, daha yüksek vergilerin toplanması ve ülkedeki sosyal ve refah programlarında kısıtlamaya gidilmesi anlamına gelmekteydi.²⁴

NSC-68, içte, Kremlin'in SSCB içindeki gücünü ve etkisini azaltmak, dışta ise kontrolü altındaki bölgeleri Kremlin'in etkisinden kurtarmak için dinamik adımların atılması gerektiğini öngörmüştür.²⁵

NSC-68'de daha önce modern savaşın varlığı ve bu savaşta sadece modern olgular ile silahların ve sivil halkın rolü tanımlanarak artık modern savaşların yerini ulusların ekonomik ve askeri kaynakların, enerjilerin harekete geçirilerek yapılması planlanan topyekün savaşın aldığı vurgulanmıştır.²⁶

NSC-68'de SSCB'nin askeri gücü ile ABD'nin askeri gücü arasındaki dengenin ABD aleyhine gelişmekte olduğu ve SSCB'nin askeri kapasitesini

19 Perry Anderson, *Amerikan Dış Politikası ve Düşünürleri*, Çev. Barış Baysal, NotaBene Yayınları, Ankara, 2015, s.99.

20 Fordham, a.g.e., s.195.

21 Randall B. Woods, Howard Jones, *Dawning of the Cold War*, The University of Georgia Press, Chicago, 1994, s.252.

22 Woods ve Jones, a.g.e., s.254.

23 Curt Cardwell, *NSC 68 and the Political Economy of the Early Cold War*, Cambridge University Press, New York, 2011, s.13.

24 Melvyn P. Leffler, *A Preponderance of Power*, Stanford University Press, Stanford, California, 1992, s.356.

25 Woods ve Jones, a.g.e., s.253.

26 Hogan, a.g.e., s.13.

arttırarak dünyaya hâkim olmaya çalıştığına işaret edilmiştir.²⁷ Bu aşamadan sonra Doğu Bloku tarafına geçebilecek bir devlete daha tahammül edilemeyecek duruma gelinmiştir. Kaybedilen bir devletin ardından domino taşı gibi diğerlerinin de gideceği endişesi bulunmaktadır. NSC-68'de SSCB'nin nükleer silahlanmasının bu hızla devam etmesi durumunda 1954 yılında bir savaş beklentisi bulunmaktadır. Çünkü SSCB 1964 yılında nükleer bir savaşa girmek için yeterli kapasiteye sahip olacaktır. Aslında savaşın SSCB tarafından ne zaman çıkarılacağı SSCB lideri tarafından saptandığı sanılmamakta, ancak 1954 yılı için hazırlıklı olmak gerektiği vurgulanmaktadır.²⁸

NSC-20/4²⁹ ile NSC-68 genel anlamda aynı görüşleri savunmaktadır. Nitekim NSC-68'de NSC-20'deki görüşler açıkça onaylanmıştır. Ancak, NSC-20 ile NSC-68 arasında temel iki fark bulunmaktadır. Bu farklardan ilki, NSC-68'de, NSC-20'nin yazılmasından itibaren özellikle daha yüksek seviyede bir mücadelenin geliştirilmesi öngörülmüştür. Daha önce ABD'nin müttefiklerine kapsamlı ekonomik ve sınırlı askeri yardımda bulunması söz konusuydu. Oysa NSC-68'de ABD'nin askeri kapasitesinin güçlendirilmesi üzerinde durulmuştur. Bu konu da ikinci farkı oluşturmaktadır.³⁰ NSC-68'de SSCB'den ABD'ye karşı oluşan tehdidin askeri niteliğine ağırlık verilmiştir.³¹ Bunun yanı sıra, Kenan, raporunda SSCB'nin amacının ne olduğuna yer verirken Nitze NSC-68'de, daha öteye giderek SSCB'nin kapasitesine önem vermiştir.³²

NSC-68'de ulusal ve küresel güvenliğin birbirinden ayrılmaksızın birlikte değerlendirilerek bu doğrultuda hareket edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.³³ NSC-68, 7 Nisan 1950'de hazırlanarak Başkan Truman'a sunulmuş ve Başkan da Eylül 1950'de Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye saldırmasından sonra onaylamıştır.³⁴

NSC-68'de, SSCB'ye karşı ABD'nin Kremlin'in etkisini ve gücünü içte ve kontrolü altındaki diğer alanlarda azaltacak dinamik adımlar atması istenmek-

27 Woods ve Jones, a.g.e., s.251.

28 Paul H. Nitze, "The Grand Strategy of NSC 68", *Grand Strategy and the...* a.g.m., s.33.

29 ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'nin NSC-20/4 numaralı raporu; SSCB tarafından ABD'nin ulusal güvenliğine yönelik mevcut ve öngörülebilir tehditleri değerlendirerek bu tür tehditlere karşı koymak için alınması gerekli önlemleri belirleyen bir rehber mahiyetindedir. NSC-20, NSC-20/1, NSC/2 ve NSC/3 numaralı raporları da referans almaktadır. ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'nin NSC-20/4 numaralı raporun tam metni için bakınız: USA Department of State, Foreign Relations of the United States, 1948, General; The United Nations, Vol. I, Part 2, Report to the President by the National Security Council, Washington, November 23, 1948, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1948v01p2/d60>. Erişim Tarihi: 10.02.2016.

30 Paul H. Nitze, "The Grand Strategy of NSC 68", *Grand Strategy and the...* a.g.m., s.33.

31 Heuser, a.g.m., s.21.

32 Foerster ve Wright, a.g.e., s.221.

33 Woods ve Jones, a.g.e., s.253.

34 Paul H. Nitze, "The Grand Strategy of NSC 68", *Grand Strategy and the...* a.g.m., s.29.

tedir.³⁵ ABD'nin Soğuk Savaş stratejisi incelendiğinde bu doğrultuda adımlar atıldığı gözlemlenmektedir.

Nsc-68 Doğrultusunda Abd'nin Soğuk Savaş Stratejisi

ABD ve SSCB arasında Soğuk Savaş algılanması ve kutuplaşmaya ilişkin olarak girişimler aslında 1947 yılından itibaren başlamıştır. Anti-sosyalist yapılanmanın doğu kıyıları Türkiye ve Yunanistan ile sınırlandırılmıştır. Böylece Batı Avrupa'nın Sovyet Bloka karşı direncinin arttırılması ve mücadelesinde başarı elde edilmesi amaçlanmıştır.³⁶

NSC-68, ABD'nin Soğuk Savaş döneminde ulusal güvenlik politikasının kutsal kitabı olarak nitelendirilmektedir. NSC-68 ile Amerikalı liderler tarafından yeni bir ideolojinin takip edildiği belirtilmektedir.³⁷ Nitekim Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinin kabul edildiği 1952 yılındaki NATO Bakanlar Kurulu Konseyi'nin Lizbon'daki toplantısında NSC 68'i NATO'nun resmi stratejisi olarak kabul edilmiştir.³⁸

ABD, NSC-68 ile Avrupa'ya büyük önem vermiş ve Sosyalizm'in yayılmasını engellemek için büyük çaba sarf etmiştir. Batı'nın Avrupa'da başarı elde etmesi, SSCB'yi Yakın doğu gibi Uzak Doğu'ya sevk etmiştir.³⁹ ABD, Avrupa'da NSC-68 doğrultusunda hareket ederken Almanya'ya önem vermiş ve o yıllarda NATO'nun üyesi olmayan Almanya'nın NATO ile bağ kurmasını sağlamıştır.⁴⁰

ABD, NSC-68 uygulamasında nükleer silahlara ilişkin fonu arttırmış ve Avrupa'ya asker kaydırmıştır. Böylece savunma açısından Avrupa'nın ABD'ye bağımlılığı artmıştır.⁴¹ Bu durum da savunma açısından Avrupa'nın ABD'ye bağımlılığını arttırmıştır.

1950'lerde ABD, taktik nükleer silahları geliştirmiş ve askeri kapasitesini güçlendirmiştir.⁴² Zaten birçok Amerikan hükümet belgesi SSCB'nin yayılmacı politikasına karşılık izlenebilecek farklı politika seçenekleri sunmuştu. Bu durum karşısında ABD'nin izlemesi gereken dört politikadan üçü NSC-68'de yer almaktaydı: İzolasyon, savaş ve ABD ve müttefiklerini politik, ekonomik ve askeri güçlerini yapılandırmak. Ancak bu şekilde, uluslar arasında savaş olmadan yaşanabilecek bir dünya düzenine ulaşılabilecekti.⁴³

35 Charles L. Glaser, *Analyzing Strategic Nuclear Policy*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1991, s.159.

36 Hogan, a.g.e., s.2.

37 Hogan, a.g.e., s.12.

38 Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1964*, İmge Kitabevi, Ankara, 2016, s.131.

39 Woods ve Jones, a.g.e., s.255.

40 Leffler, a.g.e., s.357.

41 Foerster ve Wright, a.g.e., s.172.

42 Fred Charles Ikle, "The Second Coming of the Nuclear Age", *Foreign Affairs*, January/February 1996, 75, 1, s.21.

43 James Goldgeier and Suri, Jeremi, "Revitalizing the U.S. National Security Strategy", , *The Washington Quarterly*, The Elliott School of International Affairs 38:4, Winter 2016, s.42.

NSC-68'in hazırlanmasından üç ay sonra Kuzey Kore, Pekin ve Moskova'yı arkasına alarak Güney Kore'ye saldırmıştır. Bu olay, Başkan Truman'ın NSC-68'i kabul etmesinin gerekliliğini adeta işaret etmiş ve Truman'ın ikna olmasını sağlamıştır.⁴⁴ Patlak veren Kore Savaşı, daha güçlü bir savunma yapısını ve bu konudaki aciliyeti değerlendiren NSC-68'in haklılığını göstermekteydi.⁴⁵ Zira Kore Savaşı, NSC-68'de işaret edildiği gibi SSCB'nin saldırganlığını göstermiştir. Bu durumda ABD'nin güvenliğinin yeniden değerlendirilmesi gerekmiştir.⁴⁶ 30 Eylül 1950 tarihinde Truman, üç ana hedefe sahip bir kararnameyi imzalayarak yürürlüğe girmesini sağlamıştır. Birinci amaç, ABD'nin konvansiyonel kapasitesinin Kore olayında olduğu gibi acil durumlarda ve daha iyi durumlarda benzer şekilde müdahale edilebilmesi için desteklenerek artırılmasıdır. İkincisi, ABD'nin nükleer gücünün artırılmasıdır. Böylece ABD'nin hayati derecede önem taşıyan çıkarlarına saldırılara karşı caydırıcılık unsuru kuvvetlendirilmiş olacaktır. Üçüncüsü ise, ABD, başta Avrupa'dakiler olmak üzere caydırıcı askeri kapasitelerinin güçlendirilmesi için müttefiklerine yardımda bulunmaları gerekmektedir. Bu doğrultuda deniz, hava ve kara gücünde sayısal artırımlara gidilmiş, acil durumda müdahale gücü artırılmış ve eğitimlerine daha da önem verilmiştir. ABD, NSC-68 numaralı rapor doğrultusunda hareket ederek müttefiklerine ekonomik yardımlar da yapmıştır. ABD, 1950-1951 yılları arasında NATO müttefiklerine 4.5 milyon dolar yardımda bulunmuştur.⁴⁷

NSC-68'in önemli sonuçlarından biri, 1949 yılında ortaya çıkan Kuzey Atlantik Antlaşması'nın, üye ülkelerden birine yapılan bir saldırının diğer NATO ülkelerine de yapılması anlamına geldiği ve diğer ülkelerin saldırıya uğrayan ülkeye askeri açıdan destek vermelerini içeren bir askeri savunma antlaşması olmasından öteye giderek, gücü ve komuta yapısı ile gerçekten savaşan ve bir dereceye kadar da caydırıcılık unsuru taşıyan bir örgüt haline gelmesidir. Ayrıca 1950'lerde NATO stratejisinde de sınırlı seviyede bir nükleer savaş olasılığına göre bir değişiklik yapılmıştır.⁴⁸

ABD'nin Çevreleme Politikası ile başlayan ve ardından NSC-68 ile devam eden Soğuk Savaş stratejisinde Bağdat Paketi projesi de yer almaktadır. Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında SSCB'yi çevreleyen NATO, SEATO, Bağdat Paketi, ANZUS kurulmuş, Tayvan ve Japonya ile karşılıklı güvenlik antlaşmaları imzalanmıştır.⁴⁹ ABD'nin Japonya ile barış antlaşması yapmasının nedeni,

44 Paul H. Nitze, "The Grand Strategy of NSC 68", *Grand Strategy and the...* a.g.m., s.33, 34.

45 Steven L. Rearden, "Frustrating the Kremlin Design: Acheson and NSC 68", Douglas Brinkley, ed., *Dean Acheson and the Making of U.S. Foreign Policy*, Palgrave Macmillan, London, 1993, s.159.

46 Michael M. Boll, *National Security Planning: Roosevelt Through Reagan*, University Press of Kentucky, 1988, s.77.

47 Paul H. Nitze, "The Grand Strategy of NSC 68", *Grand Strategy and the...* a.g.m., s.34.

48 Foerster ve Wright, a.g.e., s.172.

49 K.J. Holsti, *International Politics*, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1977, s.121.

Gazi

Akademik
Bakış

299

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Japonya'yı Batı'nın savunma sistemine dahil etmek istemesidir.⁵⁰ ABD, Bağdat Pakti'na resmen katılmamakla birlikte Pakt'ın faaliyetlerine yoğun ve kapsamlı bir şekilde katılmış ve mali destek sağlayarak Pakt'ın değişik organlarında aktif şekilde rol almıştır.⁵¹

SSCB'nin kıtalararası füzeleri geliştirmesi ile birlikte Orta Doğu üzerindeki etkisini arttırma girişimleri ABD'yi oldukça endişelendirmiş, NATO ile Bağdat Pakti arasında bir ilişki kurulması gerektiğine karar vermiştir. Bunun yanı sıra Avrupa'daki NATO ülkelerinde mümkün olduğu kadar çok orta menzilli füzelerle atom silahlarının bulunması üzerinde durulmuştur.⁵²

Birleşmiş Milletler tarafından 24 Ocak 1946 tarihinde atom enerjisinin kontrolü ve bunun barışçı amaçlarla kullanılması, atom silahlarının milli silahlanmanın dışında bırakılmasını sağlamak amacı ile tavsiyelerde bulunmak üzere Atom Enerjisi Komisyonu kurulmuştur. 13 Şubat 1947'de de Konvansiyonel Silahlar Komisyonu kurulmuştur. Ancak, her iki komisyonun çalışmasında da Doğu-Batı çatışması olduğu için Birleşmiş Milletler, 11 Ocak 1952'de her iki komisyonu lağvedip yerine Silahsızlanma Komisyonu kurmuştur. Bu komisyon da 1965 yılına kadar çalışmalarını sürdürmüştür.⁵³

Kore Savaşı öncesinde nükleer silahlara sahip olan ABD'nin Kore Savaşı'ndaki politikası ve 1950'lerin ortasındaki Tayvan Boğazı Krizi nedeniyle Çin, ABD'nin nükleer saldırısı tehlikesi altında olduğu izlenimi ile hareket ederek 1964 yılında nükleer silah geliştirmiştir. Hindistan da 1974 yılının Mayıs ayında nükleer silah üretmiştir.⁵⁴ Böylece dünyanın nükleer silahlanma yolunda hızla hareket etmeye başladığı görülmektedir.

Nsc-68'in Türkiye Üzerindeki Etkisi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ile Türkiye arasındaki ilişki, Türkiye'nin Soğuk Savaş'taki yeri doğrultusunda bir çizgi izlemiştir. Ancak, Türkiye'nin Soğuk Savaş'taki konumu ve olanakları, ekonomik ve politik önemini ABD ve Batı'daki yorumlanışına göre değerlendirilmiştir.⁵⁵ 1945 öncesi SSCB'nin Türkiye'den taleplerine karşılık ABD, sakin davranılması şeklinde yanıt verirken SSCB'nin yayılmacı politikasına dikkat çeken Kennan'ın telgrafı, Truman Doktrini, Marshall Planı ve ardından Soğuk Savaş stratejisinin temelini oluşturan NSC-68 doğrultusunda SSCB'ye karşı Türkiye'nin yanında olmuştur.⁵⁶ ABD'nin

50 Hogan, a.g.e., s.318.

51 Nasuh Uslu, *Türk Amerikan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, Ekim 2000, s.117.

52 Mehmet Gönlübol, Haluk Ülman, A Suat Bilge, Duygu Sezer, Mehmet Gönlübol, Cem Sar, der., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s.316.

53 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1995, s.635, 636.

54 Scott D. Sagan, "Why Do States Build Nuclear Weapons?: Three Models in Search of a Bomb", *International Security*, Winter, 1996-1997, Vol. 21, No. 3, s.58,59.

55 Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, Aralık 1999, s.400.

56 Burcu Bostanoğlu, a.g.e., s.384.

1946'dan itibaren Türkiye'nin yanında olduğunu açıkça ifade etmiş ve izlediği politikalarla da bunu yansıttığı görülmüştür.

1950'lerde Türkiye'nin Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası örgütlerde ABD'ninkilere paralel bir şekilde oy kullandığı görülmüştür.⁵⁷ Bu durum, Türkiye'nin bir koşul öne sürmeksizin Batı'nın, özellikle de ABD'nin hegemonyası altına girdiğinin bir göstergesi olmaktadır.

Türkiye, NATO'ya üye olabilmek için ilki Mayıs 1950'de ikincisi 11 Ağustos 1950'de olmak iki defa başvurmuştur. Ancak, NATO'ya üyeliği Kore'ye asker göndermesinin ardından gerçekleşebilmiştir.⁵⁸ Türkiye'nin NATO'ya alınmasında, ABD, diğer Batılı devletlerin itirazına⁵⁹ rağmen Türkiye'yi desteklemiş, Türkiye, Eylül 1951'de NATO'ya üye olmak için davet edilmiştir.⁶⁰ Bu davette, Türk dış politikasında yapılan değişikliğin etkisinin yanı sıra ABD'nin de Türkiye'yi algılamasındaki farklılığın yoğunluğu görülmektedir.⁶¹ ABD'nin Türkiye'yi NATO üyesi olarak görmek istemesinin birbirine bağlı nedenleri bulunmaktaydı. Bunun nedenlerinden biri, Kore Savaşı sırasında SSCB'nin Türkiye'ye saldırma olasılığının artmasıdır.⁶² Zaten Türkiye'nin asıl hedefi, SSCB'nin tehdidine ve hatta saldırısına ABD'nin somut, hukuki ve bağlayıcı desteğini elde etmektir. Bu da NATO'ya üye olmakla mümkün olacaktır.⁶³ ABD'nin 1951 yılından itibaren Türkiye'nin NATO'ya alınması politikasındaki değişikliğin nedeni ise, Doğu Bloku'na dâhil olan Balkan devletlerinin hızla silahlanması ve Yugoslavya'ya yapılan baskıların artmasıdır. ABD, böyle bir ortamda güneydoğu kanadını güçlendirme gereği duymuştur. Türkiye, NATO'ya alınmadığı takdirde ülkesindeki hava üslerinin kiralanmasına karşı çıkmaktaydı. Askeri açıdan gücün ön planda tutulduğu 1950'li yıllardaki Soğuk Savaş döneminde, Türkiye'nin hava üsleri çok yüksek derecede önem teşkil ediyordu. Türkiye'deki üslerden kalka-

57 Nasuh Uslu, a.g.e., s.103.

58 Mehmet Gönübol, Haluk Ülman, A Suat Bilge, Duygu Sezer, a.g.e., s.316.

59 Batılı devletler üç ana nenden dolayı Türkiye'nin NATO'ya üyeliğine itiraz etmişlerdir. Bu nedenlerden biri, Akdeniz bölgesinde çıkabilecek savaşa sürüklenmek istememeleridir. İkinci neden, Türkiye ve Yunanistan'ın üye olması halinde ABD'nin kendilerine yapmakta olduğu askeri yardımı azaltması ihtimali bulunduğuudur. Üçüncü neden ise, Kuzey Atlantik Anlaşması'nın sadece bir savunma ittifakı olmadığı, Atlantik uygarlığına sahip devletler arasında bir birleşmenin varolduğudur. Mehmet Gönübol, Haluk Ülman, A Suat Bilge, Duygu Sezer, a.g.e., s.230.

60 Türkiye'nin Kore ile ilgilenmesinin bir nedeni yoktu. Güney Kore, Türkiye'nin dış politikasının ilgi alanı dışında bir konuma sahipti. Türkiye'nin Kuzey Kore'ye karşı Güney Kore'yi desteklemesi ve asker göndermesinin altında yatan neden ABD ile ilişkilerini güçlendirmek ve NATO'ya üye olarak kabul edilmektir. İlter Turan, Dilek Barlas, "Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri", Faruk Sönmezoğlu, der., *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s.429.

61 İlter Turan, Dilek Barlas, a.g.m., s.430.

62 Nasuh Uslu, a.g.e., s.99.

63 Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-ABD Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.181.

cak Amerikan uçaklarının Kafkaslar'daki petrol ve Urallar'daki endüstri bölgelerini bombalayabileceklerdi. Bu da Türkiye'nin NATO üyesi olması ile mümkün kılınabilecekti.⁶⁴ Türkiye'nin NATO'ya üyeliği ile ABD, Doğu Akdeniz ve Güneydoğu Asya'ya stratejik açıdan erişim sağlama imkanına kavuşmuştur.⁶⁵

Türkiye NATO üyesi olmadan önce ABD'nin onayladığı NSC-68 ile artırılan yardım bütçesinden pay almıştır. Başkan Truman 24 Mayıs 1951'de Kongre'ye sunduğu ve 1 Temmuz 1952 tarihine kadar olan dönemi kapsayan dış yardım kanun tasarısı ile öngörülen toplam 8,5 milyar dolar yardımdan Türkiye'ye de pay öngörülmüştür. Bu tasarı ile Türkiye, Yunanistan ve İran'a toplam 396,250,000 dolar askeri yardım kabul edilmiştir. Bu yardım tasarısının Türkiye ile ilişkili gerekçesinde; Türkiye'ye Çanakkale Boğazı'nda ödün vermesi için SSCB tarafından baskıların sürmekte olduğu ve Türkiye'nin Sovyetlerin baskısına karşı kuvvetli bir mukavemet gösterdiği belirtilmiştir.⁶⁶

Türkiye NATO üyesi olduktan sonra ise Türkiye'nin askeri yapılanmasını büyük ölçüde Amerikalılar gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin savunma planlarının NATO ile uyumlaştırılması, eğitim ve teçhizat Amerikalıların istekleri doğrultusunda gerçekleştirilmiş, Türkiye ABD silahları ile donatılmıştır.⁶⁷ Bunun faturasını ise Türkiye, 1975'de haşhaş nedeniyle ABD tarafından Türkiye'ye konulan askeri ambargoda yaşadığı sıkıntı ile ödemeye başlamıştır.⁶⁸

Türkiye'nin önemi 1950'lerde Eisenhower yönetimi sırasında özellikle NATO kapsamında daha da belirgin hale gelmiştir. Soğuk Savaş stratejisinde topyekûn karşılık ilkesine göre, NATO üyesi ülkelerden birine gelecek saldırıya diğer NATO üyesi ülkeler topyekûn olarak nükleer silah kullanarak karşılık verebilecekti. SSCB'nin Avrupa'da konvansiyonel silahlar bakımından Batı'ya karşı üstünlüğü ve her iki tarafın da birbirlerini vurabilecek uzun menzilli nükleer silahlara sahip olmamaları dikkate alınırca ABD'nin Avrupa ve Ortadoğu'daki hâkimiyeti ve buna bağlı olarak kendi varlığına gelebilecek tehlikeleri bu şekilde bertaraf etmeye girişmesi doğal olduğu görülmektedir. Türkiye, bu konuda ABD'ye olumlu görüşler bildirmiş, ABD'nin eksenini doğrultusunda hareket etmiştir. Türkiye'nin SSCB'ye yakınlığı ve Batı Bloku içinde yer alması, uzun menzilli nükleer silahların olmaması ile birleşince ABD gözünde ayrı bir değer kazandırmıştır. SSCB, 1957 yılında Sputnik'i fırlattıktan sonra kıtalararası füzelelerde Batı'ya üstünlük sağlaması endişesini yaratmıştır. ABD de orta menzilli nükleer silahları (Jüpiter ve Thor'lar) NATO'nun Avrupa'daki ülkelerine yerleş-

64 Mehmet Gönlübol, Haluk Ülman, A Suat Bilge, Duygu Sezer, a.g.e., s.230.

65 Melvyn P. Leffler, "The Emergence of an American grand strategy, 1945-1952", Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad, ed., *History of the Cold War*, Cambridge University Press, New York, 2010, s.87.

66 Sezai Orkunt, *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri*, Milliyet Yayınları, Temmuz 1978, s.149, 150.

67 Mehmet Gönlübol, Haluk Ülman, A Suat Bilge, Duygu Sezer, a.g.e., s.100.

68 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...* a.g.e., s.809, 810.

tirme kararı almıştır. Bu plana olumlu yanıt veren İngiltere ve İtalya ile birlikte Türkiye olmuş, Türkiye ABD'ye bu konuda tam destek vermiştir.⁶⁹ İngiltere 60 Thor, İtalya 30 Jüpiter, Türkiye de 15 Jüpiter, füzesinin topraklarına yerleştirilmesini kabul etmişlerdir. Konuya ilişkin anlaşma da Türkiye ile ABD hükümetleri arasında Ekim 1959'da imzalanmıştır. Ancak bu Jüpiter füzeleri, Küba Krizi sırasında ABD ile SSCB arasında pazarlık konusu olmuş ve Nisan 1963'de kaldırılmıştır.⁷⁰ 9 Aralık 1957 tarihinde dönemin Başbakanı Adnan Menderes Türkiye'ye NATO çerçevesi içinde Nike tipi uçaksavar güdümlü mermileri ile Honest John sahra topçusu roketlerinin gelmesini kabul ettiklerini belirten bir açıklama yapmıştır.⁷¹

ABD için Yunanistan ve Türkiye Sosyalizmin yayılmasının önüne geçilmesinde Akdeniz ve Orta Doğu'da kıyı şeridini oluşturmaktadır.⁷² ABD, bu iki ülkeyi, kısa vadede askeri açıdan güvenliği, uzun vadede ise ekonomik açıdan çıkarları doğrultusunda müttefik olarak değerlendirmiş ve bu doğrultuda hareket etmiştir.⁷³

NSC-68'in ABD politikasında yerini almasından bir yıl sonra 8 Eylül 1951'de ABD ve İngiltere, Orta Doğu Komutanlığı (ODK) (Middle East Command-MEC) kurulmasına karar vermişlerdir. Bu Komutanlık, merkezi Kahire'de olup İngiliz, Amerikan, Fransız ve Türk danışmanlardan oluşan bir komite tarafından desteklenecek bir müttefik komutanın komutasında görev yapacaktı. Ancak bu plan Mısır'ın reddetmesi nedeniyle hayata geçirilememiştir.⁷⁴ ODK'nın, ülkesinden İngiltere ve Fransa'yı tamamen çıkarmaya çalışan Mısır tarafından reddedilmesinin yanı sıra ABD ve İngiltere'nin Türkiye'nin ODK'daki rolü üzerinde anlaşmaya varamamaları da ODK'nın kurulamamasında rol oynayan önemli etkenlerden biriydi. ABD ve İngiltere'nin ODK'nın siyasi ve askeri yapılanması konusunda ayrı düşmeleri de ODK'nın kurulmasını engellemiştir. Türkiye de ODK'ya temkinli ve soğuk yaklaşmıştır.⁷⁵ ODK'nın planlanmasındaki nedenlerden biri Süveyş Kanalı sorununun çözülmek istenmesidir. Ancak bir diğer neden de ABD'nin Orta Doğu'daki varlığını korumak istemesi ve NSC-68 doğrultusunda burada askeri bir yapılanmayı oluşturmak istemesidir. Bir başka deyişle, İngiltere o yıllarda Orta Doğu'da varlığını sürdürme çabaları içinde iken ABD, oluşmakta olan iki kutuplu yeni dünya siste-

69 Nasuh Uslu, a.g.e., s.102.

70 Nasuh Uslu, a.g.e., s.137, 138, 167.

71 Fahir Armaoğlu, *Belgelerle...* a.g.e., s.253.

72 Woods ve Jones, a.g.e., s.252.

73 Woods ve Jones, a.g.e., s.255.

74 Nasuh Uslu, a.g.e., s.109.

75 Fahir Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri 1919-1997*, Kronik Kitap, I. Baskı, Aralık 2017, İstanbul, s.122-134.

76 ABD ve İngiltere'nin bu konudaki görüşleri ve Türkiye'nin tutumunun ayrıntıları için bakınız: Armaoğlu, *Türk-Amerikan...* a.g.e., s.121-134.

minde SSCB'nin güneyinde yer alan ülke ve bölgeleri kendi ittifakına alarak bu alandaki güvenliği tesis etmek amacındadır.

NSC-68'den sonra 1950'lerde Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler Orta Doğu bölgesinde en yüksek noktaya ulaşmış, Türkiye ABD'nin bu bölgedeki planlarına tam destek vermiştir. Türkiye ile ABD arasında ekonomik yardıma dayanan ilişkilerde ise sorunlar yaşanmıştır. ABD, sağladığı ekonomik yardımların ekonominin liberalleşmesi ve serbest piyasa şartlarının sağlanması doğrultusunda kullanılmasını isterken Türk hükümeti bunu reddetmiş, kendi istediği gibi kullanmak istemiş ancak, ABD'nin gücü karşısında Türkiye fazla direnememiştir. 1954 yılından itibaren Türkiye ABD'nin koşulları çerçevesinde Uluslararası Para Fonu, Avrupa Ödemeler Fonu ve ABD'den kredi alabilmiştir.⁷⁷ Burada ABD'nin patronluğu ve Türkiye üzerindeki etkisi çok açık biçimde görülmektedir.

ABD'nin NSC-68'i kabul ederek NSC-20 ile başlayan Soğuk Savaş Stratejisi'ne göre Orta Doğu'da bir savunma örgütlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Türkiye, bölgedeki en büyük askeri gücü ve Orta Doğu'nun savunulmasında kullanılabilecek tek askeri kuvvete sahipti.⁷⁸ Nitekim 1955 Şubat'ında Irak ile Türkiye arasında Bağdat'ta bir ittifak antlaşması (Bağdat Paketi) imzalanmış, İttifak'a Nisan 1955'de İngiltere, Eylül 1955'de Pakistan ve Kasım 1955'de İran katılmıştır.⁷⁹ Ancak, siyasi ve askeri nitelikli bu pakt, ABD'nin beklentisinin aksine diğer Arap ülkeleri tarafından benimsenmemiş ve İran'da 1979 yılında rejim devrimi olması ile birlikte fonksiyonunu tamamen yitirmiştir.

ABD, NSC-68 doğrultusunda SSCB'ye karşı Orta Doğu ve Akdeniz bölgesinin güvenliğini sağlayabilme, dolayısıyla da bölgedeki hegemonyasını koruma ve varlığına karşı SSCB'den gelebilecek askeri tehditlere karşı koyabilme amacı ile Türkiye ile ikili anlaşmalar yaparak Türkiye'de hava üsleri kurmuştur.⁸⁰ Mayıs 1960'da, kurulan bu hava üslerinden birinden kalkan U-2 keşif uçağı⁸¹ Rusya üzerinde düşmüş ve ABD ile SSCB ve Türkiye ile SSCB, Pakistan, Norveç arasında kriz yaşanmasına neden olmuştur.⁸²

NSC-68 doğrultusunda devam eden Soğuk Savaş'ta 1950'li yıllarda Türkiye ile ABD arasında imzalanan anlaşmaların biri hariç hepsi askeri nite-

77 Nasuh Uslu, a.g.e., s.103, 104.

78 Nasuh Uslu, a.g.e., s.118.

79 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl ...* a.g.e., s.491.

80 Mehmet Gönlübol, Haluk Ülman, A Suat Bilge, Duygu Sezer, a.g.e., s.317.

81 Türkiye'nin Kore ile ilgilenmesinin bir nedeni yoktu. Güney Kore, Türkiye'nin dış politikasının ilgi alanı dışında bir konuma sahipti. Türkiye'nin Kuzey Kore'ye karşı Güney Kore'yi desteklemesi ve asker göndermesinin altında yatan neden ABD ile ilişkilerini güçlendirmek ve NATO'ya üye olarak kabul edilmektir. İlder Turan, Dilek Barlas, a.g.m., s.429.

82 Ülke Arıboğan, Gülden Ayman, Beril Dedeoğlu, Faruk Sönmezoglu, der., *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s.439.

likli anlaşmalar olduğu dikkati çekmektedir. Bu anlaşmalardan, 7 Ocak 1952 tarihinde imzalanan "Türkiye ile ABD arasında Ortak Güvenlik Anlaşması" 10 Mart 1954 yılında onaylanmıştır. Türkiye'nin NATO'ya katılmasının ardından 19 Haziran 1951 tarihli "NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi"ni imzalamıştır.⁸³ Bu anlaşma, Türkiye'deki diplomat olmayan Amerikalıların da içinde yer aldığı NATO personeline ayrıcalıklar ve dokunulmazlıklar sağlamaktadır. Haziran 1954'de imzalanan bir başka anlaşma da Askeri Tesisler Anlaşması'dır.⁸⁴ 10 Haziran 1955'de Türkiye ile ABD arasında "Atom Enerjisinin Barışçı Amaçlarla Kullanılmasında İşbirliği Yapılmasına Dair Anlaşma" imzalanmıştır.⁸⁵ ABD, nükleer silaha sahip olma tekelini bırakmak niyetinde eğildi. Ancak bu silahın kullanılmasını ve yayılmasını önleyecek etkili bir kontrol sistemi ile bu tekel-den vazgeçmeye razı idi.⁸⁶

Bu dönemde Türkiye ile ABD arasında imzalanan anlaşmalar; Amerikan askeri güçlerin gönderilmesi, Amerikalılar tarafından gerçekleştirilen askeri tatbikatlar, Amerikan güçlerinin hukuki ve idari statüsü, istihbarat faaliyetleri, Amerikan kuvvetleri için harekât planları, ortak kuvvetler için hareket planları konularında olmuştur.⁸⁷

Türkiye'nin 1950'lerde Batı ile savunma konularında yaptığı anlaşmalar, aldığı yardımlar ve işbirliği çok hızlı bir gelişme göstermiştir. 1950'lerde Türk Kara Kuvvetleri'nin dörtte üçü, NATO'nun Manş Başkomutanlığı (CINC-SOUTH), Hava ve Deniz Kuvvetleri ise Avrupa Yüksek Müttefik Komutanlığı'na (SACEUR) tahsis edilmiştir. İki taraflı ve gizli yapılan birçok anlaşmanın ardından, Adana yakınlarında bulunan İncirlik Hava Üssü ve Karamürsel, Çiğli ve Diyarbakır'daki diğer üslerle beraber, Karamürsel, Sinop, Samsun, Trabzon, Belbaşı ve Diyarbakır radar istasyonları da dâhil olmak üzere Türkiye'de birçok ABD-NATO tesisleri kurulmuştur. 1957 yılında yapılan bir anlaşmaya istinaden ABD Hava Kuvvetleri Türk topraklarında nükleer silahlara sahip saldırı uçakları buldurmaya başlamıştır. 1960'ların sonuna gelindiğinde Türk topraklarında yaklaşık 24.000 ABD askeri personeli görev almakta olduğu kaydedilmiştir. ABD yardım malzeme ve eğitim desteği, Türkiye'nin Silahlı Kuvvetleri'ni modernize etmesinde ve ekonominin kalkınmasında önemli bir rol oynamıştır.⁸⁸ Türkiye'ye yapılan askeri ve ekonomik yardımlar sayesinde SSCB'nin Akdeniz'e ve dolayısıyla sıcak denizlere inerek ABD açısından önemli bir tehlike ve tehdit oluşturmasının da önüne geçilmiştir.

83 Fahir Armaoğlu, Belgelerle... a.g.e., s.194.

84 Nasuh Uslu, a.g.e., s.100.

85 Fahir Armaoğlu, Belgelerle... a.g.e., s.231.

86 Mehmet Gönübol, *Uluslararası Politika*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1979, s.442.

87 Nasuh Uslu, a.g.e., s.100.

88 William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Çev. Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s.124.

Sonuç

ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'nın ardından SSCB'ye karşı uyguladığı Soğuk Savaş stratejisinin en önemli belgelerinden biri olarak tarihe geçen NSC-68'de Soğuk Savaş'ın iki büyük lideri ele alınarak incelenmiş ve ona göre bir değerlendirme yapılmıştır. Bir tarafta ABD bulunurken diğer tarafta müttefikleri ile SSCB yer almaktadır. NSC-68, iki taraf arasında belli bölgelerde bir çıkar çatışmasının olduğunu belirtmekten öte, daha temel konularda ayrılıkların ve çıkar çatışmalarının olduğu belirtilmektedir.⁸⁹

ABD yönetiminin NSC-68'in onayının altında yatan temel neden, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve ondan sonra ABD'nin nükleer silahlandırmayı tekelinde bulundurmasının tehlikeye girdiğini algılaması ve bunun için de gerekli önlemi almak istemiş olmasıdır.⁹⁰ Bunu da NSC-68'de belirtildiği gibi SSCB'yi kölecilikle suçlayıp, kendisini de özgür dünya olarak niteleyerek yapmıştır.

NSC-68, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından başlayan Soğuk Savaş Stratejisi'ne yeni bir boyut kazandırmış ve günümüze kadar gelebilecek bir etki yaratmış olduğu görülmektedir. NSC-68 ile başlayan nükleer silahlanma bugün hala tartışılmaktadır. Ancak, Uluslararası politika açısından daha önemlisi ise, ABD'nin dünyada jandarmalık görevini bizzat üstlenmiş ve o görevi bugün de sürdürüyor olmasıdır. Bugün hala etkinliğini koruyan Birleşmiş Milletler ve NATO'da patron olan ABD, SSCB'nin dağılması ile Orta Doğu'da hegemonyasını kurmuştur. ABD'nin bölgedeki hâkimiyetinin en büyük göstergesi de Körfez Savaşı'ndaki aktif rolü olmuştur.

Bu dönemde, NSC-20 ile başlayan, Truman Doktrini ve Marshall Planı ile devam eden ve NSC-68 ile tam şeklini alan Soğuk Savaş Stratejisi doğrultusunda Türkiye de ABD'nin öngördüğü Akdeniz ve Orta Doğu bölgesinin jandarmalığı görevini üstlenmiştir. ABD'nin Soğuk Savaş Stratejisi'nde önemli bir yeri tutan Türkiye, ABD'nin askeri, ekonomik ve sosyal nüfuzu altına girmiş ve bir uydu devlet olmaktan öteye geçememiştir. NATO üyesi olduktan sonra ise Türkiye'nin askeri yapılanması ABD'nin öngördüğü şekilde ve NATO ile uyumlu olarak gerçekleştirilmiştir. Türkiye ikili ve çok taraflı anlaşmalar yapmak ve ittifaklar kurmak suretiyle Batı müttefikliğinin gereğini fazlasıyla yerine getirmiştir. Türkiye'nin Batı Blok'unda yer alması karşılığında SSCB'nin Akdeniz'e ve dolayısıyla sıcak denizlere inmesinin önüne geçilmiştir. NATO'nun güney kanadının güvenliğinin Türkiye tarafından sağlanması genelde Batı ittifakına, özelde ise ABD çıkarlarına büyük hizmet etmiştir. Bunun karşılığında Türkiye komünizm tehlikesinden Batı tarafından korunmuştur.

Soğuk Savaş yıllarında savunmaya ağırlık veren Türkiye, sosyal konulara eğilememiş, demokratikleşememiştir. ABD ve müttefikleri için bir kalkan görevi

89 Paul H. Nitze, "The Grand Strategy of NSC 68", *Grand Strategy and the...* a.g.m., s.35.

90 Charles L. Glaser, a.g.e., s.153.

yapmış olan Türkiye, Doğu Bloku'nun dağılmasından itibaren bunun faturasını gerek iç gerekse dış politikada ağır biçimde öder konuma gelmiştir.

Kaynaklar

- ANDERSON, Perry, Amerikan Dış Politikası ve Düşünürleri, Çev. Barış Baysal, NotaBene Yayınları, Ankara, 2015.
- ARIBOĞAN, Ülke, AYMAN, Gülden, DEDEOĞLU, Beril, Faruk Sönmezoglu, der., Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der Yayınları, İstanbul, 1996.
- ARMAOĞLU, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), Alkım Yayınevi, İstanbul, 1995.
- ARMAOĞLU, Fahir, Belgelerle Türk-ABD Münasebetleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- ARMAOĞLU, Fahir, Türk-Amerikan İlişkileri 1919-1997, Kronik Kitap, 1. Baskı, İstanbul, Aralık 2017.
- BOLL, Michael M, National Security Planning: Roosevelt Through Reagan, University Press of Kentucky 1988.
- BOSTANOĞLU, Burcu, Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası, İmge Kitabevi, Ankara, Aralık 1999.
- CARDWELL, Curt, NSC 68 and the Political Economy of the Early Cold War, Cambridge University Press, New York, 2011.
- CHOMSKY, Noam, Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi, Metis Yayınları, İstanbul, Nisan 2000.
- DREW, Nelson S., NSC-68: Forging The Strategy of Containment, National Defense University, Washington DC., October 1996.
- FOERSTER Schuyler, WRIGHT Edward N., American Defense Policy, John Hopkins University Press, London, 1990.
- FORDHAM, Benjamin O., Building the Cold War Consensus, The Political Economy of US National Security Policy, 1949-1951, The University of Michigan, Michigan, 1998.
- FORDHAM, Benjamin, "Domestic Politics, International Pressure, and Policy Change: The Case of NSC 68", Journal of Conflict Studies, Vol. XVII, No.1, Spring 1997, s.126-147.
- GLASER, Charles L., Analyzing Strategic Nuclear Policy, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1991.
- GOLDGEIER, James, SURI, Jeremi, "Revitalizing the U.S. National Security Strategy", The Washington Quarterly, The Elliott School of International Affairs, 38:4, Winter 2016.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, ÜLMAN Haluk, BİLGE A Suat, SEZER Duygu, Mehmet Gönübol, Cem Sar, der., Olaylarla Türk Dış Politikası, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, Uluslararası Politika, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1979.
- HALE, William, Türk Dış Politikası 1774-2000, Çev. Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.

Görüş

Akademik
Bakış

307

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

- HEUSER, Beatrice, "NSC 68 and the Soviet Threat: A New Perspective on Western Threat Perception and Policy Making", *Review of International Studies*, 1991, 17(1), s.17-40.
- HOGAN, Michael J., *A Cross of Iron*, Cambridge University Press, Cambridge: 1998.
- HOLSTI, K.J., *International Politics*, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1977.
- IKLE, Fred Charles, "The Second Coming of the Nuclear Age", *Foreign Affairs*, January/February 1996, 75, 1, s.119-128.
- LEFFLER, Melvyn P., "The Emergence of an American grand strategy, 1945-1952", Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad, ed., *History of the Cold War*, Cambridge University Press, New York, 2010, s.67-89.
- LEFFLER, Melvyn P., *A Preponderance of Power*, Stanford University Press, Stanford, California, 1992,
- MASTNY, Vojtech. "Did NATO Win the Cold War", *Foreign Affairs*, May/June 1999, 78, 3, s.176-189.
- MAY, Ernest R., *American Cold War Strategy NSC 68*, Bedford Books of St. Martin's Press, New York, 1993.
- NITZE, Paul H., "The Grand Strategy of NSC 68", James C. Gaston, ed., *Grand Strategy and the Decisionmaking Process*, National Defense University Press, Washington D.C., 1992, s.25-35.
- NITZE Paul H., "The Grand Strategy of NSC-68", S. Nelson Drew, ed., *NSC-68: Forging the Strategy of Containment with Analyses by Paul H. Nitze*, National Defense University Press Publications, Second printing, 1996, s.7-16.
- NSC-20/4 , USA Department of State, *Foreign Relations of the United States*, 1948, General; *The United Nations*, Vol. I, Part 2, Report to the President by the National Security Council, Washington, November 23, 1948, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1948v01p2/d60>. Erişim Tarihi: 10.02.2016.
- NSC-68, <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/116191.pdf?v=2699956db534c1821edefa61b8c13ffe>. Erişim tarihi: 4 Ağustos 2014.
- ORKUNT, Sezai, *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri*, Milliyet Yayınları, Temmuz 1978.
- PAKER, BALTA Evren, *Küresel Güvenlik Kompleksi*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2012.
- REARDEN Steven L., "Frustrating the Kremlin Design: Acheson and NSC 68", Douglas Brinkley, ed., *Dean Acheson and the Making of U.S. Foreign Policy*, Palgrave Macmillan, London, 1993, s.159-175.
- SAGAN, Scott D., "Why Do States Build Nuclear Weapons?: Three Models in Search of a Bomb", *International Security*, Winter, 1996-1997, Vol. 21, No. 3, s.54-86.
- SANDER, Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1964*, İmge Kitabevi, Ankara, 2016.
- TRACHTENBERG, Marc, "American Policy and the Shifting Nuclear Balance", Melvyn P. Leffler, David S. Painter, ed., *Origins of the Cold War*, Roudledge, New York, 1994, 107-122.

TURAN İlter, BARLAS Dilek, "Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri", Faruk Sönmezoğlu, der., Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınları, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s.425-439.

USLU, Nasuh, Türk Amerikan İlişkileri, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, Ekim 2000.

WOODS Randall B., JONES Howard, Dawning of the Cold War, The University of Georgia Press, Chicago, 1994.

Extended Abstract

After the end of the Second World War, USSR tried to dominate the international system due the collapse of Germany. For this reason, USSR made efforts to gain influence in Central and Eastern Europe and partially in the Balkans and achieved positive results in these attempts.

In order to prevent these developments, USA first declared the Truman Doctrine and then proposed to provide economic aid by announcing the Marshall Plan. However, the Truman Doctrine and Marshall Plan were not enough to stop the USSR. In addition, the USSR's development of the atomic bomb in 1949, which was used by the USA during the Second World War, and coming to an important stage in the nuclear arms race disturbed the American security strategy significantly. In line with the intelligence information obtained, the possibility of the USSR to manufacture a hydrogen bomb also was a great threat to the USA.

In addition to these developments, the coming to power of communist administrations in China, Romania and Czechoslovakia was perceived by the USA as a threat to the disruption of the global balance of power. As a result of all these developments, with the instructions of the American President Truman, the report numbered 68 (NSC-68) was prepared by the National Security Council for the security of the USA. The report NSC-68 was presented in April 1950 and adopted in September 1950. It was one of the most important American policy statements of the Cold War. Therefore, after 1945, the USA and the USSR, representing two different ideologies, started to create a bipolar world system. In this context, in order to prevent the expansion of the USSR, the USA has implemented the Containment Policy by establishing cooperation with the countries which surrounded the USSR for historical and political reasons. This policy was implemented in line with the guidance of NSC-68.

In accordance with NSC-68, USA included nuclear armament in its Cold War strategy and aimed to strengthen the military capacities of the allies. The USA, thus planned to control and weaken the power of the USSR and increase its possibilities to dominate the world. The USA, which included nuclear armament in its Cold War strategy and aimed to strengthen the military capacities of the allies by the application of NSC-68, opened a new window to the world and started to become the world gendarmerie, which is still being discussed today.

The USSR's nuclear studies after 1945 disturbed the USA, in particular the USSR's detonation of the first atomic device in the late 1949s led the USA to

Gazi

Akademik
Bakış

309

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

reconsider its security strategy. In addition, the possibility of the USSR to manufacture hydrogen bombs, due to the intelligence information received, was of great concern to the USA administration. Moreover, developments such as the coming to power of the communist administration in China and the seizure of the Communist Party in Czechoslovakia in 1948 were effective in the preparation of NSC-68.

NSC-68, which was created in 1950 due to security concerns arising from the Soviet Union, contains some differences with the security report NSC-20/4 prepared in November 1948, although it generally defends the same views. The opinions stated in NSC-20 are explicitly approved in NSC-68. However, there are two main differences between NSC-20 and NSC-68. The first of these differences has been the development of a higher level challenge in NSC-68, especially since NSC-20 was written. The second difference is that the NSC-68 focused on strengthening the military capacity of the USA. In NSC-68, it was emphasized that national and global security should be evaluated together without separating them and act in this direction. In NSC-68, the USA was asked to take dynamic steps against the USSR to reduce the influence and power of the Kremlin inside and in other areas under its control. NSC 68 has also been adopted as NATO's official strategy. The USA attached great importance to Europe with NSC-68 and made great efforts to prevent the spread of Socialism. The USA has increased its funding for nuclear weapons in the NSC-68 application and moved troops to Europe. Thus, Europe's dependence on the USA in terms of defense has increased. The policies such as isolation, war and structuring the political, economic and military forces of the USA and its allies were included in NSC-68. Only in this way it was aimed to achieve a world order without war.

NSC-68 had some effects on Turkey as well. In the 1950's the relations between Turkey and the USA reached the highest point in the Middle East, and Turkey fully supported the plans of the USA in this region. However, there were problems in relations between Turkey and the USA on economic assistance. While the USA wanted the economic aid it provided to be used in line with the liberalization of the economy and the provision of free market conditions, the Turkish government rejected this and wanted to use it according to its needs, but Turkey could not resist the American pressure. In accordance with NSC-68 the USA established air bases in Turkey by making bilateral agreements with Turkey in order to ensure the security of the Middle East and the Mediterranean region against threats from the USSR on one side, and to protect its hegemony in the region on the other. The agreements, aids and cooperation which Turkey made with the West on defense issues in the 1950s within the framework of NSC-68 brought a very rapid development. Through military and economic assistance to Turkey, USA prevented USSR's expansion to the Mediterranean region. However, Turkey which could not go beyond being a satellite state due to its cooperation with the USA on defense issues, did not focus on social issues and had to pay heavy costs in domestic and foreign policy.

İsrail'in Batı Şeria'daki Yerleşimci Politikası ve ABD'nin Filistin Sorununa İlişkin Barış Girişimleri: İki Devletli Çözüm Hâlâ Mümkün Mü?

The Israeli Settlement Policy in the West Bank and USA's Peace Initiatives on the Palestinian Question: Is the Two-State Solution Still Possible?

Özge ÖZKOÇ*

Öz

Bu çalışma, Ortadoğu'nun en uzun soluklu problemlerinden biri olan Filistin-İsrail ihtilafının iki devletli çözüm temelinde çözülmesinin hala mümkün olup olmadığını tartışmayı amaçlamaktadır. İsrail'in Batı Şeria'daki Yahudi yerleşimlerinin varlığına dayanan de facto ilhaki iki devletli çözümün önündeki en büyük engel olduğu söylenebilir. Son yirmi yıldır, Batı Şeria'daki İsrail işgali her geçen gün derinleşirken, Filistin Otoritesi'nin söz konusu bölgede egemenlik kurması da giderek imkansızlaşmaktadır. Bu gerçekliğe rağmen, Oslo barış sürecinin çökmesinin ardından, ABD merkezli barış planlarının hepsi iki devletli çözüm önerisine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla, İsrail'in Batı Şeria'daki yerleşimci siyaseti ile ABD başkanlarının inisiyatifleriyle gündeme gelen iki devletli çözüm önerisi arasında büyük bir çelişki bulunmaktadır. Gerçekten de, George Bush, Barack Obama ve son dönemde Donald Trump tarafından Refah İçin Barış adıyla açıklanan barış girişimlerinin hepsinde Filistin-İsrail sorununun bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasıyla çözüleceği vurgulansa da İsrail'in Batı Şeria'da yarattığı işgal rejimi iki devletli çözümün imkansızlığına işaret etmektedir. İşte, bu çalışmada iki devletli çözüm önerisinin neden ABD'nin bölge siyasetinde kendisine yer bulduğu fakat İsrail'in Batı Şeria'da yarattığı fiili durum nedeniyle nasıl imkansız hale geldiği ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ABD'nin barış girişimleri, Filistin, İsrail, iki devletli çözüm, Batı Şeria'daki Yahudi yerleşimleri.

Abstract

This study aims to discuss whether it is possible to solve the Palestinian-Israeli conflict, which is one of the longest historical problems of the Middle East, within the context of a two-state solution. It can be said that the de facto Israeli annexation of the West Bank, based on the existence of Jewish settlements, is the main obstacle to the two-state solution. In the last two decades, while the Israeli occupation in the West Bank has been deepening step by step, it has become impossible for the Palestinian Authority to establish a sovereign state in the region. Despite this fact, after the collapse of the Oslo peace process, all US-centered peace attempts emphasized the two-state solution. Therefore, there has been a great contradiction between the Israeli settlement policy and the two-state solution proposals which came to the agenda by the initiatives of the US presidents. Although it is emphasized that the Palestinian-Israeli question will be only solved with the establishment of an independent Palestinian state in all peace initiatives an-

Makale Geliş Tarihi: 10.03.2021. Makale Kabul Tarihi: 19.11.2021.

* Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, E-mail: ozkoc@politics.ankara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6733-7183.

Görüş

Akademik
Bakış

311

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

nounced by George Bush, Barack Obama, and Donald Trump under the name of Peace to Prosperity, the situation created by Israel in the West Bank indicates the impossibility of a two-state solution. This study will discuss why the two-state solution proposals in the heart of the US' regional politics but how it became impossible due to the facts on the ground that Israel created in the West Bank.

Key Words: USA's peace initiatives, Palestine, Israel, two-state solution, Jewish settlements in the West Bank.

Giriş

Ortadoğu'nun en uzun soluklu problemlerinden biri olan Filistin-İsrail ihtilafı, günümüzde hâlâ bölgenin çözülemez sorunlarının başında gelmektedir. Son yirmi yıldır İsrail'in Batı Şeria'daki işgali her geçen gün derinleşirken, sınırları belli bir toprak parçası üzerinde egemenlik haklarına sahip bağımsız bir Filistin devletinden bahsetmek ise mümkün değildir. Ayrıca, Batı Şeria'nın yönetimini büyük oranda elinde tutan İsrail, uluslararası sistemde, resmi olarak ilan edilmiş ve tanınmış sınırlara sahip olmayan nadir ülkelerden birisidir. Buna rağmen, söz konusu sorunun ancak ve ancak bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasıyla yani iki devletli çözüm temelinde aşılabileceği fikri üzerinde konsensüs bulunmaktadır. Nitekim, bu minvalde ilerleyen Oslo barış sürecinin nihai statü konuları üzerindeki anlaşmazlık nedeniyle 2000 yılında çökmesinin ardından geride kalan yirmi yıl boyunca, ABD'nin inisiyatifyle gündeme gelen barış girişimlerinin tamamı iki devletli çözüm önerisine dayanmaktadır. Oysa, İsrail'in Batı Şeria'daki yerleşimci politikasının niteliği ayrıntılı olarak incelendiğinde, iki devletli çözüm önerisinin imkansız olduğu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla, ABD'nin gündemde tuttuğu iki devletli çözüm önerisiyle İsrail'in sahada yani Batı Şeria'da yarattığı işgal ve hatta *de facto* ilhak gerçekliği arasında büyük bir açı farkı bulunduğu belirtilmelidir.

İsrail'in sınırları konusundaki belirsizlik, bağımsız bir Filistin devletinin kurulup kurulamamasını doğrudan etkilemektedir. Nitekim, Batı Şeria'nın 1967'den beri işgal altında bulunduğu düşünüldüğünde, İsrail devletinin yasal sınırlarının neresi olduğu, dolayısıyla ülkenin teritoryal olarak nerede sona erdiği belli değildir.¹ İsrail'in egemenliğindeki toprak parçasının Birleşmiş Milletler'in 1947 yılına ait Taksim Planı'nda öngörülen sınırları mı kapsadığı,²

1 Şu hususun altını çizmekte fayda var: Bu çalışma, İsrail'in sınırları meselesiyle sadece işgalin hâlâ sürdüğü Batı Şeria bağlamında ilgilenebilir. Çünkü, iki devletli çözüm ancak 2005 yılında Gazze Şeridi'nden çekilen İsrail'in Batı Şeria'yı da boşaltmasıyla mümkün olabilir. Oysa, İsrail'in sınırları konusundaki muğlaklık sadece Batı Şeria'yla sınırlı değildir. Lübnan'la imzalanmış bir antlaşma olmadığı için kuzey sınırı, Golan Tepeleri'ne ilişkin ihtilaftan dolayı Suriye sınırı netlik kazanmamıştır.

2 1947'de Filistin sorunu BM'de görüşülürken, iki ayrı plan gündeme gelmişti. Filistin bölgesinde Yahudi ve Arap halklarının bir arada yaşayabilecekleri federatif bir yapı öngören azınlık planına karşılık, Yahudi ve Arap devleti olmak üzere iki ayrı devletin kurulmasını ve Kudüs'ün BM denetimine bırakılmasını karara bağlayan çoğunluk yani Taksim Planı kabul görmüştü. Taksim Planı'nda çizilen sınır için bkz.: Bkz.: Birleşmiş Milletler Resmi İnternet Sayfası, "United Nations, General Assembly, Resolution 181 (II): The Future Government of Palestine", 29 November 1947, <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/7F0AF2BD897689B785256C330061D253>. Yahudi devletinin Filistin'deki varlığını gayri meşru gören Araplar Taksim Planı'nı kabul etmezken, İsrail 14 Mayıs 1948'de bağımsızlığını ilan edecektir.

yoksa 1948-1949 Arap-İsrail Savaşı'nın ardından ilan edilen ateşkes uyarınca belirlenen "Yeşil Hat" ile çizilen sınır mı olduğu tartışmaya açılmalı,³ henüz resmi ilhak açıklaması olmamasına rağmen ülkenin sınırlarının Şeria Nehri'ne kadar uzandığı dahi iddia edilebilir.⁴ 1947 ya da 1949 yıllarına ait sınır tespitlerini bir yana bıraksak bile,⁵ Batı Şeria'dan çekilme gerçekleşmediği için İsrail'in tanımlanmış sınırlarından söz etmek mümkün değildir. İsrail'in sınırlarının netlik kazanmadığı bu durumda, bağımsız bir Filistin devletinden bahsetmek imkansız hale gelmektedir. O halde, Filistin-İsrail sorununun son yirmi yılına damgasını vuran iki devletli çözüm önerisinin hala işlevsel ya da geçerli olup olmadığı ve dahası neden gündemi işgal ettiği tartışmaya açılmalıdır.

Batı Şeria'daki işgale atıfla, İsrail'in sınırları konusundaki belirsizliği "limitsiz", "sonsuz" ve "hudutsuz" gibi kavramlar ekseninde değerlendiren çalışmalar literatürde önemli bir yere sahiptir.⁶ Bu çalışmaların İsrail'in işgalini

- 3 1948-1949 Savaşı'nın ardından İsrail, 1947'de kendisine bırakılan toprakları genişleterek Filistin'in yüzde 77'sini kontrol eder hale geldi. Bkz.: Rashid Khalidi, "Filistinliler ve 1948: Başarısızlığın Temel Nedenleri", Eugene L. Rogan ve Avi Shlaim, der., *Filistin Uğruna: 1948'in Tarihini Yeniden Yazmak* (çev. Suna Gülfer İhlamur-Öner), Küre Yayınları, İstanbul 2007, s. 37. İsrail, bu savaşta Kudüs'ün batısını da işgal etti. Bağımsız bir Filistin devleti kurulmadığı için Batı Şeria'yı yöneten Ürdün ile İsrail arasında imzalanan 1949 Ateşkes Anlaşması'yla çizilen Yeşil Hat, İsrail'in genişlemesini onayladı; Batı Kudüs de İsrail sınırları içerisinde kaldı. Bkz.: Birleşmiş Milletler Resmi İnternet Sayfası, "United Nations Security Council, Document S/1302/Rev. 1", <https://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/F03D55E48F77AB698525643B00608D34>. Yeşil Hat zamanla iki taraf arasında *de facto* sınır haline geldi. Nitekim, 1967 Savaşı'nın ardından BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 242 sayılı kararda, İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmesi öngörülmekteydi. Böylece, atıf yapılan 1947 sınırı değil 1949 sınırı olmaktadır. Bkz.: Birleşmiş Milletler Resmi İnternet Sayfası, "United Nations Security Council, S/RES/242 (1967)", <https://unispal.un.org/unispal.nsf/0/7D35E1F729DF491C85256EE700686136>. 242 sayılı karar ve ilgili sınır, ilerleyen süreçte iki devletli çözüm önerilerinin belkemiğini oluşturacaktır. Nitekim, 1988 yılında bağımsız Filistin devleti ilan edildiğinde ve 1993'te Oslo barış süreci başladığında 1967 Savaşı öncesindeki sınıra göndermede bulunan 242 sayılı karar temel alınmıştır.
- 4 Lustick, İsrail'in Batı Şeria'nın denetimini elinde bulundurduğuna, dolayısıyla "Akdeniz'den Şeria Nehri'ne kadarki bölgede sadece tek bir devletin (İsrail'in) var olduğu"na işaret etmektedir. Bkz.: Ian S. Lustick, *Paradigm Lost: From Two-State Solution to One-State Reality*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2019, s. 2. Bu ifadeyle Yazar, iki devletli çözümün imkansızlığına vurgu yapmaktadır.
- 5 2000'lerde Yeşil Hat'ın dahi tartışılabilir hale geldiğini belirtmek gerekmektedir. 2000'deki el-Aksa intifadasının ardından İsrail, bir "ayrım duvarı" inşa ederek sınırlarını genişletmiş, dolayısıyla 1949 yılına ait sınır çizgisini boşa düşürmüş görünmektedir. Duvarla birlikte, İsrail Batı Şeria'nın yüzde 8.5'lik bir kısmını daha ele geçirmiştir. Bkz.: Rassem Khamaisi, "From Imposed Ceasefire line to International Border: The Issue of the Green Line between Palestine and Israel", *Journal of Borderlands Studies*, Cilt: 23, Sayı: 1, 2008, s. 94-95.
- 6 Bkz.: Helga Tawil-Souri, "Uneven Borders, Coloured (Im)mobilities: ID Cards in Palestine/Israel", *Geopolitics*, Cilt: 17, Sayı: 1, 2012, s. 153-176; Sara Salazar Hughes, "Unbounded Territoriality: Territorial Control, Settler Colonialism, and Israel/Palestine", *Settler Colonial Studies*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2020, s. 216-233; Stephanie Latte Abdallah, "Endless Borders: Detaining Palestinians and Managing Their Movements in the Occupied Territories", *Mediterranean Politics*, Cilt: 25, Sayı: 3, 2020, s. 372-393.

Gazi

Akademik
Bakış

313

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

“yerleşimci sömürgecilik”⁷ kavramsallaştırması üzerinden ele alan eleştirel bir yaklaşımla yakın bir ilişki içerisinde olduğu söylenebilir.⁸ Ülkenin sınır(lar)ı kapanmadığı ve net bir şekilde belirlenmediği ölçüde, işgal, yerleşimci sömürgecilik pratiklerinin sürdürülmesi açısından işlevsel görünmektedir. Batı Şeria’daki işgal bu perspektiften değerlendirildiğinde, iki devletli çözümün imkansızlığına ilişkin şu önemli gösterge karşımıza çıkmaktadır: İsrail, 1967’den bu yana işgal altındaki topraklarda Yahudi yerleşimleri inşa ederek ve Filistinlilerin mülklerine el koyarak hem bölgenin demografik yapısını değiştirmekte hem de teritoryal bütünlüğünü bozmaktadır. İronik bir şekilde, İsrail’in bu pratiği 1990’lardaki barış süreci boyunca devam etmiştir. Ayrıca, Filistin yerleşim bölgeleri arasındaki geçişleri kontrol eden İsrail, Filistin halkını “bantustanlar”⁹ hapsedmektedir. Bu gerçekliğe rağmen, 2000’ler boyunca özellikle ABD başkanlarının inisiyatifiyle gündeme gelen bütün barış girişimlerinde iki devletli çözümün temel alındığı göze çarpmaktadır. Trump yönetimi tarafından 2020 yılının Ocak ayında “Refah İçin Barış”¹⁰ adıyla kamuoyuyla paylaşılan barış planında da bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasından yana olunduğu belirtilmiştir. Oysa, Trump’ın 242 sayılı kararı ihlal edencesine İsrail’in Doğu Kudüs ve Golan Tepeleri’ne ilişkin ilhak kararlarını tanıyan adımlar atılması iki devletli çözüme ihtimaline büyük bir darbe indirmiştir. Buradan hareketle, çalışmanın iki temel amacı olduğu söylenebilir. İlk olarak, son yirmi yılda iki devletli çözüm önerisinin İsrail’in Batı Şeria’daki uygulamalarına bağlı olarak nasıl imkansız hale geldiği ortaya konmaya çalışılacaktır. İkincisi, İsrail’in *de facto* ilhakının “sahada yarattığı gerçeklik” ile ABD’nin barış girişimlerinde vurgulanan iki devletli çözüm önerisi arasındaki çelişki açıklanmaya çalışılacaktır. Bu hedefler doğrultusunda, ilk bölümde, *de facto* ilhakın en önemli göstergesi olan Yahudi yerleşimlerinin İsrail’in Batı Şeria’daki varlığını nasıl kalıcılaştırdığı ve iki devletli çözümü nasıl imkansız hale getirdiği ele alınacaktır. İkinci bölümde, öncelikle

7 Bu kavram, işgalci gücün işgal ettiği topraklara kalıcı bir şekilde yerleşerek, “yerli halkı tasfiye”ne göndermede bulunmaktadır. Bkz.: Patrick Wolfe, “Settler Colonialism and Elimination of Native”, *Journal of Genocide Research*, Cilt: 8, Sayı: 4, 2006, s. 387-389. Yerli halkın tasfiyesi temelindeki bu sömürgecilik biçimi, söz konusu özelliği nedeniyle sadece (ekonomik) sömürüye odaklanan klasik sömürgecilikten ayrılmaktadır.

8 İsrail’in kuruluşunu yerleşimci sömürgecilik çerçevesinde ele alan bir eser için bkz.: Patrick Wolfe, “Purchase by Other Means: The Palestinian *Nakba* and Zionism’s Conquest of Economics”, *Settler Colonial Studies*, Cilt 2, No 1, 2012, s. 133-171. 1967 Savaşı’nın ardından İsrail’in yerleşimci sömürgecilik pratiklerine odaklanan bir eser için ise bkz.: Jamil Micheal Hilal, “Rethinking Palestine: Settler Colonialism, Neo-liberalism and Individualism in the West Bank and Gaza Strip”, *Contemporary Arab Affairs*, Cilt: 8, Sayı: 3, 2015, s. 351-362.

9 Bantustanlaştırma kavramı, beyazların siyahları “bantu/siyah yurdu” anlamına gelen küçük yerleşim bölgelerine hapsedtikleri Güney Afrika’daki apartheid rejimine atfilla kullanılmaktadır. Batı Şeria özelinde bu kavram, İsrail’in izin verdiği ölçüde iletişim kurabilen izole Filistin yerleşim alanlarına göndermede bulunmaktadır. Bkz.: Adam Hanieh, *İsyanın Kökenleri: Kapitalizmin Ortadoğu’daki Sorunları* (çev. Ali Toprak), Nota Bene Yayınları, Ankara 2013, s. 181.

10 Plan için bkz.: White House Resmi İnternet Sitesi, “Peace to Prosperity: A Vision to Improve the Lives of the Palestinian and Israeli People”, <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2020/01/Peace-to-Prosperity-0120.pdf>.

George Bush ve Barack Obama'nın sorunu çözmeye yönelik girişimleri analiz edilecek; sonrasında Donald Trump'ın "yüzyılın barışı" olarak adlandırdığı plan mercek altına alınacaktır. Bu bölümde, iki devletli çözüm önerisi temelindeki Amerikan politikasının sorunu gerçekten çözmekten uzak olduğu, aksine bu politikanın belli dönemlerde ABD'nin genel olarak Ortadoğu siyasetine ve özelde İsrail'in güvenliğini sağlamak konusundaki klasik politikasına hizmet etmek için gündemde tutulduğu ortaya konmaya çalışılacaktır.¹¹

İsrail'in "Sahada Yarattığı Gerçeklik" ve İki Devletli Çözümün İmkansızlığı

"Sahadaki gerçeklik" terimi, İsrail'in -iki devletli çözüm olasılığını imkânsız kılacak şekilde- Batı Şeria'da bağımsız bir Filistin devletinin ortaya çıkmasına engel teşkil edecek fiziki koşulları yaratmasına dikkat çekmek için kullanılmaktadır.¹² İsrail bunu yaparken, yukarıda da değinildiği gibi, bölgeden tamamen çekilme olasılığı şöyle dursun, yerleşimci sömürgecilik pratiği çerçevesinde hareket etmekte ve bölgedeki varlığını kalıcılaştırmaya dönük adımlar atmaktadır. 2000'deki El-Aksa intifadasının ardından Yeşil Hat'la belirlenmiş sınırı ihlal eden "ayırım" duvarının inşası,¹³ aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, Yahudi yerleşimlerinin gün geçtikçe artan sayısı ve vatandaşlık haklarından mahrum bırakılan Filistinlilere yönelik geliştirilen ayrımcı düzenlemeler, Batı Şeria'daki işgalin kalıcılaşmasına yönelik en önemli örnekler olarak karşımı-

- 11 Örneğin, 2003 Irak Savaşı'nın ardından bölgede meşruiyet arayışına giren George Bush Filistin sorununun çözümünü gündemine alacak, ardından Barack Obama Bush dönemindeki bölge politikasının revize edilmesi bağlamında iki devletli çözümü destekleyecek, Donald Trump döneminde ise Filistin sorununun çözümüne vurgu yapılsa da İsrail'in Arap dünyasındaki güvenliğinin sağlanmasına öncelik veren düzenlemeler/antlaşmalar hayata geçirilecektir. Bu süreçte, ABD politikasının Filistin sorununun çözümünde başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Fakat, Trump döneminde İsrail ile Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn başta olmak üzere Fas ve Sudan gibi bölge devletleriyle imzalanan Abraham Antlaşmaları'yla, İsrail'in bu ülkelerle olan diplomatik ilişkilerinin 'normalleştirilmesi' ve aslında Filistin sorununun Arap dünyasının bir problemi olmaktan çık(arıl)ması konusunda "başarı" sağlandığı söylenebilir. Abraham Antlaşmaları için bkz.: ABD Resmi İnternet Sayfası, "U.S. Department of State, The Abraham Accords", 13 August 2020, <https://www.state.gov/the-abraham-accords/>. Abraham Antlaşmaları'yla elde edilen diplomatik kazanımları İsrail perspektifinden değerlendiren bir çalışma için: Yoel Guzansky ve Zachary A. Marshall, "The Abraham Accords: Immediate Significance and Long-Term Implications," *Israel Journal of Foreign Affairs*, Cilt: 14, Sayı: 3, 2020, s. 379-389.
- 12 Kavramın yaygın bir şekilde kullanıldığı söylenebilir. Bkz.: Virginia Tilley, "The Secular Solution: Debating Israel-Palestine", *New Left Review*, Sayı: 38, Dönem: Nisan 2006, <https://newleftreview.org/issues/ii38/articles/virginia-tilley-the-secular-solution-debating-israel-palestine>; Ilan Pappé, "One-State Palestine: Past, Present and Future", Ilan Pappé ve Jamil Hilal, der., *Across the Wall: Narratives of Israeli-Palestinian History*, I. B. Tauris, London 2010, s. 434.
- 13 İsrail, duvarı terör eylemlerini engellemek amacıyla inşa ettiğini ileri sürmüştür. Ancak, bu iddia BM Uluslararası Adalet Divanı tarafından kabul edilmemiş; duvar inşasının uluslararası hukuka aykırı olduğuna ilişkin bir danışma görüşü oluşturulmuştur. Ayrıntılı bir analiz için bkz.: Erdem Denk, "Uluslararası Adalet Divanı'nın İşgal Altındaki Filistin Topraklarında İnşa Etmekte Olduğu Duvar Konusundaki Kararı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 1, Sayı: 3, 2004, s. 151-173.

Gazi

Akademik
Bakış

315

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

za çıkmaktadır.¹⁴ Bu uygulamalar devam ettiği müddetçe, iki devletli çözüm önerisi giderek imkansız hale gelmektedir. Çünkü, İsrail, Batı Şeria'da bir işgal rejimi uygulamaktan çok bölgeyi uluslararası hukuka aykırı bir şekilde *de facto* ilhak etmiş durumdadır.¹⁵ Dahası, 2009-2021 yılları arasında başbakan olan Netahyahu'nun iktidar dönemiyle örtüşecek şekilde, Batı Şeria'nın da Doğu Kudüs ve Golan Tepeleri'ne benzer biçimde *de jure* olarak ilhak edilmesine ilişkin talepler gündeme gelmektedir. Resmi ilhak talebinin İsrail'in Batı Şeria'daki yerleşimci politikasından beslendiği açıktır. Dolayısıyla, İsrail'in yerleşimci siyaseti ve ilhak talepleri birlikte okunduğunda iki devletli çözümün sahada yaratılan durum ya da (şimdilik) *de facto* ilhak nedeniyle imkansız olduğu açıklağa kavuşmaktadır.

İsrail'in sadece Batı Şeria'da değil, 1967 Savaşı'nda işgal ettiği Filistinlilere ait toprakların tamamında Yahudi yerleşimleri inşa etmek yönünde bir politika izlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. 2005 yılında Gazze Şeridi İsrail güçlerince boşaltılmış,¹⁶ fakat Doğu Kudüs ve Batı Şeria'da yeni Yahudi yerleşim yerlerinin inşasına devam edilmiştir. İki devletli çözümün ancak İsrail'in Batı Şeria'dan ve hatta Doğu Kudüs'ten çekilmesiyle mümkün olabileceği göz önünde bulundurulduğunda, bölgede sayısı gün geçtikçe artan Yahudi yerleşimlerinin bu çözümü merkeze alan barış çabalarının önündeki en büyük engellerden birini oluşturduğu aşikardır.¹⁷ Yerleşimlerin varlığı, Filistin Otoritesi'nin Batı Şeria'daki egemenliğine hanel getirmekle sınırlı kalmamaktadır. Vatandaşlarını yerleştirdiği bölgelerde kamu otoritesi ve düzeni kurmakla mükellef İsrail, çeşitli yasal düzenlemeler aracılığıyla *de facto* ilhakın hukuki çerçevesini

- 14 Nadia Ben-Youssed ve Sandra Samaan Tamari, "Enshning Discrimination: Israel's Nation-State Law", *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 48, Sayı: 1, 2018, s. 73-87 ve Hughes, a.g.m., s. 223.
- 15 Bir işgal rejiminin uluslararası hukuktaki yasal çerçevesini çizen temel belge 4. Cenevre Sözleşmesi'dir. Sözleşmenin 3. bölümünün 49. maddesi uyarınca, işgalci güç, işgal ettiği topraklara kendi vatandaşlarını transfer etmemekle yükümlüdür. Bkz.: Birleşmiş Milletler Resmi İnternet sayfası, "IV Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of 12 August 1949", https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.33_GC-IV-EN.pdf. Bu düzenleme, işgal altındaki toprakların sömürgeleştirilmesini engellemek amacıyla getirilmiştir. Oysa, İsrail'in Batı Şeria'daki yerleşimci politikası, bu sözleşmenin ilgili maddesini ihlal etmektedir.
- 16 2005'te İsrail, Gazze'deki Yahudi yerleşimlerini boşaltmak zorunda kalmıştır. Gazze'deki yerleşimlerin tasfiye edilmesi örneğinden hareketle, İsrail'in bir gün Batı Şeria'dan da çekilebileceği düşünülebilir. Oysa, İsrail açısından iki bölge arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Birincisi, Gazze, tarımsal üretim açısından Batı Şeria kadar verimli bir bölge değildir. İkincisi, Batı Şeria Antik dönemdeki Yahudi tarihi açısından Gazze'ye kıyasla çok daha önemlidir. Üçüncüsü, İsrail Gazze'yi kara, deniz ve hava yoluyla kontrol etmeye devam ettiği için bölgeyi zaten tecrit etmiş durumdadır.
- 17 İsrail ile Filistin arasında kalıcı bir barış tesis edilmesinin önünde bir çok engel bulunmaktadır. Ama asıl olarak 2000 yılındaki Camp David zirvesinde tarafların uzlaşa sağlayamadıkları Kudüs'ün statüsü, Filistinli mülteciler, Yahudi yerleşimleri, Filistin devletinin tüzel kişiliği ve sınırları gibi nihai statü konuları günümüzde de barışın önündeki engelleri oluşturmaktadır. Fakat, Batı Şeria'daki Yahudi yerleşimlerinin bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasının önündeki en büyük engellerden biri olduğu belirtilmelidir. Bkz.: Galia Golan, "Obstacles and Possibilities for Peace between Israel and Palestine", *Insight Turkey*, Cilt: 22, Sayı: 1, 2020, s. 33-46.

Gazze

çizmektedir. Bunu yaparken, sivil haklardan yararlanılması bakımından iki halk arasında Filistinliler aleyhine keskin bir ayırım yaratıldığı belirtilmelidir.¹⁸

2000'de çöken Oslo sürecinin ardından, Ariel Şaron'un 2000'lerin başındaki başbakanlığından itibaren Yahudi yerleşimleri aracılığıyla iki devletli çözümün işlenmesine ilişkin umutların adım adım yok edildiği söylenebilir. Şaron, yerleşimlerin yanı sıra İsrail'in Batı Şeria'daki varlığını çeşitli mekanizmalar aracılığıyla güçlendirmeye çalıştı. Örneğin, el-Aksa intifadasının ardından yukarıda değinilen "ayırım duvarı"nın inşa edilmesine ilişkin karar Şaron'un başbakanlığı döneminde alındı.¹⁹ Dahası, Batı Şeria'nın büyük bir kısmının İsrail'in parçası olduğunu ve Filistinli mültecilere geri dönüş hakkı tanınmayacağını savunan İsrail sağının desteğini alan Şaron, Filistinlileri bantustanlara sıkıştıran ve İsrail'in egemenliğini pekiştiren bir politika izledi. İlerleyen süreçte, İsrail hem yeni yerleşim yerleri inşa ederek hem de Filistin bölgeleri arasındaki geçişleri "kontrol noktaları" aracılığıyla denetleyerek bantustanlaştırma siyasetini derinleştirdi.²⁰Bu politika, günümüze kadar devam etti.

Yeni yerleşim yerlerinin açılması ve giderek daha fazla İsrail vatandaşının Batı Şeria'da yaşaması, yukarıda da değinildiği gibi, Filistinlileri tecrit ve denetleme siyasetiyle birlikte ele alındığında, İsrail'in Batı Şeria'da kalıcı bir otorite kurma niyetinin göstergesidir. Dahası, İsrail devleti açısından Batı Şeria Filistinlilere bırakılacak bir toprak parçası olarak değil aksine İsrail ülkesinin doğal bir uzantısı olarak görülmektedir. Buna ilişkin en çarpıcı örnek, İsrail resmi makamlarının bölgeyi tanımlamak için Batı Şeria yerine "Yahudiye ve Samara"²¹ adını kullanıyor olmalarıdır. Nitekim, 1967'deki işgalin ardından yapılan düzenlemelerde "Yahudiye ve Samara" bölgesi adlandırmasının tercih

18 İsrail'in Batı Şeria'daki Filistinlilere uyguladığı ayrımcılığı Güney Afrika'nın 'apartheid' deneyimine atıfla ele alan bir çalışma için bkz.: Richard Falk ve Virginia O. Tilley, "Israeli Practices towards the Palestinian People and the Question of Apartheid", *Palestine and the Israeli Occupation I*, Sayı: 1, 2017, s. 37-48.

19 Amahl Bishara, "Mobilizing Resistance: Israel's Racist Walls of Separation", *Anthropology Now*, Cilt: 9, Sayı: 3, 2017, s. 38.

20 İsrail, Yeşil Hat üzerinde kalıcı askeri kontrol noktaları oluşturarak geçişleri denetleme hakkını Oslo sürecinin başında elde etmişti. İlerleyen yıllarda, kontrol noktaları, Filistinlilerin hayatının her alanda denetlenmesi konusunda işlevsel bir rol üstlendi. Günümüzde, x-ray cihazları ve göz taraması gibi güvenlik tedbirleriyle Filistinlilerin seyahat özgürlüğünü kısıtlayan İsrail, Filistinlilere yönelik bir tecrit siyaseti uygulamaktadır. Ayrıca, söz konusu kontrol noktaları aracılığıyla malların dolaşımını da denetleyen İsrail, Filistin ekonomisini kontrol altında tutmaktadır. Bkz.: Avram S. Bornstein, *Crossing the Green Line Between the West Bank and Israel*, Pennsylvania Press, Philadelphia 2002, s. 1-26.

21 İsrail bu iki terimi, Eski Ahit'te geçen Yahudiye ve Samara krallıklarından esinle kullanmaktadır. Yahudiye terimi bölgenin güneyine, Samara ise kuzeyine işaret etmektedir. Elisha Efrat, *The West Bank and Gaza Strip: A Geography of Occupation and Disengagement*, Routledge, London 2006, s. 9-10. Lustick, bu bölgenin aşağı yukarı Yeşil Hat ile Şeria Nehri arasındaki topraklara denk düştüğünün altını çizmektedir. Yine Lustick'e göre, tarihsel olarak Doğu Kudüs, Yahudiye ve Samara bölgesinin içinde yer almasına rağmen, İsrail'deki kullanım Doğu Kudüs'ü dışarda bırakacak şekildedir. Bkz.: Ian S. Lustick, "The West Bank is not 'Judea and Samaria'", *Newsletter*, Cilt: 5, Sayı: 2, 1990, s. 21-23. Yapılan bu ayırmada, Doğu Kudüs'ün resmi olarak İsrail toprağı sayılmasının payı büyüktür.

Gazi

Akademik
Bakış

317

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

edildiği göze çarpmaktadır.²² Yahudiye ve Samara adlandırması, 1967 işgaline kadar Ürdün tarafından yönetilen Batı Şeria'nın "yeniden eski sahibi"ne ait olduğunu belirtmek için de tercih edilmiş benzemektedir. Bu durumda da geçmişte Yahudi halkının yaşadığı bu bölgenin yerleşimler aracılığıyla yeniden Yahudileştirmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. 1970'lerin başından itibaren resmi yazışmalarda ve siyasetçilerin konuşmalarında yaygın bir şekilde kullanılmaya başlayan bu kavram,²³ günümüzde *de jure* ilhak yanlıların retoriğinde kendisine yer bulmaktadır. Dolayısıyla, İsrail siyaseti bağlamında, Yahudiye ve Samara adını kullananlar bölgenin İsrail egemenliğinde kalmasını savunanlarken, Batı Şeria adlandırması daha tarafsız bir kavramsallaştırma olup Filistinlilerin bu topraklar üzerindeki haklarını tanıyan bir tutuma işaret etmektedir.²⁴

Batı Şeria'da yaşayan yerleşimci sayısı her geçen gün artmaktadır. Yerleşim sayısına ilişkin son dönem verileri dikkat çekicidir. İşgal altındaki topraklarda bulunan 200'den fazla yerleşimin 137'si İsrail resmi makamlarından izin alınarak inşa edilmiştir.²⁵ 100'e yakın küçük yerleşimin ise, bir resmi izin/onay olmaksızın hükümetin göz yummasıyla inşa edildiği belirtilmektedir.²⁶ Yerleşim sayısına ilişkin bu veriler, Batı Şeria haritası üzerinden görsel olarak takip edildiğinde daha çarpıcı hale gelmektedir.²⁷ Nitekim, Batı Şeria'daki Filistin şehirleri, yerleşimlerle kuşatılmış durumdadır. Bu yüzden de Batı Şeria'nın tamamında egemenlik kurabilecek bir Filistin devletinin ortaya çıkması neredeyse imkansız görünmektedir.

Batı Şeria'daki yerleşimci nüfusa ilişkin veriler de dikkat çekicidir. 2018 yılı itibarıyla, yerleşimlerin 428 bin Yahudi'ye ev sahipliği yaptığı belirtilmiştir.²⁸ Bunun yanı sıra, İsrail Merkezi İstatistik Bürosu'nun açıklamasına göre, 2019 yılı itibarıyla Batı Şeria'da ikamet eden yerleşimciler İsrail nüfusunun yüzde 4.77'sini oluşturmaktadır.²⁹ İsrail'in toplam nüfusu baz alındığında, bu oranın görece az olduğu söylenebilir de Batı Şeria'da 3 milyona yakın Filistinli yaşadığı düşünüldüğünde,³⁰ yerleşimci nüfus yerli nüfusun neredeyse yedide

22 Yehuda Z. Blum, "The Missing Reversioner: Reflections on the Status of Judea and Samaria", *Israel Law Review*, Cilt: 3, Sayı: 2, 1968, s. 279-280.

23 Lustick, a.g.m., s. 22.

24 Örneğin, İsrail merkezli bir insan hakları örgütü olan B'Tselem, devletin yayılmacı politikasına ilişkin eleştirel tutumu nedeniyle yayınlarında "Batı Şeria" adlandırmasını tercih etmektedir. Bir örnek için bkz.: "Planning Policy in the West Bank", *B'Tselem*, 11 November 2017, https://www.btselem.org/planning_and_building.

25 Ben White, "The Settler Colonial Present: Palestinian State-Building Under Apartheid", Alaa Tartir ve Timothy Seidel, der., *Palestine and Rule of Power: Local Dissent vs. International Governance*, Palgrave Macmillan, 2019, s. 25.

26 Aynı yer.

27 Bkz.: "Settlement Watch", *Peace Now*, <https://peacenow.org/en/category/settlement-watch>.

28 Ori Nir ve Debra Shushan, "From Creeping to Leaping: Annexation in the Trump Era", *Peace Now*, 2019, https://peacenow.org/WP/wp-content/uploads/Annexation_Paper_October_2019_FINAL.pdf.

29 "New 2018 Population Data for Israelis in the West Bank", *Peace Now*, 2 Ekim 2019, <https://peacenow.org/en/population-data-in-israel-and-in-the-west-bank>.

30 Filistin Merkezi İstatistik Bürosu Resmi İnternet Sayfası, "Palestinian Central Bureau Statistics", <http://www.pcbs.gov.ps/site/881/default.aspx>.

birine denk gelmektedir. Dahası, burada söz konusu olan sadece Batı Şeria'da yaşayan yerleşimcilerdir. Doğu Kudüs'e yerleşmiş olan Yahudilerin sayısı konusunda bir netlik bulunmamaktadır.³¹ Çünkü, burada yaşayan Yahudiler Doğu Kudüs'e ilişkin resmi ilhak nedeniyle İsrail nüfusu içinde sayılmaktadırlar.³² Ayrıca, bu genel manzaranın içerisinde, Oslo II Antlaşması'yla sivil ve askeri denetim hakkının İsrail'e ait olduğu kabul edilen C bölgesi özel bir öneme sahiptir.³³ Batı Şeria topraklarının yüzde 60'ını oluşturan bu bölgede en az 325 bin Yahudi yaşamaktadır.³⁴ Dolayısıyla, Batı Şeria'nın geneliyle kıyaslandığında, yerleşimciler ağırlıklı olarak C bölgesinde ikamet etmektedirler. Aşağıda değinileceği üzere, C bölgesi bu özellikleri nedeniyle, resmi ilhak taleplerinin merkezinde yer almaktadır.

Yerleşim siyasetinin etkisiyle İsrail resmi makamlarınca gerçekleştirilen çeşitli yasal düzenlemeler, *de facto* ilhakın bir diğer önemli göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaman içerisinde İsrail, işgal altındaki toprakların nasıl yönetileceğini ve yerleşimcilerin siyasal haklarını tanımlamak için bir hukuk rejimi oluşturmuştur. Örneğin, Batı Şeria'da yaşayan Yahudi yerleşimciler İsrail vatandaşı sayılmaktadırlar. Buna karşılık, İsrail resmi makamları, vatandaşlık bağıyla bir devletin üyesi olmayan Filistinlilere çeşitli kimlik kartları vererek yerli halkı kontrol etmektedir.³⁵ Pasaport sahibi olmayan Filistinliler, İsrail'in onayına bağlı olarak, kendilerine verilen kimlik kartları aracılığıyla seyahat edebilmek hakkı kazanabilmektedirler. Fakat, herhangi bir vatandaşlık hakkından yararlanamamaktadırlar. Aslında, İsrail'in 1967'den sonra Gazze Şeridi, Batı Şeria ve Doğu Kudüs'te yaşayan Filistinliler için farklı tabiiyet ilişkileri oluşturarak Filistin halkı arasında bir hiyerarşi yarattığını söylemek mümkündür. Bu noktada, 1948 yılında İsrail Devleti'nin kuruluşu sırasındaki sınırlar içerisinde kalan Filistinlilerin İsrail vatandaşlığından yararlandıklarını belirtmek gerekmektedir. İsrail vatandaşı Filistinliler, vatandaş olan Yahudiler gibi mavi kimlik kartına sahiptirler. Batı Şeria ve Doğu Kudüslü Filistinliler söz konusu olduğunda, İsrail'in gerçekleştirdiği düzenlemelerin bölgeye bağlı olarak fark-

31 2016 yılı sonu itibarıyla, Doğu Kudüs'te 200 binden fazla Yahudi'nin yaşadığı belirtilmiştir. "Statistics on Settlements and Settler Population", *B'tselem*, 16 January 2019, <https://www.btselem.org/settlements/statistics>.

32 "Settlement Report: October 11, 2019", *Foundation for Middle East Peace*, 11 October 2019, <https://fmep.org/resource/settlement-report-october-11-2019/>.

33 Batı Şeria, 1995 yılında imzalanan Oslo II Antlaşması'yla üç bölgeye ayrılmıştı. Filistin Otoritesi'nin sivil ve askeri denetiminde olan A bölgesi, Nablus, Ramallah ve Cenin gibi önemli Filistin şehirlerini kapsamaktaydı. B bölgesinin, İsrail ve Filistin Otoritesi'nin ortak denetiminde olmasına karar verilmişti. Yahudi yerleşimlerinin ağırlıklı olarak bulunduğu C bölgesi, askeri ve sivil açıdan İsrail'in denetiminde olacaktı. Özge Özkoç, "Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin-İsrail Sorunu", *A.Ü. S.B.F. Dergisi*, Cilt: 64, Sayı: 3, 2009, s. 183-184. Oslo II Antlaşması'nın tam metni için bkz.: Birleşmiş Milletler Resmi İnternet Sayfası, "UN Security Council, Israeli-Palestinian Interim Agreement on the West Bank and Gaza Strip," 28 December 1995, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/IL%20PS_950928_InterimAgreementWestBankGazaStrip%28OsloII%29.pdf.

34 "Area C," *B'tselem*, https://www.btselem.org/topic/area_c.

35 Tawil-Souri, a.g.m., 153-157.

Gazi

Akademik

Bakış

319

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

lılık gösterdiği görülmektedir. Doğu Kudüs'ü 1980'de resmen ilhak eden İsrail, burada yaşayan Filistinlilere vatandaşlık vermeksizin "kalıcı mukim" statüsü tanımıştır.³⁶ "Kalıcı mukim" statüsüyle Doğu Kudüs'te yerleşme hakkı kazanan Filistinliler, İsrail vatandaşlığının getireceği 'avantajlar'dan ise yararlanamamaktadırlar.³⁷ Örneğin, Doğu Kudüslü Filistinliler İsrail genel seçimlerinde oy kullanma hakkına sahip değildir; fakat, belediye seçimlerinde oy kullanabilmektedirler. Batı Şeria'da yaşayan Filistinliler ise, İsrail'in onayına bağlı olarak turuncu veya kırmızı renkteki kimlik kartlarıyla belli seyahat imkanlarından yararlanabilmektedirler. Yeşil renkteki kimlik kartı ise, daha önce tutukluluk geçmişi olan Filistinlilere verilmektedir.³⁸ Bunlara karşılık, Batı Şeria'daki yerleşimlerde yaşayan Yahudiler, İsrail vatandaşı oldukları için hukuki ve askeri olarak İsrail'in koruması altındadırlar. Dolayısıyla, İsrail vatandaşı Yahudilerin yaşadığı yerleşim bölgeleri ile vatandaşlık hakkından yararlanamayan Filistinliler arasındaki fiziksel ayırımın hukuki çerçevesinin İsrail'in Filistinliler aleyhine uyguladığı uyrukluk rejimiyle çizildiği söylenebilir. Bu uyrukluk rejimi Filistinliler arasında bir bölünme yaratarak yerli halkın İsrail'e karşı bir araya gelmesini engelleme işlevi de görmektedir. İsrail, Batı Şeria'daki ve Doğu Kudüs'teki varlığını Yahudi yerleşimleri inşa ederek güçlendirmeye çalışırken, bölgede yaşayan ve resmi bir ilhak gerçekleştirilmediği için İsrail vatandaşı olmayan devletsiz Filistinlilere yönelik farklı uyrukluk rejimleri uygulayarak Filistin direnişinin/mücadelesinin ortaklığını bölebilmektedir.

Yerleşim(c) siyasetine paralel bir şekilde, hem İsrail sağının hem de Netanyahu'nun iktidar partisi Likud içerisinden önemli isimler, bölgenin resmi olarak ilhak edilmesine ilişkin taleplerini son on yıldır yüksek sesle dile getirmektedirler.³⁹ Bu tartışmalara göz atıldığında, ilk aşamada C bölgesinin ilhak edilmesine ilişkin talebin üç nedenle ön plana çıktığı görülmektedir. Birincisi, yukarıda da değinildiği gibi, yerleşimci nüfusunun büyük bölümü C bölgesinde yaşamaktadır. İkincisi, burası Batı Şeria'nın en bereketli alanlarından biridir, gelecekte Filistin ekonomisinin belkemiğini oluşturma potansiyeline sahiptir.⁴⁰ Üçüncüsü, A ve B bölgelerine kıyasla, buradaki Filistinli nüfus oldukça azdır.⁴¹ Eğer resmi ilhak nedeniyle bu bölgede yaşayan herkese vatandaşlık

36 a.g.m., s. 156.

37 "Kalıcı mukim" ile vatandaşlık statüsü arasındaki fark için bkz.: Danielle C. Jefferis, "Institutionalizing Statelessness: The Revocation of Residency Rights of Palestinians in East Jerusalem", *International Journal of Refugee Law*, Cilt: 24, Sayı: 2, 2012, s. 202-230.

38 Tawil-Souri, a.g.m., 156.

39 İlhak tartışmaları için bkz.: Selman Almohamad, "Doomed to Instability: Israel's West Bank Annexation Plan in a Turbulent Region", 2020, *GIGA Focus/Middle East*, <https://www.giga-hamburg.de/en/publication/doomed-to-instability-israels-west-bank-annexation-plan-in-a-turbulent-region>.

40 Timothy Seidel, "Sovereign Bodies, Sovereign States: Settler Colonial Violence and the Visibility of Resistance in Palestine", Alaa Tartir ve Timothy Seidel, der., *Palestine and Rule of Power: Local Dissent vs. International Governance*, Palgrave Macmillan, 2019, s. 47-48.

41 Bu bölgedeki Filistinli nüfusunun 180 bin ila 300 arasında olduğu varsayılmaktadır. Bkz.: "Area C", a.g.m.

verilmesi gündeme gelirse, İsrail devletinin demografik yapısının Filistinliler lehine değişmesi söz konusu olmayacaktır.⁴²

İlhak tartışmalarının yanı sıra, Netanyahu özellikle son beş yıldır bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasının imkan dahilinde olmadığını birçok kez dile getirmiştir. 2015 genel seçimlerindeki kampanyasında "Kudüs'ü bölme-yeceğiz, imtiyaz vermeyeceğiz, bölgeden çekilmeyeceğiz"⁴³ sloganını kullanan Netanyahu, başbakan olduğu müddetçe Filistin devletinin kurulamayacağını belirtmiştir.⁴⁴ Dahası, İsrail'i "ahlaki, dini ve doğal haklara dayalı" bir Yahudi ulus-devleti olarak tanımlayan 2018 yılında Knesset'te kabul edilen Ulusal Yasa,⁴⁵ Batı Şeria'daki yerleşimcilerin Yahudi ulusal değerlerinin taşıyıcıları olduklarının altını çizmektedir.⁴⁶ Ayrıca, bu yasa, vatandaşlık hakkına sahip olan Filistinlileri dahi "özel statü"ye sahip bir dili konuşan vatandaşlar⁴⁷ olarak tanımlamış ve böylece iki halk arasındaki ayrımı net bir şekilde belirlemiştir. İsrail'i sadece Yahudilere ait bir ulus-devlet olarak tanımlayan ve Yahudi yerleşimcilere özel bir misyon atfeden bu yasa, İsrail'in sahada yarattığı gerçeklikle birlikte ele alındığında, resmi bir ilhak gerçekleşsin ya da gerçekleşmesin İsrail'in bölgeden çekilmeye niyeti olmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, ilhak tartışmalarından bağımsız olarak İsrail'deki iktidarın ve ana akım siyasetin en azından bölgedeki statükoyu devam ettireceği ve Filistin devletinin kuruluşuna onay vermeyeceği aşikardır. Nitekim, Ekim 2018'de yaptığı açıklamada Netanyahu, "eksik devlet, artı özerklik" formülünü öne sürerek, Filistinlilerin tam anlamıyla egemen bir devlete sahip olamayacaklarını ama İsrail denetiminde sınırlı bir özerklikle kendilerini yönetebileceklerini dile getirdi.⁴⁸ Dolayısıyla, Netanyahu'nun resmi ilhak taleplerini topyekûn reddetmeksizin statükodan yana bir tutum sergileyen politikası, iki devletli çözümün imkan dahilinde olmadığını göstergesidir. Aşağıda, bu imkansızlığa rağmen ABD merkezli olarak gündeme gelen iki devletli çözüm önerileri analiz edilecektir.

ABD'nin Filistin-İsrail Sorununa İlişkin Barış Girişimleri ve İki Devletli Çözüm Önerisinin Sınırlılıkları

Oslo barış sürecinin çökmesinin ardından geride kalan yirmi yıl boyunca, Ortadoğu'yla ilişkiler söz konusu olduğunda, ABD başkanlarının tamamının

42 Nir ve Shushan, a.g.m., s. 8.

43 Gilad Morag, "Netanyahu: Left Knows if Likud is in Power, No Concessions will be Made", *Ynetnews*, 2015, <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4637305,00.html>.

44 Maayan Lubell, "Netanyahu Says No Palestinian State As Long As He is Prime Minister", *Reuters*, 16 Mart 2015, <https://www.reuters.com/article/us-israel-election-idUSKBN0MC11820150316>.

45 Yasa için bkz.: "Special Document File: The Jewish Nation-State Law", *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 49, Sayı: 2, 2019, s. 43-57.

46 Ilan Pappé, "The Israeli Nationality Law-A Blueprint for a 21st Century Settler Colonial State", *Nuovi Autoritarismi e Democrazie (NAD-DIS)*, Sayı: 1, 2019, s. 76.

47 Yasanın 1. maddesi, "İsrail devletinin kurulduğu İsrail toprakları Yahudi halkının tarihi ana yurdudur" diyerek, sadece Yahudilere self-determinasyon hakkı tanımış görünmektedir. Bkz.: Ben-Youssed ve Tamari, a.g.m., s. 77.

48 "Netanyahu: We Support Palestinian 'Minus-state, Autonomy-plus' Solution", *Middle East Monitor*, 25 October 2018, <https://www.middleeastmonitor.com/20181025-netanyahu-we-support-palestinian-minus-state-autonomy-plus-solution/>.

Gazi

Akademik
Bakış

321

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Filistin-İsrail sorununu gündemlerine aldıkları göze çarpmaktadır. Dahası, Bush, Obama ve Trump'ın inisiyatifleriyle gündeme gelen barış girişimlerinde üç ortak nokta tespit etmek mümkündür. Birincisi, yukarıda değinildiği gibi, barış girişimlerinin ana aksını Filistinlilere bir devlet vadeden iki devletli çözüm önerisi oluşturmaktadır.⁴⁹ İkincisi, iki devletli çözüm önerileri Oslo barış sürecinin çökmesiyle bağımsız bir Filistin devleti hayalinin başarısızlığa uğradığı ve alternatif çözüm önerilerinin tartışılmaya başlandığı bir konjonktürde ABD siyasetinde yükselişe geçmiş gözükmektedir. Son olarak, Trump'ın de dahil olmak üzere, bütün girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

1990'larda Edward Said, Oslo sürecinin bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasını sağlamaktan uzak olduğunu, aksine İsrail'in bölgedeki işgalinin kalıcılaşmasına hizmet ettiğini dile getiren ilk isimlerden biriydi.⁵⁰ Said, İsrail'in Batı Şeria'daki yerleşim esasına dayanan politikası nedeniyle iki devletli çözümün imkansız hale geldiğini belirtiyor ve gerçekçi bir çözüme ancak iki ulusun bir federasyon çatısı altında yaşayacakları bir Filistin-İsrail devletinin kurulmasıyla ulaşılabileceğini vurguluyordu.⁵¹ Aslında bu öneri, 1947'de BM'de tartışılan azınlık planını akla getirmektedir. Said'in önerisine benzer düşünceler, 2000'lerin başından itibaren hem konuyu çalışan uzmanlar hem de İsraili ve Filistinli muhalifler tarafından yüksek sesle dile getirilmeye başlandı.⁵² Dolayısıyla, iki devletli çözümün artık mümkün olmadığı durumda, Filistin topraklarında var olacak tek devletin niteliği masaya yatırıldı.⁵³ Kimi yazarlar ve siyasetçiler, Yahudiler ve Araplar olmak üzere iki ulusun bir arada yaşayabileceği federasyon ya da konfederasyon temelinde bir devlet önerirken, kimileri de eşit vatandaşlık temelinde dayalı seküler ve demokratik tek bir

49 Aslında, 2000'lerdeki iki devletli çözüm vurgusu yeni bir retoriğe işaret etmektedir. Oslo sürecinin hukuki zeminini iki devletli çözüme işaret eden 242 sayılı karar oluştursa da süreç boyunca imzalanan antlaşmaların hiçbirinde sorunun doğrudan iki devletli çözüm temelinde ele alınacağı belirtilmemiştir. Mandy Turner ve Cherine Hussein, "Introduction: Israel-Palestine after Oslo: Mapping Transformations and Alternatives in a Time of Deepening Crisis", *Conflict, Security & Development*, Cilt: 15, Sayı: 5, 2015, s. 423.

50 Said, Oslo sürecinin ilk adımı olan İlkeler Bildirgesi'ni "Filistinlilerin Versay"ı olarak tanımlamıştı. Edward W. Said, "The Morning After", *London Review of Books*, 21 Ekim 1993.

51 Edward W. Said, "The One-State Solution", *New York Times*, 10 Ocak 1999.

52 İki devletli çözümün öldüğünü ilan eden bir diğer isim Tony Judt oldu. 2003'teki yazısında Judt, "artık düşünülemez olanı düşünme zamanı geldi; iki devletli çözüm unutulmaya mahkum durumda" diyordu. Tony Judt, "Israel: The Alternative", *The New York Review*, 23 Ekim 2003. Said ve Judt'un ardından, İsrail'in yerleşimci politikası nedeniyle, egemen ve bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasının mümkün olmadığını dile getiren muhalif damar giderek ivme kazandı. Bkz.: Ilan Pappé, "Zionism and the Two-State Solution", Jamil Hilal, der., *Where Now for Palestine? The Demise of the Two-State Solution*, Zed Books, London 2007, s. 31-47; Pdraig O'Malley, "Israel and Palestine: The Demise of the Two-State Solution", *New England Journal of Public Policy*, Cilt: 29, Sayı: 1, 2017, s. 1-18.

53 Virginia Tilley, *The One-State Solution: A Breakthrough Plan for Peace in the Israeli-Palestinian Deadlock*, The University of Michigan Press, Ann Arbor 2005; Raja Halwani, "The One-State Solution", Raja Halwani ve Tomis Kapitan, der., *The Israeli-Palestinian Conflict: Philosophical Essays on Self-Determination, Terrorism and the One-State Solution*, Palgrave, New York 2008, s. 198-244.

merkezi devletin kurulmasından yana olduklarını dile getirdiler.⁵⁴ Elbette ki, bu öneriler, İsrail Devleti'nin ancak kapsamlı bir form ve zihniyet değişikliğine gitmesi sonucunda gerçekleştirilebilirdi. Böyle bir ihtimale, hem İsrail sağı hem de İsrail'i koşulsuz destekleyen ABD için alarm zillerinin çalması anlamına gelecekti. Dolayısıyla bu ihtimale karşı gerçekleşmesi imkansız olan bir çözüm önerisini retorikte de olsa canlı tutmak, İsrail'in Batı Şeria'yı "Yahudileştirme" stratejisini maskeleyen bir görev üstlenecekti. ABD başkanlarının inisiyatifleriyle gündeme gelen barış girişimlerinin odağındaki iki devletli çözüm önerisini⁵⁵ hem bu perspektiften hem de ABD'nin Ortadoğu ve İsrail siyaseti bağlamında ele almak, önerilen çözüm ile sahadaki gerçeklik arasındaki açı farkını(n) (nedenlerini) anlamlandırabilmek açısından önem taşımaktadır.

Bush ve Obama Yönetimlerinin Barış Girişimleri

24 Haziran 2002'de yaptığı konuşmada George W. Bush, "barışçıl ve demokratik bir Filistin devletinin İsrail'le yan yana yaşayabileceğini" belirterek, ABD'nin iki devletli çözümden yana olduğunu dile getirdi.⁵⁶ Ardından Bush, BM, AB ve Rusya'yı yanına alarak, Ortadoğu Dörtlüsü adıyla, barış sürecinin genel çerçevesini çizmekle görevli bir yapı oluşturdu. Bush'un girişiminin 11 Eylül 2001'den sonra "terörle mücadele" kapsamında yürütülen Afganistan ve Irak müdahaleleriyle benzer bir dönemde gündeme gelmesi dikkat çekicidir. Bu müdahaleler nedeniyle uluslararası kamuoyunda çokça eleştirilen Amerikan yönetimi, Filistin-İsrail sorununun çözümü konusunda uluslararası aktörlerle ortak hareket ederek bir meşruiyet arar gibidir.⁵⁷

Ortadoğu Dörtlüsü 2003 yılının Nisan ayında Yol Haritası'nı kamuoyuyla paylaştı. Bu açıklamanın zamanlaması dikkat çekiciydi. ABD'nin Mart 2003'te Irak işgalini başlattığı göz önünde bulundurulduğunda, hemen bir ay sonra

54 Alternatif çözüm önerilerine ilişkin kapsamlı bir analiz, bu çalışmanın sınırları dışında kalmaktadır. Bunun için bkz.: Tilley, *The One State...*, s. 183-194. Yine de bu noktada "demokratik ve seküler tek bir devlet" yaklaşımının, 1970'lerin ortasına kadar FKÖ siyasetine hakim olduğu belirtilebilir. Nitekim, FKÖ'nün 1964 yılındaki Tüzüğü'nde Müslümanların, Hıristiyanların ve Yahudilerin bir arada yaşayacakları tek bir demokratik ve seküler devletin kurulmasını hedeflediği yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdel Monem Said Aly, "The Case for the One-State Solution", *The Cairo Review of Global Affairs*, Winter 2019, <https://www.thecairereview.com/essays/the-case-for-the-one-state-solution/>.

55 Bu noktada şu hususa dikkat çekmek yerinde olacaktır. Trump, Şubat 2017'de ABD'nin İsrail-Filistin sorununda iki devletli çözüm önerisinde ısrar etmeyebileceğini ve tek devletli çözümün de gündeme alınabileceğini dile getirdi. Bkz.: "Donald Trump says US not Committed to two-state Israel-Palestine Solution", *The Guardian*, 16 February 2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/feb/15/trump-says-us-not-committed-to-two-state-israel-palestine-solution>. Buna rağmen Trump, ilerleyen süreçte iki devletli çözüm önerisini retorikte de olsa vurguladı ve bu minvalde bir barış planı ortaya koydu.

56 White House Resmi İnternet Sayfası, "President Bush Calls for New Palestinian Leadership", <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/06/20020624-3.html>.

57 Özellikle Irak Savaşı'nın ABD'nin Filistin-İsrail sorununun çözümüne ilişkin inisiyatif alması üzerindeki etkisi için bkz.: Mukhtar Imam, "United States Foreign Policy in the Palestinian-Israeli Conflict and Its Implication on the Two States Solution", *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, Cilt: 12, Sayı: 3, 2018, s. 379-381.

Gazi

Akademik
Bakış

323

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

barış teması çerçevesinde Ortadoğu'nun en önemli sorunlarından birinin çözümüne ilişkin atılan bu adım bölgedeki meşruiyet arayışına işaret etmektedir. Planda, bağımsız bir Filistin devletinin kurulması gerektiğinin ve bu girişimin iki devletli çözüm için son şans olduğunun altı çiziliyordu.⁵⁸ Ayrıca, Filistin'in bağımsızlığı için üç aşama öngörülmekteydi.⁵⁹ İlk aşamada, Filistinliler 2000 yılında başlattıkları intifadaya son vereceklerdi. Ardından, sınırları ve egemenlik alanı tam belli olmayan geçici bir Filistin devleti kurulacaktı. Son aşamada, Oslo barış süreci sırasında nihai statü konuları olarak belirlenen ve iki taraf arasındaki uzlaşmazlığın en çetrefilli sorunları olan sınırlar, mülteciler, yerleşimciler ve Kudüs'ün statüsü gibi hususlar ele alınacaktı.⁶⁰ Oslo ilkelerinin ve hatta yanlışlıklarının izinden giden Yol Haritası, iki noktada başarısızlığa uğramış bir girişimin revize edilerek taraflara yeniden sunulmasıydı. İlk olarak, tarafların uzlaşmakta zorlanacakları konular –tıpkı Oslo'da olduğu gibi- son aşamaya bırakılarak, gerçek sorunlarla yüzleşilmesinin önüne geçilmekteydi. İkincisi, şiddetin sona erdirilmesi konusunda Filistin Otoritesi'ne sorumluluklar yükleyen bu plan, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesine ya da yerleşimlerin inşasının durdurulmasına ilişkin herhangi bir çağrıda bulunmuyordu.

Yol Haritası'nın başarısızlığa uğramasının ardından, 16 Temmuz 2007'de yaptığı konuşmada Bush, "Önce Batı Şeria" (West Bank First) sloganı ve iki devletli çözüm çerçevesinde, tarafları bu kez Annapolis'te gerçekleştirilecek bir konferansa çağırdı.⁶¹ Bu girişimin ardındaki nedene bakıldığında, ABD'nin iktidarda kalabilmesi uluslararası desteğe bağlı olan Batı Şeria merkezli el-Fetih yönetimini "işbirliği"ne ikna ederek⁶² Filistin siyasetinde bir yıl önce ortaya çıkan ayrışmayı İsrail lehine kullanmak amacıyla hareket ettiği söylenebilir. Nitekim, 2007'ye geldiğinde konjonktür, 2000'lerin başındaki ilk beş yıldan oldukça farklıydı. İsrail'in 2005'te Gazze'den çekilmesinin ardından 2006 yılının Ocak ayında Filistin'de gerçekleştirilen seçimleri Hamas kazanmıştı. Ardından Hamas ile el-Fetih arasında patlak veren politik çatışmayla, Filistin'de Gazze Şeridi ve Batı Şeria merkezli olmak üzere iki başlı bir yönetim ortaya çıkmıştı.⁶³

58 Yol Haritası'na şu adresten ulaşılabilir: "The Middle East Quartet Roadmap", 4 Haziran 2003, <http://www.hlrn.org/img/documents/The%20roadmap.pdf>.

59 a.g.m.

60 Özkoç, a.g.m., s. 179-191.

61 Bir önceki girişimden farklı olarak, ABD Annapolis sürecinde ön planda olmuştur. Ortadoğu Dörtlüsü, tarafları bir araya getirmede önemli bir rol oynamamıştır. Nathalie Tocci, "The Middle East Quartet and (In)effective Multilateralism", *Middle East Journal*, Cilt: 67, Sayı: 1, 2013, s. 40.

62 Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, 2007'de henüz Annapolis Konferansı başlamadan önce, bölgeye bir dizi ziyaret gerçekleştirdi. Rice, Filistin Otoritesi'nin lideri Mahmut Abbas ile İsrail Başbakanı Ehud Olmert'i bir araya getirerek ön hazırlık yapılmasını sağladı. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Marta P. Silva, "The Annapolis Conference: A Chronic Case of Too Little, Too Late?", Georgetown University, Washington 2010 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 29-45.

63 Filistin'deki politik ayrışmanın kökenlerini ele alan bir çalışma için bkz.: Jamil Hilal, "The Polarization of the Palestinian Political Field", *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 39, Sayı: 3, 2010, s. 24-39.

Gazze'de varlığını sürdüren Hamas, ABD başta olmak üzere Batılı aktörlerce "terör örgütü" listesine alınmıştı. Böyle bir durumda, Filistin Otoritesi'ni temsil eden Annapolis'teki barış görüşmelerine katılan Abbas'ın Hamas'a karşı meşruiyetini sağlamlaştırmada uluslararası kamuoyunun desteğine ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Buna karşılık, İsrail ise, konferans öncesinde Hamas'tan algıladığı tehdide vurguyla, Filistin siyasetindeki bölünmeyi kendi lehine çevirmek ve Hamas'ı izole etmek üzerinden bir siyaset yürütmüştür.⁶⁴ İsrail'in güvenliğini sağlama politikasından hareket eden ABD'nin Filistin Otoritesi'ni Hamas'a karşı ABD'yle ve İsrail'le işbirliği yapmak zorunda bırakarak Filistinlilere gerçekçi olmayan bir devlet vaadinde bulunduğunu söylemek mümkündür.

Yukarıda değinilen gerçekçi olmayan devlet vaadi, 27 Kasım 2007 tarihindeki konferansın ardından yayımlanan ortak bildirmede kendisine yer bulmuştu. Bildirmede, taraflar arasındaki sorunların bir yıl içerisinde çözülerek 2008 yılının sonu itibariyle nihai bir barış antlaşmasının imzalanacağı belirtiliyordu.⁶⁵ Bu aşamaya kadar, nihai statü konularının görüşülmesi yine belli şartlara bağlanmıştı: Filistin Otoritesi terörizmi desteklemekten vazgeçecek, İsrail'le imzalanmış önceki antlaşmalara uyacak ve bir Yahudi devleti olarak İsrail'in varlığını tanıyacaktı.⁶⁶ Ancak bundan sonra, tıpkı Oslo süreci ve Yol Haritası'nda olduğu gibi, uzlaşının önündeki en önemli engeli oluşturan nihai statü konularının görüşülmesine geçilebilirdi. Bu açıdan Annapolis girişimi, geçmişte başarısızlıkla sonuçlanan barış planlarından herhangi bir ders alınmayan ve asıl olarak İsrail'in güvenliğini sağlamaya yönelik bir adımdan ibaretti.

Ortadoğu'nun ABD dış politikasında görece geri planda kaldığı Obama döneminde, kaçınılmaz olarak Filistin sorunu da önemli bir yer işgal edemedi.⁶⁷ Buna rağmen, "İslami terörizme karşı savaş" vurgusuyla Ortadoğu politikasını şekillendiren Bush yönetiminden farklı olarak Obama, Türkiye ziyareti sırasında TBMM'de yaptığı konuşmada "ABD'nin İslamiyet'le bir savaş içinde olmadığını" vurguladı.⁶⁸ Obama, bu argümanı Haziran 2009'da Kahire Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada dile getirdi. Dolayısıyla, Obama, Irak işgaliyle bölgede yara alan Amerikan imajını düzeltmek ve seleflerindeki eğilime benzer şekilde Arap dünyasının en çetrefilli konularından biri olan Filistin sorununa kalıcı bir çözüm bulabilmek için girişimde bulundu. İki devletli çözümü barış ajandasının ilk sırasına koyan Obama, Filistin devletinin kurulabilmesinin önündeki en bü-

64 Amira Schiff, "The 'Annapolis Process': a Chronology of Failure", *Israel Affairs*, Cilt: 19, Sayı: 4, 2013, s. 667.

65 "The Annapolis Conference", *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 37, Sayı: 3, 2008, s. 74-92.

66 Filistin tarafının "bir Yahudi devleti olarak İsrail'i tanımak konusunda çekince koyduğu belirtelim. Schiff, "The 'Annapolis Process':...", s. 665, 670-671.

67 Obama ilk döneminde, Amerikan dış politikasının aksını Ortadoğu'dan Asya Pasifik'e doğru kaydıran bir yaklaşım izledi. Bkz.: Fawaz A. Gerges, "The Obama Approach to the Middle East: The End of America's Moment?", *International Affairs*, Cilt: 89, Sayı: 2, 2013, s. 300.

68 Bkz.: "Remarks by President Obama to the Turkish Parliament", *White House*, 6 April 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-obama-turkish-parliament>.

Gazi

Akademik
Bakış

325

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

yük engelin Yahudi yerleşimleri olduğunu dile getiren ilk ABD başkanı oldu.⁶⁹ Mart 2013'ten itibaren Dışişleri Bakanı John Kerry, barış görüşmelerinin yeniden başlayabilmesi için Ramallah ve Kudüs arasında altı ay süren mekik diplomasisi uyguladı. Bu süreçte de barış görüşmelerinin iki devletli çözüm esasına dayanarak gerçekleştirilmesine karar verildi.⁷⁰ Fakat, Ocak 2014'te İsrail'in Batı Şeria'da yaklaşık bin kişilik yeni yerleşim yeri inşa edeceğini açıklamasıyla bu girişim de öncekiler gibi akamete uğradı.⁷¹ Obama döneminde yeni yerleşim yerlerinin inşası retorikte eleştirilse de ne bunları durdurmaya dönük ciddi bir irade ortaya kondu ne de İsrail'e herhangi bir yaptırım uygulandı. Aksine, Obama, İsrail'e en fazla askeri yardımın yapılmasını onaylayan ABD başkanı oldu.⁷² Dolayısıyla, Obama döneminde iki devletli çözüm önerisini mümkün hale getirebilecek gerçekçi adımlar atılmadı. Çünkü, yeni yerleşim yerlerinin inşasını engellemekte yetersiz kalan Obama yönetiminin barış girişimi bölgedeki Amerikan imajının düzeltilmesinde araçsallaştırılan bir adım olmaktan öteye gidemedi.

Trump ve "Refah İçin Barış" Planı

Soruna ilişkin ABD merkezli gelişmeler dikkate alındığında, İsrail taraftarı en radikal adımların Trump döneminde atıldığı göze çarpmaktadır. Trump'ın Aralık 2017'de birleşik Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıyarak ABD büyükelçiliğinin Tel Aviv'den Kudüs'e taşınmasına karar vermesi,⁷³ bu adımların ilkiydi. Bu kararlar ABD yönetimi, İsrail parlamentosu Knesset'in 1980 yılında Doğu Kudüs'ün ilhakını onaylayan yasal düzenlemesini resmen tanıması oluyordu.⁷⁴ Trump'ın İsrail yanlısı adımları bu tanımayla sınırlı kalmadı. 19 Kasım 2018'de Batı Şeria'daki yerleşimlerin uluslararası hukuka aykırı olmadığı açıklandı. 25 Mart 2019'da ise İsrail'in Golan Tepeleri'ne ilişkin ilhak kararının⁷⁵ ABD ta-

69 Amira Schiff, "The Kerry Peace Initiative in the Israeli-Palestinian Conflict: When Hope and Good Intentions Are Not Enough", *International Negotiation*, Cilt: 23, Sayı: 1, 2018, s. 12.

70 Amira Schiff, "Lessons from the Kerry Peace Initiative and the Need for a Constructive Approach", *Peace and Conflict Studies*, Cilt: 22, Sayı: 2, 2015, s. 162.

71 Janice J. Terry, "Unrequited Hope: Obama and Palestine", *Arab Studies Quarterly*, Cilt: 39, Sayı: 3, 2017, s. 899.

72 White, a.g.m., s. 38.

73 "Trump Says US Recognizes Jerusalem: The Speech in Full", *BBC News*, 6 Aralık 2017. Trump bu adımı, 1995 yılında Amerikan Kongresi'nde kabul edilen "Kudüs Yasası"na dayanarak atmıştır. Bu düzenleme, Doğu Kudüs'ün Filistin devletinin başkenti olacağına varsayıldığı Oslo süreci devam ederken yapılmıştı. Buradan hareketle, barış masasını dizayn eden ABD'nin Oslo süreci boyunca dahi gerçekçi bir iki devletli çözümden yana olduğu şüphelidir.

74 30 Temmuz 1980 tarihli kanun "Temel Yasa: Kudüs, İsrail'in Başkenti" adını taşımaktadır. Kanunun 1. maddesi, birleşik ve bütünlük Kudüs'ün İsrail'in başkenti olduğunu karara bağlamıştı. Kanun için bkz. Knesset Resmi İnternet Sitesi, "Basic Law: Jerusalem, Capital of Israel (Unofficial Translation)," https://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic10_eng.htm.

75 14 Aralık 1981'de Knesset'te kabul edilen kanunda, İsrail yasalarının ve yönetimini Golan Tepeleri'nde geçerli olacağı belirtilmekteydi. İsrail Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Golan Heights Law", <https://mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/golan%20heights%20law.aspx>.

rafından tanındığı ilan edildi.⁷⁶ Atılan bu adımlarla, İsrail'in 1967 Savaşı'nda işgal ettiği topraklardan çekilmesini şart koşan 242 sayılı karar ihlal edilmiş ve neredeyse rafa kaldırılmış oluyordu. Çünkü, Doğu Kudüs ve Golan Tepeleri -Batı Şeria ve Gazze Şeridi'yle birlikte- 1967 Savaşı sırasında İsrail tarafından işgal edilmişti. Bunların yanı sıra, ABD'nin girişimiyle 25-26 Haziran 2019'da Bahreyn'in başkenti Manama'da İsrail ve Körfez Arap ülkelerini bir araya getiren "Refah İçin Barış" çalıştayı gerçekleştirildi.⁷⁷ Bu toplantı, Trump'ın Ocak 2020'de açıkladığı belgenin de temelini oluşturacaktır. Aslında, ekonomik işbirliğinin geliştirilmesine odaklanan bu toplantının İsrail'in Körfez Arap ülkeleriyle ilişkilerini normalleştirmek için düzenlendiğini söylemek mümkündür. Nitekim, yukarıda da işaret edildiği üzere, İsrail'in BAE ve Bahreyn gibi Körfez Arap ülkeleri başta olmak üzere kimi Arap devletleriyle ilişkilerini normalleştirme Abraham Antlaşmaları'nın imzalanmasıyla mümkün hale geldi. Bu gelişmenin öncülüğünü de İran'a karşı Körfez bölgesinin "güvenliği"ni sağlamaya çalışan ve bu politikaya İsrail'i de ekleyen ABD yaptı. Filistin-İsrail sorununa çözüm getirmek iddiasındaki bu toplantıya taraflardan biri yani Filistin liderliği katılmamıştır. Filistin liderliği, Trump döneminde bağımsız bir devletin kurulmasını imkansız hale getiren uygulamaların devamı olarak gördükleri bu ekonomik işbirliği odaklı toplantıyı boykot etmiştir. İşte bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasına darbe indiren bu gelişmelere rağmen, Trump'ın barış planında hala iki devletli çözüme vurgu yapılıyor olması önemli bir çelişkiyi gözler önüne sermektedir. Burada ABD açısından söz konusu olan İsrail'in Körfez Arap ülkeleriyle diplomatik ilişki kurmasının önündeki en büyük engel olan Filistin-İsrail sorununun Filistinliler lehine bir yaklaşımla çözüleceğine ilişkin bir illüzyon yaratmak, ama gerçekte Filistin Otoritesi'nin dahil olmadığı bir girişimdir.⁷⁸ Dolayısıyla da ABD'nin iki devletli çözüm önerisi bir gerçekliğe tekabül etmekten çok İsrail'in bölgedeki diplomatik manevra kabiliyetini arttırmaya yarayacak bir girişim olarak görülebilir.

Yukarıda belirtilen sürecin ardından, Trump tarafından "yüzyılın barışı" olarak lanse edilen girişim Ocak 2020'de "Refah İçin Barış: Filistin ve İsrail Halklarının Yaşamlarını İyileştirmeye Yönelik Görüş" başlığıyla kamuoyuna açıklandı. Belgede, müzakerelerin BM'nin 242 sayılı kararını esas alan iki dev-

76 "Israel and Occupied Palestinian Territories", *Amnesty International*, <https://www.amnesty.org/en/countries/middle-east-and-north-africa/israel-and-occupied-palestinian-territories/report-israel-and-occupied-palestinian-territories/>.

77 "US-led Bahrain Meeting on Palestine: All the Latest Updates", *Aljazeera*, 26 Haziran 2019, <https://www.aljazeera.com/news/2019/6/26/us-led-bahrain-meeting-on-palestine-all-the-latest-updates>.

78 Gerçekten de Mahmud Abbas, aşağıda da değinileceği üzere, "birleşik ve bütünleşik Kudüs"ün İsrail'in başkenti olduğunu kabul eden Plan'a karşı çıkarak, bağımsız Filistin devletinin başkentinin Doğu Kudüs olması gerektiğini dile getirmişti. Buradan hareketle de Trump'ın planının kabul edilemez olduğunu belirtmişti. Bkz.: "Abbas on US Plan: 'We Say 1000 Times: No, no and no to the Deal of the Century'", *The Times of Israel*, 29 January 2020, <https://www.timesofisrael.com/abbas-on-us-plan-we-say-1000-times-no-no-and-no-to-the-deal-of-the-century/>.

letli çözüm temelinde yürütüleceği belirtilmekteydi.⁷⁹ Buna rağmen, İsrail'in 242 sayılı kararın temelini oluşturan 1967 Savaşı öncesi sınırlara çekilmek zorunda olmadığı da çelişkili bir biçimde metinde yer almaktaydı.⁸⁰ Bu noktada da Filistin devletinin hangi sınırlar temelinde kurulacağı muğlak hale gelmekteydi. Nitekim, belgeye ilişkin aşağıda yapılacak ayrıntılı incelemeden anlaşılacağı üzere, bu girişimin gerçek anlamda bağımsız bir Filistin devletinin ortaya çıkışını sağlamaktan bir hayli uzak olduğunu söylemek mümkündür.

Siyasal ve ekonomik çerçeve(ler) olmak üzere iki kısımdan oluşan bu planın ilk bölümü barışa gidecek yoldaki politik adımlara ve gelişmelere ayrılmıştı. İlk olarak, müzakerelerin tarafları belirlenmiştir. Terör örgütü olarak kabul edilen Hamas'ın müzakerelerin dışında bırakıldığı bu planda, İsrail'in muhatabı olarak Filistin Otoritesi'ne işaret edilmekteydi. Fakat, sürecin eşitler arasında işlemeceğinin sinyalleri de verilmiştir. Gazze ile Batı Şeria'daki bölünmeye değinen belge, Filistin Otoritesi'nin endemik bir yolsuzluğa saplanmış olduğunu vurgulamaktaydı.⁸¹ Buna karşılık, Netanyahu hakkındaki yolsuzluk iddialarına ve yargı sürecine ilişkin herhangi bir gönderme bu planda yer almıyordu.⁸²

Belgenin ilk kısmında, "gerçekçi iki devletli çözüm, Filistinlilere kendilerini yönetme hakkı tanıyacak, ama İsrail'i tehdit edecek bir güç transferine izin vermeyecek" denilerek,⁸³ ancak belli şartlar altında bağımsız bir Filistin devletinden yana olduğu ilan edilmekteydi. Nitekim, Filistin devletinin egemenliğinin İsrail'in güvenlik endişelerine bağlı olarak yeri geldiğinde kısıtlanabileceği ve hatta Batı Şeria'nın hava sahasının İsrail'in kontrolünde olacağı belirtilmekteydi.⁸⁴ Ayrıca, Gazze ve Batı Şeria'da kurulması planlanan Filistin devletinin teritoryal egemenliği birçok noktada daha deliniyordu. Gazze ile Batı Şeria arasındaki bağlantıyı sağlayabilmek için bir tünel yapılması gerektiğine değinen bu plan, Oslo II Antlaşması'yla Batı Şeria'da yaratılmış olan teritoryal bölünmeyi devam ettiriyor ve kimi bölgelerdeki egemenlik hakkını İsrail'e tanıyarak egemen bir Filistin yönetiminin ortaya çıkışını imkansız hale getiriyordu. Dahası, Filistinli liderlerin İsrail'i bir 'Yahudi devleti' olarak tanımasını gerektiğinin altı çizilerek, Filistin tarafının devlet olarak tanınmasının ise ancak şu koşulların yerine getirilmesinin ardından mümkün olabileceği belirtilmekteydi: "Filistin liderliği her tür terör faaliyetini ret edecek, İsrail'in ve bölgenin güvenliğinin sağlanması için gerekli düzenlemeleri gerçekleştirecek ve bunun için etkili kurumların geliştirilmesine çaba sarf edecektir."⁸⁵ Dolayısıyla, önceki

79 "Peace to Prosperity...", s. 3, 11.

80 a.g.m., s. 11-12.

81 a.g.m., s. 4.

82 2016'dan beri hakkındaki yolsuzluk iddialarıyla gündemden düşmeyen İsrail eski başbakanı Netanyahu'nun yargılanması bu satırların yazılmakta olduğu tarihlerde devam etmekteydi.

83 "Peace to Prosperity...", s. 3. Ayrıca, metnin "EK-2C: Askerlikten Arındırma ve Güvenlik Düzenlemeleri" başlıklı kısmında, Filistin devletinin bir orduya sahip olamayacağı belirtiliyordu.

84 Aynı yer.

85 a.g.m., s. 4

barış girişimlerinde olduğu gibi, bu plan da sürecin işleyebilmesi için öncelikle Filistin tarafına sorumluluk yüklemektedir.

Filistin devletinin egemenliğini ihlal eden bu adımların yanı sıra, sınırlar, Kudüs'ün statüsü ve mülteciler gibi nihai statü konuları bağlamında da bu plan iki devletli çözümü imkansız hale getiren düzenlemelerden oluşmaktaydı. Bu konuların hemen hepsinde Filistinliler aleyhine bir yaklaşım izleneceği açıkça ortaya konmuştu. 242 sayılı karara atıf yapılan "Sınırlar" başlıklı 4. bölüme, ilginç bir şekilde ilgili karar ile çelişen bir tutum hakimdi. Nitekim, bu bölümde, İsrail'in sınırlarla ilgili meşru taleplerinin dikkate alınması gerektiği belirtiliyor; ardından, İsrail'in tamamen 1967 öncesi sınırlara çekilmek zorunda olmadığı vurgulanıyordu.⁸⁶ Dahası, 242 sayılı kararın ihlali bununla da sınırlı kalmıyordu. Nitekim, ilgili bölüm şöyle devam etmekteydi: "İsrail güvenli ve tanınmış sınırlara sahip olmaktan yarar sağlayacaktır. Fakat, herhangi bir yerleşim yeri ortadan kaldırılmayacak, aksine yerleşimlerin önemli bir bölümü İsrail topraklarına dahil edilecektir. Filistin toprakları içinde kalan İsrail anklavları etkin bir ulaşım ağıyla İsrail'e bağlanacaktır."⁸⁷ Dolayısıyla, İsrail'in Batı Şeria'yı tamamen boşaltmak zorunda kalmayacağı bir düzenleme öngörülmüştü. Bu durum, aşağıda değinileceği gibi, Batı Şeria'daki statükonun devam edeceği anlamına geliyordu.

Kudüs ve mültecilerle ilgili olarak şu düzenlemeler karşımıza çıkmaktaydı. 5. bölümde, Trump'ın 6 Aralık 2017 tarihindeki kararına atıf yapılarak "Kudüs'ün İsrail'in başkenti olarak kalacağı ve bölünmeyeceği" ifade edilmekteydi.⁸⁸ Sadece Kudüs'ün kuzeyindeki ve doğusundaki güvenlik bariyerlerinin dışında kalan Kafr Aqab, Shuafat ve Abu Dis gibi bölgelerin Filistinlilere bırakılması söz konusu olabilirdi. Dolayısıyla, bu şartlar altında Harem-ül Şerif'i kapsayan Doğu Kudüs'ün bağımsız Filistin devletinin başkenti olması mümkün değildi. Mülteciler konusuna geldiğinde ise, belge, Filistinli mültecilere geri dönüş hakkı tanııyordu. Özellikle 1948-1949 Arap-İsrail Savaşı'nda yerlerinden edilen Filistinlilerin İsrail'e dönüş hakkının kabul edilmeyeceğinin, mültecilere tazminat ya da geri ödeme yapılmayacağına altı çizilmekteydi.⁸⁹ Bu düzenleme, İsrail'in Yahudi nüfus ağırlıklı demografik yapısını korumak amacıyla yapılmıştı.

Ekonomik çerçeve başlıklı ikinci kısımda, Filistinli halkının yaşam standartlarının yükseltilmesine ilişkin atılacak adımlara yer verilmekteydi. Bu bölümde, ihracatın ve yabancı yatırımların teşvik edilmesiyle Filistin gayri safi milli hasılasında ortaya çıkacak artıştan işsizlik oranının düşürülmesine, Batı Şeria ve Gazze'de elektrik ve içme suyuna ulaşımın sağlanması gibi temel ihtiyaçlardan yoksulluk oranının düşürülmesine kadar ekonominin her alanına da iyileşme yaratılacağı belirtilmekteydi.⁹⁰ Fakat, tarafları müzakere masasına

86 a.g.m., s. 12.

87 Aynı yer.

88 a.g.m., s. 17.

89 a.g.m., s. 32.

90 İkinci kısım için bkz.: a.g.m., s. 1-21.

oturtacak ve sürecin işlenmesini sağlayacak gerçekçi politik adımlar atılmaksızın, yatırım odaklı bu ekonomik perspektifin Filistin halkının yaşamında kalıcı bir değişiklik yaratması mümkün görünmüyordu.

Genel olarak değerlendirildiğinde, iki devletli çözümden yana olduğu iddia edilen bu planın gerçekte İsrail'in Batı Şeria ve Doğu Kudüs'teki varlığını/egemenliğini garanti edecek bir yaklaşımdan ilhamla ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Buna karşılık, bu girişim kapsamında, Batı Şeria'daki Filistinliler ise yaşadıkları yalıtılmış bölgelerde İsrail'in denetiminde görece bir özerkliğe sahip olacak gibi gözükmektedirler. Bu da aslında Batı Şeria'daki İsrail varlığının onaylandığı anlamına gelmektedir. Nitekim, İsrail'in son yirmi yıldaki Batı Şeria'daki uygulamalarına bakıldığında, Trump'ın girişiminin mevcut durumu onaylayan bir yaklaşıma sahip olduğu açık bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Sonuç

Bu çalışmada, Oslo barış sürecinin çökmesinin ardından ABD'nin Filistin-İsrail sorununa ilişkin politikasında merkezi bir yer işgal edegelen iki devletli çözüm önerisi ile İsrail'in Batı Şeria'daki yerleşimci siyasetine dayanan de facto ilhak arasındaki temel çelişkiye odaklanılarak, günümüzde bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasının artık mümkün olmadığı ve bu söylemin ABD'nin genelde bölge özelinde de İsrail politikasıyla olan bağı ortaya konmuştur. Bush ve Obama dönemlerinde gündeme gelen barış girişimlerinin odağında yer alan iki devletli çözüm önerisi, Trump tarafından açıklanan Refah İçin Barış planına da damgasını vurmakla birlikte, bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasını sağlayacak gerçekçi bir çözüm sunmaktan uzaktır. Söylem düzeyindeki bu vurguya rağmen, belgenin içeriğinden anlaşılacağı üzere, iki devletli çözümün hukuki dayanağı olan 242 sayılı karar yok sayılmış; buna karşılık, İsrail'in bölgedeki varlığını ve işgal altındaki topraklara yönelik ilhak politikalarını garanti altına alan düzenlemeler yapılmıştır. Bu durumda, Filistinlilere Batı Şeria'nın belli kısımlarında (büyük ihtimalle A ve B bölgelerinde) olsa olsa görece ya da sınırlı bir özerklik tanınacağı söylenebilir.

ABD'nin yaklaşımını destekleyecek şekilde, Netanyahu'nun başbakanlığı boyunca Batı Şeria'da devam eden yerleşim yerlerinin inşasına dayanan politika İsrail'in bölgedeki varlığını pekiştirmiştir. Netanyahu'nun söylemlerinde kendisine yer bulduğu şekilde, Filistinlilere tam bir bağımsızlık verilmeksizin sınırlı bir özerklik tanınabileceği gerçeğiyle karşı karşıyayız. Dolayısıyla, ABD'nin iki devletli çözüm vurgusuna rağmen, Trump ve Netanyahu'nun politikaları egemen bir Filistin devletinin yaratılmasından ziyade, Filistin Otoritesi'nin yerli halkın yaşadığı yerleri İsrail'in denetiminde sınırlı bir özerklikle idare edebileceği bir çözüm üzerinde uzlaşıldığının sinyallerini vermektedir. Dolayısıyla, artık söz konusu olan iki devletin yan yana yaşayacağı bir barış ortamı olmaktan çok, Filistin Otoritesi'nin Batı Şeria'daki egemenliğinin en kritik noktalarda İsrail güçlerinin sınırlandırıldığı mevcut durumu devamıdır. Nitekim, iki devletli çözüm önerisinin gündemdeki varlığına rağmen, hem top-rağı kontrol eden hem de yarattığı kendine özgü ilhak rejimiyle işgal altındaki Filistinlilere hükmeden İsrail'in Batı Şeria'dan çekilmeye niyeti olmadığı son

Görüş

Akademik
Bakış

330

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

dönemde gerçekleştirdiği düzenlemeler dikkate alındığında aşikardır. Dahası, İsrail siyasetinde yankı bulan resmi ilhak talepleri göz önünde bulundurulduğunda, İsrail'in bölgedeki varlığını geri döndürülemez bir şekilde garanti altına almaya giriştiği de açıktır. Bu şartlar altında, Filistin-İsrail sorununun bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasıyla yani iki devletli çözüm temelinde çözülmesi imkansız görünmektedir.

Yukarıda değinilen İsrail'in yerleşimci politikasına rağmen, olası bir barış sürecinin en önemli aktörlerinden biri olan ABD'nin 2000'ler boyunca iki devletli çözüm önerisine vurgu yapması, büyük bir ironiye işaret etmektedir. Bu çalışmada, bu ironinin bizatihi ABD'nin bölge politikasından kaynaklandığı öne sürülmüştür. Bush döneminde, ABD'nin Irak Savaşı'yla birlikte bölgeye doğrudan müdahale ettiği, Arap dünyasını karşısına alacak şekilde "siyasal İslamcı terörle" bir savaş başlattığı düşünüldüğünde, Filistin lehine bir çözümü gündeme getirerek bölgede bir meşruiyet zemini yaratmaya çalıştığı söylenebilir. Obama yönetiminin ise ABD'nin bölge siyaseti açısından 'farklı' ama Filistin sorunu açısından 'benzer' bir politika izlediği belirtilmelidir. Nitekim, iki devletli çözüme işaret eden Obama, sürecin önündeki en büyük engeli teşkil eden Yahudi yerleşimlerinin inşasını önleyebilecek adımlar atamamıştır. İsrail lehine en radikal kararlara imza atıldığı Trump döneminde dahi iki devletli çözüme vurgu yapılmış olması yine büyük bir çelişkiye işaret etmektedir. Bu ise, ABD'nin İsrail'in bölgenin en zengin Arap ülkeleri olan Körfez devletleriyle ekonomik ve diplomatik ilişkilerinin gelişmesinin önünde engel olan Filistin meselesini çözmek niyeti taşıyormuş gibi bir politika geliştirmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim "Refah İçin Barış" girişimi aşağı yukarı aynı konjonktürde ortaya çıkan Abraham Antlaşmaları'na giden süreçle birlikte değerlendirildiğinde, ABD açısından öncelikli hedefin İsrail'in Arap ülkeleriyle ilişkilerinin normalleştirilmesi ve bölgede İran'a karşı bir işbirliğinin oluşturulması olduğu söylenebilir. Sonuç olarak, 2000'ler boyunca İsrail'in sahada yarattığı gerçeklik iki devletli çözümün imkansızlığını gözler önüne serdiği gibi, ABD'nin girişimleriyle gündeme gelen benzer minvaldeki barış planlarının da İsrail'in Batı Şeria'daki varlığını Filistinliler lehine değiştirmekten uzak olduğu aşikardır.

Kaynaklar

"Abbas on US Plan: 'We Say 1000 Times: No, no and no to the Deal of the Century'", *The Times of Israel*, 29 January 2020, <https://www.timesofisrael.com/abbas-on-us-plan-we-say-1000-times-no-no-and-no-to-the-deal-of-the-century/>.
ABD Resmi İnternet Sayfası, "U.S. Department of State, The Abraham Accords", 13 August 2020, <https://www.state.gov/the-abraham-accords/>.
ABDALLAH, Stephanie Latte, "Endless Borders: Detaining Palestinians and Managing Their Movements in the Occupied Territories", *Mediterranean Politics*, Cilt: 25, Sayı: 3, 2020, s. 372-393.
ALMOHAMAD, Selman, "Doomed to Instability: Israel's West Bank Annexation Plan in a Turbulent Region", 2020, *GIGA Focus/Middle East*, <https://www.giga-hamburg.de/en/publication/doomed-to-instability-israels-west-bank-annexation-plan-in-a-turbulent-region>.

Gazi

Akademik
Bakış

331

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

ALY, Abdel Monem Said, "The Case for the One-State Solution", *The Cairo Review of Global Affairs*, Winter 2019, <https://www.thecairoreview.com/essays/the-case-for-the-one-state-solution/>.

"Area C", *B'tselem*, https://www.btselem.org/topic/area_c.

BEN-YOUSSEF, Nadia ve Sandra Samaan Tamari, "Enshning Discrimination: Israel's Nation-State Law", *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 48, Sayı: 1, 2018, s. 73-87.

BISHARA, Amahl, "Mobilizing Resistance: Israel's Racist Walls of Separation", *Anthropology Now*, Cilt: 9, Sayı: 3, 2017, s. 38-46.

Birleşmiş Milletler Resmi İnternet Sayfası, "United Nations, General Assembly, Resolution 181 (II): The Future Government of Palestine", 29 November 1947, <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/7F0AF2BD897689B785256C330061D253>.

Birleşmiş Milletler Resmi İnternet Sayfası, "United Nations Security Council, Document S/1302/Rev. 1", <https://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/F03D55E-48F77AB698525643B00608D34>.

Birleşmiş Milletler Resmi İnternet Sayfası, "United Nations Security Council, S/RES/242 (1967)", <https://unispal.un.org/unispal.nsf/0/7D35E1F729DF491C85256EE700686136>.

Birleşmiş Milletler Resmi İnternet Sayfası, "IV Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of 12 August 1949", https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.33_GC-IV-EN.pdf.

Birleşmiş Milletler Resmi İnternet Sayfası, "UN Security Council, Israeli-Palestinian Interim Agreement on the West Bank and Gaza Strip", 28 December 1995, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/IL%20PS_950928_InterimAgreementWestBankGazaStrip%28OsloII%29.pdf.

BLUM, Yehuda Z., "The Missing Reversioner: Reflections on the Status of Judea and Samaria", *Israel Law Review*, Cilt: 3, Sayı: 2, 1968, s. 279-301.

BORNSTEIN, Avram S., *Crossing the Green Line Between the West Bank and Israel*, Pennsylvania Press, Philadelphia 2002.

DENK, Erdem, "Uluslararası Adalet Divanı'nın İşgal Altındaki Filistin Topraklarında İnşa Etmekte Olduğu Duvar Konusundaki Kararı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 1, Sayı: 3, 2004, s. 151-173.

EFRAT, Elisha, *The West Bank and Gaza Strip: A Geography of Occupation and Disengagement*, Routledge, London 2006.

FALK, Richard ve Virginia Q. Tilley, "Israeli Practices towards the Palestinian People and the Question of Apartheid", *Palestine and the Israeli Occupation 1*, Sayı: 1, 2017, s. 1-65.

Filistin Merkezi İstatistik Bürosu Resmi İnternet Sayfası, "Palestinian Central Bureau Statistics", <http://www.pcbs.gov.ps/site/881/default.aspx>.

GERGES, Fawaz A., "The Obama Approach to the Middle East: The End of America's Moment?", *International Affairs*, Cilt: 89, Sayı: 2, 2013, s. 299-323.

GOLAN, Galia, "Obstacles and Possibilities for Peace between Israel and Palestine", *Insight Turkey*, Cilt: 22, Sayı: 1, 2020, s. 33-46.

GUZANSKY, Yoel ve Zachary A. Marshall, "The Abraham Accords: Immediate Significance and Long-Term Implications", *Israel Journal of Foreign Affairs*, Cilt: 14, Sayı: 3, 2020, s. 379-389.

HALWANİ, Raja, "The One-State Solution", Raja Halwani ve Tomis Kapitan, der., *The Israeli-Palestinian Conflict: Philosophical Essays on Self-Determination, Terrorism and the One-State Solution*, Palgrave, New York 2008, s. 198-244.

HANIEH, Adam, *İşyanın Kökenleri: Kapitalizmin Ortadoğu'daki Sorunları* (çev. Ali Toprak), Nota Bene Yayınları, Ankara 2013.

HİLAL, Jamil, "The Polarization of the Palestinian Political Field", *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 39, Sayı: 3, 2010, s. 24-39.

HİLAL, Jamil Micheal, "Rethinking Palestine: Settler Colonialism, Neo-liberalism and Individualism in the West Bank and Gaza Strip", *Contemporary Arab Affairs*, Cilt: 8, Sayı: 3, 2015, s. 351-362.

HUGHES, Sara Salazar, "Unbounded Territoriality: Territorial Control, Settler Colonialism, and Israel/Palestine", *Settler Colonial Studies*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2020, s. 216-233.

İMAM, Mukhtar, "United States Foreign Policy in the Palestinian-Israeli Conflict and Its Implication on the Two States Solution", *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, Cilt: 12, Sayı: 3, 2018, s. 371-386.

"Israel and Occupied Palestinian Territories", *Amnesty International*, <https://www.amnesty.org/en/countries/middle-east-and-north-africa/israel-and-occupied-palestinian-territories/report-israel-and-occupied-palestinian-territories/>.

İsrail Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Golan Heights Law", <https://mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/golan%20heights%20law.aspx>.

JEFFERIS, Danielle C., "Institutionalizing Statelessness: The Revocation of Residency Rights of Palestinians in East Jerusalem", *International Journal of Refugee Law*, Cilt: 24, Sayı: 2, 2012, s. 202-230.

JUDD, Tony, "Israel: The Alternative", *The New York Review*, 23 Ekim 2003.

KHALİDİ, Rashid, "Filistinliler ve 1948: Başarısızlığın Temel Nedenleri", Eugene L. Rogan ve Avi Shlaim, der., *Filistin Uğruna: 1948'in Tarihini Yeniden Yazmak* (çev. Suna Gülfer İhlamur-Öner), Küre Yayınları, İstanbul 2007, s. 37-67.

KHAMAİSİ, Rasseem, "From Imposed Ceasefire line to International Border: The Issue of the Green Line between Palestine and Israel", *Journal of Borderlands Studies*, Cilt: 23, Sayı: 1, 2008, s. 85-102.

Knesset Resmi İnternet Sitesi, "Basic Law: Jerusalem, Capital of Israel (Unofficial Translation)", https://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic10_eng.htm.

LUBELL, Maayan, "Netanyahu Says No Palestinian State As Long As He is Prime Minister", *Reuters*, 16 Mart 2015, <https://www.reuters.com/article/us-israel-election-idUSKBNOMC11820150316>.

LUSTICK, Ian S., "The West Bank is not 'Judea and Samaria'", *Newsletter*, Cilt: 5, Sayı: 2, 1990, s. 21-23.

LUSTICK, Ian S., *Paradigm Lost: From Two-State Solution to One-State Reality*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2019.

Görüş

Akademik
Bakış

333

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

MORAG, Gilad, "Netanyahu: Left Knows if Likud is in Power, No Concessions will be Made", *Ynetnews*, 2015, <https://www.ynetnews.com/articles/0.7340.L-4637305.00.html>.

"Netanyahu: We Support Palestinian 'Minus-state, Autonomy-plus' Solution", *Middle East Monitor*, 25 October 2018, <https://www.middleeastmonitor.com/20181025-netanyahu-we-support-palestinian-minus-state-autonomy-plus-solution/>.

"New 2018 Population Data for Israelis in the West Bank", *Peace Now*, 2 Ekim 2019, <https://peacenow.org.il/en/population-data-in-israel-and-in-the-west-bank>.

NIR, Ori ve Debra Shushan, "From Creeping to Leaping: Annexation in the Trump Era", *Peace Now*, 2019, https://peacenow.org/WP/wp-content/uploads/Annexation_Paper_October_2019_FINAL.pdf.

O'MALLEY, Padraig, "Israel and Palestine: The Demise of the Two-State Solution", *New England Journal of Public Policy*, Cilt: 29, Sayı: 1, 2017, s. 1-18.

ÖZKOÇ, Özge, "Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin-İsrail Sorunu", *A.Ü. S.B.F. Dergisi*, Cilt: 64, Sayı: 3, 2009, s. 167-195.

PAPPE, Ilan, "Zionism and the Two-State Solution", Jamil Hilal, der., *Where Now for Palestine? The Demise of the Two-State Solution*, Zed Books, London 2007, s. 31-47

PAPPE, Ilan, "One-State Palestine: Past, Present and Future", Ilan Pappé ve Jamil Hilal, der., *Across the Wall: Narratives of Israeli-Palestinian History*, I. B. Tauris, London 2010, s. 409-435.

PAPPE, Ilan, "The Israeli Nationality Law-A Blueprint for a 21st Century Settler Colonial State", *Nuovi Autoritarismi e Democrazie (NAD-DIS)*, Sayı: 1, 2019, s. 75-86.

"Peace to Prosperity: A Vision to Improve the Lives of the Palestinian and Israeli People", <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2020/01/Peace-to-Prosperity-0120.pdf>.

"Planning Policy in the West Bank," *B'Tselem*, 11 November 2017, https://www.btselem.org/planning_and_building.

"President Bush Calls for New Palestinian Leadership", <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/06/20020624-3.html>.

"Remarks by President Obama to the Turkish Parliament", *White House*, 6 April 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-obama-turkish-parliament>.

SAID, Edward W., "The Morning After", *London Review of Books*, 21 Ekim 1993.

SAID, Edward W., "The One-State Solution", *New York Times*, 10 Ocak 1999.

SCHIFF, Amira, "The 'Annapolis Process': a Chronology of Failure", *Israel Affairs*, Cilt: 19, Sayı: 4, 2013, s. 660-675.

SCHIFF, Amira, "Lessons from the Kerry Peace Initiative and the Need for a Constructive Approach", *Peace and Conflict Studies*, Cilt: 22, Sayı: 2, 2015, s. 160-176.

SCHIFF, Amira, "The Kerry Peace Initiative in the Israeli-Palestinian Conflict: When Hope and Good Intentions Are Not Enough", *International Negotiation*, Cilt: 23, Sayı: 1, 2018, s. 8-41.

SEIDEL, Timothy, "Sovereign Bodies, Sovereign States: Settler Colonial Violence and the Visibility of Resistance in Palestine", Alaa Tartir ve Timothy

Görüş

Seidel, der., *Palestine and Rule of Power: Local Dissent vs. International Governance*, Palgrave Macmillan, 2019, s. 47-70.

"Settlement Watch", *Peace Now*, <https://peacenow.org.il/en/category/settlement-watch>.

"Settlement Report: October 11, 2019", *Foundation for Middle East Peace*, 11 October 2019, <https://fmep.org/resource/settlement-report-october-11-2019/>.

SILVA, Marta P., "The Annapolis Conference: A Chronic Case of Too Little, Too Late?", Georgetown University, Washington 2010 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

"Special Document File: The Jewish Nation-State Law", *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 49, Sayı: 2, 2019, s. 43-57.

"Statistics on Settlements and Settler Population", *B'tselem*, 16 January 2019, <https://www.btselem.org/settlements/statistics>.

TAWIL-SOURI, Helga, "Uneven Borders, Coloured (Im)mobilities: ID Cards in Palestine/Israel", *Geopolitics*, Cilt: 17, Sayı: 1, 2012, s. 153-176.

TERRY, Janice J., "Unrequited Hope: Obama and Palestine", *Arab Studies Quarterly*, Cilt: 39, Sayı: 3, 2017, s. 896-909.

"The Annapolis Conference", *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 37, Sayı: 3, 2008, s. 74-92.

"The Middle East Quartet Roadmap", 4 Haziran 2003, <http://www.hlrn.org/img/documents/The%20roadmap.pdf>.

TILLEY, Virginia, *The One-State Solution: A Breakthrough Plan for Peace in the Israeli-Palestinian Deadlock*, The University of Michigan Press, Ann Arbor 2005.

TILLEY, Virginia, "The Secular Solution: Debating Israel-Palestine", *New Left Review*, Sayı: 38, Dönem: Nisan 2006, <https://newleftreview.org/issues/ii38/articles/virginia-tilley-the-secular-solution-debating-israel-palestine>.

TOCCI, Nathalie, "The Middle East Quartet and (In)effective Multilateralism", *Middle East Journal*, Cilt: 67, Sayı: 1, 2013, s. 29-44.

"Trump Says US Recognizes Jerusalem: The Speech in Full", *BBC News*, 6 Aralık 2017.

TURNER, Mandy ve Cherine Hussein, "Introduction: Israel-Palestine after Oslo: Mapping Transformations and Alternatives in a Time of Deeping Crisis", *Conflict, Security & Development*, Cilt: 15, Sayı: 5, 2015, s. 415-424.

"US-led Bahrain Meeting on Palestine: All the Latest Updates", *Aljazeera*, 26 Haziran 2019, <https://www.aljazeera.com/news/2019/6/26/us-led-bahrain-meeting-on-palestine-all-the-latest-updates>.

WHITE, Ben, "The Settler Colonial Present: Palestinian State-Building Under Apartheid", Alaa Tartir ve Timothy Seidel, der., *Palestine and Rule of Power: Local Dissent vs. International Governance*, Palgrave Macmillan, 2019, s. 23-47.

WOLFE, Patrick, "Settler Colonialism and Elimination of Native", *Journal of Genocide Research*, Cilt: 8, Sayı: 4, 2006, s. 387-409.

WOLFE, Patrick, "Purchase by Other Means: The Palestinian Nakba and Zionism's Conquest of Economics", *Settler Colonial Studies*, Cilt 2, No 1, 2012, s. 133-171.

Gazi

Akademik
Bakış

335

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Extended Abstract

The Palestinian-Israeli question, one of the most chronic problems in the Middle East, has not been solved until this day. After the collapse of the Oslo peace process in 2000, there have been several important steps by international and regional actors, especially the United States, to find a solution on this question. In the past two decades, all peace plans that have come to the agenda with the special efforts of US presidents have been based on a two-state solution by focusing on the establishment of an independent and sovereign Palestinian state in the West Bank and Gaza Strip. In this process, despite Israel's withdrawal from Gaza Strip in 2005, it continued to build Jewish settlements in the West Bank in a violation of international law. Moreover, Israel expanded its sovereignty by de facto annexation of the West Bank through the settlements. In addition to this, Israel has controlled the transition between the Palestinian villages with the checkpoints. Thus, preventing the emergence of a sovereign Palestinian administration in the West Bank, Israel made a two-state solution impossible. Ironically, all US presidents have called for the establishment of an independent Palestinian state which will live side by side with the State of Israel in a peaceful environment during the 2000s, although de facto annexation of the West Bank pointed out the different reality on the ground. This study aims to explain the reasons for the great contradiction between the two-state proposal of US presidents and the settler policy of Israel in the West Bank. It is obvious that the Jewish settlements in the West Bank have been the most important obstacles to the two-state solution by violating the sovereignty of the Palestinian Authority. Because Israel has created a sui generis occupation regime and public authority in the West Bank through the settlements. At this point, it should be explained why all US presidents' peace initiatives have proposed the two-state solution on the Palestinian-Israeli question, while Israel's implementation in the West Bank has made this solution impossible.

The article is divided into two main sections. The first section sets out the *de facto* Israeli annexation of the West Bank by focusing on the Jewish settlements since the collapse of the Oslo peace process in 2000. In doing so, the characteristics of the Israeli occupation regime in the region and the demands for de jure annexation of the West Bank in Israeli politics will be discussed. This section will also examine how the two-state solution has been dead as a result of Israel's de facto annexation in the last two decades. The second section deals with the US presidents' peace plans on the Palestinian-Israeli question. In this section, it will be argued that the two-state rhetoric of the USA has not been realistic, on the contrary, these peace plans emerged as a result of US policy to ensure Israel's security in the region. In addition to this, it can be said that the USA has used the two-state solution formula as a tool in order to refresh its image when the legitimacy of the USA has been damaged in the Middle East.

İç Çatışma Sonrası Kolombiya'da Barış İnşası Süreci*

Peacebuilding Process in Post-Civil Conflict Colombia

Ceren UYSAL OĞUZ** - E. Nur SEZEK***

Öz

Kolombiya'da 1964 yılında FARC-EP ile başlayan silahlı çatışma 2016 yılında imzalanan "Silahlı Çatışmayı Sonlandırmak ve İstikrarlı ve Sürekli Bir Barış İnşa Etmek İçin Nihai Sözleşme" isimli barış anlaşması ile sona ermiş ve barış inşası süreci başlamıştır. Kalıcı barışı elde etmenin yolu barış anlaşmasının uygulanması ve çatışma döneminden kalan sorunların çözülüp gereken toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşümlerin sağlanmasıdır. Kolombiya hükümeti ve FARC-EP tarafından barış anlaşmasının uygulamasının tamamlanması için 15 yıllık hedef süre belirlenmiştir. Anlaşmanın altı temel maddesi, kapsamlı tarım reformu; siyasi katılım; silahlı çatışmayı sonlandırma; yasa dışı uyuşturucu probleminin çözümü; mağdurlar üzerine anlaşma; uygulama, doğrulama ve kamu onayı başlıklarından oluşmaktadır. Anlaşmanın uygulanması tamamlanmazsa kalıcı barışı elde etmek için öngörülen dönüşümler yeterli olmayacaktır. Bu çalışmada anlaşmanın altı ana maddesinin uygulanma hızları ve toplumsal, siyasal ve ekonomik alanda başlayan dönüşümler "Kolombiya'da barış inşası sürecinin olumlu ilerlediği ileri sürülebilir mi?" sorusu çerçevesinde incelenmiştir. Ayrıca barış inşasının önündeki engeller tartışılmıştır. Bu bağlamda, anlaşmanın dört temel maddesinin uygulamasında hedefin oldukça altında kaldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte hedeflenen toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşümlerin olumlu ilerlediği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kolombiya, FARC-EP, Barış Anlaşması, Barış Anlaşmasının Uygulanması, Barış İnşası.

Abstract

The armed conflict in Colombia with the FARC-EP that started in 1964, ended with the "Final Agreement to End the Armed Conflict and Build a Stable and Lasting Peace" in 2016 and the peacebuilding process began. The way to achieve a lasting peace is to implement the peace agreement and solve the problems of the conflict period and achieve the necessary social, political, and economic transformations. It is decided by the Colombian government and the FARC-EP to complete the implementation of the agreement in 15 years. The main points of the agreement are comprehensive rural reform; political participation; end of the conflict; solution to the illicit drugs problem; agreement regarding the victims of the conflict; implementation, verification and public endorsement. If the implementation process is not completed, the projected reforms would not be enough to achieve a lasting peace. This study analyses the implementation rates of the six main points of the agreement and examines the social, political, and

Makale Geliş Tarihi: 21.09.2020. Makale Kabul Tarihi: 11.09.2021.

* Bu çalışma, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde savunulan "Kolombiya Devleti ile FARC Arasındaki Barış Anlaşması ve Kolombiya'da Barış Anlaşması Sonrası Süreç" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mail: cuysaloguz@akdeniz.edu.tr; ORCID ID: 0000-0001-7342-0362.

*** Doktora öğrencisi, Political Studies, Universidad Externado de Colombia, Bogotá, E-mail: eminenursezek@gmail.com; ORCID ID: 000-003-3399-5721.

economic reforms in the country within the framework of the following research question: "Could it be anticipated that the peacebuilding process in Colombia has progressed positively?" Moreover, the study discusses the reasons of the obstructions in the peacebuilding process. Findings of the study show that the implementation rates of the four main points of the agreement have been well below the target. However, it is observed that the progress of the social, political, and economic transformations has been positive.

Key Words: Colombia, FARC-EP, Peace Agreement, Implementation of the Peace Agreement, Peacebuilding.

Giriş

Kolombiya'da 1964 yılında devlet güçleri ve Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri-Halk Ordusu (*Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia-Ejército del Pueblo*, FARC-EP) arasında başlayan çatışma, taraflar arasında Kasım 2016'da imzalanan barış anlaşması ile sona ermiştir. Barış anlaşması, Kasım 2012'de Küba'nın başkenti Havana'da başlayan ve La Habana müzakereleri olarak adlandırılan sürecin temel gündem maddelerinden yola çıkarak belirlenen öncelikli noktaları içermektedir. Buna göre barış anlaşması, kapsamlı tarım reformu; siyasi katılım; silahlı çatışmayı sonlandırma; yasa dışı uyuşturucu probleminin çözümü; mağdurlar üzerine anlaşma; uygulama, doğrulama ve kamu onayı olmak üzere altı temel maddeden oluşmaktadır. Resmî ismi "Silahlı Çatışmayı Sonlandırmak ve İstikrarlı ve Sürekli Bir Barış İnşa Etmek İçin Nihai Sözleşme" olan barış anlaşması, söz konusu altı temel maddenin alt başlıklarından oluşan dört bölüm ve toplamda 59 konu başlığı içermektedir. Kolombiya'da kalıcı ve sürdürülebilir barışın sağlanabilmesi ve çatışma döneminden kalan sorunların çözülmesi, anlaşmanın uygulanması ve hedeflenen toplumsal, ekonomik ve siyasi dönüşümlerin hayata geçirilmesi ile mümkün olacaktır. Dolayısıyla, anlaşmanın imzalanmasının ardından barış inşası süreci başlamıştır.

Bu makalede, Kolombiya'da FARC-EP ile imzalanan barış anlaşmasının ardından yaşanan gelişmeler değerlendirilerek "Kolombiya'da başlayan barış inşası sürecinin olumlu ilerlediği ileri sürülebilir mi?" sorusundan yola çıkılarak anlaşmanın uygulanması sağlanamaz ve toplumsal, siyasal, ekonomik dönüşümler gerçekleştirilemez ise kalıcı ve sürdürülebilir barışın elde edilmesinin uzun zaman alacağı varsayımı araştırılmıştır. Makalenin araştırma sorusu çerçevesinde, anlaşmanın altı temel maddesinin uygulanma hızları ve gerçekleşen dönüşümlerin barış inşası sürecine etkileri analiz edilmiştir. Kapsamlı literatür taraması, anlaşma metninin ve uygulama sürecini ölçen raporların analizi ve Kolombiya'nın başkenti Bogotá'da Mart-Eylül 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilen gözlemler çerçevesinde hem nicel hem nitel araştırma yöntemleri kullanılarak ülkedeki değişimler ve anlaşmanın uygulama sürecine bağlı olarak barış inşasının ilerleyişi irdelenmiştir. Bu çerçevede ilk başlıkta, çatışma çözümü ve barış çalışmaları literatürüne göre bir çatışmanın ardından barış inşası sürecinin nasıl sağlandığı açıklanmıştır. İkinci başlıkta Kolombiya Hükümeti ve FARC-EP arasında 2016'da imzalanan barış anlaşmasının temel maddeleri incelenmiştir. Üçüncü başlıkta, bu makalenin tamamlandığı Eylül 2020 tarihine değin açıklanan raporlar çerçevesinde, 2016-2019 yılları arasında barış anlaşmasının uygulama sürecine dair veriler değerlendirilmiştir. Son

Görüş

Akademik

Bakış

338

Cilt 15

Sayı 29

Kış 2021

başlıkta ise barış inşasının önündeki engeller ve Kolombiya'da yaşanan değişimler tartışılmıştır.

Barış İnşası ve Kalıcı Barışın Elde Edilmesi

Çatışmalar, genel olarak politik, askeri, ekonomik, psikolojik, coğrafi sorunlar, sosyokültürel eşitsizlikler gibi birçok farklı nedene bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir ve her çatışma kendine has birtakım özellikler barındırmaktadır.¹ Etnik ayrışmalar, dini ve kültürel farklılıklar, ekonomik eşitsizlik temelli problemler sıklıkla karşılaşılan çatışma nedenleri arasındadır.² Bu nedenler genellikle devlet ve devlet dışı aktörlerin etkin olduğu iç çatışmalarda görülmektedir. Çatışmanın ne olduğunu, unsurlarını, boyutlarını ve şekillerini bilmek ve anlamak, çatışma çözümünün ilk adımlarından biridir. Çatışma çözümü ise en kısa tanımı ile çatışan taraflar arasındaki çatışma durumunun yerini barış durumuna ya da başlangıç olarak barış için adım atma aşamasına bırakmasıdır.³ Bu durumda çatışma çözümü bir çatışmanın sonlanması için atılan en önemli adımlardan biridir. Bu aşamanın ardından gelen çatışma dönüştürme ise çatışmaya yol açan sorunları kökten çözmeyi hedefleyen daha derinlikli ve uzun vadeli bir süreçtir.⁴

Çatışmanın olduğu her durumda tartışılan önemli konulardan biri de barıştır. Çatışmanın aktörlerine ve şiddetine bağlı olarak bir süre sonra barışı sağlamak ya da en azından çatışmayı sona erdirmek için harekete geçmek kaçınılmazdır. Çatışmanın aktörleri kimi zaman çatışmayı sonlandırmak ve barış elde etmek için kendi istekleri ve çabaları doğrultusunda bir araya gelirken kimi zaman ise uluslararası aktörlerin girişimleri ve baskıları etkili olmaktadır. Bu aşamada temel hedef, çatışmayı tamamen sonlandırıp barış inşa edebilmektir. Barış inşası, çatışma çözülüp analiz edildikten sonra başlayan ya da başlaması beklenen aşamadır. Barış inşasını tamamlamak ve kalıcı barışa ulaşmak için ilk olarak çatışmanın sonlandırılması gerekmektedir. Fakat barış anlaşmasının imzalanması ya da aktif şiddetin sona ermesi çatışmanın tamamen sonlandığı ve barışa ulaşıldığı anlamına gelmemektedir.⁵ Bu durum yeni bir sürecin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir. Barışın inşa edilmeye başladığı bu süreçte, genellikle barış anlaşmasının imzalanması ile görece olarak çatışmanın bittiği ve çatışma olmamasından kaynaklı olarak barışın tesis edildiği çatışma bölgesinde yeni bir sosyoekonomik ve politik düzenin oluşturulması hedeflenir.⁶ Barış inşası süreci özellikle sosyal, ekonomik ve politik alanlarda dönü-

- 1 Edwin Esteban Torres Gómez vd., "Neighborhood effects of civil conflict (1990-2012)". *Perfil de Coyuntura Económica*, Sayı: 21, 2013, s. 8.
- 2 Nezir Akyeşilmen, "Çatışma Yönetimi: Kavramsal Bir Analiz", N. Akyeşilmen, der., *Barış Konuşmak Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2013, s. 24.
- 3 Alpaslan Özerdem, *Barış İnşası Kuram ve Uygulaması*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2013, s. 93.
- 4 Grant Dawson, *Peacekeeping, Peacebuilding, and Peacemaking: Concepts, Complications, and Canada's Role*, Government of Canada Library of Parliament, Parliamentary Research Branch, Ottawa 2004, s. 2.
- 5 Wendy Lambourne, "Post-Conflict Peacebuilding: Meeting Human Needs for Justice and Reconciliation", *Peace, Conflict and Development*, Sayı: 4, 2004.
- 6 Nazife Selcen Pınar Akgül, "Barış Çalışmaları: Başlangıçtan Günümüze Değişimi", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt: 3 Sayı: 1, 2015, s. 99.

Görüş

Akademik
Bakış

339

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

şümlerin sağlanarak sivil halkın ihtiyaçlarının karşılandığı, dolayısıyla şiddetli çatışmaların yeniden başlamasının önleneceği bir düzenin kurulmasına yönelik çabaları içermektedir.⁷

Barış inşası sürecinin başarılı olabilmesi için hedeflenen dönüşümlerin sağlanması önemli bir husustur. Bu ise çoğunlukla, imzalanan barış anlaşmasının uygulanması ile gerçekleştirilmektedir.⁸ Fakat anlaşmanın uygulanması ya da tarafların tamamının uygulama sürecinden beklentilerinin karşılanması zor olduğu için gereken dönüşümlerin sağlanması ve anlaşmanın tam olarak hayata geçirilmesi zaman alabilmektedir. Bunun yanı sıra taraflar her zaman barış inşası sürecine koşulsuz destek vermeyebilirler. Barış inşası sürecine tam destek vermeyen, hatta bu sürece karşı çıkarak engellemeye çalışan gruplara "baltalayanlar" (*spoilers*) adı verilmektedir.⁹ Bu kavramı ilk kez kullanan Stephen Stedman, kavramı barış girişimlerini baltalamak için şiddet kullanan liderler ve aktörler olarak tanımlamıştır.¹⁰ Zamanla bu tanım çok sığ olmakla eleştirilmiş ve kavram, başka araştırmacılar tarafından daha geniş anlamlarda kullanılmıştır. Dolayısıyla baltalayanlar kavramı, çeşitli yollarla ve çeşitli motivasyonlarla barış inşası sürecini aktif olarak engellemeye, geciktirmeye veya zayıflatmaya çalışan gruplar ve bu gruplar tarafından kullanılan taktikler¹¹ olarak tanımlanmaktadır.

Kolombiya Hükümeti ve FARC-EP Arasındaki Barış Anlaşması

Kolombiya'da yarım yüzyıldan fazla süren ve her açıdan yıkıcı etkiler yaratan çatışma döneminin ardından, Juan Manuel Santos hükümetinin girişimiyle FARC-EP ile 2012'de başlayan müzakerelerin sonucunda 2016 yılında taraflar arasında barış anlaşması imzalanarak ülkede barış inşası sürecine geçilmiştir.¹² Barış anlaşmasının imzalanmasından kısa bir süre sonra ise Silahsızlanma, Terhis ve Yeniden Entegrasyon (*Disarmament, Demobilization and Reintegration, STyE*) süreci başlamıştır.¹³ Barış anlaşmasının imzalanması, STyE sürecinin ilerlemesi, öngörülen toplumsal, siyasi ve ekonomik dönüşümlerin sağlanması barış inşası sürecinin en önemli adımları arasındadır.

Kolombiya barış anlaşması, kapsamlı tarım reformu; siyasi katılım; silahlı çatışmayı sonlandırma; yasa dışı uyuşturucu probleminin çözümü; mağ-

7 Lambourne, a.g.m.

8 Adrian Guelke, "Negotiations and Peace Processes", J. Darby ve R. Mac Ginty, der., *Contemporary Peacemaking Conflict, Violence and Peace Processes*, Palgrave Macmillan, New York 2003, s. 57-61.

9 Edward Newman ve Oliver Richmond, "Peace Building and Spoilers" *Conflict, Security & Development*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2006, s. 102.

10 Daniel Gray, "The Role Played by 'spoilers' in Peace Processes", *E-International Relations*, 2009, 8 Ağustos 2020, <https://www.e-ir.info/2009/08/25/using-case-studies-of-your-choice-examine-the-role-played-by-'spoilers'-in-peace-processes/>.

11 Newman ve Richmond, a.g.m., s. 102.

12 Güneş Daşlı vd., *Barış ve Toplumsal Cinsiyet: Kolombiya Barış Süreci*, Demos Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s. 19.

13 Andres Ucrós Maldonado, "What Is the Colombian Peace Process Teaching the World?", *New England Journal of Public Policy*, Cilt: 29, Sayı: 1, 2017, s. 2.

durlar üzerine anlaşma; uygulama, doğrulama ve kamu onayı olmak üzere altı temel maddeden oluşmaktadır. Kapsamlı tarım reformu maddesi, en geniş haliyle kırsal bölgelerde devletin varlığını ve desteğini artırma hedefine sahiptir. Daha spesifik olarak ise, Kolombiya kırsalında yaşayan nüfusun refahını göz önünde bulundurarak bu bölgelerin gelişmesine odaklanmaktadır.¹⁴ Anlaşmanın bir diğer maddesi olan siyasi katılım, ülkede yeni siyasi partilerin kurulması, seçimlerin şeffaf olması, seçimlere katılımın teşvik edilmesi; kadınların siyasal katılımının artırılması ve teşvik edilmesi¹⁵ gibi temel yaklaşımlar içermektedir. Bunun yanı sıra bu madde çerçevesinde taraflar FARC-EP'nin siyasi partiye dönüşmesine karar vermişlerdir.¹⁶ Aynı zamanda bu madde kapsamında FARC-EP'nin dönüştüğü siyasi partinin seçimlerde yeterli oy alamaması durumunda dahi Senato ve Temsilciler Meclisinde beşer üye buldurması garanti altına alınmıştır.¹⁷

Anlaşmanın silahlı çatışmayı sonlandırma maddesi, FARC-EP'nin tamamen silah bırakmasını sağlamayı ve yeniden silahlanmasının önüne geçmeyi hedeflemektedir.¹⁸ FARC-EP'nin eski üyelerinin toplumsal hayata kazandırılması, çatışma mağdurları, kadınlar, etnik azınlıklar ve insan hakları savunucuları gibi grupların haklarının daha fazla gözetilmesi gibi konular da bu madde çerçevesinde tartışılmıştır.¹⁹ Kesin ve son ateşkes ile birlikte FARC-EP'nin hangi şartlar altında silah bırakacağı bu maddede detaylı olarak açıklanmıştır.²⁰ Anlaşma imzalandıktan sonra başlayan StyE süreci bu maddenin yansımalarından biri olmuştur. Anlaşmanın dördüncü ana maddesi olan yasa dışı uyuşturucu probleminin çözümü FARC-EP'nin çatışmanın sürdüğü yıllarda ülkedeki uyuşturucu ticaretine dahil olması²¹ ile ilgilidir. Buna ek olarak, müzakere döneminde tartışılan yasa dışı uyuşturucu ürünler ve bu ürünlerin ikamelerinin piyasalardan uzaklaştırılması ve uyuşturucu kaçakçılığı probleminin çözümü²² anlaşmada bu madde etrafında tartışılmıştır. Anlaşmada bu maddenin, ülkede yasa dışı uyuşturucu üretimini ve ticaretini sonlandırma hedefine sahip olduğu ve özellikle kapsamlı tarım reformu ve mağdurlar üzerine anlaşma maddesi çerçevesinde ortak çalışmalar yürütüleceği belirtilmiştir.²³

14 El Gobierno Colombia ve FARC-EP, "Final Agreement to End the Armed Conflict and Build a Stable and Lasting Peace", 2016, 12 Aralık 2019, <http://especiales.presidencia.gov.co/Documents/20170620-dejacion-armas/acuerdos/acuerdo-final-ingles.pdf>, s. 10.

15 The Office of the High Commissioner for Peace, *Learn About the Peace Process in Colombia*, Bogotá, 2014, s. 7.

16 Angelika Rettberg, "Peace-Making Amidst an Unfinished Social Contract: The Case of Colombia", *Journal of Intervention and Statebuilding*, Cilt: 14, Sayı: 1, 2020, s. 84.

17 El Gobierno Colombia ve FARC-EP, a.g.e., s. 72.

18 The Office of the High Commissioner for Peace, *The Colombian Peace Agreement: The Opportunity to Build Peace*, Bogotá, 2016, s. 7-8.

19 Pedro Valenzuela, "The Values of Peace in the Colombian Peace Agreement: Discursive Progress and Empirical Hurdles", *Peacebuilding*, Cilt: 7, Sayı: 3, 2019, s. 301.

20 El Gobierno Colombia ve FARC-EP, a.g.e., s. 57.

21 Luis Eduardo Sandoval Garrido vd., "Perception of the Special Jurisdiction for Peace for Incarcerated Members of the Military in the Armed Conflict in Colombia", *Cuadernos de Economía*, Cilt: 38, Sayı: 78, 2019, s. 709.

22 The Office of the High Commissioner for Peace, *Learn About the Peace Process...*, s. 10.

23 El Gobierno Colombia ve FARC-EP, a.g.e., s. 104.

Anlaşmanın sonraki maddesi, çatışmanın mağdurları üzerinedir. Kolombiya'nın kendi yayınladığı raporlara göre ülkedeki çatışma dünyadaki çatışmalar arasında en çok mağdura sahip olan çatışmalardan biridir ve mağdur sayısı yaklaşık olarak sekiz milyon kişidir.²⁴ Bu nedenle tarafların mağdurların varlığını kabul etmesi ve bu durum için çözüm geliştirmeye çalışmaları önemlidir. Nitekim anlaşmada mağdurların kabulü ve varlıklarının tanınması, mağdurların barış inşası sürecinin bir parçası olmaları, çatışmanın ve çatışmadan kaynaklı mağduriyetlerin yeniden tekrarlanmaması gibi öncelikler belirlenmiştir.²⁵ Barış anlaşmasının son maddesi uygulama, doğrulama ve kamu onayı maddesidir. Bu madde barış anlaşmasının uygulamasındaki esasları ve bunun kamuoyuna aktarılmasını ele almaktadır.²⁶ Barış anlaşmasının uygulaması ve uygulamanın nasıl ölçüleceğinin yer aldığı bu madde, çeşitli doğrulama ve izleme mekanizmaları oluşturulmasının yanı sıra uyuşmazlık çözümü ve sürece katkı sağlayacak olan uluslararası destek araçlarının takibi gibi konuları da içermektedir.²⁷ Anlaşmanın halkın onayına sunulduğu referandumdan "hayır" sonucu çıkmasına karşın tarafların kararlılığı sayesinde anlaşma Senato tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.²⁸ Bu adımı, anlaşmanın uygulanması ve gereken dönüşümler akabinde kalıcı ve sürdürülebilir barışın sağlanması izlemelidir. Bunun bilincinde olan Kolombiya Devleti ve FARC-EP, anlaşmanın uygulamasının tamamlanması için 15 yıllık bir süre belirlemiştir.²⁹

Barış Anlaşmasının Uygulanması

Anlaşmanın uygulama sürecinin başlangıcında, çatışma döneminden kalma birçok problem ve bunların taraflar üzerinde yarattığı baskı ve yorgunluktan kaynaklanan gecikmeler yaşanmıştır.³⁰ Barış inşası döneminin hassasiyeti göz önünde bulundurulduğunda uygulama sürecinin başlamasındaki gecikme anlaşılır hale gelebilmektedir. Bununla birlikte, uygulamada yaşanacak uzun ertelemelerin barış inşası sürecini tehlikeye atabileceği de göz ardı edilmemelidir. Çünkü barış anlaşmasının imzalanması tek başına barışa ulaşmak için yeterli bir etken değildir.³¹ Anlaşmanın uygulamasının başlaması beklenenden yavaş ilerlemiş olsa da STyE süreci daha hızlı bir şekilde hayata geçirilmiştir. Bu süreçte tamamlanan ilk aşama silahsızlanma olurken bir diğer aşama

- 24 The Office of the High Commissioner for Peace, *The Colombian Peace Process: The Agreement Regarding the Victims of the Conflict*, Bogotá, 2014, s. 3.
- 25 El Gobierno Colombia ve FARC-EP, a.g.e., s. 132-133.
- 26 A.g.e., s. 204.
- 27 Kroc Institute for International Peace Studies, *Peace Accord Implementation in Colombia Continues to Progress Two Years in*, 2019, 12 Aralık 2019, https://kroc.nd.edu/assets/316152/190409_pam_media_advisory_final.pdf, s. 2.
- 28 Ildikó Szegedy-Maszák, "Globalized Nation-State.Theoretical Proposal for the Analysis of the Implementation of the Colombian Peace Agreement", *International Law: Revista Colombiana de Derecho Internacional*, Sayı: 30, 2017, s. 188.
- 29 The Office of the High Commissioner for Peace, *The Colombian Peace Agreement...*
- 30 Francisco Gutiérrez Sanín, "The Politics of Peace: Competing Agendas in the Colombian Agrarian Agreement and Implementation", *Peacebuilding*, Cilt: 7, Sayı: 3, 2019, s. 314.
- 31 Ted Piccone, *Peace with Justice: The Colombian Experience with Transnational Justice*, The Brookings Institution Foreign Policy Report, Washington, D.C. 2019, s. 2.

olan FARC-EP üyelerinin terhisi de kısa bir süre içinde gerçekleşmiştir.³² Son aşama olan yeniden entegrasyon süreci ise henüz tamamlanmamıştır. Bunun yanı sıra ülkede FARC-EP dışındaki silahlı örgütlerle olan çatışmaların devam etmesi³³, toplumsal hareket liderlerinin ve bazı eski FARC-EP üyelerinin öldürülmesi³⁴ ve anlaşmanın uygulamasındaki yavaşlık gibi gelişmeler barış inşası sürecini geciktiren unsurlar arasındadır.

Kolombiya'da başlayan barış inşası sürecinin oldukça yavaş ve hassas şekilde ilerlemesi, ülkenin kırılganlığının da sürmesi anlamına gelmektedir. Öyle ki, Kırılgan Devletler Endeksi (*Fragile States Index*, FSI) ve Küresel Barış Endeksi (*Global Peace Index*, GPI) tarafından yayınlanan raporlarda Kolombiya'nın sıralamasında büyük değişiklikler olmamıştır. Ülke FSI'ye göre, 2016 yılında 67. sırada; 2017 yılında 69. sırada; 2018 yılında 71. sırada ve 2019 yılında ise 70. sırada yer almıştır.³⁵ FSI'nin, devletlerin kırılganlığını değerlendirmek, çatışma öncesi, aktif çatışma ve çatışma sonrası durumlarda güvenlik açığını ölçmek³⁶ gibi temel amaçları göz önüne alındığında, barış anlaşmasının Kolombiya'nın bu endeksteki sıralaması üzerinde henüz olumlu bir etki yaratmadığı gözlemlenmiştir. Benzer şekilde GPI sıralamasında da Kolombiya, FSI sıralamasından çok farklı bir konuma sahip değildir. Barış eğilimleri, ekonomik değerler ve barışçıl toplumların nasıl geliştirileceği konusunda kapsamlı veriye dayalı analizler yapan³⁷ endekse göre Kolombiya, 2016 yılında 147. sırada; 2017 yılında 146. sırada; 2018 yılında 145. sırada ve 2019 yılında ise 143. sırada yer almıştır.³⁸ Söz konusu uluslararası endekslerin verileri doğrultusunda, barış anlaşmasının ülkenin kırılganlığını azaltma ve barışçıl bir toplum oluşturma konusunda henüz beklenen ilerlemeyi sağlamadığı görülmektedir.

Buna rağmen taraflar nihai barışı elde etme hususunda kararlı davranmış ve barış anlaşmasının uygulama sürecini başlatmışlardır. Uygulama sürecine dair esaslar barış anlaşmasında detaylı olarak yer almış ve sürecin aktif olarak denetleneceği belirtilmiştir.³⁹ Anlaşmanın tamamlanması için 15 yıl boyunca her maddenin yılda yaklaşık %6,5 oranında uygulanması gerekmektedir. Ayrıca taraflar "Nihai Anlaşmanın Uygulanması için Çerçeve Plan" (*Plan Marco de Implementación del Acuerdo Final*, PMI) oluşturulmasını kabul etmiştir.⁴⁰ PMI uy-

32 Günther Maihold, *Colombia's Peace and Venezuela's Turmoil: An Emerging Regional Crisis Landscape in South America*, Stiftung Wissenschaft und Politik Comment No. 12, 2018, s. 2.

33 Piccone, a.g.e., s. 7.

34 Latin America Working Group, *Peace Accord Implementation in Colombia: Urgent Need to Adhere to the Spirit of the Accords*, 2019, 1 Mart 2020, <https://www.lawg.org/wp-content/uploads/Colombia-Peace-Memo-March-2019.pdf>, s. 1.

35 Fragile States Index, *Fragility in the World 2016; Fragility in the World 2017; Fragility in the World 2018; Fragility in the World 2019*, 2 Mart 2020, <https://fragilestatesindex.org>.

36 Fragile States Index, *Fragility in the World 2016*.

37 Institute for Economics & Peace, *Global Peace Index 2019*, 2 Mart 2020, <http://visionofhumanity.org/reports>.

38 Institute for Economics & Peace, *Global Peace Index 2016; Global Peace Index 2017; Global Peace Index 2018; Global Peace Index 2019*, 2 Mart 2020, <http://visionofhumanity.org/reports>.

39 El Gobierno Colombia ve FARC-EP, a.g.e., s. 215.

40 A.g.e s. 208.

Görüş

Akademik
Bakış

343

Cilt 15
Sayı 29
Kiş 2021

gulama sürecinin denetleme mekanizması olarak benimsenmiş⁴¹ ve farklı göstergeler kullanarak teknik ve politik uygulamaları ölçecek bir mekanizma olarak açıklanmıştır.⁴²

Kolombiya'da barış anlaşmasının imzalanması politik bir süreç olarak değerlendirilirken uygulama aşaması ise daha teknik bir yapıya sahiptir.⁴³ Bu durumun farkında olan Kolombiya uygulamanın ölçüm süreci için ikinci bir mekanizmadan daha yararlanmaktadır. Bu amaçla Notre Dame Üniversitesi'ne bağlı Kroc Uluslararası Barış Çalışmaları Enstitüsü (*Kroc Institute for International Peace Studies*) tarafından geliştirilen Barış Anlaşması Matrisi-Barometre Girişimi (*Peace Accord Matrix-Barometer Initiative*, PAM), gerçek zamanlı bir ölçüm mekanizması oluşturarak anlaşmanın uygulanmasına dair düzenli raporlar yayınlamaktadır.⁴⁴ PAM hem devlet ile hem de çeşitli sivil toplum kuruluşları ile çalışarak veri toplamaktadır.⁴⁵ PAM, uygulama oranlarını ölçerken anlaşmanın altı temel maddesinin yanı sıra anlaşmadan yola çıkarak oluşturduğu 18 ana tema, 74 alt tema ve 578 şartı da analiz etmektedir.⁴⁶ Bu ölçümler "tamamlanmış", "orta düzey", "minimum" ve "tamamlanmamış" olmak üzere dört seviyeye göre yapılmaktadır. Anlaşmanın uygulanmasını ölçmek sürecin kendi içinde barındırdığı zorluklardan dolayı çok basit değildir. Özellikle sürecin çok aktörlü bir yapıya sahip olması, zaman unsuru, süreci desteklemeyen grupların varlığı gibi faktörler hem uygulama sürecini hem de uygulamanın ölçümünü zorlaştıran nedenler arasındadır.⁴⁷

Uygulama sürecine ilişkin PAM raporlarında, altı temel madde ve 578 şart ayrı ayrı incelenmektedir. 2018 yılında yayınlanan ve Aralık 2016-Mayıs 2018 tarihleri arasındaki uygulamaları analiz eden rapora göre, 578 şartın %21'i tamamen uygulanırken %39'luk kısmın uygulaması başlamamıştır.⁴⁸ Bu makalenin tamamlandığı Eylül 2020 itibariyle yayınlanmış son rapor Aralık 2016-Nisan 2019 arasını kapsamaktadır. 2019 tarihli bu rapora göre 578 şartın uygulamasının %23'ü tamamlanırken %30 oranındaki kısmın uygulaması hiç başlamamıştır. Minimum düzeydeki uygulama %34, orta düzeydeki uygulama

41 Consejo Nacional de Política, Económica y Social, *Lineamientos Para la Articulación del Plan Marco de Implementación del Acuerdo Final Con los Instrumentos de Planeación, Programación y Seguimiento a Políticas Públicas del Orden Nacional y Territorial*, Departamento Nacional de Planeación, Bogotá 2018, 12 Mart 2020, <http://www.redsaludpaz.org/sp/docs/conpes3932.pdf>, s. 3.

42 Gobierno de Colombia, *Plan Marco de Implementación Acuerdo Final para la terminación del conflicto y la construcción de una paz estable y duradera*, 2016, 12 Mart 2020, [https://colaboracion.dnp.gov.co/CDT/Conpes/Economicos/3932_Anexo%20B_Plan%20Marco%20de%20Implementación%20\(PMI\).pdf](https://colaboracion.dnp.gov.co/CDT/Conpes/Economicos/3932_Anexo%20B_Plan%20Marco%20de%20Implementación%20(PMI).pdf), s. 2.

43 Rettberg, a.g.m., s. 85.

44 Kroc Institute for International Peace Studies, *Colombia Barometer Initiative*, 12 Mart 2020, <https://peaceaccords.nd.edu/barometer>.

45 Sean Mollooy, *Assessing and Influencing Progress in Peace Processes Workshop Report*, Political Settlements Research Programme (PSRP), 2018, s. 18.

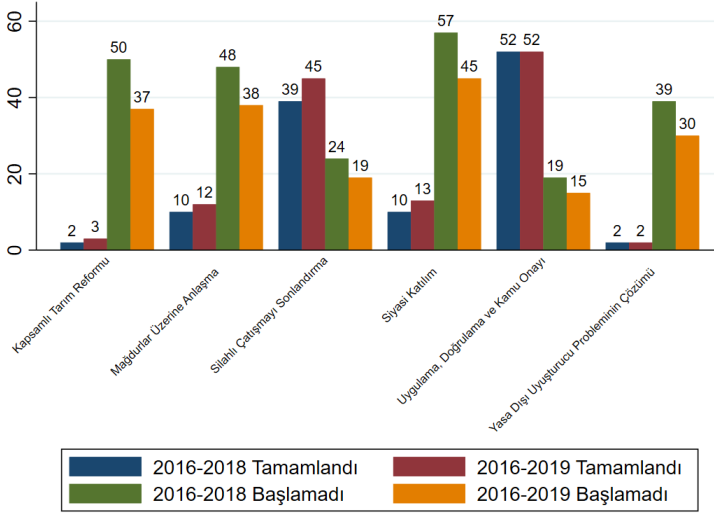
46 Kroc Institute for International Peace Studies, *Report on the Statuses of Implementation of the Colombia Final Accord*, 2017, s. 1.

47 A.g.e., s.2.

48 Kroc Institute for International Peace Studies, *State of Implementation of the Colombia Peace Agreement Report Two*, 2018, s. 11.

ise %13'te kalmıştır. İki rapor arasındaki 11 aylık süreçte 578 şartın uygulamasında kısmen ilerleme kaydedilmiştir. Tamamlanan kısım yalnızca %2 oranında değişmiş olsa da diğer düzeyler de hesap edildiğinde 578 şartın uygulamasında yaklaşık %9'luk bir ilerleme olduğu görülmektedir.⁴⁹ Grafik 1'de 2016-2018 ve 2016-2019 yılları arasında anlaşma maddelerinin uygulama oranları yer almaktadır. Görüldüğü gibi maddelerin uygulama oranlarında farklılıklar söz konusudur ve iki rapor arasında geçen sürede oranlarda büyük bir değişim gerçekleşmemiştir.

Grafik 1. Kolombiya'da Barış Anlaşmasının Uygulanması (2016-2018/2016-2019)

Kaynak: Kroc Institute for International Peace Studies, 2018; Kroc Institute for International Peace Studies, 2019 verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Nisan 2019'a kadar kapsamlı tarım reformu maddesinin yalnızca %3'ü tamamen uygulanmışken %37'lik kısmının uygulaması hiç başlamamıştır, minimum ve orta düzeylerdeki uygulama oranı ise %60 civarındadır. Bu madde için uygulaması tamamlanan kısım, minimum ve orta düzeyler ile değerlendirildiğinde olumlu bir tablo ortaya çıkmaktadır. Fakat anlaşmanın uygulama sürecine dair belirlenen 15 yıllık hedef göz önünde bulundurulduğunda %3'lük tamamlanma oranı oldukça düşük kalması barış inşası sürecini olumsuz etkileyebilir. Siyasi katılım maddesi, barış inşası sürecinde hedeflenen siyasi dönüşümlerin sağlanması ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle maddenin uygulanması önemlidir. Siyasi katılım maddesi için uygulama oranlarının hedefe daha

49 Kroc Institute for International Peace Studies, *Peace Accord Implementation in Colombia Continues to Progress Two Years In*, 2019, s. 2.

Gazi

yakın seyrettiği görülmektedir. Grafik 1'e göre, Nisan 2019'a kadar maddenin %13 oranındaki kısmı tamamen uygulanırken %45 oranındaki kısmın uygulanması başlamamıştır. Bu durumda minimum ve orta düzey uygulamalar %42 oranındadır. Bu madde de kapsamlı tarım reformu maddesi gibi hedeflenen tamamlanma seviyesine ulaşamamıştır. Fakat ilk maddeye göre daha olumlu bir tablo çizmekte ve hedef süreye çok daha yakın ilerlemektedir.

Kolombiya'da silahlı çatışma tam anlamıyla bitmedikçe ülkede var olan gerilimin ve çatışmaların yarattığı güvensizliğin sona ermesi zor olacaktır. Bu nedenle silahlı çatışmanın sonlandırılması maddesinin uygulanması önem teşkil etmektedir. Bu madde uygulamanın en olumlu seyrettiği maddelerdendir. Grafik 1'de görülebileceği üzere, Nisan 2019'a kadar bu maddenin uygulanması %45 oranında tamamlanmış, %19 oranındaki kısmının uygulanması ise başlamamıştır. Minimum ve orta düzeylerdeki uygulama %36 oranındadır. Bu durumda tamamlanma oranlarının seyri belirlenen hedef sürenin öngördüğü oranların üstündedir.

Anlaşmanın yasa dışı uyuşturucu probleminin çözümü maddesi, yalnızca iç politikayı etkileyen bir madde değildir. Uyuşturucu kaçakçılığı sorununun uluslararası boyutu göz önünde bulundurulduğunda konunun hem iç hem de dış politika ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak maddenin uygulama sürecinde diğer maddelerden daha dikkatli hareket edilmesi gerekmektedir. Grafik 1'e göre Nisan 2019'a kadar maddenin yalnızca %2 oranındaki kısmı tamamen uygulanmış, %30'luk kısmının uygulanması başlamamıştır. Böylece bu maddenin uygulama oranı hedeflenen sürenin öngördüğü oranın çok altında kalmıştır. Uygulamanın oldukça yavaş gerçekleşmesi, uzun vadede barış inşası sürecinin olumsuz etkilenmesi olasılığını doğurmaktadır.

Hem müzakere döneminde hem de barış anlaşmasında mağdurlar ve mağdurların hakları üzerinde özel olarak durulmuştur. Bu ise ülkede barış sürecini benzerlerinden ayıran en önemli faktörlerden biri olmuştur. Grafik 1'de görüldüğü üzere, Nisan 2019'a kadar bu maddenin %12'lik kısmının uygulanması tamamlanmış, %38'lik kısmının uygulanması başlamamıştır. Uygulamanın tamamlanma oranının hedefin altında kalması, amaçlanan toplumsal dönüşümleri olumsuz etkileyebilir. Son madde olan uygulama, doğrulama ve kamu onayı, anlaşmanın uygulanması ve barış inşası sürecinin şeffaflığını ortaya koyması açısından çok önemlidir. Grafik 1'e göre Nisan 2019'a kadar bu maddenin %52 oranındaki kısmı tamamlanmıştır. Uygulamanın başlamadığı kısım yalnızca %15 oranındadır. Böylece anlaşmada en yüksek tamamlanma oranına sahip madde uygulama, doğrulama ve kamu onayı maddesi olmuştur. Hedeflenen sürenin öngördüğü oranın üstünde uygulanması nedeniyle bu maddeye ilişkin sürecin olumlu seyrettiğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak barış anlaşmasının her maddesinin uygulama süreci farklı düzeylerde gerçekleşmektedir. Bazı maddelerin uygulanması hedef sürenin gerektirdiği orana çok yakın seyrederken bazıları bu oranın oldukça altında kalmıştır. Anlaşma maddelerinin uygulanması, her maddenin barış inşası sürecinde gerçekleşmesi hedeflenen dönüşümleri içermesi açısından son derece önemlidir. Bu nedenle uygulamadaki her eksiklik, uzun vadede ülkenin içinde bulunduğu barış inşası sürecini olumsuz etkileme olasılığını ortaya çıkarmaktadır.

Görüş

Akademik
Bakış

346

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Barış İnşasının Önündeki Engeller ve Ülkede Gerçekleşen Değişimler

Kolombiya'nın içinde bulunduğu dönem, barış inşasının gerçekleştirilmeye çalışıldığı "anlaşma sonrası" dönemdir. Anlaşma sonrası süreç genelde, inşa edilmekte olan barışın nasıl olması gerektiğinin planlandığı ve denetlendiği, buna bağlı olarak var olan çatışma zihniyetinin değiştirilmeye çalışıldığı bir aşamadır.⁵⁰ Anlaşma sonrası dönem, son derece önemli ve ciddiyetle ilerlemesi gereken bir dönemdir. Çünkü çatışma zihniyeti değişmez ve barış inşası sağlıklı bir şekilde gerçekleşmez ise ülkenin "çatışma sonrası" ülkeye evrilmesi mümkün olmamaktadır.⁵¹ Çatışma sonrası dönem ise, barış anlaşmasının uygulanması ve sürecin gerektirdiği dönüşümlerin yapılması ile elde edilecek olan kalıcı barışın ardından gelen dönemdir.

Kolombiya'da barış inşası sürecinin sağlıklı ilerleyebilmesi birçok etkene bağlıdır. Öncelikle bu aşamada Kolombiya toplumunun ülkede gerçekleşecek dönüşümleri benimsemesi gerekmektedir. Özellikle FARC-EP ve üyelerinin sivil hayata katılıp siyasal alanda temsil hakkı elde ettiğini kabullenmek en önemli adımlardan biri olarak ifade edilmektedir.⁵² Aksi takdirde, hâlihazırda hassas olan sürecin birçok engelle karşılaşması olasıdır. Bunun yanı sıra ülkede diğer silahlı örgütler, karteller ve FARC-EP'den ayrılan bazı gruplar da barış inşası sürecine destek vermemekte, sürecin baltalayanları olarak değerlendirilmektedir.⁵³

Barış anlaşması imzalanmış ve uygulanmaya başlamış olsa da süreci engellemek isteyenlerin varlığı, uyuşturucu ticaretinin durdurulamaması, anlaşmanın uygulama oranı ve hızının öngörülenin altında kalması gibi nedenlerden dolayı barış inşası süreci beklendiği kadar verimli ilerlememektedir. Bu gelişmelerin tamamı barış inşası sürecini zorlaştıran unsurlar arasındadır ve uzun vadede kalıcı barışın sağlanmasını engelleme olasılığını da beraberinde getirmektedir. Buna rağmen Kolombiya'nın bir geçiş döneminde olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu noktada çatışmanın yol açtığı toplumsal, siyasal ve ekonomik etkilerde ortaya çıkan değişimlerin incelenmesi, barış inşası sürecinin ne derece etkin ilerlediğini değerlendirebilmek açısından önem taşımaktadır.

Kolombiya'da FARC-EP ile 52 yıl süren silahlı çatışmanın siyasal, ekonomik, toplumsal yapıda yol açtığı birçok sorun ve ülkenin farklı kesimleri üzerinde olumsuz etkileri söz konusudur. Bunların en önemlileri sürekli şiddet, bu şiddetin neden olduğu ölümler ve yer değiştirmeler, ekonomik kayıplar, siyasal

50 José Javier Capera Figueroa ve José Julián Nãñez Rodríguez, "Una Perspectiva Crítica Sobre la Violencia en Colombia en Épocas del Postconflicto", *Utopía y Praxis Latinoamericana*, Cilt: 22, Sayı: 78, 2017, s. 161.

51 Piccone, a.g.e., s. 4.

52 César Augusto Niño González ve Daniel Palma Álvarez, "Colombia Undergoing Mutation: From the Concept of Post-conflict to the Pragmatism of the Conflict", *JANUS.NET e-journal of International Relations*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2018, s. 80.

53 Juan Carlos Garzón-Vergara, "Avoiding the Perfect Storm: Criminal Economies, Spoilers, and the Post-Conflict Phase in Colombia", *Stability: International Journal of Security & Development*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2015; David Maher ve Andrew Thomson, "A precarious peace? The threat of paramilitary violence to the peace process in Colombia", *Third World Quarterly*, Cilt: 39, Sayı: 11, 2018.

Garz

Akademik
Bakış

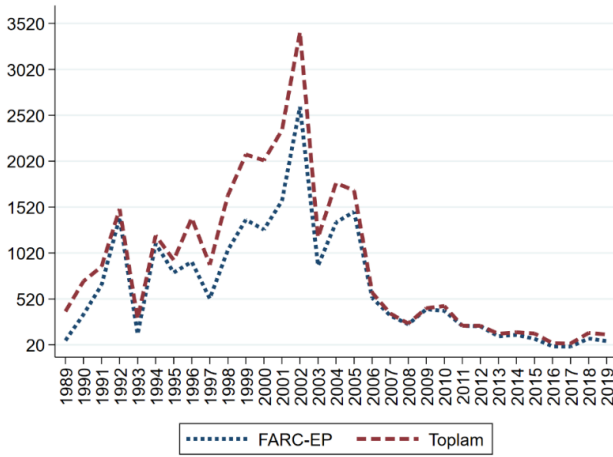
347

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

istikrarsızlık ve uluslararası sistemde ülkenin itibar kaybı olarak ifade edilebilir. Barış anlaşmasının imzalanmasıyla birlikte çatışma kaynaklı ölümler ile yer değiştirmelerin azalması ve ekonomide yaşanan değişiklikler bu süreçte en fazla üzerinde durulan olumlu gelişmeler olmuştur.

FARC-EP ile yaşanan çatışmalar nedeniyle yaklaşık 220.000 kişi hayatını kaybetmiştir.⁵⁴ Bu ölümlerin büyük bir bölümü Grafik 2'de de görülebileceği üzere FARC-EP kaynaklıdır. Taraflar arasındaki çatışmanın yoğunlaştığı dönemlerde ölüm oranları artarken bazı yıllarda yine çatışmaların yavaşlamasına bağlı olarak bu oran azalmıştır. 2012'de La Habana barış müzakerelerinin başlamasından 2016'da barış anlaşmasının imzalanmasına kadar geçen sürede çatışmalardan kaynaklı ölümler hızla azalmıştır. FARC-EP, 2016 ve 2017 yıllarında çok az ölümden sorumluyken 2018 ve 2019 yıllarında örgüt kaynaklı ölümlerin sayısı artmıştır. Bu yıllardaki ölümler, FARC-EP'nin anlaşmaya muhalif bazı eski üyeleri tarafından gerçekleştirilen eylemler nedeniyle yaşanmıştır.⁵⁵ Aynı dönemde, toplam ölümlerin aynı oranda azalmamasının nedeni ise kimi toplumsal liderlerin öldürülmesi ile bağlantılıdır.⁵⁶ Sayı net olarak belirlenememekle birlikte, 2016-2019 yılları arasında yaklaşık 900 toplumsal liderin öldürüldüğü rapor edilmiştir.⁵⁷ Dolayısıyla bu durum çatışma kaynaklı ölüm sayısını etkilemiştir.

Grafik 2. Çatışma Kaynaklı Ölüm Oranları (1989-2019)

Kaynak: Upsala Conflict Data Program, 2019 verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

54 The Office of the High Commissioner for Peace, *The Colombian Peace Process...*, s. 2.

55 Upsala Conflict Data Program, UCDP Colombia, 2019, 25 Ekim 2019, <https://ucdp.uu.se/country/100>.

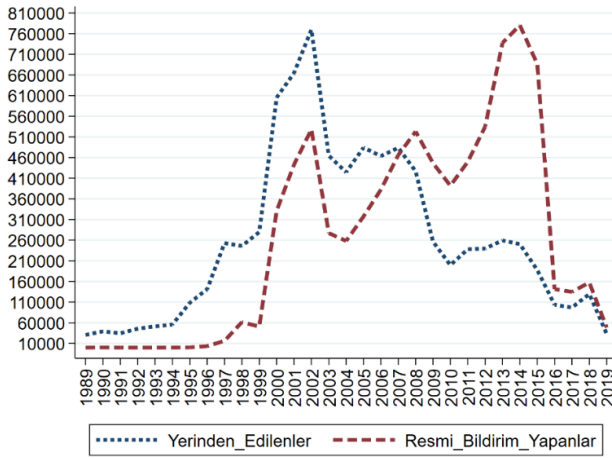
56 González ve Álvarez, a.g.m., s. 87.

57 Maria Alejandra Navarrete ve Laura Alonso, "Overview of Violence Against Social Leaders in Colombia", InSight Crime, 2020, 8 Nisan 2020, <https://www.insightcrime.org/news/analysis/overview-violence-social-leaders-colombia/>.

Ülkedeki sürekli çatışma durumunun bir diğer etkisi ise yaşanan yer değiştirmeler olmuştur. Kolombiya çatışma kaynaklı göçlerin en yoğun şekilde gerçekleştiği ülkelerden birisidir.⁵⁸ 52 yıllık çatışma boyunca toplam göç eden kişi sayısı yaklaşık 7 milyonu bulmuştur.⁵⁹

Grafik 3'te ülkede çatışmadan kaynaklı yer değiştirenlerin ve yer değiştirdikten sonra bunu devlete bildirenlerin yıllara göre sayısı yer almaktadır. Buna göre 2000'li yıllara kadar resmi bildirim yapanların sayısının çok az olduğu görülmektedir. Barış anlaşmasının mimarlarından olan eski Devlet Başkanı Juan Manuel Santos'un iktidara gelmesinin ardından başlayan barış müzakereleri ile çatışma kaynaklı göçlerin sayısı azalmaya, çatışma nedeniyle yer değiştirdiğini devlete bildirenlerin sayısı ise artmaya başlamıştır.

Grafik 3. Çatışma Kaynaklı Göçler ve Resmi Bildirimler (1985-2019)

Kaynak: Unidad para la Atención y Reparación Integral a las Víctimas, 2019 verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Çatışma dönemi boyunca Kolombiya ekonomik kaynaklarının önemli bir kısmını FARC-EP ile mücadeleye ayırmıştır.⁶⁰ Grafik 4'te görüleceği üzere özellikle çatışmanın yoğun olduğu yıllarda ülkenin ekonomik büyümesi yavaşlamıştır. Örneğin başarısızlıkla sonuçlanan El Caguán müzakere sürecinin ardından çatışmanın yeniden tırmandığı 1999 yılında büyüme olmamış, aksine ekonomik küçülme yaşanmıştır. 2016'da barış anlaşmasının imzalanmasının

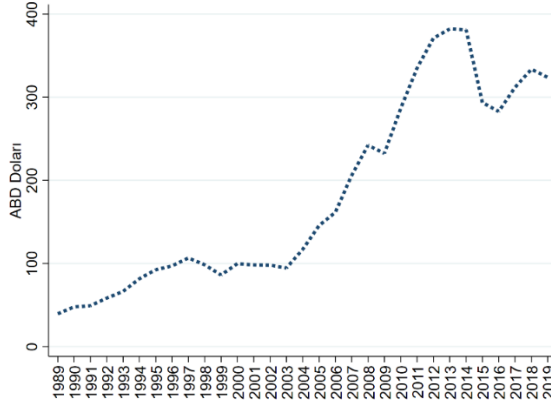
58 Sibel Karabel, "Kolombiya'da FARC ile Barış Müzakereleri Süreci (I)", *BİLGESAM Analiz/ Latin Amerika*, Sayı: 1351, 2017, s. 6.

59 The Office of the High Commissioner for Peace, *The Colombian Peace Process...*, s. 2.

60 González ve Álvarez, a.g.m., s. 88.

ardından ise ekonomik büyüme hızı artmaya başlamıştır. Dünya Bankası'nın 2019 verileri ve 2020 tahminlerinde de büyümenin devam ettiği görülmektedir.⁶¹

Grafik 4. Kolombiya Yıllık Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (Milyar USD) (1989-2018)

Kaynak: Dünya Bankası, 2019 verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Kolombiya'da barış anlaşması sonrası dönemde toplumsal dönüşümler gerçekleşirken bir yandan da politik düzenlemeler yapılmaktadır. İlk politik adım barış anlaşması kapsamında FARC-EP'nin Ortak Alternatif Devrimci Güç (*Fuerza Alternativa Revolucionaria del Común*, FARC) adını alarak yine FARC kısaltmasını kullanabilecek şekilde siyasi partiye dönüşmesi olmuştur. Parti 2018'de yapılan genel seçimlere katılmıştır.⁶² 2018 seçimlerinde Demokratik Merkez Partisi (*Partido Centro Democrático*) adayı Iván Duque'nin başkanlığı kazanmıştır. Duque'nin partisi barış müzakerelerini desteklememiş ve barış anlaşmasının imzalanmasına karşı kampanyalar yürütmüştür.⁶³ Duque'nin hükümet programı, yasallık; girişimcilik; eşitlik; çevresel sürdürülebilirlik ve yenilikçilik olarak açıklanmıştır.⁶⁴ Bu program, önceki Başkan Santos'un gündeminden oldukça farklıdır. Dahası, Duque'nin gündeminde barış anlaşması, anlaşmanın uygulanması ya da barış inşası ile ilgili bir hedef yer almamaktadır. Ancak yine de Başkan Duque yaptığı açıklamalarda anayasaya ve uluslararası kurallara uygun

61 Dünya Bankası, Colombia Data 2019, 22 Ekim 2019, <https://data.worldbank.org/country/colombia>.

62 Netherlands Institute for Multiparty Democracy, "Colombia's Political Background", 8 Nisan 2020, <https://nimd.org/programmes/colombia/>.

63 BBC World, "Colombia election: Farc fails to win support in first national vote", 12 March 2018, 8 Nisan 2020, <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-43367222>.

64 Dünya Bankası, Colombia Overview, 12 April 2020, 18 Eylül 2020, <https://www.worldbank.org/en/country/colombia/overview>.

olduğu takdirde anlaşmaya ve sürece uyacağını dile getirmiştir.⁶⁵ Buna rağmen Duque'nin görevi devralmasının ardından anlaşmanın uygulamasında yavaşlamalar olmuştur.⁶⁶

Barış anlaşması imzalandıktan sonra yapılan genel seçimlere katılım, önceliklere göre daha yüksek oranda olmuştur. Katılım oranı 2010 seçimlerinde %44, 2014 seçimlerinde %48 olurken 2018 seçimlerinde %53'tür.⁶⁷ Dolayısıyla son üç seçim döneminde %50 katılımı geçen ilk seçim yılı 2018 olmuştur. Seçimlere katılımın artmasının yanı sıra Kolombiya Kongresinin iki kanadını oluşturan Senato ve Temsilciler Meclisinde temsil hakkı elde eden siyasi parti sayısı da artmıştır. Kolombiya Temsilciler Meclisinde 14, Senatoda ise 10 siyasi parti bulunmaktadır.⁶⁸ Bu partiler siyasal yelpazenin liberal, muhafazakâr, merkez, sosyalist, Hristiyan demokrat, demokratik sosyalist, merkez sol/etnik temelli, yeşiller gibi çok farklı noktalarında yer almakta; savundukları siyasal, toplumsal ve ekonomik konuları ve öncelikleri programlarına ve politikalarına yansıtılmaktadırlar. Bu durumda 2018 seçim sonuçlarına göre Kolombiya'da hem Senatoda hem de Temsilciler Meclisinde temsil çeşitliliği olduğu ifade edilebilir. Sonuç olarak halkın seçimlere daha çok katılım sağlaması, farklı ideolojik çizgilere sahip partilerin mecliste sandalye kazanması Kolombiya'da siyasi sürecin daha çoğulcu ve demokratik olmaya başlamasının göstergeleri olarak değerlendirilebilir.

Barış anlaşmasının uygulaması hedeflenenden daha yavaş seyretse de genel tabloya bakıldığında barış inşası sürecinin gerektirdiği dönüşümlerin olumlu bir şekilde ilerlediği görülmektedir. Ülkede çatışma kaynaklı ölümler ve göçlerin azalması güven ortamını pekiştirmiş ve barış inşasına olumlu katkıda bulunmuştur. Siyasi katılım ve temsiliyetin artması da sürece dair yaşanan olumlu gelişmeler arasındadır. Fakat barış inşası sürecinden memnun olmayan çeşitli grupların varlığı özellikle sürecin kalıcılığını sağlayacak olan anlaşmanın uygulanması önündeki temel engeller arasındadır ve süreci yavaşlatmaktadır.

Sonuç

Kolombiya'da Juan Manuel Santos hükümetinin ve FARC-EP'nin istekli ve kararlı tavrı sonucunda 2016 yılı Kasım ayında "Silahlı Çatışmayı Sonlandırmak ve İstikrarlı ve Sürekli Bir Barış İnşa Etmek İçin Nihai Sözleşme" isimli barış anlaşması Bogotá'da imzalanmıştır. Barış anlaşmasının imzalanması ile ülke-

65 Piccone, a.g.e., s. 6.

66 Kroc Institute for International Peace Studies, *Peace Accord Implementation...*, s. 2.

67 Registraduría Nacional del Estado Civil, Histórico de Resultados, 2018, 1 Nisan 2020, <https://www.registraduria.gov.co/-Historico-de-Resultados,3635-.html>.

68 Registraduría Nacional del Estado Civil, Cámara de Representantes, 2018, 1 Nisan 2020, <https://elecciones.registraduria.gov.co:81/elec20180311/resultados/99CA/BXXXX/DCA99999.htm>; Registraduría Nacional del Estado Civil, Senado de Republic, 2018, 1 Nisan 2020, <https://elecciones.registraduria.gov.co:81/elec20180311/resultados/99SE/BXXXX/DSE99999.htm>.

Görsel

Akademik
Bakış

351

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

de yeni bir döneme girilmiştir. Kalıcı barışı inşa etmeyi amaçlayan ülke, bunu birçok yoldan yapmaya çalışmaktadır. Bu dönemde FARC-EP'nin STyE süreci başlamış, örgüt Ortak Alternatif Devrimci Güç (FARC) adıyla siyasi partiye dönüşmüş, bu gelişmelerle eş zamanlı olarak barış anlaşmasının uygulama süreci başlamıştır. STyE sürecinin ilk iki aşaması hızlı bir şekilde devam ederken son aşama olan yeniden entegrasyon süreci henüz tamamlanmamıştır. FARC siyasi parti olarak 2018 seçimlerine katılmış, oy oranları düşük olsa da barış anlaşmasının sağladığı hak çerçevesinde hem Senatoya hem de Temsilciler Meclisine beşer üye ile katılım sağlamıştır.

Barış anlaşmasının uygulama süreci beklenildiği kadar hızlı ilerlemeye birlikte devam etmektedir. Bu çalışmada incelenen Aralık 2016-Nisan 2019 zaman diliminde, yani anlaşmanın imzalanmasından sonra geçen yaklaşık 29 aylık sürede, her maddede uygulamanın en az %16 oranında tamamlanmış olması gerekmektedir. Uygulama sürecini ölçen Kroc Uluslararası Barış Çalışmaları Enstitüsü'nün raporları incelendiğinde, kapsamlı tarım reformu maddesinin %3, siyasi katılım maddesinin %13, siyasi çatışmaların sonlandırılması maddesinin %45, yasa dışı uyuşturucu probleminin çözümü maddesinin %2, mağdurlar üzerine anlaşma maddesinin %12 ve uygulama, doğrulama ve kamu onayı maddesinin %52 oranında tamamlandığı görülmektedir. Bu oranlara göre, altı maddeden dördünün ilerleme hızı belirlenen hedefin gerisindedir ve 15 yıl sonunda uygulamanın tamamlanacağını söylemek zordur. Uygulama sürecinin gecikmesi ise barışı kalıcı hale getirmek için yapılması gereken toplumsal, siyasal ve ekonomik reformları da geciktirmektedir. Dolayısıyla son derece kapsamlı olan barış anlaşmasının tamamen hayata geçirilebilmesi için 15 yıllık uygulama hedefinin gerçekçi bir hedef olmadığı ifade edilebilir.

2018 seçimlerini kazanarak devlet başkanı olan Iván Duque'nin siyasi gündeminde barış anlaşmasının uygulanmasının yer almaması da sürecin yavaşlığının en önemli gerekçelerinden biridir. Kolombiya'da, barış anlaşmasının uygulanması için oluşturulmuş devlet dışı yasal bir denetleme mekanizması yoktur. Bu nedenle, Santos ve Duque örneklerinde görüldüğü gibi, farklı hükümetlerin konu hakkındaki tutumu süreci etkilemektedir. Bu yüzden, hükümet değiştiği zaman uygulama oranlarının pozitif ya da negatif anlamda değişme olasılığı söz konusudur. Ancak, Duque hükümeti devam ettiği sürece anlaşmanın uygulanması yavaş seyredecektir.

Barış inşası sürecinin yavaş ilerlemesinin bir diğer nedeni süreci balatayan aktörlerin varlığıdır. Bu aktörlerden biri olan karteller, özellikle anlaşmanın "yasa dışı uyuşturucu probleminin çözümü" maddesi ve kapsamlı tarım reformu maddesi ile doğrudan ilişkilidir. Kimi zaman FARC-EP ve diğer silahlı örgütlerle birlikte faaliyet gösteren ve uyuşturucu ticaretini sürdürmeyi isteyen karteller, koka arazilerini kaybetmelerine neden olacak maddelerin uy-

Gazi

Akademik
Bakış

352

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

gulanmasını engellemeye çalışmaktadır. Kolombiya barış sürecinin bir diğer baltalayıcı ise anlaşmanın eşit şartlara dayanmadığını öne süren bazı eski FARC-EP üyeleridir. Eski üyelerden bazıları silah bırakmayı reddederken, silah bırakanlardan bazıları ise yeniden silahlanmaya çalışmaktadır. Bu durum, silahlı çatışmayı sonlandırma maddesi başta olmak üzere, barış anlaşmasının uygulanmasını zorlaştırmaktadır.

Öte yandan Kolombiya'da çatışmadan kaynaklı ölümlerin ve yer değiştiren insan sayısının azalması; ekonomik iyileşmeler; siyasi katılım ve temsilin artması gibi birtakım olumlu değişimlerin yaşandığı da görülmektedir. Kolombiya, çatışma durumundan çıkıp çatışma sonrası bir ülke olma yolunda olumlu adımlar atmaya birlikte ülkede çatışmanın tamamen sonlandığını ve Kolombiya'nın çatışma sonrası bir ülke haline geldiğini söylemek mümkün değildir. FARC-EP ile olan çatışma sona erse de diğer silahlı örgütler ve karteller ile yaşanan çatışmalar henüz çözülmemiştir. Ülkede son yıllarda çok sayıda toplumsal liderin öldürüldüğü de göz önünde bulundurulduğunda farklı bir çatışmanın ortaya çıkma ihtimali henüz ortadan kalkmamıştır. Barış anlaşmasının olumlu kazanımları göz ardı edilmemekle birlikte, barış inşası süreci devam eden Kolombiya'da kalıcı ve sürekli bir barışın henüz sağlanamadığı ve kalıcı barışa ulaşmanın zaman alacağı görülmektedir. Tarafların barış anlaşmasında kabul ettikleri kapsamlı maddeleri hayata geçirmekten imtina etmeleri ya da bu süreçte ortaya çıkan engelleri aşmakta başarısız olmaları çatışmaların yeniden şiddetlenmesine ve sağlanan ilerlemenin kaybedilmesine yol açacağı için Kolombiya'nın içinde bulunduğu kırılmalı barış inşası sürecinin korunması ve gereken çabanın gösterilmesi elzemdir.

Kaynaklar

AKGÜL, Nazife Selcen Pınar, "Barış Çalışmaları: Başlangıçtan Günümüze Değişimi", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 3/1, 2015, s. 85-106.

AKYEŞİLMEN, Nezir, "Çatışma Yönetimi: Kavramsal Bir Analiz", N. Akyeşilmen, der., *Barışı Konuşmak Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2013. BBC WORLD, "Colombia election: Farc fails to win support in first national vote", 12 March 2018, 8 Nisan 2020, <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-43367222>.

CAPERA FIGUEROA, José Javier - José Julián Ñañez Rodríguez, "Una Perspectiva Crítica Sobre la Violencia en Colombia en Épocas del Postconflicto", *Utopía y Praxis Latinoamericana*, 22/78, s. 153-162.

CONSEJO NACIONAL DE POLITICA, ECONOMICA Y SOCIAL, *Lineamientos Para la Articulación del Plan Marco de Implementación del Acuerdo Final Con los Instrumentos de Planeación, Programación y Seguimiento a Políticas Públicas del Orden Nacional y Territorial*, Departamento Nacional de Planeación, Bogotá 2018, 12 Mart 2020, <http://www.redsaludpaz.org/sp/docs/conpes3932.pdf>.

Gazi

Akademik
Bakış

353

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

DAŞLI, Güneş, vd. *Barış ve Toplumsal Cinsiyet: Kolombiya Barış Süreci*, Demos Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018.

DAWSON, Grant, *Peacekeeping, Peacebuilding, and Peacemaking: Concepts, Complications, and Canada's Role*, Government of Canada Library of Parliament Parliamentary Research Branch, Ottawa 2004.

DÜNYA BANKASI, Colombia Overview, 12 April 2020, 18 Eylül 2020, <https://www.worldbank.org/en/country/colombia/overview>.

DÜNYA BANKASI, Colombia Data 2019, 22 Ekim 2019, <https://data.worldbank.org/country/colombia>.

EL GOBIERNO COLOMBIA ve FARC-EP, "Final Agreement to End the Armed Conflict and Build a Stable and Lasting Peace", 2016, 12 Aralık 2019, <http://especiales.presidencia.gov.co/Documents/20170620-dejacion-armas/acuerdos/acuerdo-final-ingles.pdf>,

FRAGILE STATES INDEX, *Fragility in the World 2016*, 2 Mart 2020, <https://fragilestatesindex.org>.

FRAGILE STATES INDEX, *Fragility in the World 2017*, 2 Mart 2020, <https://fragilestatesindex.org>.

FRAGILE STATES INDEX, *Fragility in the World 2018*, 2 Mart 2020, <https://fragilestatesindex.org>.

FRAGILE STATES INDEX, *Fragility in the World 2019*, 2 Mart 2020, <https://fragilestatesindex.org>.

GARZÓN-VERGARA, Juan Carlos, "Avoiding the Perfect Storm: Criminal Economies, Spoilers, and the Post-Conflict Phase in Colombia", *Stability: International Journal of Security & Development*, 4/1, 2015, s. 1-15.

GOBIERNO DE COLOMBIA, *Plan Marco de Implementación Acuerdo Final para la terminación del conflicto y la construcción de una paz estable y duradera*, 2016, 12 Mart 2020, [https://colaboracion.dnp.gov.co/CDT/Conpes/Economicos/3932_Anexo%20B_Plan%20Marco%20de%20Implementación%20\(PMI\).pdf](https://colaboracion.dnp.gov.co/CDT/Conpes/Economicos/3932_Anexo%20B_Plan%20Marco%20de%20Implementación%20(PMI).pdf).

GONZÁLEZ, César Augusto Niño - Daniel Palma Álvarez, "Colombia Undergoing Mutation: From the Concept of Post-conflict to the Pragmatism of the Conflict", *JANUS.NET e-journal of International Relations*, 9/2, 2018, s. 78-92.

GRAY, Daniel, "The Role Played by 'spoilers' in Peace Processes", *E-International Relations*, 2009, 8 Ağustos 2020, <https://www.e-ir.info/2009/08/25/using-case-studies-of-your-choice-examine-the-role-played-by-'spoilers'-in-peace-processes/>

GUELKE, Adrian, "Negotiations and Peace Processes", J. Darby ve R. Mac Ginty, der., *Contemporary Peacemaking Conflict, Violence and Peace Processes*, Palgrave Macmillan, New York 2003.

GUTIÉRREZ SANÍN, Francisco, "The Politics of Peace: Competing Agendas in the Colombian Agrarian Agreement and Implementation", *Peacebuilding*, 7/3, 2019, s. 314-328.

INSTITUTE FOR ECONOMICS & PEACE, *Global Peace Index 2016*, 2 Mart 2020,

- <http://visionofhumanity.org/reports>.
INSTITUTE FOR ECONOMICS & PEACE, *Global Peace Index 2017*, 2 Mart 2020, <http://visionofhumanity.org/reports>.
INSTITUTE FOR ECONOMICS & PEACE, *Global Peace Index 2018*, 2 Mart 2020, <http://visionofhumanity.org/reports>.
INSTITUTE FOR ECONOMICS & PEACE, *Global Peace Index 2019*, 2 Mart 2020, <http://visionofhumanity.org/reports>.
KARABEL, Sibel, "Kolombiya'da FARC ile Barış Müzakereleri Süreci (I)", *BİLGESAM Analiz/ Latin Amerika*, 1351, 2017, s. 1-9.
KROC INSTITUTE FOR INTERNATIONAL PEACE STUDIES, Colombia Barometer Initiative, 12 Mart 2020, <https://peaceaccords.nd.edu/barometer>.
KROC INSTITUTE FOR INTERNATIONAL PEACE STUDIES, *Peace Accord Implementation in Colombia Continues to Progress Two Years in*, 2019, 12 Aralık 2019, https://kroc.nd.edu/assets/316152/190409_pam_media_advisory_final.pdf.
KROC INSTITUTE FOR INTERNATIONAL PEACE STUDIES, *Report on the Statuses of Implementation of the Colombia Final Accord*, 2017.
KROC INSTITUTE FOR INTERNATIONAL PEACE STUDIES, *State of Implementation of the Colombia Peace Agreement Report Two*, 2018.
LAMBOURNE, Wendy, "Post-Conflict Peacebuilding: Meeting Human Needs for Justice and Reconciliation", *Peace, Conflict and Development*, 4, 2004, s. 1-24.
LATIN AMERICA WORKING GROUP, *Peace Accord Implementation in Colombia: Urgent Need to Adhere to the Spirit of the Accords*, 2019, 1 Mart 2020, <https://www.lawg.org/wp-content/uploads/Colombia-Peace-Memo-March-2019.pdf>.
MAHER, David - Andrew, Thomson, "A Precarious Peace? The Threat of Paramilitary Violence to the Peace Process in Colombia", *Third World Quarterly*, 39/11, 2018, s. 2142-2172.
MAIHOLD, Günther, *Colombia's Peace and Venezuela's Turmoil: An Emerging Regional Crisis Landscape in South America*, Stiftung Wissenschaft und Politik Comment No. 12, 2018.
MALDONADO, Andres Ucrós, "What Is the Colombian Peace Process Teaching the World?", *New England Journal of Public Policy*, 29/1, 2017, s. 1-7.
MOLLOY, Sean, *Assessing and Influencing Progress in Peace Processes Workshop Report*, Political Settlements Research Programme (PSRP), 2018.
NAVARRETE, Maria Alejandra - Laura Alonso, "Overview of Violence Against Social Leaders in Colombia", InSight Crime, 2020, 8 Nisan 2020, <https://www.insightcrime.org/news/analysis/overview-violence-social-leaders-colombia/>.
NETHERLANDS INSTITUTE FOR MULTIPARTY DEMOCRACY, "Colombia's Political Background", 8 Nisan 2020, <https://nimd.org/programmes/colombia/>.
NEWMAN, Edward - Oliver Richmond, "Peace Building and Spoilers" *Conflict, Security & Development*, 6/1, 2006, s. 101-110.
ÖZERDEM, Alpaslan, *Barış İnşası Kuram ve Uygulaması*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2013.

Görüş

Akademik
Bakış

355

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

PICCONE, Ted, *Peace with Justice: The Colombian Experience with Transnational Justice*, The Brookings Institution Foreign Policy Report, Washington, D.C. 2019.

REGISTRADURÍA NACIONAL DEL ESTADO CIVIL, Histórico De Resultados, 2018a, 1 Nisan 2020, <https://www.registraduria.gov.co/-Historico-de-Resultados,3635-.html>.

REGISTRADURÍA NACIONAL DEL ESTADO CIVIL, Cámara de Representantes, 2018b, 1 Nisan 2020, <https://elecciones.registraduria.gov.co:81/elec20180311/resultados/99CA/BXXXX/DCA99999.htm>.

REGISTRADURÍA NACIONAL DEL ESTADO CIVIL, Senado de Republic, 2018c, 1 Nisan 2020, <https://elecciones.registraduria.gov.co:81/elec20180311/resultados/99SE/BXXXX/DSE99999.htm>.

RETTBERG, Angelika, "Peace-Making Amidst an Unfinished Social Contract: The Case of Colombia", *Journal of Intervention and Statebuilding*, 14/1, 2020, s. 84-100.

SANDOVAL GARRIDO, Luis Eduardo, vd., "Perception of the Special Jurisdiction for Peace for Incarcerated Members of the Military in the Armed Conflict in Colombia", *Cuadernos de Economía*, 38/78, 2019, s. 701-728.

SZEGEDY-MASZÁK, Ildikó, "Globalized Nation-State.Theoretical Proposal for the Analysis of the Implementation of the Colombian Peace Agreement", *International Law: Revista Colombiana de Derecho Internacional*, Sayı: 30, 2017, s. 185-228.

THE OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER FOR PEACE, *Learn About the Peace Process in Colombia*, Bogotá, 2014.

THE OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER FOR PEACE, *The Colombian Peace Process: The Agreement Regarding the Victims of the Conflict*, Bogotá, 2014.

THE OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER FOR PEACE, *The Colombian Peace Agreement: The Opportunity to Build Peace*, Bogotá, 2016.

TORRES GÓMEZ, Edwin E., vd., Neighborhood effects of civil conflict (1990-2012)". *Perfil de Coyuntura Económica*, Sayı: 21, 2013, s. 7-16.

UNIDAD PARA LA ATENCIÓN Y REPARACIÓN INTEGRAL A LAS VÍCTIMAS, 2019, 12 Eylül 2019, <https://www.unidadvictimas.gov.co/es/registro-unico-de-victimas-ruv/37394>.

UPSALA CONFLICT DATA PROGRAM, UCDP Colombia, 2019, 25 Ekim 2019, <https://ucdp.uu.se/country/100>.

VALENZUELA, Pedro, "The Values of Peace in the Colombian Peace Agreement: Discursive Progress and Empirical Hurdles", *Peacebuilding*, 7/3, 2019, s. 297-313.

Extended Abstract

The armed conflict with the FARC-EP in Colombia which began in 1964, ended in 2016 with the peace agreement titled "Final Agreement to End the Armed Conflict and Build a Stable and Lasting Peace". However, the agreement itself does not mean that a lasting and sustainable peace is achieved in Colombia.

The peacebuilding process that started with the signing and ratification of the agreement and the disarmament of the FARC-EP, should continue with the implementation of the agreement. In the peacebuilding process, in addition to the implementation of the agreement, several transformative steps have been taken especially in social, political, and economic areas in order to eradicate the negative effects of the conflict which lasted more than 50 years.

The six main points stated in the peace agreement are “comprehensive rural reform”; “political participation”; “end of the conflict”; “solution to the illicit drugs problem”; “agreement regarding the victims of the conflict”; “implementation, verification and public endorsement”, and they are required to be completed in 15 years, meaning that the rate of implementation for each article should be approximately 6.5% per year. This study analyses the implementation rates of the six main points of the agreement and examines the social, political, and economic reforms in the country within the framework of the following research question: “Could it be anticipated that the peacebuilding process in Colombia has progressed positively?” The implementation rates of four of the main points, which are “comprehensive rural reform”, “political participation”, “solution to the problem of illicit drugs”, and “agreement regarding the victims of the conflict” remain below the targeted rate. The implementation rates for other two points of the agreement which are “end of the conflict”, and “implementation, verification and public endorsement” are higher than the anticipated %6.5 per year.

Peacebuilding process also comprises social, political, and economic reforms. As a result of these reforms, numbers of deaths and forced displacements caused by the conflict began to decrease. Furthermore, there have been some positive developments in the country’s economic indicators. At the same time, the FARC-EP has officially handed over its weapons as required by the agreement. Moreover, the study discusses the obstructions in the peacebuilding process. Even though the reforms and disarmament process follow a positive course, there are also some setbacks regarding the implementation of the peace agreement, therefore slowing down the peacebuilding process. The presence of spoilers such as cartels, and the current government’s reluctance to implement the agreement for political reasons are amongst the impediments. In addition, some of the former members of FARC-EP have resumed the conflict by taking up arms and joining other armed groups.

In conclusion, findings of the study show that the implementation rates of the four main points of the agreement have been below the targeted rate. However, it is also observed that the progress achieved through social, political, and economic transformations has been significant. For the time being the reforms continue to take place and rather low implementation rates of the

Gazi

Akademik
Bakış

357

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

peace agreement do not severely disrupt the peacebuilding process. Nevertheless, if the main points of the agreement are not implemented sufficiently, it would be difficult to realise the essential social, political, and economic transformations in the long term. Hence, considering that one of the most important phases of peacebuilding is the full implementation of the peace agreement, so long as there are hindrances, it would be challenging to achieve a lasting and sustainable peace in Colombia.

Gazi

Akademik
Bakış

358

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

GAZİ AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

1. Yazım dili Türkçedir. Ancak İngilizce yazılmış çalışmalar da yayınlanabilir. Dergiye gönderilen yazıların redaksiyonunu Yazı Kurulu yapar. Yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda TDK İmlâ Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. İmlâ Kılavuzu ve Türkçe sözlüğe, <http://www.tdk.gov.tr> adresinden de ulaşmak mümkündür.
2. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, özetler ve kaynakça dâhil yaklaşık 20 sayfadan fazla olmamalıdır.
3. Makalenin başlangıç kısmında, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış makale başlıklarını da içeren 250 kelimeyi aşmayan özet ile Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelime bulunmalıdır. Türkçe makalelerin sonuna ise 500-600 kelimelik "Extended Abstract" başlığı altında uzun İngilizce özet eklenmelidir.
4. Yazar adı, ortaya, italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 8 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.
5. Yazı karakteri Times New Roman, 10 punto, satırlar tek aralıklı, dipnotlar 8 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.
6. Gazi Akademik Bakış Dergisi Yayın İlkeleri'ne uygun olarak düzenlenmeyen makaleler değerlendirilmeye alınmayacaktır.

B. Sayfa Düzenine İlişkin Esaslar

1. Paragraf yazısı, ilk satır 1. 25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır.
2. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 5 cm, alttan 5.5 cm, sol 4.5 cm, sağ 4.5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1.25 cm. alt bilgi 4,5 cm olmalıdır.
3. Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıkla aynı hizada olmalıdır.
4. Sayfa numaraları altta sağda verilmelidir.
5. İlk sayfadan sonra, çift numaralı sayfalara yazar adı, tek numaralı sayfalara makale adı 9 punto karakterinde üst bilgi olarak eklenmelidir.

C. Dipnot Yazımında Kullanılacak Kaynakların Yazımı İle İlgili Esaslar

1. Göndermeler (referanslar), Gazi Akademik Bakış Dergisi'nde dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilecektir. Atıflar, metin içinde (Örn. Karpaz, 2001: 101.) şeklinde gösterilmeyecektir.

Gazi

Akademik
Bakış

359

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

2. Atıfta bulunulan kaynağın tam kimliği verilecektir, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez.

3. Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, a.g.e., makaleler için a.g.m., tezler için a.g.t., aynı sayfa için Aynı yer kısaltmaları kullanılmalıdır.

Aşağıda Dipnotların yazım teknikleri gösterilmiştir:

a. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

Hale Şıvgın, *Trablus-garp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, 2. Baskı, Ankara 2006, s.100.

- Kitap, İki Yazar:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (çev. Vedat Atilla), Chivi-yazıları Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 100.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

Marian Kent vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 100-102.

- Çeviri Kitaplar:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (çev. Metin Kıratlı) TTK yayını, 3. Baskı, Ankara 1991, s. 157.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitap ve Makaleler:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet yayını, İstanbul 1985, s.50.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (çev. Halil Berktaş), C.1, Eren yayını, İstanbul 2000, s. 100.

b. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

Maria Todorova, "Balkanlardaki Osmanlı Mirası", L.Carol Brown, der., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (çev.Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.85.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:147, Aralık 2003, s. 132-136.(varsa cilt numarası da yazılır.)

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, Mayıs 1990, Ankara s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 Ocak 2005, s. 16-18.

Görsel

Akademik
Bakış

360

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

c. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Fatma Gök, *Öğretmen Profili Araştırma Raporu*, Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Yayınları, Ankara 1999, s.25.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayını, Ankara 1995.

- Bir Kurum, Firma ya da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1990, s. 33.

d. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

"Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1971, s.360-379.

e. TEZLER

Dritan Egro, "Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamiyet'in Arnavut Topraklarına Yayılması", Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 52.

f. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>.

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara vb. Gönderilen Mesajlar

Abdulvahap Kara, "Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları", (Mesaj: 25), 10 Temmuz 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971c-ca8fd7b.

g. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

Dritan Egro, "Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları", *XIII.Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, 4-8 Ekim 1999, C.I, TTK yayını, Ankara 2002, s. 14.

h. BROŞÜR

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.7.

Gazi

Akademik
Bakış

361

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

1. RESMÎ YAYINLAR

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını, Ankara 1996, s. 25.

i. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Şanlıurfa Turizm Haritası, Harita, Şanlıurfa Valiliği Yayını, 1983.

j. BÜLTEN

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2000, s 15.

k. ARŞİV BELGELERİ

Arşiv adı, Fon adı ve kodu, Dosya numarası ya da klasör numarası, Gömlek numarası, varsa belge numarası ya da fihrist numarası.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3.

ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

D. Kaynakça Yazımında Uyulacak Esaslar

1. Kaynakçada yazar soyadı büyük ve başta; adı ise küçük harflerle yazılacak.

2. Kaynaklar alfabetik sıra ile verilecek.

3. Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilecektir.

Aşağıda örnek bir kaynakça gösterilmiştir:

ANHEGGER, Robert - Halil İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.

İLHAN, Suat, "Türk Çağdaşlaşması", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VII/19, Kasım 1990, s.7-19.

KAFADAR, Cemal, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT, Kemal H., *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara 2001.

MAYER, Kurt B. – Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969.

OLCOTT, Martha B., "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI, Atilla, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci", İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

YALÇIN, Durmuş vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

Görsel

Akademik
Bakış

362

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

E. Belge, Tablo, Şekil ve Grafiklerin Kullanımında Uyulacak Esaslar

1. Ekler (belgeler), yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer alacaktır.
2. Diğer ekler (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda Tablo, Şekil ve grafik için başlıklar; Ek Tablo: 1, Ek Grafik: 3 ve Ek Şekil: 7 gibi yazılmalı, ekler, KAYNAKÇA'dan sonra verilmelidir.

Bu eklere metin içerisinde yapılan atıfların mutlaka Ek Tablo:1, Ek Grafik: 3 veya Ek Şekil: 7 şeklinde yapılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim için şayet alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

Değerlendirme

1. Dergi Yayın Kurulu, biçim ve alanlar açısından uygun bulunduğu yazıları konunun uzmanı hakemlere (iki hakeme) gönderir, değerlendirmelerin ikisi de olumlu ise yayına kabul edilir. Biri olumlu, diğeri olumsuz ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Yayınlanması için düzeltilmesine karar verilen yazıların, yazarları tarafından en geç 20 gün içerisinde teslim edilmesi gereklidir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

2. Gönderilen yazılar iki alan uzmanının "yayımlanabilir" onayından sonra, Yayın Kurulu'nun son kararı ile yayımlanır. Yazarlar hakem ve Yayın Kurulu'nun eleştirisi, değerlendirme ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar.

Katılmadığı hususlar olması durumunda, yazar bunları gerekçeleri ile ayrı bir sayfada bildirme hakkına sahiptir.

3. Hakem oluru alan makaleler, Yayın Kurulu tarafından derginin konu içeriği esas olmak üzere, hakem raporlarının tamamlanma tarihlerine göre sıraya konarak yayınlanır.

4. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

5. Gazi Akademik Bakış Dergisi'nde yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup; Gazi Akademik Bakış Dergisi'nin resmî görüşü niteliğini taşımaz.

Gazi

Akademik
Bakış

363

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

GUIDELINE OF THE JOURNAL OF GAZI AKADEMİK VIEW

A. Instruction for Authors

1. Language of publication is Turkish. However works written in English may also be published. Reductions to papers submitted to the journal are made by Vice Editors and the Editorial Board. The most recent edition of the spelling guide of Turkish Language Institution is taken into account for language use, punctuation and abbreviations. The texts submitted must be clear and understandable, and be in line with scientific criteria in terms of language and expression. The Spelling Guide and Turkish Dictionary are available at <http://www.tdk.gov.tr>.
2. The texts submitted to be published must be no longer than 20 pages including also the abstract and references.
3. The texts must be submitted together with the abstract no longer than 250 words in Turkish and English at the beginning of the paper, including also the Turkish and English headings for the paper, and with five key words in Turkish and in English. At the end of the articles in Turkish language, there will be a 500-600 word "Extended Abstract".
4. Name of the author must be placed at the center in bold italics, in 10 type size; his/her title, place of duty and e-mail address must be indicated in the footnote with (*) in 8 type size. footnotes for other explanations must be provided both in the text and down the page in numbers.
5. The type character must be Times New Roman, 10 type size, line spacing single, footnotes in 8 type size and with single line spacing.
6. Articles which are not prepared according to above requirements, will be ignored.

B. Page Layout

- 1 Indentation must be, for the first line, 1, 25; spacing before must be 3 pt, after must be 3 pt, justified, and line spacing must be 1.
2. Page layout must be normal, page setup must be 5 cm from top, 5,5 cm from bottom, 4,5 cm from left, 4,5 cm from right, gutter 0, header 1.25 cm, footer 4,5 cm.
3. Sub-headings must be within three characters from the preceding heading.
4. Page numbers must be placed bottom right.
5. Following the first page, name of author must be provided on even numbered pages, and name of paper must be provided on odd numbered pages in 9 type size as headers.

Gazi

Akademik
Bakış

365

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

C. Citations in Footnotes

a. BOOK

- Book, Single Author:

Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi publishing, 2. Press, Ankara 2006, p.100.

- Book, Two Authors:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (trans. Vedat Atilla), Chiviyazıları Publishing 2. Press, İstanbul 2004, p. 100.

- Book, More Than Three Authors:

Marian Kent et. al., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Publishing, 2. Press, İstanbul 1999, p. 100-102.

- Translated Books:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trans. Metin Kıratlı) TTK yayını, 3. Press, Ankara 1991, p. 157.

- Books with More Than One Edition:

Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali* (trans. Nuran Yavuz), Pozitif Publishing, 5.Press, İstanbul 2007, p. 57.

- Books or Papers with Name of Author or Editor Non-Specified:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet Publishing, İstanbul 1985, p.50.

- Citation to Second Resource

Ziya Kaya, *title of the book*, Ankara Onur Publishing, 1995, p. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Volume 10, Number 3, June 2000, p. 44.

- Publications with More Than One Volume

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (trans. Halil Berktaş), V.1, Eren Publishing İstanbul 2000, p. 100.

b. PAPER

- Paper in Compilation Books

Maria Todorova, "*Balkanlardaki Osmanlı Mirası*", L.Carl Brown, compil., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (trans. Gül Çağalı Güven), İletişim Publishing, İstanbul 2003, p.85.

- Paper with Author Specified in Journals

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Number:147, December 2003, p 132-136.

- Paper with Author Non-Specified in Journals

“Balkanlarda Türk Varlığı”, *Toplumsal Tarih*, X/7, May 1990, Ankara p. 8.

- Papers from Daily Newspapers

Bilgin Çelik, “Balkanlarda Arnavut Sorunu”, *Cumhuriyet Strateji*, 24 January 2005, p.16-18.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, “Gebze’ de Kentleşme Süreci ve Sorunları”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, number:5, period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sos-dergi.htm>, s. 100-101.

c. REPORT

- Report with Author Specified

Fatma Gök, Öğretmen Profili Araştırma Raporu, *Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Publishing*, Ankara 1999, p.25.

- Report with Author Non-Specified

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Publishing Ankara 1995

Report Prepared by an Institution, Firm or Institute

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hüükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Publishing Ankara 1990, p. 33.

d. ENCYCLOPEDIA ARTICLE

“Arnavutluk”, *Türk Ansiklopedisi*, V.3, İstanbul 1971, pp.360-379

e. THESIS

Dritan Egro, “Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamiyet’in Arnavut Topraklarına Yayılması”, Unpublished Doctorate Thesis, İngilizce, Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003.

f. INTERNET

- Web Pages of Public Institutions

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, “Türkiye Ukrayna Anlaşması”, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, “Gebze’ de Kentleşme Süreci ve Sorunları”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Number: 5, Period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, p. 100-101.

- Messages Sent to Discussion Boards, Forums etc by E-Mail

Abdulvahap Kara, “Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları”, (Message: 25), 10 July 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarhnciler/browse_thread/thread/f8cef971c-ca8fd7b.

Gazi

Akademik
Bakış

367

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

g. DECLERATIONS TO CONFERENCES

Dritan Egro, "Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, 4-8 October 1999, C.I, TTK publishing, Ankara 2002, p. 14.

h. BROCHURE

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Publishing, Ankara 2000, p.7.

i. OFFICIAL PUBLICATIONS

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Publishing, Ankara 1996

i. MAPS AND FIGURES

Şanlıurfa Turizm Haritası (English), Harita, Şanlıurfa Valiliği Publishing, 1983.

j. BULLETINS

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Publishing, Afyon 1999, p.8.

k. ARCHIVE DOCUMENTS

Archive name, collection name and code, file number or box number, document number.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3.

ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

D. Principles to Abide By in Presentation of References

1. Surname of the author shall be at the beginning with capital letters; name with small letters.
2. Resources shall be presented in alphabetical order.
3. Page numbers shall be fully indicated for papers.

An example references is presented below:

ANHEGGER, Robert - Halil İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Publishing, Ankara 1956.

İLHAN, Suat, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, November 1990, p.7-19.

KAFADAR, Cemal, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT, Kemal H., *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Publishing, Ankara 2001.

MAYER, Kurt B. – Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969.

OLCOTT, Martha B., "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI, Atilla, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Unpublished doctorate thesis).

YALÇIN, Durmuş et. al., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

E. Principles to Abide By in Using of Documents, Tables, Figures and Graphics

1. Attachments (documents), shall be presented at the end of the text and down below shall be a brief information as to the content of the document and proper citation in line with the relevant criteria.
2. Other attachments (Table, Figure and Graphics) shall be presented as Additional Table: 1, Additional Graphic: 3 and Additional Figure: 7 if indicators other than the text are too many in number; attachments shall be presented after the REFERENCES. References to these attachments in the text shall absolutely be made as Additional Table:1, Additional Graphic: 3 or Additional Figure: 7. If citation has been made for table, figure, graphic or picture, resource shall absolutely be indicated.

Evaluation

1. Publication Board of the Journal sends to referees of expertise in the field (three referees) the papers it has found relevant in terms of form and fields; the papers are accepted for publication with the approval of at least two referees out of the three. The papers which have been decided to be reviewed, shall be submitted by the author(s) within no later than 20 days. The revised text may be re-examined by the demanding referees if found necessary.
2. The papers submitted shall be published with the final decision of the Publication Board, following the "can be published" approval of the three experts in the field. Authors shall take into account criticism, assessment and revisions of the referees and the Publication Board. If the author has any points he/she does not agree with, he/she has the right to specify these issues in a separate page with the justifications thereof.
3. The papers, following the approval by the referees, are ordered by the Publication Board, based on dates of completion of referee reports and also based on the scope of the journal.
4. The papers submitted to the journal shall not be given back whether published or not.
5. The views in the papers published in Gazi Journal of Academic View are the personal views of the authors, and are no way the official view of the journal.

Gazi

Akademik
Bakış

369

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

